

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

OAD

VIII/I

HAZİRAN 2024

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'ndeki makaleler, Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 (CC BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracığı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Ortacag Arastirmalari Dergisi are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC) International License. Ortacag Arastirmalari Dergisi provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Ortacag Arastirmalari Dergisi.

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOLUME: VIII SAYI/ISSUE: I (HAZİRAN 2024)

e-ISSN: 2667-4882

<p>Yayıncı / Publisher</p> <p>Doç. Dr. Murat SERDAR / orcid.org/0000-0003-2922-1096 / mserdar61@live.com</p> <p>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / https://ror.org/01rpe9k96 / Türkiye</p> <p>Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi</p> <p>Yazı İşleri Müdürü/ Managing Editor</p> <p>Murat HANAR / orcid.org/0000-0002-1495-7183 / murathanar@gmail.com</p> <p>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / https://ror.org/01rpe9k96 / Türkiye</p> <p>Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi</p> <p>Editörler / Editors in Chief</p> <p>Prof. Dr. Murat KEÇİŞ / Sorumlu Editor / Editor in Chief / orcid.org/0000-0001-9776-3976 / muratkecis@mu.edu.tr</p> <p>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / https://ror.org/05n2cz176 / Türkiye</p> <p>Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi</p> <p>Doç. Dr. Murat SERDAR / orcid.org/0000-0003-2922-1096 / mserdar61@live.com</p> <p>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / https://ror.org/01rpe9k96 / Türkiye</p> <p>Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi</p> <p>Editör Yardımcıları / Editorial Assistants</p> <p>Murat HANAR / orcid.org/0000-0002-1495-7183 / murathanar@gmail.com</p> <p>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / https://ror.org/01rpe9k96 / Türkiye</p> <p>Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi</p> <p>Pınar SAVAS / orcid.org/0000-0002-2300-7323 / pinarsavas85@hotmail.com</p> <p>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / https://ror.org/05n2cz176 / Türkiye</p> <p>Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi</p>	<p>Yayın Editörü / Broadcast Editor</p> <p>Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK / orcid.org/0000-0002-5633-9578 / ozturkmk@istanbul.edu.tr</p> <p>İstanbul Üniversitesi / https://ror.org/03a5qrr21 / Türkiye</p> <p>Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Türk-İslam Devletleri Tarihi</p> <p>Veri Girişi / Data Entry</p> <p>Doç. Dr. Murat Serdar</p> <p>Sosyal Medya / Social Media</p> <p>Müjdat Namdar / Deniz Ece Kahveci</p> <p>Tasarım / Design</p> <p>Doç. Dr. Murat Serdar / Doç. Dr. İlgül Kaya</p> <p>E Yayın / Electronic Publication</p> <p>26 Haziran / June 2024</p> <p>https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad</p> <p>Yazışma Adresi/ Correspondence</p> <p>Murat SERDAR Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Taşlıçiftlik Yerleşkesi/60250-Tokat-TÜRKİYE</p> <p>Tel: 0356-2521616 Dahili: (3160)</p> <p>E-posta / E-mail: mserdar61@live.com</p>
--	--

ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YILDA İKİ DEFA YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazılar İNTİHAL.NET benzerlik tarama programıyla kontrol edilip, ULAKBİM TR DİZİN, ERIH PLUS, İSAM, EBSCO, GOOGLE SCHOLAR, ROAD, OUCI ve ASOS tarafından dizinlenmektedir.

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

| OAD | ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Dergi Kurulları / Journal Board

YIL/YEAR:2024

CİLT/VOLUME:7

SAYI/ISSUE:1

SAHİBİ/ OWNER

Doç. Dr. Murat SERDAR / orcid.org/0000-0003-2922-1096 / mserdar61@live.comTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

EDİTÖRLER / EDITORS IN CHIEF

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ / Sorumlu Editor / Editor in Chief / orcid.org/0000-0001-9776-3976 / muratkecis@mu.edu.trMuğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Doç. Dr. Murat SERDAR / Sorumlu Editor / Editor in Chief / orcid.org/0000-0003-2922-1096 / mserdar61@live.comTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Murat HANAR / orcid.org/0000-0002-1495-7183 / murathanar@gmail.comTokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Avrupa Tarihi

Pınar SAVAŞ / orcid.org/0000-0002-2300-7323 / pinarsavas85@hotmail.comMuğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Aydın Usta / orcid.org/0000-0001-7460-5932 / aydin.usta@msgu.edu.trMimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / <https://ror.org/04e9czp26> / Türkiye

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Alena Catovic / orcid.org/0000-0002-5797-7539 / alena.catovic@ff.unsa.baSarajevo Üniversitesi / <https://ror.org/02hhwgd43> / Bosna-Hersek

Felsefe Fakültesi Doğu Filolojisi Bölümü / Dil Bilimi

Prof. Dr. Casim Avcı / orcid.org/0000-0002-3776-0180 / casimavci@hotmail.comMarmara Üniversitesi / <https://ror.org/02kswqa67> / Türkiye

İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü / İslam Tarihi

Prof. Dr. Dimitry Korobeynikov / orcid.org/0000-0003-3833-2476 / dkorobeynikov@albany.edu
New York Albany Eyalet Üniversitesi / <https://ror.org/012zs8222> / ABD
Tarih Bölümü / Bizans Tarihi

Prof. Dr. Ebru Altan / orcid.org/0000-0003-4246-7672 / efaaltan@yahoo.com
İstanbul Üniversitesi / <https://ror.org/03a5qrr21> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Hammet Arslan / orcid.org/0000-0002-4703-9952 / hammetarslan@mu.edu.tr
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye
İslami Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Din Bilimleri

Prof. Dr. Kazım Paydaş / orcid.org/0000-0002-9683-9016 / Kpaydas@harran.edu.tr
Harran Üniversitesi / <https://ror.org/057qfs197> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Leszek Ślupecki / orcid.org/0000-0002-2634-4026 / lslupecki@ur.edu.pl
Rzeszowski Üniversitesi / <https://ror.org/03pfsnq21> / Polonya
Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Enstitüsü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Maria Alice Tavares / orcid.org/0000-0001-8988-4962 / alice.tavares@gmail.com
Yeni Lisbon Üniversitesi / <https://ror.org/01c27hj86> / Portekiz
Ortaçağ Araştırmaları Enstitüsü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ / orcid.org/0000-0001-9776-3976 / muratkecis@mu.edu.tr
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Yusuf Ayönü / orcid.org/0000-0003-2255-9617 / yayonu@gmail.com
Ege Üniversitesi / <https://ror.org/02eaafc18> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Tarık Tolga Gümüş / orcid.org/0000-0003-0879-6675 / tolgagumus@mersin.edu.tr
Mersin Üniversitesi / <https://ror.org/04nqdw39> / Türkiye
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Uli Schamiloglu / orcid.org/0000-0003-0658-1267 / uli.schamiloglu@nu.edu.kz
Nazarbayev Üniversitesi / <https://ror.org/052bx8q98> / Kazakistan
Fen ve Beşeri Bilimler Fakültesi / Kazak Dili ve Türkiyat Araştırmaları

Prof. Dr. Zsombor Tibor RAJKAI / orcid.org/0000-0002-8353-6518 / rajakai72@fc.ritsumei.ac.jp
Ritsumeikan Üniversitesi / <https://ror.org/0197nmd03> / Japonya
Uluslararası İlişkiler Bölümü / Toplumsal Çalışmalar

Doç. Dr. Murat SERDAR / orcid.org/0000-0003-2922-1096 / mserdar61@live.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Doç. Dr. Yaroslav Pylypchuk / orcid.org/0000-0002-9809-3166 / pylypchuk.yaroslav@gmail.com
Ulusal Pedagoji Dragomanov Üniversitesi / <https://ror.org/00batt813> / Ukrayna
Medeniyet Tarihi ve Arkeoloji Bölümü / Orta ve Doğu Avrupa

Dr. Francesca Fiaschetti / orcid.org/0000-0002-6511-5170 / francesca.fiaschetti@univie.ac.at
Viyanca Üniversitesi / <https://ror.org/03prydc77> / Avusturya
Avusturya Tarihi Araştırmaları Enstitüsü / Moğol Tarihi

Dr. Öğr. Üyesi Kazım Uzun / orcid.org/0000-0003-0302-5863 / k.kazimuzun@gmail.com
Ege Üniversitesi / <https://ror.org/02eaafc18> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN / orcid.org/0000-0002-6409-9711 / altayfun@gmail.com
T.C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi / <https://ror.org/03jtrja12> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Genel Türk Tarihi

Prof. Dr. Erkan ATAK / orcid.org/0000-0002-8977-8999 / erkanatak@sakarya.edu.tr
Sakarya Üniversitesi / <https://ror.org/04ttnw109> / Türkiye
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü / Türk-İslam Sanatları

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ / orcid.org/0000-0001-5099-8444 / ogumuscu@yahoo.com
Çankırı Karatekin Üniversitesi / <https://ror.org/011y7xt38> / Türkiye
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü / Tarihi Coğrafya

Doç. Dr. Fatih DURGUN / orcid.org/0000-0001-6620-2359 / fatih.durgun@medeniyet.edu.tr
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / <https://ror.org/05j1qpr59> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Avrupa Tarihi

Doç. Dr. Fatma İNCE / orcid.org/0000-0002-2561-7942 / fatma.ince@inonu.edu.tr
İnönü Üniversitesi / <https://ror.org/04asck240> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Selçuklu Tarihi

Doç. Dr. İlker YİĞİT / orcid.org/0000-0002-1473-3438 / iyigithg@gmail.com
Marmara Üniversitesi / <https://ror.org/02kswqa67> / Türkiye
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü / Tarihi Coğrafya

Doç. Dr. İlkül KAYA / orcid.org/0000-0001-8106-656X / ilkgulkaya@yahoo.com
Yozgat Bozok Üniversitesi / <https://ror.org/04qvdf239> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü / Bizans Sanatı

Doç. Dr. Muhammet OKUDAN / orcid.org/0000-0002-3400-1410 / muh.okudan@gmail.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
İslami İlimler Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK / orcid.org/0000-0002-5633-9578 / ozturkmk@istanbul.edu.tr
İstanbul Üniversitesi / <https://ror.org/03a5qrr21> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Türk-İslam Devletleri Tarihi

Doç. Dr. Özlem GENÇ / orcid.org/0000-0002-2564-7447 / ozlmgnc@gmail.com
Öndokuz Mayıs Üniversitesi / <https://ror.org/028k5qw24> / Türkiye
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü / İslam Tarihi ve Medeniyeti

Doç. Dr. Suna ÇAĞAPTAY / orcid.org/0000-0002-4362-4134 / scagaptay@gmail.com
Bahçeşehir Üniversitesi / <https://ror.org/00yze4d93> / Türkiye
Bizans ve Orta Çağ Mimarlık Tarihi ve Arkeolojisi

Doç. Dr. Turgut AKYÜZ / orcid.org/0000-0002-1763-6289 / turgutmantiki@gmail.com
Gümüşhane Üniversitesi / <https://ror.org/00r9t7n55> / Türkiye
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü / Mantık

Dr. Öğr. Üyesi Melek GEDİK / orcid.org/0000-0002-9374-0889 / bdrmelek@hotmail.com
Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi / <https://ror.org/041jyzzp61> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü / Fars Dili Ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Seval ESEN / orcid.org/0000-0002-5922-5613 / pelins.c@hotmail.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Yabancı Diller Yüksek Okulu / Fars Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ADA / orcid.org/0000-0002-0346-0753 / adaugur@windowslive.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü / Ortaçağ Batı Edebiyatı

İNGİLİZCE DİL EDITÖRLERİ/ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Prof. Dr. Arda ARIKAN / orcid.org/0000-0002-2727-1084 / ardaari@gmail.com
Akdeniz Üniversitesi / <https://ror.org/01m59r132> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü / İngiliz Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ADA / orcid.org/0000-0002-0346-0753 / adaugur@windowslive.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü / Ortaçağ Batı Edebiyatı

Murat HANAR / orcid.org/0000-0002-1495-7183 / murathanar@gmail.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Avrupa Tarihi

Pınar SAVAŞ / orcid.org/0000-0002-2300-7323 / pinar.savas@windowslive.com
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi

DİL VE YAZIM EDİTÖRLERİ/ LANGUAGE AND SPELLİNG EDITORS

Öğr. Gör. Umut BARUTLU / orcid.org/0000-0001-8124-5250 / umut.barutlu@gmail.com

Akdeniz Üniversitesi / <https://ror.org/01m59r132> / Türkiye

Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Enstitüsü Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

Duygu AKKUŞ / orcid.org/0000-0002-4248-4010 / esra_akkus@hotmail.com

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi

Ece UYSAL / orcid.org/0000-0002-3447-391X / eceuyisal08@hotmail.com

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi

Müjdat NAMDAR / orcid.org/0000-0002-6981-7356 / mujdatnamdar@gmail.com

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi

Sare BODUR / orcid.org/0000-0003-3668-0864 / sarebodur2777@gmail.com

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ortaçağ Tarihi

Deniz Ece KAHVECİ / orcid.org/0000-0002-7502-4811 / denizecehkahveci@hotmail.com

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / Ekiççağ Tarihi

Yaren PEKAĞAÇ / orcid.org/0009-0009-4069-0097 / pekagacy@gmail.com

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / <https://ror.org/028k5qw24> / Türkiye

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı /Ortaçağ Tarihi

Sefa AKYAZICI / orcid.org/0000-0001-5448-1813 / sefak yazici@gmail.com

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / <https://ror.org/028k5qw24> / Türkiye

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı /Ortaçağ Tarihi

Birkan AKGÜL / orcid.org/0009-0007-9865-9071 / birkanakgul9@gmail.com

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / <https://ror.org/028k5qw24> / Türkiye

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı /Ortaçağ Tarihi

ETİK EDİTÖRÜ/ETHIC EDITOR

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR / orcid.org/0000-0002-2397-8293 / alpaslandemirtr@hotmail.com

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Yeniççağ Tarihi

İSTATİSTİK EDITÖRÜ/STATISTICS EDITOR

Doç. Dr. Demet BİNBAŞIOĞLU ATILGAN/ demet.binbasioglu@gop.edu.tr
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Matematik Bölümü / Topoloji

DİZGİ VE KAPAK TASARIM / TYPESETTING AND COVER DESIGN

Doç. Dr. Murat SERDAR / orcid.org/0000-0003-2922-1096 / mserdar61@live.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / <https://ror.org/01rpe9k96> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Doç. Dr. İlkgül KAYA / orcid.org/0000-0001-8106-656X / ilkgulkaya@yahoo.com
Yozgat Bozok Üniversitesi / <https://ror.org/04qvdf239> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü / Bizans Sanatı

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdullah Ekinci / orcid.org/0000-0002-4767-2002 / aekinci@harran.edu.tr
Harran Üniversitesi / <https://ror.org/057qfs197> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Abdullah Kaya / orcid.org/0000-0003-2950-5662 / zaravi58@hotmail.com
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / <https://ror.org/04f81fm77> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Adnan Çevik / orcid.org/0000-0001-8119-8351 / cadnan@mu.edu.tr
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / <https://ror.org/05n2cz176> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Cengiz TOMAR / orcid.org/0009-0002-5552-8884 / cengiztomar@hotmail.com
Marmara Üniversitesi / <https://ror.org/02kswqa67> / Türkiye
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu / orcid.org/0000-0002-2529-4557 / cihanpiyadeoglu@gmail.com
İstanbul Medeniyet Üniversitesi / <https://ror.org/05j1qpr59> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Ergin Ayan / orcid.org/0000-0003-4552-6164 / alpsunkar@hotmail.com
Ordu Üniversitesi / <https://ror.org/04r0hn449> / Türkiye
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. İlhan Erdem / orcid.org/0000-0003-3822-6964 / ierdem@ankara.edu.tr
Ankara Üniversitesi / <https://ror.org/01wntqw50> / Türkiye
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. İlyas Gökhan / orcid.org/0000-0002-5576-8071 / ilyas.gokhan@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / <https://ror.org/05mskc574> / Türkiye
Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen / orcid.org/0000-0002-6567-7915 / hgokmen@selcuk.edu.tr
Selçuk Üniversitesi / <https://ror.org/045hgzm75> / Türkiye
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

Prof. Dr. Mustafa Uyar / orcid.org/0000-0001-7037-9114 / uyarmustafa@gmail.com

Ankara Üniversitesi / <https://ror.org/01wntqw50> /Türkiye

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü / Ortaçağ Tarihi

| OAD | ORTAÇAĞ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Prof. Dr. Ali Temizel	Selçuk Üniversitesi temizel46@yahoo.com ORCID: 0000-0001-8110-1230
Prof. Dr. İlyas Gökhan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ilyas.gokhan@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-5576-8071
Prof. Dr. İsmail Özer	Ankara Üniversitesi ishiozer@gmail.com ORCID: 0000-0002-3859-2326
Prof. Dr. Mehmet Emin Şen	Süleyman Demirel Üniversitesi mehmetsen@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4676-6912
Prof. Dr. Nurhan Elmacı	Dicle Üniversitesi elmacinuran@gmail.com ORCID: 0009-0006-9291-3537
Prof. Dr. Süleyman Özbek	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi s.ozbek@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-4358-9700
Doç. Dr. Ahmet Özturhan	Batman Üniversitesi ahmet.ozturhan@batman.edu.tr ORCID: 0000-0001-5593-065X
Doç. Dr. Ahmet Yılmaz	Amasya Üniversitesi ahmetyilmaz025@gmail.com ORCID: 0000-0003-3825-2660
Doç. Dr. Ayşegül Şarbak	Hitit Üniversitesi aysegulsarbak@hitit.edu.tr ORCID: 0000-0003-3199-1612
Doç. Dr. Burak Gani Erol	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi burak.erol@erdogan.edu.tr ORCID: 0000-0003-3010-4276
Doç. Dr. Derya Uzun Aydın	Batman Üniversitesi derya.uzunaydin@batman.edu.tr ORCID: 0000-0001-8063-2144
Doç. Dr. Egemen Çağrı Mızrak	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ecmizrak@nku.edu.tr ORCID: 0000-0002-9876-9971
Doç. Dr. Ensar Macit	Atatürk Üniversitesi ensar.macit@atauni.edu.tr ORCID: 0000-0003-2123-9558

- Doç. Dr. Gülseren Fermanoğlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
gulseren_ceceli@hotmail.com
ORCID: [0000-0003-2576-7593](https://orcid.org/0000-0003-2576-7593)
- Doç. Dr. Hasan Acar
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
hasanacar.uludag@gmail.com
ORCID: [0000-0001-8956-7836](https://orcid.org/0000-0001-8956-7836)
- Doç. Dr. Hatice Ayça Tiryaki Türkmenoğlu
İstanbul Üniversitesi
aycatir@istanbul.edu.tr
ORCID: [0000-0001-6141-6550](https://orcid.org/0000-0001-6141-6550)
- Doç. Dr. H. Hilal Şahin
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
h.hilalsahin@hbv.edu.tr
ORCID: [0000-0002-3192-4658](https://orcid.org/0000-0002-3192-4658)
- Doç. Dr. İbrahim Balık
Pamukkale Üniversitesi
ibalik@pau.edu.tr
ORCID: [0000-0003-0579-1107](https://orcid.org/0000-0003-0579-1107)
- Doç. Dr. Kemal Ramazan Haykırın
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
krhaykiran@gmail.com
ORCID: [0000-0002-7840-0309](https://orcid.org/0000-0002-7840-0309)
- Doç. Dr. Kubilay Atik
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
kubilayatik@gmail.com
ORCID: [0009-0002-3036-9098](https://orcid.org/0009-0002-3036-9098)
- Doç. Dr. Meryem Acara
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
meryemacara@gmail.com
ORCID: [0000-0002-8542-021X](https://orcid.org/0000-0002-8542-021X)
- Doç. Dr. Mevlüde Zengin
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
mzengin@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: [0000-0002-7778-8268](https://orcid.org/0000-0002-7778-8268)
- Doç. Dr. Mustafa Kalkan
Çankırı Karatekin Üniversitesi
kalkan12@hotmail.com
ORCID: [0000-0001-6339-4500](https://orcid.org/0000-0001-6339-4500)
- Doç. Dr. Mustafa Sürün
Yalova Üniversitesi
msururi@hotmail.com
ORCID: [0000-0001-5717-1941](https://orcid.org/0000-0001-5717-1941)
- Doç. Dr. Mustafa Tanrıverdi
İstanbul Üniversitesi
mustafatanriverdi36@gmail.com
ORCID: [0000-0003-1307-5354](https://orcid.org/0000-0003-1307-5354)
- Doç. Dr. Nevzat Keleş
Bingöl Üniversitesi
keles8023@gmail.com
ORCID: [0000-0002-2748-9972](https://orcid.org/0000-0002-2748-9972)
- Doç. Dr. Özhan Kapıcı
Hacettepe Üniversitesi
ozhan.kapici@hacettepe.edu.tr
ORCID: [0000-0001-6570-682X](https://orcid.org/0000-0001-6570-682X)

- Doç. Dr. Özkan Dayı
Bayburt Üniversitesi
ozkandayi@bayburt.edu.tr
ORCID: [0000-0001-8192-3445](https://orcid.org/0000-0001-8192-3445)
- Doç. Dr. Pınar Kaya Tan
T.C. Kırklareli Üniversitesi
pınarkaya@klu.edu.tr
ORCID: [0000-0002-7025-399X](https://orcid.org/0000-0002-7025-399X)
- Doç. Dr. Resul Alkan
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
alkanresul@gmail.com
ORCID: [0000-0003-0489-5772](https://orcid.org/0000-0003-0489-5772)
- Doç. Dr. Selim Kaya
Afyon Kocatepe Üniversitesi
yskaya03@gmail.com
ORCID: [0000-0002-0447-5017](https://orcid.org/0000-0002-0447-5017)
- Doç. Dr. Vesile Şimşek
Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi
vsemsek@gmail.com
ORCID: [0009-0004-5599-3481](https://orcid.org/0009-0004-5599-3481)
- Doç. Dr. Yasemin Aktaş
Bayburt Üniversitesi
yaseminaktas@bayburt.edu.tr
ORCID: [0000-0002-0808-8874](https://orcid.org/0000-0002-0808-8874)
- Doç. Dr. Zekai Erdal
Mardin Artuklu Üniversitesi
zekaierdal@artuklu.edu.tr
ORCID: [0000-0001-8074-3207](https://orcid.org/0000-0001-8074-3207)
- Doç. Dr. Züriye Oruç
Necmettin Erbakan Üniversitesi
zoruc@erbakan.edu.tr
ORCID: [0000-0003-4840-7953](https://orcid.org/0000-0003-4840-7953)
- Dr. Öğr. Üyesi Başak Kuzakçı
Marmara Üniversitesi
basakkuzakci@gmail.com
ORCID: [0000-0002-8730-1898](https://orcid.org/0000-0002-8730-1898)
- Dr. Öğr. Üyesi Betül TEOMAN
Dokuz Eylül Üniversitesi
betul.teoman@deu.edu.tr
ORCID: [0000-0002-1200-9104](https://orcid.org/0000-0002-1200-9104)
- Dr. Öğr. Üyesi Ceren Pilevneli Çubuk
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
ceren.pilevneli.cubuk@ikc.edu.tr
ORCID: [0000-0001-7725-3346](https://orcid.org/0000-0001-7725-3346)
- Dr. Öğr. Üyesi Edip Uzundal
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
edip.uzundal@gop.edu.tr
ORCID: [0000-0002-3923-546X](https://orcid.org/0000-0002-3923-546X)
- Dr. Öğr. Üyesi Erman Şan
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
ermansan@gmail.com
ORCID: [0000-0001-8676-6215](https://orcid.org/0000-0001-8676-6215)
- Dr. Öğr. Üyesi Esra Çıplak
Muş Alpaslan Üniversitesi
e.ciplak@alparslan.edu.tr
ORCID: [0000-0003-4577-3026](https://orcid.org/0000-0003-4577-3026)
- Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin Coşguner
Kırıkkale Üniversitesi
fahrettincosguner@yahoo.com
ORCID: [0000-0003-0585-0883](https://orcid.org/0000-0003-0585-0883)

- Dr. Öğr. Üyesi Gamze Gizem Avcıoğlu
Selçuk Üniversitesi
gmzavcioglu@selcuk.edu.tr
ORCID: [0000-0003-0020-5383](https://orcid.org/0000-0003-0020-5383)
- Dr. Öğr. Üyesi Gulzoda Makhmudjonova
Karabük Üniversitesi
gulzodam1984@gmail.com
ORCID: [0000-0001-7758-9210](https://orcid.org/0000-0001-7758-9210)
- Dr. Öğr. Üyesi İlknur Gültekin
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
ilknur.gultekin@gop.edu.tr
ORCID: [0000-0001-8144-5578](https://orcid.org/0000-0001-8144-5578)
- Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Çiğdem Yılmaz
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
kcyilmaz@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: [0000-0002-2490-5993](https://orcid.org/0000-0002-2490-5993)
- Dr. Öğr. Üyesi Kutlu Akalın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
kutlu.akalin@medeniyet.edu.tr
ORCID: [0000-0001-9976-4577](https://orcid.org/0000-0001-9976-4577)
- Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Recep Keleş
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
mrkeles@nku.edu.tr
ORCID: [0000-0002-5955-226X](https://orcid.org/0000-0002-5955-226X)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Mert
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
mehmetali.mert@erdogan.edu.tr
ORCID: [0000-0002-1436-7888](https://orcid.org/0000-0002-1436-7888)
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
mustafa.tanriverdi@gop.edu.tr
ORCID: [0000-0001-5125-8341](https://orcid.org/0000-0001-5125-8341)
- Dr. Öğr. Üyesi Özgür Tokan
Bartın Üniversitesi
otokan@bartin.edu.tr
ORCID: [0000-0003-0958-5714](https://orcid.org/0000-0003-0958-5714)
- Dr. Öğr. Üyesi Serdar Çakmak
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
serdarcakmak@nevsehir.edu.tr
ORCID: [0000-0001-6016-6115](https://orcid.org/0000-0001-6016-6115)
- Dr. Öğr. Üyesi Suat Kaymak
İstanbul Beykent Üniversitesi
suatkaymak@beykent.edu.tr
ORCID: [0000-0001-6804-6839](https://orcid.org/0000-0001-6804-6839)
- Arş. Gör. Dr. Serkan Keçeci
Dokuz Eylül Üniversitesi
serkan.kececi@deu.edu.tr
ORCID: [0000-0003-2179-7584](https://orcid.org/0000-0003-2179-7584)
- Arş. Gör. Dr. Umut Var
Mardin Artuklu Üniversitesi
umutvar@artuklu.edu.tr
ORCID: [0000-0002-6928-8685](https://orcid.org/0000-0002-6928-8685)
- Arş. Gör. Dr. Yeliz Şekerci
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
yeliz.sekerci@gop.edu.tr
ORCID: [0000-0003-2498-6874](https://orcid.org/0000-0003-2498-6874)

Dr. Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu

-
zeynepinanalizicioglu@gmail.com
ORCID: [0000-0002-6993-5512](https://orcid.org/0000-0002-6993-5512)

ORAD

Editörden

Değerli Bilim insanları,
2024 yılının Haziran ayında Ortaçağ Araştırmaları Dergisi (OAD) olarak yeni bir sayı ile karşınızda olmaktan mutluluk duymaktayız. Çok yoğun bir dönemin ardından yeni sayımızın heyecanını yaşamaktayız. Bilim insanlarımızın yoğun ilgisi ve alakası için teşekkürü bir borç biliriz. Dergi yayın politikamız gereği Orta Çağ'da Doğu ve Batı dünyasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarla ilgili yayınlara yer verebiliyoruz. Bundan dolayı bu sayımıza dahil edemediğimiz ve bazılarını geri çevirmek zorunda olduğumuz değerli çalışmalar için affınıza sığınıyoruz.

Bu sayıdan itibaren hem yayın kurulunda hem de alan editörleri kısmında düzenlemeye giderek aramıza yurtiçinden ve dışından yeni arkadaşlarımız katılmıştır. Orta Çağ Araştırmaları Dergisi'nin daha güçlü ve uluslararası olmasında katkı sağlayan Dr. Pelin Seval Esen, Dr. Melek Gedik, Doç. Dr. Muhammet Okudan, Doç. Dr. İlker Yiğit, Prof. Dr. Osman Gümüşçü, Dr. Francesca Fiaschetti, Doç. Dr. Yaroslav Pylypchuk, Prof. Dr. Zsombor Rajkai, Prof. Dr. Uli Schamiloglu ve Prof. Dr. Maria Alice Tavares hoş geldin diyoruz.

OAD'ın elinizdeki bu sayısında her biri kıymetli ve uzun uğraşlar sonucunda hazırlanmış 14 araştırma, 1 çeviri ve 1 kitap inceleme olmak üzere toplam 16 makale yer almaktadır. Dergimizin bu sayısının hazırlanmasında önemli katkıları olan başta yazarlarımız olmak üzere farklı üniversitelerden hakemlerimize ve de makale kabul ve hakem sürecinde büyük emekleri olan dergi ekibimize sonsuz teşekkürler...

Bilimle Kalın ...

OAD Editörleri

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ –Doç. Dr. Murat SERDAR

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELER / RESEARCH ARTICLES

Kübra VURAL ÖZBEY	Christine de Pizan'ın <i>The Book of the City of Ladies</i> Adlı Eserinde Kadın Deneyiminin Anlatımı <i>A Narration of Female Experience: Christine de Pizan's The Book of the City of Ladies</i>	1-13
Kansu EKİCİ Fatmagül AŞCI	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Envanterindeki Hülagü Han Dönemi Sikkeleri Üzerine Bir Değerlendirme <i>A Note on the Hülegü Khan Period Coins in the Inventory of the Museum of Anatolian Civilisations</i>	14-35
Ayşe ACAR	Hasankeyf (Batman) Ortaçağ Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı <i>Oral And Dental Health in Hasankeyf (Batman) Population of Medieval Period</i>	36-61
Pınar SERDAR DİNÇER Emre DOĞANDOR	Bizans Yollarında Unutulmuş Bir Yerleşim: Korniaspa <i>A Forgotten Settlement on the Byzantine Roads: Korniaspa</i>	62-82
Ayşe ATICI ARAYANCAN	Akkoyunlu Sarayında Hristiyan Bir Şahbanu: Theodora Maria Katerina/Despina Hatun <i>A Christian Shahbanu in the Akkoyunlu Palace: Theodora Maria Katerina/Despina Lady</i>	83-102
Mevlüt GÜNLER Mahir SÜLÜK	Hârizmşahlar Devleti-Irak Selçuklu Devleti İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme <i>An Overview of The Relations Between The Khwarizm Shahs and the Seljuqs of Iraq</i>	103-124
Yegane ÇAĞLAYAN	XX. Yüzyılda Rusya Tarih Yazımında Avrupa'nın Ortaçağ Tarihinin Dönemleştirme Algısı <i>The Periodization of European Medieval History in Russian Historiography in the 20th Century</i>	125-144
Tülay YÜREKLİ	Memlük Tarihçilerine Göre Bahri Memlükler Döneminde Dimaşk'ta Yangınlar <i>Fires in Damascus during the Bahri Mamluk Period according to Mamluk Historians</i>	145-160
Mehmet Fahri DANIŞ	Batı Kanonunda Etnik Aidiyetin Merhaleleri: Orta Çağ'da <i>Gens</i> ve <i>Natio</i> Kavramlarının Etimolojik Açından Karşılaştırılması <i>Stages of Ethnic Belonging in the Western Canon: Etymological Rules of the Medieval Gens and Natio Concepts</i>	161-183
İlhami Tekin CİNEMRE	Manaz'ın Şehri: Antik Ermenice Metinlerde Malazgirt Anlatısı <i>Manaz's City: The Narrative of Manzikert in Ancient Armenian Texts</i>	184-193
Muhammed Ali BUDAK	Bertrandon de La Broquière'in Seyahatnamesinde "Özümleme" Girişimi <i>An "Assimilation" Attempt in Bertrandon de La Broquière's Travelogue</i>	194-207
İlyas GÖKHAN	Kıpçak Bozkırlarından Mısır'a: Memlük Sultanı Baybars'ın Çocukluk Arkadaşı Beyseri <i>From the Kipchak Steppes to Egypt: Beyseri, Childhood Friend of the Mamluk Sultan Baybars</i>	208-232
Esengül UZUNOĞLU SAYIN	Ezrakî-i Herevî'nin Togan Şah'a Sunduğu Methiyeler <i>The Panegyric Poems of Ezraki Herevi Bestowed on Togan Shah</i>	233-248
İsa ERYILMAZ	Gücerat'ın Tarihî Coğrafyası <i>Historical Geography of Gujarat</i>	249-276
ÇEVİRİ MAKALELER / TRANSLATE ARTICLES		
Yazar: Yongku CHA Çeviren: Fahrettin HALİLOĞLU	Kore ve İslam Orta Çağ Üzerine Ticari Tarihsel İncelemeler <i>Korea and Islam Trade History Reflections on the Middle Ages</i>	277-288
KİTAP İNCELEME / BOOK REVIEW		
Berna DÖNMEZ	Çelik, Mehmet Yusuf, Memlükler Döneminde Antakya (1268-1516), Kömen Yayınları, I. Baskı, Konya 2021 <i>Çelik, Mehmet Yusuf, Antakya during the Mamluk Period (1268-1516), Kömen Yayınları, I. Baskı, Konya 2021</i>	289-294

A Narration of Female Experience: Christine de Pizan's *The Book of the City of Ladies* Christine de Pizan'ın *The Book of the City of Ladies* Adlı Eserinde Kadın Deneyiminin Anlatımı

Kübra VURAL ÖZBEY

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Kübra VURAL ÖZBEY

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Muğla, Türkiye

ORCID: [0000-0001-8596-0809](https://orcid.org/0000-0001-8596-0809)

e-mail: kubravural@mu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.09.2023

Kabul/Accepted: 12.05.2024

Atf: Vural Özbey, Kübra, "Christine de Pizan'ın *The Book of the City of Ladies* Adlı Eserinde Kadın Deneyiminin Anlatımı", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 1-13.

Citation: Vural Özbey, Kübra, "A Narration of Female Experience: Christine de Pizan's *The Book of the City of Ladies*", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 1-13.

Lisans/License:

Öz- Christine de Pizan (1363/1364?-1430), sadece Orta Çağ edebiyatında değil aynı zamanda kadınların yazım geleneğinde önemli bir iz bırakan, ilk profesyonel kadın yazar olarak bilinir. Kişisel ve kolektif kadın deneyimine dayanarak, Orta Çağ döneminin ataerkil toplumunda kadınların yaşamının farklı yönlerini ele aldığı yüzlerce edebi eserin yazarı olmuştur. Eserleri, kadınları sınırlayan ve onları alçaltıcı durumlara hapseden ve kadın düşmanlığı sergileyen yapılara karşı mücadele ortaya koyar. Bu çalışma, pagan zamanlardan Hıristiyan tarihine farklı kadın hikayeleri ve başarılarını içeren de Pizan'ın önemli eserlerinden biri olan *The Book of the City of Ladies* (1404-1405) adlı çalışmasını irdelemeyi amaçlar. Bu Orta Çağ anlatı eserinde de, de Pizan alegorik karakterleri, kadın düşmanlığı söylemi ve uygulamaları hakkında bir tartışma başlatmak için stratejik biçimde kullanır. Eser kadınların deneyiminin panoramasını açığa çıkarırken, ataerkil güce ve hakimiyete meydan okuyan bir anlatı sunar. Bu çalışma de Pizan'ın kadın deneyimine dayanan anlatısında kadınların varlığını nasıl güçlendirdiğini ve sonraki kuşak kadın yazarlardan önce feminist yazımda öncü olduğunu gösterir.

Anahtar Kelimeler- *Christine de Pizan, The Book of the City of Ladies, Orta Çağ Toplumları, Kadın Düşmanlığı, Kadınları Güçlendirme.*

Abstract – Christine de Pizan (1363/1364?-1430) is recognised as the first professional female writer who left a significant mark not only on medieval literature but also women's writing tradition. Depending on personal and collective female experience, she becomes the writer of over a hundred literary pieces in which she deals with different aspects of women's lives in the patriarchal society of the medieval period. Her *oeuvre* displays a struggle against the misogynistic confines that limit and imprison women into degraded positions. This study aims to explore one of her significant works, *The Book of the City of Ladies* (1404-1405), in which de Pizan gives an account of various women's stories and their achievements from pagan times to Christian history. In this narration of the medieval dream vision genre, de Pizan strategically uses allegorical characters to initiate a discussion on misogynistic discourse and practices. While the work unveils a panorama of the female experience, it offers a narrative that challenges patriarchal power and dominance. This paper illustrates how de Pizan empowers women's existence in her narration based on female experience and predates feminist writing before later generations of women writers.

Keywords- *Christine de Pizan, The Book of the City of Ladies, Medieval Society, Misogyny, Female Empowerment.*

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-iThenticate
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

This paper sets out to explore Christine de Pizan's (1363/1364?-1430) extraordinary position as the first professional writer in the medieval period and to analyse one of her notable works, *The Book of the City of Ladies* (1404-1405), in which she presents a myriad of female experiences from pagan times to Christian history by creating a counter-narrative against misogyny. Christine de Pizan made her appearance as an eminent author in the medieval period, and she owned her unique place as the first professional woman writer. Producing a hundred literary pieces, she was rewarded and protected by the patronage she received from the royal and noble figures, including the monarch of her time. Although women were not given opportunities to stand on their feet during the Middle Ages, de Pizan proved herself to be an extraordinary woman. At a time when women were excluded from the literary sphere, she initially attained a good education thanks to her father. In a similar fashion to other women, she experienced wifehood and motherhood, but her life was shattered after losing her father and her husband. It is true that she had to survive as a widow in society while she was suffering from financial troubles. However, her path of widowhood was quite different considering that she decided to become a professional writer to earn money. When she began producing her first poems, she thoroughly leaned

on her own experiences so that she dealt with the themes of widowhood, pain, loss, love, and suffering in her works. In time, however, she extended the scope of her works by assuming a political tone. Accordingly, she concentrated on the political issues of France, and more interestingly, she vindicated women by offering an array of collective female experiences. *The Book of the City of Ladies* evidences the latter case in her career as she embarks on a narration to defend women against the misogynistic discourse and practices of the patriarchal mindset. The work can be elaborated as an example of the medieval dream vision genre in which the narrator usually has a dream of the events recounted in the work by being instructed by symbolic allegorical figures in grandiose settings. As an example of medieval dream vision, *The Book of the City of Ladies* depicts Christine as a character, who has a vision of three allegorical figures, Lady Reason, Lady Rectitude and Lady Justice after reading Matheolus's book. In this vision, these three allegorical figures, representing ideal virtues that women should possess, guide Christine by enabling her to construct a city of ladies. In this process, Christine asks them questions all of which strategically unmask misogynistic blame on women. While the act of building a city offers a metaphorical frame to the narration, it also alludes to de Pizan's writing process as an author. After the introduction of the allegorical characters, de Pizan offers a tripartite structure to her work. The first part consists of Christine's conversation with Lady Reason. In this section, Christine strategically echoes antifeminist discourse in her questions addressed to Lady Reason who challenges the character by amplifying women's capacity for knowledge, reason, and virtue. To justify her points, Lady Reason recounts the stories of pagan women. The second part includes Christine's dialogue with Lady Rectitude, who emphasises female morality. While Christine deals with the aspects of the female experience in the domestic sphere and family institution, Lady Rectitude attempts to disprove the misogynistic approach in the instances of stories from the pagan, Jewish, and Christian history of women. Finally, Christine's encounter with Lady Justice takes place in the last section of the narration. This part consists of the stories of Christian women, and then the narration ends when the construction of the city is completed after the Virgin Mary is declared to be the head of this city. The end of the narration affirms Christian discourse to honour women on purpose as the female author adopts religious doctrine to struggle against the patriarchy in the Middle Ages. The work closes with the completion of the ideal city packed with female citizens who ultimately find a safe home to defend themselves against the misogynistic society. Evidently, de Pizan's utopian city highlights female virtue, knowledge, and power in a way that her narration of women's stories juxtaposes the stereotypical understanding of women in an antifeminist approach. This study digs into de Pizan's vindication of women in her strategic narration based on female experience. It can be concluded that de Pizan's struggle against misogyny is an early example of women's fight against patriarchal confines, and the female author achieves this goal by depending on her personal and collective encounters of women.

INTRODUCTION

Michel Foucault, a significant French philosopher and critic, once argued that language significantly operates to reflect experience in that “a primary complicity with the world founds, for us, a possibility of speaking of experience, in it, to designate and name it, to judge it and, finally, to know it in the form of truth”.¹ By the same token, women, excluded from the social, cultural, political, and economic domains, have attempted to leak into the world of literature by using language to convey their own experience in the male-dominated world since ancient times. The reason for their dependence on their female experience emanates from the problematic issue of the muse as a source of inspiration, especially for women poets. Patricia Boyle Haberstroh clarifies the problematic presence of the muse for male and female poets as follows:

Traditionally female (and often ‘anatomically correct’ according to some romanticized female image), the muse has played the role of intermediary for male poets, a source of inspiration, a helpmate into translating experience into art. In confronting the problem of this stereotyped figure, women poets must imagine themselves as both image and imagemaker, subject and object, and reject gendered figures like the conventional muse. In effect, they become their own muses, validating female experience as both starting point and subject of their literary work.²

That is to say, women poets, and women writers in broad terms, use their experience as a source of inspiration or their muse to produce works which offer certain truths about their lives in contrast to the accounts limiting them in certain types. In the medieval period, Christine de Pizan (1363/1364?-1430), who became a professional writer, leaned on female experience to compose her own works. Following an unusual path for medieval women in her life, de Pizan produced literary pieces based on various female experiences. Moving from her personal experience to overall female encounter in the Middle Ages, de Pizan became quite prolific in her writing career in which she dedicated herself to fight against misogyny defaming women. This paper aims to explore one of her significant works, *The Book of the City of Ladies* (1404-1405), and pinpoints that this piece unveils a macrocosmic experience of women in misogynistic medieval society that de Pizan strategically defied.

1. Christine de Pizan as a Medieval Woman Writer

In the Middle Ages, having access to the literary realm for women was a difficult task. Particularly after the 13th century, women could not easily have a chance to lead intellectual activities considering that “the newly founded universities, to which women were denied entrance, provided increasingly sophisticated educational opportunities for men. The exclusion of women from medieval institutions of higher learning widened the distance between male and female spheres of intellectual and professional activity”.³ While women of nobility were advised to learn domestic activities, and women of lower ranks did not have any chance to be educated, those at convents and nunneries had an opportunity to learn reading and/or writing. That is to say, the majority of women lacked literacy, which was one of the reasons for women’s inability to produce work at those times. Moreover, the concept of authorship in medieval times excluded women from the literary sphere as the creative act of writing was associated with the idea of authority that was assumed to belong to men.⁴ This idea can be related to the inferior

¹ Foucault, Michel. “The Discourse on Language,” in *The Archaeology of Knowledge*, trans. Sheridan Smith (New York: Pantheon, 1971), 228.

² Haberstroh, Patricia Boyle. “Introduction,” in *My Self, My Muse: Irish Women Poets Reflect on Life and Art*, ed. Patricia Boyle Haberstroh (New York: Syracuse University Press, 2001), 9.

³ Fiero, Gloria K. “The *Dits*: The Historical Context,” in *Three Medieval Views of Women*, ed. Gloria K. Fiero, Wendy Pfeffer, and Mathé Allain (London: Yale University Press, 1989), 34.

⁴ Summit, Jennifer. “Women and Authorship,” in *The Cambridge Companion to Medieval Women’s Writing*, ed. Carolyn Dinshaw and David Wallace (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 90-91.

status of women structured by the religious discourse. By virtue of the biblical stories, the position of women in society was degraded in two ways. First of all, Eve was thought to be the source of wickedness, and, accordingly, women were accused of being the daughters of Eve in a way that “Eve provided the negative image of womankind [and] had invoked damnation and death”.⁵ This view was supported by the writings of religious and authoritative figures in that the condemnation of the female sex, in other words, misogyny, was transmitted in a great number of works. Additionally, the negative representation of women was reinforced by means of the scientific and medical discussions of the time which “derived a view of the female as a defective male”.⁶ While the image of Eve led to unfavourable stereotyping in the texts, the other female representation with the Virgin Mary was functionally used in that the epitome of perfection for the female sex was idealised in the holy mother's portrait, and this glorification became a tool to control and silence women. Nonetheless, the religious doctrine allowed women to find a place to express themselves on the account that “the Church could not deny women direct access to the divine, through mystical experience unmediated by a human priesthood. Visionary women could bypass the human, male, authority of the Church on earth, and claim to be the instruments of a higher, divine authority”.⁷ As a case in point, Julian of Norwich (1342-1416) and Margery Kempe (1373-1438) were able to narrate their spiritual accounts by using the Christian tradition and reveal personal experiences from a female point of view in this way.

Nevertheless, the appearance of women writers cannot be limited to theological texts in the medieval period. Although it was a rare phenomenon, there were few female writers with their secular works. Christine de Pizan was one of those women who exceptionally received a good education and produced texts based on her own experiences and observations. Before dealing with the details of her text in this study, it would be necessary to briefly narrate her life story here. Born in Venice, Christine de Pizan was the daughter of a physician and astrologer at the court of King Charles V in France where she was claimed to live happily in her childhood.⁸ As Astrik L. Gabriel acknowledges, she had a decent education which was a great exemption and privilege for a girl in the late 14th century: “The learned physician gave Christine a thorough education in Latin, in philosophy, and in the various branches of science. She proved herself a good student and showed an extraordinary predilection for learning”.⁹ Upon her father's arrangement, she married a nobleman, Etienne de Castel, at the age of fifteen and became the mother of three children.¹⁰ This marriage was defined as the “[u]nion of heart and mind” as is evident in de Pizan's own depictions of her marital life.¹¹ However, her life was completely shattered when she lost two patriarchal figures in her life. As she lost her father and husband respectively, she was left alone without any financial support. Although remarriage or entrance into a convent might be the case for most medieval women, de Pizan rejected those options in her case. The new circumstances drove her to a different path in her life as she became a professional woman writer to support her family financially.¹² Keiko Nowacka comments on de Pizan's widowhood as a sign of “her belief in women's

⁵ Fiero, “The *Dits*: The Historical Context,” 68.

⁶ Brown-Grant, Rosalind. “Introduction,” in *The Book of the City of Ladies*, by Christine de Pizan (London: Penguin, 1999), xx.

⁷ Barratt, Alexandra. “Introduction,” in *Women's Writing in Middle English*, ed. Alexandra Barratt (London: Pearson, 1992), 6.

⁸ Dufresne, Laura Rinaldi. “Christine de Pizan's *Treasure of the City of Ladies*: A Study of Dress and Social Hierarchy,” *Woman's Art Journal*, 16, No. 2 (1995-1996): 29-34.

⁹ Gabriel, Astrik L. “The Educational Ideals of Christine de Pisan,” *Journal of the History of Ideas*, 16, No. 1 (1995): 3-21.

¹⁰ Hindman, Sandra L. “With Ink and Mortar: Christine de Pizan's *Cité des Dames*,” *Feminist Studies*, 10, No. 3 (1984): pp. 457-483.

¹¹ Gabriel, “The Educational Ideals,” 4.

¹² Petroff, Elizabeth Alvilda. “Women Writers of the Late Fourteenth Century – Seeking Models: Julian of Norwich, Margery Kempe, Doña Leonor López de Córdoba, and Christine de Pizan,” in *Medieval Women's Visionary Literature*, ed. Elizabeth Alvilda Petroff (Oxford: Oxford University Press, 1986), 304.

ability for self-governance” and highlights that “her decision to pursue a career as a writer . . . is the clearest indicator of her conscious non-conformity to the acceptable social models open to women”.¹³ That is to say, de Pizan challenged the norms of society and succeeded in her career trajectory. The fact that she was under the patronage of royal figures, ranging from the French king to some dukes, evidences her widely recognised role as a writer in her lifetime.¹⁴

What is more, Christine’s literary career proved that writing was more than a means to earn a living for her. Similar to the poems of the women from the classical times and Old English period, her first works were poems about her personal experiences of widowhood, loss, suffering, and love of her husband.¹⁵ In time, however, she returned to more serious topics as she dealt with the politics of France and defended women in her works. Laura Rinaldi Dufresne encapsulates Christine’s efforts for women, saying: “She attacks the institution of chivalry in the ‘Letter to the God of Love’ and misogyny in her letters on ‘The Romance of the Rose’ and defends the contribution of women to history in *The Book of the City of Ladies*”.¹⁶ In her *oeuvre* of a hundred poems, what becomes clear is that she resisted the discourse defaming women and empowered herself as a writer attacking the anti-feminist approach. As she moved from the personal female experience to the larger context for women in her works, her works were still derived from a wide range of female experiences. The rest of this paper aims to examine Christine de Pizan’s *The Book of the City of Ladies* (1404-1405) as a work inspired by the female experience in the Middle Ages.

2. Navigating Female Experience in *The Book of the City of Ladies*

To begin with the genre of the text, *The Book of the City of Ladies* can be identified in different ways. Essentially, the work is an example of the medieval dream vision genre in which Christine de Pizan appears as a character and has a vision of three allegorical figures, Lady Reason, Lady Rectitude, and Lady Justice, upon reading Matheolus’s book.¹⁷ Perplexed by the ideas about her female fellows, Christine is led by three women who help her to build a city of ladies and explain the nature of women unblemished by misogynistic ideas with various examples. Moreover, the work is glossed as “a utopian dream” by M. Bella Mirabella considering the structure of the city, providing women with liberty to conduct their lives without the oppression of the patriarchy.¹⁸ Edward M. Wheat, likewise, regards de Pizan’s text as a utopia and further singles it out as “a political utopia, a ‘city in words,’ to illuminate the problems of the political realm and serve as a guide to political thought and practice”.¹⁹ In essence, de Pizan’s defence of liberty and freedom, according to Wheat, resonates with classical Western political ideas drawn from the philosophy of Plato in that de Pizan’s critical approach, regardless of her feminist outlook, can be situated in “a broader tradition of political philosophy stemming from the classical Greeks”.²⁰ To further argue, the political aspect of the work makes its appearance in de Pizan’s discourse to stand against the misogynistic mindset in the patriarchal medieval society. It is true that this work is compared with Augustine’s (A.D. 354-430) *The City of God* (A.D. 426),²¹ and Boccaccio’s (1313-1375)

¹³ Nowacka, Keiko. “Reflections on Christine de Pizan’s ‘Feminism’,” *Australian Feminist Studies*, 17, No. 37 (2002): 81-97.

¹⁴ Hindman, “With Ink and Mortar,” 459.

¹⁵ Hindman, “With Ink and Mortar,” 458.

¹⁶ Dufresne, “Christine de Pizan’s *Treasure*,” 30.

¹⁷ Verini, Alexandra. “Medieval Models of Female Friendship in Christine de Pizan’s *The Book of the City of Ladies* and Margery Kempe’s *The Book of Margery Kempe*,” *Feminist Studies*, 42, No. 6 (2016): 365-391.

¹⁸ Mirabella, M. Bella. “Feminist Self-Fashioning: Christine de Pizan and *The Treasure of the City of Ladies*,” *European Journal of Women’s Studies*, 6, No. 1 (1999): 9-20.

¹⁹ Wheat, Edward M. “‘Now a New Kingdom of Femininity is Begun’: The Political Theory of Christine de Pizan’s *The Book of The City of Ladies*,” *Women & Politics*, 20, No. 4 (1999): 23-47.

²⁰ Wheat, “Now a New Kingdom,” 45.

²¹ Richards, Earl Jeffrey. “Introduction,” in *The Book of the City of Ladies*, by Christine de Pizan (New York: Persea, 1982), xxvix.

De Mulieribus Claris (1361), which is claimed to be one of the sources of de Pizan's book.²² As with other medieval texts, the stories of women in de Pizan's text are not original accounts. However, the female characters she makes use of reflect some pieces of her own life story in that the work is elaborated with its autobiographical elements. Cynthia Ho highlights this idea as follows:

In a carefully arranged array of learned women, Christine mirrors her own struggle in moving from dejected identification with misogynist stereotyping to empowerment. The first group of three women – Cornificia, Proba, and Sappho – traces her autobiographical chronology; the second group, with two primary figures – Carmentis and Minerva – moves the theme from individual achievement to women's intellectual enfranchisement.²³

Accordingly, the first group displays de Pizan's interest in learning and education, and the second group mirrors the female knowledge that she defends,²⁴ through which she veils the details of her life to achieve liberty and empowerment. In grounding the genre of the text, what still matters is that the author rests largely on constructive female experience and power, regardless of the fact that her work is an example of dream vision, utopia, political writing or autobiography.

To further argue, de Pizan's female point of view in the narration of her collection of women's stories makes her work an original creation. It is noticeable that her perspective is still conservative in terms of the twenty-first-century perspective, which rather highlights different veins of feminism in an interdisciplinary way by rejecting an essentialist frame in the defence of women's rights. However, her rejection of the antifeminist outlook is revolutionary for such an early text. To excavate the significance of her text, it must be recognised that de Pizan, in Mirabella's words, puts women at the centre of her argument while othering her male opponents: "She becomes primary; the male attackers, secondary, the Other. The position of power she fashions grows out of Christine's belief that she was the one who would answer and refute the established misogynistic arguments of her day".²⁵ In her creation of counterarguments to the misogynistic discourse and practices, she strategically asks a series of questions, and then her narration recounts the stories of various women to reveal more about the female perspective and experience. In this way, the author deliberately fashions herself as a naïve and uninformed speaker in search of answers. Her method in narration can be regarded as a significant manoeuvre through which de Pizan appears to estrange herself from a position of authority so her inexperienced state provides a ground to dig into the genuine experience of womanhood as narrated by women. *The Book of the City of Ladies* is accordingly called "Christine de Pizan's defence of women"²⁶ with the aim of "proving to misogynists and to women themselves that neither virtue nor vice is the prerogative of one sex to the exclusion of the other".²⁷ Her tactic becomes successful in reaching her aim as she intentionally avoids a direct attack on misogynistic discourse and patriarchal authority by presenting the female experience in an unfamiliar way, or in other words, defamiliarizing her attack on misogynists.

Going more into detail of her work, it is initially necessary to focus on the beginning of de Pizan's narration. Christine de Pizan, as the confused narrator of her own work, reveals her main concerns at the outset in that she questions her identity as a woman and the place of the female sex in the literary tradition. As she can "find no evidence from my [her] own experience to bear out such a negative view

²² Erol, Burçin. "Christine de Pisan: Ortaçağ'da Bir Kadın Hakları Savunucusu," *Kuram* 10 (1996): 79-84.

²³ Ho, Cynthia. "Communal and Individual Autobiography in Christine de Pizan's *Book of the City of Ladies*," *CEA Critic*, 57, No. 1 (1994): 31-40.

²⁴ Ho, "Communal and Individual Autobiography," 35, 37.

²⁵ Mirabella, "Feminist Self-Fashioning," 11.

²⁶ Rigby, S. H. "The Wife of Bath, Christine de Pizan, and the Medieval Case for Women," *The Chaucer View*, 35, No. 2 (2000): 133-165.

²⁷ Brown-Grant, "Introduction," xxvii.

of female nature and habits”,²⁸ she deduces that she has to “accept their unfavourable opinion of women since it was unlikely that so many learned men, who seemed to be endowed with such great intelligence and insight into all things, could possibly have lied on so many different occasions”.²⁹ While she feels herself doomed because of her sex, she sees three ladies out of a light. One of them explains their aim to help Christine, who is in great distress because of the misconceptions that she has about her own sex.³⁰ She further discloses that “[t]he female sex has been left defenceless for a long time now, like an orchard without a wall, and bereft of a champion to take up arms in order to protect it”³¹ and declares that it is now Christine’s duty to build a city for women: “[Y]ou are to construct a building in the shape of a walled city, sturdy and impregnable. This has been decreed by God, who has chosen you to do this with our help and guidance. Only ladies who are of good reputation and worthy of praise will be admitted into this city”.³² In the text, Christine’s position as a builder is validated within the Christian doctrine as Margaret Marion Gower explains that “Christine drew on the scriptural and traditional image of the city in order to envision building her case for the personhood and Christian potential of women building a city, whose stones were the stories of the lives of good women, where women could find protection from violent men and vicious ideas”.³³ Moreover, de Pizan echoes Saint Augustine’s title *City of God* in her work’s title and follows his doctrine of God’s “sexless” image in men and women³⁴ so she gives agential power to her own sex. To further argue, the act of building a city is functionally used in de Pizan’s work considering that “[t]he material City of Ladies is thus a metaphor for Christine’s book, which champions the cause of women”.³⁵ Therefore, the task of building refers to the female writer’s creation process as Penelope Haralambidou relates de Pizan’s “act of writing a book to defend women . . . with the construction of an imaginary defensive city”.³⁶ Moreover, Margaret Brabant and Michael Brint expound the construction as a metaphor and clarify it in the following words:

The architectural metaphor that frames the Cité des Dames provides the structure for Christine’s presentation of the way in which knowledge is structured, disseminated, perpetuated, and changed. As the architect of her own city, she develops this metaphor in three stages: First, the excavation of the ‘field of letter’ represents her challenge to conventional wisdom Second, the foundation of the city and its walls reflects her collection of new information. And finally, the buildings and the inclusion of inhabitants symbolize her reconstruction of knowledge. Given the prominence of this metaphor, it should not be surprising that these three stages correspond roughly with the book’s tripartite division.³⁷

As noted above, the metaphor of the city serves for de Pizan to emphasise knowledge and female power. While Christine feels restricted by the misogynist perception, her dialogues with three ladies allow the writer to construct knowledge based on a positive view of women.

²⁸ Christine de Pizan, *The Book of the City of Ladies*, trans. Rosalind Brown-Grant (London: Penguin, 1999), 1.1.6.

²⁹ De Pizan, *The Book*, 1.1.6.

³⁰ De Pizan, *The Book*, 1.2.8.

³¹ De Pizan, *The Book*, 1.3.11.

³² De Pizan, *The Book*, 1.3.11.

³³ Gower, Margaret Marion. “Glorifying God: The Theological Notion of Women in Christine de Pizan’s *Livre de la Cite des Dames*,” *Religion & Literature*, 54, No. 1-2 (2022): 185-207.

³⁴ Gower, “Glorifying God,” 187.

³⁵ Hindman, “With Ink and Mortar,” 466.

³⁶ Haralambidou, Penelope. “The Female Body Politic: Enacting the Architecture of *The Book of the City of Ladies*,” *Architecture and Culture*, 8(2020): 385-406.

³⁷ Brabant Margaret and Michael Brint, “Identity and Difference in Christine de Pizan’s *Cité des Dames*,” in *Politics, Gender, and Genre: The Political Thought of Christine de Pizan*, ed. Margaret Brabant (Oxford: Westview Press, 1992), 210.

After the presentation of the ladies, the first part of the book is dedicated to Christine's dialogue with Lady Reason. This lady is depicted with a mirror in her right hand with which she enables people to realise their true nature. She states that "[w]ith the help of this mirror, I can determine the nature, quantity and essence of all things and can take full measure of them".³⁸ Hindman refers to this mirror as "a symbol of self-knowledge",³⁹ and Lady Reason's presence functions to reveal truth about the female nature.⁴⁰ While they start digging up the ground to lay the foundations of the city, they start their discussion in "the Field of Letters".⁴¹ Christine initially tries to understand the reasons behind male writers' attacks on women when she, with Lady Reason, carries away the first layer of the earth. According to the lady, men attack women for different motivations. While some attack to maintain their power, some project their own misdeeds onto women, and some severely criticise them out of their envy.⁴² To put it differently, the negative representation of women in texts does not prove that the whole female sex is of evilish and malicious nature. Therefore, Matheolus, the writer who confuses Christine, is a good example for Lady Reason to clarify her point. She mentions that "[t]he only way they [men] can release their frustration is to attack women and to try to stop others from enjoying the pleasures that they themselves used to take. You very often see old men such as these going around saying vile and disgusting things, as in the case of your Matheolus, who freely admits that he is just an impotent old man who would still like to satisfy his desires. He's an excellent example to illustrate my point as he's typical of many other similar cases".⁴³

In comparison with other dreamer figures in the dream vision tradition who are slow to understand, Christine asks questions one by one all of which originate from the antifeminist conception. In one instance, she alludes to the scientific view of women's deficiency, and Lady Reason voices an opposite view by using religious discourse. According to her account, God created Eve as Adam's companion, not as his inferior. The female was also created in God's image, and God "endowed both male and female with this soul, which He made equally noble and virtuous in the two sexes".⁴⁴ She also claims that "human superiority or inferiority is not determined by sexual difference but by the degree to which one has perfected one's nature and morals".⁴⁵ Such an explanation not only refuses the accusations of immoral tendency or inferiority of women but also asserts that "it is a human — not a specifically female — trait to be prone to sin".⁴⁶ Upon Christine's doubts about women's refinement, women are said to have an excellent capacity for intellectual development as much as men, and Lady Reason tries to prove it by demonstrating certain examples of women from the past. The examples in the first part mostly belong to the ancient pagan times. To prove female mental capacity, Lady Reason talks about Empress Nicaula, a powerful governor bringing laws and justice to her people,⁴⁷ the French queens and princesses as skilful administrators,⁴⁸ and other strong women using their power for good causes such as Queen Semiramis,⁴⁹ and the Amazons.⁵⁰ Then, Christine's first guide aptly argues that "God has given every woman a good brain which she could put to good use, if she so chose, in all the domains in which the most learned and renowned men excel".⁵¹ Such a remark is of importance as part of the defence of

³⁸ De Pizan, *The Book*, 1.3.10.

³⁹ Hindman, "With Ink and Mortar," 464.

⁴⁰ Erol, "Christine de Pisan," 81.

⁴¹ De Pizan, *The Book*, 1.8.16.

⁴² De Pizan, *The Book*, 1.8.17-18.

⁴³ De Pizan, *The Book*, 1.8.18-19.

⁴⁴ De Pizan, *The Book*, 1.10.22-23.

⁴⁵ De Pizan, *The Book*, 1.10.23.

⁴⁶ Brown-Grant, "Introduction," xxvii.

⁴⁷ De Pizan, *The Book*, 1.12.30.

⁴⁸ De Pizan, *The Book*, 1.13.31-33.

⁴⁹ De Pizan, *The Book*, 1.15.35-37.

⁵⁰ De Pizan, *The Book*, 1.16.37-39.

⁵¹ De Pizan, *The Book*, 1.28.59.

women by the female author on the grounds that “in a culture in which women as a sex were frequently attacked on moral grounds, Christine fought the battle for women at the site where they were being assailed by the critics and so had to mount a defence of her sisters in terms of their ability to use their intellect to make reasoned, moral choices”.⁵² Sappho as a noteworthy author,⁵³ Manto with her ability to see the future,⁵⁴ Minerva, the inventor of Greek letters,⁵⁵ Queen Ceres,⁵⁶ and Isis⁵⁷ as the inventors of agricultural methods are mentioned by Lady Reason to illustrate the portraits of successful women. As can be understood, Christine de Pizan deliberately chooses certain female images to support her defence in a way that “[f]or her women readers, she offer[s] a sophisticated example of informed and selective reading of tradition”.⁵⁸ As a case in point, Medea is represented with her learning and interest in arts whereas her tragic and violent story is not narrated.⁵⁹

Moving to the second part of de Pizan's work, the narration presents the character Christine in a dialogue with Lady Rectitude. This lady appears to “construct the houses and buildings inside the walls of the City of Ladies”⁶⁰ with Christine the narrator. This part can be considered a transitory section as the examples given by Lady Rectitude consist of the stories of pagan, Jewish, and Christian women. The second guide attempts to “highlight the moral conduct”⁶¹ of women whose virtue and merits are praised. Christine, this time, asks questions about familial and marital issues, and Lady Rectitude alters her misconceptions. For example, she pinpoints that daughters rather than sons willingly take care of their families and deeply love them.⁶² Yet Christine is still uncertain about women's devotion to and love for their husbands. She even refers to the texts of the male writers who totally deny women's faithfulness. She voices her doubts, declaring that

many authors have advised men to be wise and not to marry at all, on the grounds that there are no women — or hardly any — who are faithful to their spouses. This view is even echoed in the Letter of Valerius to Ruffinus which quotes Theophrastus who, in his book, stated that no wise men would take a wife because women cause trouble, lack affection, and gossip incessantly.⁶³

Upon this account, Lady Rectitude wisely advises Christine not to make general assumptions about women as men and women both have bad and good characteristics. She discloses that “there are many fine women”,⁶⁴ but “some wives are wilful and unreasonable”⁶⁵ like some husbands. Queen Hypsicratea,⁶⁶ Queen Artemisia,⁶⁷ and the wives of Socrates and Seneca⁶⁸ are depicted as women who truly love their husbands. Additionally, women, in contrast to the allegations, are chaste and constant in

⁵² Rigby, “The Wife of Bath,” 137.

⁵³ De Pizan, *The Book*, 1.30.60-61.

⁵⁴ De Pizan, *The Book*, 1.31.62.

⁵⁵ De Pizan, *The Book*, 1.34.66-68.

⁵⁶ De Pizan, *The Book*, 1.35.68-69.

⁵⁷ De Pizan, *The Book*, 1.36.69.

⁵⁸ McLeod Glenda and Katharina Wilson, “The Misogamous Tradition and *La Cité des Dames*,” in *The City of Scholars: New Approaches to Christine de Pizan*, ed. Margarete Zimmermann and Dina De Rentiis (Berlin: Gruyter, 1994), 76.

⁵⁹ De Pizan, *The Book*, 1.32.63.

⁶⁰ De Pizan, *The Book*, 2.1.91.

⁶¹ Hindman, “With Ink and Mortar,” 466.

⁶² De Pizan, *The Book*, 2.7-11.101-106.

⁶³ De Pizan, *The Book*, 2.13.108.

⁶⁴ De Pizan, *The Book*, 2.13.110.

⁶⁵ De Pizan, *The Book*, 2.13.110.

⁶⁶ De Pizan, *The Book*, 2.14.110-112.

⁶⁷ De Pizan, *The Book*, 2.16.113-114.

⁶⁸ De Pizan, *The Book*, 2.21-22.119-120.

their love for their men as in the cases of Sarah,⁶⁹ Ruth,⁷⁰ Penelope,⁷¹ and Griselda.⁷² Christine and Lady Rectitude also discuss the relationship between the education and morality of the female sex. While the antifeminist attitude blames educated women for corruption, Lady Rectitude upholds that “[t]his view is completely unthinkable and untenable. I’m not saying that it’s a good idea for men or women to study sorcery or any other type of forbidden science, since the Holy Church did not ban people from practising them for nothing. However, it’s just that it’s not true to say that women will be corrupted by knowing what’s right and proper”.⁷³ From the vantage point of this assertion, it can be claimed that Christine de Pizan’s understanding of education does not imperil the morals and virtue of women. Therefore, the female author supports the education of women, and her own father is referred to in the text since he willingly led his daughter to the world of learning. Lady Rectitude tells Christine that

[y]our own father, who was a great astrologer and philosopher, did not believe that knowledge of the sciences reduced a woman’s worth. . . . Rather, it was because your mother, as a woman, held the view that you should spend your time spinning like the other girls, that you did not receive a more advanced or detailed initiation into the sciences. . . . Despite your mother’s opposition, you did manage to glean some grains of knowledge from your studies, thanks to your own natural inclination for learning.⁷⁴

As can be observed, Christine does not criticise men for their negative view of women, but she directly opposes those — men and women — who maintain misogynist practices restricting the development of women.

The last part of the book is dedicated to Lady Justice’s accounts of Christian women, and the third guide brings the Virgin Mary as the head of the city: “She will govern and rule over the city and will fill it with the great host of ladies who belong to her court and household”.⁷⁵ As a common point with the female mystics, therefore, Christine de Pizan presents “the most obvious and unchallengeable source of womanly authority that was available to her”⁷⁶ when she crowns the Virgin Mary as the ruler of the city. The holy woman is accompanied by other revered women such as Mary Magdalene, Saint Catherine, Saint Lucy, and Saint Marina. The high position of these Christian women figures evidences God’s love for women.⁷⁷ Since they sacrifice their own lives for the sake of the Christian faith or to save their virtue and virginity, all of them are blessed with the status of martyrdom. In relation to the use of such figures in the book, Christine Moneera Laennec draws a parallelism as follows:

These martyrs, and more specifically the type of martyrdom they endure, bear interesting similarities to de Pizan’s position as an author and to her technique of argumentation in both her polemical texts and her other works. Their martyrdom all follows the same pattern. Many of them are ‘authoritative’ women who are not only learned and articulate, but who possess verbal powers that often serve to enrage their ‘judges,’ as the men who persecute them are called. They are often (usually as a result of their intellectual challenges)

⁶⁹ De Pizan, *The Book*, 2.38.142-143.

⁷⁰ De Pizan, *The Book*, 2.40.143-144.

⁷¹ De Pizan, *The Book*, 2.41.144.

⁷² De Pizan, *The Book*, 2.50.156-161.

⁷³ De Pizan, *The Book*, 2.36.140.

⁷⁴ De Pizan, *The Book*, 2.36.141.

⁷⁵ De Pizan, *The Book*, 3.1.201.

⁷⁶ Brown-Grant, “Introduction,” xxviii.

⁷⁷ De Pizan, *The Book*, 3.2.203.

threatened with rape by men when they refuse either to be silent or to submit to their persecutors' authority.⁷⁸

That is to say, Christine de Pizan stays on the safe side by adopting the religious discourse and dealing with the exemplary female figures, but she overtly challenges the ideology that oppresses women. In this narration of various women from different times, classes, and places, the author is able to recite a great variety of female experiences. Therefore, *The Book of the City of Ladies*, inspired by female experience, proves to be a "critical and consolatory" work for its reader.⁷⁹ On the one hand, the female writer has a keen eye on the antifeministic discursive and literary tradition. On the other hand, she encourages women to stand out against such negative views and warns them not to be trapped by false accusations. As the construction of the city is completed, and its female habitants enter the city, Christine announces that the city "will not only shelter you all, or rather those of you who have proved themselves to be worthy, but will also defend and protect you against your attackers and assailants, provided you look after it well".⁸⁰ She finally advises women of all ranks to maintain their virtues and get rid of the misogynist ideas in their lives.⁸¹

CONCLUSION

In conclusion, Christine de Pizan in *The Book of the City of Ladies* provides the reader with a fertile ground to observe how a female writer wields a creative narrative to resist the means and practices silencing women by strategically attacking them. As the first professional female author, Christine de Pizan defends her fellows through her rejection of misogyny by counting on female experience as both her source of inspiration to create a literary work and her means to educate women at the same time. Leaning on her own experience, she extends the context of her text to a myriad of women's stories from pagan times to the icons of Christian history. By means of her rejection to remain silent, de Pizan resists patriarchal oppression as reflected in different forms of misogynistic attitudes by strategically elaborating on the issue through the questions that Christine, the narrator asks during the construction of utopian female city. Thus, she transgresses the roles attributed to women as she becomes the authoritative voice to unveil more about female experience in different veins. That being so, it can be concluded that de Pizan moves from misogynistic representation of women to female empowerment. Before the rise of feminist writings of women's vindication, de Pizan already established a path to defend her fellows.

REFERENCES

- Barratt, Alexandra. "Introduction." in *Women's Writing in Middle English*, ed. Alexandra Barratt, London: Pearson, 1992.
- Brabant, Margaret, and Michael Brint. "Identity and Difference in Christine de Pizan's *Cité des Dames*." in *Politics, Gender, and Genre: The Political Thought of Christine de Pizan*, ed. Margaret Brabant, Oxford: Westview Press, 1992.
- Brown-Grant, Rosalind. "Introduction." in *The Book of the City of Ladies*, by Christine de Pizan, London: Penguin, 1999.
- De Pizan, Christine. *The Book of the City of Ladies*. trans. Rosalind Brown-Grant, London: Penguin, 1999.
- Dufresne, Laura Rinaldi. "Christine de Pizan's *Treasure of the City of Ladies*: A Study of Dress and Social Hierarchy." *Woman's Art Journal* 16, No. 2 (1995-1996): 29-34.
- Erol, Burçin. "Christine de Pisan: Ortaçağ'da Bir Kadın Hakları Savunucusu." *Kuram* 10 (1996): 79-84.

⁷⁸ Laennec, Christine Moneera. "Unladylike Polemics: Christine de Pizan's Strategies of Attack and Defense," *Tulsa Studies in Women's Literature*, 12, No. 1 (1993): 47-59.

⁷⁹ Finkel, Helen Ruth. "The Portrait of the Woman in the Works of Christine de Pisan," MA Thesis., (Rice University, 1972).

⁸⁰ De Pizan, *The Book*, 3.19.237.

⁸¹ De Pizan, *The Book*, 3.19.238-239.

- Fiero, Gloria K. "The *Dits*: The Historical Context." in *Three Medieval Views of Women*, ed. Gloria K. Fiero, Wendy Pfeffer, and Mathé Allain, London: Yale University Press, 1989.
- Finkel, Helen Ruth. "The Portrait of the Woman in the Works of Christine de Pisan." MA Thesis., Rice University, 1972.
- Foucault, Michel. "The Discourse on Language." in *The Archaeology of Knowledge*. trans. Sheridan Smith, Pantheon, New York, 1971.
- Gabriel, Astrik L. "The Educational Ideals of Christine de Pisan." *Journal of the History of Ideas*, 16, No. 1 (1995): 3-21.
- Gower, Margaret Marion. "Glorifying God: The Theological Notion of Women in Christine de Pizan's *Livre de la Cite des Dames*." *Religion&Literature*, 54, No. 1-2 (2022): 185-207.
- Haberstroh, Patricia Boyle. "Introduction." in *My Self, My Muse: Irish Women Poets Reflect on Life and Art*, ed. Patricia Boyle Haberstroh, New York: Syracuse University Press, 2001.
- Haralambidou, Penelope. "The Female Body Politic: Enacting the Architecture of *The Book of the City of Ladies*." *Architecture and Culture*, 8(2020): 385-406.
- Hindman, Sandra L. "With Ink and Mortar: Christine de Pizan's *Cité des Dames*." *Feminist Studies*, 10, No. 3 (1984): 457-483.
- Ho, Cynthia "Communal and Individual Autobiography in Christine de Pizan's *Book of the City of Ladies*." *CEA Critic*, 57, No.1 (1994): 31-40.
- Laennec, Christine Moneera. "Unladylike Polemics: Christine de Pizan's Strategies of Attack and Defense." *Tulsa Studies in Women's Literature*, 12, No. 1 (1993): 47-59.
- McLeod, Glenda, and Katharina Wilson. "The Misogamous Tradition and *La Cité des Dames*." in *The City of Scholars: New Approaches to Christine de Pizan*, ed. Margarete Zimmermann and Dina De Rentiis, Berlin: Gruyter, 1994.
- Mirabella, M. Bella. "Feminist Self-Fashioning: Christine de Pizan and *The Treasure of the City of Ladies*." *European Journal of Women's Studies*, 6, No. 1 (1999): 9-20.
- Nowacka, Keiko. "Reflections on Christine de Pizan's 'Feminism'." *Australian Feminist Studies*, 17, No. 37 (2002): 81-97.
- Petroff, Elizabeth Alvilda. "Women Writers of the Late Fourteenth Century – Seeking Models: Julian of Norwich, Margery Kempe, Doña Leonor López de Córdoba, and Christine de Pizan." in *Medieval Women's Visionary Literature*, ed. Elizabeth Alvilda Petroff, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Richards, Earl Jeffrey. "Introduction." in *The Book of the City of Ladies*, by Christine de Pizan New York: Persea, 1982.
- Rigby, S. H. "The Wife of Bath, Christine de Pizan, and the Medieval Case for Women." *The Chaucer View*, 35, No. 2 (2000): 133-165.
- Summit, Jennifer. "Women and Authorship." in *The Cambridge Companion to Medieval Women's Writing*, ed. Carolyn Dinshaw and David Wallace, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Verini, Alexandra. "Medieval Models of Female Friendship in Christine de Pizan's *The Book of the City of Ladies* and Margery Kempe's *The Book of Margery Kempe*." *Feminist Studies*, 42, No. 6 (2016): 365-391.
- Wheat, Edward M. "'Now a New Kingdom of Femininity is Begun': The Political Theory of Christine de Pizan's *The Book of The City of Ladies*." *Women&Politics*, 20, No. 4 (1999): 23-47.

A Note on the Hülegü Khan Period Coins in the Inventory of the Museum of Anatolian Civilisations Anadolu Medeniyetleri Müzesi Envanterindeki Hülagü Han Dönemi Sikkeleri Üzerine Bir Değerlendirme

Kansu EKİCİ¹

Fatmagül AŞCI²

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Kansu EKİCİ

¹Süleyman Demirel Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
Isparta, Türkiye

²Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Isparta, Türkiye

K.E. ORCID: [0000-0002-8252-1138](https://orcid.org/0000-0002-8252-1138)

e-mail: kansuekici@sdu.edu.tr

F.A. ORCID: [0000-0003-2647-8929](https://orcid.org/0000-0003-2647-8929)

e-mail: gul.asci1997@gmail.com

Başvuru/Submitted: 06.10.2023

Kabul/Accepted: 28.12.2023

Atıf: Ekici, Kansu; Aşçı, Fatmagül, “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Envanterindeki Hülagü Han Dönemi Sikkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 14-35.

Citation: Ekici, Kansu; Aşçı, Fatmagül, “A Note on the Hülegü Khan Period Coins in the Inventory of the Museum of Anatolian Civilisations”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 14-35.

Lisans/License:

Öz- Büyük Moğol Hanlığına Mengü'nün geçmesinin ardından Moğol fetihlerini pekiştirmek ve devam ettirmek amacıyla batıya yani İran coğrafyasına gönderilen Hülagü kısa sürede bölgeye hâkim olarak daha sonra İlhanlılar olarak adlandırılacak Moğol şube devletini kurmuştur. Oldukça geniş bir coğrafyaya hâkim olan Hülagü devletin sınırlarını Ceyhun'dan Kızılırmak'a Kafkaslardan Belucistan'a kadar genişletmiştir. Genelde İslam para coğrafyası olarak adlandırabileceğimiz bu coğrafyada Moğollara bağlı olan Anadolu Selçukluları, Gürcü Krallığı, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Ermeni Krallığı gibi vassal devletlerde bulunmaktaydı. Hülagü, İran coğrafyasına geldiğinde 1254 ve 1255 yıllarında kardeşi Mengü adına sikke kestirirken 1256 yılında ise kendisi adına “İlhan” unvanını kullanarak sikkeler darbettirmiştir. Hülagü'nün kullandığı “İlhan” unvanına nispetle kurduğu devlet İlhanlılar adıyla anılmıştır. Moğollar, İran'a geldiklerinde İslam inancına henüz dahil olmamalarına rağmen yerel para darp metotlarını ve tarzını hemen benimsemişlerdir. Bu doğrultuda İlhanlılar, İslam dininin hâkim olduğu bu coğrafyada sikkelerini önceleri tamamen Arap alfabesiyle kestirmişlerdir. Bunun yanında başlangıcından itibaren İlhanlı sikkelerinde yerel halkın desteğini sağlamak amacıyla onların inançlarına referans veren kelime-i tevhid gibi ibarelere yoğun bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte Hülagü'nün İslam dininin tesiri yanında kendi inanç, gelenek ve düşüncelerini de sikkelerin üzerinde darp ettirdiği tespit edilmektedir. Hülagü ölüm tarihi olan 1265'e kadar geniş bir coğrafyada ele geçirdiği zengin hazineler sayesinde yoğun bir şekilde sikke kestirmiştir. Oluşturduğu sikke kalıpları daha sonraki ilhanlar tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir. Bu çalışmada Anadolu Medeniyetleri Müzesi envanterinde bulunan 16 adet İlhan Hülagü sikkesini incelemesinin yanı sıra kataloglaması da yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler- Hülagü Han, İlhanlılar, Sikkeler, Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Abstract – After Möngke took over the Great Mongol Khanate, Hülegü, who was sent to the west, that is, to the Iranian geography in order to consolidate and continue the Mongolian conquests, dominated the region in a short time and established a Mongolian offshoot state which would later be called the Ilkhanids. Ruling over a vast geography, Hülegü expanded the borders of the state from Oxus to the Euphrates, from the Caucasus to Baluchistan. In this geography generally called the Islamic geography, there were vassal states such as the Seljuks of Rum, the Georgian Kingdom, the Empire of Trebizond, and the Armenian Kingdom of Cilicia under the Mongolian rule. When Hülegü arrived in Iran in 1254 and 1255, he had coins cut bearing the name of his brother, Möngke, whereas he minted coins for himself using the title “Ilkhan” in 1256. The state he founded was called the Ilkhanids, in reference to the title “Ilkhan” used by Hülegü. When the Mongols came to Iran, they immediately adopted the local money minting methods and style, even though they had not yet converted to Islam. Accordingly, the Ilkhanids had first their coins minted entirely in Arabic script in this geography where Islam was dominant. Moreover, it is observed that the Ilkhanid coins were heavily featured with phrases referring to the beliefs of the local population in order to ensure the support of the local population, such as the first sentence of Islam, the word tawhid. Furthermore, it is seen that since the very beginning of their rule, phrases such as the first sentence of Islam, kalima-i tawhid, referring to the beliefs of the local Muslims, were extensively included in the Ilkhanid coins to secure the support of the local people. However, it has been demonstrated that Hülegü minted coins not only reflecting the Islamic notions and concerns but also his own beliefs, traditions and thoughts under the influence of

Islam. Until his death in 1265, Hülegü intensively continued getting coins minted thanks to the rich treasures he captured from the regions spreading a wide geography. The coin patterns he created and formed were used and developed by the later Ilkhanids. This study has not only aimed to examine but also catalogue the 16 Ilkhan Hülegü coins registered in the inventory of the Anatolian Civilisations Museum.

Keywords– Hülegü Khan, Ilkhanids, Coins, Museum of Anatolian Civilisations.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The conquest movements of the Great Mongol Empire having halted for some time resumed in the Eastern and Western directions after the administration passed to Möngke Khan in 1251, so the Great Mongol Empire Khan Möngke sent his brother Kublai to China and his other brother Hülegü to Iran to continue the Mongol conquest and establish Mongol rule in those lands. Hülegü crossed the Oxus River with a large army consisting one fifth of all the Mongolian armies established his dominance in Iran in a short time. With the establishment of the Mongolian rule in Iran under the leadership of Hülegü, the symbols of sovereignty were reflected on the coins of the period. On the coins minted by Hülegü on behalf of Möngke Khan between 1254 and 1255, he preferred the title “Qa’an al-a’zam” for his brother and “Khan” for himself. After strengthening his administration in the region, Hülegü declared that he

established a new state in 1256 by assuming the title of “Ilkhan” on the coins he minted. The title used by Hülegü also ensured that the name of the state was referred to in this way. While ruling in a geography predominantly dominated by the Islamic civilisation, Hülegü did not neglect to make use of coins to impose his sovereignty on the people. Consequently, Hülegü had his coins minted with Arabic letters and numbers dominant and prevalent in the Islamic world, and we also see that the Ilkhanid coins were heavily engraved with quotations from the Qur’an and phrases such as the first sentence (kalima-i tawhid) of Islam, the word tawhid in order to strengthen the legitimacy of the non-Muslim Mongolian rulers’ rule over the people. In particular, because of the great treasure he acquired through massacres and looting from the conquered lands, Hülegü minted coins wherever he conquered and he established an Ilkhanid coinage form influencing the rulers after him. In recent years, we observe that a great deal of research done on the Ilkhanid coins has gained a significant momentum. However, analysing all the coins in private collections and exhibited in museums does not naturally fall into the scope of this study. By this token, we have compiled a statistical compilation based on some of the coins minted during the reign of Hülegü Khan. Despite this, it seems inevitable that we will have new information about the coins from the studies to be carried out in the future. In this study, general evaluations are to be done on the coins of the ruler in question, specifically the sixteen Ilkhan Hülegü coins registered in the Museum of Anatolian Civilisations. Apart from these sixteen coins, there is one more coin registered as an Ilkhanid coin in the inventory. The inscriptions on this coin are illegible due to deformation. However, the motifs and style on it are similar to the coins of the Zengid dynasty and it probably belongs to this dynasty. Therefore, it is highly likely that this coin was mistakenly recorded in the inventory as an Ilkhanid coin. The sixteen coins subject to our study are as follows: fourteen are silver and two are copper. Since the inscriptions on the coins were, somehow, illegible due to deformation on them, it is not possible to determine the date of their minting. The reverse of this coin is different from the coins with rabbit figures found in the Ilkhanid coinage. If this is a case of non-mixing of dies, then it could be stated that this coin with the rabbit figure seems to be unique one in this respect. Among the coins we have, the one with the rabbit figure stands out with its difference from its counterparts.

INTRODUCTION

The Ilkhanids

The history of the Mongols, which occupied a significant role and place in the Medieval World, began with Chinggis Khan (1155-1227), whose real name was Temüjin. Before Chinggis Khan, the Mongols lived in tribalism and had no political unity¹. Chinggis Khan not only united the Mongol tribes, who were deprived of political authority and completely disintegrated by civil wars, but also implemented and enforced harsh laws so that this political formation could not be easily disintegrated and sought to establish discipline among the tribes. Because of the fame he gained in various wars, Temüjin was the first recognized ruler by the Mongolian tribes in 1196, and he was chosen as Khan in 1206 by taking title of “Chinggis”. Later, he managed to unite the dispersed Mongolian tribes and gave them a political identity². Before Chinggis Khan passed away, he divided various parts of the country among the members of his dynasty. He chose his third son, Ögedei, as he thought of him as having the required qualifications of a ruler to succeed him on the throne³. After the death of Chinggis Khan, Ögedei (1227-1241), Güyük (1246-1248) and then Möngke (1251-1259) were elected as the Khan, respectively. During the Ögedei period, they re-entered Khorasan. The powerful military governors minted silver coins mixed with gold or copper mixed with silver, called “electrum”, which had the same message and style as Islamic money, in order to collect taxes and introduce certain standards on tax collection in the Iranian geography. The most important issue for the Mongols was the regular collection of tribute from the conquered lands⁴. When Möngke was elected to the Mongol Khanate in 1251, the dominance of the Mongols over the Iranian geography was not absolute and stable. Möngke Khan resumed the Mongol conquests after he acceded to the throne. According to the decisions taken at the congress held in 1253, he sent his brother, Kublai, to the east, that is, to China and his other brother, Hülegü, to the west, that is, to Iran⁵. The state founded by Hülegü in 1256 with its administrative centre Mughan was called the Ilkhanid in history, pertinent to the title of “ilkhan⁶” he carried. With the establishment of the Ilkhanids, a new era began in the history of Iran⁷.

Upon the assignment of Möngke Khan, Hülegü first captured Batini castles one after another and eventually broke the Batini resistance in Iran with the fall of Alamut in 1256⁸. Two years later, he entered Baghdad in 1258, killed the Abbasid caliph al-Mustasim, and overthrew the Abbasid caliphate⁹. After these developments, political unity was re-established in all of Iran, except for the southern shores of the Caspian Sea¹⁰. With the establishment of the Ilkhanids, Anatolia, under Mongolian rule after the 1243 Köse Dağ War, firmly came under the control of this new state. Hülegü Khan desired to continue his conquests and advance his borders to the west, but his army was stopped and heavily defeated by the

¹ İlhan Erdem, “*Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*,” unpublished PhD dissertation., (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 21.

² René Grousset, *Stepler İmparatorluğu. Attilâ, Cengiz Han, Timur* (Ankara: TTK, 2011), 221-228.

³ D. O. Morgan, “Ögedey”, *El²*, tome VIII, Brill, Leiden 1995, 162.

⁴ Judith Kolbas, “Mongol Monetary Trends”, in *The Mongol World*, ed. Timothy May and Michael Hope, (London and New York: Routledge, 2022), 453.

⁵ Kublai was assigned to Cathay, Machin, Qarajang, Tangut, Tibet, Jürcha, Solanqa and Kauli countries and some Indian regions adjacent to Cathay and Machin. In contrast, Hülegü was assigned to Iran, Syria, Egypt, Anatolia and Armenian countries. Rashîd al-Dîn Faḍl al-Allâh Hamadânî, *Jâmi' al-Tawârîkh*, ed. 'Abd al-Karîm 'Alî-ughlî 'Alîzâda (Baku: 1957), 21.

⁶ İl+khān means the ruler of the region. The descendants of Chinggis Khan's son Tolui Khan gave the name of their rulers Ilkhan, and therefore they are known as Ilkhanids in history. The Iranian Mongols first used the term Ilkhan during the period of Hülegü. The title of “Ilkhan” is clearly seen on the coins we have examined. For more information about the title “Khan” see Nitzan Amitai-Preiss and Reuven Amitai-Preiss, “Two Notes on the Protocol on Hülegü's Coinage.”, *Israel Numismatic Journal*, Vol. 10 (1991): 117-128.

⁷ Rashîd al-Dîn, *Jâmi' al-Tawârîkh*, 21; B. Spuler, “İlkhāns”, *El²*, tome XI, Brill, Leiden 2002, 1121.

⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Trans. Mürsel Öztürk (Ankara, TTK, 2022), 497-508; Reuven Amitai, “Hulagu Han”, *Encyclopaedia Iranica*, tome XII, Routledge & Kegan Paul, London-Boston and Henley 2004, 554.

⁹ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l Ebsâr*, Trans. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014) 385; A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Trans. Hasan Eren (Ankara: TTK, 2022) 40. After the collapse of the Abbasid State, Mongolian gold and silver coins began to be produced immediately. On the coin are the names of both Hülegü and Möngke, and there is also a surah III:25 from the Qur'an. Judith Kolbas, *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309* (London and New York: Routledge, 2006), 156.

¹⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, tome XXX, TDV Yayınları, Ankara 2020, 226.

Mamluks in the Battle of Ain Jalut (3 September 1260) in Palestine¹¹. The borders of the Ilkhanids stretched from Oxus to the Euphrates and from the Caucasus to Balochistan in 1265, which was the date of Hülegü Khan's death; however, the Seljuks of Rum, the Armenian Kingdom of Cilicia, the Georgian Kingdom, and the Empire of Trebizond, were the subject states¹².

The Development Process of Money in Mongols from Chinggis Khan to Hülegü Khan

Money not only played an active role in the economy during the period in which it was used but also had great historical importance over time. Consequently, thanks to the coins, we can have more information about many fields such as their military, political, social and cultural structures as well as the economic status of the states. In addition, with the information provided by the inscriptions and depictions on the coins, they play a significant role in the construction of a history with other historical documents and artefacts.

In the 13th and 14th centuries, the Mongols established the largest land empire ever seen in the world by subordinating many nations and tribes in an unprecedented way in history. Chinggis Khan managed to gather all the Mongol-Turkish tribes from a small tribe and established a great empire from China to Iran. Believing in monotheistic Shamanism, Chinggis Khan was in the belief that the sky and the earth were the work of God and that the rulers were individuals responsible for fulfilling God's orders in this universe. According to this belief, it is witnessed that the Mongols used the phrase "Mengu (Munaka) Tegri-yin Küchündür" meaning "by the power of the Eternal God" on their seals and documents in the first ten years¹³.

While the coin system was in circulation and used during the reign of Chinggis Khan, banknotes were first issued in 1236 by the order of Chinggis Khan's son, Ögedei Khan. The banknotes provided a great convenience for the merchants trading in the steppes and countryside¹⁴. When Ögedei Khan's wife, Töregene Khatun, was the regent (1241-1246), there were coins minted in his name. The coins minted in Nakhchivan and Tbilisi had the word of tawhid on the obverse, while the cavalryman and the "Great Beg of the Mongol Nation" (*Ulug Mongul Ulus Bek*) inscription were on the reverse. According to the available data, except for Töregene Khatun, no regent or would-be regent in the Mongolian Empire had any coins minted in their name¹⁵. During the Mongol Empire period, the terms mithqal¹⁶, dirham¹⁷,

¹¹ Reuven Amitai, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281* (Cambridge: 2004), 26-48; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Trans. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 35-37; El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 118-119, 394-395; Timothy May, *The Mongol Art of War. Chinggis Khan and the Mongol Military System* (Pennsylvania: 2007), 23-24, 139.

¹² Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askeri Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)* (Ankara: TTK, 2020), 49.

¹³ Gündegül Parlar, "İlhanlılarda Sikke Formları", *Türkler*, tome VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 919.

¹⁴ It is seen that banknotes were completely in trade and circulation during the period of Kublai Khan. Tuncay Aykut, "Moğol ve İlhanlı Para Tarihi." in *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, ed. Tuncay Aykut and Şennur Aydın (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992), 25. These coins described as Chao in Chinese were widely used in the Yuan Dynasty. However, due to the collapse of this financial system during the Ilkhan Geikhatu period (1291-1295), it was printed by imitating the Chinese example for a short time in order to save the financial system. Kansu Ekici, "Some Remarks about the Ilkhanid Ruler Geikhatu's Coins," in *Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences*, ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan and Çağla Melisa Kaya (Ankara: Gece Kitaplığı, 2022), 168.

¹⁵ Aykut, "Moğol ve İlhanlı Para Tarihi," 42.

¹⁶ The word mithqal derived from the root word thaqala means weight. It is a unit of weight used to weigh valuable things (gold, silver, rose oil, medicine). Traditionally, dinars weighing one mithqal were also given this name. Cengiz Kallek, "Miskal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, tome XXX, TDV Yayınları, Ankara 2020, 182-183.

¹⁷ The name given to silver coins whose weight can vary according to regions and periods. Ahmet Semih Tulay, *Genel Nümitmatik Sözlüğü* (İstanbul: Kanaat Basımevi, 2001), 70.

dinar¹⁸, balish¹⁹, tenke²⁰ and tuman²¹ were used as units in silver and gold calculations. The balish currency, the currency of the Mongol Empire, remained valid during the rule of Chinggis Khan's sons. It is seen that balish was used as a currency for a period in China, where the Yuan Dynasty was founded and ruled by Kublai Khan²². It is known that the balish currency was used in the establishment periods of the Ilkhanids and the Golden Horde, which were the Mongolian-Turkish successor states. Although Balish was a valid currency, it was not very popular in the market due to its heavy weight. However, it was used in Mongolian states because of the width of the geography and the ease of its calculation in raw ingots. Nevertheless, during the Chinggis Khan period, no attempt was made to issue inclusive money throughout the empire, and local authorities were autonomous in this regard²³.

The Hülegü Khan Period Coins

The coins reflected the state's identity, civilisation and ruler throughout history. The coins used by the state in question, the metals used in printing money, and the size and settings of these mines provided information about the financial situation of the period. For this reason, it is crucial to understand whether the coins were gold, silver or copper and whether their measurements were standard or not to have some knowledge about the financial situation of the period. The information obtained from the coins found during the excavations and registered in various museum inventories, coin catalogues, written sources and collections published in various internet databases²⁴ today demonstrate that all of the Ilkhanid minted coins from the establishment of the Ilkhanids to its collapse. As mentioned in the introduction part, Möngke Khan initiated the establishment process of the Ilkhanids by sending his brother Hülegü to the Western expedition, so the foundations of the state were laid. Hülegü's westward expedition had both political and economic consequences. Perhaps the most significant of these consequences was the introduction of Central Asian silver to the Middle East due to military expenditures during the Mongolian military expeditions. After the introduction of it to the Middle East, the silver coins were revived in Syria and Iraq in the 13th century. Additionally, another effect was on the economy with the increase of intercultural exchange and mobility after the conquests in the middle of the 13th century, and rapid economic growth was observed. As the demand for newly minted coins increased, because of the increasing trade, the states had to meet the necessary supply demand²⁵. These expeditions of Hülegü had both positive and negative effects but the negative ones surpassed the positive ones. The Mongols not only substantially gave havoc to many areas of daily life in the captured cities, but also inflicted severe damage on their financial power. Because of the Mongol massacres and the migrations caused by the mobilisation of the societies after the massacres, many settlements in Iran were empty; therefore,

¹⁸ In the Islamic world, the dinar weight generally used in exchange for gold coin was minted as a mithqal, so it was also called mithqal. The dinar was originally a Byzantine currency and was used by the Meccans who had commercial relations with Syria during the Age of Ignorance/Barbarism. It has been observed that the dinar was used as money in the mentioned period and it became synonymous with gold after a while and was used interchangeably. Halil Sahillioğlu, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, tome IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, 352.

¹⁹ During the Great Mongolian State, the balish played a major role as a currency unit. This currency changed in value at different times was worth 75 gold (304) dinars during the Chinggis Khan Period. The silver balish was equivalent to one-tenth of the gold balish in value. Quatremère, *İran Moğolları Tarihi*, tome I, Trans. unknown, (TTK Library, unpublished copy), 81-83; Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols*, tome III, Trans. W.M. Thackston (Harvard University, 1998-1999), 766; B. Spuler, "Bālīsh", *El²*, tome I, Brill, Leiden 1986, 996; Berthold Spuler, *İran Moğolları. Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Trans. Cemal Köprülü (Ankara: TTK, 1987), 332. By weight, the gold and silver balish weighed five hundred mithqals (2 ½ kg). Tuncay Aykut, "Moğol ve İlhanlı Para Tarihi," 25. In addition, it could be said that the balish had changing values at different times.

²⁰ Silver coins used by the Golden Horde khans, Timurids and Akkoyunlular were called tenge/tenke. It is observed that this unit was also used in the Ghaznavids. During the conquests of Mahmud of Ghazni, coins corresponding to Arab dirhams called tenke were minted. Oğuz Tekin "Sikke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, tome XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 184.

²¹ This term used to describe the administrative, military and financial organizations of the Turkish-Mongolian states became widespread as a currency during the Ilkhanids period and was used in the calculation of large sums of money. Osman Gazi Özgüdenli, "Tümen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, tome XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 461.

²² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2017), 369-370.

²³ Stefan Heideman, "Moğol İmparatorluğu'nun Politik, Ekonomik ve Kültürel Belgeleri Olarak Sikkeler," in *Cengiz Han ve Mirasçuları Büyük Moğol İmparatorluğu*, ed. Samih Rifat (İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2006), 285-292.

²⁴ See the following websites about Hülegü coins:

<https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=1804> ve <https://altaycoins.com/collection2.php?&donemID=0>

²⁵ Ekici, "Some Remarks about the Ilkhanid Ruler Geikhatu's Coins," 166.

the Ilkhanids was built on a fragile foundation from the very beginning due to the low number of taxpayers. In fact, the taxes collected from some regions during the Ilkhanid period decreased by one-tenth compared to the previous periods. However, the atmosphere of security with the emergence of the Ilkhanid dynasty led to the prosperity of the city economy in most of the Ilkhanid lands, although it was not comparable to the former times²⁶. Although Hülegü captured a devastated Iran, he accumulated a huge treasure by looting and massacres. With the capture of Baghdad, the Mongols probably had the biggest booty ever at one time. Hülegü sent some of the booty obtained from Baghdad to the great Khan Möngke. He had a high building built on a mountain called Tele on the shore of Lake Urmia and preserved his treasures, which we do not know about its amount²⁷. The last remnants of this treasure were exhausted in the distribution of culus to people to celebrate Ahmad Tegüder's accession to the throne²⁸.

Although Hülegü pioneered Mongol domination in Iran, he was subordinate and dependent to the Great Khan in Karakorum in political matters, so he could not establish a fully independent state. Hülegü first minted coins in the name of the Great Khan Möngke in the cities he conquered and he declared that by doing so he spread the Mongol domination²⁹. Whereas the title "Qa'an al-a'zam" was on the coins minted in Baghdad and Mosul in 1254 and 1255 in the name of Möngke Khan, he used the title "Khan" for himself³⁰. The coins of the Ilkhanid rulers bore the Great Khan, the name Ka'an often with the nickname al-Azam until 1295. These titles officially affirmed the sovereignty rights. While Hülegü had only the title of "Khan" during the rule of Möngke Khan, he preferred³¹ title of "İlkhan-al-Mu'azzam" during the Kublai rule. The use of the title of Ilkhan was also used by his successors, and it was last time used by Abu Said, the last Ilkhanid ruler, in 1319³².

Samarkand Mithqal, Harezm Mithqal and Azerbaijan Mithqal were used as money weight measures within the sovereignty area of the Ilkhanids. Consequently, although the proportional relationship between silver dirham and silver dinar was determined as 1/6, problems arose due to the difference in miscal value between regions, so it was not possible to specify convincingly the ratio of gold and silver coins to each other. Moreover, it is understood that different terms were used to distinguish whether the dinar used in tax calculations or commercial transactions minted both gold and silver dinars during the period³³.

During his rule lasted for nearly ten years, Hülegü used the inscription "seree" minted in his own name and his elder brother Möngke Khan, which were bestowed to Tolui by Chinggis Khan and his grandchildren also included on their coins. In steppe tradition, the stamping of property with a geometric symbol or tamgha was in this case a sign of ownership indicating that the minted coins belonged to the monarch³⁴. Chinggis Khan divided the great empire, which he founded, among his four sons, and he left this stamp a sign of prosperity and development, together with the lands where the Mongolian empire flourished. Apart from Hülegü Khan, the other members of the Tolui dynasty, Möngke Khan and Ariq Böke included the stamp "seree" tamgha on their coins. Hülegü Khan's successors did not prefer to include this stamp on the coins they minted. Considering this, if the shadow Khans of 1256-1335 counted, the Ilkhanids was a state dominating for more than 100 years until 1357. However, the Khans

²⁶ Spuler, *İran Moğolları...*, 324; I. P. Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition of Iran Under the Il-Khâns," in *CHI The Saljuq and Mongol Periods*, tome V, ed. J. A. Boyle (Cambridge: 1968), 497-498. The situation in Persian Iraq was more depressing than in the Seljuk Empire period. Tax revenues were 25.200.000 during the Seljuk Empire period, but it decreased to 350,000 dinars during the Mongolian period. Hamd Allâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulub Composed by Hamd-Allâh Mustawfî of Qazwin in 740 (1340)*. Trans. G. Le Strange (GMS 23), (Leyden-London, 1919), 54-55.

²⁷ Rashîd al-Dîn, *Jâmi' al-Tawârîkh*, 65.

²⁸ Rashîd al-Dîn, *Jâmi' al-Tawârîkh*, 170.

²⁹ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, 48. Coin 2 is an example of it.

³⁰ Tuncay Aykut, "Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu," in *Ak Akçe, Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, ed. Tuncay Aykut and Şennur Aydın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992, 44.

³¹ Spuler, *İran Moğolları...*, 295.

³² Kolbas, "Mongol Monetary Trends," 454.

³³ For more information see. Zeki Velidi Togan "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası* I, (1931): 5-6.

³⁴ Kolbas, "Mongol Monetary Trends," 446.

other than Hülegü Khan did not include “seree” tamgha on their coins. It can be explained that the main elements in the lands under the rule of the Ilkhanids were non-Mongols and were in a position to assimilate the Mongolian population into the administration. The Mongolian government trying to find a solution to this situation found a new method. It was the printing of the coins in Mongolian by the rulers having taken over the throne since Hülegü’s son Abagha Khan, instead of the “seree” pedigree stamp given to Tolui³⁵. Thus, the Iranian Mongols, who came out of their ancestral Mongolian lands, found such a solution in order not to forget their origins, traditions and customs and most importantly they were Mongols against different religions, cultures and traditions. Minting and distributing Mongolian coins written in Mongolian for more than a century in different geography outside their homeland was a valuable historical material for them as much as the “seree” tamgha bestowed on their ancestor Tolui³⁶. (Coin no: 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16)

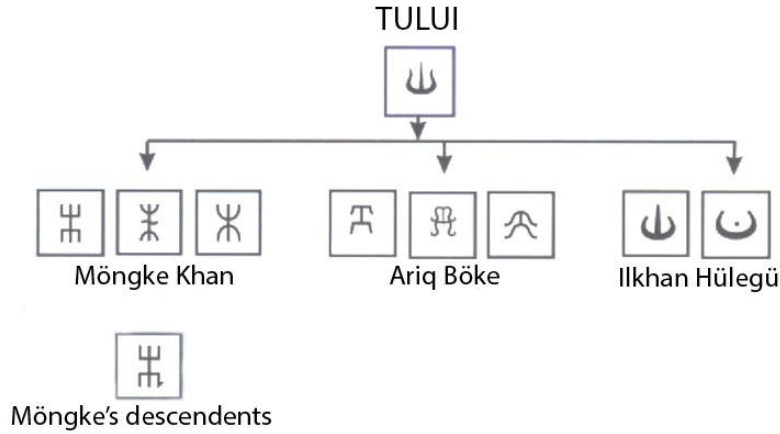

Figure 1- Seree tamgha³⁷

The Mongolian Khans Chinggis Khan, Ögedei and Güyük Khan adopted the shaman belief while Möngke Khan remained uninterested in religious matters or he was unreligious, and Hülegü Khan accepted the Buddha belief. Although the Mongol Khans were tolerant of all religions initially, they changed their attitude later. Moreover, it could be contended that the religious policies of the Ilkhanid rulers, including Hülegü Khan, were reshaped in line with their environment and the beliefs of the people living under their rule, their own religious tendencies and the interests of the state³⁸. Although the Ilkhanid accepted Islam later, Hülegü Khan did not see anything wrong with the word “tawhid” on the coins he minted in accordance with the general customs of the Islamic world. The examined coins explicitly exhibit the influence of Islamic culture. Although this situation seems quite interesting, it was only for political reasons that the Ilkhanid rulers assumed the same tolerant and supporting position against the Muslims and the Christians until the reign of Ahmad Tegüder. The harm that Abagha, like Hülegü Khan, inflicted on Muslims was finally eliminated³⁹, to some extent, during the reign of his brother Ahmad Tegüder. However, it is thought that Arabic was the dominant language during the period that is why the Ilkhanid, whose first-period rulers were Buddhists, did not mind the word “tawhid” on their coins. It would be appropriate to contend that they had respect for the religious culture and traditions of the people under their rule. The languages used by the Ilkhanid on their coins differed because they had a vast area under their rule and domination, so it was quite reasonable for them to mint coins and print banknotes in many different languages. They were Arabic, Uyghur, Persian, Armenian,

³⁵ Since Chinggis Khan founded the Mongol Empire and declared the Mongolian alphabet as the state script, Mongolian-letter coins were minted in different provinces of the Mongolian Empire, including the Ilkhanids, Golden Horde, Chagatai. Badarch Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)* (Ulaanbaatar, Mongolia: 2005), 100.

³⁶ Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, 70-71.

³⁷ Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, 67.

³⁸ Alessandro Bausani, “İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran’da Din”, Trans. Mustafa Uyar, *Tarih Araştırmaları Dergisi* XX, Vol. 32 (2002), 225; Mustafa Akkuş, “Abâkâ Han’ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu’daki Uygulamaları”, *Sutad*, Vol. 40, (2016): 75.

³⁹ Spuler, *İran Moğolları...*, 259-263.

Georgian and even Chinese. However, as seen in the coins we examined, most coins were in Arabic⁴⁰. It is clear that the rulers of the Ilkhanids minted coins in many regions and cities under their rule. The state opened mints in places where trade was heavily done to benefit from the mines the merchants brought with them. The geographical distribution of Hülegü Khan period coins was as follows: Mayyafariqin, Kharran, Hamah, Dimashq, Sighird, Mardin, Jazira, Mawsil, Sinjar, Salmas, Urmi, Irbil, Tabriz, Tbilisi, Baghdad, Hilla, Basra, Amul, Shiraz, Isfarayin Nishabur and Tus⁴¹. With the reforms made during the Ghazan Khan period, the number of mints increased and reached nearly 200 during the reign of Abu Said. Consequently, the Ilkhanid coins were the most abundant among Islamic coins. Among the Ilkhanid coins, the most significant examples of coins that survived today belonged to Ghazan, Öljeitü (Muhammad Khudabanda) and Abu Said⁴². It is too hard to determine where most of the Hülegü Khan period coins were minted because of their destruction and abrasion.

Our study demonstrates that a few coins minted by Hülegü Khan in his name were gold and copper but many of them were silver. The abundance of silver coins and the scarcity of gold coins were one of the main weaknesses of the monetary system of the Ilkhanid period. The diameters of the coins of the period varied between 15 mm and 30 mm, and their weights were between 0.92 g and 9.99 g.⁴³ There are no gold coins in the samples we examined belonging to Hülegü Khan, which are registered in the coin inventory of the Anatolian Civilisations Museum. It can be argued that gold coins were not available in common people's daily trading; however, they were mostly in government accounts and traded in large commercial transactions abroad, and in large commercial transactions at home⁴⁴. Almost all of the samples we examined were minted from silver. Nevertheless, few copper coins were examined. The diameter widths of the examined coins varied between 18 mm and 27 mm, but there was no unity in their dimensions. Although the weights of the coins were between 1.21 gr and 5.90 gr, there was no unity in their weights, either. Besides, the scarcity of gold coins was one of the main features of the monetary system of the Ilkhanid period. Compared to other coins, silver coins were more popular and important for economic use in commercial and official transactions. In fact, the most significant feature of the silver coins was their abundance and often high quality in many historical periods of the Ilkhanid. Furthermore, other reason gold coins were less than silver coins was that Ghazan Mahmud Khan, the grandson of Hülegü Khan, melted the missing and metered coins minted by the Ilkhanid rulers who ruled before him. Then, he minted them in his own name⁴⁵.

In ancient times, when coins were invented, bankers or merchants were responsible for minting coins, so they chose shapes and patterns to identify themselves and put them on the coins. However, contrary to this situation, in the Turks and the Ilkhanids, since the process of minting coins was considered as the symbol of the state, the shapes or coats of arms they chose reflected the characteristics of the sultan or the country. While there was a motif or a feature introducing the country or the sultan, the same motifs used in the architectural structures, woodwork and tiles of the period were also included in the coins⁴⁶. The arrangements on the coins were divided into inscription, geometrical arrangements and figures. By this token, the inscription was prevalent in the majority of Hülegü Khan Coins and was used more intensively than others were, not only in this period but also in every period. The surface of the coins bears the name and title of the ruler who minted the coin, the date of the minting, the place of the mint and religious inscriptions. There are "tawhid" and verses from the Holy Qur'an as religious texts on the coins of the Hülegü Khan Period registered in the inventory of the Anatolian Civilisations Museum. Only one coin bears the word "Tawhid". (Coin no: 2) *lā ilāh illā Allāh / Muḥammad rāsul Allāh*, "There is no god but Allah. It means "Muhammad is His Messenger". Another religious phrase

⁴⁰ Ömer Diler, *İlkhaniids* (İstanbul: Turkuaz Kitapçılık, 2006), 25.

⁴¹ Diler, *İlkhaniids*, 229.

⁴² Ekici, "Some Remarks about the Ilkhanid Ruler Geikhatu's Coins," 175.

⁴³ Diler, *İlkhaniids*, 233-252; Bahram Alaedini, *Persian Coins Mongol Ilkhanid Period* (Tahran: 1395), 30-31; Oğuz Tekin, "Devletler, Hükümdarları ve Sikkeleri," in *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, ed. Oğuz Tekin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 258, 354.

⁴⁴ <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=4571>

⁴⁵ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 373.

⁴⁶ Mustafa Yıldırım and Ali Akyıldız, "Konya Müzesi Envanterinde Kayıtlı İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han Dönemine Ait Sikkelerden Örnekler.," *İstem*, Vol. 29 (2017): 70.

that we frequently encounter on the coins of Hülegü Khan is the phrase “lā ilāh illā Allāh waḥdahū lā sharīka lahu”. It literally means “There is no true god other than Allah, He is one and alone, He has no partner.” This religious phrase exists only on a coin (Coin no: 4). There are also examples where the two prayers in question appear on the same coin as “lā ilāh illā Allāh waḥdahū lā sharīka lahu Muḥammad rāsul Allāh” (Coin no:1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16). The verses from the Quran most frequently seen on the coins of the Hülegü Khan period are the 26th verse of Surah Ali Imran⁴⁷; verse 33 of Surah At-Tawbah⁴⁸ and verses 3-4⁴⁹ of Surah Ar-Rum⁵⁰. Moreover, two of the coins examined bear the 26th verse of the Surah Ali Imran (Coin no: 7, 10). However, other verses in question were not found in the coins studied.

The geometric arrangements come second in terms of usage density in the coins after the inscription. Geometric arrangements mostly appear as pearl-stringed circle forms. Stars were used on very few coins in interior decorations. Another application, which we encounter and used on coins, is figured arrangements. In general, figures such as lion, sun, rabbit, deer and leopard were included on the coins of the Ilkhanids⁵¹. The lion appears as a symbol of many states or principalities. As it could be true for many animals, the lion was a symbol of power, protection, good overcoming evil, strength and might. The sun, another figure encountered on Ilkhanid coins, symbolised enlightenment. Additionally, a deer was chosen as it referred to a guide. It is believed that the deer, a figure related to polytheistic beliefs, had magical powers because it was faster and stronger than humans were. Accordingly, Pars, mythologically, we come across as an animal representing one of the four big star groups. Although the figures we have mentioned were generally used on the coins of the Ilkhanids, they are not among the coins registered in the inventory of the museum. Among the sixteen coins examined, only one had a rabbit figure. The rabbit figure was a symbol accepted as the fourth year of the calendar in the Turkish Calendar, with 12 Animals used in pre-Islamic Turks and Mongols, and today it is used in East Asia and China. It is known that the year of the rabbit was considered the year of abundance and fertility and was a valuable animal mythologically for Central Asian societies⁵². Another striking feature of the coin with the rabbit figure on it is that the reverse side is different compared to the other Ilkhanid coins with the rabbit figures. This coin is unique in this respect and was probably the result of a mix of molds. However, if not, this is a new mold. Lastly, Irbil⁵³ seems to have been the minting center for the coins with rabbit figures during the reign of Hülegü Khan.

CONCLUSION

The study has tried to examine the sixteen coins of Hülegü Khan, the Ilkhanids' founding ruler, in the Anatolian Civilisations Museum inventory. The coins are made of two primary materials. These are silver and copper. It can be inferred that almost all of the coins were minted from silver because it was more abundant than gold. Even though copper was found abundantly as silver, it was not used in minting because of its low metal value. Moreover, it is thought that gold coins were less than silver ones because Ghazan Mahmud Khan melted the missing and meter coins printed by the Ilkhanid rulers who ruled before him, and then he printed them in his own name. Although it is known that gold coins were minted in the Ilkhanids, no gold coins are registered in the museum inventory. The weight of the silver coins

⁴⁷ وتعز من تشاء قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء

Say, O Allah, Owner of Sovereignty, You give sovereignty to whom you will and you take sovereignty away from whom you will. You honor whom you will and you humble whom you will.

⁴⁸ هو الذي أرسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

It is He Who hath sent His Messenger with guidance and the Religion of Truth, to proclaim it over all religion, even though the Pagans may detest (it).

⁴⁹ في ادنى الارض وهم من بعد عليهم سغليون

In a land close by; but they, (even) after (this) defeat of theirs, will soon be victorious-

في بضع سنين لله الامر من قبل ومن بعد ويومئذ يفرح المؤمنون

Within a few years. With Allah is the Decision, in the past and in the Future: on that Day shall the Believers rejoice-

⁵⁰ Diler, *İlkhanids*, 26-29, 233-249.

⁵¹ Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*, 95.

⁵² Ahmet Namaz, “*Ahlat Müzesi'nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri*,” unpublished master's thesis., (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 187-189.

⁵³ Emre Günay, *İlhanlı Sikkeleri*, unpublished PhD dissertation., (Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 63-66; Diler, *İlkhanids*, 243-244; <https://altaycoins.com/collection3.php?coinID=429>

examined is between 1.21 gr and 2.79 gr, the diameter is between 18 mm and 27 mm, the copper coins are between 2.35 gr and 5.90 gr, and the diameter is between 21 mm and 23 mm. Of the sixteen coins introduced, fourteen of them were added to inventory by purchasing. It is unknown how three of them were placed into the museum inventory. Since the coins were added to the inventory by purchasing, we need reliable information about their records, such as find places because the records of the coins were based on personal accounts of who brought the artefacts to the museum. Considering the Ilkhanid dominated a vast geography, many institutions had the right to mint their own coins. Although coins were minted in many different languages, all the coins we have examined were minted in Arabic. However, there is a coin numbered 44-126-82/101 registered in the inventory as an Ilkhanid Hülegü coin. Most probably belonging to Nur al-Din Zengi (1146-1174)⁵⁴, this coin was mistakenly registered in the inventory as an Ilkhanid coin.

Although the rulers of the Ilkhanids later declared and accepted the religion of Islam as the official religion, the word “Tawhid” was struck on the coins from the time of Hülegü Khan. The reason for this is that the interaction between Muslims and the Ilkhanids, even before the adoption of Islam, existed, and it is an indicator of the Islamic Civilisation rooted in the geography under their rule. The Hülegü Khan coins bore “Tawhid” and verses from the Qur’an, except Salavat to the Prophet. This tradition also continued in other periods, and the sectarian inscriptions also were on the coins. The names of the Four Caliphs and the Twelve Imams appeared on the coins minted during and after the Öljeitü Khan period. Therefore, it could be argued that the Mongols used the customs, beliefs and sects of the nations they subordinated to justify and establish their legitimacy over them.

The coins reflect the major characteristics of multicultural influences and aspects rather than singling out one dominant culture or place. The Iranian Mongols, ruling over a vast geography, interacted culturally and artistically with other countries by assuming an eclectic policy; however, the forms on the coins and their inner ornaments were mainly of Central Asian origin. The Ilkhanid greatly influenced the coins of the states contemporary to them and the principalities they established. This influence continued after the disappearance of the Mongols as much as their domination and power.

Acknowledgment

I am grateful to my colleague and friend Prof. Dr. Ömer Şekerci for his valuable suggestions and for correcting the English text of this article. I would also like to thank Dr. Emre Günay for sharing his valuable insights and suggestions on Ilkhanid coins with me.

⁵⁴ See Zekai Erdal-Hasan Menteşe, “Mardin Müzesindeki Nureddin Zengi Sikkeleri”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies* XVIII, Vol. 3 (2018): 93.

CATALOGUE⁵⁵

Figure (Coin?) 1. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 18 mm., wt. 1.21 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 26-46-76/3.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. قان الاعظم / هولاکو ایلخان المعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 2. AE, Mint ?, Date ?, Diam. 23 mm., wt. 5.90 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 81-17-76/3⁵⁶.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh // waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. مونلکا

قان الاعظم / هولاکو ایلخان المعظم / زیدت عظمته

Transcription: Munkū / qā'ān al-a'ẓam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam / zayyadat 'aẓamathumā

Figure 3. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 26 mm., wt. 2.72 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/33.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. قان الاعظم / هولاکو ایلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam / khariz

in the margin: Illegible due to deformation.

⁵⁵ The images of the coins have been enlarged from their actual size for a detailed view. Additionally, the legible inscriptions on the coins are given in bold whereas those illegible parts are indicated in red taking into account the other Ilkhanid coins.

⁵⁶ For a similar coin see Tuncay Aykut, "The Coins," in *Ak Akçe, Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, ed. Tuncay Aykut and Şennur Aydın, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992), 127, 44 numbered coin.

Figure 4. AE, Mint ?, Date ?, Diam. 23 mm., wt. 2.35 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 44-126-82/119⁵⁷.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu

Rev. ضرب

Transcription: ḍariba

Figure 5. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 25 mm., wt. 2.63 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 127-38-83/17.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هو لاکو ايلخان الامعظم خريز

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam / khariz

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 6. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 21 mm., wt. 2.60 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 66-21-86/18⁵⁸.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هو لاکو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

⁵⁷ This coin is similar to the copper coin numbered 34 in Ömer Diler. The rabbit figure is found on both coins. The coin cannot be read properly because it is damaged. See. Diler, *Ilkhanids*, 243.

⁵⁸ For a similar coin see. Diler, *Ilkhanids*, 241, 27 numbered coin.

Figure 7. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 22 mm., wt. 2.75 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 128-80-87/1.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Qur'ān III, 26

قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء

Figure 8. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 26 mm., wt. 2.75 gr., Museum of Anatolian Civilizations Inventory No: 116-214-87/134.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Qur'ān III, 26

قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam / khariz

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 9. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 25.5 mm., wt. 2.75 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 32-8-99/4.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Qur'ān III, 26

قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 10. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 20 mm., wt. 1.30 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 36-20-08/7⁵⁹.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: bism Allāh duriba haḍā wa-sittami'a

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam / khariz

in the margin: Qur'ān III, 26

قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء

Figure 11. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 24 mm., wt. 2.64 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/27⁶⁰.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam / zayyadat 'azamathumā

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 12. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 27 mm., wt. 2.79 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/28.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'zam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

⁵⁹ For a similar coin see. Alaedini, *Persian Coins*, 13.

⁶⁰ For a similar coin see. İbrahim Artuk and Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, tome II (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 767, 2205 numbered coin; Aykut, "Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu," 49.

Figure 13. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 19 mm., wt. 1.24 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/29.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 14. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 27 mm., wt. 2.60 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/30.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Qur'ān III, 26

Transcription: قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: ضرب هذا الدرهم

Transcription: ḍuriba hadha al-dirham

Figure 15. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 25 mm., wt. 2.60 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/31.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هولاءكو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hūlāgū īlkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 16. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 22 mm., wt. 2.63 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/32.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هو لاکو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hülāgū ilkhān / al-mu'azzam

in the margin: Illegible due to deformation.

Figure 17. AR, Mint ?, Date ?, Diam. 26 mm., wt. 2.72 gr., Museum of Anatolian Civilisations Inventory No: 55-68-79/33.

Obv. لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد رسول الله

Transcription: lā ilāh illā Allāh / waḥdahū lā sharīka lahu / Muḥammad rāsul Allāh

in the margin: Illegible due to deformation.

Rev. فان الاعظم / هو لاکو ايلخان الامعظم

Transcription: qā'ān al-a'ẓam / Hülāgū ilkhān / al-mu'azzam / khariz

in the margin: Illegible due to deformation.

BIBLIOGRAPHY

- Akkuş, Mustafa. “Abâkâ Han’ın Dinî Şahsiyeti ve Anadolu’daki Uygulamaları”, *Sutad*, Vol. 40 (2016): 73-85.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni. *Tarih-i Cihan Güşa*. Trans. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2022.
- Alaedini, Bahram. *Persian Coins Mongol Ilkhanid Period*. Tahran: 1395.
- Amitai, Reuven, “Hulagu Han”, *Encyclopaedia Iranica*, tome XII, Routledge & Kegan Paul, London-Boston and Henley 2004, 554-557.
- Amitai, Reuven. *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281*. Cambridge: 2004.
- Artuk, İbrahim and Artuk, Cevriye. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, tome II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974.
- Aykut, Tuncay. “Moğol ve İlhanlı Para Tarihi.”, in *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, ed. Tuncay Aykut and Şennur Aydın, 24-37. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- Aykut, Tuncay. “Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu”, in *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, ed. Tuncay Aykut and Şennur Aydın, 41-120. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- Aykut, Tuncay. “The Coins”, *Ak Akçe, Moğol ve İlhanlı Sikkeleri (Yapı Kredi Koleksiyonları)*, in *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, ed. Tuncay Aykut and Şennur Aydın, 122-222. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- Badarch, Nyamaa. *The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV)*. Ulaanbaatar, Mongolia: 2005.
- Bausani, Alessandro. “İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran’da Din”, Trans. Mustafa Uyar, *Tarih Araştırmaları Dergisi XX*, Vol. 32, (2002): 223-231.
- Diler, Ömer. *İlkhānids*. İstanbul: Turkuaz Kitapçılık, 2006.
- Ekici, Kansu. “Some Remarks about the Ilkhanid Ruler Geikhatu’s Coins.” in *Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences*, ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan and Çağla Melisa Kaya, 163-197. Ankara: Gece Kitaplığı, 2022.
- Erdal, Zekai and Menteşe, Hasan. “Mardin Müzesindeki Nureddin Zengi Sikkeleri.”, *Journal of Islamicjerusalem Studies XVIII*, Vol. 3 (2018): 91-95.
- Erdem, İlhan. “*Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*.” unpublished PhD dissertation., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Grousset, René. *Stepler İmparatorluğu. Attilâ, Cengiz Han, Timur*. Ankara: TTK, 2011.
- Günay, Emre. “*İlhanlı Sikkeleri*.” unpublished PhD dissertation., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Hamd Allâh Mustaufî. *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulub Composed by Hamd-Allâh Mustawfî of Qazwin in 740 (1340)*. Trans. G. Le Strange, (GMS 23), Leyden-London: 1919.
- Heideman, Stefan. “Moğol İmparatorluğu’nun Politik, Ekonomik ve Kültürel Belgeleri Olarak Sikkeler.” in *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, ed. Samih Rifat, 285-292. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2006.
- <https://altaycoins.com/collection2.php?&donemID=0>
- <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=1804>
- İbni Tagrıberdi. *En-Nücûmu’z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*. Trans. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Kallek, Cengiz, “Miskal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. tome XXX, TDV Yayınları, Ankara 2020, 182-183.

- Kolbas, Judith. "Mongol Monetary Trends." in *The Mongol World*, ed. Timothy May and Michael Hope, 443-457. London and New York: Routledge, 2022.
- Kolbas, Judith. *The Mongols in Iran Chingiz Khan to Uljaytu 1220-1309*. London and New York: Routledge, 2006.
- May, Timothy. *The Mongol Art of War. Chinggis Khan and the Mongol Military System*. Pennsylvania: 2007.
- Morgan, D. O., "Ögedey", *El²*, tome VIII, 1995, 162-163.
- Namaz, Ahmet. *Ahlat Müzesi'nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, unpublished master's thesis., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Nitzan Amitai-Preiss and Reuven Amitai-Preiss. "Two Notes on the Protocol on Hülegü's Coinage.", *Israel Numismatic Journal*, Vol. 10, (1991): 117-128.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. tome XXX, TDV Yayınları, Ankara 2020, 225-229.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Tümen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. tome XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012: 461-462.
- Parlar, Gündegül, "İlhanlılarda Sikke Formları", *Türkler*, tome VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 919-927.
- Petrushevsky, I.P.. "The Socio-Economic Condition of Iran Under the Il-Khâns.", *CHI The Saljuq and Mongol Periods*, tome V, ed. J. A. Boyle, 483-537. Cambridge: 1968.
- Quatremère. *İran Moğolları Tarihi*. tome I, Trans. Unknown. (TTK Library, unpublished copy).
- Rashîd al-Dîn Faḍl al-Allâh Hamadânî. *Jâmi' al-Tawârîkh*. ed. 'Abd al-Karîm 'Alî-ughlî 'Alizâda, Baku: 1957.
- Rashiduddin Fazlullah. *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A history of the Mongols*. tome III, Trans. W.M. Thackston. Harvard University, 1998-1999.
- Sahillioğlu, Halil, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. tome IX, TDV Yayınları, İstanbul 1994, 352-355.
- Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l Ebsâr*. Trans. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Spuler, B., "Bālīsh", *El²*, tome I, Brill, Leiden 1986, 996.
- Spuler, B., "Īlkhâns", *El²*, tome XI, Brill, Leiden 2002, 1120-1123.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*. Trans. Cemal Köprülü. Ankara: TTK, 2011.
- Tekin, Oğuz. "Devletler, Hükümdarları ve Sikkeleri." in *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, ed. Oğuz Tekin, 167-278. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Tekin, Oğuz, "Sikke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. tome XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 179-184.
- Togan, Zeki Velidi. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası I*, (1931): 1-42.
- Tulay, Ahmet Semih. *Genel Nüvizmatik Sözlüğü*. İstanbul: Kanaat Basımevi, 2001.
- Uyar, Mustafa. *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askeri Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*. Ankara: TTK, 2020.
- Yakubovskiy, A. Y.. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Trans. Hasan Eren. Ankara: TTK, 2022.

Yıldırım, Mustafa and Akyıldız, Ali. “Konya Müzesi Envanterinde Kayıtlı İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han Dönemine Ait Sikkelerden Örnekler.”, *İstem*, Vol. 29 (2017): 61-78.

Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017.

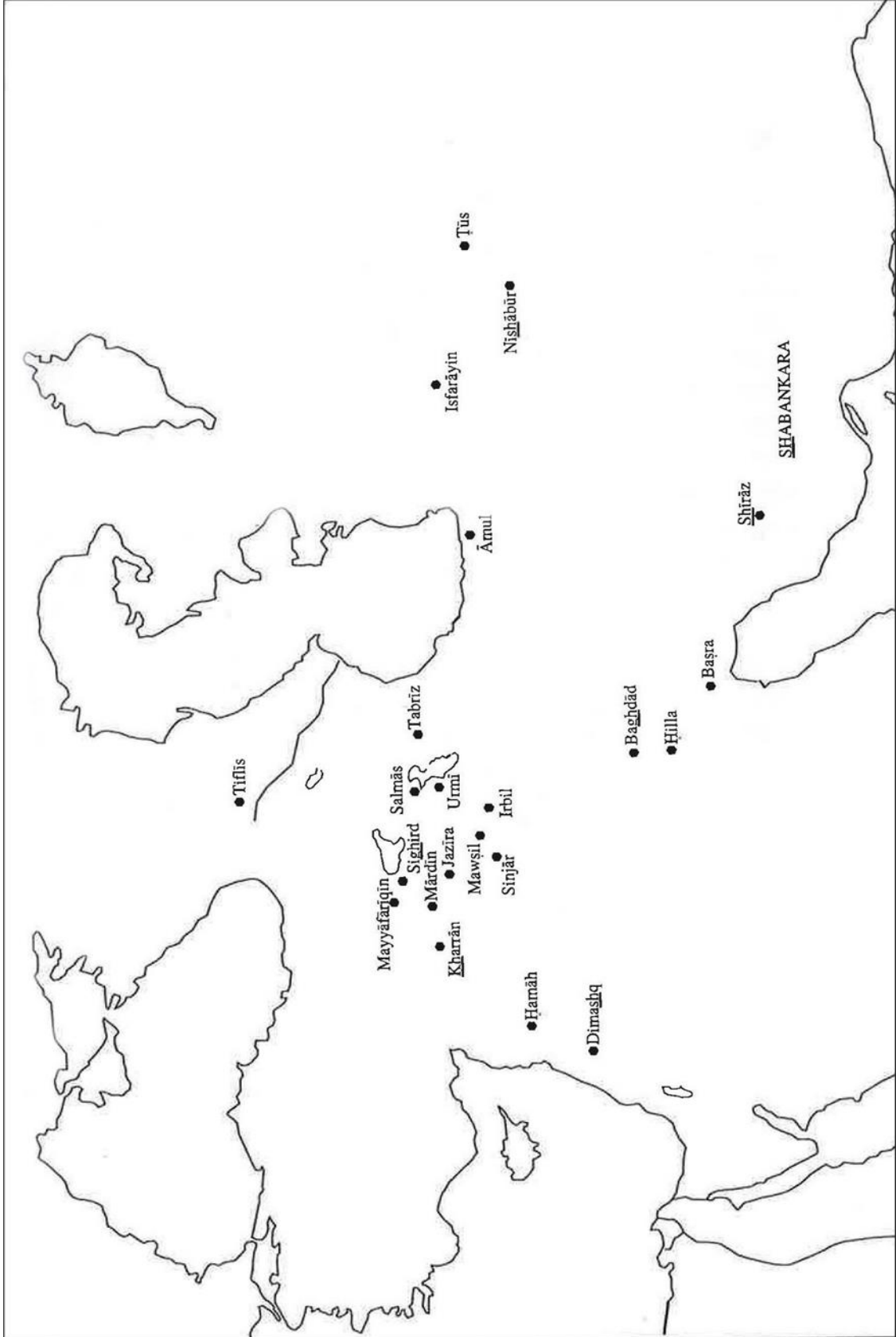

Figure 1. Mint locations of Hülegü Khan coins. Diler, *Ilkhanids*, 229.

Mini glossary

AE :	Copper.
al-a‘zam :	Most mighty /the supreme.
al-mu‘azzam :	Supreme, the magnificent, the great.
AR :	Silver.
AU :	Gold
qarb :	Minting, mint.
Diam. :	Diameter.
quriba :	Struck (minting).
quriba hadha al-dirham :	This silver coin was minted.
khān-ı ā‘zam :	Great Khan.
Khātūn :	Noble Lady, empress, queen.
lā ilāh illā Allāh / Muḥammad rāsul Allāh / :	There is no God but Allah, Muhammad is the messenger of God.
Obv. :	Obverse.
Rev. :	Reverse.
ṣallā Allāh ‘alayhi wa-sallama :	God bless him and gave him peace.
Sana :	Year.
wt. :	Weight.
zayyadat ‘azamathumā :	May their power be increased.
khariḥ :	Protected.

Hasankeyf (Batman) Ortaçağ Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı Oral And Dental Health in Hasankeyf (Batman) Population of Medieval Period

Ayşe ACAR

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ACAR

Mardin Artuklu Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Mardin, Türkiye

ORCID: [0000-0002-1327-6378](https://orcid.org/0000-0002-1327-6378)

e-mail: ayseacar@artuklu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 09.10.2023

Kabul/Accepted: 02.04.2024

Atf: Acar, Ayşe, “Hasankeyf (Batman) Ortaçağ Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 36-61.

Citation: Acar, Ayşe, “Oral And Dental Health in Hasankeyf (Batman) Population of Medieval Period”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 36-61.

Lisans/License:

Öz- Ilısu Barajı Hasankeyf kurtarma kazısı kapsamında 2019 yılı içinde çıkarılan buluntuların dönemi, Ortaçağ olarak tarihlendirilmiştir. Çalışmanın amacı; Hasankeyf bireylerinin üst çene, alt çene ve diş bulguları incelenerek, ağız sağlığı, beslenme alışkanlıkları, yaşam biçimi ile birlikte demografik yapısını tahmin etmektir. Çalışmada, diş ve çene patolojilerinde çürük, apse, ölüm öncesi kaybı ve diş taşı oluşumları incelenmiştir. Veri analizi sonucunda, 83 birey (% 33,73 erkek, %25,30 kadın, %33,73 bebek-çocuk ve %7,22 erişkin bireyin cinsiyeti tahmin edilememiştir) tahmin edilmiştir. Değerlendirilen veriler, 63 adet mezardan elde edilen 57 adet (24 adet maxilla, 33 adet mandibula) üst ve alt çeneden oluşmaktadır. Toplumda çürük görülme oranı % 2,56, apse % 2,38, antemortem diş kaybı % 29,25 ve diş taşı % 5,76'dır. Patolojiler cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, çürük erkek bireylerde, apse kadın bireylerde, antemortem diş kaybı ve diş taşı yine erkek bireylerde daha yüksek oranda tespit edilmiştir. Çürük, orta yetişkin grupta, antemortem diş kaybı ileri yaş grubunda daha yüksek oranda görülmüştür. Değerlendirmeler sonucunda toplumun beslenme alışkanlıklarının bitkisel besin ağırlıklı ürünleri diyetlerinde bulundurdıkları tahmin edilmiştir. Karşılaştırılan çağdaş ve yakın dönem eski Anadolu toplumlarıyla belirgin bir farklılık taşımadığı ve benzer bir hayat sürdürdükleri tahmin edilmiştir. Hasankeyf toplumuna özgü maxilla ve mandibula'ya ait paleopatolojik bulguların karşılaştırmalı veri için değerlendirilebileceği ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için antropolojik veri kaynağı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler- Hasankeyf, Diş ve Çene Patolojileri, Ortaçağ, Antropoloji

Abstract – Within the scope of Ilısu dam Hasankeyf rescue excavation, the findings uncovered in 2019 are dated back to the Medieval period. The purpose of the study is to estimate the demographic structure, oral health, eating habits, and lifestyle of Hasankeyf locals by examining their upper, lower jaws and dental findings. In the study, tooth decay, abscesses, antemortem tooth loss and dental calculus formation were investigated in dental and jaw pathologies. As a result of data analysis, 82 individuals were assessed (33.73% male, 25.30% female, 33.73% child, and 7.22% sex could not be determined). The evaluated data consists of 57 (24 maxilla, 33 mandible) upper and lower jaws obtained from 63 graves. The rate of tooth decay in the society is 2.56%, abscess is 2.38%, antemortem tooth loss is 29.25% and dental calculus is 5.76%. When the pathologies were evaluated in terms of sex, tooth decay, antemortem tooth loss and dental calculus were more common among males, whereas abscess was more common among females. Tooth decay was more frequently seen within middle aged people, and antemortem tooth loss was more common in older people. The evaluations suggest that although the society's dietary habits are predominantly plant-based their diets. Their lifestyles did not differ significantly compared to Anatolian societies who lived in the near period. It is thought that paleopathological findings of maxilla and mandible, which are specific to Hasankeyf society, can be evaluated for comparative data and may be anthropological data source for the Southeastern Anatolia region.

Keywords- Hasankeyf, Tooth and Jaw Pathologies, Medieval Period, Anthropology.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

Teeth the strongest organs of the skeletal system provide important information about archaeological populations. The materials of the study consist of human bones unearthed during the 2019 archaeological excavation in plan squares A1 and B1 from south, to north in parcel number P237 at El Rızk mosque. 63 graves were found in the El Rızk mosque, located at parcel number P237. Addition a minimum number of animal bones were identified along with human bones. The findings dated back to the Medieval period. Graves unearthed in El Rızk mosque from parcel number P237 featured simple earthen tombs. A total of 83 individuals were identified from 63 graves. The evaluated data consists of 57 upper and lower jaws (24 maxilla, 33 mandible) in the Hasankeyf human population. The deciduous teeth, permanent teeth, jaws, and parts of the jaw are used in this study. The purpose of the study is to estimate the demographic structure, oral health, eating habits, and lifestyle of the residents of Hasankeyf by examining their upper and lower jaws, as well as their dental findings.

Human skeletal remains were analysed in the Human Osteology Laboratory at Mardin Artuklu University in Türkiye. After the initial cleaning process, the minimum number of individuals (MNI) and their sex were determined. The expert examined the skulls, mandibles, hip bones, and long bones to determine the sex of the human remains. The pelvis is the most reliable bony structure for determining sex. To estimate the age of adult individuals, a complex method was employed. For the estimation of age in infants and children, was employed the eruption stages of deciduous and permanent teeth, epiphyseal fusion, and the length of long bones were employed. Tooth and jaw pathologies were examined through macroscopic observation and by referencing the books of Brothwell (1981), Ortner and Putschar (1985), Hilson (1986), Buikstra and Ubelaker (1994), and Aufderheide and Rodriguez-Martin (1998). In the study, dental and jaw pathologies were investigated to examine tooth decay, abscesses, antemortem tooth loss, and dental calculus formation.

Within the Hasankeyf population, there were 33.73% children, 25.30% females, and 33.73% males. Age and sex could not be determined for 6 (7.22%) individuals as the remains were poorly preserved. As a result of the examination, a total of 494 teeth were identified: 123 deciduous teeth, 237 permanent teeth, and 134 isolated teeth (deciduous teeth, N=47, permanent teeth, N=87). The age group with the highest number of female individuals is estimated to be the young adult period, while the highest number of male individuals is estimated to be in the middle age group. Mature adults accounted for 16.36% the population in Hasankeyf. Tooth decay was found to be 3.73% in juvenile individuals. Deciduous teeth and permanent teeth can develop caries, which are located primarily in the crown of the tooth. The highest rate of dental caries was observed to be in the young adult age group. Because males have a higher number of teeth, the prevalence of caries was observed to be higher compared to females. A carious area was observed on the interproximal crown surface of an adult's tooth. Abscess was observed in 2.38% of the Hasankeyf medieval population. Male individuals were more affected by abscesses than female individuals. The incidence of dental calculus in the maxilla is relatively higher than in the mandible. Female individuals were less affected by dental calculus than males. The antemortem tooth loss rate throughout the population was 21.28%. The most common tooth losses, in order, are the third molar, first molar, and second molar. 359 erupted and unerupted teeth were examined, and 24 of them (6.68%) showed hypoplasia formation. Within the scope of the study, it was determined that 26.08% of the jaws had low alveolar loss, 66.66% had moderate alveolar loss, and there was advanced alveolar loss at a rate of 7.24%. 123 teeth were examined for tooth wear in deciduous teeth. Abrasions were observed at degrees ranging from 1 to 3. Permanent teeth degrees were observed from 1 to 7. The average degree of tooth wear is 3.3.

As a result of the evaluations, it can be deduced that the nutritional habits of society are directed towards animal products. Their lifestyles did not differ significantly compared to Anatolian societies who lived in the near period. It is thought that paleopathological findings of the maxilla and mandible, which are specific to Hasankeyf society, can be evaluated for comparative data and may be an anthropological data source for the Southeastern Anatolia region.

GİRİŞ

İskelet sisteminin en sağlam organı ve uzun süre bozulmadan kalabilen dişler, incelenen arkeolojik toplumlar hakkında önemli bilgiler içermektedir¹. Dişler insanların yaşamış oldukları çevre, beslenme, besin hazırlama tekniklerinin yanı sıra cinsiyet, yaş, sağlık ve biyolojik yakınlık hakkında bilgiler de sunabilir². Yaş tahmini çalışmalarında özellikle yetişkin olmayan bireylerde dişlerin çıkma dönemleri en çok tercih edilen yöntemlerden biridir³. Yetişkin bireylerde dişlerden yaş tahmini için tercih edilen yöntem ise, dişlerin aşınma dereceleridir⁴. Dişler üzerinden alınan metrik incelemeler sonucunda cinsiyet tahmini çalışmaları bulunmaktadır⁵. İlerleyen yaşla birlikte dişlerin uzun süre kullanıma maruz kalması sonucu diş kayıplarının olması beklenen bir durumdur⁶.

Dişlerdeki paleopatolojik oluşumların gözlenmesi toplumların beslenme alışkanlıklarının anlaşılması, beslenme biçimi, besin hazırlama şekilleri, enfeksiyonel hastalıklar, bireyin genel sağlığı yanında ağız ve diş sağlığı hakkında bilgi verebilir⁷. Arkeolojik toplumlardaki paleopatolojik oluşumların bilinmesi, toplumların biyo-kültürel yapılarını ortaya çıkarılabilir⁸. Tarıma dayalı toplumlarda aşırı karbonhidrat tüketimi sonucunda diş çürükleri daha fazla görülürken, avcı toplayıcı toplumlarda aşınmanın daha sık görüldüğü yapılan araştırmalarda desteklenmiştir⁹. Dişler ve kemikler üzerinde yapılan izotop analizleri ile toplumların diyetleri hakkında bilgi sahibi olunabilir¹⁰. Dişlerdeki non-metrik incelemeler neticesinde toplumların birbirlerine olan biyolojik mesafeleri tahmin edilebilir¹¹.

Çalışmanın amacı, Güneydoğu Anadolu bölgesi için önemli bir yere sahip olan Hasankeyf (Ortaçağ) insanların dişlerini paleopatolojik açıdan inceleyerek toplumun diş sağlığı hakkında bilgi edinmektir. Bu doğrultuda, Hasankeyf'te 2019 yılında yapılan kazılardan çıkarılan 83 bireye ait 494 adet diş, diş çürüğü, aşınma, diş taşı, hipoplazi, apse, alveol kemik kaybı ve antemortem diş kaybı açısından incelenmiştir. Elde edilen veriler, cinsiyet, yaş ve diş grupları arasındaki dağılımları istatistiki olarak değerlendirilmiştir. Anadolu'da yaşamış, aynı ve yakın dönem toplumlar ile karşılaştırarak Ortaçağ dönem özellikleri sergileyen Hasankeyf toplumunun yeri ve önemini ortaya çıkarmaktır.

¹ Metin Özbek, *Dişlerle Zamanda Yolculuk* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007), 10.

² William M. Krogman ve Mehmet Yaşar İşcan, *The Human Skeleton in Forensic Medicine* (Illinois: Springfield, 1986), 261. ; Tim D. White ve Pieter A. Folkens, *The Human Bone Manual* (Elsevier: Academic Press, 2005), 385.

³ Donald J. Ortner ve Walter G. J. Putschar, *Identification of Pathological Condition in Human Skeletal Remains* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1985), 261. ; Jane E. Buikstra ve Douglas H. Ubelaker, *Standarts: For Data Collection from Human Skeletal Remains* (Arkansas: Archaeological Survey Research Series, 1994), 71.; Özbek, 2007:40.

⁴ Don R. Brothwell, *Digging up Bones : The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains* (Cornell University Press, 1981), 169.

⁵ Sema P. Kedici ve Mehmet Yaşar İşcan, Diş Boyutundan Cinsiyet Tayini, *Adli Bilimler Dergisi*, 3(1):61-66, 2004.; Derya Atamtürk ve İzzet Duyar, Antik Adramyteion Topluluğunda Diş Boyutları ve Eski Anadolu Toplumlarıyla Karşılaştırılması, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1):207-217, 2008. ; Mohd F. Khamis, Jane A. Taylor, Shan N. Malik ve Grant C. Townsend, Odontometric Sex Variation in Malaysians with Application to Sex Prediction, *Forensic Science International*, 183.e1-183.e7, 2014.

⁶ Özbek, 2007:67.

⁷ Buikstra ve Ubelaker, 1994:186. ; S. W. Hillson, "The Current State of Dental Decay". J. D. Irish, & G. Nelson içinde, *Technique and Application in Dental Anthropology* (s. 111-135). Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

⁸ Metin Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, (Ankara:İmge Kitapevi, 2000), 532. ; Özbek, 2007:84.

⁹ Metin Özbek, *Çayönü İnsanlarında Diş ve Dişeti Hastalıkları*. 5. Araştırma Sonuçları Toplantısı (s. 367-395). Ankara: Kültür Bakanlığı, 1988.

¹⁰ Kameray Özdemir, Ali Akın Akyol, Kaan İren ve Yılmaz Selim Erdal, Koru Tümülüsü İskeletlerinin Osteobiyografilerinin Element Analizi İle İncelenmesi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 740-760, 2018. ; Nalan Damla Yılmaz Usta, Okşan Başoğlu, Onur Erdem, Cahit Kural ve Yusuf İzci, İasos (Erken Bizans) ve Camihöyük (Helenistik-Roma) Kazıları İskelet Toplulukları Üzerinde Karşılaştırmalı Element Analizi, *Antropoloji*, 37, 7-14, 2019.

¹¹ Serpil Eroğlu, Ölçülemeyen Diş Özelliklerinin Biyolojik Uzaklık Çalışmalarındaki Önemi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 543-567, 2009.

MATERYAL METOT

Çalışmanın materyalini, Batman İli, Hasankeyf İlçesi sınırlarında bulunan, El Rızk Cami alanında P237 nolu parselde güneyden kuzeye A1 ve B1 plan karelerdeki arkeolojik kazı çalışması esnasında ortaya çıkarılan insan kemikleri oluşturmaktadır (Fotoğraf 1). Kazı çalışması, Batman Müzesi başkanlığında 2019 yılı içinde başlayıp aynı yılsonunda tamamlanmıştır. İskeletler incelenmek üzere, Batman Müzesi Müdürü Şehmus Genç izni ile 13. 12. 2019 tarihinde paleodemografik analizler için Mardin Artuklu Üniversitesi Antropoloji Bölümü, İnsan Osteolojisi laboratuvarına getirilmiştir.

Kazı çalışmasında taşıma ve koruma esnasında medreseye ait kalıntılar tespit edilmiştir. Bu medresenin adının belirlenmesi için arşiv çalışmaları hala devam etmektedir. Medresenin avlusunda 63 adet mezar bulunmuş, insan kemiklerinin yanı sıra dağınık bir şekilde hayvan kemikleri de tespit edilmiştir. Dönemsel olarak tarihlendirmesi Ortaçağ dönem özellikleri sergilemektedir.

Fotoğraf 1: P237 nolu parsel, Batman, Hasankeyf.¹²

Bireylerin mezarları basit toprak mezar özelliği göstermektedir. Popülasyonda, 63 adet mezardan 15 adedi çoklu gömü olması sebebiyle, 83 birey (Bebek ve Çocuk N:28, Kadın N: 21, Erkek N:28, Cinsiyeti Bilinmeyen Erişkin N: 6) tahmin edilmiştir. İskelet materyallerin korunma durumunun zayıf olması nedeniyle bireylere ait 57 adet (Maxilla N:24, Mandibula N: 33) üst ve alt çene tespit edilmiştir.

Kazı sezonunun tamamlanmasıyla birlikte ortaya çıkarılan kemik malzeme, laboratuvar çalışması için Mardin Artuklu Üniversitesi İnsan Osteolojisi laboratuvarına getirilmiştir. Gelen kemiklerde öncelikle temizlik ve onarım çalışması yapılmıştır. Birey sayısı tahmini, mezar içerisindeki kalıntıların korunma durumuna bağlı olarak öncelikle kafatası ve vücutta tek olan kemikler, daha sonra vücutta çift olan kemikler, bu kemiklerin yön ayrımı, tam, proximal ve distal uçlarının verileri değerlendirilmiştir. Cinsiyet tahmini çalışması için pelvis, kafatası, mandibula ve uzun kemiklerin metrik ve morfolojik kriterleri kullanılmıştır¹³. Yaş tahmini, her yaş grubu için farklı metotlar kullanılarak tahmin edilmiştir. Bebek ve çocuk bireylerde, dişlerin sürme dönemlerine göre geliştirilen dental yaşlandırma¹⁴, uzun kemiklerin epifizlerinin kapanma dönemi ve uzunluğu¹⁵, genç erişkinlerde daimi köklerin kapanması¹⁶,

¹² Resim 1: Hasankeyf Kazı başkanlığı arşivi.

¹³ WEA. "Recommendations for Age and Sex Diagnosis of Skeletons" *Journal of Human Evolutions*, 1980, s. 517-549; Krogman ve İşcan 1986:191.; William M. Bass. *Human Osteology: A Laboratory and Field Manual*. (Missouri: Missouri Archaeological Society, 1995),85.

¹⁴ Buikstra ve Ubelaker, 1981:71.; Brotwell, 1981: 57.

¹⁵ Lourise Scheuer ve Sue Black. *Developmental Juvenile Osteology*, (New York 2000), 272.

¹⁶ Buikstra ve Ubelaker, 1981: 95.

erişkin bireylerde, kafatası suturlarının kapanma dönemi¹⁷, dental aşınma¹⁸, symphysis pubisin morfolojik değişimi¹⁹, auricular yüzeyin yapısı²⁰ ve kaburgaların morfolojik değişimi²¹ metotları kullanılmıştır. Kompleks yaşlandırma metoduna, erişkinlerde yaş tahmini çalışmalarının güvenilirliğini arttırmak için tercih edilmiştir. Çalışmada bireylerin ağız ve diş sağlığı, diş ve çene patolojileri makroskobik olarak incelenmiştir. Paleopatolojik değerlendirmeler kapsamında çürük, apse, antemortem diş kaybı, aşınma, hipoplazi ve diş taşı durumları tespit edilmiştir. Diş çürükleri için Hillson'ın (2001)²² metodolojisi kullanılmıştır. Çürük bölgeleri taç, boyun, kök çürükleri, çürük yüzeyleri mesial, distal, lingual ve oklüzyal olarak değerlendirilmiştir. Apsenin belirlenmesinde Brothwell'in (1981) yönteminden yararlanılmış, apse oluşumu her bir alveolde ve çenede gözlenerek "var" ya da "yok" şeklinde forma kaydedilmiştir. Antemortem diş kaybı için her bir alveol gözlenerek "var" ya da "yok" şeklinde değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamındaki üst ve alt çenelerdeki dişlerin aşınma dereceleri incelenirken Brothwell'in (1981) geliştirdiği metot kullanılmıştır. Oklüzyal yüzeyi kırık olan dişler için aşınma gözlenemedi şeklinde forma kaydedilmiştir. Hipoplazi için, daimi ve süt dişleri yanında taç oluşumunu tamamlamış dişler de değerlendirmeye alınmıştır. Hipoplazi şiddetinin belirlenmesinde Brothwell'in (1981) az, orta, ileri şeklinde derecelendirmesi kullanılmıştır. Diş taşlarının görülme yüzeyleri mesial, distal, lingual, labial, bukkal ve oklüzyal yüzey olarak kaydedilmiştir. İstatistiksel analizlerde SPSS 13.0 programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Demografik Bulgular

El Rızk Cami alanında P237 nolu parsele ait iskeletlerin laboratuvar çalışması sonucunda 83 birey tespit edilmiştir. Toplumun demografik dağılımı **Tablo 1'de** gösterilmiştir. Buna göre toplumdaki bebek ve çocuk bireylerin sayısı 28 kişi ile %33,73'lük bir bölümü oluşturmaktadır. Kadın bireyler (N:21) toplumun %25,30'unu, erkek bireyler (N:28) %33,73'ünü temsil etmektedir. Yaşları tahmin edilen kadın bireylerin en fazla bulunduğu yaş grubu genç erişkin, erkek bireylerin en fazla bulunduğu yaş grubu orta erişkin dönem olarak tahmin edilmiştir. İleri erişkin yaş grubunda olan bireyler toplumun %10,84'ünü oluşturmaktadır. Bu bireylerin süt dişleri, daimi dişleri, çene ve çene parçaları incelemesi sonucu; 123 adet süt dişi, 237 adet daimi diş, 134 adet (süt dişi: N:47-daimi diş: N: 87) izole diş olmak üzere toplamda 494 adet diş tespit edilmiştir. Çene üzerinde bulunan dişlerden tablolar ve grafikler hazırlanmıştır. İzole dişler bu sayılara dâhil edilmeyip ayrıca bahsedilmiştir.

¹⁷ C. Owen, Lovejoy. Dental Wear in Liberian Population: Its Functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death, *American Journal of Physical Anthropology*, (1985), s. 47-56.; W.R.K. Perizonius, «Closing and Non-closing Sutures in 256 Crania of Known Age and Sex from Amsterdam (W.D. 1883-1909).» *Journal of Human Evolution*, 1984, s. 201-216.

¹⁸ G. Olivier, *Practical Anthropology*, (Ilionis:Charles C. Thomas Publisher, 1969), 281.; Arto Harvey Goldstein, Demirjian, ve James M. Tanner, A New System of Dental Age Assessment, *Human Biology*, 1973, s. 211-227.; Brotwell, 1981:168.

¹⁹ T. Wingate Todd, Age Changes in Pubic Bone, *American Journal of Biological Anthropology*, 1921, 65.

²⁰ C. Owen Lovejoy, Richard S. Meindl, Thomas R. Pryzbeck, ve Robert P. Mensforth, Chronological metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: A New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death, *American Journal of Biological Anthropology*, 1985:21.

²¹ Mehmet Yaşar İşcan ve S. R. Loth, Determination of Age From the Sternal Rib in White Males: A Test of the Phase Method, *Journal of Forensic Science*, 1986:127.

²² Simon Hillson, Recording Dental Caries in Archaeological Remains, *International Journal of Osteoarchaeology*, 2001, 249-289.

Tablo 1: Hasankeyf (Ortaçağ) bireylerinin yaş ve cinsiyet dağılımı

Yaş Grubu	Birey Sayısı	%	Kadın	Erkek	C.B.
İnfant (38-40 Haftalık)	1	1,20	-	-	-
Bebek (0-2,49 yaş)	10	12,04	-	-	-
Çocuk (2,5-17,99 yaş)	17	20,48	-	-	-
Genç Erişkin (18-29,99 yaş)	20	24,09	11	9	0
Orta Erişkin (30-44,99 yaş)	16	19,27	6	10	0
İleri Yaş +45 yaş	9	10,84	3	6	0
Yaş Bilinmeyen	10	12,04	1	3	6
Toplam	83	100	21	28	6

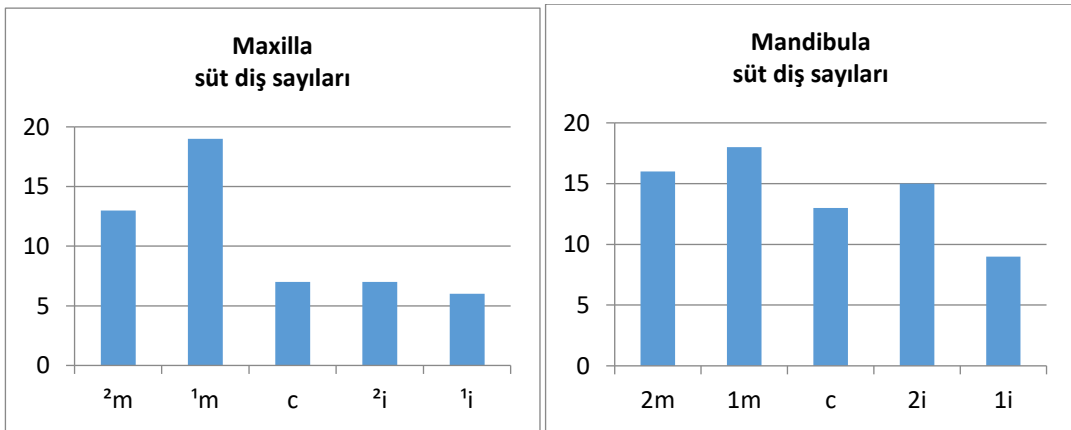
Bebek ve Çocuklarda Süt ve Daimi Dişler

Hasankeyf El Rızık Cami alanında P237 nolu parselde tespit edilen bebek ve çocuklara ait toplam 214 dişin 91'i (%42,52) daimi dişlere 123'ü (%57,48) süt dişlere aittir. Üst çene süt diş sayısı 52 adet iken, alt çene süt diş sayısı 71 adettir. Dişler arasında en fazla süt dişi birinci süt azı (m1), en az süt dişi birinci kesici (i1)'dir (**Tablo 2**, Grafik 1 ve Grafik 2). Bebek ve çocuklarda 91 adet daimi dişin 40 adedi üst çenede, 51 adedi alt çenededir. Daimi dişlerde en fazla birinci azı (M1) dişi iken, üçüncü azı (M3) dişi hiç görülmemiştir (**Tablo 3**).

Tablo 2: Mandibula ve Maxilladaki süt diş sayıları dağılımı

Maxilla	² m	¹ m	c	² i	¹ i	¹ i	² i	c	m ¹	m ²	Toplam (%)
Toplam (N)	8	10	3	4	3	3	3	4	9	5	52 (42,27)
Mandibula	² m	¹ m	c	² i	¹ i	¹ i	² i	c	m ₁	m ₂	Toplam (%)
Toplam (N)	8	8	5	8	4	5	7	8	10	8	71 (57,73)
Genel	16	18	8	12	7	8	10	12	19	13	123 (100)

i1: birinci süt kesici, i2: ikinci süt kesici, c: süt kanin (köpek dişi), m1: birinci süt büyük azı, m2: ikinci süt büyük azı.

Grafik 1: Maxilla'da süt diş dağılımı Grafik 2: Mandibula'da süt diş dağılımı

Tablo 3: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alandaki çocuk birey daimi dişlerin dağılımı

Maxilla	³ M	² M	¹ M	² P	¹ P	C	² I	¹ I	I ¹	I ²	C	P ¹	P ²	M ¹	M ²	M ³	Toplam (N)
Toplam (N)	0	5	5	3	4	2	1	2	2	0	4	2	2	4	4	0	40
Mandibula	³ M	² M	¹ M	² P	¹ P	C	² I	¹ I	I ₁	I ₂	C	P ₁	P ₂	M ₁	M ₂	M ₃	Toplam (N)
Toplam (N)	0	3	6	4	1	4	3	3	3	3	3	4	3	7	4	0	51
Genel	0	8	11	7	5	6	4	5	5	3	7	6	5	11	8	0	91

I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanin (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Erişkinlerde Daimi Dişler

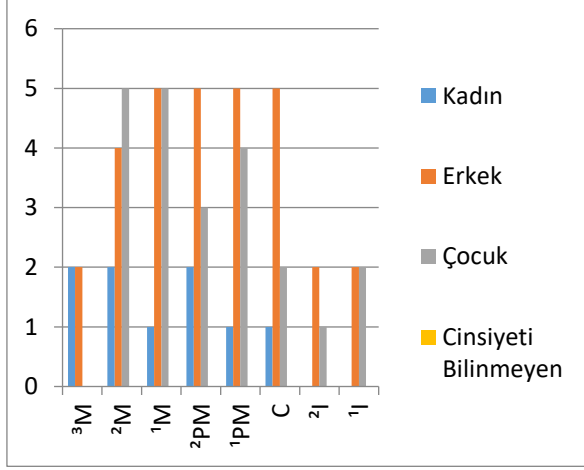
Hasankeyf El Rızk Cami alanında P237 nolu parselde tespit edilen kadın, erkek, çocuk ve cinsiyeti tahmin edilemeyen erişkin bireylere ait daimi diş sayısı maxilla (N:108) ve mandibula (N:129) birlikte değerlendirildiğinde toplam 237 adettir (Tablo 4). En fazla diş görülen diş grubu büyük azılar, en az diş görülen diş grubu kesicilere aittir. Diş sayıları erkek bireylerde mandibulada maxilladan daha fazla sayıdadır (Grafik 3 ve Grafik 4).

Tablo 4: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alandaki Erişkin Bireylere ait Daimi Diş Sayıları

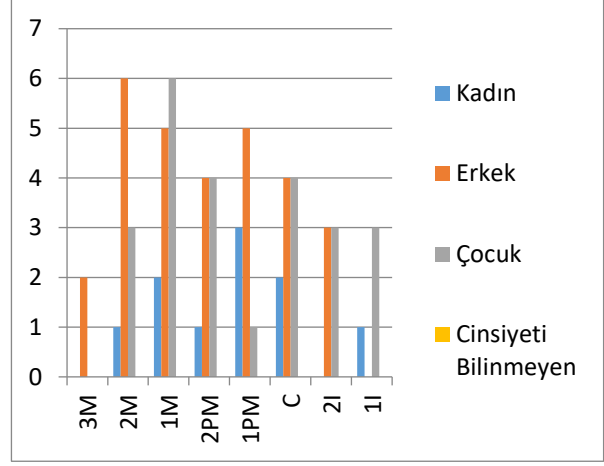
Maxilla	³ M	² M	¹ M	² P	¹ P	C	² I	¹ I	I ¹	I ²	C	P ¹	P ²	M ¹	M ²	M ³	Toplam (N)
Kadın	2	2	1	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2	1	1	13
Erkek	2	4	5	5	5	5	2	2	2	1	3	6	2	4	4	3	55
Çocuk	0	5	5	3	4	2	1	2	2	0	4	2	2	4	4	0	40
Cinsiyeti Bilinmeyen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	4	11	11	10	10	8	3	4	4	1	7	8	4	10	9	4	108
Mandibula	³ M	² M	¹ M	² P	¹ P	C	² I	¹ I	I ₁	I ₂	C	P ₁	P ₂	M ₁	M ₂	M ₃	Toplam (N)
Kadın	0	1	2	1	3	2	0	1	0	0	1	0	0	0	2	1	14
Erkek	2	6	5	4	5	4	3	0	1	4	6	3	4	5	6	5	63
Çocuk	0	3	6	4	1	4	3	3	3	3	3	4	3	7	4	0	51
Cinsiyeti Bilinmeyen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Toplam	2	10	13	9	9	10	6	4	4	7	11	7	7	12	12	6	129
Genel	6	21	24	19	19	18	9	8	8	8	18	15	11	22	21	10	237

I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanin (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Grafik 3: Maxilla'da Erişkin birey daimi diş dağılımı

Grafik 4: Mandibula'da Erişkin birey daimi diş dağılımı

Mezarlarda süt ve daimi dişlerin yanında izole olarak tespit edilen dişler de bulunmaktadır. Daimi ve süt dişlerin dağılımı **Tablo 5**'te gösterilmiştir. İzole daimi dişler 87 adet olup en çok birinci büyük azı (N:20) dişi, en az ikinci kesici (N:5) ve üçüncü büyük azı (N:5) dişleri gözlenmiştir. İzole süt dişleri 47 adet olup en çok birinci kesici (N:14), en az ikinci büyük azı (N:7) dişi gözlenmiştir.

Tablo 5: İzole daimi ve süt dişleri sayıları

Daimi Dişler	N	Süt Dişleri	N
I1	10	i1	14
I2	5	i2	10
C	17	c	8
PM1	10	m1	8
PM2	7	m2	7
M1	20		
M2	13		
M3	5		
Toplam	87	Toplam	47

Diş ve Çene Patolojileri

Diş Çürüğü

Dişlerdeki paleopatolojik oluşumların varlığının tespit edilmesi toplumun beslenme alışkanlıklarının anlaşılmasına yardımcı olur. Tespit edilen çene ve dişlerde, ağız ve diş sağlığının belirlenmesi yanında, toplumun besin türleri, besin hazırlama şekillerini ortaya koymak açısından önem teşkil etmektedir²³. Diş çürüğü, diş hastalıkları arasında en fazla bilinen hastalıklar arasındadır²⁴. Diş yüzeyindeki mikroorganizmaların etkisi ile dişte bırakmış olduğu kalıcı bir hastalıktır²⁵ (Fotoğraf 2). Diş çürüğünün oluşmasında birçok faktör vardır. Bunlar; genetik, sosyo-kültürel, çevresel, ağız hijyeni ve dişin ağız içerisindeki konumlanması olarak sıralanabilir.

Fotoğraf 2: Hasankeyf M58 nolu birey’de çürük

Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alanındaki bebek ve çocuklara ait süt ve daimi 214 dişin 8 tanesinde (%3,73) diş çürüğü görülme sıklığı tespit edilmiştir (**Tablo 6**). Çürük oluşumunun süt ve daimi dişlerine göre dağılımına bakıldığında süt dişlerinde %2,43, daimi dişlerde ise %5,49 oranında tespit edilmiştir. Süt dişlerinde maxillada çürük tespit edilmemiştir. Mandibulada da i1, c ve m1 dişlerinde birer tane gözlemlenmiştir. Daimi dişlerde maxillada çürük görülme oranı %5,00 iken mandibulada %5,88’dir. Süt dişlerde sık rastlanan m1 çürüğü yanında nadir görülen i1 çürüğü de görülmektedir. Daimi dişlerde mandibuladaki çürük sadece M1 dişi ile temsil edilmiştir. Maxillada P1 ve M1 dişlerinde çürük tespit edilmiştir.

Tablo 6: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alandaki Bebek ve Çocuk bireylere ait süt ve daimi dişlerdeki çürük dağılımı

Süt Dişleri	Maxilla			Mandibula			Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
i1	6	0	0	9	1	11,11	15	1	6,66
i2	7	0	0	15	0	0	22	0	0
c	7	0	0	13	1	7,69	20	1	5,00
m1	19	0	0	18	1	5,55	37	1	2,70
m2	13	0	0	16	0	0	29	0	0
Toplam	52	0	0	71	3	4,22	123	3	2,43
Daimi Dişler	Maxilla			Mandibula			Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	4	0	0	6	0	0	10	0	0
I2	1	0	0	6	0	0	7	0	0

²³ Buikstra ve Ubelaker 1994:195.

²⁴ Hilson 1986:290

²⁵ Ortner ve Putschar 1985:438.; Metin Özbek, *Dişlerle Tarihöncesine Yolculuk*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), 107.

C	6	0	0	7	0	0	13	0	0
P1	6	1	16,66	5	0	0	11	1	9,09
P2	5	0	0	7	0	0	12	0	0
M1	9	1	11,11	13	3	23,07	22	4	18,18
M2	9	0	0	7	0	0	16	0	0
Toplam	40	2	5,00	51	3	5,88	91	5	5,49
Genel Toplam							214	8	3,73

B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı, i1: birinci süt kesici, i2: ikinci süt kesici, c: süt kanını (köpek dişi), m1: birinci süt büyük azı, m2: ikinci süt büyük azı, I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanını (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Süt ve daimi dişlerdeki çürük bölgesine bakıldığında süt dişlerindeki %2,43'lük çürük oranının tamamı dişin taç kısmında bulunmaktadır. Boyun, kök ve taçtan köke kadar olan çürük bölgelerine rastlanmamıştır.

Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alanındaki yetişkin bireyler çürük dağılımı açısından yaş grupları arasında değerlendirildiğinde en fazla çürük oranı genç yetişkin yaş grubunda gözlemlenmiştir (Tablo 7). Erkeklerde diş sayısının daha fazla olması, kadınlara oranla çürük oranının artmasına neden olduğu tahmin edilmiştir.

Tablo 7: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alanındaki yetişkin bireylerin cinsiyetlere göre çürük dağılımı

Yaş Grupları	Kadın			Erkek			Yetişkin Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%
Genç Yetişkin (18-29,99 yaş)	4	1	25	48	6	12,5	52	7	13,46
Orta Yetişkin (30-44,99 yaş)	21	0	0	34	0	0	55	0	0
İleri Yetişkin 45+ yaş	2	0	0	36	5	13,88	38	5	13,15
Toplam	27	1	3,7	118	11	9,32	145	12	8,27

B: Bakılan diş sayısı, G: Çürük gözlenen diş sayısı

Yetişkinlerde dişler ve yaş grupları arasındaki çürük dağılımı Tablo 8'de değerlendirilmiştir. Genç, orta ve ileri yetişkinlerde kesici dişlerde çürük tespit edilmemiştir. En fazla çürük çiğneme görevini yapan büyük azı dişlerinde görülmüştür.

Tablo 8: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alanındaki Yetişkin bireylerin yaş gruplarına göre çürük dağılımı

Dişler	Genç Yetişkin			Orta Yetişkin			İleri Yetişkin			Yetişkin Genel		
	B	G	%	B	G	%	B	G	%	B	G	%
I1	3	0	0	3	0	0	0	0	0	6	0	0
I2	3	0	0	5	0	0	2	0	0	10	0	0
C	7	0	0	8	0	0	7	1	14,28	22	1	4,54
P1	6	0	0	8	0	0	10	0	0	24	0	0
P2	3	0	0	9	0	0	6	1	16,66	18	1	5,50
M1	11	2	18,18	9	0	0	4	1	25	24	3	12,50
M2	13	3	23,07	7	0	0	6	1	16,66	26	4	15,38
M3	6	2	33,33	6	0	0	3	1	33,33	15	3	20,00
Toplam	52	7	13,46	55	0	0	38	5	13,15	145	12	8,27

B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı, I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanını (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Erişkinlerde her yaş grubundaki dişlerin çürük bölgesine bakıldığında gözlemlenen 12 adet çürüğün 6 adedin bukkal (Kadın 1, Erkek 5), 3 adedin interproximal, 1 adedin bukkal, 2 adedin lingual yüzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çürüklerin hiçbiri kök düzeyine kadar inen bölgede görülmemiştir. İzole dişler arasındaki çürük dağılımı şu şekilde gözlenmiştir, 7 adet bakılan ikinci küçük azı dışında 1 adet, 20 adet bakılan birinci azı dışında 3 adet, 13 adet bakılan ikinci azı dışında 1 adet'tir. Çürükler, taç kısmında, boyunda ve kök kısmında gözlenmiştir. Çürükler çığnemenin yapıldığı azı dişlerinde daha fazla tespit edilmiştir.

Apse

Pulpa boşluğunun enfekte olup iltihaplanması sonucu apse oluşumu gözlenir²⁶. İleri derecede aşınma ve çürüme apse nedenleri arasında sayılabilir. Çalışmada 404 adet çocuk, kadın ve erkek bireye ait daimi üst ve alt çenedeki dişler ve bu dişlerin alveol bölgeleri apse yönünden incelenmiştir. Maxilla'da incelenen 195 adet alveolün üzerinde 108 adet diş tespit edilmiş bu dişlerin 4 adedinde, mandibula'da incelenen 209 adet alveolün üzerinde 129 adet diş tespit edilmiş bu dişlerin 4 adedinde apse oluşumu gözlenmiştir (Tablo 9) (Fotoğraf 3). Toplumda toplam 8 adet periapikal apsenin olduğu gözlemlenmiştir. Apse oranı çalışılan popülasyon için yüzde 1,98 olarak tespit edilmiştir. Alt çenedeki oran üst çeneye kıyasla bir miktar daha yüksektir. Diş gruplarına göre apsenin görülme sıklığı büyük azılarda daha çok meydana geldiği söylenebilir.

Tablo 9: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alanındaki Maxilla ve Mandibuladaki Apseler Dağılımı

Maxilla				Mandibula				Toplam			
Dişler	B	G	%	Dişler	B	G	%	Dişler	B	G	%
I1	31	1	3,22	I1	31	0	0	I1	62	1	1,61
I2	26	0	0	I2	30	0	0	I2	56	0	0
C	29	0	0	C	28	1	3,57	C	57	1	1,75
P1	29	1	3,44	P1	28	0	0	P1	57	1	1,75
P2	26	0	0	P2	24	0	0	P2	50	0	0
M1	22	1	4,54	M1	30	0	0	M1	52	1	1,92
M2	23	1	4,34	M2	26	2	7,69	M2	49	3	6,12
M3	9	0	0	M3	12	1	8,33	M3	21	1	4,76
Toplam	195	4	2,05	Toplam	209	4	1,91	Toplam	404	8	1,98

B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı, I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanın (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Fotoğraf 3: Hasankeyf M5 nolu bireyde apse

²⁶ Builstra ve Ubelaker 1994:195.

Cinsiyetler arasında apse dağılımına bakıldığında maxilla'daki 1 adet birinci kesici dişi'nde görülen apse kadın bireyde gözlenmiştir. Bireyin yaşı +45 yaş olarak tahmin edilmiştir. Birinci büyük azı dışında görülen apse, 30-35 yaş arasındaki kadın bireyde, ikinci büyük azı dışında görülen apse, 30-35 yaş arasındaki erkek bireyde tespit edilmiştir. Mandibula'da 26 adet ikinci büyük azı'ya ait alveolün 2 adedinde apse tespit edilmiştir. Bireylerin cinsiyet erkek, yaşları orta erişkin ve ileri erişkin yaş grubunda tahmin edilmiştir. Yine mandibula'da 12 adet üçüncü büyük azı'ya ait alveolün 1 adedinde apse tespit edilmiş olup bireylerden birinin cinsiyeti erkek olarak tahmin edilmiştir. Bireyin yaşı ileri erişkin grubuna dahil edilmiştir. Çeneler arasında üst çene alt çeneye göre apse oluşumundan daha çok etkilenmiştir. Toplamda her iki çenede görülen apse oranı % 1,98 olarak hesaplanmıştır. Cinsiyetler arasında bakıldığında erkek bireyler kadın bireylere oranla apsenden daha fazla etkilenmiştir. Bebek ve çocuk bireyler arasında süt dişlerinde apse gözlenmemiştir.

Diş Taşı

Besin artıklarının mineralleşerek diş yüzeyine yapışması sonucu diş taşı (dental calculus) görülür. Bu oluşumun yorumlanması sonucu toplumların beslenme ve ağız hijyeni hakkında bilgi sahibi olunur²⁷. Hasankeyf El Rızk Cami alanında P237 nolu parselde tespit edilen bebek ve çocuklara ait 123 adet süt dişinde diş taşı rastlanmamıştır. Hasankeyf toplumuna ait 237 adet daimi diş (91 adet çocuk, 146 adet erişkin) diş taşı açısından değerlendirilmiştir (Tablo 10). İncelemeler sonucunda toplumun diş taşı görülme oranı maxilla'da %12,96, mandibula'da %11,62'dir. Maxillada diş taşı görülme sıklığı nispeten mandibulaya göre daha yüksektir. Maxilla'da diş taşından eşit derecede etkilenen diş grubu köpek dişi ve azı dişleri, mandibula'da diş taşından eşit derecede etkilenen diş grubu kesiciler, köpek dişi, küçük ve büyük azılardır. Cinsiyetler arasında diş taşı değerlendirildiğinde erkek bireylerde daha fazla gözlemlenmiştir. Kadın ve çocukların daimi dişleri aynı derecede etkilenmiştir.

Tablo 10: Hasankeyf P237 Nolu Parsel Alanındaki Maxilla ve Mandibuladaki Diş Taşı Dağılımı

Maxilla				Mandibula				Toplam			
Dişler	B	G	%	Dişler	B	G	%	Dişler	B	G	%
I1	8	0	0	I1	8	2	25,00	I1	16	2	12,50
I2	4	0	0	I2	13	3	23,07	I2	17	3	17,64
C	15	0	0	C	21	7	33,33	C	36	7	19,44
P1	18	3	16,66	P1	16	1	6,25	P1	34	4	11,76
P2	14	3	21,42	P2	16	0	0	P2	30	3	10,00
M1	21	6	28,57	M1	25	1	4,00	M1	46	7	15,21
M2	20	2	10,00	M2	22	1	4,54	M2	42	3	7,14
M3	8	0	0	M3	8	0	0	M3	16	0	0
Toplam	108	14	12,96	Toplam	129	15	11,62	Toplam	237	29	12,23

B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı, I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanin (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Genç, orta ve ileri erişkin bireylerde diş taşı görülme sıklığı karşılaştırıldığında, en fazla diş taşı görülen yaş grubu sırasıyla genç, orta ve ileri erişkin yaş grubudur. Erişkinlerde 237 adet dişte gözlenen diş taşı, birikim yoğunluklarına göre sınıflandırılmıştır. Kesici diş grubunda orta derecede birikim düzeyi daha fazla gözlemlenmiştir. Köpek ve küçük azı dişlerinde diş taşı birikim düzeyi aynı olup hafif derecededir. Büyük azı dişlerinde orta derecede birikim düzeyi tespit edilmiştir. Diş taşının ileri

²⁷ Simon Hillson, Teeth, (Cambridge University press, 2005), 258.

derecede birikimi kesici diş grubundadır. İzole dişlerden 1 adet ikinci kesici dişi, diş taşından orta derece etkilenmiştir.

Ölüm Öncesi Diş Kaybı

Ölüm öncesi diş kaybı, bireylerin yaşamları süresince kaybettikleri dişler olarak tanımlanmaktadır. Oluşum nedenleri arasında ileri derecede aşınma, çürük, diş taşı, periodental rahatsızlıklar ve travmalar yer almaktadır²⁸. İskelet popülasyonunda 404 adet çocuk, kadın ve erkek bireye ait daimi üst ve alt çenedeki dişler ve postmortem kayıp sonucu oluşan dişlerin alveol bölgeleri incelenmiştir. Toplum geneli gözlemlenen ölüm öncesi diş kaybı oranı 21,28'dir (Tablo 11). Maxillada ölüm öncesi diş kaybı %23,58, mandibulada ise %19,13 oranındadır (Fotoğraf 4-5). En çok görülen diş kayıpları sırasıyla üçüncü büyük azı, birinci büyük azı ve ikinci büyük azıdır (Grafik 5).

Tablo 11: Ölüm Öncesi Diş Kaybının maxilla ve mandibulaya göre görülme oranı

Maxilla				Mandibula				Toplam			
Dişler	B	G	%	Dişler	B	G	%	Dişler	B	G	%
I1	31	3	9,67	I1	31	3	9,67	I1	62	6	9,67
I2	26	6	23,07	I2	30	3	10,00	I2	56	9	16,07
C	29	3	10,34	C	28	2	7,14	C	57	5	8,77
P1	29	4	13,79	P1	28	3	10,71	P1	57	7	12,28
P2	26	7	26,92	P2	24	5	20,83	P2	50	12	24,00
M1	22	9	40,90	M1	30	9	30,00	M1	52	18	34,61
M2	23	7	30,43	M2	26	7	26,92	M2	49	14	28,57
M3	9	7	77,77	M3	12	8	66,66	M3	21	15	71,42
Toplam	195	46	23,58	Toplam	209	40	19,13	Toplam	404	86	21,28

Not: AMDK soket bazında değerlendirilmiştir. B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı, I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanin (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Fotoğraf 4: Hasankeyf 19A nolu birey ölüm öncesi diş kaybı Fotoğraf 5: Hasankeyf 25A nolu bireyde ölüm öncesi diş kaybı

Antemortem diş kaybının görülme oranı cinsiyetlere göre değerlendirildiğinde kadınlarda %46,75 iken erkeklerde %24,63 olduğu tespit edilmiştir (Tablo 12 ve Grafik 6). Yaş gruplarına göre antemortem diş kayıplarına bakıldığında genç erişkin dönemde başladığı görülmüştür. Yaş ilerledikçe ölüm öncesi diş kayıplarının üst ve alt çenede yapısal değişikliklere ve daha sık diş kayıplarına sebep olabildiği

²⁸ Brothwell 1981:151; Ortner ve Putschar 1985: 454; Özbek 2015: 142.

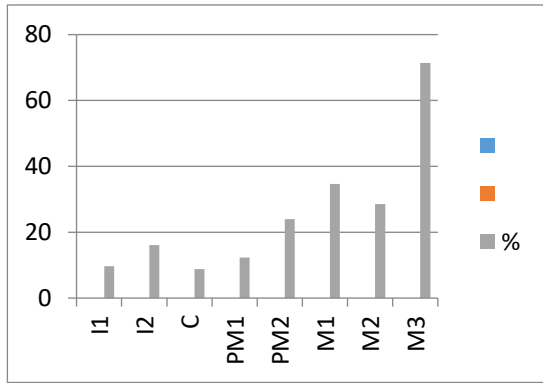
gözlenebilmektedir. Orta erişkin dönemde oran yükselmiş fakat ileri erişkin dönemde antemortem diş kaybı görülmesi artışı devam etmiştir.

Tablo 12: Ölüm Öncesi Diş Kaybının cinsiyetlere göre dağılımı

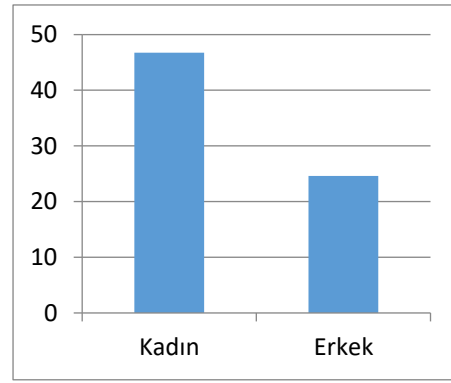
	B	G	%
Kadın	77	36	46,75
Erkek	203	50	24,63
Toplam	280	86	30,71

Not: Çocuk bireylerdeki daimi dişler ve 1 adet cinsiyeti bilinmeyen diş tabloya dâhil edilmemiştir. B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı.

Grafik 5: Alveollere göre antemortem diş kaybının görülme oranı

Grafik 6: Cinsiyetlere göre Antemortem diş kaybının görülme oranı

Hipoplazi

Hipoplazi, geçmiş dönemlerde yaşamış insanların yaşadıkları enfeksiyonel hastalıklar ve beslenme biçimi hakkında bilgiler vermektedir²⁹. Mine üzerindeki izlerin makroskopik incelemesi sonucu hipoplazi görülme oranı tespit edilir. Dişlerde oluşan hipoplazi değerlendirilmesinde diş çürüğü analizindeki gibi hem daimi hem de süt dişleri incelenmiştir. Bu dişlere ek olarak oklüzyona çıkmamış ama taç oluşumunu tamamlamış dişler de değerlendirmeye ilave edilmiştir. Hasankeyf El Rızk Cami alanında P237 nolu parselde tespit edilen bireylerin dişlerinin hipoplazi oluşumunun değerlendirilmesinde 359 Adet sürmüş ve sürmemiş diş incelenmiş ve bunların 24'ünde (%6,68) hipoplazi oluşumuna rastlanmıştır (Tablo 13). Çalışma kapsamında incelenen 237 adet daimi dişin 21'inde (%8,86), süt dişlerinde ise 91 adet dişin 2'sinde (%2,19) hipoplazi oluşumu gözlemlenmiştir. Sürmemiş daimi dişlerde 23 adet dişin 1'inde (%4,34), sürmemiş süt dişlerde hipoplazi bulgusuna rastlanmamıştır.

Tablo 13: Hipoplazi görülme oranı

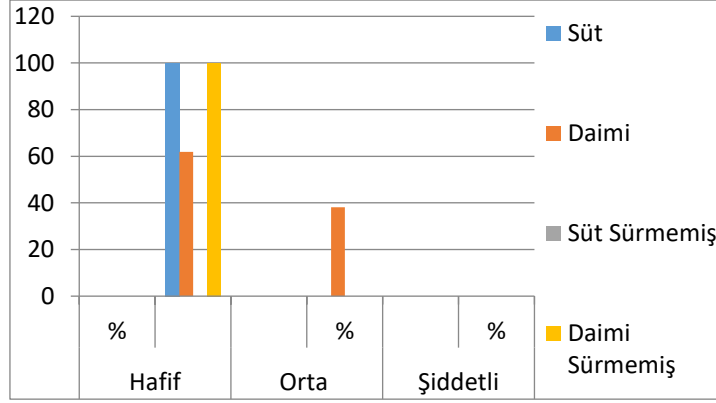
	B	G	%
Daimi Diş	237	21	8,86
Daimi Sürmemiş Diş	23	1	4,34
Süt Dişi	91	2	2,19
Süt Sürmemiş Diş	8	0	0
Toplam Diş Sayısı	359	24	6,68

B: Bakılan diş sayısı, G: Gözlenen diş sayısı.

²⁹ Buisktra ve Ubelaker 1994:172.

Çalışma kapsamında sürmüş, sürmemiş süt ve daimi dişlerde tespit edilen hipoplazi oluşumlarının derecelerine bakıldığında daimi dişlerin %61,92'unda hafif dereceli hipoplazi gözlenirken, %38,09'unda orta dereceli hipoplazi tespit edilmiştir. İncelenen dişlerin tamamında şiddetli derecede hipoplaziden etkilenmemiştir (Grafik 7). Hipoplazinin dişlerde görülme oranına baktığımızda daimi dişlerde en fazla köpek dişleri (%33,33) etkilenirken, ikinci ve üçüncü büyük azı dişleri etkilenmemiştir. Köpek dişlerinden sonra en sık birinci büyük azı (%25) etkilendiği gözlemlenmiştir.

Grafik 7: Hipoplazi oluşum dereceleri

Hipoplaziden etkilenen çeneler değerlendirildiğinde, üst çene % 37,5 oranında, alt çene % 62,5 oranındadır. Çene taraflarına bakıldığında etkilenme oranında belirgin bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Alveol Kaybı

Periyodontal hastalıklar içinde değerlendirilen alveol kaybı, diş etinin iltihaplanması sonucunda diş eti ve alveol kemik çekilmesi ile meydana gelmektedir³⁰. Oluşum sebepleri için patolojik sebeplerin yanında ilerleyen yaş, diş taşlarının yol açtığı tahribat, yetersiz ağız hijyeni sayılabilir.

Çalışma kapsamında alveol kaybı incelenen çenelerde %26,08 oranında az, %66,66 oranında orta, %7,24 oranında ileri derecelerde olduğu saptanmıştır (Tablo 14). Üst çenede alt çeneye oranla daha fazla alveol kaybı gözlemlenmiştir. Cinsiyetler arasında üst çenede alveol kaybı değerlendirildiğinde erkeklerde (% 68,42) kadınların (%31,57) neredeyse iki katı kadardır. Alt çenede alveol kaybı kadınlara (%25,80) göre erkeklerde (%74,19) belirgin derecede daha yüksektir. Kadın ve erkeklerin çene alveolleri birlikte değerlendirildiğinde %47,26 oranında alveol kaybı tespit edilmiştir.

Tablo 14: Erişkin bireylerde üst ve alt çenede cinsiyetlere göre alveol kaybı dereceleri

Maxilla	Az (N)	%	Orta (N)	%	İleri (N)	%	Toplam (N)	%
Kadın	3	25,00	7	58,33	2	16,66	12	31,57
Erkek	9	34,61	14	53,84	3	11,53	26	68,42
Toplam	12	31,58	21	55,27	5	13,15	38	100
Mandibula	Az (N)	%	Orta (N)	%	İleri (N)	%	Toplam (N)	%
Kadın	0	0	8	100	0	0	8	25,80
Erkek	6	26,08	17	73,91	0	0	23	74,19
Toplam	6	19,35	25	80,64	0	0	31	100
Genel Toplam	18	26,09	46	66,66	5	7,25	69	100

³⁰ Brothwell 1981:155.

Yaş grupları bakımından alveol kaybı değerlendirildiğinde bu patolojinin orta erişkin ve ileri erişkin yaş grubunda aynı oranda olduğu gözlemlenmiştir. Bu oran mezardaki bireyler üzerinden hesaplandığında %40 oranında orta, %40 oranında ileri erişkin yaş grubu hesaplanmıştır.

Diş Aşınması

Beslenme, besin hazırlama teknikleri, besinlerin sertlik derecesi yanında kültürel uygulamalar, bireyin stres faktörü sonucunda yaptığı diş gıcırdatması ile genetik faktörler sonucu dişlerin birbirine sürtünmeleri ile gıda içindeki sert cisimlerin yol açtığı tahribat sonucu diş minesindeki eksilmelerle diş aşınması oluşur³¹. Süt dişlerinde meydana gelen diş aşınmaları için 123 adet diş incelenmiştir. Aşınmalar 1-3 dereceler arasında görülmüş, Buna göre 123 dişte en yüksek oran %40,65 ile 2 aşınma derecesinde gözlemlenmiştir. Aşınmadan en fazla etkilenen diş süt m1 olarak tespit edilmiştir (Tablo 15).

Tablo 15: Aşınma derecelerinin süt dişlerdeki dağılımı

Aşınma Dereceleri	Süt	
	N	%
1	18	14,63
2	50	40,66
2+	31	25,20
3	15	12,19
3-	9	7,32
Toplam	123	100

Hasankeyf El Rızık Cami alanında P237 nolu parselde tespit edilen bireylerin daimi dişlerinde 1-7 arasındaki diş aşınması cinsiyet gruplarına, üst ve alt çeneye ait dişlere göre değerlendirilmiştir (Tablo 16). Kadın bireylerde üst çenede 4 aşınma derecesi, alt çenede 3 aşınma derecesi daha fazla gözlemlenmiştir. Erkek bireylerde incelenen 118 üst ve alt çeneye ait dişlerde üst çenede 3 aşınma derecesi, alt çenede 4 aşınma derecesi görülmesi daha yüksektir. Çocuk bireylerin daimi dişleri üst ve alt çene bakımından değerlendirildiğinde 2 aşınma derecesine sık rastlanmıştır. Aşınma derecesi en yüksek olan 6 ve 7 gibi aşınma dereceleri erkek bireylerde gözlemlenmiştir.

Tablo 16: Daimi dişlerde çene yarımalarına göre diş aşınmaları

DERECE	KADIN		ERKEK		CİNSİYET BİLİNMEYEN		ÇOCUK		TOPLAM
	Üst Çene	Alt Çene	Üst Çene	Alt Çene	Üst Çene	Alt Çene	Üst Çene	Alt Çene	
1	-	1	4	-	-	-	9	9	23
2	-	3	9	10	-	-	14	12	48
2+	1	1	-	3	-	-	2	5	12
3-	-	-	1	2	-	-	-	1	4
3	1	3	12	9	-	-	6	9	40
3+	2	2	5	4	-	-	-	2	15
4	4	1	2	14	-	1	8	12	42
4+	2	1	10	12	-	-	1	1	27
5	2	1	3	5	-	-	-	-	11

³¹ Larsen 1995:194; Özbek 2000:525.

5+	1	-	3	1	-	-	-	-	5
5++	-	1	1	1	-	-	-	-	3
6	-	-	4	1	-	-	-	-	5
7	-	-	1	1	-	-	-	-	2
Toplam	13	14	55	63	0	1	40	51	237

Daimi dişlerde ortalama aşınma değeri 3,08'dir. Aşınma ortalamaları diş grupları bakımından incelendiğinde, birinci azı dişlerindeki ortalama 3,41 ile birinci sırada aşınmadan etkilenmiştir (Tablo 17). Azı dişlerinde aşınmalar hemen hemen aynı derecede etkilenmiştir. Aşınmadan en az etkilenen birinci kesici diş olmuştur (1,93).

Tablo 17: Daimi diş gruplarında aşınma ortalamaları

Dişler	N	Ort.
I1	16	1,93
I2	17	2,82
C	36	3,08
P1	34	3,14
P2	30	3,00
M1	46	3,41
M2	42	3,33
M3	16	3,18
Toplam	237	3,08

I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanin (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

Daimi dişlerin aşınma derecelerini üst, alt çene ve sağ sol yarım olarak Tablo 18'de ayrı değerlendirilmiştir. Dişlerde çok az sayıda ileri derecedeki aşınma değerleri gözlemlenmiştir. Diş tiplerine göre aşınmalar incelendiğinde üst çenede %17,59 ile 3 derecesinde aşınma oranı, alt çenede 4 derecesi %21,70 oranında tespit edilmiştir.

Tablo 18: Aşınma derecelerinin daimi dişlerdeki dağılımı

Maxilla	³ M	² M	¹ M	² P	¹ P	C	² I	¹ I	I ¹	I ²	C	P ¹	P ²	M ¹	M ²	M ³	Toplam (N)	%
1		1	1				2	3	3			1		1	1		13	12,03
2	1	1		3	3	3					3	3	2	1	2	1	23	21,29
2+				1	2												3	2,77
3-														1			1	0,92
3		2	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	19	17,59
3+	2	1	1			1										2	7	6,48
4	1	4	2	1	1									2	3		14	12,96
4+		1	3	2	2	1								3	1		13	12,03
5		1	2	1							1						5	4,62
5+			1	1	1									1			4	3,70
5++												1					1	0,92
6						1					1	1	1				4	3,70
7												1					1	0,92
Toplam	4	11	11	10	10	8	3	4	4	1	7	8	4	10	9	4	108	100

Mandibula	3M	2M	1M	2P	1P	C	2I	1I	I1	I2	C	P1	P2	M1	M2	M3	Toplam (N)	%
1			2				1	2	1	1				3			10	7,75
2		2	1	3	1	6	3		1		3	1	2		1	1	25	19,37
2+				2	2						1	3	1				9	6,97
3-			1											1	1		3	2,32
3		1		2	2	2		1	1	3	3	1	2		3		21	16,27
3+	1	1	2												3	1	8	6,20
4	1	5	2	1			1	1	1	2	1	2	2	4	3	2	28	21,70
4+		1	4	1	2	1								3		2	14	10,85
5						1				1	3			1			6	4,65
5+			1														1	0,77
5++					2												2	1,55
6							1										1	0,77
7															1		1	0,77
Toplam	2	10	13	9	9	10	6	4	4	7	11	7	7	12	12	6	129	100
Genel	6	21	24	19	19	18	9	8	8	8	18	15	11	22	21	10	237	100

I1: birinci kesici, I2: ikinci kesici, C: kanın (köpek dişi), P1: birinci küçük azı, P2: ikinci küçük azı, M1: birinci büyük azı, M2: ikinci büyük azı, M3: üçüncü büyük azı.

TARTIŞMA

Hasankeyf El Rızk camii alanında bulunan P237 nolu parselde yapılan arkeolojik kazı sonucu ortaya çıkarılan bireylerin dişleri, üst ve alt çeneleri paleopatolojik açıdan incelenerek toplumun ağız ve diş sağlığı Anadolu'daki çağdaşları arasında benzer ve farklılıklarının topluma yansıyor yansımadağı araştırılmıştır. Batman ili, Hasankeyf ilçesi sınırlarında bulunan, El Rızk Camii alanında P237 nolu parselde bulunan Hasankeyf toplumuna ait kalıntılar, yol çalışması esnasında bulunduğu için kalıntıların büyük çoğunluğunun bütünlüğü bozulmuş durumdadır. Basit toprak mezar özelliği gösteren 63 adet mezardan 83 birey tahmin edilmiştir. Bu mezarlardan 57 adedinde maxilla veya mandibula tespit edilmiştir. Hasankeyf toplumuna ait toplam 237 adet daimi, 123 adet süt dişleri ve 134 adet (daimi ve süt dişi) izole diş toplam 494 adet diş paleopatolojik açıdan incelenmiştir. İncelenen daimi dişlerin 27 adedi kadın, 118 adedi erkek, 91 adet çocuk ve adölesan çağındaki bireylere aittir. Cinsiyeti bilinmeyen bireylere ait diş sayısı 1 adettir.

Arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan insan iskeletlerine ait diş ve çene patolojilerinin değerlendirilmesi toplumun diş sağlığının, beslenme alışkanlıklarının, kültürel özelliklerinin ve yaşam biçimlerinin anlaşılmasına yardımcı olur³². Paleopatolojik araştırmalarda en sık incelenen hastalık diş çürüğüdür³³. Diş çürüğü sebep olan birçok etmen arasında bireyin beslenme alışkanlıkları, dişlerin diziliş yapısı, bakteri enzim sistemleri, yaş ve genetik yapı sayılabilir³⁴.

Hasankeyf (Ortaçağ) toplumu bireylerinin ağız ve diş sağlığını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, cinsiyetler arasında çürük görülme oranı, maxilla'da erkek bireylerde % 9,09 oranında, kadın bireylerde gözlenmemiştir. Mandibula'da erkek bireylerde %14,28 oranında, kadın bireylerde %3,7 oranında, çocuk bireylerde %13,33 oranındadır. Erkekler ve kadınlar arasında çürük görülme oranındaki farklılığın ölüm öncesi diş kayıpları ile ilişkili olabileceği tahmin edilmiştir. Ölüm öncesi diş kayıpları kadınlarda daha fazla olması çene üzerindeki diş sayısını azaltmaktadır. Kalıntılar arasında erkek bireylerdeki diş sayısının fazla olması da diğer bir etken olarak söylenebilir. Süt dişlerde çürük oranı %4,16 ile maxilla'da, %5 ile mandibula'da tespit edilmiştir. Süt dişlerde çürük oranının fazla olması bebek

³² Brotwell 1981: 127; Hillson 2001:150; Özbek 2007:11.

³³ Larsen vd. 1991:180; Hillson 2001:288.

³⁴ Larsen vd. 1991:181; Özbek 2007:11.

bireylerin erken dönemlerde süttten kesilmesi sonucunda çürük oluşumunu hızlandıran besinlerin tüketilmesi sonucu olabilmektedir³⁵. Tarıma dayalı toplumlarda karbonhidratlı gıdaların fazla tüketilmesi sonucu, çürük oranı daha yüksek değerlerde görülmektedir.

Aşınma ve çürüme, apse oluşum nedenleri arasında sayılabilir. Apsenin oranının düşük olması çürük oranının da düşük oranda görülmesine sebep olduğu tahmin edilmiştir. Apsenin görülme oranı cinsiyetler arasında, maxilla'da erkek bireyler %5,40 iken kadın bireylerde %6,66 oranında apse tespit edilmiştir. Mandibula'da %6,66 oranında erkek bireylerde apse bulunurken, kadın bireylerde apse tespit edilmemiştir. Maxilla (%2,96) mandibula'ya (%1,88) oranla apsedenden daha fazla etkilenmiştir. Cinsiyetler arasında apse görülme oranının önemli farklarda olduğundan söz etmek zordur. Bebek ve çocukların süt dişlerinde apse oluşumu gözlenmemiştir.

Ölüm öncesi diş kayıpları cinsiyetler arasında incelendiğinde maxilla'da erkek bireylerde % 17,77 oranında, kadın bireylerde % 12,59 oranında tespit edilmiştir. Mandibula'daki ölüm öncesi diş kayıpları erkek bireylerde % 6,91 iken kadın bireylerde % 10,06 oranında gözlenmiştir. Kadın bireylerde üst ve alt çenede ölüm öncesi diş kayıpları erkek bireylere oranla daha yüksek bulunmuştur. Bu durum apse ve çürük oranında cinsiyetler arasındaki farkların sebeplerinden biri olarak tahmin edilmiştir.

Diş taşı oluşumunun nişasta ve karbonhidrat ağırlıklı besinlerle beslenen toplumlarda daha yüksek olduğu bilinmektedir. Cinsiyetler arasında diş taşı oranlarına bakıldığında maxilla'da diş taşından etkilenen bireyin cinsiyeti tahmin edilemezken, mandibula'da diş taşından etkilenen bireyin cinsiyeti erkek olarak tahmin edilmiştir. Diş taşından en fazla etkilenen diş grubu incisive dişleri olduğu görülmüştür. Yaş grupları açısından diş taşı değerlendirildiğinde toplumda en fazla genç bireylerde görülmesi ilerleyen yaşla birlikte ağız içerisinde görülen diş sayısının azalması ile ilişkilendirilebilir.

Hasankeyf bireylerine ait diş patolojileri yakın dönem Anadolu'da yaşamış diğer toplumlara³⁶ ve Hasankeyf üzerinde Sevim Erol ve arkadaşlarının 2010 yılında yaptığı çalışma ile karşılaştırılmıştır³⁷ (Tablo 19).

³⁵ Halcrow, S. E., Harris, N. J., Tayles, N., Ikehara-Quebral, R. ve Pietrusewsky, M. (2013). From the mouths of babes: Dental caries in infants and children and the intensification of agriculture in mainland Southeast Asia. *American Journal of Physical Anthropology*, 150(3), 409-420.

³⁶ Ayşe Acar, Mardin Midyat Aktaş Mevkii İnsan İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri, *Mukaddime*, 2018, 9(1), 151-172.; Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Van- Karagündüz (Ortaçağ) Erişkin Bireylerinin Dental Patoloji Analizi, *Cumhuriyet Dental Journal*, 2018, 1-8.; Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Ayhan Yiğit ve Ahmet Cem Erkman, Van Kalesi ve Eski Van Şehir İnsanlarındaki Sağlık Sorunları, *18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2004, 51-62.; Ayla Sevim, Tepecik Ortaçağ Toplumunda Makroskopik Diş Patolojileri, *Ankara Diş Hekimleri Odası Dergisi*, 2005, 68-71.; Saadet Bıçak ve Fadime Suata Alpaslan, Zeytinli Ada İskelet Topluluğunun Diş ve Çene Patolojisi Açısından İncelenmesi, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2015, 36(5), 32-46.; Gözlük Kırmızıoğlu, P., Durgunlu, Ö., Özdemir Özbey, S., Taşlıalan, M., & Sevim Erol, A., (2005). *Smyrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi*. 21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (pp.125-140). ; Yılmaz Selim Erdal, İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açısından İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.; Yılmaz Selim Erdal, Büyük Saray-Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi, *18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2003: 15-30.; Zehtiyeye Füsün Yaşar, Adli Dental Antropoloji: Dental Antropoloji Açısından Minnetpınarı ve Güllüdere Topluluklarının Dişlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.; Ahmet Cem Erkman, Doğu Anadolu Ortaçağ ve Demir Çağı Topluluklarında Ağız ve Diş Sağlığı, (Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 2019), 57.; Asuman Çırak, Mustafa Tolga Çırak ve Ahmet Cem Erkman, Kelenderis Halkının Diş ve Çene Patolojileri, *OLBA*, 2013, 21:1-25.; Ayşe Acar, Dara Antik Kent Kazısı Antropolojik Analizi, *33. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2017:101-116.; Ayşegül Şarbak, Akgüney İskelet Toplumu Dişlerinin Paleopatolojik Açısından İncelenmesi, *Antropoloji*, 2019, 38: 5-19.; Nevzat Torun ve Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Tokat (Niksar İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 39 (2), 47-70.; Ece Eren Kural ve İsmail Özer, Havuzdere (Yalova) Toplumu Ortaçağ Popülasyonunda Ağız ve Diş Sağlığı, *36. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2022, 125-142.

³⁷ Ayla Sevim Erol, Zehtiyeye Füsü Yaşar, Serpil Özdemir ve A. Yiğit Yavuz, Hasankeyf İnsanlarının Antropolojik Yapısı, *25. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2010:219-234.

Tablo 19: Eski Anadolu Toplumlarında Diş Hastalıklarının Görülme Oranları

Toplum	Dönem	Araştırmacı	Diş Çürüğü %	Apse %	Diş Taşı %	AMTL %	Hypoplazi	Alveol Kaybı
Midyat Aktaş	Roma	Acar, 2018	6,19	9,29	-	42,95		
Van-Karagündüz	Orta Çağ	Gözlük Kırmızıoğlu, 2018	6,36	1,86	25,9	18,73		
Van Kalesi ve Eski Van Şehri	Ortaçağ	Gözlük vd., 2004	11,75	1,72	47	18,28	30,42	39,74
Tepecik	Ortaçağ	Sevim, 2005	10,09	2,7	33,4	19,2	21,8	-
Zeytinli Ada	Helen-Roma-Bizans-Osmanlı	Bıçak ve Suata Alpaslan, 2015	4,9	6,61	71,07	38,27		
Smyrna Agorası	Bizans	Gözlük vd., 2005	4,68	1,63	16,96	7,61	11,7	33,33
İzник	Geç Bizans	Erdal, 1996	10,88	3,93	59,28	7,00	36,80	70,83
Büyük Saray-Eski Cezaevi	Geç Bizans	Erdal, 2003	9,6	5,1	57,2	12,00	75,4	33,1
Minnetpınarı	Orta Çağ	Yaşar, 2007	7,6	-	15,6	5,68	21,25	75,5
Dilkaya	Ortaçağ	Erkman, 2019	8,86	3,79	37,63	23,15	12,98	65,88
Kelenderis	19. yy	Çırak ve diğ., 2013	10,32	3,37	21,89	37,94	25,66	78,94
Dara Antik Kent	Geç Roma	Acar, 2017	7,14	9,09	-	7,31	-	-
Akgüney	Geç Roma-Erken Bizans	Şarbak, 2019	9,12	1,16	28,98	7,82	-	-
Tokat-Niksar	Yakınçağ	Torun ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2015	48,95	7,85	49,47	14,91	-	-
Havuzdere	Ortaçağ	Kural ve Özer, 2022	16	1,9	36	18,5	40,5	75,6
Hasankeyf	Orta Çağ	Bu çalışma	8,27	1,98	12,23	21,28	6,68	47,26

Hasankeyf (Ortaçağ) bireylerinin süt dişlerinde çürük görülme oranı %2,43, daimi dişlerde ise %8,27 oranında tespit edilmiştir. Bu toplumlar arasında %8,27 çürük görülme oranı ile Hasankeyf (Ortaçağ) bireylerinin yeri, Van Kalesi ve Eski Van Şehri³⁸, Tepecik³⁹, İzник⁴⁰, Büyük Saray-Eski

³⁸ Gözlük vd.2004:51-62.

³⁹ Sevim 2005:68-71.

⁴⁰ Erdal 1996:78.

Cezaevi⁴¹, Dilkaya⁴², Kelenderis⁴³, Akgüney⁴⁴, Tokat-Niksar⁴⁵ ve Havuzdere⁴⁶ toplumlarının altında, Midyat Aktaş Mevkii⁴⁷, Van- Karagündüz⁴⁸, Zeytinli Ada⁴⁹, Smyrna Agorası⁵⁰, Minnetpınarı⁵¹ ve Dara Antik Kent⁵² toplumunun üstünde yer alır. Toplumda en fazla çürüğün görüldüğü diş birinci büyük azı dişidir. Erişkinler arasında çürük görülme yaşı, genç erişkin yaş grubunda en fazladır. Erken yaşta apse ve diş kayıplarının yaşanması, çürük oluşumunun diğer nedenleri arasında sayılabilir. Erkek bireylerin diş sayısının daha fazla olması kadınlara oranla çürük görülme oranını arttırmıştır. Dişlerin çürük bölgeleri çeşitlilik göstererek, bukkal, interproximal ve lingual yüzeylerinde rastlanmıştır. Diş ve çene patolojilerine toplumların beslenme biçimlerinin etkisi düşünüldüğünde bu toplumun diyetinde bitki kökenli gıdaların yoğunluklu tüketildiği, ek olarak hayvansal gıdaları da tükettikleri tahmin edilmektedir.

Apse görülme oranı Hasankeyf (Ortaçağ) bireyleri için %1,98 olarak gözlemlenmiştir. Anadolu'daki çağdaşları toplumlar arasında apse oranı en yüksek Midyat Aktaş Mevkii⁵³, %1,16 oranı ile en düşük çağdaş toplumlar ise Akgüney⁵⁴ olmuştur. Apsenin çeşitli görülme nedenleri arasında en çok bilinenleri diş çürüğü, ileri düzeyde aşınma ve travma gelmektedir⁵⁶. Apsenin düşük olması çürük oranının da düşük oranda görülmesine sebep olduğu tahmin edilmiştir. Apsenin, en düşük seviyede tespit edilen Anadolu toplumları arasında benzerlik taşıması diğer toplumlara göre daha iyi olduğu anlamına gelmektedir.

Diş taşı oluşum sebepleri biyolojik ve kültürel sebeplere dayanmaktadır⁵⁷. Diş taşı oranı, ağız hijyenin tam ve yeterli seviyelerde olmaması veya protein bakımından zengin gıda tüketiminin yaygın olması sonucu arttığı bilinmektedir⁵⁸. İncelemeler sonucunda toplumun diş taşı görülme oranı maxilla'da %12,96, mandibula'da %11,62'dir. Cinsiyetler arasında diş taşı değerlendirildiğinde erkek bireylerde daha fazla gözlemlenmiştir. Diş taşı görülen bireyler yaş grupları açısından değerlendirildiğinde orta erişkin yaş grubunda daha yüksek oranda görülmüştür. İlerleyen yaşla birlikte ölüm öncesi diş kayıpları arttığı için diş taşı birikimini tespit etmek zorlaşmaktadır.

Diş taşından en fazla etkilenen diş grubu incisive dişleri olduğu görülmüştür. Hasankeyf toplumu çağdaşları Anadolu toplumları arasında en düşük oranda diş taşı tespit edilen popülasyondur. Hasankeyf bireylerinin diş taşı birikiminin diğer toplumlara göre düşük seviyede olması, protein bakımından zengin gıdaları diyetlerinde daha çok yer alması sonucu olduğu tahmin edilmiştir.

Antemortem diş kayıplarının nedenleri arasında ileri derecede aşınma, çürük ve diş taşı yanında travma, peridontal rahatsızlıklar ve dişlerin zamanla gevşeyip kendiliğinden düşmüş olması sayılabilir⁵⁹. Hasankeyf bireylerinin ölüm öncesi diş kaybı oranı %21,28 olarak hesaplanmıştır. Dilkaya⁶⁰ toplumu (% 23,15) ile yakın oranlarda görülmüştür. Anadolu'da Hasankeyf (Ortaçağ) toplumu ile çağdaş veya

⁴¹ Erdal 2003:22.

⁴² Erkman 2019:57.

⁴³ Çırak vd. 2019:6.

⁴⁴ Şarbak 2019:7.

⁴⁵ Torun ve Gözlük Kırmızıoğlu 2015:52.

⁴⁶ Kural ve Özer 2023:20.

⁴⁷ Acar 2018:158.

⁴⁸ Gözlük Kırmızıoğlu 2018:1-8.

⁴⁹ Bıçak ve Suata Alpaslan 2015:35.

⁵⁰ Gözlük vd. 2005:132.

⁵¹ Yaşar 2007:54.

⁵² Acar 2017:108.

⁵³ Acar 2018:158.

⁵⁴ Şarbak 2019:13.

⁵⁵ Kural ve Özer 2023:127.

⁵⁶ Brothwell 1981:156.

⁵⁷ Larsen 1995:185-213.

⁵⁸ Özbek 2015:116.

⁵⁹ Özbek 2007:67.

⁶⁰ Erkman 2019:75.

yakın dönem iskelet topluluklarında AMTL oranları değişiklik göstermektedir. Örneğin Midyat Aktaş Mevkii⁶¹ AMTL oranı %42,95, İznik'te⁶² bu oran %7 olarak tespit edilmiştir. Farklılıkları değerlendirirken ölüm öncesi diş kaybına sebep olan çürük ve apse oranlarının da birlikte ele alınması gerekmektedir. Hasankeyf (Ortaçağ) bireylerini Anadolu'daki çağdaşı toplumlarla karşılaştırıldığında onlara göre ağız ve diş sağlığı açısından çok sağlıklı olduğu söylenemez.

Enfeksiyonel hastalıklar ve yetersiz beslenme, dişlerde hipoplazinin değerlendirilmesi ile anlaşılmaktadır⁶³. Bu oran, Hasankeyf toplumunda %6,68 oranına tespit edilmiştir. Hipoplazi oranı, Anadolu'daki Ortaçağ toplumlarından Büyük Saray Eski Cezaevi⁶⁴ toplumunda %75,4 oranındadır. Hipoplazi oranının bu kadar çeşitlilik göstermesi sebepleri arasında, aşınma derecelerinin yüksek olması ve erken dönemde kaybedilen dişler nedeniyle olmuş olabileceği tahmin edilmiştir.

Alveol kemik kaybı, ağız ve diş sağlığının anlaşılması bakımından önemlidir. Hasankeyf toplumunda %47,26 olan alveol kaybı, Kelenderis⁶⁵, Havuzdere⁶⁶, Minnetpınarı⁶⁷, İznik⁶⁸, Dilkaya⁶⁹ toplumlarına bakıldığında daha sağlıklı, Van-Karagündüz⁷⁰, Van Kalesi ve Eski Van Şehri⁷¹ ve Büyük Saray Eski Cezaevi⁷² toplumları ile karşılaştırıldığında ağız ve diş sağlığı yeterli olmadığı yine de genel olarak değerlendirildiğinde sağlıklı bir yapıda olduğu söylenebilir.

Araştırmanın konusunu oluşturan Hasankeyf popülasyonunda dişlerin büyük bir bölümünde (%88,61) diş aşınma izleri gözlemlenmiştir. Bu oranın yüksek olması yanında çoğunda aşınma hafif derecelerdir. Ortalama aşınma değerinin 3,08 olması, bu sonucu desteklemektedir. Aşınma dereceleri ön dişlerden daha çok arkaya doğru gidildiğinde artış göstermektedir. Bu durum, ön dişlerin koparma işlemi dışında farklı alanlarda kullanımı olmadığını ve arka dişlerde çiğneme aktivitesinin daha yoğun olduğunu göstermektedir. Aşınmanın ön dişlerden ziyade arka dişlerde daha fazla olması, tarım toplumlarında görülen bitkisel besinlerin daha fazla tüketilmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Hasankeyf üzerine Sevim Erol ve arkadaşlarının yaptığı çalışma 3 farklı döneme aittir⁷³. Çalışmadaki birey sayısı Akeramik Neolitik dönem (N:9), Erken Bizans (N:4) ve Artuklu dönem (N:3) toplamda 16 kişi olarak tahmin edilmiştir. Dönemsel olarak diş ve çene patolojileri şu şekilde tespit edilmiştir. Akeramik dönem insanların çürük tespit edilmezken, diş taşı oranı %15,6 ile bu çalışmaya göre yüksek değerde görülmüştür. Erken Bizans döneminde 1 kadın, 1 erkek bireyde görülen çürük oranı %8,3 iken, çalışmadaki çürük oranı %2,56'dır. Artuklu Dönemi bireylerinde çürük görülme oranı (%33,3) çalışmadaki orandan (%2,36) daha yüksek oranda tespit edilmiştir. Aynı bölge insanların yakın oranların görülmesi beklenen bir sonuç iken, karşılaştırılan toplumda bireylerin dönemsel olarak farklı olması, birey ve diş sayısının azlığı oranların görülme sıklığını etkilediği tahmin edilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak, değerlendirilen materyaller Hasankeyf İlçesi sınırlarında bulunan, El Rızk Cami alanında P237 nolu parselden elde edilmiştir. Ortaçağa tarihlenen medrese avlusunda 63 adet mezardan 83 adet birey tahmini yapılmıştır. Bazı mezarlardaki bireylerin iskeletlerinin korunma durumunun zayıf olması nedeniyle her mezarda çene buluntusu tespit edilememiştir. Kalıntılarda 57 adet (maxilla N:24, Mandibula N:33) üst ve alt çene tespit edilmiştir. Toplumdaki bireylerin %66,25'i yetişkin, %33,75'i

⁶¹ Acar 2018:158.

⁶² Erdal 1996:127.

⁶³ Buikstra ve Ubelaker 1994:157.

⁶⁴ Erdal 2003:22.

⁶⁵ Çırak vd. 2013:14.

⁶⁶ Kural ve Özer 2023:113.

⁶⁷ Yaşar 2007:142.

⁶⁸ Erdal 1996:169.

⁶⁹ Erkman 2019:66.

⁷⁰ Gözlük Kırmızıoğlu 2018:1-8.

⁷¹ Gözlük vd.2004:51-62.

⁷² Erdal 2003:22.

⁷³ Sevim Erol vd. 2011:219-234.

bebek ve çocuk bireylerden oluşmaktadır. Çocuk bireyler arasında en yüksek ölüm oranı %39,28 ile 0-5 yaş arasındaki çocuk bireyler arasında görülmüştür. Oranın bu yaş aralığında olması yetersiz beslenme ve doğum sonrası bakım ve hijyen olanaklarının yetersizliği şeklinde yorumlanmıştır.

Dişlerdeki paleopatolojik incelemeler sonucunda, Anadolu'da yaşamış yakın ve çağdaşı toplumlar arasında Hasankeyf (Ortaçağ) toplumunun benzer özellikler yanında farklılıklar taşıdığı da söylenebilir. Beslenme açısından bitki kökenli gıdaları ağırlıklı olarak diyetlerinde kullanmışlardır. Hasankeyf (Ortaçağ) bireylerini Anadolu'daki çağdaşı toplumlarla karşılaştırıldığında onlara göre ağız ve diş sağlığı açısından çok sağlıklı olduğu söylenemez. Yapılan çalışma ile Anadolu Ortaçağ dönemi popülasyonlarına katkı sunulmuş ve karşılaştırmalı veri için değerlendirileceği düşünülmektedir.

Teşekkür: Bu iskeletleri çalışmam için gerekli izinleri veren Batman Müze Müdürü Şehmus Genç'e. Kazı başkanlığını yapan Prof. Dr. Abdusselam Uluçam'a, iskeletlerin çıkarılma aşamasında yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Mevlüt Eliüşük'e, teşekkürü bir borç bilirim. Kazı heyet üyesi Doç. Dr. Zekai Erdal'a da desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Acar Ayşe, Dara Antik Kent Kazısı Antropolojik Analizi, 33. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2017:101-116.
- Acar Ayşe, Mardin Midyat Aktaş Mevkii İnsan İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri, *Mukaddime*, 2018, 9(1), 151-172.
- Atamtürk Derya ve İzzet Duyar, Antik Adramypteion Topluluğunda Diş Boyutları ve Eski Anadolu Toplumlarıyla Karşılaştırılması, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1):207-217, 2008.
- Bass William M., *Human Osteology: A Laboratory and Field Manual*. (Missouri: Missouri Archaeological Society, 1995),85.
- Bıçak Saadet ve Fadime Suata Alpaslan, Zeytinli Ada İskelet Topluluğunun Diş ve Çene Patolojisi Açısından İncelenmesi, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2015, 36(5), 32-46.
- Brothwell Don R., *Digging up Bones : The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains* (Cornell University Press, 1981), 169.
- Buikstra Jane E. ve Douglas H. Ubelaker, *Standarts: For Data Collection from Human Skeletal Remains* (Arkansas: Archaeological Survey Research Series, 1994), 71.
- Çırak Asuman, Mustafa Tolga Çırak ve Ahmet Cem Erkman, Kelenderis Halkının Diş ve Çene Patolojileri, *OLBA*, 2013, 21:1-25.
- Erdal Yılmaz Selim, Büyük Saray-Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi, 18. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2003,15-30.
- Erdal Yılmaz Selim, İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açıdan İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996.
- Erkman Ahmet Cem, *Doğu Anadolu Ortaçağ ve Demir Çağı Toplumlarında Ağız ve Diş Sağlığı*, (Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları, 2019), 57.
- Eroğlu Serpil, Ölçülemeyen Diş Özelliklerinin Biyolojik Uzaklık Çalışmalarındaki Önemi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 543-567, 2009.
- Erol Ayla Sevim, Zehtiye Füsün Yaşar, Serpil Özdemir ve A. Yiğit Yavuz, Hasankeyf İnsanlarının Antropolojik Yapısı, 25. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2010:219-234.
- Goldstein Arto Harvey, Demirjian, ve James M. Tanner, A New System of Dental Age Assessment, *Human Biology*, 1973, s. 211-227.

- Halcrow, S. E., Harris, N. J., Tayles, N., Ikehara-Quebral, R. ve Pietrusewsky, M. From the mouths of babes: Dental caries in infants and children and the intensification of agriculture in mainland Southeast Asia. *American Journal of Physical Anthropology*, 2013, 150(3), 409-420.
- Hillson S. W., The Current State of Dental Decay. J. D. Irish, & G. Nelson içinde, "*Technique and Application in Dental Anthropology*" (s. 111-135). Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Hillson Simon, Recording Dental Caries in Archaeological Remains, *International Journal of Osteoarchaeology*, 2001, 249-289.
- Hillson Simon. *Teeth*. (Cambridge University Press, 2005).
- İşcan Mehmet Yaşar ve S. R. Loth, Determination of Age From the Sternal Rib in White Males: A Test of the Phase Method, *Journal of Forensic Science*, 1986:127.
- Kedici Sema P. ve Mehmet Yaşar İşcan, Diş Boyutundan Cinsiyet Tayini, *Adli Bilimler Dergisi*, 3(1):61-66, 2004.
- Khamis Mohd F., Jane A. Taylor, Shan N. Malik ve Grant C. Townsend, Odontometric Sex Variation in Malaysians with Application to Sex Prediction, *Forensic Science International*, 183.e1-183.e7, 2014.
- Kırmızıoğlu Pınar Gözlük, Ayhan Yiğit ve Ahmet Cem Erkman, Van Kalesi ve Eski Van Şehir İnsanlarındaki Sağlık Sorunları, 18. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2004, 51-62.
- Kırmızıoğlu Pınar Gözlük, Durgunlu, Ö., Özdemir Özbey, S., Taşlıalan, M., & Sevim Erol, A., Smyrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi . 21. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2005, 125-140.
- Kırmızıoğlu Pınar Gözlük, Van- Karagündüz (Ortaçağ) Erişkin Bireylerinin Dental Patoloji Analizi, *Cumhuriyet Dental Journal*, 2018, 1-8.
- Krogman William M. ve Mehmet Yaşar İşcan, *The Human Skeleton in Forensic Medicine* (Illinois: Springfield, 1986), 261.
- Kural Ece Eren ve İsmail Özer, Havuzdere (Yalova) Toplumunda Ortaçağ Popülasyonunda Ağız ve Diş Sağlığı, 36. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2022, 125-142.
- Lovejoy C. Owen, Dental Wear in Liberian Population: Its Functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death, *American Journal of Physical Anthropology*, (1985), s. 47-56.
- Lovejoy C. Owen, Richard S. Meindl, Thomas R. Pryzbeck, ve Robert P. Mensforth, Chronological metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: A New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death, *American Journal of Biological Anthropology*, 1985:21.
- Olivier G., *Practical Anthropology*, (Illinois: Charles C. Thomas Publisher, 1969), 281.
- Ortner Donald J. ve Walter G. J. Putschar, *Identification of Pathological Condition in Human Skeletal Remains* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1985), 261.
- Özbek Metin, Çayönü İnsanlarında Diş ve Dişeti Hastalıkları, 5. Araştırma Sonuçları Toplantısı (s. 367-395). Ankara: Kültür Bakanlığı, 1988.
- Özbek Metin, *Dişlerle Tarihöncesine Yolculuk*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015), 107.
- Özbek Metin, *Dişlerle Zamanda Yolculuk* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007), 10.
- Özbek Metin, *Dünden Bugüne İnsan*, (Ankara: İmge Kitapevi, 2000), 532.
- Özdemir Kameray, Ali Akın Akyol, Kaan İren ve Yılmaz Selim Erdal, Kuru Tümülüsü İskeletlerinin Osteobiyografilerinin Element Analizi İle İncelenmesi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 740-760, 2018.

- Perizonius W.R.K., Closing and Non-closing Sutures in 256 Crania of Known Age and Sex from Amsterdam (W.D. 1883-1909), *Journal of Human Evolution*, 1984, s. 201-216.
- Scheuer Lourise ve Sue Black. *Developmental Juvenile Osteology*, (New York 2000), 272.
- Sevim Ayla, Tepecik Ortaçağ Toplumunda Makroskopik Diş Patolojileri, *Ankara Diş Hekimleri Odası Dergisi*, 2005, 68-71.
- Şarbak Ayşegül, Akgüney İskelet Toplumu Dişlerinin Paleopatolojik Açından İncelenmesi, *Antropoloji*, 2019, 38: 5-19.
- Todd T. Wingate, Age Changes in Pubic Bone, *American Journal of Biological Anthropology*, 1921, 65.
- Torun Nevzat ve Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Tokat (Niksar İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 39 (2), 47-70.
- WEA. "Recommendations for Age and Sex Diagnosis of Skeletons" *Journal of Human Evolutions*, 1980, s. 517-549.
- White Tim D. ve Pieter A. Folkens, *The Human Bone Manual* (Elsevier: Academic Press, 2005), 385.
- Yaşar Zehtiye Fusun, Adli Dental Antropoloji: Dental Antropoloji Açısından Minnetpınarı ve Güllüdere Topluluklarının Dişlerinin Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007.
- Yılmaz Usta Nalan Damla, Okşan Başoğlu, Onur Erdem, Cahit Kural ve Yusuf İzci, İasos (Erken Bizans) ve Camihöyük (Helenistik-Roma) Kazıları İskelet Toplulukları Üzerinde Karşılaştırmalı Element Analizi, *Antropoloji*, 37, 7-14, 2019.

A Forgotten Settlement on the Byzantine Roads: Korniaspa Bizans Yollarında Unutulmuş Bir Yerleşim: Korniaspa

Pınar Serdar DİNÇER¹

Emre DOĞANDOR²

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Pınar SERDAR DİNÇER

¹Yozgat Bozok Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Sanat Tarihi Bölümü,
Yozgat, Türkiye

²Çankırı Karatekin Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü,
Çankırı, Türkiye

ORCID: [0000-0003-4152-6327](https://orcid.org/0000-0003-4152-6327)

e-mail: pinar.serdar@yobu.edu.tr

E.D. ORCID: [0000-0002-2536-0569](https://orcid.org/0000-0002-2536-0569)

e-mail: emred@karatekin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 11.10.2023

Kabul/Accepted: 12.02.2024

Atf: Serdar Dinçer, Pınar; Doğandor, Emre “Bizans Yollarında Unutulmuş Bir Yerleşim: Korniaspa”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 62-82.

Citation: Serdar Dinçer, Pınar; Doğandor, Emre “A Forgotten Settlement on the Byzantine Roads: Korniaspa”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 62-82.

Lisans/License:

Öz- Tarihi geçmişi Roma dönemine dek uzanan Korniaspa'nın coğrafi konumu, Bizans Anadolu'sunda tarihî coğrafya açısından hâlâ bir gizemdir. Korniaspa'nın yerini tespit etmeye yönelik yürütülen önceki girişimler, öznel varsayımlar ve daha spesifik bilgilere duyulan ihtiyaç nedeniyle sınırlı kalmış, bu da tam yerini belirlemeyi zorlaştırmıştır. Ancak tarihi kayıtlar Korniaspa'nın Kapadokya ile Galatya sınırında yer aldığı ve Tavium'u Sebasteia'ya bağlayan ana yol üzerinde bulunduğunu göstermektedir. Çevredeki yüzey araştırmalarında Bizans kalıntıları bulunsu da bunların, henüz kapsamlı kazı çalışmalarının yapılmadığı Tavium'dan geldiği düşünülmektedir. Korniaspa ile ilgili olarak, eldeki kaynaklar Ariusçu piskopos Eunomios'un doğum yerinin Korniaspa bölgesi olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda, Korniaspa yalnızca bir kez yazıtlı kayıtlarda geçer ve bu, Phrygia, Dorylaion'da ikinci erken döneme (M.S. 3. yüzyıl) tarihlendirilmiş bir adak taşının arkasında yer alır. Ancak, ilgili referansın Korniaspa'ya atıfta bulunduğu konusundaki gerçeklik tartışmalı olmakla beraber çoğu araştırmacı, yazıtın Korniaspa'yı işaret ettiği konusunda hemfikiridir.

Bu makale, Korniaspa adının olası Kelt kökenini ve bölgenin Kelt geçmişiyle olan bağlantısını incelemektedir. Ayrıca Korniaspa'nın, Basil'in iddia ettiği gibi Galatya'nın bir parçası olup olmadığını ve Korniaspa'nın Avrupa ile ilintili bağlantılarını araştırmaktadır. Çalışma, Korniaspa'nın konumuna ilişkin en doğru anlayışa ulaşmak için mevcut tüm kanıtların dikkate alınması ve öznel varsayımların ortadan kaldırılması gerektiğinin altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler– Korniaspa, Keltler, Galatya, Eunomios, Tarihi Coğrafya.

Abstract – The geographical location of Korniaspa, whose history dates to the Roman period, remains a mystery in terms of historical geography in Byzantine Anatolia. Previous attempts to locate Korniaspa have been limited by subjective assumptions and the need for more specific information, making it challenging to pinpoint its exact location. However, historical records indicate that Korniaspa was situated along the border of Cappadocia and Galatia and along the main road connecting Tavium to Sebasteia. Although Byzantine remains were found during the surveys in the neighbourhood, they are thought to have come from Tavium, where extensive excavations have not yet been conducted. Concerning Korniaspa, the available sources say that the birthplace of the Arian bishop Eunomios was in the Korniaspa region. At the same time, Korniaspa appears only once in inscriptional records, on the back of a votive stone in a second early 3rd-AD-dated graveyard in Phrygia, Dorylaion. Although the authenticity of this reference to Korniaspa is disputed, most researchers agree that it refers to Korniaspa.

This article examines the possible Celtic origin of the name Korniaspa and its connection to the Celtic past of the region. It also explains whether Korniaspa was part of Galatia, as Basil claimed, and the European links to Korniaspa. This study highlights the need to consider all available evidence and eliminate subjective assumptions to arrive at the most accurate understanding of Korniaspa's location

Keywords– Korniaspa, Celts, Galatia, Eunomios, Historical Geography.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The location of Korniaspa in Byzantine Asia Minor is a question mark in historical geography, but it is essential for answering some critical questions. A thorough examination of the available material and an evaluation of previous attempts to locate Korniaspa have led us to conclude that it was the name of a region, not a specific place in Byzantine Asia Minor. However, despite various suggestions and previous studies, the limited evidence suggests that the ideal location requires further regional surveys and/or discovering undiscovered written sources.

So far, the hypotheses about the location of Korniaspa have been almost repetitive. There is, however, a critical piece of information. Eunomius, accused of being a Galatian and publicly humiliated by Basil, was born in Corniaspa (or Oltiseris) and believed to have been on the Galatian border. This raises questions about the origin of the name Korniaspa and its connection to the region's Celtic past, which are explored in more detail in this article. In this study, it should be noted that Eunomius, an essential figure in the theological debates of the fourth century, was born in Corniaspa and that Basil's disparaging view of him as a Galatian is significant. It should be noted, however, that this study will not go into Eunomius' theological debates with other theologians and with the Cappadocian Fathers.

When interpreting Korniaspa, it is first necessary to consider the available information. Historical records show that Korniaspa was located on the border of Cappadocia and Galatia. It was located on the road connecting Tavium to Sebasteia, about 31 km from Tavium (Büyüknefes). The route in question passed through Yozgat, 24 km east of Tavium. Korniaspa may, therefore, have been located a little further east.

The earliest trace of Korniaspa in historical documents is found in the Antonine Travelogue. The third-century booklet of the Roman Emperor Antoninus Pius describes the main roads and stopping points in the Roman Empire. Accordingly, the road from Ankyra to Sebasteia passes through Bolegasus (Yeşildere-Elmadağ), Sarmalius (Kırıkkale), Eccobriga (Balıseyh) and Adapera (?) before reaching Tabio (Büyüknefes-Yozgat). From there, the route is divided into two parts, with the southern branch passing through Korniaspa and continuing to Sebasteia (Sivas).

Another essential source from the relevant period is the Tabvla Peutingeriana. Four main roads depart from the village of Buyuknefes, which appears as "Tavio" on the left side of the map. The route from north to south includes the major cities of Amasia (Amasya), Zela (Zile), Comana Pontica (Tokat) and Mazaka Cesarea (Kayseri) in the lower right corner of the map, marked by houses. Geographically, considering the other cities, Korniaspa should be located on the Tavio-Rogmons/Rogmorum-Rogmorum-Aegonne-Ptemari-Zela route. Although it is not shown on the map due to the proximity and frequent intervals between the cities, it does appear in some recent sources. While Foss' map helps to understand the physical environment, it neglects topographical features, ignoring relevant road lines, mountain ranges and watershed lines. As shown on the map, the main road from Tavium (Büyüknefes) passes through Korniaspa to Sibora (probably Hüyüktepe) near Pteria (Kerkenes- Şahmuratlı). The Basilica Therma (today Yozgat-Sarıkaya) is shown as a reference in the lower right corner of the map. According to the French, extensive research has been carried out along this route in the northern part of Tavium and the Zile region. However, It should be noted that this region's road network remains largely unexplored.

In French's map based on the Tabvla Peutingeriana, the route from Tavium to Zela can be traced with numbers 15-16. The route mentioned in the author's map, compiled from the relevant historical document, can be roughly traced on Mercator's 1584 map inspired by Ptolemy: Tavium (Tavium) - Aegonne (Etonia), Pleuramis (Ptemari?), Zela.

If the author has localized Ptemari (Kerkenes/Kerkez/Kökenez Ruins) to Pleuramis, the distance to Tavium is 50 kilometres from the bird's eye view. Therefore, it would be a very appropriate inference to identify Korniaspa on Foss's map as being on the Galatian-Cappadocian border between Tavium and Ptemari. This identification is also consistent with the map prepared within the scope of the TIB project.

French's map of Hellenistic and Roman roads suggests that Korniaspa may have been located in Kızıltepe, northeast of the provincial centre, as shown on the TİB map, and that the distance between the village and the city of Yozgat is about 10 km in a straight line.

In the inscriptional record, the name Korniaspa is limited to a single inscription on the back of a votive stone in a second cemetery at Dorylaion (Eskişehir) in Phrygia, dating to the early third century AD. It is helpful to look at the word origin of Korniaspa, the subject of our study. Examining the word origin of Korniaspa can provide insight into the cultural and linguistic context in which the name emerged. Most scholars working on Korniaspa have cited Zgusta as one of the most essential sources. According to Zgusta, Korniaspa is a Celtic name with potential roots in the Celtic language. Zgusta suggests that the first part of the name (Corn-aco, Corn-ouii) could refer to a tribe or other Celtic words. The second part of the name is specific to Anatolian onomastics but has a parallel in the toponym "Aspona" in Galatia, between Ankyra and Tyana. Aspona is also believed to be of Celtic origin, which supports the idea that Korniaspa may have a similar etymology.

In conclusion, the Galatians, a Celtic people, played an essential role in world history, from their connections with the Balkan region to their interactions with powerful empires such as the Seleucids, Attalids and Mithridates, to their eventual absorption into the Roman Empire.

Moreover, the importance of the Galatians extends beyond their political history, as seen in the influence of Paul's Letter to the Galatians on Christian thought. The influence of the Galatians on early Christianity in Asia Minor is also evident in their involvement in theological debates, including the Marcionite heresy and the Montanist movement. Although the subject of this study, Korniaspa, lies on the border between Cappadocia and Galatia, it strengthens the argument that an ethnic, cultural and linguistic identity was maintained regardless of borders. Although the exact location of the settlement of Korniaspa cannot be determined, its connection with the nearby Celtic place name Tavium points to a possible Celtic influence in the region. Furthermore, the heretic Eunomius, whose hometown was Korniaspa, is only depicted in the Nuremberg Chronicle, which is essential for the context of this article even though it is considered an insignificant settlement.

The study of Korniaspa and the Galatians emphasizes the interconnectedness of different parts of the world, the importance of cultural exchange and the preservation of ethnic, cultural and linguistic identities despite changing borders. In conclusion, the study of the location of Korniaspa and the study of the Galatians provide essential reminders of the complexity and importance of global history.

INTRODUCTION

The emergence of Christianity in the Levant and its spread in Asia Minor strengthened the presence of Rome in the region and enabled the empire to extend its borders to the Persian Gulf. However, by the 3rd century, the peninsula began to show signs of demographic transformation. Between 255 and 276 AD, utter destruction and chaos reigned in Asia Minor with the invasion of the tribes led by the Goths, Herulis, and Boranis. This looting wave, which started from the Black Sea coasts, spread from Trapezus to Heraclea in a span of time and negatively affected Galatia, Paphlagonia, and Cappadocia.¹

As these various tribes advanced in Anatolia, the resistance of the Romans was broken, and in a short time, Bithynia, Nicaea, and Apamea were greatly affected by the new settlers. At the same time, a major threat emerged in the east, as the Sasanian king Shapur I invaded the eastern provinces. Peace would only come to Anatolia at the end of the same century, during the reign of Emperor Galerius, (Fig. 1) with the defeat of the Sasanians in the east.²

Figure 1: Roman Empire around 2nd Century³

Located in the centre of East Asia Minor, the Cappadocia Region stretched from the Pontic Mountains in the north to the Taurus Mountains in the south, from the Euphrates River in the east to the Salt Lake in the west in ancient times. Colchis and Armenia Minor surrounded this region in the east, Commagene and Cilicia in the south, and Lykaonia, Phrygia, Galatia and Paphlagonia in the west and north. Historical documents show us that the information about the Cappadocia Region is very sparse and scarce. Furthermore, studies show that epigraphic monuments are rare in Cappadocia. The main reason for this situation is the low level of urbanization in the region.⁴

¹ Christian Marek, *In the Land of a Thousand Gods: A History of Asia Minor in the Ancient World*, (New Jersey: Princeton University Press, 2016), 356

² Marek, *In the Land of a Thousand Gods*, 356-360

³ Osman Gümüşçü ve Diğerleri, ATTAP (Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi), (Ankara: TÜBİTAK/SOBAG, 2011), 166

⁴ Michael Speidel, "Hellenistik Kappadokia Krallığı", içinde *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, ed. Oğuz Tekin, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 102-104

The region of Galatia was initially established in 25 BC, considering the boundaries of the Kingdom of Galatia. In the following years, Paphlagonia was included within the province's borders. In the 50s, Cappadocia came to be referred to as Galatia entirely, a process that continued until the 110s. Subsequently, Cappadocia divided again, and its boundaries extended to the Black Sea (Fig. 2).⁵

Figure 2: Ptolemy's Map of Asia Minor in Mercator Atlas⁶

1. A Brief Overview of the Late Antique Galatia

Galatia initially designated the region where the Tolistobogians, Tectosages, and Trokmer tribes settled in the 3rd century BC, establishing their tribal centres in Pessinus, Ankyra, and Tavion. After evolving during the Roman imperial period, the concept of Galatia corresponded once more with the extent of the province of Galatia from the Diocletian period onwards.⁷

Firstly, information about the geography and landscape of Galatia should be given. The region is part of the Pontic or North Anatolian Mountain range, specifically the southern slope of the Köroglu Mountains. The region is transitioning from a humid climate influenced by the Black Sea to a summer-dry continental climate. As a result, the area still has significant high forest areas, particularly near the main ridge and on the north-facing slopes of the mountains.⁸

The transition from the forested north Anatolian landscape to the treeless central Anatolian landscape is harsh and abrupt, especially when entering Galatia from the northwest over the Mudurnu pass towards Nallıhan, where the landscape is dominated by the vegetation-hostile table of white-banded Neogene formations.⁹ Most of Galatia is part of Central Anatolia, characterized as a summer-dry, warm,

⁵ Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38, (2005): 11-30

⁶ "Map of Asia Minor", David Rumsey Historical Map Collection, Temmuz 25, 2023, <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~340460~90108631:ASIAE--I--TAB>

⁷ Klaus Belke ve Marcell Restle, *Tabula Imperii Byzantini. 4, Galatien und Lykaonien*, (Viyana: Verl. der Österr. Akad. der Wiss., 1984), 50; Klaus Belke, "Galatien in der Spätantike", *Asia Minor Studien Forschungen in Galatien*, 12, (1994): 171

⁸ Belke ve Restle, *Tabula Imperii Byzantini 4*, 50, Belke, "Galatien", 171

⁹ Belke, "Galatien", 172

winter-cold, relatively undivided highland at about 800-1000 meters. However, the region has various types of landscapes, including basin landscapes (especially around river plains), heavily dissected strata tables (especially west of Ankara), and rolling land covered in Neogene deposits in the South.¹⁰

In the south, the Galatian region extends just to the northern tip of the Great Salt Lake (Tuz Gölü). Its open water mostly evaporates in the summer, leaving behind substantial salt crusts exploited since ancient times. This landscape borders Lycaonia to the west of the Tatta Limne without transition. Here, Strabo¹¹ said the last Galatian king, Amyntas, owned his vast flock of sheep.¹²

To the northwest of the Salt Lake basin is a higher-altitude, gently folded, relatively fertile hilly area, the Haymana Highlands, which is likely the landscape referred to in ancient times as Axylos, through which the Roman consul Cn. Manlius Vulso marched against the Galatians in 189 BC. Between the Tembros and the upper Sangarios basins, a 100 km long mountain ridge with bizarre forms, the Sivrihisar Dağları, extends. The ridge has several notable Roman-Byzantine settlements, including Pessinus on the western flank of the Arayıt Dağı and the ancient Dindymon. The Yozgat and Kırşehir Highlands to the east of the Halys have a similar landscape to the Sivrihisar Mountains but are less continuous and have a complex series of mountain ranges, tables, and river plains.¹³

Despite the predominance of steppe-like terrain, two significant rivers flow through Galatia, both of which flow partly through the region: the Sangarios (Sakarya), coming from Phrygia in the southwest, and the Halys (Kızılırmak), coming from Cappadocia in the southeast. Both rivers are among the most important in Asia Minor in terms of their length and water flow. Despite the predominant steppe character, two large rivers which flow partially through Galatia shape the landscape of. Those both of the Sangarios (Sakarya), coming from the southwest of Phrygia, and the Halys (Kızılırmak), coming from the southeast from Cappadocia. Both are among the most significant rivers in Asia Minor due to their length and water flow.¹⁴

The expansion of the province of Galatia in late antiquity resulted from a long process that started before direct Roman rule. In 39 BC, the tetrarch of Galatia, Amyntas, gained more territory in the southern region with Rome's agreement and assumed the title of king.¹⁵ When Augustus organized the extensive holdings of the late king Amyntas into the province of Galatia after his death, it included not only Galatia itself but also Lykaonia, Pisidia, Pamphylia, and the Trachean Cilicia—in other words, comprising a region that included central western Anatolia from the Pontic Mountain range to the Mediterranean.¹⁶

In 54/55 AD, for military reasons in connection with conflicts with the Parthians over the enthronement of a pro-Roman king in Armenia, the provinces of Galatia and Cappadocia were united for the first time under the leadership of an imperial legate, who was responsible for four legions. Nero added the Pontic kingdom, ruled by King Polemon II, as Pontus Polemoniacus to the giant province in 64 AD. In 71/72 AD, Armenia Minor was conquered. However, the union with Cappadocia was dissolved in 64/67 AD. Under Vespasian, probably in 75 AD, Galatia and Cappadocia were once again

¹⁰ Belke, "Galatien", 172

¹¹ Strabo, *The Geography*, çev. Hans Claude Hamilton, (Londra: George Bell & Sons, 1903), 1

¹² Belke, "Galatien", 172

¹³ Belke, "Galatien", 172

¹⁴ Belke, "Galatien", 173

¹⁵ Belke ve Restle, *Tabula Imperii Byzantini 4*, 51, Belke, "Galatien", 173

¹⁶ Altay Coşkun, "A Survey of Recent Research on Ancient Galatia (1993–2019)", içinde *Galatian Victories and Other Studies into the Agency and Identity of the Galatians in the Hellenistic and Early-Roman Periods Colloquia Antiqua*, ed. Altay Coşkun (Leuven: Peeters, 2022), 3-94; Belke ve Restle, *Tabula Imperii Byzantini 4*, 52, Belke, "Galatien", 174

united, temporarily with Syria, under a consularis.¹⁷ This administrative complex now reached its greatest extent.¹⁸

In the first half of the 2nd century, Galatia was gradually reduced. The process began under Trajan when the Galatia-Cappadocia complex was dissolved (between 107/108 and 114). Pontus Galaticus and Pontus Polemoniaca were transferred from Galatia to Cappadocia towards the end of Trajan's rule. Nevertheless, Galatia retained its access to the sea because the double province of Bithynia-Pontus, which extended along the coast as far as Amisos (Samsun), was significantly reduced in 159 AD, giving the coastal strip back to Galatia. At the beginning of Mark Aurel's rule, it probably ended west of Abonu Teichos (İnebolu).¹⁹

Galatia underwent further reductions under Antoninus Pius when a new province hierarchy was formed in southern Asia Minor that included Cilicia, Isauria, and Lycaonia, known as the "Tres eparchiae." This led to the unification of Lycaonia and Isauria, which continued - perhaps with a brief interruption - into the early Byzantine period. Additionally, much of Pisidia was lost to Galatia and merged with Lycia-Pamphylia. This area remained part of Pamphylia throughout the Byzantine period.²⁰

Under Severus Alexander, the province of Pontus was separated from Cappadocia and was temporarily (up to 279) merged with Galatia around 250. Paphlagonia was only given the status of a separate province under Diocletian. Still, it is unclear whether it remained part of Galatia or united with the independent province of Pontus until then.²¹

The boundaries of the province of Galatia under Diocletian and his successors can be determined from literary sources, including provincial lists such as the *Laterculus Veronensis*, which shows the state of development between 314/15 and 325, and the *Notitia Dignitatum*, which was composed around 408. Other sources include itineraries such as the *Antonini Itinerary*²², the *Tabula Peutingeriana*²³, and the *Burdigalense Itinerary*, which was written after 334 and provided accurate border points on the pilgrimage road. There are also lists of participants and signatories of councils and bishop directories from the 7th century, the *Notitiae episcopatum*.²⁴

When determining the precise boundaries of a province, it is essential to consider the historical territories of cities, which frequently align with natural borders such as rivers or mountains. The northern boundary of Galatia against Bithynia and Paphlagonia ran along the ridge of the Koroğlu Dağları. On the Galatian side, the cities of Iuliopolis, Anastasiopolis, Mnizos, Ankyra, and Tavium were located here. On the Bithynian side, the cities of Claudiopolis (Bolu), Krateia (Gerede), and Adrianopolis (near Eskipazar) were located. Today, the border between the Ankara and Bolu vilayets still runs along this mountain ridge between Ankara and Çankırı. In the northwest, the *Burdigalense Itinerary* provides a

¹⁷ During the reigns of Nero and Vespasian, urbanization in Central Anatolia peaked due to the need for resources to support a war against the Parthians and maintain a solid eastern frontier. This period also saw increased agricultural activity, the construction of Flavian roads, and the establishment of more towns throughout the Galatian countryside. Three polis centres, in particular, experienced growth and were monumentalized during this time. Additionally, there was a rise in the use of local coinage and a shift towards anepigraphic habits from the 1st to the 2nd century AD. Together, these factors contributed to the significant urbanization of Central Anatolia during the reigns of Nero and Vespasian, Coşkun, *A Survey*, 3-94

¹⁸ Belke ve Restle, *Tabula Imperii Byzantini* 4, 52, Belke, "Galatien", 174

¹⁹ Christian Marek, "Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia", *Istanbul Forschungen*, 17 (1993): 84-88; Belke, "Galatien", 174

²⁰ Belke, "Galatien", 174

²¹ Belke, "Galatien", 174; David French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.4: Pontus et Bithynia (with Northern Galatia)* (Londra: BIAA Electronic Monograph 4, 2013), 10

²² The "itinerarium", prepared by the order of Antoninus Pius (86-161), the 15th Roman Emperor, is a kind of index showing the roads, distances, and routes of the empire.

²³ The map, the original of which dates to Late Antiquity, was restored and copied around the 13th century and has survived to the present day. Prepared in the form of a 7-metre roll, the map shows the Roman road network and is now preserved in the Austrian National Library as a UNESCO heritage site.

²⁴ Belke, "Galatien", 175

valid border point: the boundaries between Bithynia and Galatia were located between the *mansio* Ceratae on the Bithynian side and the *mutatio* Fines on the Galatian side.²⁵

In the northern region of Ankyra, the undulating expanse of Köroğlu Mountains fissures towards the North, causing Gangra to fall within the southern precincts of the mountainous range. Ascertaining a definitive demarcation line in this vicinity poses a challenge, and it has been hypothesized that the Terme Stream might have functioned as a partial divider of the territories of Ankyra and Gangra. Consequently, from the era of Diocletian, it is presumed that this natural boundary also separated the provinces of Galatia and Paphlagonia.²⁶

For a considerable stretch, the Halys River served as the frontier between Galatia and Paphlagonia. Evidence from Roman currency indicates that the territory of Tabia extended westwards to Ankyra and Gangra, reaching as far as the Halys, presumably, from the river's bend at Hamzalı to at least the confluence of the Delice Irmak (Kappadox). East of the Halys, natural boundaries are virtually nonexistent, and the known cities are widely scattered. In the imperial epoch, Tavium shared borders with Amaseia, while Euchaita (east of Çorum) intervened during the Byzantine era. Relying on the *capita viae* marked on milestones, the French could delineate the border between the city territories of Amaseia and Tabia, which can be estimated as between the Çorum plain and the Alaca valley.²⁷ In this case, today's Sungurlu is included in the borders of Tavium. The boundaries of the territories perhaps coincided with the limits of Galatia and Dios- or Helenopontos in Byzantine times.²⁸

A boundary towards the east and southeast is complicated; it is likely that Galatia here bordered the territories of Zela (in Helenopontus), Sebastopolis (in Armenia I), and Therma (also known as Basilika Therma, now Sarıkaya, formerly Terzili Hamam) in Cappadocia I. As the territory of Tavium, as mentioned, extended far to the west and northwest as far as the Halys River, it was probably, at least in Byzantine times, more limited to the east. Therefore, the place names listed by Ptolemy as belonging to the territory of the Trokmer do not help much, except that some of these places are located to the west of Tavium, in its vicinity, or are not securely localized at all.²⁹ It seems that the living areas of the Galatians (and thus probably also the territory of Tavium in Roman times) extended further east than the boundaries of Galatia from the time of Diocletian.³⁰ The border between Galatia and Cappadocia ran southwestwards from this point. The *Itinerarium Burdigalense* provides evidence for this as it lists two stops, Galea and Andrapa, after Aspona, a Galatian city. Then, after the Galatian border, Parnassos, the first Cappadocian city, is noted.³¹

Defining Galatia's southern and western borders is difficult due to various factors that altered the borders in the early Byzantine period. The reforms in imperial and provincial administration, initiated by Emperor Diocletian and continued by Constantine I, led to a significant separation of military and civilian authority in the provinces and a further reduction of their size. As a result, the so-called dioceses were created as superior authorities. Diocletian took the final step in breaking up the large province of Galatia by creating a new province from its southern part, namely Pisidia, which included North Pisidia and Lycaonia north of the Taurus foothills.³²

Galatia lost some land in the south, including the Bishopric of Gdanmaa, to Lycaonia, but it gained territory in the west. The famous "Charter of Orkistos"³³ from the time of Constantine reveals that

²⁵ Belke, "Galatien", 175

²⁶ Stephen Mitchell, *The Ankara district: the inscriptions of North Galatia* (Londra: British Inst. of Archaeology at Ankara, 1983), 20; Belke, "Galatien", 175

²⁷ David French, "Roma Yolları ve Mil Taşları", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı II. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (İzmir: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı), 123

²⁸ Belke, "Galatien", 175

²⁹ Mitchell, *The Ankara district*, 19

³⁰ Belke, "Galatien", 175

³¹ Otto Cuntz ve Gerhard Wirth, *Vol 1: Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense* (Boston: De Gruyter, 1990), 92

³² Belke ve Restle, *Tabula Imperii Byzantini 4*, 51, Belke, "Galatien", 173

³³ The "Charter of Orkistos" is a document from the time of the Roman Emperor Constantine, which grants certain privileges and exemptions to the people of the city of Orkistos (Seyitgazi). It is an essential source of information about the legal and

Orkistos, once an independent city, became subject to Nakoleia (Seyitgazi) in Phrygia. Nakoleia asked the emperor to restore Orkistos' independence, which was granted. Orkistos, Amorion, and Troknada, despite their Celtic name, all belonged to Asia during the imperial period. A priest from Amorion participated in the Council of Constantinople in 381, sitting among the bishops of Pisidia. Amorion shared a border with Pisidia, and it is possible that Pisidia included the territory of Amorion in its founding. This western strip of land became part of Galatia during the last major administrative reorganization in Late Antiquity. Galatia was divided into Galatia I, with its capital at Ankyra³⁴, and Galatia II or Galatia Salutaria, with its capital at Pessinus. The Notitia Dignitatum indicates that this division took place shortly after 399/400.³⁵

In conclusion, defining the boundaries of cities and territories can prove to be complicated due to the influence of various political and administrative factors over time. While some regions may have demarcated natural borders, such as the Halys River, others may lack such distinct features. Therefore, accurately delineating city and territorial boundaries requires a nuanced understanding of historical, social, and environmental factors that shape these regions.

2. Geographical Evidence of Korniaspa

The position of Korniaspa in Byzantine Asia Minor is a dilemma in historical geography and is crucial for answering some critical questions. A thorough examination of the available material and a thorough evaluation of previous attempts to locate Korniaspa led me to conclude that it was the name of a region, not a specific place, in Byzantine Asia Minor. However, despite several proposals, an ideal location still needs to be discovered due to limited evidence being considered in previous efforts. In other words, attempts at localisation must be consistent with known facts. The discovery of new inscriptions or the appearance of new texts with more specific information will clarify the exact location or boundaries of Korniaspa. In the meantime, it is also essential to consider all available evidence and eliminate subjective assumptions to arrive at the most accurate understanding of Korniaspa's position. However, the assumptions about the location of the Korniaspa seen so far are almost repetitive. There is, however, one critical piece of information. Eunomius, accused of being a Galatian and publicly humiliated by Basil, was born in Korniaspa or Oltiseris, which is believed to have been located on the Galatian border. This raises questions about the origin of the name Korniaspa and its connection with the region's Celtic past, which will be examined in more detail in the following pages.

While interpreting Korniaspa, it is necessary to consider and bear in mind the available information. Historical records indicate that Korniaspa was situated along the border of Cappadocia and Galatia (Fig.3). It was located along the road connecting Tavium to Sebasteia, approximately 31 km from Tavium (Büyüknefes).³⁶ The route in question passed through Yozgat, located 24 km east of Tavium. Thus, Korniaspa may be situated slightly further east. Another piece of information about Korniaspa is that the Korniaspa region on the Galatian border was home to Oltiseris, the birthplace of the Arian³⁷

administrative structures of the Roman Empire and the relationships between different cities and regions during the Late Antiquity period. The Charter was written in Greek and is one of the earliest known examples of this document.

³⁴ Ankyra remained a political, cultural and religious centre in Anatolia; as such, it stayed the object of various events of religious controversy, especially since the rise of Christianity within the Empire; Coşkun, "A Survey of Recent Research on Ancient Galatia (1993–2019)", 3-94

³⁵ Coşkun, "A Survey of Recent Research on Ancient Galatia (1993–2019)", 3-94; Belke, "Galatien", 177

³⁶ Friedrich Hild ve Marcell Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos), Tabula Imperii Byzantini 2*, (Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981), 215; Friedrich Hild, *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, (Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977), 107; Otto Cuntz, *Imperatoris Antonini Augusti itineraria provinciarum et maritimum (Itineraria Romana 1, 1-85)*, (Leipzig: B. G. Teubner, 1929), 204.

³⁷ Arians believed in making a clear distinction between the person of God and Christ. As a result, they were viewed by their detractors as either denying the divinity of Christ or worshipping two gods. On the other hand, the Orthodox followers of the Nicene creed were supporters of the doctrine of Homoousion, which affirms the unity of God and Christ as being of the same substance; Stephen Michell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume II. The Rise of the Church*. (Oxford: Oxford University Press, 1993), 92.

bishop Eunomios.³⁸ However, it should be noted that in the surveys conducted, the ancient artefacts in Yozgat and its immediate vicinity were attributed only to Tavium.³⁹

The oldest trace of Korniaspa in historical documents can be found in the Antonine Itinerary (Fig. 4). According to this booklet, the place of Korniaspa is described as follows:

The booklet, dated to the 3rd century Roman Emperor Antoninus Pius, describes the main roads and stopping points in the Roman Empire. Accordingly, the road from Ankyra to Sebasteia passes through Bolegasgus (Yeşildere - Elmadag⁴⁰), Sarmalius (Kırıkkale), Eccobriga (Balıseyh) and Adapera⁴¹ (?) and reaches Tabio (Büyüknefes-Yozgat). The route splits into two from here, and its southern branch passes through Korniaspa and continues until Sebasteia (Sivas).

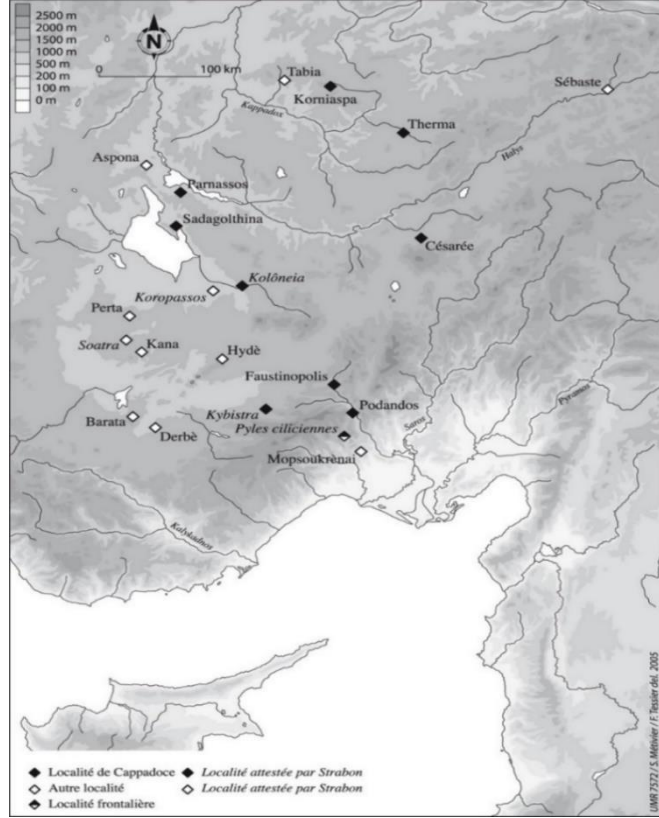

Figure 3: Borders of Cappadocia⁴²

Figure 4: Antonine Itinerary⁴³

³⁸ Miguel Brugarolas, *Gregory of Nyssa an English translation with supporting studies/Contra Eunomium I. Vigiliae Christianae, Supplements, Volume: 148*, (Leiden: Brill, 2018), 93; William Mitchell Ramsay, "The historical geography of Asia Minor", *Royal Geographical Society Supplementary Papers*, 4 (1890), 264-315 According to the historical accounts of Sozomen, the birthplace of Eunomius is believed to be Dakora (πατρίς: κώμη δ' αὐτῆ Καππαδοκίας Δάκορα). However, this assertion may be a misinterpretation by Sozomen based on references in Philostorgius' writings, which mention τοὺς ἐαυτοῦ ἄρροβός (Ramsay, *The historical geography of Asia Minor*, 307.)

³⁹ Kurt Bittel, *Kleinasiatische studien. Istanbul Mitteilungen 5*, (İstanbul:Archäologisches Institut des Deutschen Reiches, 1942), 12

⁴⁰ "Digital Atlas of Roman Empire", Haziran 26, 2023, <https://imperium.ahlfeldt.se/>

⁴¹ Belke, "Galatien", 104, In the study carried out, no localization proposal was made.

⁴² Sophie Métievier, *La Cappadoce (IVe-VIe siècle): Une histoire provinciale de l'Empire romain d'Orient*, (Paris: Éditions de la Sorbonne, 2016), 68.

⁴³ Bernd Löhberg, "Antonine Itinerary. Tabulae Geographicae" Temmuz 23, 2023, <https://www.tabulae-geographicae.de/english/roman-empire/the-antonine-itinerary/>

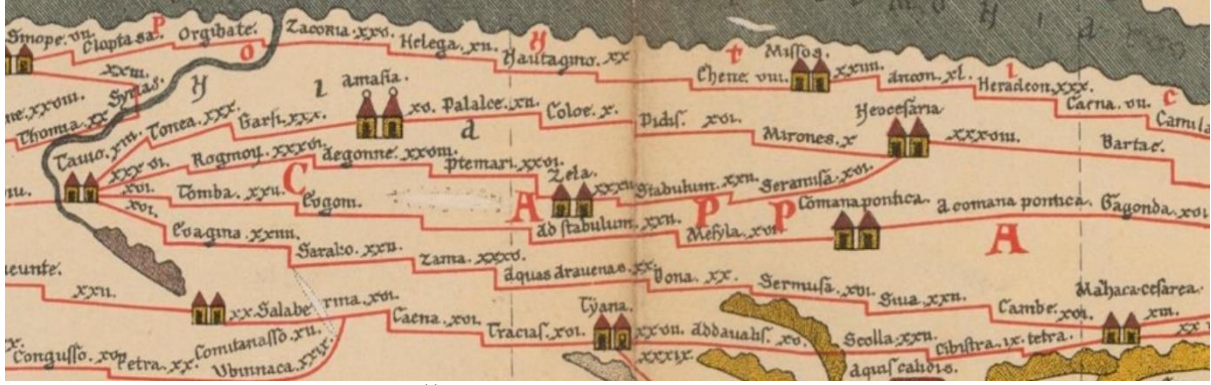

Figure 5: Tabula Peutingeriana⁴⁴

Another important source of the relevant period is Tabula Peutingeriana (Fig. 5). Four main roads separate from Büyüknefes village, which appears as “Tavio” on the left part of the map. The route from north to south includes major cities marked with houses on the map, namely Amasia (Amasya), Zela (Zile), Comana Pontica (Tokat), and Mazaka Cesarea (Kayseri) in the lower right corner of the map. Geographically, considering other cities as well, Korniaspa should be located on the Tavio-Rogmons/Rogmorum-Aegonne-Ptemari-Zela route. Although not shown on the map due to the proximity and frequent intervals between the cities, it finds a place in some current sources.

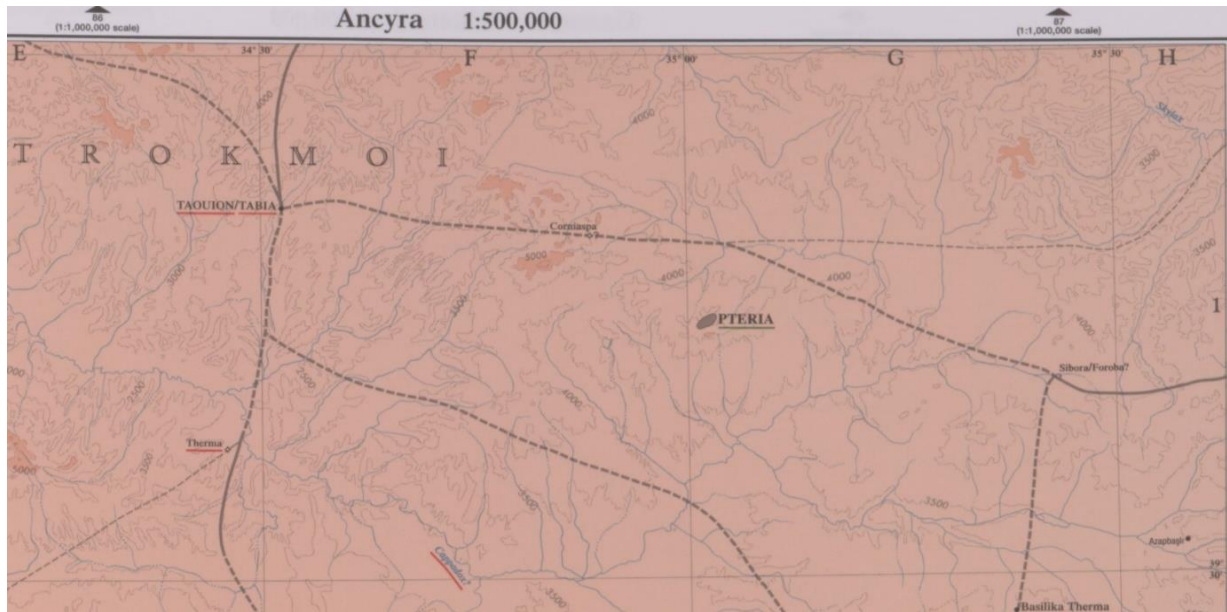

Figure 6: Routes which is goes to east from Ancyra⁴⁵

Although the map of Foss (Fig. 6) is useful for understanding the physical environment, it neglects topographic features by ignoring relevant road lines, mountain ranges, and watershed lines. As depicted on the map, the main road starting from Tavium (Büyüknefes) passes through Korniaspa and reaches Sibora (possibly Hüyüktepe) near Pteria (Kerkenes - Şahmuratlı). In the lower right corner of the map, Basilika Therma (modern-day Yozgat-Sarıkaya) is indicated for reference. Along the mentioned route, according to French, extensive research has been conducted on the northern part of Tavium and the Zile region, but the road coverage in this area remains largely unexplored.⁴⁶

⁴⁴ Rene Voorburg, “Tabula Peutingeriana”, Temmuz 27, 2023, <https://www.omnesviae.org/viewer/>

⁴⁵ Clive Foss, *Atlas of the Greek and Roman World*, (New Jersey: Princeton University Press, 2000), 63.

⁴⁶ French, *Roman Roads*, 30

In French's work (Fig. 7), reproduced by Tabvla Peutingeriana, the road from Tavium to Zela can be followed by numbers 15-16. The route mentioned in the author's map, which he gathered from the relevant historical document, can be seen roughly on the map where Mercator was inspired by Ptolemy in 1584 (Fig. 8); Tavium (Tauium)- Aegonne (Etonia), Pleuramis (Ptemari?), Zela.

If the author has localized Ptemari (Karkenes/Kerkez/Kökenez Ruins) to Pleuramis, the distance to Tavium follows a 50-kilometre bird's-eye path. Thus, it would be a very appropriate inference for the description of Korniaspa, which we see on Foss's map, between Tavium and Ptemari, on the Galatia-Cappadocia border. This description is also compatible with the map prepared in the TIB project.

Figure 7: Routes in Cappadocia⁴⁷

Figure 8: Ptolemy's Map of Asia Minor in Mercator Atlas (1584)⁴⁸

In French map depicting the roads of the Hellenistic and Roman periods, it indicates that Korniaspa could be in Kızıltepe -as can be seen in the TIB map (Fig. 9), northeast of the provincial centre, and the distance between the village and the city of Yozgat is approximately 10 km in a straight line. Between the village of Kızıltepe and the city of Yozgat, there is Çeşka Castle and an underground city. It is believed that the castle has been inhabited since the Bronze Age up to the present day. Surface surveys have revealed pottery from the Phrygian, Roman, and Byzantine periods, as well as rock tombs in the area. Could this underground city be the Korniaspa for which we are searching?

⁴⁷ French, *Roman Roads*, 30

⁴⁸ David Rumsey Historical Map Collection, "Map of Asia Minor"

Figure 9: Tabula Imperii Byzantini. 4, Galatien und Lykaonien⁴⁹

The name Korniaspa in inscriptional records is limited to a single inscription found on the back of a votive stone in a second early 3rd-AD-dated graveyard in Phrygia, Dorylaion (Eskişehir). Scholars have questioned the authenticity of this reference to Korniaspa. However, the prevailing opinion on the subject is that the place name mentioned in the inscription (*Κουρναιτηνοί*) is Korniaspa rather than the possibility of a different place.⁵⁰

“ἀγαθῇ τύχῃ· θεοῖς Ὁσίοις καὶ Δι-
καίοις Ἡρόφιλ[ος]
Παπᾶ εὐχίην.
Ἀσκλᾶς καὶ Ἀσκληπᾶς
οἱ Ἀσκληπᾶ λατύποι
Κουρναιτηνοί.”⁵¹

In light of the above information, this study will have some questions. The main questions regarding this study Korniaspa are: Could the word “Korniaspa” be Celtic? Was Korniaspa, said to be on the border of Cappadocia as mentioned above, part of Galatia as Basil claimed? What are the connections of Korniaspa in the context of global history?

3. Korniaspa and its Celtic Connection

The Celts were the ancestors of Galatians warriors from the Balkan region who invaded Asia Minor in 3rd century BC after Lysimachos and Seleukos I died. By 166 BC, they were accepted into the friendship of the Romans and received diplomatic protection. The most powerful Galatian tribe was the Tolistobogioi, while the Tektosages and Trokmoi were also distinct. Later, the tribal centres became Hellenistic cities, and Greek and Roman's names became common. In 212 AD, the Galatians were

⁴⁹ Belke ve Restle, *Tabula Imperii Byzantini 4*

⁵⁰ Johannes Franz, *Fünf Inschriften und fünf Städte in Kleinasien eine Abhandlung topographischen Inhalts*, (Berlin: Nicolaischen Buchhandlung, 1840), 34

⁵¹ Machell Cox, Christopher William ve Archibald Cameron, *Monuments from, Dorylaeum et Nacolea «Monumenta Asiae Minoris Antiqua» [MAMA]*, (Manchester: Manchester Uni. Press, 1937), 188, n°1

included in the Roman privilege offered to all empire citizens. Nevertheless, the tribes retained their distinctive characteristics for several generations.⁵²

The region is very active in periods of religion. One of the essential sources of Christianity, the Epistle to the Galatians, written by Paul, has held an important place in Christian thought for almost two thousand years. Many consider it to be the most influential pamphlet in history. It defends what is believed to be the “right belief”, safeguarding salvation through Christ, and fights against teachings that lead to spiritual serfdom and death. Notably, the letter contains an autobiographical account of Paul's conversion to Christianity, one of world history's most impactful personal experiences. Without it, the Christian movement would likely have been re-integrated into Judaism without leaving a distinct historical record.⁵³

Although we don't know how the Galatians initially responded to Paul's letter, it remained a crucial document among early Christians in Asia Minor. Its impact on the Phrygians and Galatians is evident from its prominent role in the heresy of Marcion⁵⁴ in the mid-2nd century AD, as well as its adversary Tertullian and the Montanist movement. These theological disputes essentially took place in Ankyra, the primary residence of the metropolis of the Roman province of Galatia.⁵⁵

The Galatians were the ancestors of Celtic warriors who migrated from Europe to Asia Minor, plaguing the western half of the sub-continent for over a century. Since at least the 4th century AD, readers of Paul's letter must have assumed that the pamphlet was directed to the Christians who descended from these barbarian invaders and were living in the northwest of the Anatolian plateau. This would have been the most instinctive understanding from a Late Antique perspective in geographical and ethnic terms.⁵⁶

Jerome's Commentary on Galatians provides a quotation that best illustrates the points mentioned above:

“Anyone knows what I mean who has seen the extent to which the city of Ankyra, metropolis of Galatia, has been utterly torn apart by schisms and fouled by all manner of false dogmas. I pass over the Kataphryges, the Ophitai, the Borboritai and the Manichaeans in silence, for these are already well-known appellations of human calamity. But who ever heard of Passaloryncitai, Askodroboi, Artotyritai and others, monstrosities rather than names, in any other part of the Roman world? Traces of their stupidity remain today. (Jerome, Comm. in ep. ad Gal. II.3 praef.)⁵⁷

In a brief comment on the language spoken by the Galatians, Jerome suggests an ethnic identification closely tied to the Treviri⁵⁸, stating that, apart from Greek, “*the Galatians have nearly the*

⁵² Altay Coşkun, “Belonging and Isolation in Central Anatolia: The Galatians in the Graeco- Roman World”, içinde *Belonging and Isolation in the Hellenistic World*, ed. Sheila Ager ve Reimer Faber, (Toronto: University of Toronto Press, 2012), 73-74

⁵³ Altay Coşkun, “Pauline Churches in the Galatike Chora: A New Plea for Their Location in North Galatia”, *Galatian Victories and Other Studies into the Agency and Identity of the Galatians in the Hellenistic and Early-Roman Periods Colloquia Antiqua* 33, ed. Altay Coşkun, (Leuven: Peeters, 2022), 323-364

⁵⁴ Marcion was an influential figure in the early Christian Church who lived in the 2nd century AD. He was a prominent leader of a group known as the Marcionites, considered a heretical movement by orthodox Christians. Marcion believed that the God of the Old Testament was a different deity than the God of the New Testament, and he rejected the Jewish scriptures as having no authority over Christians. He also dismissed the idea that Jesus was the Jewish Messiah and instead saw him as a separate divine being who came to save humanity from the wrathful God of the Old Testament. Marcion's ideas and teachings were controversial and led to theological disputes in the early Church. Still, they had a lasting impact on Christian thought and shaped the development of the canon of the New Testament. For detailed information bkz: Judith Lieu, *Marcion and the Making of a Heretic: God and Scripture in the Second Century*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015)

⁵⁵ Coşkun, Pauline Churches, 323-364

⁵⁶ Coşkun, Pauline Churches, 323-364

⁵⁷ Stephen Mitchell ve David French, *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra) Vol. 2 Late Roman, Byzantine and Other Texts*, (Münih: Verlag C. G. Beck, 2012), 20

⁵⁸ The Treveri were a prominent Gallic tribe that lived in present-day Germany, Luxembourg, and France during the Roman Empire period. Their name was derived from a Celtic word that meant “the strong ones” or “the brave ones”, reflecting their reputation for military prowess. The Treveri played a significant role in the Gallic Wars, which saw Julius Caesar and the Romans conquer the Gauls and bring the region under their control. Over time, the Treveri were assimilated into the Roman Empire, with their culture and language being replaced mainly by Latin. Julius Caesar's “The Gallic War” (Julius Caesar, *The*

same language as the Treviri". As one of the most prominent Church Fathers of his time, Jerome's statement reinforced the prevailing view that the Galatians maintained a consistent ethnic and cultural identity over a long period. As it is understood, speaking Celtic must have been necessary for the self-perceptions of ethnically distinctive Galatians. Common opinion has it that this continued to be the case until the later 4th century.⁵⁹

It is helpful to look at the word origin of Korniaspa, the subject of our main study. Because studying the phrase origin of Korniaspa can provide insights into the cultural and linguistic context in which the name originated. Most scholars who have studied Korniaspa⁶⁰ have cited Zgusta⁶¹ as one of the most important sources on the subject. According to Zgusta, Korniaspa is a Celtic name with potential roots in the Celtic language. Zgusta suggests that the first part of the name (*Corn-aco*, *Corn-ouii*) may refer to a tribe or other Celtic words. The second part of the name is unique to Anatolian onomastics, but it has a parallel in the toponym "Aspona", located in Galatia between Ankyra and Tyana. Aspona is also believed to have Celtic origins, which supports the idea that Korniaspa may have a similar etymology.⁶²

Sims-William, another scholar researching the origins of Korniaspa's name, suggests that it may be a hybrid formation. He points out that while the prefix "corni-" is likely Celtic, the "asp-" suffix is not. Sims-William further notes that the Celts must have had an extremely rare native suffix or etymon, or the natives must have had a unique Celtic etymon.⁶³ In a related article on cross-cultural place names in Central Asia Minor and Galatian history, Coşkun describes Korniaspa as ambiguous due to its elements' uncertainty. The first element, "corni-", is widely used in Greek and Latin, while the second element, "asp-", appears to be Old Anatolian or Persian, as seen in the case of Aspendos.⁶⁴

It should be noted in this study that Eunomius, a prominent figure in the theological debates of the fourth century, was born in Korniaspa and that Basil's insulting view of him as a Galatian is also significant. However, it is essential to clarify that this article will not delve into Eunomius' theological debates with other theologians and the Cappadocian Fathers.

The Cappadocian Fathers were a group of prominent churchmen from the region of Cappadocia who gained notoriety for their theological writings and teachings. While several members of this group were associated with the heterodox theology of Arianism, they had little direct influence on the Cappadocian Fathers. However, one group member, Eunomius, had a profound impact despite never achieving the status of a venerated Father of the Church. Eunomius was an influential theologian and dialectician, but his opponents found his writings rambling and pointless. The most prominent of Eunomius' opponents were his fellow Cappadocians, Basil and Gregory of Nyssa, who responded with lengthy and sarcastic theological treatises. While their hostility was partly due to theological disagreements, their attacks also reflected underlying motives related to family, education, personal connections, and expectations about career success. Eunomius was the son of a working man. At the same time, Basil and Gregory were prominent notables, and their annoyance at having someone from a different background as a theological peer may have fueled their attacks.⁶⁵

Gallic War, haz. H. Edwards, (Cambridge: Harvard University Press, 1989) is a crucial source of information about the Treviri and other Gallic tribes during the Roman era. While it is biased and should be approached critically, it provides valuable insights into the history and culture of the region during this time. Treviri's military strength and contributions to the Gallic Wars are discussed in this work, making it an essential primary source for understanding their role in this period.

⁵⁹ Coşkun, *A Survey*, 20

⁶⁰ Adj. ἐν ἀνωτόμῳ τι νι Κορνιασπινῆς ἐοχτιᾶ Greg. Nyss.C. Eunom. (Jacques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca (vol. 45), (Paris: Series Graeca, 1858), 231/D

⁶¹ Ladislav Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, (Heidelberg: Winter, 1984), 289-290

⁶² Holder implies that his work may have more information about the topic; Alfred Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, (Leipzig: Teubner, 1896), 248

⁶³ Patrick Sims-Williams, *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia*, (Oxford: Blackwell, 2006), 275

⁶⁴ Altay Coşkun, *Interkulturelle Ortsnamen in Zentralkleinasien und Galatische Geschichte*, (Toronto: Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences (ICOS XXIII), 2009), 243–253

⁶⁵ Raymond van Dam, "The Evil in Our Bosom": Eunomius as a Cappadocian Father, içinde *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, ed. Raymond van Dam, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2003), 15-16.

Basil and Eunomius, being of similar age and sharing a background in classical culture and biblical studies, could have formed a friendship. However, Eunomius' education was acquired from a distinctly different experience, as he did not come from a locally renowned family. It was born in Oltiseris, a small and unremarkable village located far north of Cappadocia, roughly 100 miles northwest of Caesarea and northeast of Nyssa. Korniaspa, a nearby town close to the border with Galatia, served as a way station on the east-west road between Tavium in the province of Galatia Prima and Sebasteia in the area of Armenia Prima, as well as the north-south road between Tavium and Caesarea. There were no large cities in the region, filled with tiny settlements, imperial estates, and ranches. Less than fifty miles from Oltiseris and Korniaspa was the "Imperial Hot Spring", known as Basilica Therma.⁶⁶

Eunomius' family was somewhat unremarkable. His grandfather had a Romanized Latin name, and his family operated a mill and a tannery or a workshop in leather, possibly employing enslaved people. In other words, Eunomius' family was moderately successful and comprised farmers, artisans, and small entrepreneurs. The abundant livestock in Cappadocia provided ample hides, and the Roman army was a significant consumer of leather for clothing, shoes, armour, and tents. With easy access to a main road leading towards Bastia and the upper Euphrates River, Eunomius' family most likely supplied grain and leather to the troops on the eastern frontier. Moreover, Eunomius' father owned a small farm, and during the long winter months, he supplemented his income by engraving letters of the alphabet for children's use. Even an opponent later acknowledged that Eunomius' father had been a "most admirable man."

Basil wrote a three-book treatise responding to Eunomius' Apology. His response articulated his doctrines about the Father, Son, and Holy Spirit and directly attacked Eunomius' background and character. Although Basil had not been involved in previous debates, he replied as if he had been the victim of a personal attack. He began by denouncing Eunomius for presenting his doctrines in the guise of an apology, which he argued was a misleading format. Basil then criticized Eunomius for his faulty use of Aristotelian logic and his tendency to babble. He also belittled Eunomius as a "Galatian," a common technique of depreciating an opponent. With this description, Basil may have been trying to protect Cappadocia, the region where serving as a cleric, from the shame of Eunomius' doctrines. Throughout his treatise, Basil emphasized that he would go beyond refuting Eunomius' doctrines to expose the "falsehood, ignorance, arrogance, error, and blasphemy" in his treatise.⁶⁷

In conclusion, the theological debates between Eunomius and the Cappadocian Fathers were not just about theological differences but also social and cultural status. Eunomius came from a less prominent family than Basil and Gregory, which likely contributed to their hostility towards him. Basil, in particular, went beyond refuting Eunomius' doctrines to attack his background and character, using his status as a "Galatian" to belittle him. However, if it were not for this hostility and concern for their prestige, Eunomius may have become a respected member of the "Cappadocian" Fathers. Thus, the theological debates between Eunomius and the Cappadocian Fathers were not just an intellectual exercise but a reflection of their time's social and cultural dynamics.

4. Korniaspa's Links in Europe

I have identified that Korniaspa has two connections with Europe, one indirectly in art and one linguistically direct. Firstly, I mention the indirect link.

As it is known, art history research plays a crucial role in historical research, helping to enrich and deepen our understanding of past societies and their cultural and social values and providing a unique perspective on the historical events and movements that have shaped our world. Visual depictions in manuscripts can offer insight into the subject's importance, as perceived by the producer. The inclusion and style of the illustration can reveal much about the manuscript's intended audience and purpose, as well as the worldview and values of the manuscript's creators.

As far as the depiction of Korniaspa is concerned, it would be a miracle to find a depiction of this "insignificant" settlement outside of map markings. Furthermore, the precise location of Korniaspa

⁶⁶ van Dam, *The Evil in Our Bosom*, 17-18.

⁶⁷ van Dam, *The Evil in Our Bosom*, 28-29.

cannot be determined, as previously mentioned. Therefore, it is necessary to look at the depictions of Eunomius, most closely associated with Korniaspa. However, Eunomius, considered an Arian and heretic, does not have much visual evidence to support his existence. Only a portrait of him appears in the Nuremberg Chronicle.⁶⁸

Eunomius, who appears in the chapter “Sexta Etas Mundi (The sixth Age of the World) (fl. CXXXII v.)”, does not draw a strong image in his illumination. As the manuscript text states, “He was afflicted with the royal disease”.⁶⁹ Martyrs, saints, clergy (Nicholas, John and Paul, Gordianus and Epimachus, Juliana and Demetria, Cyriacus), heretics (Donatus, Eunomius, Macedonius), grammarian (Donatus) and emperor (Julianus) illustrated on the same page. The text is in the centre, with bust-shaped illustrations on the edges of the page. Eunomius' birthplace and family are not mentioned in the Eunomius text. The only information provided is that he was a leper and a heretic. In depictions of heretics, he is often portrayed as the shabbiest looking of all heretics, likely to emphasize his illness.

It's not surprising that we see Eunomius in this work. Because Schedel aimed to write a detailed world history and succeeded, it is natural that many religious figures such as Eunomius appear in a world history written from the perspective of religion.

The second connection is the linguistic link directly related to Korniaspa's etymology. I have already mentioned above that the word etymology of Korniaspa is likely to be Celtic. The linguists Villar and Prósper think that there is a Celtic linguistic connection between some toponyms beginning with “-korn”, taking into account the region's history. For example: “Corna (on Merovingian coins), Cornate (Italy), Curnubia/Cornovii (England), Cornucio (France).⁷⁰ However, although Korniaspa is mentioned in the study, it is interesting that Korniaspa is not included in this list because I think that Korniaspa deserves a Celtic name due to its linguistic similarity as well as the region where it is located. The neighbouring place name of Korniaspa, Tavium, is a strong contender to be regarded as a Celtic place name. The term can be explained as a derivative of the Celtic root “tauso-” which means “silent, quiet,” and can be well-suited for a river. Derivatives of this noun have been found in Celtic areas of Western Europe, including Tauus, Taua, Tauia, and others.⁷¹

In conclusion, within the global history framework, the search for the location and root of Korniaspa is a prime example of the challenges in reconstructing the past. The limited evidence and subjective assumptions made by previous scholars highlight the importance of critical analysis and the need to evaluate all available sources carefully.

CONCLUSION

Asia Minor, which has hosted many civilizations throughout history, has been among the common aspirations of the peoples with its underground and aboveground riches, its dynamic population, and resources. The peninsula, which hosts many natural harbors through its fractured fault structure in the Western Aegean, is protected from the south by the Taurus Mountains and from the northwest by the Caucasus Mountains.

⁶⁸ The Nuremberg Chronicle, also known as the Book of Chronicles, is a comprehensive work of fifteenth-century printing that details world history from a biblical and classical perspective. It includes over 1,800 woodcuts, hand-coloured in many copies, depicting historical and biblical events, family trees, portraits, and views of almost 100 major cities throughout Europe and the Near East. The book was commissioned by two merchants and printed by Anton Koberger in Nuremberg in 1493 in both Latin and German. Around 1,500 copies were produced in Latin, and 1,000 were published in German. Today, the book is highly valued by collectors due to its historical and artistic significance, with around 700 copies held in institutes or private collections; Kathryn Hennessy, *Remarkable Books: The World's Most Beautiful and Historic Works*. (New York: DK Penguin Random House, 2018), 78

⁶⁹ The 'royal disease' here is jaundice. This information is not found in any other source.

⁷⁰ Francisco Villar Liebana ve Blanca María Prosper, “Los nombres de Córcega y sus paralelos europeos y minorasiáticos”, içinde *Vascos, celtas e indoeuropeos. Genes y lenguas*, ed. Francisco Villar Liebana ve Blanca María Prosper (Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2005), 79-86.

⁷¹ Eugeino Luján, “The Galatian Place Names in Ptolemy and the Methodological Problems of Dealing with Celtic Linguistic Evidence in Asia Minor”, içinde *New Approaches to Celtic Place Names in Ptolemy's Geography*, ed. Javier de Hoz, Eugenio Luján, Patrick Sims-Williams (Madrid: Ediciones Clasicas, 2005), 253-265.

Mountain ranges such as the Pontic Alps, which did not allow the armies to pass, provided peace and security to the people in which they lived, so for example, the Greek Empire of Trabzon survived longer than Byzantium and the same Byzantine protected itself from the Arabs through the Taurus Mountains.

Anatolia, adjacent to the Fertile Crescent, where cereal products such as wheat, barley, lentils, and chickpeas that directly contribute to the development of humanity are born, is also a suitable region for human life where four seasons are experienced. Due to the marshy permafrost lands in the north of the Black Sea and the deserts in the south of the Mediterranean, Anatolia even today, it serves as a bridge that carries societies from east to west or vice versa. In this way, it has preserved its feature of being a place that is always in sight and desired to be owned.

The Galatians, a Celtic people, have played an essential role in global history, from their connections to the Balkan region to their interactions with powerful empires such as the Seleukids, Attalids, and Mithridates, and their eventual acceptance into the Roman Empire.

Moreover, the significance of the Galatians extends beyond their political history, as evident in the influence of the letter to the Galatians, written by Paul, on Christian thought. The Galatians' impact on early Christianity in Asia Minor is also evident in their involvement in theological disputes, including the Marcion heresy and the Montanist movement.

Although it appears on the border of Cappadocia Korniaspa, a subject of this study, it strengthens the argument that the Galatians maintained an ethnic, cultural, and linguistic identity regardless of their borders.

Although the exact location of the settlement of Korniaspa cannot be determined, its connection with the nearby Celtic place name Tavium suggests a possible Celtic influence in the region. Furthermore, the appearance of heretic Eunomius, whose hometown was Korniaspa, is only depicted in the Nuremberg Chronicle, although considered an insignificant settlement, is essential for the context of this article.

The study of Korniaspa and the Galatians highlights the interconnectedness of different parts of the world, the importance of cultural exchange, and the maintenance of ethnic, cultural, and linguistic identities despite changing borders. In conclusion, the search for Korniaspa's location and the study of the Galatians serve as important reminders of the complexities and significance of global history.

Acknowledgements

We would like to thank Dr Ekaterini Mitsiou and Dr Johannes Preiser-Kapeller, course instructors of "Working Skills in Global History - The Global Middle Ages", who encouraged to work on the topic.

REFERENCES

- Belke, Klaus, "Galatien in der Spätantike", *Asia Minor Studien Forschungen in Galatien*, 12, (1994), 171-188.
- Belke, Klaus ve Marcell Restle, *Tabula Imperii Byzantini. 4, Galatien und Lykaonien*, Viyana: Verl. der Österr. Akad. der Wiss. 1984.
- Bittel, Kurt, *Kleinasiatische studien Istanbuler Mitteilungen 5*, İstanbul: Archäologisches Institut des Deutschen Reiches, 1942.
- Brugarolas, Miguel, *Gregory of Nyssa an English translation with supporting studies/Contra Eunomium I. Vigiliae Christianae, Supplements, Volume: 148*, Leiden: Brill, 2018.
- Caesar, Julius, *The Gallic War*. çev. Henry John Edwards Cambridge: Harvard University Press, 1989.

- Coşkun, Altay, *Interkulturelle Ortsnamen in Zentralkleinasien und Galatische Geschichte*, Toronto: Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences (ICOS XXIII), 2009, 243–253.
- Coşkun, Altay, “Belonging and Isolation in Central Anatolia: The Galatians in the Graeco- Roman World”, içinde *Belonging and Isolation in the Hellenistic World*, ed. Sheila Ager ve Reimer Faber, Toronto: University of Toronto Press, 2012, 73-95.
- Coşkun, Altay, “A Survey of Recent Research on Ancient Galatia (1993–2019)”, *Galatian Victories and Other Studies into the Agency and Identity of the Galatians in the Hellenistic and Early-Roman Periods Colloquia Antiqua*, Leuven: Peeters, 2022, 3-94.
- Coşkun, Altay, “Pauline Churches in the Galatike Chora: A New Plea for Their Location in North Galatia”, *Galatian Victories and Other Studies into the Agency and Identity of the Galatians in the Hellenistic and Early-Roman Periods Colloquia Antiqua*, Leuven: Peeters, 2022, 323-364.
- Cox, Machell, William, Christopher ve Cameron, Archibald. *Monuments from Dorylaeum et Nacolea. «Monumenta Asiae Minoris Antiqua» [MAMA]*, 5. Manchester: Manchester Uni Press. 1937.
- Cuntz, Otto ve Gerhard, Wirth, *Vol 1: Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Boston: De Gruyter, 1990.
- Cuntz, Otto, *Imperatoris Antonini Augusti itineraria provinciarum et maritimum (Itineraria Romana 1, 1-85)*, Leipzig: B. G. Teubner, 1929.
- Digital Atlas of Roman Empire, Erişim Harizan 26, 2023 <https://imperium.ahlfeldt.se/>
- Foss, Clive, *Atlas of the Greek and Roman World*. ed. Richard Talbert, New Jersey: Princeton University Press, 2000.
- Franz, Johannes, *Fünf Inschriften und fünf Städte in Kleinasien eine Abhandlung topographischen Inhalts*, Berlin: Nicolaischen Buchhandlung, 1840.
- French, David, “Roma Yolları ve Mil Taşları”. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985, 123-129.
- French, David, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 3: Milestones, Fasc. 3.4: Pontus et Bithynia (with Northern Galatia)*, Londra: BIAA Electronic Monograph 4, 2013.
- Gümüşçü, Osman, Kılıç, Yusuf, Çınar, Hüseyin ve Abdullah Uğur, *ATTAP (Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi)*. Ankara: TÜBİTAK/SOBAG, 2011.
- Hennessy, Kathryn, *Remarkable Books: The World's Most Beautiful and Historic Works*. New York: DK Penguin Random House, 2018.
- Hild, Friedrich, *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977.
- Hild, Friedrich ve Marcell Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos). Tabula Imperii Byzantini*, Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981.
- David Rumsey Historical Map Collection. “Map of Asia Minor”, Temmuz 25, 2023, <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~340460~90108631:ASIAE--I-TAB>
- Holder, Alfred, *Alt-celtischer Sprachschatz*. Leipzig: Teubner, 1896.
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38, (2005), 11-30.

- Lieu, Judith, *Marcion and the Making of a Heretic: God and Scripture in the Second Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Löhberg, Bernd, “Antonine Itinerary. Tabulae Geographicae”, Temmuz 23, 2023. <https://www.tabulae-geographicae.de/english/roman-empire/the-antonine-itinerary/>
- Luján, Eugeino, “The Galatian Place Names in Ptolemy and the Methodological Problems of Dealing with Celtic Linguistic Evidence in Asia Minor”, *New Approaches to Celtic Place Names in Ptolemy’ Geography*, Madrid: Ediciones Clasicas, 2005, 253-265.
- Marek, Christian, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia (Istanbuler Forschungen)*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1993.
- Marek, Christian, *In the Land of a Thousand Gods: A History of Asia Minor in the Ancient World*, New Jersey: Princeton University Press, 2016.
- Métivier, Sophie, *La Cappadoce (IVe-VIe siècle): Une histoire provinciale de l’Empire romain d’Orient*, Paris: Éditions de la Sorbonne, 2016.
- Migne, Jacques Paul, *Patrologiae Cursus Completus*, Paris: Series Graeca (vol. 45), 1858.
- Mitchell, Stephen, *The Ankara district: the inscriptions of North Galatia*. Londra: British Inst. of Archaeology at Ankara, 1983.
- Mitchell, Stephen, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Volume II. The Rise of the Church*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Mitchell, Stephen ve French, David, *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra) Vol. 2 Late Roman, Byzantine and Other Texts*, Münih: Verlag C. G. Beck, 2012.
- Ramsay, William Mitchell, “The historical geography of Asia Minor”, *Royal Geographical Society Supplementary Papers*, 4, (1890), 264-315.
- Sims-Williams, Patrick, *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia*, Oxford: Blackwell, 2006.
- Speidel, Michael, “Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri”, *Hellenistik Kappadokia Krallığı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, 118-133.
- Strabo, *The Geography*, Çev: Hans Claude Hamilton, Londra: George Bell & Sons XII/6, 1903.
- Liebana, Francisco Villar ve, Blanca María Prosper, “Los nombres de Córcega y sus paralelos europeos y minorasiáticos”, içinde *Vascos, celtas e indoeuropeos. Genes y lenguas*, ed. Francisco Villar Liebana ve Blanca María Prosper, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2005, 79-86.
- van Dam, Raymond “The Evil in Our Bosom”: Eunomius as a Cappadocian Father, içinde *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, ed. Raymond van Dam, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2003, 15-46.
- Voorburg, Rene, “Tabula Peutingeriana”, Temmuz 27, 2023, <https://www.omnesviae.org/viewer/>
- Zgusta, Ladislav, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg, Winter, 1984.

Akkoyunlu Sarayında Hristiyan Bir Şahbanu: Theodora Maria Katerina/Despina Hatun A Christian Shahbanu in the Akkoyunlu Palace: Theodora Maria Katerina/Despina Lady

Ayşe ATICI ARAYANCAN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr. Ayşe ATICI RAYANCAN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü ,
Osmaniye, Türkiye

ORCID: [0000-0002-4232-2564](https://orcid.org/0000-0002-4232-2564)

e-mail: ayse.atici2@gmail.com

Başvuru/Submitted: 21.10.2023

Kabul/Accepted: 14.05.2024

Atf: Atıcı Arayancan, Ayşe, “Akkoyunlu Sarayında Hristiyan Bir Şahbanu: Theodora Maria Katerina/Despina Hatun”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 83-102.

Citation: Atıcı Arayancan, Ayşe, “A Christian Shahbanu in the Akkoyunlu Palace: Theodora Maria Katerina/Despina Lady”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 83-102.

Lisans/License:

Öz- 15. yüzyılda Türkmen devletlerden biri olan Akkoyunlu sarayında çok sayıda hükümdar eşi (Şahbanu) ya da (mehd-i ulya) hükümdar annesi oldukça etkili nüfuza sahip olmuş, eşlerine ve oğullarına nasihatlerde bulunup, iç ve dış siyasi meselelerde aktif olarak yer almış hatta diplomatik görüşmeler ve yazışmalar yapmışlardır. Akkoyunlu sarayında etkin olan hatunlardan birisi Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in gayri müslim eşi Despina Hatun olarak bilinen Maria Katerina Komnenea'dır. Trabzon Rum imparatoru IV.Kalo İoannes'in kızı olan Despina Hatun'un siyasi sebeplerden ve geçmişten gelen sıhriyet bağlarının kuvvetlenmesi için Uzun Hasan Bey ile evlenmiş, Diyarbakır'a gelin olarak gelmiştir. Despina Hatun Akkoyunlu sarayında Hristiyan olarak yaşamış, saraydaki diğer eşler arasında konumlanarak Yüce Hatun/Şahbanu unvanını almıştır. Türkmen geleneği içerisinde kendi kültür ve inancını devam ettirdiği görülmektedir. Trabzon Rum İmparatorluğu, Venedik, Osmanlı ve Akkoyunlu arasında bölgesel çıkarlar doğrultusunda gelişen siyasi süreç ve diplomatik görüşmelerde etkin olmuştur.

Despina Hatun, hem gayri müslim hatunlardan biri olması hem de Akkoyunlu ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki ittifakın kritik zamanlarında rol oynamış olmasından ötürü tarih kayıtlarına adını yazdırmış, incelenmeye değer hatunlarından biri olarak görülmelidir. Nitekim bu makalede, Despina Hatun'un biyografi örneği üzerinden Akkoyunlu sarayında gayri müslim kadınların iç ve dış siyasette oynadığı rol, dini ve kültürel açıdan saray dengeleri içerisinde aldığı konum, Akkoyunlu dış siyasetinde diplomatik olarak yaptığı girişimlerin sebep ve sonuçları üzerinde durmaya çalışıp, değerlendirmelerde bulunacağız.

Anahtar Kelimeler- Despina Hatun, Maria Katerina, Akkoyunlu, Trabzon- Rum, Osmanlı.

Abstract – In the 15th century, the court of the Aq Qoyunlu, which was among the Turkoman states of the period, hosted several emperor wives (Shahbanu) or mothers (Mehd-i Ulya) who were highly influential, advised their husbands and sons, took part in interior and foreign politics actively, and were even involved in diplomatic meetings and correspondence. One of the influential women in the Aq Qoyunlu Court was Maria Katerina Komnenea, who was known as Despina Hatun, the non-Muslim wife of Aq Qoyunlu Uzun Hasan Bey. Despina Hatun, who was the daughter of Kalo-Ioannes IV, the emperor of Trebizond, married Uzun Hasan Bey for alliance in 1458 for political reasons developing around the northwestern borders of Aq Qoyunlular and to strengthen relations through marriage. Despina Hatun lived as a Christian in the Aq Qoyunlu Court, took her position among other Turkoman and Muslim wives in the court, and was named *Yüce Hatun (Dame)/Shahbanu (Empress)*. It is seen that within the Turkoman tradition, she maintained her original culture and belief as a Christian Greek woman. Due to her Christian and Greek identity, in the political process revolving around regional interests among the Empire of Trebizond, the Republic of Venice, the Ottoman Empire, and the Aq Qoyunlus and during diplomatic correspondence, different parties, especially Venetians, sought her help by sending messengers from the West.

Despina Hatun should be considered a woman of the period who is worth studying because of the mark she left in history as she not only was one of the non-Muslim Hatuns of the period but also played a role in the critical phases of the alliance between the Aq Qoyunlu and Trebizond states. Accordingly, based on the biography of Despina Hatun as an example, this article presents discussions on the role played by non-Muslim women in interior and foreign politics in the Aq Qoyunlu Court, their

position in the scales of the court in the religious and cultural sense, and the causes and effects of their diplomatic initiatives in the foreign politics of the Aq Qoyunlu state.

Keywords– *Christine de Pizan, The Book of the City of Ladies, Medieval Society, Misogyny, Female Empowerment.*

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In the state tradition of the Aq Qoyunlus, among the Turkoman dynasties ruling in Eastern Anatolia, Azerbaijan, and Iraq between 1340 and 1514, women always had a prominent social, cultural, and political position. In the Aq Qoyunlu Dynasty, which adhered to the old Turkic tradition, the wives and mothers of rulers had a strong influence on the fight for the throne among their sons and in interior and foreign politics, they took part in councils, issued decrees, established foundations, and influenced the subjects and the top officials of the state.

While Mehd-i Ulya, the mothers of emperors, had the greatest rank in the hierarchy of the Aq Qoyunlu Court, the wives of rulers, called Begums, had ranks depending on their positions. Based on marital connections, it is seen that occasionally, multiple high-ranking women lived in the court. These

women used the titles of Mehd-i Ulya, Begum, Shahbanu, and Hatun. Considering the period of Aq Qoyunlu Uzun Hasan Bey in particular, it is known that Saray Hatun, the mother of Uzun Hasan Bey as Mehd-i Ulya, his wives Seljuk Shah Begum and Despina Hatun, and his other views whose names are unknown today lived in the Aq Qoyunlu Court in the same period. The biographies of these women reveal that they were influential in the court, they were involved in diplomatic correspondence, as well as interior and foreign political events, and they made influential alliances in fights for the throne. Among these women who adhered to the Turkoman tradition, one different example was Maria Katerina Komnenea, known as Despina Hatun, whom Uzun Hasan Bey married for political reasons to establish a marital connection. The main purpose of this marriage, which is a prominent example of the tradition of marriage between members of the Aq Qoyunlu Dynasty and Christian women, was to form an alliance, strengthen the rule of the state in the region of the Hatun's influence, facilitate easier maritime trade by establishing partial hegemony over the seas around the northwestern boundaries of the Aq Qoyunlu state, and gather allies against the Ottoman Empire. With this marriage, due to the marital bond that was established, the Aq Qoyunlu state also took on the responsibility of protecting and defending the Empire of Trebizond against the Ottoman Empire.

Despina Hatun arrived at the Aq Qoyunlu Court as the fourth wife of Uzun Hasan Bey in 1457-1958 as a result of the treaty signed with Kalo-Ioannes IV, the Emperor of Trebizond, and over time, she reached the rank of Yüce Hatun/Shahbanu. In her life, in which she adhered to the Christian belief, she had three children with Uzun Hasan Bey. Despina Hatun, the daughter of Ioannes IV of Trebizond, the wife of Uzun Hasan, and the mother of Alemshah Halime Begum, who was the mother of the Safavid Sultan Shah Ismail, was allowed to continue to pray and live her beliefs as a devout Orthodox Christian. Such that, as a bride coming from Trebizond, she arrived at the court with Christian attendants including virgin nuns, monks, and a priest for her worship activities, and a chapel was built in the court for her.

Despina Hatun had an active part in the resolution of the political issues of the Empire of Trebizond and the correspondence among allies aimed at alleviating the oppression imposed upon Trebizond by the Ottoman Empire. Due to her Christian and Greek identity, in the political process revolving around regional interests among the Empire of Trebizond, the Republic of Venice, the Ottoman Empire, and the Aq Qoyunlus and during diplomatic correspondence, different parties, especially Venetians, sought her help by sending messengers from the West. Upon these requests, she persuaded Uzun Hasan Bey to form a military expedition against the Ottoman Empire, and she became involved in helping the Venetians and Trebizond by writing diplomatic letters and sending messengers. Uzun Hasan Bey, on the other hand, failed in his expeditions against the Ottoman Empire which were led by the persuasions of Despina Hatun and his aim to protect his regional interests. The homeland of Despina Hatun, the Empire of Trebizond, then came under the rule of the Ottoman Empire.

Based on the biography of Despina Hatun as an example, this article presents discussions and inferences on the role played by non-Muslim women in interior and foreign politics in the Aq Qoyunlu Court, the position of Despina Hatun in the scales of the court with her Christian identity, the privileges given to her for her beliefs and worship, her influence over the Christian subjects in the regions of Diyarbakır and Harput where she lived, her date of death and where she was buried, and the causes and effects of her diplomatic initiatives in the foreign politics of the Aq Qoyunlu state.

GİRİŞ

Akkoyunlu Türkmen hatunları, Türkmen geleneğini devam ettirerek gerektiğinde divana katılıp iç işlere müdahil olarak ya da vakıf yaptırıp sosyal ve kültürel hayata katkı sağlayarak, gerektiğinde ise diplomatik ilişkilerde bulunup, komşu devlet yöneticileri ile görüşerek arabulucu görevi üstlendikleri, taht mücadelesinde etkili oldukları görülmektedir. Aynı şekilde saraydaki Türkmen hatunlar kadar gayri müslim hatunların da iç ve dış siyasete karıştıkları, diğer devletler ile yapılan görüşmelere yön verdikleri, dini ve kültürel alanlarda etkili rol aldıkları tespit edilebilmektedir¹.

Akkoyunlu hanedan üyelerinin evliliklerinde çoğunlukla Türkmen hatunlar tercih edilirken, siyasi sebepler ve anlaşma gereği gayri müslim kadınlarla da evlilikler yapılmıştır. Akkoyunlu beylerinin yaptıkları gayri müslim evliliklere bakıldığında daha çok Trabzon Rum İmparatorluğu kurucu hanedanı Komnenoslardan gelin aldıkları görülmektedir. Örneğin 1352 yılında III. Aleksios'un kız kardeşi Maria ile Tur Ali Bey'in oğlu Fahreddin Kutlu Bey evlenmiştir². Yine Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'in Trabzon prenseslerinden biri ile evlendiği kayıtlara geçmiştir³. Aynı şekilde Trabzon Rum İmparatoru IV.Kalo İoannes'in kızı Maria Theodora /Despina Hatun ve Uzun Hasan Bey ile anlaşma gereği evlenmesi, Akkoyunlu sarayına gelin olarak gelmesi, sarayda siyasi ve diplomatik rol oynaması tamamıyla sıhriyet bağlarının devamı olan siyasi evliliklerden biridir. Siyasi amaçlı yapılan bu evlilikler ile Akkoyunlular Trabzon topraklarına akınlarını durdurmuş, siyasi olduğu kadar ekonomik ve kültürel sıkı münasebetler geliştirerek, bazı imkânlar elde etmiştir. Örneğin Akkoyunlular kuzeybatı sınırları üzerinde deniz kontrolünü sağlayıp, deniz ticaretine erişimlerini kolaylaştırmışlardır. Komnenos hanedanı ise Türkmenlere daha bağımlı kalarak Osmanlıya karşı müttefik oluşturmuştur⁴. Cristelle Baskins'in de belirttiği üzere "Trabzon Rum İmparatorluğu ticaretin merkezinde bulunan Gürcü ve Türkmenlerin politikalarının yanı sıra batıdaki devletler ile yakın bağları olan bir devletti, çoğu zaman bu bağların devamını barışçıl bir şekilde sürdürmek ve desteğini almak için Komnenoslar akıllı politika sürdürüp, hanedan evlilikleri ile ilişkileri pekiştirip, ittifak yapmıştır"⁵. Kurulan bu ittifak bağları ve siyasi evlilikler karşılıklı olarak hanedanların soy ve şecerelerini etkilemiş, tarihsel süreçte siyasi devamlılık sağlarken, hanedan üyelerine veraset hakkı doğurmuştur. Örneğin Komnenos prenseslerinin özellikle Despina Hatun'un çocuklarının şecere takibi yapıldığında Akkoyunlu sonrası Safevi yönetimini ve hanedanı üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Bu evlilikler sebebiyle Akkoyunlu sonrasında kurulan Safevi-Trabzon Rum İmparatorluğu arasında olumlu ilişkilerin devam ettirildiği tarihsel olarak takip edilebilmektedir. Nitekim Oruç Bey Bayat Despina Hatun'un evlilik ve siyasi ilişkileri ile ilgili:

"Uzun Hasan ile evlenmiş bulunan Despina adlı Hristiyan prenses olup, Trabzon'un son Hristiyan İmparatoru Kalo İoannes'in kızıydı. Bundan dolayı Safevi şahları Avrupalı Hristiyan krallarla dostluk iddiasında bulunuyorlarsa boşuna değildir. Çünkü bu hanedanın yarısına Konstantinopol Rum hanedanının haleflerinden birinin kanı karışmıştı⁶ şeklinde aktarmaktadır.

Dolayısıyla Safevi sultanlarının Trabzon Rum imparatorluğu ile kurduğu siyasi ilişkinin temeli Akkoyunluların kurduğu siyasi evlilikler ve irsiyet politikasının sonucudur. Bilindiği üzere Uzun Hasan Bey'in Despina Hatun'dan olan kızı Marta Âlemşah Begüm / Halime Begüm'ü Şeyh Haydar ile evlendirdi. Şah İsmail döneminden itibaren (1502)⁷ batıdaki devletler ile kurulan ilişkiler söz konusu sıhriyet bağları üzerinden daha olumlu sürdürüldü. Şah İsmail'in Uzun Hasan Bey'in soyundan

¹ Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasî Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu" *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 413.

² Michael Panateros Bessarion, *Two Works on Trebizond*, ed./trans.Scott Kennedy, (Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts:2019), 27; Bu evlilikler için ayrıca bkz. Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasî Evlilikler", 414.

³ İonnis Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. V.Mirmiroğlu, (İstanbul, 1956),75; Kazım Paydaş, "Siyasî Evlilikler", 413.

⁴ Cristelle, Baskins, *The Brigade of Trebizond: Turk ant Turkmens on A Florentine Wedding Chest,Circa 1460*, *Manuscripts,Mugarnas*, ed. Gülnur Necipoğlu, Managing, Karan A.Leal, 29, (2012), 91.

⁵ Cristelle, Baskins, "The Brigade of Trebizond" ,88-91.

⁶ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler Bir Şii/Katolik*, Çev. Tufan Gündüz (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 86.

⁷ Neşet Çağatay,"Akkoyunlular", *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz..Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, (Ankara: Grafiker, 2003), 48.

gelmesinden dolayı Safevi Devleti Akkoyunlu Devleti'nin doğrudan devamı gibi düşünülebilir⁸. Örnekte görüldüğü üzere bu tip siyasi evlilikler devletler arasındaki ittifakın pekişmesine yardımcı olan ve diğer devletin üzerinde hak iddia edebilmek adına orta çağ devletleri tarafından sıkça uygulanan bir yöntemdi.

Sihriyet bağlarının yöneticilerin savaş ve sefer kararlarında, müttefik olmada, soyun devam ettirilmesi ve hangi tarafta olursa olsun taht üzerinde hak iddiası gibi konularda ne kadar etkili olduğu görülmektedir. Bu durumunun en iyi örneği Uzun Hasan Bey'in Trabzon Rum İmparatorluğu'na karşı Despina Hatun'dan dolayı aldığı sorumluluk sürecinde kurduğu ittifak ve Osmanlı ile girdiği askeri mücadele ve müdahalelerde görülmektedir.

Bilindiği üzere 1458-1478 yılları arasında Trabzon Rum imparatoru ve Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı ile askeri ve siyasi mücadele güçleri olmadığından, her iki devlet yöneticileri Akkoyunlular ile ittifak kurma çabası içinde oldular. Bu nedenle IV.İonnes Papa II.Pius döneminde kurulacak olan haçlı ittifakı Gürcistan'da bulunan Fransiskan rahibi Ludovico da Bologna ile görüşülüp, Gürcistan ile Osmanlıya karşı birlik oluşturulma kararı alındı⁹. Daha sonrasında Trabzon Rum imparatoru IV.İonnes kızı Despina Hatun ile Uzun Hasan Bey'i evlendirerek müttefik olup, kendi topraklarının savunmasını Akkoyunlu himayesine bırakmak istedi. Bu arada Venedikliler Fatih Sultan Mehmed'in Ege Adaları, Karadeniz ve Balkanlarda ilerleyişinden rahatsız olmuştu. Bu nedenle Batı'da¹⁰ ve Doğu'da müttefik arayışına girmiş¹¹, Akkoyunlu sarayına elçilerini göndererek Uzun Hasan Bey'i Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa ikna etmek için uğraşmışlardır. Özellikle Uzun Hasan Bey'in annesi Saray Hatun ve eşi Despina Hatun ile temasa geçen bu elçiler saray içerisinde kadınların ikna gücünü ve nüfuzunu kullanmışlardır. Nitekim Despina Hatun, Venedik elçisi Caterina Zeno ve diğer elçilerin etkisi ile devletin siyasetini etkileyen diplomatik görüşmeler yapmıştır¹².

Dolayısıyla Akkoyunlu sarayında gayri müslim bir hatun olarak dış politika ve iç haberleşmelerde üstlendiği rol ve yaptığı faaliyetler açısından 15. Yüzyılda kendine has bir kimliğe sahip olan Despina Hatun'un sihriyet bağlarını kuvvetlendirmek için yaptığı evliliği, saray yaşantısı, inancı, örf ve geleneklere uyumu, çocukları ve Akkoyunlu sarayında konumlanması, şeceresinin takibi açısından Türk tarihine iz bırakmasından ötürü incelenmesi gereken hatunlardandır. Bu çalışmada Despina Hatun'un Akkoyunlu sarayına Hristiyan bir hatun olarak gelmesi ve onun sarayda Osmanlı, Venedik, Akkoyunlu ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki gelişen siyasi ağ üzerindeki rolü incelenecektir.

1. Doğumu, Adı, Evliliği, Çocukları ve Saraydaki Konumu

Uzun Hasan Bey'in eşi olarak kaynaklarda geçen Despina Hatun'un doğumu ile ilgili kesin bir kayıt bulunamazken, kronolojik takip yapıldığında 1425 yılından sonra doğmuş olabileceği düşünülmektedir¹³. Dönem kaynaklarında Despina¹⁴, Maria Katerina Komnenea, Kira Katerina,

⁸ Hans R.Roemer , “ Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasinin Kurucuları ve Kurbanlar”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, Çev. Harun Yıldız, 36, (Haziran 2006), 85.

⁹ Temel Öztürk, “Trabzon'un Fetih Hazırlıkları”, *Trabzon'da Fetih ve Şehir*, ed. Temel Öztürk, (Trabzon: Trabzon Kitaplığı : 2021), 98.

¹⁰ Fatih Sultan Mehmed dönemi Venedik ilişkileri için bkz. Franz Babinger, “Fatih Sultan Mehmed ve İtalya”, *Belleten*, çev.Bekir Sıtkı Baykal, 17, S.65, (Ocak ,1953), 41-82.

¹¹Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Ambrogio Contrarini'nin Seyahatnameleri, çev.Tufan Gündüz, (İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2006), 9.

¹² Şerafeddin, Turan, “Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, ed.Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, (Ankara: Grafiker, 2003), 189-234.

¹³ Jackson Kelsey Willam, “A Genealogy of the Grand Komnenoi of Trebizond”, *The Journal of the Foundation for Mediaeval Genealogy*, 2./3 ,(2007), 184

¹⁴ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler Bir Şii*, 86.

Despina Teodora¹⁵, Theodora¹⁶, Maria Katerina, Caterine¹⁷, Despinacaton¹⁸ olarak çeşitli isimler ile yer almaktadır¹⁹. Babası Trabzon Rum imparatoru IV.Kalo İoannes²⁰'ti. Kız kardeşi Valenze kendisi gibi siyasi bir evlilik yapmış, Archipelago Dükü Lord Nicola Crespo ile evlenmişti²¹. Despina Hatun'un güzelliği dillere destan olmuştu. Doğu ülkelerinde bütün kadınların en güzeli olarak kabul edilmiş, ünü Akkoyunlu sarayına kadar yayılmıştı²². Despina Hatun'un güzelliği ve terbiyesini duyan Uzun Hasan Bey ona karşı ilgi duymaktaydı, aynı zamanda Trabzon Rum İmparatoru IV.Kalo İoannes ile Osmanlıya karşı müttefik görüşmeleri içerisindeydi. Bu nedenle Uzun Hasan Bey ve Trabzon Rum İmparatoru arasında gidip gelen elçiler aracılığıyla yapılan görüşmede Uzun Hasan Bey, Maria Katerina Theodora yani Despina Hatun ile evlenmek istedi. Eğer Trabzon İmparatoru IV.Kalo İoannes kızı ile evlenmesini kabul ederse amacının sadece ittifak kurmak değil, imparatorluğun malını ve canını koruyacağını da iletti²³.

Uzun Hasan Bey ile 1458 yılında evlenen²⁴ Despina Hatun'un Maksud, Marta, Aliel ve Eziel adında bir erkek, üç kızı oldu. Bu kızlardan Marta adı verilen ancak Türkmenler arasında Halime Beyi Aka/Âlemşâh adıyla anılan kızını Şeyh Haydar ile evlendirdi²⁵. Diğer iki kızı Eliel ve Eziel anneleri Despina Hatun'un ölümüne kadar Harput'ta yaşadılar²⁶. Uzun Hasan Bey ve Despina Hatun'un ölümünden sonra kızları Eliel ve Eziel sarayda çıkan taht kavgası nedeniyle mücevherlerini ve özel eşyalarını alarak Halep ve Şam'a gitmek zorunda kaldılar²⁷. Despina Hatun'un oğlu Maksud Bey ise Uzun Hasan Bey tarafından önce Bağdat valiliğine atandı, daha sonra babasına isyan eden kardeşi Uğurlu Mehmed'i desteklediği için hapse atıldı. Uzun Hasan Bey'in ölümünden sonra 1478 yılında tahta geçen Sultan Halil tarafından zehirlenip, boğdurtularak öldürüldü²⁸.

Bilindiği üzere Despina Hatun babası IV.Kalo İoannes tarafından Uzun Hasan Bey ile ittifak kurmak, Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed'in baskısını azaltmak için siyasi bir amaçla evlendirildi²⁹. Fatih Sultan Mehmed, Trabzon Rum İmparatoru ile yaptıkları anlaşma gereği üç bin altın vergi istemekteydi³⁰ ve imparator bu vergiden kurtulmak için Akkoyunlu Uzun Hasan Bey ile ittifak kurmak istedi³¹. Karşılıklı elçi teatisi sonucunda Uzun Hasan Bey, IV.Kalo İoannes'in kızı Maria Katerina Komnenea /Despina ile evlenmesinin onaylanması, ayrıca çeyiz olarak Kapadokya vilayetinin

¹⁵ Şerafeddin Turan, *Fatih Mehmet –Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967),5

¹⁶ *Doğu'da Venedik Elçileri*,9; R.Quiring-Zoche, "Aq Qyunlu", *Encyclopaedia*, II / 2, 1986, 163-168

¹⁷ Altay Tayfun Özcan, "Leh Kroniği Historiae Polonicae'de Uzun Hasan Beğ'e Dair Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV, S.1, (Temmuz, 2010), 375.

¹⁸ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin *Seyahatnameleri*, çev.Tufan Gündüz, (İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2007), 31.

¹⁹ Anthony A.M. Bryer, "Rumlar Ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, çev. M. Sibel Dinçel, Murat Keçiş, 16/16, 2014, 200; John Woods, *Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun, (İstanbul: Milliyet Yayınları 1993), 74

²⁰ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler Bir Şii*, 86.

²¹ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 28.

²² Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, (Ankara: TTK, 1992),28

²³ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 168.

²⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2006), 385; Şerafettin Turan, "Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, S. 4-5, (1965),65.

²⁵ Oruç Bey Bayat, *İlişkiler*, 86; Gülşenî Muhyî-yi, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2014), XXXII; *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, Caterino Zeno ve Ambrogio Contrarini'nin *Seyahatnameleri*, çev.Tufan Gündüz, (İstanbul:Yeditepe Yayınevi,200), 47; *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 31-32.

²⁶ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 172, *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, Caterino Zeno ve Ambrogio Contrarini'nin *Seyahatnameleri*, çev.Tufan Gündüz,47.

²⁷ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi*, 48.

²⁸ Gaffarî, *Tarih-i Cihan-âra*, neşr. Hasan Neraki, (Tahran:Hafez, 1343),253; Yahyâ-i Kazvinî, *Lubbu't Tevârih*, yay. Seyyid Celâleddin Tahranî, (Tehran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, 1315), 221; *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi*, 21;Muñşi-yi Kazvini Budak *Cevahirü'l-Ahbar: Bahş-i Tarih-i İran az Karakoyunlu ta Sal-ı 984*, Haz. Muhsin Behrâm Nejâd, (Tahran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub,2000), 80.

²⁹ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 30.

³⁰ Fatih döneminde Hızır Bey'in Trabzon seferi sonucunda Osmanlı himâyesine girmeleri ile her yıl 2000 altın vergiye bağlanmıştır. Fakat Fatih Sultan Mehmed, Hızır Bey'in esir aldığı Trabzon İmparatorluğu vatandaşlarını serbest bırakma karşılığında yıllık vergiyi 3000 altına çıkardı. Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*,2, S. 2, (Mayıs, 1964), 71.

³¹ Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular, Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ankara:2002), 83.

verilmesini talep etti. Tek başına Fatih Sultan Mehmed'e karşı koyamayacağını düşünen imparator kızının gelin olarak Akkoyunlu sarayına göndermeye karar verdi ve anlaşma yapılarak bazı şartlar belirlendi. Bu şartlardan birisi Rum evlilik geleneğinde yer alan drahomanın³² Uzun Hasan Bey'e verilmesiydi. Drahoma olarak Kapadokya'dan değil, Maçka ve Sürmene'de yer alan Halanik ve Sesera köylerindeki manastır bölgesinden seçilen arazi verilecekti³³. İkinci şart ise verilen çeyiz karşılığında Uzun Hasan Bey, Trabzon İmparatoru'nun canını, malını ve topraklarını koruyacaktı. Üçüncü şart Despina Hatun'un Akkoyunlu sarayında kaldığı sürece Hristiyan inancına bağlı kalması, ibadetlerini yerine getirmesi için rahibe, papaz ve Hristiyan maiyetini de yanında götürülmesini talep etti. Dördüncü olarak Despina Hatun'un Akkoyunluların dış politikası üzerinde söz sahibi olmasına izin verilmesiydi³⁴. Bu şartları kabul eden Uzun Hasan Bey ve IV. Kalo İoannes 1458 yılında anlaşmayı imzaladı³⁵. Fakat bu anlaşmadan kısa bir süre sonra İmparator IV.Kalo İoannes öldü. Onun ölümünden bir yıl sonra kardeşi David Komninos³⁶, anlaşmanın gereğini yerine getirerek yeğeni Despina Hatun'u Diyarbakır'a gönderdi. Despina Hatun gelin alayı ve maiyetindekiler ile Diyarbakır'a ulaştığında onu Uzun Hasan Bey'in gönderdiği beyler hanımları ile birlikte karşıladı³⁷. Diyarbakır Harput'daki sarayında ikamet etti³⁸. Uzun Hasan Bey ona hazineci bir gelir ayırdı ve ölünceye kadar kızları ile orada yaşadı³⁹.

Akkoyunlu iç ve dış siyasetinde kendine yer bulmaya çalışan Despina Hatun bu evlilikten ötürü Akkoyunlu sarayında özel bir konum elde etti. Diyarbakır'a gelin olarak gittiğinde Uzun Hasan Bey'in üç Müslüman eşi arasına katıldı⁴⁰. Birden fazla evlilik yapan Uzun Hasan Bey'in eşleri Selçukşah Begüm⁴¹, diğer eşleri Uğurlu Mehmed ve Zeynel'in anneleri olan ve adı bilinmeyen eşlerinin yanı sıra sarayda en etkili kadın annesi Saray Hatun idi. Despina Hatun, saraydaki güç dengeleri arasında konumlanarak Akkoyunlu sarayında *Yüce Hatun* yada *Şahbanu* oldu⁴².

Despina Hatun, sarayda kadınlar arasındaki hiyerarşide Şahbanu olarak iyi bir konumuna gelmiş olsa da hiçbir zaman birinci kadın olmadığı görülmektedir. Çünkü Uzun Hasan Bey'in ilk eşi, kıvrak zekâsı ve entrikalarından dolayı Sırtlan⁴³ ya da Gezende (bela,musibet) Hatun⁴⁴ lakabıyla anılan ve etkili bir nüfuza sahip olan, taht varisi dört oğlan (Halil, Yusuf, Yakûb ve Mesih)'in annesi olan Selçukşah Begümdü⁴⁵. Despina Hatun'un sarayda o varken birinci kadın olarak yer alması oldukça zordu. Zaten Akkoyunlu sarayında iç ve dış olaylara müdahil olan Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan Bey'in ölümünden sonra mehd-i ulya olarak sarayda daha da etkin olduğu görülmektedir. Örneğin Selçukşah Begüm, Uzun Hasan Bey'in Gürcistan seferinde rahatsızlandığı sırada Akkoyunlu tahtında oluşacak rekabeti çok hızlı fark ederek, tahta geçmesi için Şiraz'da bulunan oğlu Sultan Halil'i hızlıca

³²Babanın kızını güvence altına almak amacıyla damadına yaptığı bazı ödemelere (dowry: drahoma)denmektedir. Droma verildiğinde kocanın mülkü haline gelmez, sadece kadının eşinin tabii ve hukukî olarak faydalanılabilmemesi, evlilik sona erdiği takdirde de kadın ile birlikte iade edilmesi gereklidir. Ahmet Akgündüz, "Başlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 131-133.

³³Kapadokya, yani Kayseri ve havalisi olarak geçmektedir. Bazı çalışmalarda Sivas ve etrafı olarak belirtilmektedir. Şerafettin Turan, "Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, S.4-5, (1965),66-67

³⁴Anthony A.M.,Bryer, "Rumlar Ve Türkmenler, 227.

³⁵*Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo .D'Alessandri'nin *Seyahatnâmeleri*, çev.Tufan Gündüz, 168; Walther Hinz, *Uzun Hasan*, 29.

³⁶Aleksi Komninos'un oğlu,İoannis Komninos'un kardeşidir (İonnis Dukas, *Bizans Tarihi*, 211).

³⁷Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 29.

³⁸Sâre Hatun (Sârey Hatun) Harput'ta oturmuş ve kendi adıyla anılan bir cami inşa ettirmiştir (Mehmet Ali Ünal, *XVI.Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*,(Ankara:TTK, 1989), 233.

³⁹Sultanlar ve Savaşlar, 32.

⁴⁰Cristelle, Baskins, "The Brigde of Trebizond", 88-91.

⁴¹Ayşe Atıcı Arayancan, "Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm ya da Mehd-İ Ulyâ: Selçukşah Begüm" *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, 20, (Aralık, 2019),1-11.Halil, Yusuf, Yakub ve Mesih'in annesidir. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 541.

⁴²Cristelle, Baskins, "The Brigde of Trebizond", 88-91.

⁴³Ebû Bekr-i Tihranî , *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk,(Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları,2001), 348.

⁴⁴Gülşenî Muhyî-yi, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, haz.Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi,(İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2014), 108.

⁴⁵Gülşenî Muhyî-yi, *Menâkıb-ı İbrâhim*, xxxı; *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 31-32.

Tebriz'e çağırılmıştı⁴⁶. 1478 yılında Uzun Hasan Bey'in ölümüne müteakip Selçukşah Begüm'ün yardımı ile tahta geçen Sultan Halil'in ilk yaptığı hamle Despina Hatun'un oğlu kendisinin de üvey kardeşi olan Mirza Maksud'u idam ettirmesi oldu⁴⁷. Kaynaklarda Despina Hatun'un bu olaya karışıp karışmadığı ya da bu olaylardan önce ölüp ölmediği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen 1474-1478 yılları arasında Uzun Hasan Bey'den önce öldüğü için bu olayla ilgili yorum yapılmamaktadır⁴⁸. Fakat burada dikkatimizi çeken Selçukşah Begüm'ün Uzun Hasan Bey'in eşleri ve üvey çocuklarına ki başta Despina Hatun'un çocuklarına karşı ciddi savaş açmasıdır. Bu nedenle Despina Hatun'un oğlu Maksud idam ettirilmiş, kızları ise taht kavgaları sırasında kardeşleri gibi öldürülmekten korktukları için altınlarını ve mücevherlerini alarak Şam ve Haleb'e kaçmıştır⁴⁹. Öte yandan Selçukşah Begüm Türkmen ve Müslüman ilk eş olmasından dolayı Despina Hatun'a göre devletin iç işlerinde daha etkiliydi. Türkmen geleneklerine bağlı olan Selçukşah Begüm, özellikle hanedan mensuplarının ve hatunlarının evlilikleri konusunda tedbirli ve kontrolcü aynı zamanda yaptırım gücü olan biriydi. Özellikle Sultan Halil'in öldürülmesinden sonra dul kalan eşinin Kadı Hasan'ın kardeşi Çelebi Hüseyin ile evlenmesine ciddi tepki gösterdi. Çünkü Türkmen geleneğine göre saray hatunlarının sadece hanedan üyeleri ve nüfuzu olan kişiler ile evlendirilmesi geleneği uygulanmaktaydı. Selçukşah Begüm, bu geleneğe uyulmayınca Sultan Yaküb Bey, Mesih Mirza, Yusuf Mirza ve Ali Mirza'yı çağırarak kengeş toplantısı yaptı⁵⁰. Ayrıca bu evlilikler ile ilgili sarayda kendisine muhalefet eden, şer'i kuralları yerleştirmek isteyen Kadı İsa, İbrahim Gülşeni ve diğer güç dengelerine karşı geldiği görülmektedir. Akkoyunlu devlet işlerinde üstlendiği roller ile kritik durumlara müdahalelerde de bulunabilmekteydi. Öyle ki Uzun Hasan Bey'in başkanlık yaptığı büyük divana katılarak iç ve dış siyasi olayları yakından takip etmiştir⁵¹.

Hiyerarşik olarak Despina Hatun'un üzerinde konumlanan diğer bir hatun ise Uzun Hasan Bey'in annesi Saray Hatun'du ve saraydaki kadınlar arasında nerdeyse en güçlü konuma sahipti. Özellikle dış politikada Akkoyunluların, Osmanlı, Karakoyunlu, Memlûkler ile arasındaki anlaşmazlıklarda çoğu zaman adlıği diplomatik görevler ciddi siyasi krizleri çözmüştür. Örneğin Despina Hatun kocası Uzun Hasan Bey'i Osmanlı'ya karşı kışkırtırken, Saray Hatun Osmanlı –Akkoyunlu ilişkilerini diplomatik yollarla çözmeye çalışıp, tarafları uzlaştırmak için gayret göstermiştir. Hatta Fatih Sultan Mehmed'in donanmasını Trabzon üzerine sevk edip, kendisinin de Tokat'ın kuzeyindeki Koyulhisar'a gidip, Akkoyunlular'a ait olan kaleyi ele geçirip, Erzincan yakınlarında Yassıçimen yaylasında otağ kurduğu⁵² sırada Saray Hatun, Çemişgezek Beyi Kürt Hasan ile birlikte Osmanlı ordugâhına gitmiştir⁵³. Saray Hatun'un görevi Fatih Sultan Mehmed nezdinde gelini Despina Hatun ve Uzun Hasan Bey adına arabuluculuk yaparak, Trabzon ve Akkoyunlu üzerine sefere çıkmasını engellemekti, fakat Fatih Sultan Mehmed, Trabzon üzerine sefere çıkmakta kararlıydı ve onu fikrinden vazgeçiremedi. Nitekim Fatih Sultan Mehmed sefer sırasında elçi olarak misafir ettiği Saray Hatun'u beraberinde rehine olarak götürdü⁵⁴. 1461 yılında Trabzon'u elde edildikten⁵⁵ sonra Saray Hatun'u ülkesine geri gönderdi. Başlarda dostluk bağlarının sürdürülmesinden yana olan Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan Bey'e hem Türkmen ve Müslüman olması hem de eşi Despina Hatun'un varis olmasından ötürü olsa gerek Trabzon

⁴⁶ Gaffarî, *Tarih-i Cihanâra*, 253, Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, 543, Hoca Saadeddin, *Tacü't -Tevarih*, 3, haz. İsmet Parmaksızoğlu, (Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları), 1979,330; Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 348, John Woods, *Akkoyunlular*, 203.

⁴⁷ Gaffarî, *Tarih-i Cihanâra*, 253; Yahyâ-i Kazvinî, *Lubbu't Tevarih*, 221; *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi*, 136; Hinz Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 59.

⁴⁸ Despina Hatun'un ölüm yeri ve tarihi için bkz. Yahya Başkan, "Despina Hatun'un Mezarı Meselesi" *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, S.1, (2016), 39-48.

⁴⁹ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Giovanni Maria Angioiello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin *Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, 172, *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi*, 47.

⁵⁰ Gülşeni, Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşeni, 105-108; Ayşe Atıcı Arayancan, "Mehd-İ Ulyâ: Selçukşah Begüm", 6.

⁵¹ Walther Hinz, *Uzun Hasan*, 97.

⁵² Hanifi Bostan, *Trabzon'un Fethi ve Türkleşmesi*, 79.

⁵³ Münecimbabî, *Sahaifü'l- Ahbâr fi Vekâ-yü'l- A'sâr*, çev. İsmail Erünsal, II, (İstanbul: Tercüman, 1976), 325.; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahit Çabuk, 1, (Ankara: Ankara Kültür Bakanlığı, 1989), 303; Âşık Paba-zâde, *Tevarih-i Al-i Osman (Âşık Paba-zâde Tarihi)*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332, 158; İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, nşr. Şerafettin Turan, (Ankara: 1991), 198.

⁵⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan", 71.

⁵⁵ Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, S: 14, (Haziran, 2003), 78.

hazinesinin bir kısmını verdi⁵⁶. Öte yandan Trabzon'un fethinin ardından Giresun'dan Hopa'ya kadar olan bütün bölge Osmanlı hâkimiyetine girdi⁵⁷.

Bu gelişmelerden sonra 1473 yılında Venedik yönetimi Uzun Hasan Bey'in yanına Osmanlı'nın durdurulması ve topraklarına saldırılarını engellemek için Venedik elçilerden birini gönderdi. Elçiye Akkoyunlu sarayına gittiğinde Saray Hatun'a saygı gösterip hediyeler vermesini, oğlu Uzun Hasan Bey'e kardeşi ve torunları için anlaşmalarının ne kadar münasip olduğunu uygun ifadeler ile anlatması söylenmişti. Aynı süreçte Venedik elçisi Despina Hatun'a da benzer hediyeler göndererek, Uzun Hasan Bey'i etkilemesi için teşvik etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Osmanlıya karşı Venedik yönetiminin stratejisi Akkoyunlu kadınları aracılığıyla Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'i sefere sürüklemek olmuştur. Venediklilerin amacı ise Kıbrıs, Rodos Şövalyeleri ve Uzun Hasan Bey'in arasında Fatih Sultan Mehmed'e karşı ittifak oluşturulmasını sağlamaktır⁵⁸. Nitekim Venediklilerin Uzun Hasan Bey'i Fatih Sultan Mehmed üzerine kışkırtmak için ardı ardına gönderdiği elçiler saraydaki hatunlar yani Saray Hatun ve Despina Hatun ile görüşüp, çeşitli hediyeler sunarak, içerdeki kontrolü çok yönlü takip ederek, ülkelerine rapor yazıp göndermeyi başardılar. Dolayısıyla Despina Hatun'un saray içerisinde konumlanmasında Saray Hatun'un mehd-i ulya olmasının etkisi oldukça büyüktü. Gelen elçiler saraydaki tüm kadınlara ile görüşüp, desteklerini almaya çalışmaları hatunların içerdeki gücü kadar dış politikadaki etkili nüfuzunu da göstermektedir. Öte yandan elçiler saray içerisinde etkili olan kadınlardan bilgi alıp onları yönlendirerek Osmanlıya karşı politika geliştirmeyi amaçladıkları görülmektedir.

Sonuç olarak, Despina Hatun'un saray dengeleri içerisinde yerini alması diğer kadınların yer aldığı hiyerarşik sıralama, nüfuzu, onların karakteri ve saraydaki konumuna göre oluşmaktadır. Saray Hatun Akkoyunlu sarayında güçlü valide sultan olmasının yanında adil, müşfik, iş bilen bir kadındı⁵⁹. Valide sultanın adaletli olması Despina Hatun açısından Harput sarayında birlikte yaşadıkları düşünülecek olursa, mehd-i ulya ve gelin ilişkisinin iyi olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca Despina Hatun, Saray Hatun'un iradesi ve konumu itibarıyla saray kadınları arasında üst otorite olması, Selçukşah Begüm'ün saraydaki siyasi etkisi, nüfuzu nedeniyle her zaman Saray Hatun ve Selçukşah Begüm'ün gölgesi altında kalmıştır. Ayrıca gayr-i müslim olması Türkmen kökenli olmaması, gelenek ve görenekleri bilmemesi gibi etmenlerde saray içerisindeki konumunu belirlemiştir.

2. Despina Hatun'un Evliliğinin Dış Politikadaki Rolü ve Etkinliği

Despina Hatun Akkoyunlu dış politikasında daha çok kendi ülkesi olan Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarını, halkını ve akrabalarını korumak için çabalamış, etkin olmaya çalışırken, Akkoyunlu-Trabzon Rum İmparatorluğu arasındaki dengeyi de korumak istemiştir. Komnenos hanedanının bir üyesi olmasından dolayı babasının ve amcası David Komnenos'un siyasetini yürütmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bilindiği üzere Uzun Hasan Bey, Despina Hatun ile yaptığı evlilikle Komnenos hanedanıyla sıhriyet oluşturarak Trabzon-Rum İmparatorluğu'nun hamisi oldu. Bu evlilik ile Akkoyunlu ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasında geçmişten gelen iyi ilişkilerin pekiştirmiş olması ile imparator David Komnenos, Uzun Hasan Bey'in yanına bir elçi göndererek kendilerinin Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed'e verdikleri yüklü vergiden kurtarılmasını istedi. Bu talebe duyarsız kalmayan Uzun Hasan Bey, 1459 yılında yeğeni Murad Bey'i İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed'in yanına elçi olarak gönderip, Trabzon-Rum İmparatorluğu'nun her yıl ödemekle mükellef olduğu üç bin altın tutarındaki verginin affedilmesini istedi. Buna ek olarak Yıldırım Beyazıt'ın topraklarına saldırmasına karşılık Kara Yülük Osman Bey'e göndermeyi vaat ettiği sarık, seccade ve

⁵⁶ Kristovoulos, *History of Mehmed Conqueror* by Kristovoulos, translate Charles T.Riggs, (Greenwood Press.,Westport, Connecticut, 1970),175; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr*, II, 326; Aşık Paşa-zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, 136; M.M. Mozzaoui, *The Origins of Safawids, Si'ism, Sufism, and the Gulât*, Wiesbaden, 1972,12; Hakkı Dursun, Yıldız, "The Akkoyunlu", A Short History of Turkish-Islamic States (Excluding the Ottoman State), Written by: İ. Kafesoğlu, H.D.Yıldız, E.Merçil and M.Sârey,(Ankara:1994),215; Aşıkpaşazade, *Osman Oğullarının Tarihi*, neşr. K.Yavuz-M.A. Saraç, (İstanbul: K Kitaplığı, 2003), 240.

⁵⁷ Hanifi Bostan, Trabzon'un *Fethi ve Türkleşmesi*, 82.

⁵⁸ Enver Konukçu, *Osmanlı-Akkoyunlu*,283.

⁵⁹ Gaffarî, *Tarih-i Cihanâra*, 253.

eyer takım gibi hediyelerin toptan gönderilmesini; Despina Hatun'a çeyiz olarak verilen Kapadokya ve çevresini kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat bu istekler karşısında Fatih Sultan Mehmed elçilere;

“Haydi siz rahatça gidiniz, ben gelecek sene kendim gelip, padişahınızın benden istediği şeyleri beraber getireceğim ve borcumu ödeyeceğim” diyerek haber gönderdi⁶⁰. Ayrıca

“Bundan önce annenın ricasıyla⁶¹ pençe-i gazabından kurtulmuşsun. Biz de seni mütenebbih olmuş ve semt-i salâha yönelmiş kabul ederek affetmiştik. Hâlbuki senin gibi imansız bir Türkmen'in benim zaman-ı ma'delet nişan-ı husrevanemde saltanat ve istikbal davasında bulunması haramdır”⁶²

diyerek annesi Saray Hatun'un ricası üzerine daha önce affettiğini fakat Osmanlı sınırlarında bulunan Tokat ve Karaman üzerine sefer düzenlediği için katiyen affetmeyeceğini belirterek, savaş için hazırlıklarını yapmasını söylemiştir. Bu arada Fatih Sultan Mehmed 1461 yılında Edirne'den Bursa'ya gelmiş, Gelibolu sancakbeyi Kasım Bey komutasındaki üç yüz parçalık donanmayı Trabzon üzerine sefer yapmak üzere Sinop'a göndermiştir⁶³.

Uzun Hasan Bey ise Despina Hatun ile yaptığı bu evlilikle Osmanlı'ya karşı ittifakını güçlendirmiş; Rum, Ermeni ve Gürcülerin desteğini kazanmıştı. Ayrıca siyasi bir gaye için yapılan evlilikle Trabzon-Rum İmparatoru'nun isteklerine uyarak, Trabzon'u Osmanlıya karşı savunma ve koruma sorumluluğunu almış oluyordu⁶⁴. İlaveten sihriyet ile bağlı olduğu Trabzon Rum İmparatorluğu'nda kendisine de veraset hakkı doğmaktaydı. Eşi Despina Hatun'un küçük yaştaki kardeşi yani kendisinin kayınbiraderi V. Alexis'in yerine amcaları David Komnenos tahta geçmişti, eğer onun tahta geçme hakkı varsa, kendisinin de karısı Despina Hatun'dan dolayı kayınpederi IV.Kalo İoannes'in mirasçısı olarak tahta geçme hakkının bulunduğu, ayrıca David'in tahtı gasp etmesi olayına müdahil olmak düşüncesindeydi. Fakat bunun için öncelikle Osmanlı tehlikesini bölgeden uzaklaştırması gerektiğini biliyordu⁶⁵.

Diğer taraftan Trabzon Rum İmparatoru David Komneno ise söz konusu evlilikle bir yandan Akkoyunlu saldırılarını durdurmuş, üzerindeki baskıyı azaltmayı başarmıştı. Fakat Uzun Hasan Bey'e güvenmemekteydi; aralarındaki anlaşmayı yeterli görmediğinden Osmanlıya karşı Roma'da bulunan Papaya, Gürcistan kralına, Fransa Burgonya düküne ve Karman'a elçiler göndererek kendisi ile ittifak yapılmasını talep etmişti⁶⁶. Nitekim Trabzon İmparatoru'nun 1460 yılında Burgonya Dükü'ne gönderdiği mektupta; “Theodora'yi Hasan Bey'e eş olarak verdim. Bunu, onu sağlama almak ve birlikte oluşturduğumuz Asya birliğinde bize sadık kalması ve dolayısıyla İstanbul'u elinde tutan Türk'e karşı savaşmaya devam etmesi için yaptım” diyerek Akkoyunlu dışında politik ittifak arayışının temellerini

⁶⁰ Dukas da şu şekilde geçmektedir: “Altmış seneden fazla bir müddetten beri her sene vermeye borçlu olduğun atlara mahsus bin eğer, bin eğer örtüsü ve bin gaşiy ve sarığı istiyoruz”, (İonnis Dukas, *Bizans Tarihi*,209); Remzi Kılıç, “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,14 ,(Haziran 2003/1), 99; Bekir Sıtkı Baykal, *Uzun Hasan Rekabeti*, 74.

⁶¹ Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*'de yer alan “Ebu'l-feth ve'l-megâzi cennet-mekân Sultan Mehmed Hân Gâzi hazretleri dergâhına Uzun Hasan tarafından mubâhât küne takdim olunmuş olan nâmenin suretine” yazılan cevapta :“Kişi devlete mağrur olup haddinden tecavüz edip devlet, alamet intikal ve imaret zeval olunan memlektir. Eğer İslam ehline kastın var ise devlet ve şeriatın bazı karşılıklı anlaşma edip yardım edenlerden bizim dahi kastımız olmaz. Mübarek şevval ayında askerlerinle birlikte Karahisar Kalesi üzerine vardın ve mazlumlara kast ettin. Daha önce annen ricası ile seni affettim. Ama buna güvenerek eski işlerine devam ettin. Bundan sonra affetmek kesinlikle yok. Senin padişahlık diye bildiğin şehirleri yıkmaktır. Er isen karşıma çıkarsın hazırlıkları yap askerlerini topla senin üzerine varacağım. Lafı uzatmaya lazım değildir. Cevap gönderilsin vesselam” cevabını göndererek annesi yüzünden affettiğini fakat artık savaş için hazırlık yapmasını “söylemektedir”.Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, 1, İstanbul: 1274, 278. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/665e76c3-c794-4775-8d2c-076bf9ad65a4> (erişim tarihi: 20.09.2023).

⁶² Enver Konukçu, “Osmanlı-Akkoyunlu”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, Ankara: Grafiker, 2003, 289.

⁶³ Kritovoulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, çev. Karolidi (İstanbul: 1328), 146.

⁶⁴ Remzi Kılıç, “Fatih Devri, 99.

⁶⁵ İsmail Ertaylan, “Trabzon'un Fethi”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, (Ankara: Grafiker,2003),165.

⁶⁶ Hanifi Bostan, “Trabzon'un Fethi ve Türkleşmesi”, *Trabzon Tarihi I*, Ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Kenan İnan, (Trabzon:Trabzon Ticaret Odası Yayınları,2022),78; Hoca Saadetin “Trabzon tekfürünün kızını alarak bu edepsiz kafir ile akraba olmuş yakınlık kurmuştu. Bu yakınlıktan güç alan, övünç duyan tekfur da çevresindeki Müslümanlara zarar ve ziyana uğratmakta geri durmamıştı”. Hoca Saadetin Efendi,*Tacü't -Tevarih*, 47.

ortaya koyarken, Asya birliği politikasının sürdürülmesinin tek yolunun Uzun Hasan'ın desteği olduğuna vurgu yapmaktadır⁶⁷.

Yapılan bu evlilikten fayda sağlamaya çalışan diğer bir taraf ise Venedik Cumhuriyeti yöneticileri olmuştur. Osmanlıya karşı Uzun Hasan Bey'in desteğini almak için Despina Hatun'un yeğeni Caterino Zeno'yu elçi olarak Akkoyunlu sarayına göndermişlerdi (1473); amaçları Despina Hatun'un aracılığıyla Uzun Hasan Bey'i etkilemek ve kışkırtmak bu yolla ittifak kurmaktı⁶⁸. Zaten Caterino seyahatnamesinde Akkoyunlu sarayına bu görev için gittiğini açıkça belirtmektedir. Caterino Zeno :

“Bizim Cumhuriyetimiz tarafından, eğer ülkemiz Batı ülkelerinin padişahlarını ortak düşmana karşı kışkırtamazsa bu düşman sonsuz hırs ve arzu ile kuvvet toplamış ve dünya İmparatoru olma sevdasına kapılmıştı. En azından Doğu ülkesinin hükümdarı Türklere karşı endişelendirme ve onların hareketlerinden şüpheye düşürmek için Uzun Hasan'ın sarayına elçi olarak görevlendirildi”⁶⁹

diyerek Uzun Hasan'ı kışkırtmak üzere geldiğini söylemektedir. Diğer bir görevi ise Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e Osmanlı topraklarına denizden saldırımları halinde 100 tane silahlı kısa gemi(galley) ve diğer küçük gemileri de silahlandıracaklarını bildirecekti. Ayrıca bu gemiler ile Osmanlı Devleti'ne yapılacak olan denizden kuşatmalarda da destek vermeye hazır olduklarını iletme⁷⁰. Caterino Zeno Akkoyunlu sarayına ulaştığında Despina Hatun ile akrabalık ilişkisinden dolayı görüşmesine izin verildi. Despina Hatun onu büyük bir lütufla karşılayıp, kız kardeşinin ve yeğenlerinin durumunu, iyi olup olmadıklarını sordu. Daha sonraki günlerde Caterino'nun geliş sebebinin öğrenince, Venedik Cumhuriyeti'ne bütün nüfuzunu kullanarak destek olacağını belirtti. Caterino bu arada Despina Hatun'un akrabası olması hasebiyle zamanla Uzun Hasan Bey ile yakınlaştı, öyle ki gece gündüz saraya rahatlıkla girip çıkabilmekteydi. Despina Hatun, Caterino ile yaptığı görüşmelerden etkilenmiş, hatta Osmanlı'nın babası IV. İoannesi öldürdüğünü, imparatorluğun zor durumda olduğunu söyleyerek destek için ikna etmişti. Dolayısıyla onun bu telkinleri Despina Hatun'u Uzun Hasan Bey'i Osmanlılara karşı savaşması için ikna etmede etkili oldu. Hatta Despina Hatun, kendi el yazısı ile Gürcistan kralına Osmanlılara karşı savaşı başlatması için mektup yazdı. Uzun Hasan Bey, savaşmak için ordusunu hazırladığı süreçte Caterinoyla birlikte gelen keşiş ile Venedik Cumhuriyeti'ne ve kendi akrabalarına ulaştırılması için mektuplar yazıp gönderdi⁷¹. Böylece Uzun Hasan Bey'i Trabzon Rum imparatorluğu, Venedik ve Papa işbirliği ile oluşan yeni müttefiklerin oluşmasında etkin rol oynadı.

Despina Hatun dışında kayınvalidesi Saray Hatun da gelinin ata topraklarını korumak için Uzun Hasan Bey ve Fatih Sultan Mehmed ile Trabzon üzerinde çıkan ciddi rekabet sürecinde diplomatik temaslarda bulundu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in Erzincan mevkiindeki Yassıçimen'de kamp kurduğu esnada Akkoyunluların elçi heyeti ile birlikte Saray Hatun da Osmanlı ordugâhına gitmişti⁷².

Despina Hatun karışık ve yoğun saray dengeleri içerisinde Hristiyan olarak inancının devam ettirilmesine izin verilirken, ona tanınan bazı tavizleri kullanarak dış politikada yazdığı mektuplar ve gönderdiği elçiler ile politik sürece dâhil oldu⁷³. Uzun Hasan Bey'in üzerinde Osmanlıya sefer yapması konusunda kışkırtıcı bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed tarafından Trabzon İmparatorluğu ele geçirildikten sonra Uzun Hasan Bey'e gönderdiği mektupta Despina Hatun'un mektupları ile olayları yönlendirmede etkili olduğunu belirtmektedir. Fatih Sultan Mehmed bu konuda şunları dile getirmektedir:

⁶⁷ Cristelle Baskins, “The Brigde of Trebizond”, 88-91.

⁶⁸ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Ambrogio Contrarini'nin Seyahatnameleri, çev.Tufan Gündüz, 21.

⁶⁹ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi, 21.

⁷⁰ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi, 23.

⁷¹ Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi 24.

⁷² Tursun Bey, *Tursun Bey Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977, 108-109; Seferle ilgili bkz. Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, 158; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Şerafeddin Turan, (Ankara :TTK, 1991), 198; Münecimbaşı, *Sahaifü'l- Ahbâr fi Vekâ-yiü'l- A'sâr.*, 325; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, 303; Neş ri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ /Neşri Tarihi*, haz.Faik Reşid Unat, M.A.Köymen, II, (Ankara:TTK 1957), 751.

⁷³ Cristelle, Baskins, “The Brigde of Trebizond, 88-91.

“Ordularım beni ona sahip kılmıştır. Fetih hakkında dünyada tanınmış olan hakların birincisidir. Komnene bana verdiği sözde durmamış, benim hâkimiyetime karşı seninle planlar kurmuş, bizzat Despina'nın mektupları da bu hususta bende kanaat hâsıl etmiştir. Ben de ona Asya'da vaat etmiş olduğum saltanatı vermekten çekinmişimdir. İşte bu suretle ona malik oluşum da kudretimi temin ediyor”⁷⁴.

Sonuç olarak Despina Hatun, doğduğu toprakları ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için elinden geleni yapmıştı; fakat Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u ele geçirilmesini ve halkının Osmanlı tebaası olmasını, amcası David Komnenos'un 1463 yılında İstanbul'da idam edilmesini engelleyememiştir⁷⁵. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed, eşi Uzun Hasan Bey'i Otlukbeli Savaşı'nda etkisiz hale getirmiştir⁷⁶. Bu olaylardan sonra umutsuz bir şekilde Diyarbakır'da ibadet ederek yaşamına devam ettiği görülmektedir.

3. Despina Hatun ve Hristiyanlık İnancı

Despina Hatun Akkoyunlu sarayında Hristiyan olarak yaşadı. Uzun Hasan Bey, ibadetlerini özgürce yapabilmesi için ona imkân sağladı, hatta onun için ibadethane yaptırdı. Zaten Despina Hatun, Trabzon'dan gelirken yanında inancını devam ettirmek, ibadetlerini yapabilmesi için aralarında rahibeler, keşişler ve papazın olduğu Hristiyan mahiyeti ile gelmişti. Venedikli bir tüccarın belirttiği üzere bu keşişlerin arasında yaşlı çok değerli ve saygın bir papaz vardı. Despina Hatun'un uzun süre dini merasimlerini düzenleyip, ibadetlerini yapmasında yardımcı olmuştu⁷⁷. Venedik elçisi Caterino Zeno'nun aktardıklarından Despina Hatun'un dönemin en inançlı kadınlarından olduğunu, Hristiyanlığa bağlılığını sürdürdüğü görülmektedir. Hatta Despina Hatun'un her gün Kutsal Akşam Yemeği ayinini Rum kilisesi öğretilerine ve usullerine göre yaptığını belirtmektedir⁷⁸. Bu bilgileri aktaran Caterino Zeno'nun Hristiyan Ortodoks mezhepli Despina Hatun ile Müslüman Uzun Hasan Bey'in yani iki farklı inanca sahip olan karı kocanın iyi anlaşmasından dolayı şaşkınlığını gizleyemediği görülmektedir. Bu durumu şu sözler ile göstermektedir:

“Kocası da başka bir dine mensup olmasına ve eşinin dinine düşman olmasına rağmen, bu konuda ona asla bir şey söylemiyor ve onun dinini terk etmeye zorlamıyor”⁷⁹.

Caterino Zeno her ne kadar Uzun Hasan Bey'in Hristiyan dinine düşmanca yaklaştığını belirtse de; Batılı araştırmacılar Osmanlıya karşı Hristiyan devletler ile yaptığı ittifaktan ötürü Uzun Hasan Bey'in de kendileri gibi Hristiyan olduğuna dair görüşler bildirmektedir. Hatta 15.yüzyıl seyyahlarından birinin Despina Hatun'un Uzun Hasan Bey'e savaşta takması için ucunda haç olan bir kolye verdiğini yazmaktadır⁸⁰. Uzun Hasan Bey muhtemelen karısına duyduğu saygı ve sevgiden haçlı kolyeyi almış fakat takmamıştır. Bu olay Avrupa'da Uzun Hasan Bey'in de Hristiyan olduğuna dair söylentiler çıkmasına sebep olmuş olabilir. Hatta Cristelle Baskı makalesinde Venedikli bir halk türküsünde Uzun Hasan Bey'in müttefikleri gibi Hristiyan olduğu vurgulanmakta, Büyük Türk olarak ifade ettikleri Fatih Sultan Mehmed ile savaştığını ve onun altın bayrakları altında Meryem Ana resimlerinin dolaştırıldığını aktarmaktadır⁸¹. Muhtemelen bu aktarımla Uzun Hasan Bey'in batılı devletler ile kurduğu ittifakın sevinci ve topluma yansımaları olabilir.

Öte yandan Uzun Hasan Bey Müslüman olmakla birlikte Hristiyanlık karşısında toleranslı olduğu şüphesizdir, çünkü Despina Hatun ile evlenmesinin yanında Ermeni kilisesi inşasında yaptığı

⁷⁴ Temel Öztürk, “Trabzon'un Fetih Hazırlıkları”, 102.

⁷⁵ Alexander Aleandrovich Vasiliiev, “Tarih Ve Literatürde Trabzon İmparatorluğu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 29, çev. Murat Keçiş, Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, (Ekim, 2020), 321; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l Feth*, 105.

⁷⁶ Solakzade, *Solakzade Tarihi*, 325; Ebü Bekr-i Tihri, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 371; Halil, İnalçık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 105-107.

⁷⁷ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 168.

⁷⁸ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi*, 24.

⁷⁹ *Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi*, 24.

⁸⁰ Cristelle, Baskins, “The Brigde of Trebizond”, 91.

⁸¹ Cristelle, Baskins, “The Brigde of Trebizond”, 91.

yardımlarda bunu görebilmekteyiz⁸². Walter Hinz'in belirttiği üzere batıdaki âlimler onu Hristiyan bir dost olarak gördü, Venedik ile yaptığı ittifaktan dolayı Avrupa'da hakkında en mükemmel şeyler anlatılan romantik bir kahraman olarak gösterildi; öyle ki bir Latin tarihçisi onu sağ omuzunda haç taşıdığını kaydedecek kadar ileri gitmişti⁸³. Her ne kadar Avrupa'da Uzun Hasan Bey'in kendileri ile kurduğu ittifaktan ötürü Hristiyan olduğuna dair türküler, şiirler, gösteriler yapılsa da, samimi bir Müslüman'dı. Kuran'ı Türkçeye çevirtti, Ehl-i Beyte saygı duydu, hatta Ehl-i Beyt sevgisini resmi bir genelge şeklinde yayınlattı⁸⁴. Gayri müslim topraklarına sefer düzenleyip, mescid, medrese ve ribatlar yaptırdı⁸⁵. Bunlara ek olarak âlimler ile meclisler düzenleyip, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dini konuları üzerine tartışan, tasavvufi zümreler ile iletişim kurup, mutasavvıfları sarayında himaye eden, halkın üzerinde nüfuzu olan dervişler ile ilişkisini iyi tutup,⁸⁶ genel olarak Sünni akideye bağlı, ön kızılbaşlık⁸⁷ döneminde Şiiler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan bir sultandı⁸⁸. Dolayısıyla güçlü bir Türk-İslam kültürü ve inancı ile yetişen, tasavvufa ilgi duyan, cami, medrese gibi İslami mimari eserler inşa ettiren ve feth ettiği bölgelerin İslamlaşmasına gayret gösteren Uzun Hasan Bey'in batıdaki söylentilerin aksine Hristiyanlık inancına meylenmesinin mümkünü yoktur.

Öte yandan her ne kadar Avrupa'da Uzun Hasan Bey'in Hristiyanlığı ile ilgili siyasi bir algı oluşturulsa da 1474-1478 yılında Gürcüler ve gayri müslimler üzerine yaptığı (bu seferleri Gürcistan üzerinden Avrupa topraklarına ticaret yapabilmek için) beş seferde Avrupa'da yankı uyandırmış fakat Hinz'in de belirttiği üzere Hristiyan dostluğu hakkında şüphe uyandırmamıştır⁸⁹. Çünkü bu seferler sırasında yazılan Ermeni kolofonlarında⁹⁰ onunla ilgili Hristiyanlara yüklenen vergi, ibadetlerin yapılması ile ilgili ağır eleştiriler ve sözler yer almaktadır. Örneğin 1469 yılında Paşavank Köyü'nde İsrail Hanım tarafından yazılan Ermeni kolofonunda:

“1469 Lord Stepannos Altamarci'nin Katolikosluğu sırasında Cihanşah Mirza'nın sayısız askerini katleden Hasan Bey (Uzun Hasan Bey) saltanatı döneminde Halep'ten Semerkant'a kadar uzanan bölgeleri ve halkları kendisine bağlı kıldı. Yazıklar olsun Hristiyanlara getirdiği sonsuz acıya” diyerek ona beddua edilmektedir⁹¹.

Aynı şekilde Ararat Aljoc Manastırı'na ait kolofonda 1471 yılında Ejmiancin kutsal makamı Lord Aristakes'in papalığı ve Gürcü Kralı Bagrat'ın hükümdarlığı sırasında Uzun Hasan Bey'in Hristiyanlığı titrettiği ve ağır vergiler tahsil ettiği yazmaktadır⁹². Yine Stefan'ın şarkı kitabından alınan kolofonda ise ağır vergilere vurgu yapılırken Hristiyanların kilisede ibadetini yasakladığı, şehir, köy ve manastırlarda kilise çanlarının çalınmasına izin verilmediği, rahiplerin öldürüldüğü yer almaktadır⁹³.

Yine başka bir kolofonda Gürcistan Basen topraklarında otuz iki bin kişinin esir alındığı, kırk sekiz bin kişinin öldürüldüğü kayıt altına alınmıştır. Tiflis de ise otuz bin kişi öldürüp, otuz bin kişiyi

⁸² Walter Hinz, “Akkoyunluların Kültür ve Teşkilat Hayatı”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, (Ankara: Grafiker, 2003), 325.

⁸³ Walter Hinz, “Akkoyunluların Kültür ve Teşkilat Hayatı”, 325.

⁸⁴ Ehl-i Beyt konusunda Bkz. Ahmet Mahmud Gözün, “Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Ehl-i Beyt'e Yazdığı Arapça Tavsiyenamenin Dil Açısından Tahlili”, *Baberti Dergisi / Journal of Babarti*, 17, (Haziran, 2023),1-23.

⁸⁵ İlhan Erdem- Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlular Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, (Ankara: Birleşik Kitabevi, 2007), 205

⁸⁶ Ayşe Atıcı Arayancan, “Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*,87,(Eylül,2018),89-102.

⁸⁷ Hamidreza Sohrabiabad, “Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S.18, (2018),203-223. Ön Kızılbaşlık terimi Safevi öncesi Türkmen aşiretlerin Sünnilikten On iki imam Şiiliğine geçiş sürecine verilen genel kavramdır. Özellikle Şeyh Haydar tarafından siyasi anlamda kullanılmadan önce bazı Türkmen gruplarının inanç biçimiydi.

⁸⁸ Abdül Resul Khairandish,M.Namdari Monfared, ”Muasar-i Deryay-i Akkoyunluha tused-i Devlet-i Osmani”, *Pejuhaşa-i Ulûm-i Tarih*, 7,3, (2014),4.

⁸⁹ Ebû Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 342-343; Walter Hinz, “Akkoyunluların Kültür ve Teşkilat Hayatı”,325;Abdül Resul Khairandish,M.Namdari Monfared, ”Muasar-i Deryay-i Akkoyunluha, 4.

⁹⁰ Ermeni kolofonlarını Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscript*, (Massachusetts: Cambridge,1969) adlı eserinde toplamıştır.

⁹¹ Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian*, 269.

⁹² Avedis K. Sanjian, *Colophons*,301; Ebû Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 342-343.

⁹³ Şarkı için bakınız Avedis K. Sanjian, *Colophons*, 317.

esir aldığı yazılarak, lanet okunmaktadır⁹⁴. Dolayısıyla Uzun Hasan Bey'in Hristiyan topraklarında yaptığı sefer sırasında bölgede kontrolü sağlamak, vergi düzenini kurmak için yaptığı uygulamalardan Akkoyunlu hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kalan Hristiyan halkın ve din adamlarının şikâyetçi olduğu görülmektedir. Hristiyan eşi Despina Hatun'un bu seferlerde müdahil olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanılamazken, eşi Uzun Hasan Bey'in inancı üzerinde direk bir etkisi olmadığı görülmektedir. Fakat Despina Hatun'a kızlarını Hristiyan inancı ile yetiştirmesine karışmadığı görülmektedir⁹⁵.

Öte yandan Despina Hatun'un kendi dinine bu kadar bağlı olması, aslında Akkoyunlu topraklarında diğer Hristiyanlar için yönetim merkezi açısından destek oluştururken, bölgedeki Hristiyanlara karşı himayeci bir yaklaşımı olmuştur. Nitekim Despina Hatun'un yaşadığı şehir Harput'ta çok sayıda Rum, Ermeni, Süryani kökenli gayri müslim bulunmaktaydı. Zaten şehri ziyaret eden elçi Barbaro şehrin sakinlerinin çoğunun Rum olduğunu, Despina'ya hizmet ettiklerini belirtmektedir⁹⁶. 1507 yılına kadar Akkoyunluların elinde bulunan Harput'ta gayri müslim nüfus tespit edilemezken, 1523-1566 yılları arasında gayri müslimlerin yaşadığı mahalleler Gürcü Bey ve Norsis mahalleleriydi. 1518'de altı bin civarında olan nüfusu giderek artmış olan Harput'un 1518-1566 yılları arasında toplam nüfusun %54-62'si Müslüman, %32-46'sı gayri müslimlerden oluşmaktaydı⁹⁷. 16.yüzyılda Harput'tan geçen ve kayıt düşen Simeon seyahatnamesinde:

“Harput şehri içinde, civar köylerde ve bütün eyalette pek çok Süryani vardır. Kaleye bitişik vaziyette olan Süryani kilisesinin kaleden daha kadim bir bina olduğunu söyleniyordu”⁹⁸. “Ovada, aynı zamanda Sırp George, Sırp Abdülmesih ve Garmir adlarını taşıyan üç büyük manastır vardır. Bunlardan dağın eteğinde bulunan Abdülmesih, babası tarafından kurban edilen çocuğun kanı ile boyanmış mukaddes bir taş; Garmirvank, âlim rahipleri ve yazmaları ile meşhurdur. Sırp Georg manastırının reisi, Katolikos Azaria'nın öğrencisi Mıgırdiç adlı rahip, manastırda ikametimi temin etti. Harput köyleri içinde Rum köyleri de vardı; fakat bunlar kendilerini Ermenilerden tefrik etmeyip onlarla akrabalık tesis etmişlerdir; hemen hepsi de Ermenice konuşurlar. Bunlar birbirleriyle o kadar kaynamışlardı ki kimin Ermeni, kimin Rum veya Süryani olduğu anlaşılmıyordu”⁹⁹ şeklinde yazmaktadır.

Dolayısıyla Barbaro'nun bahsettiği gibi Siemon da Akkoyunlu döneminde ve sonrasında Harput bölgesinde yoğun bir nüfusun Rum, Ermeni, Süryani kökenli gayri müslimlerin bir arada yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca Siemon'un aktardıklarından bölgede yaşayan gayri müslimler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin iyi olduğu, evlilikler tesis ettikleri, hatta aynı kiliseyi ortak kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla Despina Hatun'un Diyarbakır ve Harput bölgesinde yaşadığı düşünülürse en azından bu bölgedeki Hristiyanların Katolik ve Protestan kiliselerinde ibadetlerini yaptıkları, manastırların açık olduğunu ibadet izinlerinin bulunduğu görülmektedir. Öte yandan Akkoyunlu yöneticileri hiçbir zaman bölgedeki gayri müslimleri din değiştirmeye zorlamamış, onlara dinlerini diledikleri gibi yaşama imkânı vermişti. Nitekim saray içerisinde bile Despina Hatun örneğinde olduğu gibi Hristiyanların İslamlaşması istenmemiş ve ibadet hürriyeti tanınmıştır. Despina Hatun ve kendisi ile gelen maiyeti diledikleri gibi ibadetlerini yapmış, yaşadıkları bölgedeki diğer Hristiyanlar ile iletişim halinde kalmışlardır, hatta bölgedeki diğer Hristiyan gruplar ile temas kurup himaye ettiği görülmektedir.

4. Ölümü ve Mezar Yeri

Despina Hatun'un ölüm şekli ve ölüm tarihi ile ilgili dönem kaynaklarında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte kronolojik takibi yapıldığında muhtemelen 1474 ile 1478 seneleri arasında vefat etmiştir. Harput'ta Aziz George (Mar Jurjis)'un Jacobite Kilisesi, St. George Kilisesi¹⁰⁰ ya da St. Qurine

⁹⁴ Avedis K. Sanjian, *Colophonss*, 320-321.

⁹⁵ *Doğu'da Venedik Elçileri*, 24.

⁹⁶ Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 90

⁹⁷ Mehmet Ali Ünal, “Harput”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, 232-233.

⁹⁸ Simeon, *Polonyalı Simeon'un Seyahâtnamesi 1608-1619*, çev. Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: Baha Matbası, 1964), 89

⁹⁹ Simeon, *Polonyalı Simeon*, 89.

¹⁰⁰ Avedis K. Sanjian, *Colophonss*, 277; William, Jackson Kelsey, “Komnenoi of Trebizond”, 171; Bazı kaynaklarda Aya Yorgi olarak da geçmektedir.

Kilisesi olarak geçen kiliseye defnedilmiştir. Despina Hatun'un mezarı kilise kapısının yanında bir kemer altında sade bir kerpiç sanduka altınındadır¹⁰¹. Venedikli bir tacir 1480 yılında St.Quirine Kilisesi'ne yaptığı ziyaret sırasında Despina Hatun'un mezarını Harput'ta ziyaret etmiş ve onun mezarı ile ilgili :

*“Horlayıcı bir şekilde kilise yakınında bir revakın altında toprağa vermişler, mezarın üzerinde bir adım yüksekliğinde, bir adım genişliğinde ve üç adım uzunluğunda tuğla ve kerpiçten sandukaya benzer bir şey yapmışlar ”*¹⁰²diyerek tasvir etmiştir.

Öte yandan “horlayıcı bir şekilde” tabirini kullanarak Hristiyan olmasından dolayı olsa gerek Despina Hatun'un mezarına önem verilmediğini vurgularken, sandukası ve mezar yeri hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Bryer ise Despina Hatun'un mezarının 1883 yılında tahrip edildiğini, günümüzde ise kaybolduğunu belirtmektedir¹⁰³. 1480 yılında Harput'u ziyaret eden tacirin aktarımından Despina Hatun'un kilise kapısının yanında yer alan sandukası çok erken dönemde, ölümünden 3-5 yıl sonra tahrip edildiği düşünülmektedir. Mezarının bulunduğu kilisenin tespitinde ise Harput'taki St. George Kilisesi'ne mi yoksa Diyarbakır St. George Kilisesi'ne mi defnedildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Venedikli tacirin 1480 yılında bizzat görüp, tarif etmesi, dönem kaynaklarının büyük çoğunluğunun Despina Hatun ve kızlarının Harput'taki sarayda yaşadığına vurgu yapmaktadırlar, elimizde daha somut bir veri olmamasından ötürü mezarının Harput St. George Kilisesi'nde olduğu söylenebilir¹⁰⁴.

SONUÇ

Hristiyan bir hatun olarak Akkoyunlu hanedanına Uzun Hasan Bey'in eşi olarak gelen Despina Hatun'un Akkoyunlu sarayında diğer hatunlar arasındaki hiyerarşide Şahbanu olarak konumlandığı fakat mehd-i ulya /hükümdar annesi olamadığı görülmektedir. Çünkü Uzun Hasan Bey ile yaptığı evlilikten doğan oğlu Maksud'un taht mücadelesi ve isyanlar sebebiyle öldürülmesi onun soy seçeresinin Akkoyunlu hanedanında iktidar açısından devam etmediğini göstermektedir. Öte yandan kızı Âlemşah Begüm / Halime Begüm'ün Şeyh Haydar ile evlendirilmesinden dolayı Safevi hanedanı içerisinde şecere takibi yapılabilir.

Despina Hatun'un Akkoyunlu dış politika ve diplomatik görüşmelerde doğrudan olmasa da akrabalık ilişkileri nedeniyle etkin rol almıştır. Özellikle Akkoyunlu, Osmanlı, Trabzon Rum ve Venedik arasındaki yazışmalarda bizzat kendisi mektup yazarak müdahil olmuş, gelen elçileri ağırlayıp, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü, Rum halkını ve akrabalarını korumaya çalıştığı tespit edilmektedir. Akkoyunlu sarayı içerisinde başta Uzun Hasan Bey olmak üzere dış politikada yönlendirici bir tavır takınmıştır.

Despina Hatun Akkoyunlu sarayında Hristiyan olarak yaşamış, Harput ve Diyarbakır bölgesinde Rum ve diğer Hristiyanlar için himayeci bir güç oluşturmaya çalışmıştır. Uzun Hasan Bey'in eşi olarak Akkoyunlu sarayında Hristiyan inancına bağlı olarak yaşaması, konumlanması, dış politikada üslendiği görev açısından hükümdar eşlerine örnek oluşturmaktadır. Öte yandan Akkoyunlu hanedanı tarafından yapılan diğer siyasi evlilikler, sıhriyet bağı ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile geçmişten gelen bağların kuvvetlenmesinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak, Akkoyunlu sarayında hükümdar eşi olarak yaşamını sürdüren Despina Hatun inançlarına ve geleneklerine bağlı, dış politikada saraydaki diğer Türkmen Hatunlar kadar olmasa da

¹⁰¹Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, 132; Walther Hinz, Uzun Hasan, 29.

¹⁰²Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, 132.

¹⁰³ Anthony A.M., Bryer, “Rumlar Ve Türkmenler, 227-228.

¹⁰⁴Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, 132-172; Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi ,47; Despina Hatun'un mezar yeri ile ilgili tartışma ve inceleme için bkz. Yahya,Başkan ”Despina Hatun'un Mezarı Meselesi” ,39-48; Ayrıca 2022 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle kazı başkan yardımcısı Kadir Atıcı'nın beyanına göre Harput'ta yapılacak olan yüzey araştırmalarında Despina Hatun'un mezar yerinin nerede olduğuna daha net açıklık getirecektir. Trt Haber,20.10.2023 tarihinde erişildi, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/despina-hatun-sarayinin-izlerine-ulasmak-icin-yuzey-arastirmasi>

kendi halkı, toplumu ve Komnenos hanedanının hâkimiyet mücadelesinde ve batılı devletlerin kurduğu Asya birliğinin korunması için gerekli yazışmaları yaparak destek verdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, “Başlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 131-133.
- Arayancan, Ayşe Atıcı, “Akkoyunlu Sarayında Bir Begüm ya da Mehd-i Ulyâ: Selçukşah Begüm” , *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, 20, (Aralık, 2019),1-11.
- Arayancan,Ayşe Atıcı, “Akkoyunlu Sarayında Manevi ve İdari Güç”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 87, (Eylül,2018), 89-102.
- Âşık Paşa-zâde,*Tevarih-i Al-i Osman(Âşık Paşa-zâde Tarihi)*, İstanbul: Matbaa-i Amire,1332.
- Aşıkpaşazade, *Osman Oğullarının Tarihi*, neşr. K.Yavuz-M.A. Saraç, İstanbul: K Kitaplığı, 2003.
- Babinger, Franz “Fatih Sultan Mehmed ve İtalya”, *Belleten*, çev.Bekir Sıtkı Baykal, 17, S.65, (Ocak , 1953), 41-82.
- Baskins, Cristelle, “The Bride of Trebizond: Turks and Turkmens on A Florentine Wedding Chest, Cırca 1460”, *Manusecsibi,Mugarnas*, Ed. Gülru Necipoğlu, Managing Ed. Karan A.Leal, 29, (2012), 83-100.
<https://www.jstor.org/stable/23350363>
- Başkan, Yahya, “Despina Hatun’un Mezarı Meselesi” *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, (Temmuz, 2016), 39-48
- Baykal, Bekir Sıtkı, “Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2, (Mayıs, 1964), 67-75.
- Bessarion , Michael Panateros, *Two Works on Trebizond*, ed./trasn.Scott Kennedy,Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts,2019.
- Bostan, Hanifi , “Trabzon’un Fethi ve Türkleşmesi “, *Trabzon Tarihi*, I, ed. Hikmet Öksüz, Veysel Usta, Kenan İnan, Trabzon:Trabzon Ticaret Odası Yayınları,2022.
- Bryer, Anthony A.M.,“Rumlar Ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, çev. M. Sibel Dinçel, Murat Keçiş, 16/16, (Bahar, 2014), 177-232.
- Budak, Munşi-yi Kazvini, *Cevahirü'l-Ahbar: Bahş-i Tarih-i İran az Karakoyunlu ta Sal-ı 984*, tah. Muhsin Behrâm Nejâd, Tahran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub,2000.
- Çağatay, Neşet, “Akkoyunlular”, *Türkmen Akkoynlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoynlu, Grafiker, Ankara: Grafiker, 2003,43-50.
- Dukas, İoannis, *Bizans Tarihi*, çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul,1956.
- Erdem,İlhan- Paydaş, Kazım, *Ak-Koyunlular Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, Ankara: Birleşik Kitabevi, 2007.
- Erşahin,Seyfettin, *Akkoyunlular, Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ankara:2002.
- Ertaylan, İsmail, Hakkı, “Trabzon’un Fethi”, *Türkmen Akkoynlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoynlu, Ankara: Grafiker, 2003,153-172.

Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, 1. (İstanbul: 1274), 278.

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/665e76c3-c794-4775-8d2c-076bf9ad65a4>

(erişim tarihi: 20.09.2023)

Gaffarî, *Tarih-i Cihan-âra*, neşr. Hasan Neraki, Tahran: Hafez, 1343.

Gözün, Ahmet Mahmud, “Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’ın Ehl-i Beyt’e Yazdığı Arapça Tavsiyenamenin Dil Açısından Tahlili”, *Baberti Dergisi / Journal of Babarti*, 17, (Haziran, 2023), 1-23.

Gülşenî Muhyî-yi, *Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2014.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2006.

Hinz Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara: TTK, 1992.

Hinz, Walter, “Akkoyunluların Kültür ve Teşkilat Hayatı”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, Ankara: Grafiker, 2003, 315-326.

Hoca Saadeddin, *Tacü't -Tevarih*, 3, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Şerafeddin Turan, Ankara, TTK, 1991.

İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye–Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

İnan, Kenan, “Trabzon’un Osmanlılar Tarafından Fethi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, S. 14, (Haziran, 2003), 71-84.

Jackson, Kelsey Willam, “A Genealogy of the Grand Komnenoi of Trebizond”, *The Journal of the Foundation for Mediaeval Genealogy*, 2/3, (2007), 171-189

Khairandish, Abdül Resul, Monfared, M. Namdarid, “Muasar-i Deryay-i Akkoyunluha tused-i Devlet-i Osmani”, *Pejuhaşha-i Ulûm-i Tarih*, 7/3, (2014), 4-12.

Kılıç, Remzi, “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, (Haziran 2003/1), 95-118.

Konukçu, Enver, “Osmanlı-Akkoyunlu”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, haz. Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, Ankara: Grafiker, 2003.

Kristovoulos, *History of Mehmed Conqueror by Kristovoulos*, trans. Charles T. Riggs, Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1970.

Kritovoulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, çev. Karolidi, İstanbul: 1328.

Mozzaoui, Michel M. *The Origins of Safawids, Si'ism, Sufism, and the Gulât*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1972.

- Müneccimbaşı, *Sahaifü'l- Ahbâr fi Vekâyiü'l- A'sâr*, çev. İsmail Erünsal, II, İstanbul: Tercüman, 1976.
- Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ /Neşri Tarihi*, haz.Faik Reşid Unat, M.A.Köymen, II, Ankara:TTK 1957.
- Oruç Bey Bayat, *İlişkiler Bir Şii/Katolik*, çev. Tufan Gündüz İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Özcan, Altay Tayfun, “Leh Kroniği Historiae Polonicae’de Uzun Hasan Beğ’e Dair Bilgiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25, S.1, (Temmuz, 2010), 371-378.
- Paydaş, Kazım, “Ak-Koyunlu Devleti’nde Siyasî Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu” *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Quiring R -Zoche, “Aq Quyunlu”, *Encyclopaedia*, Vol. II / 2, (1986), 163-168
<https://www.iranicaonline.org/articles/aq-qoyunlu-confederation>
- Roemer, Hans R., “Kızılbaş Türkmenler: Safevi Teokrasinin Kurucuları ve Kurbanlar”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, çev. Harun Yıldız, 36, (Haziran 2006), 81-92.
- Sanjian, Avedis K., *Colophons of Armenian Manuscript*, Massachusetta: Cambridge, 1969.
- Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D’Alessandri’nin Seyahatnâmeleri, çev.Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Simeon, *Polonyalı Simeon’un Seyahâtnamesi 1608-1619*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Baha Matbası, 1964.
- Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, haz.Vahit Çabuk, 1, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Sonrabiabad, Hamidreza, “Akkoyunluların Mezhepsel Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S.18, (Kış, 2018), 203-223.
- Tihranî, Ebû Bekr-i, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, çev.Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Turan Şerafettin,“Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, S.4-5, (1965), 63-118.
- Turan, Şerafeddin, “Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik”, *Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu*, ed.Adil Şen, Necip Aygün Akkoyunlu, Ankara: Grafiker, 2003, 189-234.
- Turan, Şerafeddin, *Fatih Mehmet –Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Tursun Bey, *Tursun Bey Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977
- Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu’da Venedik Elçileri*, Caterino Zeno ve Ambrogio Contrarini’nin Seyahatnameleri, çev.Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI.Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*, Ankara: TTK, 1989.
- Ünal, Mehmet Ali, “Harput”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.16, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, 232-233.

Öztürk, Temel “Trabzon’un Fetih Hazırlıkları”, *Trabzon’da Fetih ve Şehir*, ed. Temel Öztürk, Trabzon: Trabzon Kitaplığı : 2021, 95-109.

Vasiliev Alexander Aleandrovich, “Tarih Ve Literatürde Trabzon İmparatorluğu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 29, çev. Murat Keçiş, Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, (Ekim, 2020), 317-368.

Woods, John, *Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993 .

Yahyâ-i Kazvinî, *Lubbu’t Tevarih*, yay. Seyyid Celâleddin Tahranî, Tehran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, 1315.

Yıldız, Hakkı Dursun, “The Akkoyunlu”, *A Short History of Turkish-Islamic States (Excluding the Otoman State)*, Written by: İ. Kafesoğlu, H.D.Yıldız, E.Merçil and M.Sârey, Ankara:1994.

Trt Haber, 20.10.2023 tarihinde erişildi, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/despina-hatun-sarayinin-izlerine-ulasmak-icin-yuzey-arastirmasi>

Pisanello, 12.10.2023 tarihinde erişildi, https://fr.wikipedia.org/wiki/Pisanello#/media/Fichier:Pisanello_011.jpg

Ek

Ek 1: *Aziz George ve Prenses* (muhtemelen Despina Hatun), 1436-1438 civarı. Prensesin yüzünün detayı, Sant'Anastasia Kilisesi, Verona. 12.10.2023 tarihinde erişildi https://fr.wikipedia.org/wiki/Pisanello#/media/Fichier:Pisanello_011.jpg

Hârizmşahlar Devleti-Irak Selçuklu Devleti İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme An Overview of The Relations Between The Khwarizm Shahs and the Seljuqs of Iraq

Mevlüt GÜNLER¹

Mahir SÜLÜK²

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt GÜNLER

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karaman, Türkiye

ORCID: 0000-0003-2217-0644

e-mail: mevlutgunler@kmu.edu.tr

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Karaman, Türkiye

ORCID: 0009-0009-8966-6362

e-mail: mahirsuluk@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 23.10.2023

Kabul/Accepted: 26.02.2024

Atf: Günler, Mevlüt; Sülük, Mahir “Hârizmşahlar Devleti-Irak Selçuklu Devleti İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 103-124.

Citation: Günler, Mevlüt; Sülük, Mahir, “An Overview of The Relations Between The Khwarizm Shahs and the Seljuqs of Iraq”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 103-124.

Lisans/License:

Öz - Devletler arası ilişkiler tarafları siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik anlamda şekillendirdiği gibi çevre devletler ile toplumları da etkilemektedir. Özellikle var olan siyasi teşekkülün son dönemi ile tarih sahnesinden çekilmesi, yeni bir oluşumun ortaya çıkması ve kimlik kazanmasında etken unsurların başında gelmektedir. Bununla birlikte yeni oluşum çevreden etkilendiği gibi çevresine yeni bir dinamizm ve hüviyet de kazandırmaktadır. Bu bağlamda Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve son bulması, Irak Selçukluları ile Hârizmşahların tebarüz etmeleri neticesiyle sonuçlanmıştır. Irak Selçukluları, hanedan üyesi olarak ana gövdenin devamı niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Irak Selçuklu Hükümdarları Büyük Selçuklu mirasının doğal temsilcisi olarak siyaset izlemeye özen gösterdikleri gibi zaman zaman da çevre siyasi teşekküller tarafından da bu hüviyetle kabul görmüşlerdir. Diğer taraftan Hârizmşahlar ise atanmış vali statüsünden öncelikle bağımsız ve muktedir hükümdar kisvesine dönüşmüş; akabinde de Selçuklu mirasının mirasçısı sıfatıyla bölgenin etkin güçlerinden biri haline gelmişlerdir. Bu bağlamda 1157 tarihinde Sultan Sencer'in vefatı önemli bir dönüm noktası olarak dikkatleri çekmektedir. Onun vefatıyla birlikte Selçuklu sahasında ileri gelen bürokrat ve hanedan mensupları gelecek arayışı içerisinde faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Şüphesiz dikkat çeken faaliyetlerden biri de İlarşan idaresindeki Hârizmşahların bağımsız bir devlete dönüşerek Selçuklu mirasçısı kimliğine bürünmesidir. Gerek Irak Selçukluları gerekse de Hârizmşahlar, Selçuklu sahası ve Abbasilerle olan ilişkileri bağlamında araştırmacıların dikkatini çekmiş diplomatik, askeri ve diğer yönleriyle ilgili kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Biz ise bu çalışmamızda Hârizmşahlar ve Irak Selçukluları ilişkilerini tarihi seyre uygun ele alarak her iki devlet ve coğrafya bağlamında değerlendirip literatüre katkı vermek niyetindeyiz.

Anahtar Kelimeler– Büyük Selçuklu Devleti, Hârizmşahlar, Irak Selçukluları, Abbasiler.

Abstract – Countries are shaped by interstate relations in political and military terms. They also change the surrounding states and societies. In particular, the last period and the end of the existing political organisation is one of the most important factors in the formation and identity of the new political formation. On the other hand, the new formation is not only influenced by its environment, but also gives it a new dynamic and identity. In this context, the decline and end of the Great Seljuqs State led to the emergence of the Seljuqs of Iraq and the Khwarizm Shahs. The Seljuqs of Iraq are considered to be the direct representatives of the Great Seljuq heritage because they were members of the dynasty and the continuation of the main body. The Khwarizm Shahs, on the other hand, first transformed themselves from appointed governors into independent and powerful rulers, and then became one of the most influential powers in the region as the heirs of the Seljuqs heritage. The relations of these states with the Seljuq and Abbasid regions have attracted the attention of researchers and valuable studies have been conducted on diplomatic, military and other aspects. In this study, we aim to contribute to the literature by evaluating the relations between the Khwarizm Shahs and the Seljuqs of Iraq in the context of both states and geography.

Keywords– The Great Seljuqs State, Khwarizm Shahs, The Seljuqs of Iraq, Abbasids.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

Countries are shaped by interstate relations in political and military terms. They also change the surrounding states and societies. In particular, the last period and the end of the existing political organisation is one of the most important factors in the formation and identity of the new political formation. On the other hand, the new formation is not only influenced by its environment, but also gives it a new dynamic and identity. In this context, the decline and end of the Great Seljuq State led to the emergence of the Seljuqs of Iraq and the Khwarizm Shahs. The Seljuqs of Iraq are considered to be the direct representatives of the Great Seljuqs heritage because they were members of the dynasty and the continuation of the main body. The Khwarizm Shahs, on the other hand, first transformed themselves from appointed governors into independent and powerful rulers, and then became one of the most influential powers in the region as the heirs of the Seljuqs heritage. During the reign of Sultan Sanjar, struggles between the members of the Seljuqs of Iraq dynasty began. With the involvement of bureaucrats and Caliphs of Abbasid, the struggles reached a serious dimension. Thereupon Sultan Sanjar had to intervene. Qutb al-Din Muhammad of the Khwarizm shahs and his son Alaeddin Atsiz also took

part in his interventions. Thus, the Khwarizm shahs played an active role in the establishment and early period of the Seljuqs of Iraq.

In other words, the relations between the Seljuqs of Iraq State and the Khwarizm shahs in the founding period were realised through interventions made during the throne struggles between the members of the Seljuqs of Iraq dynasty. In this period, Yusuf and Yınâl Tegin of the Khwarizm Shahs intervened in the internal affairs of the the Seljuqs of Iraq and decided who would be the new sultan. After the collapse of the Great Seljuqs State, instability began to be spread to Turkistan, Transoxiana and Khorasan. Thus, the Khwarizm shahs, who had the opportunity to act independently, developed friendly relations with the Seljuqs of Iraq on the other hand. While friendly relations were maintained in the first period of Ilarslan, the Khwarizm Shahs continued to see themselves as subordinate to the Seljuqs of Iraq. During to his period Ilarslan efforts to improve relations for the Sultan of Seljuqs of Iraq with the caliph of Abbasid relations improved.

During the reign of Sultan Sanjar, struggle broke out between the members of the Seljuqs of Iraq dynasty. Those fights became serious with the involvement of Abbasid bureaucrats and caliphs. Sultan Sanjar had to intervene. Qutb al-Din Muhammad of the Khwarizm shahs and his son Alaeddin Atsiz also took part in his interventions. Thus, the Khwarizm shahs played an active role for the establishment and early period of the Seljuqs of Iraq in Iraq. In other words, the relations between the Seljuqs of Iraq State and the Khwarizm shahs in the founding period were realised through interventions in the throne struggles between the members of the Seljuqs of Iraq dynasty. It was during this period that Yusuf and Yınâl Tegin of the Khwarizm shahs intervened in the internal affairs of the Seljuqs of Iraq. They decided who would be the new sultan. After the collapse of the Great Seljuqs State, instability began to spread to Turkistan, Transoxiana and Khorasan. Thus, the Khwarizm shahs, who had the opportunity to act independently, developed friendly relations with the Seljuqs of Iraq. While friendly relations were maintained during the first period of Ilarslan, the Khwarizm shahs continued to see themselves as subordinate to the Seljuqs of Iraq. Also during to his period Ilarslan's efforts to improve relations for the Sultan of Seljuqs of Iraq with the Caliph of the Abbasids relations improved. However, after a short time, when Ilarslan managed to rule Khorasan, which was under the Seljuk rule of Iraq, the subordination disappeared. After Ilarslan, his son Sultan Shah Mahmud succeeded to the throne for a short time. But his older brother Ala al-Din Tekish, who did not accept the situation, removed him from the throne and confronted Muayyed Ay-Aba, the ruler of Nishapur. Mueyyed Ay-Aba lost the battle with his life. Nishapur and its surroundings became part of the territory of the Khwarizm Shahs.

The Ildenizids began to dominate the Seljuqs of Iraq territory at this time. In particular, Jahan Pahlivân pursued a very effective policy. He established dominance in the region and reduced the influence of the Khwarizm shah. The Khwarizm shah Tekish developed an effective relationship with him in a manner appropriate to the circumstances. However, after the death of Jahan Pahlivân, Ala al-Din Tekish abandoned this policy. Finally, he took the battle formation of Sultan Tugrul of the Seljuqs of Iraq around Rey. After the battle was started, Tugrul lost the battle with his life. As a result, the Seljuqs of Iraq State came to an end.

GİRİŞ

İrak Selçuklu Devleti, Çağrı Bey soyundan gelen aile üyeleri tarafından kurulan Selçuklu Devletlerinden biridir. Kuruluşu Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan iktidar mücadelesi sonrasında oluşan yeni hukuki şartlar bağlamında gerçekleşmiştir. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar 18 Nisan 1118 yılının perşembe günü vefat ettiğinde ardında Mahmud, Tuğrul, Mesud, Süleymanşah ve Selçukşah adlarında beş oğlu bulunuyordu. Sultan Muhammed, yaklaşık olarak on dört yıl süren saltanatı sırasında geleneksel Türk töresine göre düzenlediği ziyafet sırasında büyük oğlu Mahmud'u veliiaht ilan ederek devlet ricalinin biatını aldı. Böylelikle henüz 14 yaşındayken devletin başına geçen Sultan Mahmud, Abbasi Halifesi Müstazhir Billâh'a (1118-1135) gönderdiği elçi vasıtasıyla babası adına okunan hutbenin kendi adına okutulmasını sağladı (6 Ekim 1118).¹

Sultan Mahmud, Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturduğu ilk yıllardan itibaren nüfuzlu devlet adamlarının etkisi altında kaldı. Sık sık hanedan mensuplarının isyanları ile uğraştı. Fakat tüm çabalarına rağmen Sultan Mahmud, devlet üzerinde hakimiyetini sağlayamadı. Mevcut düzensizliğin nihayete ermemesi üzerine Sultan Berkyaruk'tan beri Horasan Hâkimi olan Melik Sencer (1118-1157), harekete geçti. Sencer'in Âl-i Selçuk'a düzen vermek maksadıyla harekete geçtiği sırada kardeşi Tuğrul'un isyanını bastıran Sultan Mahmud, Sencer'in üzerine geldiği haberi neticesinde Rey'e doğru yola koyuldu. Nihayetinde iki tarafın orduları Sâve² civarında karşı karşıya geldi. Savaşın ilk aşamasında Sultan Mahmud'un ordusu üstünlüğü sağlasa da mağlubiyet kaçınılmaz oldu. Netice itibariyle Selçukluların bir kolu olan Irak Selçukluları, Muhammed Tapar'ın ardından tahta çıkan oğlu Mahmud'un, Sâve Savaşı'nda amcası Sencer'e yenilmesinin ardından kuruldu (1119).³ Galibiyetinin ardından Büyük Selçuklu Sultanı olan Sencer, yeğeni Mahmud'u kendisine tabi kılarak devlette yeni bir taksimatta bulundu. Devletin doğu sahasını hakimiyeti altına alan Sencer, yönetim merkezini de Merv'e taşıdı. Yeğeni Mahmud'u ise Rey sınır olmak üzere Irâk-ı Acem⁴ ve batı sahası toprakları hükümdarı ilan ederek kendisine tabi kıldı.⁵

¹ Vardan Vardapet, *Türk Fütuhâtı Tarihi* (889-1269), çev. Hrant D. Andreasyan, (İstanbul: TSD. 1937), 194-195; Sadruddin Ebu'l Hasan Ali İbn Nâşir İbn Ali El-Hüseynî, *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: TTK. 1943), 57; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, çev. Abdulkerim Özeydin (İstanbul: Bahar Yayınları. 1987), 424; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK. 1987), 355; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 195; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK. 2019), 262-263; İbn Kalânisi, *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2021), 78; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l Hulefâ (Tabaka-i Selçukıyye)*, çev. Erkan Göksu (Ankara: TTK. 2018), 199-200; Abdulkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, (Ankara: TTK. 1990), 149; Hüseyin Kayhan, *İrak Selçukluları*, (Konya: Çizgi Yayınları, 2001), 35; A.C.S. Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 102; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: TTK. 1995), 203-208, 231-232; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, (İstanbul: Kitabevi, 2007), 2; Faruk Sümer, "İrak Selçukluları", *DİA*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 387.

² Sâve, İran'ın merkezinde yer alan ve Kum yolu üzerinde bulunan bir şehirdir. H. H. Schaefer, "Sâve", *İA*, C. 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, 253.

³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 424-425, 435-439; Ebû Abdullah Muhammed el-Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143-44)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK. 2006), 51; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 189-191; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvînî, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukıyan)*, çev. Erkan Göksu (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 79; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 197; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 178-179; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 207, 231; Kayhan, *İrak Selçukluları*, 40-46; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2009), 247; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157))* C. I, (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 235-237; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklular Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2019), 50; Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 103-106.

⁴ Arapların, Arap olmayan toplulukları belirtmek için kullandığı "Acem" ifadesi, İslami fetihlerin ardından İranlıları ifade etmek için kullanılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti döneminden itibaren ise İsfahan, Hemedan ve Tahran şehirleri arasında kalan merkezi İran bölgelerini belirlemek amacıyla "Irâk-ı Acem" tabiri kullanılmıştır. Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *DİA*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, 321.

⁵ Bondârî ve Hüseyinî'ye göre galibiyet sonrası Sultan Sencer, Rey, Taberistan, Mâzenderan ve Damgan bölgelerini kendi hakimiyetine almış Sâve, Kazvin, Zencan, Hûzistan, İsfahan ve Musul gibi önemli şehirleri ise Mahmud'un kardeşleri Tuğrul, Selçukşah ve Mesud'a tahsis etmiştir. Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra Va Nuşbat Al'Usra (İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: TTK. 1943), 128; Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 63; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 205-207; Sümer, "İrak Selçukluları", *DİA*, 387. İbnü'l Esir'e göre Sultan Sencer, Sâve Savaşı sonrası huzuruna çıkan

Irak Selçukluları gibi Büyük Selçuklu Devleti'nden neşet eden devletlerden biri de Hârizmşahlardır.⁶ Özellikle Sultan Sencer'in vefatından sonra müstakil bir devlet gibi hareket eden Hârizmşahlar Selçuklu mirasını güderek Selçuklu sahasında hakimiyet kurma düşüncesindeydiler. Bu bağlamda Irak Selçuklu Devletini tehdit eden en önemli güç Hârizm⁷ bölgesinde kurulan Hârizmşahlar Devleti'dir. Hârizmşahlar sülalesinin atası, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın taştârı⁸ Anuştegin Garçei'dir. Melikşah döneminde Hârizm'in gelirlerinin tasarrufu ve idaresi, vali sıfatı ile kendisine verilmiştir. Ancak bölgenin kontrolünü sağlayamayan Anuştegin'in görevini fiili olarak İkinci (İlkinci) b. Koçkar yürütmüştür. 1097 yılında Sultan Berkyaruk taraftarı olarak taht mücadelesine dahil olan Hârizm Valisi İkinci, Selçuklu emirlerinden Emir Kodan ve Yaruktaş tarafından ani bir taarruz sonucunda öldürüldü. Ardından Emir Kodan ve Yaruktaş Hârizm'e giderek bölgeye hâkim oldular. İkinci b. Koçkar'ın öldürülmesinin ardından Sultan Berkyaruk, failerin yakalanması için Horasan Valisi Emîr-i Dâd Habeşî b. Altuntak'ı görevlendirdi. Tenkil hareketini başarıyla yerine getiren Altuntak, Herat yakınlarında emirlerin isyanlarına son vererek Melikşah'ın taştârı ve aynı zamanda Hârizm mutasarrıfı Anuştegin'nin oğlu Kutbüddin Muhammed'i Hârizm Valiliği'ne atadı. Sultan Sencer döneminde de Hârizmşah Kutbüddin Muhammed, Büyük Selçukluların umumi valisi sıfatıyla görevine devam etti ve böylece Anuştegin Hârizmşahları Hanedanlığı resmen oluşmaya başladı.⁹

Mahmud'a Rey hariç aldığı bölgeleri geri vermiş ve hutbede kendi adından sonra yeğenininin adının okutulmasını istemiştir. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 424. Reşîdü'd dîn Fazlullah'a göre Sultan Sencer, Sâve sonrası Mahmud'un gönlünü almak için onu Irak'a Sultan yapmış ve kızı ile evlendirmiştir. Mahmud ise genellikle İsfahan ve Bağdat'ta ikamet etmiştir. Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 191; Mîrhând, *Ravzatü's-Safa*, 178-179; Ayan, *Oğuz İsyânı*, 3-4; Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 786.

⁶ Hârizmşah tabiri, İslam öncesi devirlerden itibaren Hârizm sahasını yönetenler için kullanılan bir unvandır. Hârizm'e sırasıyla Afrigoğulları Hârizmşahları (İslam Öncesi-995), Me'mûnoğulları Hârizmşahları (995-1017), Altuntaşoğulları Hârizmşahları (1017-1041) ve bizim konumuzu teşkil eden, Anuştegin Hârizmşahları (1097-1231) hüküm sürmüştür. Hârizm, Dandanakan Savaşı'nın (1040) ardından Belh ve Buhara'nın zaaptından sonra Çağrı Bey tarafından Selçuklu topraklarına katılmıştır. Bu tarihten sonra Hârizm, her ne kadar Sultan Alparslan tarafından oğlu Arslan Argun'a tefviz edilse de (1066) bölge genel olarak vali, emir ve mahalli reisler tarafından yönetilmiştir. İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)* (Ankara: TTK. 1984), 33, 283-284; V. V. Barthold, "Hârizmşâh", *İA*, C. 5.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, 263-265; Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, 228-229; Abdülkerim Özaydın, "Harezmsahlar Devleti", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 883; Aydın Taneri, *Harezmsahlar* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019), 12-16; Coşkun Erdoğan, *Harezmsahlar* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 13-19; Aykut Özbayraktar, "Hârezm'de Me'mûnî Devleti'nin Kuruluşu", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2 (Aralık 2023), 723-738.

⁷ Hârizm, Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü deltaya verilen isimdir. Coğrafi açıdan genel hatlarıyla açıklamak gerekirse Hârizm, Aral Gölü'nün güneyinde, Horasan'ın kuzeyinde, Hazar Denizi'nin doğusunda ve Maveraünnehir'in batısında yer almaktadır. Ceyhun Nehri'yle sulanan Hârizm arazisi ziraat ve hayvan yetiştiriciliğine elverişlidir. Balıkçılık oldukça gelişmiştir. Tabiatı gereği Hârizm, kalabalık insan topluluklarının bir arada barınmasına tarih boyunca olanak sağlamıştır. Hârizm'in baş şehirleri, Ceyhun Nehri'nin sağ tarafında yer alan Kâs ve sol tarafında bulunan Gurgench'dir (Gurganc/Cürcaniye). Bu önemli tarihi şehirler Hârizm'in iki başkenti olarak bilinmektedir. Hârizm'in diğer şehir ve kasabaları, Tâhiriye, Dargân, Sedvar, Hezâresb, Hive, Cigerbend ve Gâvhâre'dir. Coşkun Erdoğan, "Hârezm İsmi ve Bölgenin Tarihi Coğrafyası Hakkında Bazı Tetkikler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62 (Mayıs 2018): 310-313. Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 30-32; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: II. İkinci İmparatorluk Devri* (Ankara: TTK. 1984), 228; Zeki Velidi Togan, "Harizm", *İA*, C. 5.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, 240-257; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: TTK, 1990), 153-156; Özaydın, "Harezmsahlar Devleti", 883-884; Erdoğan, *Harezmsahlar*, 11-12.

⁸ Köken itibarıyla Farsça bir kelime olan Taştâr, taş (leğen) ve dâr (sahip olan) kelimelerinin birleşimiyle meydana gelmiştir. Genellikle İslam Devletlerinde hükümdarın elini yıkaması ve abdest alması sağlayan saray görevlilerine denilmiştir. Sadık ve güvenilir kişilerden seçilen bu kimselerin başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere Eyyübiler, Memlükler ve Fars Atabeglerinde önemli kademelere ulaştıkları görülmektedir. Erdoğan Merçil, "Taştâr", *DİA*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 161-162.

⁹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 222-224; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK. 2013), 255; Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: TTK. 2020), 88, 116-118; Muhammed b. Ali. Muhammed-i Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb (Hânedanlar Tarihi)*, ter. Fahri Unan (Ankara: TTK. 2021), 106; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 43; Mehmet Fuat Köprülü, "Hârizmşâhlar", *İA*, C. 5.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, 265, 266; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 345-346; Özaydın, "Harezmsahlar Devleti", 884; Ziya Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, çev. Tural Rızayev (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 1-3; Özgüdenli, *Selçuklular*, 212, 267; Taneri, *Harezmsahlar*, 20; Erdoğan, *Harezmsahlar*, 19-21.

1. Kutbüddin Muhammed Dönemi Hârizmşah-Irak Selçukluları İlişkilerinde İlk Temas

Hârizmşahlar Devleti de tıpkı Irak Selçuklu Devleti gibi Büyük Selçuklu Devleti'nin yüksek hâkimiyetini kabul eden devletlerden biridir. Bu bağlamda her iki devletin oluşumu ve ilişkilerinin seyri bakımından Büyük Selçuklu Devleti döneminin belirleyiciliği dikkatleri çekmektedir. Özellikle Sultan Sencer döneminde Hârizmşah Kutbüddin Muhammed, Selçukluların umumi valisi sıfatı ile Hârizm bölgesini 30 yıl boyunca idare etmiştir. Kutbüddin Muhammed, Hârizm'e hâkim olduğu dönem boyunca Sultan Sencer'e sadakatle hizmet etmiş, ona karşı daima dürüst davranmıştır. Bu maksatla Selçuklu sarayına bir yıl kendisi ertesi yıl oğlu Atsız'ı göndermek suretiyle Hârizm'in yıllık vergisini beraberindeki hediyelerle birlikte Sencer'e taktim etmiştir. Güçlü iradesi, adil olması ve halka ihsan dağıtmasıyla ünlenen Hârizmşah Kutbüddin Muhammed, Sencer'e duyduğu sadakati karşılığında da tabi olduğu sultanın teveccühünü kazanmıştır. Bu siyaseti neticesinde de Hârizm'deki varlığını kuvvetlendirdiği gibi Hârizmşahlar Hanedanlığı'nın istikbalini de güvence altına almıştır.¹⁰

Kutbüddin Muhammed'in Sencer'e dikkat çeken hizmetlerinden bir başkası da Sâve Savaşı'nda görülmektedir (18 Nisan 1118). Melik Sencer, bahsettiğimiz savaşı 20 bin kişiden ve 18 filden oluşan ordusuyla kazandı. Sencer'in kuvvetlerinin arasında Sistan Hâkimi Tâceddin Ebü'l-Fazl, Yezd Hâkimi Alâüddeve Gerşâsb, Emir Üner, Emir Kamac ve Hârizmşah Kutbüddin Muhammed yer almaktaydı. Buradan hareketle Kutbüddin Muhammed'in Selçuklu hanedan üyeleri arasında yaşanan mücadelede Melik Sencer'in yanında yer alarak Sultan Mahmud'un hezimetine uğratılmasında mühim bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kutbüddin Muhammed, bahsettiğimiz mücadeleye oğlu Atsız'ı da götürerek kendisinden sonra oğlunun yerini almasına fiilen katkı vermiştir.¹¹ Diğer taraftan bahsettiğimiz mücadele Irak Selçuklularının kuruluş sürecini başlattığı gibi Hârizmşah-Irak Selçuklu ilişkilerinin de ilk aşamasını teşkil etmektedir.

Kutbüddin Muhammed'in Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılığı Hârizm ahalisine ve sülalesine maddi ve manevi kaynakların oluşması noktasında büyük katkı sağlamıştır. Sadakati sayesinde Selçuklulara tabi devletlerle ticari ilişkilerini geliştirerek ekonomik alanda Hârizm topraklarını refaha erdirdiği muhakkaktır. Emir Muizzî'nin,¹² Kutbüddin'in adına yazmış olduğu kasidede kendisini "Cemalüddin" lakabıyla zikretmesi ve ayrıca farklı kaynaklarda "Padişah, Kutbüd'd-din, Ebü'l-Feth, Muîn-i Emîrül-Mü'minin" şeklinde anılması Kutbüddin'in erişmiş olduğu gücün göstergesidir. Hârizmşah lideri Kutbüddin Muhammed, kazanmış olduğu itibarı ile Hârizm topraklarına sağladığı katkıları sonrası 1128 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Alâeddin Atsız geçmiştir (1128-1156).¹³

2. Alâeddin Atsız Dönemi Hârizmşah-Irak Selçukluları İlişkileri

Bağımsız ve güçlü bir devlet misyonunu benimseyen Atsız, Hârizmşahların asıl kurucusudur. O babasının yerine geçtiği sıralarda Irak Selçuklu Devleti tahtında Sultan Mahmud, hükümrânlığını devam ettiriyordu. Fakat Büyük Selçuklu Sultanı Sencer tarafından tahtta oturtulan Mahmud'un saltanatına ilk itiraz kardeşi Mesud'dan geldi. Mesud, Türkmenler ve Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'dan aldığı destek ile harekete geçti. Bu ittifaka karşı Sultan Mahmud, Bağdat Şahnesi Aksungur el-Porsukî'yi kardeşinin

¹⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 224; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 255; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 88, 118-119; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 43-44; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 265-266; Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2008), 230; Taneri, *Harezşahlar*, 20; Erdoğan, *Harezşahlar*, 20.

¹¹ Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 57; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 424, 437; Mîrhând, *Ravzatü's-Safa*, 200; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 266; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 346; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 205, 151-152; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 884-885; Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler*, 2-3; Özgüdenli, *Selçuklular*, 236; Taneri, *Harezşahlar*, 20; Erdoğan, *Harezşahlar*, 20-21; Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 103.

¹² Asıl adı Ebü Abdillâh Emîrül-Şuarâ Muhammed b. Abdilmelik-i Nişâbüri olan Emir Muizzî aslen Nişâburludur. Babası Abdülmelik Burhânî, Sultan Alparslan devrinde saraydaki şairlerin reisiydi. Emir Muizzî, Selçuklu Sultanları Melikşah, Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sencer dönemlerinde "Melikül-Şuarâ" unvanıyla tanınmış İranlı kaside yazarıdır. Adnan Karaismailoğlu, "Muizzî", *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 98.

¹³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 223-224; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 255-256; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 118-120; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 44; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 266; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 884-885; Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler*, 3-4; Ayan, *Oğuz İsyani*, 5; Roux, *Türklerin Tarihi*, 230; Taneri, *Harezşahlar*, 21; Erdoğan, *Harezşahlar*, 21.

üzerine gönderdi. Nihayetinde iki ordu 13 Haziran 1120 tarihinde Esedâbâd yakınlarında karşı karşıya geldi. Savaşın Aksungur el-Porsukî galip ayrıldı. Yenilgi sonrasında Sultan Mahmud, kardeşi Mesud'u affetti. Fakat Dübeys, Bağdat'a kaçarak Porsikî ve Abbasi Halifesi Müsterşid-Billâh'ın¹⁴ askeri birliklerini yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine her ne kadar Müsterşid-Billâh, Dübeys ile anlaşma yoluna gitse de daha sonraları ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den itibaren Abbasi halifelerinin izlediği siyaseti terk ederek Sencer'e haber vermeden siyasi hakimiyet mücadelesine girişti. Zorunlu haller dışında Irak Selçuklularına müdahale etmeyen Sultan Sencer, batıda yaşanan gelişmeler üzerine yeğeni Mahmud'dan Halife ile olan bağlantısını keserek Bağdat üzerine yürümesini istedi. Amcasının isteğini yerine getiren Sultan Mahmud, Ocak 1127'de Bağdat'ı kuşattı. Ardından da halifenin ordusunu yenilgiye uğrattı. Selçuklulara karşı biçare kalan Halife Müsterşid-Billâh, yenilgi sonrası anlaşma yoluna gitti. Bunun üzerine Sultan Mahmud, Halifeyi tekrar makamına oturttu.¹⁵

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, kardeşi Mesud'un isyan girişimini bastırdıktan sonra Sencer'in isteğiyle Halifenin üzerine yürümüş, Müsterşid-Billâh'ın isteğiyle de anlaşma yoluyla iyi ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu sırada Sultan Mahmud'un diğer kardeşi Melik Tuğrul, Dübeys ile ittifak yaparak Sultan Sencer'e Mahmud'un halife ile iş birliği yaptığını şikâyet etti. Batıdaki gelişmelerin iyice karmaşık bir hal almaya başladığını gören Sultan Sencer, 1128 yılında Rey'e gelerek Mahmud'un bağlılığını yeniledi. Dübeys'i de Sultan Mahmud'a teslim etti. 10 Aralık 1128 tarihinde de Rey'den başşehir Merv'e geri döndü. Sultan Sencer'in bölgeyi terk etmesiyle Batıdaki mücadeleler yoğunlaşarak devam etti. Bu sırada Sultan Mahmud, Halifeyi azlederek yerine başka birini çıkarmak için hazırlık yaptığı sırada vefat etti (11 Eylül 1131).¹⁶

Mahmud'un vefatının ardından Irak Selçuklularının başına Sultan Sencer'in izni olmaksızın küçük yaşta Melik Davud getirildi. Gence'de bulunan Melik Mesud yeğeninin saltanatını tanımayarak isyan etti. 1131 yılının Ekim ayında Tebriz'i ardından da Hemedan'ı ele geçirdi. Sonrasında Musul Atabeği İmâdüddin Zengî'nin desteğini sağladı. Hutbenin kendi adına okutulmasını istese de Sultan Sencer'in karşı çıkmasıyla mümkün olmadı. Diğer taraftan Fars ve Hûzistan Meliki Selçukşah, Atabeği Karaca es-Sâkî'nin teşvikiyle taht iddiasında bulunarak Bağdat'a geldi. Selçukşah'ın ardından Mesud'da Bağdat yakınlarına vardı. Burada İmâdüddin Zengî'yi beklediği sırada Selçukşah'ın ordusuyla savaşa tutuştu. İki kardeş arasındaki savaştan Selçukşah galip geldi. Bunun üzerine Mesud, Sultan Sencer'in üzerlerine geldiğini bildirerek Halife ve Selçukşah'a sulh teklif etti. Olayların Sultan Sencer'in aleyhine geliştiği ortamda Melik Mesud, Selçukşah ve Halife Müsterşid-Billâh arasında yapılan anlaşmaya göre Mesud Sultan, Selçukşah veliaht, Müsterşid-Billâh'ın vekili ise Irak'ın idaresinden sorumlu tutuldu.¹⁷

Sultan Mahmud'un ölümüyle batıda durumlar gittikçe karışık bir hâl almaya başladı. Irak Selçuklu şehzadeleri birbirleriyle taht kavgasına girişti. Üstelik farklı devlet ve emirliklerden de destekler alındı. Böylelikle devletin iç işlerine farklı kişiler tarafından müdahalelerde bulunuldu. Bunun üzerine durumun ciddiyetini kavrayan Sultan Sencer, asıl hedefin Bağdat olduğu bir sefer düzenleme kararı aldı. Sencer'in sefer haberini alan Mesud, Selçukşah ve Müsterşid-Billâh'dan oluşan koalisyonla sefer

¹⁴ 2 Eylül 1093 tarihinde dünyaya gelen Ebû Mansûr el-Müsterşid-Billâh, babasının 1118 yılındaki vefatından sonra Abbasi tahtına oturarak halifelik makamını temsil etmiştir. Yine aynı yıl vefat eden Muhammed Tapar sonrası Büyük Selçuklu Devleti ve ondan neşet eden devletlerin iç karışıklarına müdahil olarak Abbasilerin dünyevi-siyasi faaliyetlerini yeniden canlandırmak için uğraşmıştır. Osman Gazi Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, 145.

¹⁵ Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 68; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 502-505; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 55; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 191; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 208; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 201; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 140; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 27-35; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 346; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 232; Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", *DİA*, 145-146; Ayan, *Oğuz İsyanı*, 5; Roux, *Türklerin Tarihi*, 230-231; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 248; Özgüdenli, *Selçuklular*, 238-239.

¹⁶ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 502-505; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 61; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 193-194; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 208-209; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 202-203; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 27-35, 50-61; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 232; Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", *DİA*, 145; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 248; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Ayan, *Oğuz İsyanı*, 14-15; Gülay Ögün Bezer, "Zengî İmâdüddin", *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, 258-259; Özgüdenli, *Selçuklular*, 238-239; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 50-51; Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 108.

¹⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 502-505; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 68; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 90-91; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 239-240; Özyayın, "Harezmsahlara Devleti", 885-886; Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh", *DİA*, 145-147; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 248-249; Bezer, "Zengî İmâdüddin", *DİA*, 259; Özgüdenli, *Selçuklular*, 239-242.

hazırlıklarına girişti. Ancak ordunun harekete geçtiği 28 Mart 1132 günü Müstershid-Billâh, Bağdat'ın kimsesiz kaldığını bahane ederek geri döndü. Koalisyona karşı Sultan Sencer de İmâdüddin Zengi ve Dübeyş b. Sadaka'nın desteğini aldı. Nihayetinde iki ordu 25 Mayıs 1132 tarihinde Dînever yakınlarında karşı karşıya geldi. Sultan Sencer'in ordusu yaklaşık 100 bin kişiden oluşmaktaydı. Ordunun sağ kolunu Melik Tuğrul ve Emir Kamac, merkezi Sencer, sol kolu ise Hârizmşah Atsız komuta etmekteydi. Savaş sırasında Sencer'in komuta ettiği merkez birlikler şiddetli saldırılara maruz kalsa da sağ ve sol kollardan gelen yardımlar sayesinde konumunu muhafaza etti. Netice itibariyle savaşı Sencer, kesin bir şekilde kazandı. Dînever Savaşı'nın ardından da Sultan Sencer, Irak Selçuklu tahtına Melik Tuğrul'u oturttu.¹⁸

Sultan Tuğrul'un iktidarına karşı ilk isyan yeğeni Melik Davud'dan geldi. Davud, Hemedan dolaylarında yer alan Vahan köyü yakınlarında Sultan Tuğrul'un ordusuyla karşılaştı. Ancak savaş öncesinde ordusunda yer alan bazı komutanların saf değiştirmesi Davud'un amcası karşısında yenilgiye uğramasıyla sonuçlandı. Yeğeni Davud'un yenilgisinin ardından Melik Mesud da kardeşi Tuğrul'a isyan etti. Bu doğrultuda Halife ile anlaşma sağladı ve Irak dahil Suriye'nin de kendisine verebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Halifeye bağlı noktalarda hutbe Mesud'un adına okunmaya başladı. 1132 yılının başlarında harekete geçen Mesud, Rey önlerinde Tuğrul'u yendi. Rey'in ardından Irak Selçuklu payitahtı Hemedan'ı ele geçirdi. Melik Mesud, bundan sonraki süreçte Sultan Tuğrul'u yakın takibe aldı. İki ordunun Zikrâver yakınlarındaki diğer karşılaşmasında Tuğrul tekrardan yenildi. Kısa bir süre sonra Mesud, Tuğrul'u Ruindiz Kalesi'nde kuşatma altına aldı. Ancak Sultan Tuğrul, kuşatma öncesi Emir Mengü Bars (Mengüpars), Muhammed b. Şahmülk, Haydar b. Şirgir ve Hârizmşah Alâeddin Atsız'dan destek aldı. Atsız, yanındaki kuvvetlerle birlikte Irak ordusunun sol kolunu oluşturdu. Savaş sırasında ise büyük yararlılıklar sağladı. Bunun dışında Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul, Sencer'in Hârizmşah Atsız'a gönderdiği hil'atları Dübeyş'in aracılığıyla kendisine gönderiliyormuş gibi gösterdi. Böylelikle askerlerde Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in desteğini sağladığı şayiasını uyandırdı ve Mesud'un kuvvetlerini kendi tarafına çekti. Gelişmeler sonrasında şartları lehine çeviren Sultan Tuğrul, Mesud'un kuvvetlerini Kazvîn civarında yenilgiye uğrattı (24 Temmuz 1134).¹⁹

Sultan Tuğrul, her ne kadar Hârizmşah Atsız'ın kendisine sağladığı desteğin ardından tahtını koruma altına alsada da çok geçmeden aynı yılın Ekim ayında Hemedan'da vefat etti (24 Ekim 1134). Diğer taraftan Atsız'ın, Sâve (1118), Dînever (1132) ve Kazvîn (1134) seferlerinde gösterdiği önemli yararlılıkların da etkisiyle Irak Selçuklu Devleti iç işlerine karışması ile Hârizm'de kontrolü tamamen eline alarak güç kazanması, Sultan Sencer'i oldukça rahatsız etti. Ayrıca Atsız'ın aleyhine bazı emirlerin yürüttüğü dedikodular, Sultan Sencer'in zihnini iyiden iyiye bulandırdı. Bu sırada Atsız'ın Cend ve Mangışlak'taki askeri faaliyetleri esnasında Müslüman kanı akıtması Sultan Sencer'in onun üzerine harekete geçmesine neden oldu (Eylül 1138). İki ordunun karşılaşmasıyla başlayan mücadelede Atsız yaklaşık 10.000 askerini kaybederek ağır bir yenilgi alıp, bölgeden ayrıldı (16 Kasım 1138). Akabinde Hârizm'e giren Sencer, bura yönetimini ileride bahsedeceğimiz üzere Irak Selçuklu Devleti tahtına oturacak olan Muhammed Tapar'ın oğlu Melik Süleymanşah'a verdi. Fakat Süleymanşah, Hârizm'de hakimiyetini sağlayamadan Atsız tarafından mağlup edilerek uzaklaştırıldı. Böylece Hârizm'de yeniden Atsız'ın hakimiyeti başladı (1139). Bundan sonraki süreçte Sultan Sencer, farklı sebeplerle Atsız'ın üzerine iki sefer daha düzenledi (1143-1147).²⁰ Atsız, Sultan Sencer'in seferlerinin ardından bir daha

¹⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 10, 502-505; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 62; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 194-195; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 210; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 203; Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi*, 287; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 193-197; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 212-213, 239-240; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 126; Özgüdenli, "Müstershid-Billâh", *DİA*, 145-147; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 248-249; Özgüdenli, *Selçuklular*, 239-242; Erdoğan, *Harezşahlar*, 21.

¹⁹ Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra*, 158; Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 73; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 11, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 23; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 195-197; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 208-214; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 138; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 44; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 246; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 133-137; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Erdoğan, *Harezşahlar*, 21-22; Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 109.

²⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 203-204; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 256-259; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 46-47; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 311-323; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 266-267; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 347-350; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 216-221; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 137; Bünyatov, *Hârezşâhlığı ve Enuştekinler*, 6-19; Ayan, *Oğuz İsyamı*, 10; Özgüdenli, *Selçuklular*, 267-270, 277-278; Erdoğan, *Harezşahlar*, 22, 27.

Irak Selçuklu Devleti'nin iç işlerine kendisi karışmadı. Bu işi birazdan göreceğimiz üzere kardeşleri Hârizmşah Yusuf ve Yınâl Tegin'e bıraktı. Dönem gelişmelerini analiz ettiğimizde Atsız'ın tekrardan böyle bir girişimde bulunmamasında Sultan Sencer tarafından Hârizm'e düzenlenen seferlerin ve bölgede hissedilen Karahıtay yayılışının büyük bir etkisi olduğu görülmektedir.

Alâeddin Atsız döneminde rastlanan Hârizmşah-Irak Selçukluları ilişkilerinden bir diğerine de Irak Selçuklu Sultanı Muhammed döneminde rastlamaktayız. Irak Selçuklu Devleti'nde 1152 yılı ortalarına geldiğimizde Sultan Mesud, Tuğrul'un ölümünün ardından tahta geçti. Mengübars, Karasungur, Bozaba, Emîr Alpkuş, Dübeys gibi türlü emirlerin isyanlarıyla uğraştı. Halife Mustersid, oğlu Râşid Billah ve Muktefi Biemrillah ile çekişmeler yaşadı. Nihayetinde Azerbaycan'ın yönetimini Emir Hasbeg'in yardımıyla Atabeg Şemseddin İldeniz'e²¹ verdi. Nitekim devletin sükûnete kavuşmasının ardından Ekim 1152'de yakalandığı akut humma hastalığına bağlı olarak vefat etti. Sultan Mesud, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Irak Selçuklu Devleti'ne en parlak dönemini yaşattı. Onun ölümünün ardından tahta kısa süreliğine yeğeni Melikşah geçti. Ancak düşük liderlik kabiliyeti, kendisini tahta oturtan Emir Hasbeg tarafından azledilmesine yol açtı. 4-5 ay kadar süren Melikşah'ın sultanlığından sonra ise Irak tahtına 14 Nisan 1153 tarihinde Sultan Muhammed oturdu. Ancak Sultan Muhammed'in hakimiyetini Halife Muktefi Biemrillah tanımadı. O, bir yandan Halife Muktefi Biemrillah ile mücadele ederken diğer taraftan da Melik Süleymanşah'ın isyanını bastırmakla uğraştı. Sultan Muhammed döneminde, Mahmud'dan beri Sultan Sencer tarafından desteklenen istikrar yerini dalgalanmalara bıraktı.²²

Muhammed, Sultan Sencer'in, Katvân Savaşı'ndan²³ yenilgiyle ayrılması ve ardından başlayan Oğuz İsyanı²⁴ neticesinde onlara esir düşmesi sırasında Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu (14 Nisan

²¹ Azerbaycan Atabegleri olarak da bilinen İldenizli Hanedanı'nın kurucusu olarak kabul edilen Şemseddin İldeniz, aslen Kıpçak asıllı bir köledir. 1110'lu yıllarda Irak Selçuklu Devleti veziri Kemâleddin es-Sümeiremi'ye satılmış, vezirin ölümünün ardından Sultan Mahmud ve Mesud'un hizmetinde bulunmuştur. Sultan Mesud, kardeşi Tuğrul'un ölümünden sonra onu kardeşinin eşiyle evlendirmiştir. Bu birlikten Nusrüddin Cihan Pehlivan Muhammed ve Muzafferüddin Kızılarslan Osman isimli iki erkek dünyaya gelmiş ve böylelikle Sultan sülalesiyle bir bağ kurulmuştur. Hanedan soyuyla kurulan bu bağın neticesinde İldenizliler, Irak Selçuklu Devleti üzerinde söz sahibi olmuş ve etkili bir güç haline gelmiştir. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 221; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 106; Gülay Ögün Bezer, "İldeniz Şemseddin", *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2013, 81-82; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri Devleti (1136-1225)*, çev. İlyas Kemalöglü (İstanbul: TEAS Press Neşriyat Evi, 2017), 61-88; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019), 126-136.

²² Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra*, 207-209; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 28-29, 122-123, 129, 141-144; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 71-73; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 198-223; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 215-229, 239; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 204, 221; İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 185; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 63; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 143-206; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", *Türkler*, 789-790; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 249; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Ayan, *Oğuz İsyanı*, 41; Özgüdenli, *Selçuklular*, 251; Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 123.

²³ Sultan Sencer'in Katvân'da savaştığı Karahıtay Devleti, Cürcetler tarafından yıkılan Kitan Devleti'nden geriye kalan halkın, Yeh-lü Ta-shih'in (Gürhan) önderliğinde batıya göç etmesiyle kuruldu (1130-1211). İslam ülkeleriyle ilk temaslarını 1130 yılında Doğu Karahanlılarla gerçekleştiren Karahıtay Devleti, 1137'den itibaren Sultan Sencer tarafından tahta geçirilen Karahanlı Hükümdarı Mahmud b. Muhammed'i tehdit etmeye başladı. Nitekim iki taraf arasında Hucend'de yapılan savaş (Mayıs-Haziran 1137) Karahıtaylar kazandı. Savaştan yenik ayrılan Karahanlı ülkesindeki Karluklar isyan çıkardı. Bunun üzerine Sencer, Hârizmşah Atsız'a karşı düzenlediği seferin ardından 1141 yılının temmuz ayında Semerkant'a giderek isyanı bastırdı. Bu sırada bazı Karluklar, Karahıtay Devleti'ne sığındı. Böylece Gürhan, Sultan Sencer'e yazdığı mektubunda Karlukları ülkelerine dönmelerine izin vermesini istedi. Fakat Sultan Sencer, mektuba tehditkâr ve olumsuz bir mektubuyla cevap verdi. Nitekim iki ordu Semerkant yakınlarındaki Katvân denilen yerde karşı karşıya geldi (9 Eylül 1141). Nihayetinde savaş Karahıtaylar kazandı. Savaşın sonunda Selçuklu Devleti, birçok tanınmış emir ve ilim adamını kaybederken bir o kadar da önemli şahsiyetini esir verdi. Netice itibarıyla Katvân Savaşı Maveraünnehir'in, Karahıtayların işgaline uğramasına yol açtı. Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 66-67; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 75-76; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 81-84; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 323-336; Bünyatov, *Harezşahlığı ve Enuştekinler*, 21; Ayan, *Oğuz İsyanı*, 20, 41; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 240-242; Özgüdenli, *Selçuklular*, 270-276; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 53; Erdoğan, *Harezşahlar*, 24-25.

²⁴ Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasındaki önemli rolleriyle yakından tanıştığımız Oğuzlar, Tuğrul Bey zamanından itibaren Anadolu içlerine yönlendirilerek kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Sultan Sencer döneminde Oğuzların bir kısmı Karahanlı Devleti himayesinde bulunuyordu. Sencer'in Katvân Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılmasının ardından Oğuzlar, Karayıtay himayesinde bulunan Karluklar tarafından Maveraünnehir'den çıkarıldılar. Bunun üzerine Oğuzlar, Belh'e gelerek vergi vereceklerini bildirip Selçuklu hakimiyetini tanıdılar. Ancak vergi toplamak için bölgeye gelen Selçuklu memuru, Oğuzlar tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Belh Valisi Kamac, Oğuzlar üzerine harekete geçti. Ancak oğuluyla birlikte canından oldu. Gelişmeler üzerine Sultan Sencer, Müeyyed Ay-Aba gibi devlet adamlarının tavsiyelerine uyarak Oğuzların üzerine bir sefer düzenleme kararı aldı. 1153 yılının ilkbaharında yapılan savaşta Oğuzlar kazanırken, Sultan Sencer de Oğuzlara

1153). Sencer'in art arda aldığı hezimetler, Maverâünnehir'in Karahıtaylar tarafından istila edilmesine yol açtı. Savaş sonrasında itibarı zedelenen Sencer, başşehrine dahi bir yıl dönemedi. Ardından başlayan Oğuz İsyanı ise Sultan Sencer'in esir düşmesine ve Selçuklu tahtının boş kalmasına neden oldu. Bunun üzerine Süleymanşah²⁵, Vezir Tâhir b. Fâhru'l-Mülk b. Nizâmü'l-Mülk tarafından Selçuklu tahtına oturtuldu (11 Eylül 1153). Ancak zevk ve sefaya düşkün olan Süleymanşah, devletin düzenini sağlayamadı ve tahtı bıraktı.²⁶ Sultan Mesud'un ölümünün ardından da otorite boşluğu yaşayan Irak Selçuklu Devleti tahtına oturabilmek için destek aramaya başladı. Bu doğrultuda Azerbaycan'a giden Süleymanşah, İldeniz, Arslanaba, Alpkuş Günhar, Fahrettin Zengi'nin ve Halife Muktefi'nin desteğini sağladı. Ayrıca bu isimlerin arasında Alâeddin Atsız'ın kardeşi ve aynı zamanda Süleymanşah'ın kayınbiraderi Hârizmşah Yusuf ve kardeşi Yınâl Tegin de vardı. Süleymanşah'ın emirlerden bu kadar fazla destek almasının ardında Sultan Muhammed'in Emir Hasbeg'in de olduğu üst düzey bazı emirleri infaz ederek başlarını, Azerbaycan Atabeg'i İldeniz ve diğer emirlere göndermesi yatmaktadır.²⁷

Aldığı destekle Irak tahtını ele geçirmek için harekete geçen Süleymanşah, Hemedan'da bulunan Sultan Muhammed'in üzerine yürüdü. Bu sırada Muhammed'in kuvvetleri emirlere yaklaşım tarzından dolayı sayıca azdı. Durumun farkında olan Muhammed, Hemedan'ı terk ederek Hûzistan'a çekildi. Bunun üzerine Süleymanşah Hemedan'a girerek Irak Selçuklu tahtına oturdu. İlk iş olarak devlet kadrolarında düzenlemeler yapan Süleymanşah, kayınbiraderi Hârizmşah Yusuf'u, Emir-i Hâcibliğe²⁸ getirdi. Fakat uzun süre geçmeden Süleymanşah eski alışkanlıklarına geri döndü. İçki ve eğlence alemlerine daldı. Kendisine tahtı ele geçirmek için yardım eden emirlere yüz çevirdi. Bir süre sonra da emirlerle olan irtibatını kesti. Bunun üzerine ilk olarak Emir İldeniz, Azerbaycan'a döndü. Ardından diğer emirler de ayrılarak dönüş yolları üzerindeki Karategin Çayı'nda bir araya geldiler. Burada istişare eden emirler kendilerini yok sayan Süleymanşah ve çevresindeki devlet adamlarını cezalandırma kararı aldılar. Fakat daha emirler harekete geçmeden durumdan haberdar olan Hârizmşah Yusuf, aynı zamanda Süleymanşah'ın eşi olan kız kardeşine, emirlerin isyan edeceklerini bildirdi. Bu sırada Gürcü prenses ile yeni bir evlilik yapan Süleymanşah'a eşi, durumu oldukça abartılı bir şekilde anlattı. Anlatılanlar karşısında korkuya kapılan Süleymanşah, kayınbiraderleri Hârizmşah Yusuf ve Yınâl Tegin ile birlikte devlet hazinesinden taşıyabileceği kadar altını alarak Hemedan'ı terk etti. Yaşanan gelişmeye anlam veremeyen Sultan Muhammed bunun bir tuzak olduğunu düşünerek belli bir süre Hemedan'a girmedi. Fakat olayın doğruluğu ortaya çıkınca Hemedan'a girerek 1160 yılına kadar sürecek iktidarını başlattı.²⁹

esir düştü. Bundan sonra devlet yönetimi sekteye uğradığı gibi Selçuklu şehirleri de Oğuzlar tarafından, yağmalandı. Kaosun devam ettiği sıralarda Sultan Sencer esaretten kurtulsa da (Ekim 1156) yaklaşık bir yıl sonra vefat etti. Akabinde Büyük Selçuklu Devleti sahası Gurlular (1000-1215) ve Hârizmşahlar arasında uzun bir müddet devam eden mücadele alanına dönüştü. Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 86-87; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 154-160; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 230-236; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 21-23; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 399-421, 445-459, 474; Özgüdenli, *Selçuklular*, 282-286; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 90; Erdoğan, *Harezşahlar*, 26-27.

²⁵ Muhammed Tapar'ın en küçük oğludur.

²⁶ Oğuzlara karşı kayda değer bir başarı sağlayamayan Süleymanşah, ileride bahsedeceğimiz üzere Selçuklu tahtını terk ederek Hârizmşah İlarşan'ın yanına gitti. İlarşan, Süleymanşah'ı kendi kız kardeşiyle evlendirdi. Bir süre sonra da hal ve hareketlerinden rahatsızlık duyarak yanından uzaklaştırdı. Bk. Ergin Ayan, "Harezşahlar Hânedânının Evlilikleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 32 (Aralık 2016): 21-22.

²⁷ Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 93; Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra*, 209-211; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 157; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 224; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 226-227; İbn Kalânîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, 185; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 348-353; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 206-208; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 885-886; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 20-21; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Özgüdenli, *Selçuklular*, 270-276, 280-283; Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 125.

²⁸ Selçuklularda saray görevlisi olarak nitelendirilen Emir-i Hâcib, seferlere katılır, orduya kumandanlık yapar, sultanın buyruklarını vezire bildirir, kimi zaman mali işlerle ilgilenir kimi zaman da resmî törenlerin düzenlenmesinden sorumludur. Hiyerarşi de önemli bir mertebede bulunan Emir-i Hâcib, genellikle Türk emirlerden seçilir ve hizmetinde gulamlar bulunurdu. Aydın Taneri, "Hâcib", *DİA*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, 509.

²⁹ Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 93-95; Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra*, 210-211; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 225-232; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 227, 236; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 206-208; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387. Süleymanşah'ın Hemedan'ı terk edip Sultan Muhammed'in (1153-1160) Irak Selçuklu tahtında oturduğu sıralarda (1153 **Aralık-1154** Eylül aralarında) Hârizmşah Yınâl Tegin, ordusunun bir kısmını Horasan hududuna göndererek, Irak sınırlarında boy gösterisi niteliğinde akınlar düzenlediği ve ayrıca o bölgeyi müthiş bir kıtlığa uğrattığı da bilinmektedir. Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 56, 67; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 885-886; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 25.

Irak Selçuklu Devleti ile Hârizmşah Devleti arasındaki ilişkilerin genel seyri, Iraklı hanedan üyeleri arasında yaşanan taht mücadeleleri sırasında gerçekleşmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Hârizmşah Yusuf ve Yınâl Tegin, doğrudan Irak Selçuklularının iç işlerine karışarak yeni sultanın tayinini kendi elleriyle gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Süleymanşah'a kız kardeşini vererek iki devlet arasında akrabalık bağı oluşturmuşlardır. Kurulan akraba ilişkileri bünyesinde de kendilerini devlet kademelerinde önemli noktalara getirmişlerdir. Nihayetinde taraf oldukları şehzade, başşehri terk ettiğinde dahi yanında bulunarak hazineyi taşımasına yardım etmişlerdir. Nitekim buradan da anlaşılacağı üzere Hârizmşahlar, Irak Selçuklularının zayıf devlet yapısından faydalanmışlardır.

Kutbüddin Muhammed döneminde olduğu gibi Alâeddin Atsız döneminde de Hârizmşahlar ile Irak Selçuklu Devleti arasındaki ilk ilişkiler Büyük Selçuklu Sultanı Sencer aracılığıyla gerçekleşmiştir. Sultan Sencer'in Irak Selçuklu Devleti'nde yaşanan karışıklıklara son vermek üzere harekete geçtiği ve Dînever Savaşı'na katıldığı ordusunun komutanlarından biri de Hârizmşah Alâeddin Atsız'dı. Ayrıca Irak Selçuklu Devleti'nde Sultan Tuğrul ve kardeşi Mesud arasında yaşanan iktidar savaşında da Tuğrul'a destek vererek iktidar mücadelesinden galip çıkmasını sağlayan kişi yine Hârizmşah Atsız oldu. Bununla birlikte Sultan Muhammed ve Süleymanşah arasında yaşanan taht mücadelesinde iktidarın sahibini Atsız'ın kardeşleri Hârizmşah Yusuf ve Yınâl Tegin belirledi. Atsız da tıpkı babası Kutbüddin Muhammed ve dedesi Anuştegin Garçei gibi Büyük Selçuklu Sultanlarına hizmet etmekteydi. Sultan Sencer, batı yönlü çıkmazlarda Hârizmşahların desteğini almış, şehzade isyanlarını onların sayesinde bastırmış, Hârizmşahlar aracılığıyla bozkırlardan gelebilecek tehlikelere karşı Selçuklu topraklarını korumuştur. Doğu İslam topraklarının hâkimi Sencer, bir nevi devletin sükûnet ve güvenliğinin teminatı olarak Hârizmşahları görmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere gerek Hârizmşah Kutbüddin Muhammed'in gerekse Hârizmşah Alâeddin Atsız'ın ve kardeşleri Hârizmşah Yusuf ve Yınâl Tegin'in Selçuklu ordusundaki askerî etkisi oldukça önemlidir. Ayrıca Sultan Sencer'in Sâve'de Mahmud'a, Dînever'de koalisyon ordusuna, Kazvîn'de de Mesud'a karşı kaybetmemesi Hârizmşahların yüksek askerî kabiliyetlerini bizlere açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim Irak Selçuklu şehzadeleri ve Halifeye karşı Dînever Savaşı'nda Sencer'in merkez kuvvetleri geri çekilmeye mecbur kılınırken, Atsız'ın Sultana yardım ederek savaşta yararlılık göstermesi, onun akranından daha üstün ve seçkin olduğunun ispatıdır. Son olarak Irak Selçuklu Devleti içinde yaşanan iktidar mücadelelerine doğrudan müdahale etmesi ve zaferi elde eden kesimde yer alması Atsız'ın gücünü açık bir şekilde göstermektedir.³⁰

3. İlarıslan Dönemi Hârizmşah-Irak Selçukluları İlişkileri

31 Temmuz 1156 tarihine geldiğimizde Atsız, Habûşân'da bulunduğu sırada yakalandığı felçten kurtulamayarak yaklaşık 61 yaşındayken sayısız zafer ve başarı hikayesini ardında bırakarak vefat etti (31 Temmuz 1156). Atsız'ın ölümü üzerine babası hayattayken veliaht ilan edilen İlarıslan, Hârizm'de bulunan amcaları Yusuf ile Yınâl Tegin'i ve kardeşleri Hitay Han ile Süleyman Şah'ı öldürerek Hârizm tahtına rakipsiz olarak oturdu (22 Ağustos 1156). İlarıslan tahta geçişinin ardından Sultan Sencer'e itaatini bildirdi. Bu sıralarda Merv'e gelen Sultan Sencer de İlarıslan'ın Hârizmşahlığını, gönderdiği menşur ve hil'atlarla onayladı (Ekim 1156). Fakat Atsız'ın ölümünü, dokuz ay kadar sonra 73 yaşındaki Sultan Sencer'in ölümü takip etti (8 Mayıs 1157). Sencer'in yerine de varisi sıfatıyla kız kardeşinin oğlu olan ve baba tarafından Karahanlı Buğra Han'a dayanan Mahmud Han geçti. Mahmud'un sultanlığı, Irak Sultanı Muhammed ve Hârizmşah İlarıslan tarafından onaylandı.³¹ Büyük Selçuklu tahtına oturan

³⁰ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 45; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 264-265; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 51.

³¹ Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 78-79; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 179, 187; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 262-263; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 196-198; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 96-97, 121-122; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 107-108; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 72-74; Köprülü, "Hârizmşahlar", 268; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 354; Özyayın, "Harezmsahlar Devleti", 886-887; Bünyatov, *Hârezmsahlığı ve Enuştekinler*, 26-31; Ayan, *Oğuz İsyanı*, 58; Roux, *Türklerin Tarihi*, 231; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 257; Taneri, *Harezmsahlar*, 25; Erdoğan, *Harezmsahlar*, 28-29; Nagehan Vurgun, *Hârezmsah Devleti'nin Dış Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 60. Sultan Mahmud, tahta geçişinin ardından Oğuzlarla geçici bir barış anlaşması yapsa da kendini güvence altına almak amacıyla Hârizmşahlara başvurdu. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 224-225.

Mahmud Han'ın sultanlığının Irak Selçuklu ve Hârizmşah Hükümdarlarınınca onaylanması, iki devletin artık bölgede önemli iki güç haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Sultan Sencer'in erkek evladının bulunmamasından dolayı zaruret gereği veliaht ilan edilerek Selçuklu tahtına oturtulan Mahmud Han, Karahanlı Prensi olması hasebiyle merhum dayısının yerini dolduramadı. Tahta geçişinin ardından Hârizm'e ziyarette bulunmak istediye de İlarşan ona ülkede yaşanan kıtlığı bahane ederek seneye gelmesini söyledi. Hanedana kız tarafından mensup olması Mahmud Han'ın ciddiye alınmamasına yol açtı. Öte yandan bu sırada Hemedan tahtında oturan ve Selçuklu sülalesinin erkek koluna mensup olan Irak Selçuklu Sultanı Muhammed, Büyük Sultan olma iddiasında bulunuyordu. İşte İlarşan döneminde Hârizmşah Devleti ile Irak Selçuklu Devleti arasındaki ilk ilişkiler, Sultan Muhammed'in Büyük Sultan olma hayalinin bir parçası olan Horasan'a ordularıyla yürüme fikrini gönderdiği elçilerle İlarşan'a danışmasıyla başladı. İlarşan durumdan gayet memnun kaldı. O da tıpkı babası Atsız gibi Hârizmşahların bağımsızlığını sağlayarak Büyük Selçuklu sahasını ele geçirmeyi hedefliyordu. Bu minvalde İlarşan, Sultan Muhammed'in fikir alışverişine cevaben Halife Muktefi'nin dünyevi hakimiyet sağlama çabasından bahsederek onun atabeyler ve emîrler üzerinde nüfuzlu olduğundan dem vurdu. Bundan dolayı olası bir Horasan teşebbüsünü engelleyebilecek güç niteliğinde bulunan Halife ile ilişkilerinin düzeltilmesi gerektiğini vurguladı. Akabinde de Irak Sultanı ile Halife'nin arasını bulmaya çalıştı. Böylelikle İlarşan, esas itibariyle Sultan Muhammed'in fikrini onayladı. Ardından Halifeye yazdığı mektubunda Horasan'a yağma ve soygunun hükmettiğini, Mâverâünnehir'in kâfirlerin elinde bulunduğunu, Sultan Muhammed'den gayrısının İslam dünyasının bu ayıbını örtmeye gücünün yetmeyeceğini ve bu ülkelerdeki halkların onu beklediğini belirtti. Ayrıca İlarşan yazdığı mektubunda Halifenin böyle bir zamanda Sultan Muhammed'e karşı düşmanlığına son vermesi tavsiyesinde de bulundu.³² Sultan Muhammed'in daha plan aşamasındaki bir seferinden Hârizmşah İlarşan'a bahsetmesindeki niyetinin ne olduğunu bilmek güçtür. Bununla birlikte bahsettiğimiz diplomatik faaliyetler, Irak Selçuklularının, Büyük Selçuklu sonrasında bölgede güçlenen ve onların misyonunu üstlenen Hârizmşahları resmen tanıdıklarının bir göstergesidir. Diğer taraftan iki devlet arasında iyi ilişkiler geliştirilmesinin, Irak Selçuklu Devleti'ne sağlayacağı faydaların Sultan Muhammed tarafından öngörüldüğünün de bir yansımasıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sultan Sencer'in Oğuzlarla giriştiği mücadele, yaşadığı esaret hayatı ve akabinde vefatı Selçuklu sahasında başıboşluğa neden oldu. Mevcut gelişmeleri fırsata çevirerek devletleşen Hârizmşahlar, İlarşan döneminde Selçuklu sahasında yeniden huzur ortamının oluşması için diplomatik faaliyetlerde bulunarak Sultan Muhammed ile Halife Muktefi ve Mahmud Han arasındaki sorunları çözme girişiminde bulundu. Bu minvalde İlarşan, Sultan Muhammed'e yazdığı bir mektubunda ondan "Sultân-ı Âzam, es-Sultân b. es-Sultân (is Sultan)" gibi itibar sahiplerine bahşedilen şahane tabirler kullandı. İlarşan'ın Irak Selçuklu Sultanına ithafen kullandığı bu unvanlar netice itibariyle şeklen dahi olsa Hârizmşahların, Selçuklu hanedanına bağlılığını devam ettirmeyi zaruret edindiğini göstermektedir. Nitekim aynı dönemde artan Karahıtay baskısının etkisini de göz ardı etmemek gerekir.³³ Hem İlarşan hem de Muhammed'in gelişmeler karşısında takındığı tavır oldukça önemlidir. Sultan Muhammed, yapacağı seferi İlarşan'a danışırken ona verdiği değeri, İlarşan da yazdığı mektupta kullandığı unvanlarla Sultan Muhammed'e atfettiği itaatini göstermektedir. Buradan hareketle Hârizmşah İlarşan için Karahıtay baskısının, Sultan Muhammed için de Halifenin faaliyetlerinin diplomatik temaslarda bulunan iki hükümdarı yakınlaştırdığı anlaşılmaktadır.

İlarşan'ın devletler arasındaki husumetin bitmesi gerektiği yönündeki tavsiyesine rağmen Halife Muktefi, Türkmen taife üzerindeki baskısını artırdı. Sultan Muhammed'in Irak ve Bağdat'ta adına hutbe okutturma isteğini de reddetti. Bunun üzerine harekete geçen Muhammed, 1158 yılının ilk aylarında Bağdat'ı kuşattı. İki tarafın ağır kayıplar verdiği kuşatmada Bağdat ele geçirilmek üzereyken Halifenin de etkisiyle Sultan Muhammed'in kardeşi Melikşah, amcası Arslanşah b. Tuğrul ve Azerbaycan

³² İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 159, 187; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 74-75; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 354-355; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 264-265; Taneri, *Harezşahlar*, 25-26; Erdoğan, *Harezşahlar*, 29; Pınar Kaya Tan, Ceren Yaman, "Hârezmşâh İl Arslan Döneminde Hârezmşâhlar ve Abbâsî Hilâfeti Arasındaki İlişkiler", *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İstranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (Temmuz 2023): 18-19; Vurgun, *Dış Politikası*, 61.

³³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 121; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 75-76; Vurgun, *Dış Politikası*, 61-62.

Atabeg'i İldeniz'in isyan girişiminde bulunarak Hemedan'a gittiği haberi üzerine kuşatma kaldırıldı. Başarısız Bağdat kuşatmasının ardından da çok geçmeden verem hastalığına yakalanan Sultan Muhammed Aralık/ 1159/ Ocak 1160'ta vefat etti. Onun vefatı İlarşan'ın tüm projelerini altüst etse de o Irak Selçuklularına karşı makul yaklaşımını devam ettirdi. Muhammed'in vefatının ardından tahta Musul'da hapis bulunan Süleymanşah geçti (22 Mart 1160). Süleymanşah, hükümdarlığını sağlamlaştırmak amacıyla tahta çıktığı sıralarda isyan eden yeğeni Melikşah'ı veziri aracılığıyla zehirleterek öldürttü. Sultan Muhammed döneminde olduğu gibi Süleymanşah döneminde de Hârizmşah Devleti ile Irak Selçuklu Devleti arasındaki ilişkiler tabiiyet merkezli gelişti. Nitekim Süleymanşah'ın Irak tahtı için mücadele ettiği sırada İlarşan, ona "Hüdâvend-î Âlem (Yer Yüzünün Hükümdarı), Sultan-ı Muazzam (Büyük Sultan), İslam Padişahı şeklinde devam eden ve methiyelerle dolu bir mektup yazdı. İlarşan mektubunda kendisini ise "bende" şeklinde ifade etti. Mektupta ayrıca İlarşan, Irak Selçuklu Devleti'ne bağlılığını bildirirken gönderilen elçilerin geri dönmeleri hususunda da şikayetini dile getirdi. Ayrıca Süleymanşah'a yazdığı diğer bir mektubunda da Irak Sultanının maiyetinde bulunan ve sultanın halka rahatsızlık verdikleri gerekçesiyle mucip olduğu zümrenin Hârizm'e gönderilmesini istedi.³⁴

Süleymanşah tekrardan zevk ve eğlenceye dalarak devlet işlerini boşladı. Bunun üzerine Irak Selçuklu tahtından indirildi (4 Ekim 1160). Durumu üvey babası İldeniz'e haber veren üst düzey emirler, onayıyla çağırarak Süleymanşah'ın yeğeni Arslanşah'ı Irak Selçuklu tahtına geçirdiler (Kasım 1160). Süleymanşah ise hapsedildiği zindanda altı ay kaldıktan sonra hayata gözlerini yumdu (10 Nisan 1161). Atabeg İldeniz himayesinde tahta oturan Arslanşah döneminde de Hârizmşah İlarşan, yukarıda bahsettiğimiz tutumunu muhafaza etti. Bu sıralarda Büyük Selçuklu Devleti'nden boşalan toprakların önemli bir bölümünü ele geçirerek gücüne güç kattı ve Hârizmşah Devleti'ndeki otoritesini güçlendirdi.³⁵

Sultan Sencer'in vefatından sonra Büyük Selçuklu tahtına oturtulan Mahmud Han, Süleymanşah gibi zayıf bir karakterdi. İktidarı boyunca birçok Selçuklu emirinin etkisi altında kaldı. Bu emirlerden en önemlisi, dayısı Sencer'in Oğuzların elinden kurtulmasında etkili olan Müeyyed Ay-Aba'dır. Müeyyed Ay-Aba, başlarda Sultan Mahmud'la birlikte Oğuzlara karşı mücadeleye girişti. Ancak Oğuzların kontrol altına alınmaması üzerine ikilinin arası açıldı. Bunun üzerine Müeyyed Ay-Aba, Nişâbur'u ele geçirdi (2 Haziran 1160). Harekâtına devam ederek Kündür, Tûs ve Şâristan şehirlerine de hâkim oldu (Temmuz 1162). Aynı yılın Ramazan ayında Mahmud Han'ı tutuklayarak gözlerine mil çektirip servetine de el koydu. Mahmud Han adına okutulan hutbeye de son veren Müeyyed Ay-Aba, Melik unvanını alarak hutbede önce kendi adını sonrasında da Abbasi Halifesi'nin adını okutmaya başladı. Çok geçmeden Bistâm ve Dâmegân şehirlerini de ele geçirerek hakimiyet sahasını genişletti. Bu sırada yukarıda belirttiğimiz üzere Irak Selçuklu tahtına Arslanşah geçti. Gelişmelerden haberdar olan Arslanşah, ertesi yıl Müeyyed Ay-Aba'ya, hil'at, sancak, elbise ve değerli hediyeler göndererek onu Horasan Valiliği'ne atadı. Ardından Müeyyed Ay-Aba, Tûs ve Nişâbur başta olmak üzere sahip olduğu sahalarda hutbeleri Sultan Arslanşah adına okutmaya başladı. Bununla yetinmeyen ve Irak Selçuklularından aldığı destekle Nesâ üzerine sefer düzenleyen Müeyyed Ay-Aba, Hârizmşah İlarşan'ın muhalefetiyle karşılaştı. Diğer taraftan yapılan saldırıyı değerlendirerek gözünü Horasan'a diken Hârizmşah İlarşan, hazırlıklarını tamamlayarak Müeyyed Ay-Aba üzerine yürüdü (1165). Kısa süre içerisinde de sırasıyla Tûs, Dâmegân ve Bistâm'ı ele geçirdi. Bunun üzerine Müeyyed Ay-Aba,

³⁴ Bondâri, *Zubdat Al-Nuşra*, 215, 231; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 208, 211, 217; Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 240-242; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 252; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 236; Mustafa Köksal, *Harezşahlara Devletleşme Süreci (1077-1200)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 184-188; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 76; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 215-231; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 30; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 249-250; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Vurgun, *Dış Politikası*, 62.

³⁵ Bondâri, *Zubdat Al-Nuşra*, 215, 231; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 220; Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 243-244; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, 252; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 236; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 76; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 215-231; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 249-250; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 64; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti*, 125; Vurgun, *Dış Politikası*, 62.

Nesâ'dan uzaklaşarak Nîşâbur'a çekilmek zorunda kaldı. İlarşan'ın elde ettiği başarılar neticesinde Nesâ hâkimi ise Hârizmşahlara itaat ederek hutbeyi onun adına okutmaya başladı.³⁶

Aradan bir süre geçtikten sonra Hârizmşah İlarşan, Müeyyed Ay-Aba üzerine yeniden harekete geçti. Dihistân'ı ele geçirdi. Bundan sonra yönünü Nîşâbur'a çevirdi. Durumdan ciddi şekilde endişelenen Ay-Aba, Şemseddin İldeniz'e gönderdiği elçiyle İlarşan'ın Nîşâbur'u almak için harekete geçtiğini, Nîşâbur'u aldıktan sonra da sıranın kendilerine (Irak'a) gelebileceğini iletip yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Rey'e giden İldeniz, Hârizmşah İlarşan'a elçi göndererek Müeyyed Ay-Aba'nın Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'a tabi olduğunu, Hârizm gibi Horasan'ın da Selçukluların tabiiyetinde bulunduğunu, Nîşâbur'a yapılacak olası bir saldırının doğrudan sultana karşı yapılmış sayılacağını ve böyle bir duruma sert karşılık verileceğini iletti. Elçinin getirdiği haberi tehdit olarak algılayan Hârizmşah İlarşan vakit kaybetmeden hazırlıklarını tamamlayarak Nîşâbur'u kuşattı. Kuşatma yaklaşık iki ay sürdü. Fakat İlarşan, İldeniz'in Bistâm'a doğru geldiği haberini duyunca kuşatmayı kaldırdı. Böylece amacına ulaşan Müeyyed Ay-Aba kuşatmanın kaldırılmış olmasına rağmen Hârizmşah tehdidinin ortadan kalkmadığı kanaatiyle çıkarlarına uygun hareket etmeye başladı. Hazırlattığı mektupla Kadî İmam Fahreddin'i elçi olarak İlarşan'a gönderdi. Ay-Aba mektubunda İlarşan'ın bu sefer için fazlasıyla para harcadığını ve eli boş dönmesinin doğru olmadığını belirterek onun tabiiyetini kabul ettiğini, adına hutbe okutup, para kestireceğini bildirdi (1167). Hârizmşah İlarşan, Müeyyed Ay-Aba'nın mektubuna olumlu cevap vererek gelen elçiyi altınlar, kaliteli kumaşlar, cins atlar ve türlü hediyelerle uğurladı.³⁷ İlarşan'ın Irak Selçuklu hakimiyetini tanıyarak ona bağlılığını sunan Müeyyed Ay-Aba ve kontrolündeki bölgeleri hakimiyeti altına alma teşebbüsü ve sonrasında değişen hukukî statü, Hârizmşahların, Irak Selçuklularına tabiiyetinin son bulduğunun ve yeni konjonktürün bölgede oluşmaya başladığının bir göstergesidir.

Özellikle Sultan Mesud'dan sonra Irak Selçuklu Devleti üzerinde gittikçe güçlenen Azerbaycan Atabegi İldeniz, üvey oğlu Sultan Arslanşah döneminde devlet yönetimini tamamen kontrolü altına alarak devlet kademesi tarafından alınan tüm kararlara kendisi öncülük etti. Böylelikle İldeniz, Arslanşah'ı çoğu zaman arka planda tuttu. Ancak İldeniz'in tüm çabasına rağmen Sultan Arslanşah döneminde bazı emirlerin çıkardıkları isyanlar devleti müşkül duruma düşürdü. Ayrıca Hârizmşah İlarşan, Müeyyed Ay-Aba'nın kendisine tabi olmasından sonra Irak Selçuklu Devleti'nin güçsüzlüğünü göz önünde bulundurarak iç işleriyle bizzat ilgilendi. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından başlayan çözülme süreci iki devlet arasında hakimiyet mücadelesine dönüştü. Böylece önemli bir güç haline gelen Hârizmşahlar, kendisine güvenilir liman arayan küçük siyasi teşekküller için bir dayanak noktası haline gelmeye başladı. Örneğin Rey hâkimi Emir İnanç, Irak Selçuklu Devleti'nin güçsüzlüğünden faydalanmak isteyerek daha önceden yönetimini bıraktığı Sâve ve Cerbezekân'ı Sultan Arslanşah'a gönderdiği elçi vasıtasıyla geri istedi. Ayrıca İlarşan'a güvenerek de her sene Selçuklu Sultanına verdiği haracı ödemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Arslanşah, İnanç'ın isteklerini reddederek ona elindekilerle yetinmesi gerektiğini aksi halde hak ettiği cezaya çarptırılacağını bildirdi. İldeniz destekli Arslanşah'dan aldığı tehdit dolu mesajdan sonra tek başına mücadele veremeyeceğini düşünen Emir İnanç, Rey'i terk ederek Bistâm'a gitti. Buradan Hârizmşah İlarşan'a mektup göndererek kendisine tabi olmak istediğini bildirip, Arslanşah'a karşı ondan askerî yardım talebinde bulundu. Bölgede daha fazla güçlenmek ve hakimiyet sahasını artırarak Irak Selçuklu ve İldeniz etkisini kırmak isteyen İlarşan, gelen yardım talebini memnuniyetle kabul etti. Zaman kaybetmeden gönderdiği elçiyle onun Dihistân'a gitmesini, eksiklerini tamamlamasını ve bura idarecisinden de 30 bin altın almasını emretti. Bu sırada Emir İnanç'ın ayrıldığı Rey, İldeniz aracılığıyla Emir Ömer'e verildi. Gelişmeleri takip eden Hârizmşah İlarşan, büyük bir ordu hazırlayarak başına Karluk Emirlerinden Şemsu'l-Mülk

³⁶ Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra*, 254; Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 114-115; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 214-215, 223-225, 256-257; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 472-473; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 358; Özeydin, "Harezşahlar Devleti", 887; Ayan, *Oğuz İsyası*, 80-85; Bünyatov, *Hârezşahlığı ve Enuştekinler*, 29-33; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 81-83; Erdoğan, *Harezşahlar*, 30-31; Vurgun, *Dış Politikası*, 62-63.

³⁷ Bondârî, *Zubdat Al-Nuşra*, 254; Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 114-115; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 239; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 78; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 268; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 265-266; Bünyatov, *Hârezşahlığı ve Enuştekinler*, 32-34; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 81-83; Taneri, *Harezşahlar*, 26; Faruk Sümer, "Müeyyed Ay-Aba", *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 478-479; Erdoğan, *Harezşahlar*, 31; Vurgun, *Dış Politikası*, 63-64.

b. Hüseyin Ayaz Bey'i getirdi. Emir İnanç da ordusunu hazırlayarak İlarşan'ın ordusuyla Sâve'de buluşmak üzere harekete geçti. İnanç, Sâve'ye varmadan önce Rey üzerine giderek şehri tekrardan ele geçirdi. Ardından da Sâve'ye gelerek İlarşan'ın ordusuna dahil oldu (1167). Böylece şartların uygun olduğuna kanaat getiren İlarşan, Sâve'den ayrılarak Irak Selçuklu sahasına doğru ilerlemeye başladı. Durumdan haberdar olan Arslanşah ve İldeniz'in oğlu Cihân Pehlivân mevcut güçlerinin yetersiz olduğunu düşünerek geri çekilmeye başladılar. Ayrıca gelişmeleri İldeniz'e iletterek yardıma gelmesi yönünde çağrıda bulundular. Bununla birlikte İlarşan'ın ilerleyişi karşısında bazı emirler onu durdurmaya çalıştı. Fakat Arslanşah'ın geri çekilmeyi sürdürmesi üzerine onlarda geri çekildiler. Diğer taraftan gelen haber üzerine hazırlıklarını tamamlayan İldeniz, beş gün içinde İlarşan'ın ordusuna yetişerek savaş düzeni aldı. Bunun üzerine savaşmayı göze alamayan İlarşan ve Emir İnanç, Rey'e çekilmek zorunda kaldılar. Akabinde Hârizmşah ordusu savaşmak yerine yağmayı tercih edince de müttefiklerin arası açıldı. Çok geçmeden İnanç Bey, Curcân'a, çekilirken Hârizmşah ordusu da ülkesine geri döndü. Bu işin peşini bırakmayan İldeniz, 1169 yılın baharında Rey'e giderek Emir İnanç'ı yenilgiye uğrattı. Rey'den ayrılan İnanç Bey, Taberek Kalesi'ne sığındığı sırada İldeniz'in de etkisiyle veziri Sadeddîn Aşal aracılığıyla pusuya düşürülerek öldürüldü. Onun ölümünün ardından da Sultan Arslanşah, bölgedeki konumunu sağlamlaştırdı.³⁸

Yukarıda bahsi geçen olaylardan anlaşılacağı üzere İlarşan döneminde Hârizmşah Devleti ile Irak Selçuklu Devleti arasındaki ilişkiler, Sultan Sencer'in vefatının ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılma aşamasına girmesiyle başlamıştır. Bu dönemde Irak Selçuklu tahtında Sultan Muhammed bulunuyordu. Muhammed ile İlarşan'ın ilk teması bahse mevzu olan sefer planını danışılmasıyla başlamıştır. İki devlet arasında gayet dostane ve iyi ilerleyen ilişkiler İlarşan'ın aracılık yaparak Irak sultanının halifeye olan ilişkilerini düzeltme çabalarıyla devam etmiştir. Sultan Muhammed'in vefatının ardından tahta Süleymanşah'ın geçmesiyle mevcut olan dostane münasebetler varlığını korumuştur. Süleymanşah'ın ardından Irak mülküne Arslanşah, atabeği İldeniz himayesinde oturmuştur. Onun döneminde Irak Selçuklu-Hârizmşah ilişkileri, İlarşan'ın bağımsızlığını kazanmak için giriştiği faaliyetler yüzünden oldukça gergin ilerlemiştir. Bu dönemde Irak Selçuklu Devleti'ne tabi olan Müeyyed Ay-Aba, şartlar gereğince yükselen güç olarak gördüğü Hârizmşahlara tabi olmuştur. Ayrıca İlarşan zor dönemler geçiren Irak Selçuklularının iç işlerine karışmayı da ihmal etmemiştir. Bu minvalde örnek olarak gösterdiğimiz Emir İnanç'ın isyanı devleti oldukça müşkül bir duruma düşürürken Irak Selçukluları ile Hârizmşahları da karşı karşıya getirmiştir. Netice itibariyle İlarşan'ın saltanatının ilk yıllarında iki devlet arasında gelişen dostane ilişkiler, onun vefatına yakın yerini Büyük Selçuklu mirasını ele geçirmeye yönelik mücadelelere bırakmıştır.

4. Tekiş Dönemi ve Hârizmşah-Irak Selçukluları İlişkilerinin Sonu

İlarşan'dan sonra validesi Terken Hatun'un çabasıyla Hârizmşah tahtına küçük oğlu Sultanşah Mahmud çıktı (1072). Fakat uzun sürmedi. Ağabeyi Alâeddin Tekiş, Karahıtayların desteğini alarak kardeşini mağlup edip, tahtı ele geçirdi (10 Ocak 1173). Bunun üzerine Sultanşah, beraberindeki hazinesiyle Müeyyed Ay-Aba'nın yanına sığındı. Sultanşah'ın annesinin tahriki ve kendi ihtiraslarıyla gerekli hazırlıkları tamamlayan Müeyyed Ay-Aba, Tekiş üzerine sefer düzenledi. Ardından başlayan mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetti (1174). Böylece Müeyyed Ay-Aba'nın Nişâbur merkezli hâkim olduğu saha tamamen Hârizmşahların kontrolü altına girdi.³⁹

Hârizmşahlarda taht değişikliği yaşanırken üvey oğlu Arslanşah'ı Irak Selçuklu tahtına geçirip onun hükümlerini boyunca etkin bir rol oynayan İldeniz, Gürcistan Seferi'nden döndükten sonra vefat

³⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 222-223; Reşîd'ü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 254-528; Mîrhând, *Ravzatü's-Safa*, 241-243; Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, 79-80; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 279-280; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 243-246; Bünyatov, *Hârezmsahlığı ve Enuştekinler*, 34-35; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 83; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti*, 129-130; Vurgun, *Dış Politikası*, 63-65.

³⁹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 303-304; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 264; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 122-125; Kafesoğlu, *Harezmsahlara Devleti Tarihi*, 83-86; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 474-475; Köprülü, "Hârizmşahlara", 269; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 359-360; Aydın Taneri, "Hârizmşahlara", *DİA*, 229; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 270-274; Özeydin, "Harezmsahlara Devleti", 888; Bünyatov, *Hârezmsahlığı ve Enuştekinler*, 36-38; Roux, *Türklerin Tarihi*, 231; Taneri, *Harezmsahlara*, 26-28; Erdoğan, *Harezmsahlara*, 31-33.

etti (1175). Yerine oğlu Şemseddin Muhammed Cihan Pehlivân Azerbaycan Atabeği oldu. Kısa süre sonra Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah da vefat etti ve yerine Tuğrul b. Arslanşâh, henüz yedi yaşındayken geçirildi (Kasım 1175). Sultanın küçük yaşta olması Cihan Pehlivân'ın bölgede etkin siyaset izlemesinin önünü açtı. Netice itibarıyla de babasından daha aşkın bir şekilde devlete hâkim olan Cihan Pehlivân, devletin mühim noktalarına kendi adamlarını yerleştirerek Irak'ta istikrarlı bir idare kurdu.⁴⁰

Tuğrul, sultan olmasına rağmen devletin yönetimi tamamen Şemseddin Muhammed Cihan Pehlivân'ın elindeydi. Bu nedenle Hârizmşahlar ile Irak Selçukluları ilişkileri ilk olarak Tekiş ve Cihan Pehlivân arasında gerçekleşti. Hârizmşah Tekiş, ileri görüşlü bir devlet adamıydı. Bundan dolayı Irak ve Horasan topraklarında çıkabilecek bir anlaşmazlıkta mütegalibelerin Irak Selçuklu taraftarı olacağını düşünerek dış politikasını buna göre tasarladı. Dolayısıyla da Tekiş dönemi Hârizmşahlar ile Irak Selçuklu Devleti arasındaki ilk münasebetler dostluk bağlamında gelişti.⁴¹

Hârizmşah Tekiş tarafından Şemseddin Muhammed Cihan Pehlivân'a yazılmış dört mektup bulunmaktadır. Dostluk ve samimiyet havasının hâkim olduğu mektupların ilkinin Tekiş, Cihan Pehlivân'a Muharrem ayı başlarında yazdı (Mayıs 1181). Tekiş, Horasan'da bulunan birisinin yardım talebi üzerine buraya bir sefer düzenlediğini aktarırken, mektubunu dostluk münasebetlerinin devam etmesi yönündeki temennileriyle bitirdi. İkinci Mektup Cihan Pehlivân'a 14 Ağustos 1181 tarihinde yazıldı. Mektupta Tekiş, Pehlivân tarafından gönderilen elçinin ve mektubun kendisine ulaştığını iletirken, ittifak elçilerinin gelip gitmesindeki azalmadan duyduğu rahatsızlığını da dile getirdi. Pehlivân'a 21 Ekim 1181'de yazılan bir diğer mektupta iki taraf arasındaki ittifak münasebetlerinin giderek azaldığı, bundan dolayı civar memleketlerin sıkıntıya düştüğü, sağlam bir anlaşmanın yapılması halinde ayrılıkların çözüleceği bildirildi. Ardından da bölge sorunları, Kıpçaklar ve Gurlular hakkında detaylı malumatlar verildi. Tekiş tarafından Cihan Pehlivân'a yazılan son mektupta ise elçilerin artık eskisi gibi gelip gitmediklerine tekrardan değinilirken yine civar bölgeler hakkında bilgilere yer verildi.⁴² Hârizmşah Tekiş ile Atabeg Cihan Pehlivân arasında gerçekleşen mektuplaşmalardan anlaşılacağı üzere Hârizmşahlar ile bir nevi Irak Selçuklular üzerinde kontrolü sağlayan Cihan Pehlivân arasındaki ilişkilerin iyi olduğu görülmektedir. Tekiş'in, elçilik faaliyetleri ile mektuplaşmanın azalmasından şikayetçi olması, dostluk münasebetlerinin devam etmesi yönünde arzusunun olduğunu göstermektedir. Nitekim Cihan Pehlivân hayatta kaldığı müddetçe bu dostluğun devam etmesi de mevcut anlayışın bir yansıması olarak dikkatleri çekmektedir.

1185 tarihine gelindiğinde Cihan Pehlivân vefat etti. Onun yerine kardeşi Atabeg Muzafferiddün Kızıl Arslan geçti. Fakat bu sırada Sultan Tuğrul tecrübe sahibi oldu ve bağımsızlığını kazanmak için çaba sarf etmeye başladı. Dolayısıyla da 1187'den itibaren Tuğrul ve Kızıl Arslan arasında otorite mücadelesi başladı.⁴³ Alevlenen mücadeleye Halife de (Nâsır-Lidînillâh) mevcut iktidarın tersini savunarak dahil oldu. Bu maksatla hazırladığı ordusunu Kızıl Arslan'a destek olarak Hemedan'a yolladı. Sultan Tuğrul'un yanında da Kutluğ İnanç ve Emîr-i Emîran Ömer bulunuyordu. Bu şartlar mucibince ilerlemeye çalışan Halifenin birlikleri, Kızıl Arslan'a ulaşmadan Sultan Tuğrul tarafından bozguna uğratıldı (Mayıs 1188).⁴⁴

⁴⁰ Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 122-123; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 312; Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 260-261; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 108-109; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 289-290; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 252; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, 86-99; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti*, 135-145; Vurgun, *Dış Politikası*, 79-80.

⁴¹ Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 262; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 244-247; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 109; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 285-286; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti*, 143.

⁴² Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 286; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 46, 50-52; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 364; Gülseren Azar Nasırabadi, "Hârezmşahlar Dönemi Münşeât Mecmualarından et-Teveşül İle't-Tevesül ve Devletin Siyasi Münasebetleri Açısından Önemi", *History Studies* 13, S. 1 (Şubat 2021): 43-44.

⁴³ Sultan Tuğrul, Kızıl Arslan ile arasındaki münasebetlerin çözülmesi için Hârizmşah Tekiş'in yardımına başvurmuş ancak beklediği sonucu elde edememiştir. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 290.

⁴⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, C. 11, 415, 442; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 251-252; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 111-112; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 286-287; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 252; Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri*, 98-103; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti*, 144-149.

Halifenin ordusunu yendikten sonra payitahtta saltanatını güçlendirmek isteyen Tuğrul, birtakım faaliyetlere girişti. Bu doğrultuda fazla güvenmediği tanınmış birkaç emiri öldürttü. Ölümünün ardı arkası gelmek bilmedi ve işler iyiden iyiye çığırından çıktı. Diğer yandan Sultan Tuğrul'un itibarı da zedelendi. Gelişmelerden endişe duyan Kutluğ İnanç, kendi akıbetinden şüphe ederek Rey'e gitti. Bunun üzerine Kızıl Arslan, Tuğrul'u baskı altına alarak onun tahtı terk edip Azerbaycan'a çekilmesine neden oldu (Mayıs 1188). Böylece boşalan Irak Selçukluları tahtına Kızıl Arslan tarafından Süleyman'ın oğlu Sencer çıkarıldı (Eylül 1188). Bununla yetinmeyen ve daha fazla güç devşirmek isteyen Kızıl Arslan, kardeşi Cihan Pehlivan'ın dul eşi İnanç Hatun ile evlendi. Çok geçmeden de Sultan Tuğrul ve oğlu Melikşah'ı Ekim 1190'da yakalayıp Kehrân Kalesi'ne hapsedirdi.⁴⁵ Sonuç itibarıyla Kızıl Arslan, İnanç Hatun ile evlenerek nüfusunu arttırırken, Sultan Tuğrul'u da hapsederek Irak'a tek başına hükmetmeye başladı. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. Nitekim Kızıl Arslan'ın kendisini sultan ilan etmesi bazı komutanların İnanç Hatun'la iş birliği yapmasına yol açtı. Netice itibarıyla de Kızıl Arslan bir gece uyurken öldürüldü (Eylül 1191). Kızıl Arslan'ın idaresini de İnanç Hatun'un oğlu Mahmud Kutluğ İnanç devraldı.⁴⁶

Atabeg Kızıl Arslan'ın ölümünden sonra birkaç Türkmen Bey'i Tuğrul'u yaklaşık bir buçuk yıllık esaret hayatından sonra kurtardılar. Hemen harekete geçen Tuğrul, Irak tahtını tekrardan elde etmek amacıyla Kutluğ İnanç'ın üzerine yürüdü. İki tarafın orduları Kazvin önlerinde karşı karşıya geldi. Savaşın Tuğrul galip ayrıldı (28 Haziran 1192). Daha sonra da Hemedan'a giderek tahtına oturdu. Sultan Tuğrul'un tekrardan Irak Selçuklu Devleti tahtına oturması üzerine Kutluğ İnanç, Hârizmşah Tekiş'e müracaat etti. İnanç, Tekiş'e Irak'ın ahvalini ve Sultan Tuğrul'un durumunu anlatarak Irak Selçuklu Devleti'ne sahip olabilmek için ondan yardım talep etti. Kutluğ İnanç'ın talebi halihazırda Irak Selçuklu Devleti topraklarını Hârizmşahlar Devleti topraklarına katmak isteyen Tekiş'in bahanesi oldu. Bu minvalde Tekiş, yardım isteğini kabul etti ve Hârizm'den ordusuyla birlikte harekete geçti (21 Mart 1192). Hârizmşah Tekiş, bizzat ordusunun başında Bistâm üzerinden Irak'a girdi. Sultan Tuğrul'a yolladığı elçiler vasıtasıyla kendi adına hutbe okutmasını, para kestirmesini ve kendisine tabi olmasını istedi. Teklif Sultan Tuğrul tarafından reddedildi. Çok geçmeden Tekiş, Rey yakınlarında bulunan ve sağlam bir kaleye sahip olan Taberek'i kuşattı. Kale iki günlük muhasara neticesinde ele geçirildi ve içindeki tüm ganimetlere de el koyuldu. Kutluğ İnanç ve hadiselerin gelişmesinde önemli bir rol oynayan annesi İnanç Hatun Tekiş'in Rey civarına vardığı sırada kendi istikballerinden endişe duyarak pişman oldular. Bilahare Kutluğ İnanç, Rey'den kaçarak kendi kalelerinden birine sığınmak zorunda kaldı.⁴⁷

Kutluğ İnanç'ın kendi istikbalini düşünerek Tekiş'ten kaçması üzerine Sultan Tuğrul, Hârizmşah Tekiş ve Kutluğ İnanç'ın aralarının açıldığını duydu. Bunun üzerine Tekiş'in düzenlediği hareketin daha ileriye gitmesini engellemek amacıyla Tekiş'e değerli hediyeler göndererek dostane bir tavır sergiledi. Hatta kızını Tekiş'in oğlu Yunus Han ile evlendirmeyi düşündü. Bu sırada Hârizm'den gelen elçiler Tekiş'e, kardeşi Sultanşah'ın Gürgenç'i kuşatma altına aldığını bildirdiler. Bunun üzerine Tekiş, Sultan Tuğrul'la anlaşma sağlayarak bir kısım Türkmen'i Emir Tamgaç'ın liderliğinde Taberek Kalesi ve Rey önlerinde bıraktı. Sonrasında da süratle Hârizm'e döndü. Kış ayını kardeşi üzerine düzenleyeceği sefer için değerlendiren Tekiş'in aklı, ahvalini gördüğü Irâk-Acem topraklarında kaldı. Buradan da anlaşılacağı üzere de Tekiş, kardeşinin işini bitirdikten sonra yarım kalan Irak seferini tamamlayacaktı.

⁴⁵ Sultan Tuğrul'un hapiste bulunduğu sırada Kızıl Arslan tarafından tahta oturtulan Melik Sencer b. Süleymân'a ithafen yazdığı düşünülen şiiri: "Bu meşakkatleri ben rüyamda görmüştüm: Bir doğan kuşu elimden uçup gitmişti. Sencer'in eline varmak için uçuyordu; Lâkin konmak için lâyük bir yer göremiyordu. Daha sonra elimin üstüne konuverdi. Gagasıyla parmağımın ucunu yaralıyordu. Şimdi o rüyanın tabirini gördüm. Aynı büyük doğanın, (bana) av olduğunu gördüm". Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmamra Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, (2014): 54.

⁴⁶ Hüseyinî, *Ahbâr Üd-Devlet*, 122-123; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 106; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 264-266; Mirhând, *Ravzatu's-Safa*, 252-256; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 112, 118; Kayhan, *Irak Selçukluları*, 289-300; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 52; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 113-114; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti*, 149-154; Erdoğan, *Harezşahlar*, 38-39; Vurgun, *Dış Politikası*, 79-80.

⁴⁷ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 106-107; Mirhând, *Ravzatu's-Safa*, 256-261; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 118-119; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 369; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 292; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 888; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 43, 52-53; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 252-253; Hüseyin Kayhan, "Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetinin Bitişi," (Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu, Ankara, 2014), 416; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 114-123; Taneri, *Harezşahlar*, 28-29; Vurgun, *Dış Politikası*, 80.

Nihayetindeki hareketleri bu minvalde düşündüğünün kanıtıdır. Bu bağlamda Tekiş, yol üzerindeki bazı şehir ve kalelerin Hârizmşah himayesine girmesi gerektiğini düşünerek İsfahbed Hüsâmüddevle Erdeşîr'in⁴⁸ (1172-1210) idaresinde bulunan Irak sınırındaki Taberistan'ı kendisine terk etmesini istedi. Bunun üzerine Hüsâmüddevle Erdeşîr, ittifak arayışı içine girdi ve Irak Sultanı Tuğrul, Tekiş'in kardeşi Sultanaşah ile Gurlu Hükümdarı Muhammed (1163-1203) ile temaslar kurdu. Hepsinin ortak noktası hasım olarak gördükleri Hârizmşah Tekiş'i alt etmektir. Netice itibarıyla ittifak sağlandı. Anlaşmaya göre Sultan Tuğrul Bistâm ve Dâmegân'ı, Sultanaşah Nişâbur'u ve Erdeşîr de Cürçân'ı alacaktı. Böylelikle Tekiş'in Irak, Taberistan ve Horasan'la bağı kesilecek ve dar alanda köşeye sıkıştırıldıktan sonra yok edilecekti.⁴⁹

Sultanaşah'ın Gürgeç'i kuşatma altına alması üzerine ülkesine dönen Hârizmşah Tekiş'in, yokluğunu fırsat bilen Sultan Tuğrul, durumdan istifade ederek Hârizmşahlarla yaptığı anlaşmayı bozarak Rey üzerine yürüdü (1193). Taberek Kalesi'ni kuşatarak ele geçirdi. Hârizmlî emir ve beylerinin silah ve teçhizatını elinden alarak bir kısmını serbest bıraktı. Diğer bir kısmını da Ferezîn Kalesi'ne yolladı. Hârizmşah'ın yerine bıraktığı Tamgaç'ı da öldürttü. Olası bir Rey muhasarasını önlemesi için de Mu'ineddîn Kâşî'yi burada bıraktı. Bundan sonra harekâtını daha büyük bir alana yaymak amacıyla İsfahân'a yöneldi. Burayı hakimiyeti altına aldıktan sonra da Hemedan'a geri döndü.⁵⁰

Sultan Tuğrul yukarıda bahsettiğimiz ittifak gereğince harekete geçerek Aralık 1193'te büyük bir orduyla Rey'e geldi. Bu sırada annesinin ölümünden sonra Tekiş ile iyi ilişkiler geliştiren ve affına mazhar olan Kutluğ İnanç da Hârizmşah tarafından Sultan Tuğrul üzerine görevlendirildi. Ardından Hârizmşah Tekiş, Bistâm ve Dâmegân bölgelerinden 7 bin kişilik ordu hazırlatarak Dâmegân'da bekleyen Kutluğ İnanç'ın yanına sevk etti. Böylece gerekli hazırlıkları tamamlayan Hârizmşah birlikleri Tuğrul'un ordusuyla Hâr-i Rey Deresi'nde savaşa başladılar. Savaşın neticesinde Kutluğ İnanç ve Hârizmlîler ağır yenilgiye uğradılar (30 Aralık 1193). Ayrıca Sultan Tuğrul aralarında Mayacık, Savtaş, Muhammed Han gibi emirlerin de yer aldığı yirmi beş kişiyi esir etti.⁵¹

Sultan Tuğrul elde ettiği galibiyetin ardından Irak-Acem'de rakip idareci olmadığı ataletine kapılarak zevk ve sefa alemine daldı. Kendisine telkinlerde bulunan ihtiyatlı ümerayı dinlemeyerek devlet işlerini iyiden iyiye bıraktı. Bu kritik günlerde vezirini değiştirdi ve bozulan bürokrasi sonucunda ülkenin her bir noktasında emirler başıboş uygulamalarda bulunmaya başladılar. Devletin tekrardan canlandırılması pek mümkün gözükmediği sırada Kutluğ İnanç'ın destek almak amacıyla Tekiş'e gönderdiği mektuplar neticesinde Hârizmşah tehlikesi yeniden baş gösterdi. Diğer taraftan Abbasi Halifesi de Tekiş'e gönderdiği mektubunda Sultan Tuğrul'u şikâyet ederken Tuğrul'un mülkü olan tüm Irak sahasını da kendisine bahşettiğini bildirdi. Böylece gerekli desteği alan Tekiş yönünü yeniden Irak'a çevirerek Rey'e hareket etti. Bu sırada Hârizmşah'ın Büyük Hâcib'i Şihâbüddîn Mesud b. Hüseyin, Sultan Tuğrul'a yazdığı mektubunda her ne kadar Tekiş'in hizmetinde olsa da Sultan Tuğrul'un sultanoğlu sultan olduğunu, atalarının büyük kişiler olduğunu ve tüm dünyaya hükmettiğini, Tekiş'in hedefinin, eğer ki Rey üzerinden Sâve'ye giderek sulh istemesi taktirinde sadece Rey olduğunu, barışın sonunda Rey'in Tekiş'in oğluna bırakılacağını ve o saatten sonra ona istediği gibi emir ve yasaklar getirebileceğini bildirdi. Tekiş'in Rey'e doğru hareket ettiği haberini alan Sultan Tuğrul, Hârizmşahlı

⁴⁸ Hazar Deniz'nin güneyinde yer alan Taberistan'da hüküm süren Bâvendiler Hanedanı'nın İspahbediyye kolunun hükümdarıdır. Bâvendiler Hanedanı, Sultan Tuğrul (1040-1063) zamanında itibaren Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olmuştur. Sultan Sencer'in esir olduğu sırada tahta çıkartılan Süleymanşah'ın, Bâvendiler ülkesinden hareket ederek Nişâbur'a geldiğini, Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul'un, Mesud'a karşı mücadele Bâvendiler'in desteğini sağladığını, Süleymanşah'ın Sultan Muhammed'den kaçtıktan sonra Bâvendiler'e sığındığını ve Irak Sultanı Tuğrul'un, Kızıl Arslan'a karşı mücadele verdiği sırada Bâvendiler'in desteğini sağlamaya çalıştığını bilmekteyiz. Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 28, 191, 224, 246, 287; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 30, 76, 320.

⁴⁹ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 120-121; Köprülü, "Hârizmşahlılar", 269-270; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 369-370; Bünyatov, *Hârezmsahlılığı ve Enuştekinler*, 44, 53; Taneri, *Harezmsahlar*, 29.

⁵⁰ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, 124; Özyayın, "Harezmsahlar Devleti", 888-889; Bünyatov, *Hârezmsahlılığı ve Enuştekinler*, 53; Kayhan, "Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetinin Bitişi," 416-417; Bünyatov, *Azerbaycan Atabegleri*, 117; Erdoğan, *Harezmsahlar*, 39.

⁵¹ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 107; Köprülü, "Hârizmşahlılar", 270; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 292-293; Bünyatov, *Hârezmsahlılığı ve Enuştekinler*, 53-54; Pınar Kaya, *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi 1161-1194*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 131-132; Erdoğan, *Harezmsahlar*, 40; Vurgun, *Dış Politikası*, 80.

Hâcib ile çevresindeki ümeranın tavsiyelerine aldırış etmeden Hemedan'dan Rey'e dağılık ve az sayıdaki ordusuyla yola çıktı.⁵² Rey civarına vardığında emirlerin haklı uyarılarını dikkate almayarak ordusunu savaş düzenine soktu. Hârizmşah ordusunu beklerken ilk olarak Kutluğ İnanç'ın öncü süvarileriyle karşı karşıya geldi. Sultan Tuğrul, saldırı emrini vererek kendisi de at üzerinde elinde ağır gürzü ile hücumla geçti. Fakat öncü birlikleri arasında yalnız kalarak yaralandı ve atından düştü. Çok geçmeden de başı kesilmek suretiyle öldürüldü. Mücadele sonrasında sultanın kesik başı Hârizmşah Tekiş tarafından Hilafet sarayına zafer nişanesi olarak gönderildi. Hilafet makamı bunu günlerce halka açık bir alanda teşhir etti. Sultanın cesedi ise halkın görebileceği şekilde Rey'in uğrak pazarına bırakıldı. Böylelikle Irak Selçuklu Devleti, Hârizmşahlar Devleti'nin yıkıcı faaliyetleri neticesinde son bulurken, Hârizmşahlar, Hemedan başta olmak üzere tüm Irak Selçuklu Devleti topraklarını kısa sürede ele geçirdi. Bundan sonra Hârizmşah Tekiş, ölümüne kadar Irak işlerini düzene koymakla uğraştı.⁵³

SONUÇ

Hârizmşahlar Devleti'nin kuruluş süreci nihayetinde Anuştegin Garçeî'nin oğlu ve torunları döneminde tamamlandı. Kuruluş döneminden itibaren Hârizmşahların siyasi ve askeri anlamda gelişmesinde etkili olan devletlerden biri de şüphesiz benzer zamanlarda vücut bulan Irak Selçuklu Devleti'dir. Her iki siyasi teşekkülün ortaya çıkması ve birbirleriyle ilişkiler kurmasında ise içinden neşet ettikleri Büyük Selçuklu Devleti'nin rolü büyük olup; ilişkilerin seyrini belirleyerek şekillendiren ana unsur olarak da dikkatleri çekmektedir. Nitekim yukarıda ayrıntılarıyla yer verdiğimiz gibi Hârizmşah Kutbüddin Muhammed'in, Sultan Sencer'in ordusunda saf tutarak Sâve Savaşı'nda (1118) yer almasıyla Irak Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna katkı verdiği görülmektedir. Böylece başlayan ilişkiler Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar Hârizmşahların merkezî otoritenin bir parçası olarak Irak Selçuklularına müdahaleleriyle devam etmiştir.

Sultan Sencer'in vefatından sonra Büyük Selçuklu sahası mirasçılarının mücadele alanına dönüştüğü görülmektedir. Bu mirasçılardan en dikkat çekenlerinden biri Selçuklu soyundan gelen Irak Selçukluları iken bir diğeri de Hârizm sahasında güçlenen Hârizmşahlardır. Bu minvalde iki devlet arasındaki ilişkiler Selçuklu mirası bağlamında yeni bir misyona göre başlayıp, Irak sahası üzerinde askerî ve diplomatik faaliyetlerle nihayete ermiştir. İlk olarak dostane gelişen ilişkiler zaman zaman Hârizmşahların Irak Selçuklularına tabi olmasıyla sonuçlanmış, özellikle Atabeg Şemseddin Muhammed Cihan Pehlivân'ın faaliyetleri ve vefatı ilişkilerin şeklini belirlemiştir. Onun vefatı, Hârizmşahların Irak sahasında etkin olmaya başlamasının önünü açarak Hârizmşah Tekiş'in Irak Selçuklularına son vermesine zemin hazırlamıştır. Netice itibarıyla Kutbüddin Muhammed ile başlayan Hârizmşahlar-Irak Selçuklu Devleti ilişkileri yaklaşık 75 yıl devam ederek 1094 senesinde Hârizmşahların galibiyeti ve Büyük Selçuklu misyonunu üstlenmesiyle son bulmuştur.

Hârizmşahların Selçuklu misyonu gereğince hareket etmeleri Abbasi Halifeliği-Hârizmşah ilişkilerinin bozulmasını sağlayarak yeni bir güç mücadelesinin yaşanmasıyla sonuçlanmıştır. Kısa süre sonra başlayan Moğol İstilasası ve sonrasında Türkiye Selçukluları ile girilen amansız mücadele neticesinde Hârizmşahlar tarih sahnesinden çekilirken başta Türkistan olmak üzere Anadolu ve İslam Dünyası ağır ve buhranlı bir döneme girmiştir. Sonuç olarak Büyük Selçuklu Devleti misyonu çerçevesinde hareket eden ve bu bağlamda Irak Selçuklularına son veren Hârizmşahlar Devleti, edindiği misyonu gerçekleştiremeden tarih sahnesinden çekilerek Türk-İslam sahsının Moğol zulmü altında kalmasına mâni olamamıştır.

⁵² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 123-124; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 124-125; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 293; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 888-889; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 54-55; Kayhan, "Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetinin Bitişi," 417-418; Kaya, "Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi," 133-135; Vurgun, *Dış Politikası*, 81-82.

⁵³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 12, çev. Abdülkerim Özyayın-Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 96-98; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 108-110; Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, 266-268; Mîrhând, *Ravzatu's-Safa*, 256-260; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 123-125; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, 126; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 370; Özyayın, "Harezşahlar Devleti", 889-890; Bünyatov, *Hârezmşahlığı ve Enuştekinler*, 55; Roux, *Türklerin Tarihi*, 231; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 253; Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, 387; Kayhan, "Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetinin Bitişi," 418; Taneri, *Harezşahlar*, 29-30; Kaya, "Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi," 134-138; Erdoğan, *Harezşahlar*, 40-41.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bin Mahmud. *Selçuknâme*. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Ayan, Ergin. “Harezmsâhlar Hânedânının Evlilikleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. S. 32 (Aralık 2016): 13-36.
- Ayan, Ergin. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed. *Azîmî Tarihi Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143-44)*. çev. Ali Sevim. Ankara: TTK. 2006.
- Barthold, V. V. “Hârizmşâh”, *İA*. C. 5.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, 263-265.
- Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK, 1990.
- Bezer, Gülay Ögün. “İldeniz Şemseddin”, *DİA*, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul 2013, 81-82.
- Bezer, Gülay Ögün. “Zengî İmâdüddin”, *DİA*. C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, 258-261.
- Bondârî. *Zubdat Al-Nuşra Va Nuḥbat Al'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: TTK. 1943.
- Bünyadov, Ziya. *Azerbaycan Atabegleri Devleti (1136-1225)*. çev. İlyas Kemaloğlu. İstanbul: TEAS Press Neşriyat Evi, 2017.
- Bünyatov, Ziya. *Hârezmsâhlığı ve Enuştekinler Devleti*. çev. Tural Rızayev. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler*, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar. çev. Erkan Göksu. Ankara: TTK. 2020.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşâ*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK. 2013.
- Erdoğan, Coşkun. “Hârezm İsmi ve Bölgenin Tarihî Coğrafyası Hakkında Bazı Tetkikler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62 (Mayıs 2018): 307-322.
- Erdoğan, Coşkun. *Harezmsâhlar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). *Abû'l Farac Tarihi*. II, çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK. 1987.
- Hüseynî, Sadruddîn Ebu'l Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali. *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye*. çev. Necati Lügal. Ankara: TTK. 1943.
- İbn Kalânîsî. *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2021.
- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. C. 10, 12. çev. Abdulkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları. 1987.
- İbnü'l Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. C. 11. çev. Abdulkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları. 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harezmsâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*. Ankara: TTK. 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklular ve Selçuklular Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Acem”, *DİA*. C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, 321.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Muizzî”, *DİA*. C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 98.

- Kaya, Pınar. *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi 1161-1194*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kaya, Tan Pınar. Yaman, Ceren. “Hârezmşâh İl Arslan Döneminde Hârezmşâhlar ve Abbâsî Hilâfeti Arasındaki İlişkiler”, *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istanca Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (Temmuz 2023): 15-22.
- Kayhan, Hüseyin. “Irak Selçukluları (1120-1194)”, *Türkler*. C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 786-794.
- Kayhan, Hüseyin. “Irak’ta Selçuklu Hâkimiyetinin Bitişi”, *Ortaoğu’da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, (Ankara 2014), 416; 401-420.
- Kayhan, Hüseyin. *Irak Selçukluları*. Konya: Çizgi Yayınları, 2001.
- Kazvîni, Hamdullâh Müstevfi-i. *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyan)*. çev. Erkan Göksu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Köksal, Mustafa. *Harezşahların Devletleşme Süreci (1077-1200)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Köprülü, Mehmet Fuat. “Hârezmşâhlar”, *İA*. C. 5.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, 265-296.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: II. İkinci İmparatorluk Devri*. Ankara: TTK. 1984.
- Merçil, Erdoğan. “Taştdâr”, *DİA*. C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, 161-162.
- Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd. *Ravzatu’s-Safa Fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*. çev. Erkan Göksu. Ankara: TTK. 2018.
- Muhammed b. Ali. Muhammed-i Şebânkârî, *Mecma’u’l-Ensâb (Hânedanlar Târîhi)*. ter. Fahri Unan. Ankara: TTK. 2021.
- Nasırabadı, Gülseren Azar. “Hârezmşâhlar Dönemi Münşeat Mecmualarından et-Tevessül İle’t-Teressül ve Devletin Siyasi Münasebetleri Açısından Önemi”, *History Studies*. 13, S. 1 (Şubat 2021): 33-49.
- Özaydın, Abdulkerim. “Harezşahlar Devleti”, *Türkler*. C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 883-896.
- Özaydın, Abdulkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*. Ankara: TTK. 1990.
- Özbayraktar, Aykut, “Hârezm’de Me’mûnî Devleti’nin Kuruluşu”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2 (Aralık 2023), 723-738.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, (2014): 39-67.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Müsterşid-Billâh”, *DİA*. C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, 145-147.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157))*. C. I, İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Öztürk, Murat. *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Peacock, A.C.S. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. çev. Özkan Akpınar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Reşîdü’-d-dîn Fazlullah. *Cami’ü’t-Tevârih (Selçuklu Devleti)*. çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

- Roux, Jean Paul. *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Schaeder, H. H. "Sâve", *İA*, C. 10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, 253-255.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: TTK, 1995.
- Sümer, Faruk. "İrak Selçukluları", *DİA*. C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, 387.
- Sümer, Faruk. "Müeyyed Ay-Aba", *DİA*. C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, 478-479.
- Taneri, Aydın. "Hâcib", *DİA*. C. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996, 508-511.
- Taneri, Aydın. "Hârizmşahlar", *DİA*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, 228-231.
- Taneri, Aydın. *Harezşahlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Togan, Zeki Velidi. "Harizm", *İA*. C. 5.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, 240-257.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.
- Urfalı Mateos. *Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK, 2019.
- Vardan Vardapet. *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*. çev. Hrant D. Andreasyan. İstanbul: TSD, 1937.
- Vurgun, Nagehan. *Hârezmşah Devleti'nin Dış Politikası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

XX. Yüzyılda Rusya Tarih Yazımında Avrupa'nın Ortaçağ Tarihinin Dönemselleştirme Algısı The Periodization of European Medieval History in Russian Historiography in the 20th Century

Yegane ÇAĞLAYAN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr. Yegane ÇAĞLAYAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muş, Türkiye

ORCID: [0000-0001-5462-2954](https://orcid.org/0000-0001-5462-2954)

e-mail: y.caglayan@alparslan.edu.tr

Başvuru/Submitted: 23.10.2023

Kabul/Accepted: 26.02.2024

Atf: Çağlayan, Yegane, "XX. Yüzyılda Rusya Tarih Yazımında Avrupa'nın Ortaçağ Tarihinin Dönemselleştirme Algısı", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 125-144.

Citation: Çağlayan, Yegane, "The Periodization of European Medieval History in Russian Historiography in the 20th Century", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 125-144.

Lisans/License:

Öz- Avrupa'nın Orta Çağ tarihi, ilk bakışta büyük ideolojik tartışmalara neden olabilecek bir alan gibi görünmese de kıtanın etnik ve siyasi gelişiminin özellikleri, Orta Çağ toplumlarının sosyal temelleri, ekonomik özellikleri, feodalizmin evrensel olup olmaması, Orta Çağ'da yaşanan tarihi olayların Yeni Çağ'a etkisi gibi meseleler tarihçiler arasında çok çeşitli düzeylerde, sempozyumlar ve konferanslarda büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmaların müzakereleri makaleler, monografiler ve ders kitaplarıyla sürdürülmüştür.

Avrupa tarihinin bu büyük devrinin en önemli kavramsal sorunlarının Avrupalı ortaçağcılar tarafından neredeyse çözülmüş olduğu düşünülse de, Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesi de dâhil olmak üzere bazı konular Rusya'da hâlâ tartışmaya açıktır. Kabul etmek gerekir ki Sovyet döneminde Rusya'da Orta Çağ tarihi araştırmaları geniş çapta sürdürülmüş ve bu alana büyük katkılar sağlamıştır. Ama öte yandan Orta Çağ'ın tüm dönemlerini feodalizm ile özdeşleştirmek, feodal kurumların sınıfsal özünü fazlasıyla abartmak, dönemselleştirme konusunda burjuva devrimlerini ana kriter olarak görmek vb. SSCB'de bu alanı ideolojik mücadele nesnesi haline getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya'da tarih biliminin yaşadığı teorik ve metodolojik sorunlar ve Marksist teorinin kalıntılarından kalıcı olarak kurtulma isteği bu soruları çözmek yerine sürecin daha da uzamasına, alternatif bakış açıları ile önceki muhafazakâr teorilerin ve görüşlerin çarpışmasını beraberinde getirmiştir.

Makalede; Rusya tarihçilerinin Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesinin tanımında ve dönemselleştirilmesinde temel aldıkları kriterler ve metodoloji tahlil edilmiştir. Ana odak noktası, Sovyet döneminde Rusya'daki Orta Çağ çalışmalarının teorik yönleri ve bu alanda yapılan araştırmalardır. Bu konuların derinden öğrenilmesi için Rusya tarihçilerinin özellikle de meşhur Ortaçağcılarının Avrupa tarihi ile ilgili çalışmalarına büyük yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler- *Rusya Tarih Bilimi, Avrupa Tarihi, Orta Çağ Araştırmaları, Zamansal Çerçeve, Dönemselleştirme, Kronoloji, Tarih Metodolojisi.*

Abstract – The history of medieval Europe may not initially appear to be a field that could provoke significant ideological debates. However, the characteristics of ethnic and political development of the European continent, the social foundations of medieval societies, their economic features, and the question of whether feudalism was universal or not, as well as the impact of historical events during the Middle Ages on the Early Modern Age, have led to extensive discussions among historians on various levels, in symposia and conferences. These discussions have been continued through articles, monographs, and textbooks.

Despite the common perception that some of the most significant conceptual issues of European history during this grand era have been almost resolved by European medievalists, certain topics, including the temporal framework of medieval history, remain open to debate in Russia. It should be acknowledged that during the Soviet era, extensive research in medieval history was conducted in Russia, contributing significantly to the field. However, on the other hand, associating all periods of the Middle Ages with feudalism, exaggerating the class essence of feudal institutions, and using bourgeois revolutions as the main criterion for periodization made this field an object of ideological struggle in the USSR.

After the collapse of the Soviet Union, the theoretical and methodological issues faced by the field of history in Russia, along with the desire to permanently break free from the remnants of Marxist theory, did not lead to resolving these questions.

Instead, they prolonged the process of resolution, causing clashes between alternative perspectives and previous conservative theories and viewpoints. The study aims to analyze the criteria and methodology that Russian historians have employed in defining and periodizing the temporal framework of medieval European history. The primary focus is on the theoretical aspects of medieval studies in Russia during the Soviet era and the research conducted in this field. To delve deeply into these topics, particular attention has been given to the works of Russian historians, especially renowned medievalists, concerning European history.

Keywords– *Russian Science of History, European History, Medieval Studies, Temporal Framework, Periodization, Chronology, Historical Methodology.*

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

Periodization is a method of historical study, and analyzing historical events without making such a classification can be challenging. The issue of periodizing European history was first raised by Italian humanists in the 15th century. As historiography evolved, the question of dividing the temporal framework of the Middle Ages into periods gained more theoretical attention in European history. The present research draws attention to the methodological foundations of studies and theories in Russia in the 20th century related to the periodization and the chronological framework of European medieval history.

Medieval studies in Russia have undergone a long-lasting developmental process since the mid-19th century. These studies, whose foundations were laid by T. N. Granovsky (1813-1855), expanded towards the mid-19th century, with a stronger focus on the political history of Western Europe and Byzantium. Particularly from the 1930s to the present, Russian historians have authored numerous noteworthy foundational works on the political, social, and economic history of medieval Europe, and medieval studies have become a distinct discipline in Russia. In contrast to the Tsarist Russia, the Soviet era, driven by Marxist ideology, placed greater emphasis on the examination of social and economic aspects of world history. Despite their ideological and biased aspects, the research of Soviet medieval historians has made significant contributions to this field, with almost all aspects of European history thoroughly investigated.

The issue of periodization of world history in Russian historiography first emerged in the late 19th century, brought to the forefront by V. I. Gerye (1837-1919), a professor at Moscow University. Under Gerye's influence, the history of medieval Europe was divided into chronological periods. Gerye, a student of T. N. Granovsky characterized the beginning of medieval history with the rise of Christianity and its end with the Age of Exploration, the transition from subsistence economy to a monetary economy, and the emergence of centralized nation-states. After the Bolshevik Revolution of 1917, there was a literal revolution in historical research, and world history, including medieval European history, began to be evaluated from the lens of Marxism and Leninism. In the Soviet Union, it became mandatory to refer to Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenin, and Joseph Stalin in all historical studies. Towards the late 1930s, the issue of periodizing the Middle Ages in Soviet historiography was resolved in accordance with Marxist theory, considering it from the perspective of class struggle. The temporal framework of the Middle Ages was established to be between the 5th and the 17th centuries.

The second phase of medieval studies in Russia began in the 1960s and continued until the mid-1980s. The decrease in political repression and relaxation of censorship in the Soviet Union after the death of Joseph Stalin in 1953 also had an impact on historical writing in the Soviet Union. During this period, questions arose about whether it was accurate to equate the Middle Ages with the feudal system. Some Marxist historians (such as V. I. Rutenburg and V. G. Revunenkov) who considered revolutions as the primary criterion in periodization proposed the idea that medieval history ended with the Dutch Revolution, which they saw as the first bourgeois revolution. On the other hand, some historians (including Y. Y. Ivonin) opposed using revolutions as the basis for defining the boundary between the Middle Ages and the Early Modern Age.

During those years, no significant changes were observed in the temporal framework of medieval history. Soviet historians remained proponents of the "Long Middle Ages" as before. Medieval history, as defined by Russian historians, continued to be divided into three periods: Primitive Middle Ages (primitive feudalism), Classical Middle Ages (developed feudalism), and Late Middle Ages (late feudalism). Such a periodization of the European medieval history persisted until the fall of the Soviet Union.

Around the early 1990s, Russian historiography experienced a significant methodological crisis, which, in addition to past deviations, brought about considerable doubts, unnecessary denials, and extremes. When the question of which methodology would replace Marxist thought in historical research arose, Russian historians suddenly lost the old ideological enthusiasm they had during the Soviet years. Russian historical scholarship struggled to emerge quickly from the crisis due to its hesitation in selecting a methodology that could replace Marxism. This, in turn, led to a weakening of interest in history, especially resulting in a sharp decrease in the number of medieval historians. By the late 1980s and the 1990s, there was no noticeable change in the periodization of European medieval history in Russian historiography. The periodization inherited from the Soviet era remained largely unchanged.

In conclusion, it is important to note that medieval studies in Russia have gone through several significant developmental stages over the course of two centuries, undoubtedly making substantial contributions to world historiography. However, today, European historians have only superficial knowledge of medieval research in Russia, which can be a hindrance to Russian historians engaging in scientific discussions or collaborations with their European colleagues. Therefore, the periodization accepted by medieval historians in Russia has not sparked significant debates among European historians.

We believe that, for the integration of medieval studies in Russia with global historiography, there should be a single concept that addresses various theoretical issues, including the temporal framework of the Middle Ages. It can be challenging to abandon previous concepts, and creating a new one is a complex and painstaking process. To ensure the smooth progression of this process, the fundamental goal of Russian medievalists should be to enhance Russian scholarship by learning from the achievements of world scholarship. This approach will help bridge the gap and foster greater collaboration between Russian and international historians in the field of medieval studies.

GİRİŞ

Tarihin dönemselleştirilmesi tarihçiler için her zaman güncel konulardan biri olmuştur. Tarihsel olayların kronolojiye dayalı (dikey) sistemleştirilmesi veya tarihsel sürecin farklı toplumların sosyoekonomik yapısının özelliklerine, bazen de bu sürecin medeniyetlere göre (yatay) dönemselleştirilmesi tarihçilerin konuya farklı yaklaşımının ve farklı nesnel ölçütlere dayanmasının bir sonucudur. Milattan önce VIII.-VII. yüzyıllarda yaşamış Hesiodos'tan günümüze kadar tarihçiler için tarihin dönemselleştirilmesinde kullanılan temel ölçütler çok değişmiş, ancak ortak bir paydaya ulaşamadığı için dünya tarihi farklı dönemlerde farklı ekoller tarafından farklı şekilde dönemselleştirilmiştir. Bugün de tarih araştırmalarında, tarih ders kitaplarında, okullarda ve üniversitelerde okutulan tarih derslerinde bu farklı yaklaşım sürdürülmektedir. Bazıları uygarlıklara göre “Avrupa Tarihi”, “Doğu Tarihi”, “Amerika Tarihi” derslerini verirken, bazıları da devletlere göre “Türkiye Tarihi”, “ABD Tarihi”, “Rusya Tarihi” vb. şekilde tarihi öğretmeği uygun buluyorlar. Aynı şekilde tarihi zamansal çerçeveye göre yani dikey olarak inceleyen disiplinler de (“Antik Tarih”, “Orta Çağ Tarihi”, “Yeni ve Yakın Çağ Tarihi”) vardır.

“Orta Çağ Tarihi” disiplini de bu anlamda bir istisna olmayıp bazı ülkelerde feodalizmin tarihi olarak öğrenilirken, bazı ülkelerde de farklı uygarlıkların bir gelişme aşaması olarak görülmektedir. İlk etapta coğrafya açısından yalnızca Avrupa ülkelerini ve Bizans İmparatorluğunu kapsayan “Orta Çağ Tarihi” XX. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu ülkelerinin tarihini de içerisine alarak birçok tarihçi için evrensel anlam kazanmıştır. Fakat bazı Avrupalı tarihçiler bu gün de Orta Çağ tarihinin ve feodalizmin evrenselliğini reddetmekte, bunları Avrupa kıtasına özgü bir sistem olarak görmektedirler ve bu bakış açısının Avrupa tarih yazımında daha baskın olduğunu söyleye biliriz.¹ Bu görüş ayrılıkları öncelikle “Orta Çağ tarihi” denilirken hangi kriterlerin ve nesnel ölçütlerin esas alınmasına, feodalizmin siyasi, sosyal veya ekonomik bir olgu olarak değerlendirilip değerlendirilmemesine, Fransa’daki feodalizmin Orta Çağ toplumunun örneği olarak kabul edilmesinin ne kadar doğru olup olmamasına bağlı bir meseledir. İşin tuhaf tarafı; bu farklı görüşlerin temsilcileri, kendi görüşlerini haklı çıkarmak için aslında aynı argümanları öne sürmüş ve farklı yorumlamışlardır. Gerçek olan şu ki “Orta Çağ Avrupa tarihine ilişkin düşünsel ve felsefi gerilim, Avrupa merkezci Orta Çağ Avrupa tarihi algısını beslemiştir.”²

Orta Çağ’ın evrenselliği veya zamansal çerçevesi gibi konular da dâhil olmak üzere, XVIII. yüzyılın sonuna kadar tarih araştırmalarında dominantlığı elde tutan Avrupalı tarihçilerin karşısına XIX. yüzyılın sonlarında Rus tarihçileri ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. O zamana kadar Avrupalı tarihçiler tüm konuları kendi aralarında tartışmış fakat bu tartışmalar kıtanın ötesine geçmemiştir. Avrupa merkezci tarihçiler kıtanın tarihini araştırırken diğer tarihçilerin bu alanda çalışmaları uzun süre yüzeysel karakterde olmuştur. XX. yüzyılın başlarına doğru araştırma alanları önemli ölçüde genişleyen Rus tarihçileri, şüphesiz Avrupa’daki tarihçilerden ve tarih ekollerinden de etkilenmiş ve böylelikle Rusya’daki Orta Çağ araştırmaları uzun bir gelişim süreci geçirmiştir. Ancak son yüzyılda bu tarihçiler Orta Çağ Avrupa’sının siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine ilişkin çok sayıda dikkate değer temel eserler yazmışlar ve Orta Çağ araştırmaları Sovyet döneminde Rusya’da müstakil disiplin haline gelmiştir.

Rusya’da Avrupa’nın Orta Çağ tarihiyle ilgili araştırmaların temelini atan T. N. Granovski’den (1813-1855) başlayarak bu yönde çalışmalar XIX. yüzyılın sonlarına doğru genişlemiş ve esasen Fransa’nın siyasi ve dini tarihine yoğunlaşmıştır. Çarlık Rusya’dan farklı olarak Sovyet döneminde Marksist ideoloji gereği; dünya tarihinin sosyal ve ekonomik konularının incelenmesine daha fazla önem verilmeğe başlanmıştır. İdeolojik ve önyargılı yönlerine rağmen Sovyet ortaçağcılarının araştırmaları bu alana büyük katkı sağlamış, Avrupa tarihinin neredeyse tüm konuları detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Fakat Rusya’daki Orta Çağ çalışmaları tüm başarılarına rağmen Avrupa’da uzun süre ilgi görmemiş ve bu alanda çalışan tarihçiler dünyada yeterince tanınmamışlardır. XX. yüzyılın sonlarına doğru tarih

¹ Türkiye tarihçisi F. Durgun’un da belirttiği gibi, “Metodolojik olarak sosyoloji, antropoloji gibi diğer disiplinlerden beslenerek daha farklı ve yeni görünümlü tarihçilikten bahsetsek bile, paradigmatik olarak Orta Çağ Avrupa tarihi, modern Avrupa tarihine geçiş dönemi olarak inceleme nesnesi olmaya devam etmektedir” (Fatih Durgun, “Rönesans’tan 19. yüzyıla Avrupa tarih yazımında ilerleme fikri, dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa tarihi algısı”, *İnsan ve Toplum*, Sayı 3(6) (2013): 297).

² Fatih Durgun, “Rönesans’tan 19. yüzyıla Avrupa tarih yazımında ilerleme fikri”: 285.

alanında yaşanan ideoloji ve metodoloji boşluk, yeni araştırmalar sayesinde kısa sürede ortadan kalkmış ve Rusya tarih bilimi tekrardan toparlanmayı başarmıştır.

Makalede; Orta Çağ Avrupa tarihi araştırmalarına büyük katkısı bulunan Rus tarihçilerinin çalışmalarının genel tahlili yapılmış olup bu çalışmaların içeriğini oluşturan esas ölçütler vurgulanmıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmı ders kitaplarından oluşmakta olup makalenin ilgili bölümlerinden de göreceğimiz gibi dönemselleştirme meselesinin resmi Marksist-Leninist ideolojinin yetkisinde kalması ve konuyla ilgili alternatif görüşleri yansıtan makale veya monografilerin yazılmamasıyla ilgilidir. Şunu da vurgulamak gerekir ki ders kitapları SSCB Bakanlar Kabinesi nezdindeki Komisyon'un kararıyla onaylandıktan sonra yayımlana biliyordu. Bu sebepten ders kitaplarında dünya tarihi resmi konseptte uygun takdim edilmekte olup Rusya'da Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesi algısını incelemek için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Durum ancak 1990'ların ortalarından itibaren, Avrupa'nın Orta Çağ tarihi de dahil olmak üzere dünya tarihinin dönemselleştirilmesi hakkında farklı görüşler içeren çok sayıda akademik çalışmanın ortaya çıkmasıyla değişmiştir. Makalede; aynı zamanda Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarının temel teorik özellikleri analiz edilmiştir. Elbette Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarını tek bir makale çerçevesinde incelemek mümkün değildir, bu nedenle makalede XX. yüzyılda Rusya'da Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesine ve zamansal (kronolojik) çerçevesinin belirlenmesine yönelik araştırmaların ve hâkim teorilerin metodolojik temellerine ağırlık verilmiştir. Aynı zamanda Rusya tarihçilerinin Orta Çağ tarihinin ve feodalizmin evrenselliği konusundaki bakış açıları da gözden geçirilmiştir.

1. 1920-1950'lerde Sovyet Tarih yazımında Avrupa'nın Orta Çağ Tarihinin Dönemselleştirilmesi

Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi ilk kez XV. yüzyılın meşhur İtalyan hümanistleri Leonardo Bruni (Aretino) ve Flavio Biondo tarafından eserlerinde "Orta Çağ" (Latince *Medium Aevum*) terimi kullanılarak gündeme getirilmiştir. Tarihin dönemselleştirilmesi meselesiyle ilk kez yukarıda adını belirttiğimiz Hesiodos'ta karşılaştığımız doğrudur ancak Avrupa'yı tek bir uygarlık olarak kabul edip tarihini dönemselleştiren hiç şüphesiz İtalyan hümanistleridir. Her iki hümanist eşzamanlı olarak; L. Bruni "*Historiarum Florentinarum Libri XII*" adlı eserinde, F. Biondo ise "*Historiarum ab Inclinazione Romanorum Imperii Decades*" adlı eserinde dünya tarihini üç döneme ayırmışlardır.³ İtalyan hümanistlerin bilime kazandırdığı "Orta Çağ" terimi, bir süre sonra tarih literatüründe yaygınlaşmış ve XVII. yüzyılda Alman tarihçi Christoph Cellarius (Keller) tarafından bilimsel kullanıma girmiştir. Ch. Cellarius, "*Historia Univesalis*" adlı eserinde dünya tarihini Antik Tarih, Orta Çağ Tarihi ve Modern Tarih olarak ayırarak bilime sonradan birçok tarihçi tarafından kabul edilen bir dönemselleştirme sunmuştur.⁴

Tarih yazımı geliştikçe, Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi ve dönemlere göre bölünmesi meselesi de dâhil olmak üzere Avrupa tarihinin teorik konuları daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Batı Avrupa tarihiyle ilgili materyaller üzerinde çalışan tarihçiler için "Orta Çağ" kavramı belli bir anlam kazanmış olup feodal rejime eş tutulmaya başlanmıştır. Ch. Cellarius'un XVII. Yüzyılda bilime sunduğu dönemselleştirmeye büyük bir değişiklik yapmadan, Avrupa merkezci tarihçilerin çoğu, Orta Çağ tarihinin başlangıcını Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılması veya Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da çöküşüne dayandırırken bitimini de 1453'te Yüzyıl Savaşlarının sona ermesi ve Bizans'ın çöküşüne bağlamışlardır. Bazı istisnai durumlarda, Orta Çağ tarihinin başlangıç hadisesi Kavimler Göçü, bitim hadisesi ise 1492'de Reconquista'nın sonu, Amerika kıtasının ve Hindistan'a

³ Leonid Grinin, "Teoriya, Metodologiya i Filosofiya İstorii: Oçerki Razvitiya İstoricheskoj Mıslı ot Drevnosti do Seredini XIX Veka. Leksiya 5. Period Rannego Vozrojdedniya", *Fisolojiya i Obşestvo*, S. 3 (İyul – Sentyabr 2010): 170-171, <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-metodologiya-i-filosofiya-istorii-ocherki-razvitiya-istoricheskoj-mysli-ot-drevnosti-do-serediny-xix-veka-leksiya-5-period>; Mihail Barg, *Epohi i İdeii. Stanovleniye İstorizma* (Moskova: Mısl, 1987), 259-260, 262; Edmund Fryde, "The Beginnings of Italian Humanist Historiography: The "New Cicero" of Leonardo Bruni", *The English Historical Review* 95, No 376 (July 1980): 533-552.

⁴ Mark Blok, *Apologiya İstorii ili Remeslo İstorika*, çev. Yevgeniya Lisenko (Moskova: Nauka, 1973), 96.

deniz yolunun “keşfi” veya XVI. Yüzyılın ilk yarısındaki Protestan Reformu gösterilmiştir.⁵ Belirtelim ki Avrupalı tarihçiler arasında Orta Çağ’ın daha uzun sürdüğü düşüncesinde olan Jacques Le Goff⁶ veya XVI.-XVII. yüzyılları Yeni Çağ değil “Erken Yeni Çağ” (*Early Modern*) olarak nitelendiren Helmut George Koenigsberger gibi muhalif tarihçiler de bulunmaktadır.⁷

Rus tarihçileri içerisinde dönemselleştirme konusu (Rus tarihinin dönemselleştirilmesi) ilk kez V. N. Tatışev (1686-1750) tarafından yapılmış olup,⁸ akabinde M. M. Şerbatov (1733-1790) ve N. M. Karamzin (1766-1826) tarafından devam ettirilmiştir.⁹ Dünya tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi ise Rusya tarih biliminde ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında Moskova Üniversitesi profesörü V. İ. Gerye (1837-1919) tarafından gündeme getirilmiştir. Belirtelim ki Prof. V. İ. Gerye, yukarıda bahsi geçen T. N. Granovski’nin¹⁰ öğrencisi olmuştur. Araştırmaları (ağırlıklı olarak Fransa tarihi) ve siyasi görüşleriyle (ilk başta liberal daha sonra monarşi taraftarı gibi) Avrupa’da da büyük ün kazanmış V. İ. Gerye 1868-1904 yılları arasında Moskova Üniversitesinde “Tarih İlminin Gelişim Tarihi”, “Kilise Reformu Tarihi”, “Fransa Devrimi Tarihi” gibi seçmeli dersleri vermiştir. Yetiştirdiği öğrencileri arasında R. Y. Vipper, P. N. Ardaşev, S. A. Kotlyarevski gibi ünlü tarihçiler olmuştur. Çağdaşlarından birinin yazdığı gibi, V. İ. Gerye, “tarihi daha çok felsefi ve ideoloji yönleriyle incelediği ve geniş kapsamlı konuları ele aldığı için tarih öğrenmek isteyenlerin dikkatini kendine çekebiliyordu.”¹¹ Dünya tarihini Eski Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ olarak dönemlere ayıran V. İ. Gerye, Avrupa’da Orta Çağ tarihinin başlangıcını Hıristiyanlığın doğuşuyla, bitimini ise “Coğrafi Keşifler”, geçimlik ekonomiden parasal ekonomiye geçiş ve ulusal devletlerin ortaya çıkışıyla karakterize etmiştir.¹² Onun teklif ettiği dönemselleştirme Rus tarihçilerin çoğu tarafından kabul edilerek dönemselleştirme konusu XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarına dek arka planda kalmıştır.

Dünya tarihinin dönemselleştirilmesi konusunun yeniden gündeme gelmesi Sovyet dönemine denk gelmektedir. Rusya’da 1917 ihtilalından sonra tarih araştırmalarında kelimenin tam anlamıyla büyük bir devrim yaşanmış olup Avrupa’nın Orta Çağ tarihi de dâhil olmak üzere dünya tarihi, Marksizm ve Leninizm teorisi açısından değerlendirilmeye başlanmıştır. Kısa bir süre sonra bu çalışmalar, Sovyet tarihçilerinin “burjuva bilimine” karşı yürüttükleri ideolojik mücadelenin özünü almış ve Sovyet tarih

⁵ Farklı bakış açıları için bkz. Norman Davies, *Europe: A History* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 291-293; Henry Kamen, *Spain 1469-1714: a Society of Conflict* (London-New York: Longman, 2005), 29.

⁶ Jacques Le Goff, *Sivilizasiya Srednevekovogo Zapada*, çev. Vladimir Babinsev (Yekaterinburg: U – Faktoriya, 2005), 6. Jacques Le Goff, vefatından bir kaç ay önce yayınlanan “Tarih Dönemlere Ayırmak Şart mı?” isimli meşhur kitabında aslında tarihin dönemselleştirilmesi ihtiyacını sorgulamış, tam tersi dönemselleştirmenin zaruri olduğunu vurgulayarak Orta Çağ’ın daha uzun sürdüğü düşüncesini bir kez daha savunmuştur (Jacques Le Goff, *Stoit Li Rezat İstoriyu Na Kuski*, çev. M. Y. Nekrasov (Sankt-Peterburg: Yevrazia, 2018)).

⁷ Helmut Koenigsberger, *Yevropa Rannego Novogo Vremeni*, çev. Dimitriy Kharitonoviç (Moskova: Ves Mir, 2006), 17-18.

⁸ Sergey Rıbakov, “V. N. Tatışev v Zerkale Russkoy İstoriografii”, *Voprosy İstorii*, S. 4 (Aprel 2007): 164.

⁹ Mihail Şerbatov, *İstoriya Rossiyskaya ot Drevneyşih Vremen*, Tom 1-7 (Sankt-Peterburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk 1770-1791); Nikolay Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Kniga 1-4 (Moskova: Kniga, 1988-1989). V. Tatışev ve M. Şerbatovla mukayesede dönemselleştirme meselesine çalışmasında daha büyük yer vermiş olmasına rağmen N. M. Karamzin “dönemselleştirme meselesinin mutlakaştırılmasına karşı olmuştur” (İrina Rudkovskaya, “Hronologiya i Periodizasiya v İstoriografıçeskoj Tradisii Pozdnego Prosveşeniya”, *Dialog so Vremenem* 56 (2016): 141).

¹⁰ Rusya’da dünya tarihinin öğrenilmesi yönünde ilk çalışmaları gerçekleştiren ve Rusya tarih yazımının “Altın Çağı” denilen dönemin temelinde duran T. N. Granovski, Rusya’da liberalizmin ve Batıcılığın ideologlarından olup siyasi düşünceleri tarihle ilgili eserlerine de yansımıştır. Bkz. Timofey Granovski, *Soçineniya* (Moskova: Tipografiya Mamontova, 1900). Onun bir ortaçağcı olarak en büyük hizmeti ise Rusya’da Avrupa tarihinin öğrenilmesinin temelini atmasıdır (Tatyana İvanova, “Problema Kriteriyev Periodizasi Vseobşey İstorii v Nauçnom Nasledii V. İ. Gerye”, *Uçonnye Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Gumanitarnıye Nauki* 153, Kniga 3, S. 1 (2010): 150).

¹¹ Nikolay Kareyev, *Pamyati Dvuh İstoriikov*, *Annali*, S. 1 (1922): 160.

¹² Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi hakkında V. İ. Gerye’nin fikirleri için bkz. Vladimir Gerye, *Leksii po İstorii Srednih Vekov* (Moskova: Litografiya Çıçerina, 1886), 3-4; Vladimir Gerye, *Novaya İstoriya*. Leksionnyy Kurs (Moskova: Litografiya, 1881), 3, 83-104; Vladimir Gerye, *Vvedeniye v Novuyu İstoriyu* (Moskova: Litografiya Aleksandrovskey, 1892), 4-8. Belirtmek gerekiyor ki V. İ. Gerye, iktisadi tarihe büyük önem vermesine rağmen her zaman siyasi tarihi ön planda tuttuğu için Sovyet tarihçileri tarafından irticacı tarihçi olarak nitelendirilmiştir (İvanova, “Problema Kriteriyev Periodizasi Vseobşey İstorii”, 155).

bilimi ideolojik bilim düzeyine taşınmıştır. Bu süreç 1930'lu yılların ortalarında daha keskin bir şekil almıştır. Bu durum bir yandan Avrupa'da (Almanya, İtalya, İspanya) faşist ideolojilerin güçlenmesine karşı koymak için komünist tarihçilerin büyük çaba harcamasını gerektirmiş, diğer yandan İosif Stalin'in SSCB'deki siyasi baskıları (*Repression*) Sovyet tarih yazımını etkilemiş ve Sovyet tarihçilerini materyalist metodolojiye hapsedmiştir.

1920'lerin sonlarından itibaren SSCB'de yapılan tüm tarih çalışmalarında (hatta dönemin ideolojilerden uzak olan Antik ve Orta Çağ tarihine ilişkin araştırmalarda) Karl Marks, Friedrich Engels, Vladimir Lenin ve İosif Stalin'e atıfta bulunulması zorunlu hale gelmiştir. Çoğu zaman tarihçiler, her hangi bir tarihi hadise ile ilgili Marksizm ve Leninizm'in kurucularının eserlerinde isnat edebilecekleri fikirleri bulmakta zorlanmış, alakasız cümlelere atıfta bulunmak zorunda kalmışlardır. Eserlerinde Sovyet ideolojisini yeterince tanıtmayan veya burjuva bilimi ile ideolojik mücadelede mağlup taraf gibi görünen, burjuva tarihçilerini ciddi biçimde eleştirmeyen Sovyet tarihçileri, çoğunlukla Stalin baskılarına maruz kalmış ve eserleri uzun yıllar yasaklanmıştır. Orta Çağ tarihi, ilk bakışta ideolojik mücadeleye çok yakın bir alan olarak görülmesi de materyalist düşünce ve Sovyet ideolojisi ondan da yan geçmemiş ve Avrupa'nın Orta Çağ tarihi üzerine yapılan araştırmalara güçlü bir şekilde yansımıştır.

Bu yıllarda Rus tarihçilerin Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesini hangi nesnel ölçütlere dayanarak çözdüklerini anlamak için Sovyet tarih yazımının postulatlarının K. Marks'ın sosyal formasyon teorisine (Almanca *Gesellschaftsformation*) dayandığı gerçeğini temel almak gerekir. Rusya'da, 1917 ihtilalından önce de bu teorinin taraftarları vardı, örneğin G. V. Plehanov ve V. İ. Lenin XX. yüzyılın başlarındaki yazılarında Rusya tarihinin sosyal formasyonlara göre dönemselleştirilmesi fikrini savunmuşlardı.¹³ Ancak Bolşevik devriminden sonraki ilk yıllarda, sosyal formasyon teorisinin resmi şekilde kabulü de dahil olmak üzere tarihin dönemselleştirilmesi Sovyet ideolojisi için gündem mesele olmayıp bir süre tarih araştırmalarında ve ders kitaplarında farklı görüşler yer almakta olup bu çalışmalarda tek bir konsept içerdiği görülmüyordu.¹⁴

Durum 1930'ların ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır ve bize göre bu, Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesi ve Sovyet devleti için ideolojik mücadelenin her zamankinden daha önemli hale gelmesiyle alakalı olmuştur. SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin (*Sovnarkom -Başbakanlık*) 7 Şubat 1936 ve SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı'nın (*Prezidium Akademii Nauk*) 15 Şubat 1936 tarihli kararları ile SSCB EA Tarih Enstitüsü kurulmuş olup Enstitü başkanlığına meşhur devrimci N. M. Lukinin atanmıştır.¹⁵ Enstitünün asıl görevi ülkedeki tarih araştırmalarının yanı sıra tarih konularını çalışan tüm bilim merkezlerini kontrol etmektir.¹⁶ İlk önce Moskova ve Leningrad Devlet Üniversitelerinin yürüttükleri tarihle ilgili araştırma planlarının da Tarih Enstitüsü tarafından onaylanmasına karar verilmiştir.¹⁷ "Tarih Enstitüsü ve İçtimai Bilimler Bölümünün terkinde Tarih Grubunun kurulması hakkında" adlı bu kararın ardından Güney Kafkasya, Orta Asya, Volga boyu ve Sibirya'da Tarih Enstitüsü'nün şubelerinin kurulması kararı alınmıştır.¹⁸

Ancak Tarih Enstitüsü, Sovyet tarih biliminin yaşadığı metodolojik krizi önleyemedi çünkü Enstitü'de egemen ideolojiye aykırı her tür teoriye karşı büyük bir hoşgörüsüzlük vardı. Durumun bu

¹³ Georgi Plehanov, *Oçerki po İstorii Materializma* (Moskova: Gospolitizdat, 1938), 136; Mikhail Vasser, *Spravoçnyy Tom k Polnomu Sobraniyu Soçineniy V. İ. Lenina*. Çast I (Moskova: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1978), 207.

¹⁴ Vladislav Grosul, "O Periodizasiı Vsemirnoy i Oteçestvennoy İstorii", *Rossiyskaya İstoriya*, S. 3 (2007): 130.

¹⁵ Vladimir Yesakov, "O Likvidasiı Kommunisticeskoy Akademii Nauk SSSR", *Akademiya Nauk v Reşeniyakh Politbyuro SK RKP (b) – VKP (b) – KPSS, 1922-1991, I*, ed. Vladimir Yesakov (Moskova: ROSSPEN, 2000): 216-224.

¹⁶ Vitaliy Tikhonov ve Anatoliy Çernobayev, "Sentrom İstoriceskoy Nauki v SSSR doljen bit İstitut İstorii Akademii Nauk. Proyekt Direktora İstitutu Akademika N. M. Lukina. 1936 God", *İstoriceskiy Arkhiv*, S. 2 (2021): 71.

¹⁷ Proyekt Postanovleniya Ob Organizasiı İstoriceskoy Gruppi v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstıtute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoy Akademii Nauk (eski adı Arhiv Akademii Nauk SSSR)*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 1-6, Tarih: 28 Şubat 1936.

¹⁸ Obyasnitelnaya Zapiska k Proyektu Postanovleniya Ob Organizasiı İstoriceskoy Gruppi v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstıtute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoy Akademii Nauk*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 21-25, Tarih: 28 Şubat 1936.

şekil almasında Sovyet lideri İ. Stalin'in 1931'de Sovyet tarihçilerine hitaben yazdığı meşhur mektup da önemli rol oynamıştır; şöyle ki mektupta dünya tarihiyle ilgili tartışmaların yersiz olduğu, bu konuların Sovyet tarih yazımı için zaten çözülmüş olup herhangi bir tartışma açılmasının imkânsız olduğu kategorik olarak belirtilmişti.¹⁹ İlginçtir ki 1938'de yayımlanan "Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Tarihi" kitabının en önemli bölümü olan "*Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm Üzerine*" adlı makale tarihçi olmayan İosif Stalin tarafından yazılmıştı. Makalede Sovyet lideri, sosyal formasyon teorisini geliştirerek tüm toplumların beş dönemden geçmesi gerektiğini ilan ediyordu ve bununla da aslında Sovyet tarihçileri arasında dünya tarihinin zamansal çerçevesi ve dönemselleştirilmesi de dahil kavramsal konularına ilişkin tüm tartışmaların kapılarını kapatmış oluyordu.²⁰ Sonuçta, E. Breisach'ın da yazdığı gibi, "yavaş yavaş bilgide tarafsızlık ilkesine bağlı, o eski, "şaibeli" burjuva tarihçilerin yerini, ideolojik taşkınlık içinde eleştiri tanımayan proleter kökenli genç tarihçiler aldı".²¹

Yine bu yıllarda ortaokul ve üniversitelerin tarih bölümlerinde okutulacak "Tarih" derslerinin müfredatı ve ders kitapları gündeme gelmiş oldu. SSCB Halk Komiserleri Konseyinin ve Komünist Partisinin 15 Mart 1934 yılı tarihli toplantısında 1935 yılının Haziran ayına doğru aşağıdaki ders kitaplarının yazılmasına karar verildi: a) Eski Çağ Tarihi, b) Orta Çağ Tarihi, c) Yeni Çağ Tarihi, d) SSCB Tarihi ve e) Sömürge ülkelerinin Yeni Çağ Tarihi.²² Yine SSCB Halk Komiserleri Konseyinin ve Komünist Partisinin 29 Mart 1934 yılı tarihli toplantısında ders kitaplarının yazılması ve profesyonel tarihçilerin hazırlanması amacıyla 1 Eylül 1934 yılından itibaren Moskova ve Leningrad (Petersburg) Üniversitelerinde Tarih Fakültelerinin yeniden açılmasına karar verildi.²³ Toplantılara bizzat İ. Stalin'in ve V. Molotov'un da katılması ders kitaplarının Sovyet tarih yazımı için büyük önem taşıdığına göstergesi gibi kabul edilebilir.

Sosyal formasyon teorisine dayanarak, dünya tarihini ilkel topluluk, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve komünizme bölen Marksist tarihçiler için artık Orta Çağ tarihi (coğrafyasına bakmaksızın) feodalizmle eş tutulmaya başlanmış oldu. Buradaki temel sorun, Marksizm ve Leninizm'in kurucularının formasyonlar hakkındaki düşüncelerinin somut tarihsel materyalden uzak olmasıydı çünkü XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarındaki tarihsel araştırma düzeyi henüz dünya tarihinin tam bir tablosunu ortaya koymaya yeterli değildi. Öte yandan bazı Doğu ülkelerinin sosyoekonomik gelişme özellikleri Avrupa ülkelerinden oldukça farklıydı ve bu konu Sovyet tarihçisi için büyük bir sorun teşkil ediyordu.²⁴ Bu ülkelerin tarihini detaylı bir şekilde inceleyen tarihçiler, bu sürecin her zaman belirtilen aşamaları takip etmediğini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Tam da bu yıllarda bazı Sovyet tarihçileri "Asya Tipi Üretim Tarzı" (K. Marks'ta *Asiatische Produktionsweise*) adlı bir teoriyi gündeme getirmiş oldular. Ancak Sovyet ideolojisi, tarihçilerden, tüm halkların aynı formasyonlardan geçtiği ve bu nedenle Asya ve Afrika'nın ilkel yapıyı bile daha terk etmediği bazı ülkelerinde bile komünizmin kurulabileceği düşüncesini haklı çıkarmalarını talep ediyordu. Bu nedenle 1930'lu yılların başında "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisine ilişkin tartışmalar İ.

¹⁹ İosif Stalin, "O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma. Pismo v Redaksiyu Jurnal "Proletarskaya Revolyusiya", *İosif Stalin, Soçineniya*, XIII (Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoy Literaturi, 1951), 100.

²⁰ İosif Stalin, "O Dialektiçeskom i İstoriiçeskom Materializme", *İosif Stalin, Soçineniya*, XIV (Moskova: Pisatel, 1997), 274.

²¹ Ernst Breisach, *Tarih Yazımı*, çev. Hülya Kocaoluk (İstanbul: YKY, 2006), 439.

²² Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) "O Postanovke Prepodavaniya Grajdanskoy İstorii v Şkolah", *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno-Politiçeskoy İstorii (eski adı Sentralniy Partiyini Arhiv İnsituta Marksizma-Leninizma)*, Fond 17, Opis 3, Delo 940, List 1, Tarih: 5 Mart 1934.

²³ Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) "O Vosstanovlenii İstoriiçeskih Fakultetov v Sostave Universitetov", *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno-Politiçeskoy İstorii*, Fond 17, Opis 163, Delo 1017, List 61-61 ob., Tarih: 29 Mart 1934.

²⁴ Aslında dünya tarihin dönemselleştirilmesiyle ilgili bu sorun tam çözülmemiştir. Türkiye tarihçisi N. Alkan'ın da yazdığı gibi, tarihin çağlara ayrılmasında "üçlü sistem, Avrupa dışındaki Asya, Amerika ve Afrika gibi kıtaların tarihi ile medeniyetini dikkate almadığı, adeta yok saydığı için gözden geçirilmesi gerekir" (Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009): 39).

Stalin tarafından zorla durdurulmuş olup SSCB'de bu teorinin savunucuları ağır cezalara çarptırılırdılar.²⁵ Sonuç olarak Orta Çağ'da Asya ülkelerinde de feodalizmin var olduğu kabul edildi.

Bu yıllarda Sovyet tarih yazımında Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin başlangıcı büyük bir tartışmaya yol açmamıştı çünkü K. Marks'ın feodal üretim yönteminden önce hâkim olan formasyonun kölecilik olduğu yönündeki görüşü tartışılmaz olarak kalıyordu. Bu da Orta Çağ'ın, köleciliğin klasik biçimi olarak görülen Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla (476) başladığı anlamına geliyordu. Asıl mesele Orta Çağ'ın bitimiyle ilgiliydi çünkü Avrupalı tarihçilerin teklif ettikleri XV. yüzyılı Orta Çağ'ın bitiş tarihi olarak kabul etmek feodalizmin daha uzun süre devam ettiği Rusya ve Doğu ülkelerinin Avrupa'dan geri kaldıkları anlamına gelebilirdi. Bu da ilk sosyalist devriminin Rusya'da yapıldığı iddiasını altüst etmekle kalmayıp Hindistan, Afganistan, Çin gibi sosyoekonomik olarak geri kalmış ülkelerde komünizmin kurulabilme umutlarını da yok ediyordu. Çünkü K. Marks ve F. Engels'den farklı olarak Vladimir Lenin'in sosyalist inkılabı teorisi Batı Avrupa ülkelerinden sömürgelere doğru "kaymıştı": V. İ. Lenin'e göre, "kapitalizmin sınırları yoktu ve buradan da sosyalist devrimin her şeyden önce kapitalizm zincirinin en zayıf halkasında yani kapitalist sisteme entegrasyonun geçiş aşamasında olan uc ülkelerde baş kaldırması gerektiği sonucu çıkıyordu."²⁶

Bu sebepten Sovyet tarihçileri "Uzun Orta Çağ"ı tercih ederek dönemin son kronolojik sınırı olarak Avrupa'da kapitalizmin doğuşunu izleyen burjuva inkılablarını ölçüt olarak seçmek zorundaydılar. A. D. Udalov, Y. A. Kosminsky ve O. L. Vainştein'in editörlüğünde 1941 yılında yayımlanan "Orta Çağ Tarihi" başlıklı kitabın ilk cildinde dönemselleştirmeye ilgili şunlara dikkat çekiliyordu: "Orta Çağ'ın başlangıcı büyük tarihi önemi olan olayla: kölelerin devrimi ve barbar baskınları sonucunda Roma İmparatorluğunun çökmesiyle başlar ve XVII-XVIII. yüzyıllardaki köylü ayaklanmaları ve burjuva devrimlerinin alevleri içinde feodalizmin yıkılmasıyla sona erer."²⁷ Böylece 1930'lu yılların sonlarına doğru Sovyet tarih yazımında Orta Çağ'ın dönemselleştirilmesi meselesi Marksist teoriye uygun olarak sınıfların mücadelesi açısından çözülmüş olup Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi V-XVII. yüzyıllar olarak belirlenmiş oldu.

Avrupa tarihinin zamansal çerçevesinin resmi tanımının bu şekilde olmasına rağmen o yıllarda Sovyet tarihçileri arasında Orta Çağ'ın son sınırı konusunda hâlâ tereddütler vardı. Şöyle ki erken burjuva devrimlerinin Avrupa ülkelerinde aynı yüzyılda meydana gelmediği (örneğin, İngiltere'de XVII. yüzyılda, Fransa'da XVIII. yüzyılın sonlarında); bazılarında ise (Almanya, İspanya, Portekiz gibi) hiç görülmediği bilinmektedir. Bu sebepten de Orta Çağ'ın burjuva devrimlerinin başlamasıyla sona erdiği konusunda düşünceler büyük şüpheler doğuruyordu. Tarihçilerin bu tereddütlerini yine İ. Stalin "çözmek" kararı verdi: Sovyet liderinin önerisi üzerine burjuva devrimlerinin yanı sıra, Otuz Yıl savaşlarına son vermiş 1648 Vestfalya Barışı da Orta Çağ tarihinin sonunu belirleyen faktörler arasında kabul edildi.²⁸ Elbette Sovyet tarihçileri bu dönemselleştirmeye hiçbir şekilde itiraz etme cesaretini gösteremediler hâlbuki burada iki önemli noktayı belirtmekte fayda var: Birincisi, feodalizmin evrenselliğini kabul eden Sovyet tarihçilerinin Orta Çağ döneminin dönemselleştirilmesi hakkında nesnel ölçütler yalnızca Avrupa tarihi için geçerliydi. İkincisi, Marksist bir düşünür için temel yani ekonomik faktör öncelikli rol oynarken, İ. Stalin'in dönemselleştirme meselesinde üstyapıya yani siyasi faktöre (Vestfalya sistemine) vurgu yapması, onun materyalizmden uzak ve tarih alanında yüzeysel bilgilere sahip biri olduğunu gösterirken, aynı zamanda Sovyet tarih biliminin konjonktürlüğüne de işaret etmekteydi.

²⁵ Stalin, "O Nekotorih Voprosah", 84-102.

²⁶ Devid Leyn, "Teoriya Sosialistiçeskoj Revolyusii Vladimira Lenina", *Mir Rossii* 29, Sayı 4 (2020): 115.

²⁷ Aleksandr Udalov, Yevgeniy, Kosminski ve Osip Vainşteyn, *İstoriya Srednih Vekov. 2-ye İzdaniye. Tom I* (Moskova: OGİZ, 1941), 5.

²⁸ Dimitriy Haritonoviç, "Novaya İstoriya Novoy Yevropı (Vmesto Poslesloviya)", *Helmut Koenigsberger, Yevropa Rannego Novogo Vremeni*, ed. Dimitriy Haritonoviç (Moskova: Ves Mir, 2006), 296-297.

2. 1960-1980'li Yıllarda Sovyet Tarih yazımında Orta Çağ Tarihinin Dönemselleştirilmesi Meselesi

Rusya'da Orta Çağ araştırmalarının ikinci aşaması 1960'lı yıllara denk geliyor. Bu bir yandan İosif Stalin'in 1953'te ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ndeki siyasi baskıların azalması ve sansürün yumuşaması ile ilgiliydi, diğer yandan ise Sovyet tarih biliminin dikey gelişmesinden kaynaklanmaktaydı. Yaklaşık 10 yıl sürmüş (1953-1964) "Kruşçev çözülmesi" (Rusça *Оттепель / Ottepel*) döneminde ülkede İosif Stalin'in şahsiyetinin kültü kaldırılmış, bir çok siyasi mahkum beraat almış, sansür zayıflamış, siyasi ve sosyal hayat eski döneme göre bir hayli liberalleşmişti. Önceki yıllarda, Sovyetlerde Orta Çağ araştırmalarının ana ekolleri Moskova ve Leningrad (St. Petersburg) üniversitelerinde yoğunlaşmıştı, 1950'lerin sonlarından itibaren bu tür ekoller ülkenin diğer üniversitelerinde de faaliyet göstermeye başladı. Eskiden eyalet üniversiteleri olarak görülen bu okullarda meşhur ortaçağcılar ders vermeye başlamıştı, onların etrafında ise öğrencileri toplanarak büyük ekollerin oluşmasında iştirak ediyorlardı. Tüm üniversitelerde Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin en çeşitli meselelerine yönelik planlar hazırlanmış ve bu planlara göre araştırmalar başlatılmıştı. O yıllarda Sovyetlerde Orta Çağ araştırmalarının en büyük başarılarından biri, Avrupa'nın farklı ülkelerinin tarihine ait eserlerin yazılmasıydı. "Bizans Tarihi", "İtalya Tarihi", "Fransa Tarihi", "İspanya Tarihi", "İrlanda Tarihi", "Norveç Tarihi", "İsveç Tarihi" bunlar arasında sıralanabilir. Yine o yıllarda birincil kaynakların Rusçaya çevrilmesinin yanı sıra, Avrupa'nın Orta Çağ tarihine ilişkin büyük ölçekli monografiler de ortaya çıkmaya başlamıştı.

1930'lu ve 1940'lı yılların başında SSCB'de o kadar da popüler olmayan Orta Çağ araştırmaları, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte nispeten büyük gelişme fırsatları yakalamaya başlamıştı. Savaş biter bitmez "Demir Perde"nin inmesi, 1940'lı yılların ortalarında Sovyet tarihçilerinin yabancı ülkelere bilimsel ziyaretlerin önünü kapatmıştı. 1950'lerin ortalarında ise araştırmacıların en azından sempozyumlara gitmeleri veya yurtdışındaki meslektaşlarının eserlerini sipariş verip satın almaları mümkün hale gelmişti. Latin ve Yunan dillerinin yanı sıra modern Avrupa dillerinin de yoğun şekilde öğrenilmesi, Avrupa ülkelerine görevlendirmeler düzenlenmesi ve "burjuva tarihçileri" olarak tanımladıkları Batılı araştırmacılar dâhil yabancı tarihçilerle bilimsel işbirliğinin genişletilmesi, Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin geniş bir ölçekte ele alınmasına olanak sağlıyordu. Tesadüfi değil ki 1930'lu yıllarda Latince öğretimi Çarlık Rusya'nın eğitim sisteminin bir kalıntısı olarak görülürken 1960'lı yıllardan itibaren tüm üniversitelerde bu dilin yeniden öğrenilmesine başlanmıştı (bu satırların müellifi de Latinceyi Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğrenmiştir).

Bu yıllar, Orta Çağ araştırmaları birincil kaynakların geniş bir şekilde incelenmesi açısından bir gelişme dönemi olarak kabul edilse de, teori açısından Sovyet tarih bilimi hâlâ muhafazakârlığını korumaktaydı. Dünya tarihinin beş sosyal formasyona bölünmesi, Orta Çağ'da feodal üretim yönteminin hakim olması, Avrupa toplumlarında toplumsal ve siyasal kurumların hep arka planda görülmesi ve feodalizmin klasik bir örneği olarak Kuzey Fransa modelinin benimsenmesi öne çıkan muhafazakâr fikirler arasında yer almaktaydı. Yalnız Orta Çağ'ın başlangıcındaki "kölelerin devrimi ve XV-XVI. yüzyılların "köylü devrimleri" gibi bazı yerleşik fikirler ortadan kalkmıştı. Ayrıca 1960'lı ve 1970'li yıllarda dünya tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi resmi ideolojinin yetkisinde kalmaya devam etmekteydi ve resmi konseptten sapmalar imkânsızdı. Bu nedenle konuya ilişkin (en azından farklı bakış açılarını yansıtacak) akademik çalışmaların çok az olduğu ve ağırlıklı olarak ders kitaplarında bahsi geçtiğini ifade etmemiz yerinde olacaktır. 1960-1970'li yıllarda Avrupa tarihçiliğine yine Marksist tarihçiler tarafından şüphe ile bakılmasına devam edilmekteydi. Avrupa'daki Orta Çağ araştırmaları hakkında eserlerin bu yıllarda ortaya çıkmaya başlaması da tesadüf değildir; Bunlar arasında Y. A. Kosminsky ve Y. A. Gutnova'nın eserleri malzeme açısından zengin eserler olarak sayılabilir.²⁹ Bu eserlerde burjuva tarihçiliği önceki yıllara göre daha sert bir şekilde eleştirilmiş ve büyük bir kriz geçirdiği kanaati Sovyet tarihçileri tarafından dile getirilmiştir.³⁰

²⁹ Yevgeniy Kosminski, *İstoriografiya Srednih Vekov. Leksii* (Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1963); Yevgeniya Gutnova, *İstoriografiya İstorii Srednih Vekov* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1974).

³⁰ Bkz. Artyom Klyuyev ve Anton Sveşnikov, "Osnovniye Podhodi k İzuçeniyu İstorii Oteçestvennoy Mediyevistiki 1920-1940 qq.", *Vestnik Omskogo Universiteta*, S. 3 (2013): 58.

Yine bu yıllarda Orta Çağ'ın feodalizm sistemiyle özdeşleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Şöyle ki bu iki kavramı birbirinden ayıran bir grup tarihçi (başta V. G. Revunenkov olmak üzere), Orta Çağ'ın XV. yüzyılın sonlarında sona erdiğini, feodalizmin ise bir sosyal sistem olarak XVIII. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini iddia etmiştir. V. G. Revunenkov bu konuyla ilgili eserinde şöyle yazıyor: “Orta Çağ'ın sonu XV-XVI. yüzyılların kavşağına denk geliyor. Feodalizm sistemi ise en gelişmiş ülkelerde bile XVIII. yüzyılda çökmüştür. Başka bir deyişle, feodalizmin dağılışı ve kapitalizmin teşekkülü Orta Çağ'a değil Yeni Çağ'a atfedilmelidir”.³¹ Dönemselleştirme meselesinde inkılabları temel kriter olarak gören bir grup Marksist tarihçi ise Orta Çağ tarihinin ilk burjuva inkılabı olan Hollanda inkılabıyla sona erdiği fikrini öne sürmüştür. Örneğin V. İ. Rutenburg, ilk burjuva inkılabı olarak XVII. yüzyıl İngiliz inkılabını değil, XVI. yüzyıl Hollanda inkılabını önererek kapitalizmin XVI. yüzyıldan itibaren palazlandığı düşüncesini ortaya koymuştur.³² Ancak V. G. Revunenkov ve V.İ. Rutenburg'un bu düşünceleri ortaçağcılar arasında büyük itirazlarla karşılaşmıştır. Hatta bazı tarihçiler, Orta Çağ ile Yeni Çağ arasındaki sınırın tanımlanmasında inkılabların temel alınmasına karşı çıkmıştır. Örneğin Y. Y. İvonin, Hollanda veya İngiliz inkılablarını dönemselleştirme meselesinde kriter olarak almanın doğru olmadığını, bu şekilde sosyal formasyonlar teorisinin aslında ihlal edildiğini belirtmiştir.³³

Genel olarak bu yıllarda, Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesi de dâhil olmak üzere dünya tarihinin dönemselleştirilmesi kavramında hiçbir köklü değişiklik gözlenmemektedir: Sovyet tarihçileri daha önce olduğu gibi “Uzun Orta Çağın” taraftarları olarak kalmaktaydılar. Değişen tek mesele, Sovyet tarihçilerinin sosyal formasyon teorisini Orta Çağ Avrupa toplumlarına uygularken atıfta buldukları Marksizm ve Leninizm temsilcileri listesinden İosif Stalin'in çıkarılmasıydı. Orta Çağ tarihi, daha önce olduğu gibi üç döneme ayrılıyordu: İlkel Orta Çağ (ilkel feodalizm), Klasik Orta Çağ (gelişmiş feodalizm) ve Aşağı Orta Çağ (son feodalizm). Belirtelim ki İlkel ve Klasik Orta Çağ (V.-XV. yüzyıllar) çok fazla tartışmaya yol açmasa da, XVI.-XVII. yüzyıllarda Avrupa'da feodalizmin hâlâ var olup olmadığı konusunda büyük bir belirsizlik vardı. Bazı tarihçiler, Orta Çağ'ın son sınırı olarak kabul edilen XVII. yüzyılın karakteristik özelliğini ilk burjuva inkılablarında (İngiltere ve Hollanda) görürken, bazıları da 1648 yılında imzalanmasıyla Avrupa'da modern devletlerarası ilişkileri oluşturan Vestfalya Barışında görüyordu. Ancak farklı iki kriteri temel alan Sovyet tarihçilerinin dönemselleştirme konusunda ortak bir noktası vardı: Orta Çağ'a ait birçok unsurun XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'da hâlâ var olduğu ve feodalizm sisteminin devam ettiği düşüncesi.³⁴

Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin bu şekilde dönemselleştirilmesi SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Bu dönemselleştirmeye göre yayımlanan en son ders kitabı, birinci ve ikinci ciltleri 1990 ve 1991 yıllarına ait olan, editörlüğünü Z. V. Udalsova ve S. P. Karpov'un yaptığı “Orta Çağ Tarihi” adlı ders kitabıdır. Kitabın ilk cildinde müellifler, Batı Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından Avrupa'daki ilk burjuva inkılabına (1640-1660 İngiliz inkılabı) dek olan dönemi Avrupa için Orta Çağ olarak tanımlamışlardır.³⁵ Sovyet tarihçilerinin bu konudaki giderek artan tereddütleri kitabın ikinci cildinde daha fazla hissedilmektedir: Birinci ciltten farklı olarak bir sonraki ciltte Orta Çağ tarihinin son sınırı olarak inkılablar değil uluslararası ilişkiler sistemine büyük değişiklikler getiren 1648 Vestfalya Barışı seçilmiştir.³⁶ Müellifler aynı zamanda Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesi meselesinin tartışmalara açık olduğunu da kaydetmişlerdir.³⁷

³¹ Vladimir Revunenkov, “O Periodizatsii Novoy i Noveyşey İstorii”, *Metodologičeskiye Voprosı Obşestvennih Nauk, Sbornik Statey*, ed. Vasiliy Tugarinov, Anton Drozdov (Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1968), 187.

³² Viktor Rutenburg, “Ranniye Burjuazniye Revolyusii: K Voprosy o Naçale Kapitalistiçeskoj Eri v Zapadnoy Yevrope”, *Voprosy İstorii*, S. 3 (1984): 81.

³³ Yuriy İvonin, “Pozdneye Srednevekovye ili Ranniyaya Novaya İstoriya”, *Voprosy İstorii*, S. 1 (1987): 67-77.

³⁴ Sergey Skazkin, *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. İzdaniye Vtoroye* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1977), 9.

³⁵ Zinaida Udalsova ve Sergey Karpov, *İstoriya Srednih Vekov. Tom I* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1990), 7.

³⁶ Zinaida Udalsova ve Sergey Karpov, *İstoriya Srednih Vekov. Tom II* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1991), 3.

³⁷ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov, I*, 7.

XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısını Orta Çağ tarihinin son aşaması olarak gören Sovyet tarihçilerinin temel argümanları şunlardan oluşmaktaydı: XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısı Avrupa için bir geçiş dönemidir ve bu dönemde Hollanda ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde feodal üretim biçimi dağılmış olup kapitalist ilişkileri palazlanmıştır. Aynı zamanda kıtanın çoğu ülkesinde feodalizm sisteminin birçok unsuru daha etkin hale gelmiştir.³⁸ Bu argümanı güçlendirmek için Sovyet tarihçileri K. Marks'ın aşağıdaki fikirlerine atıfta bulunuyorlardı: “Kapitalist toplumların ekonomik yapısı, feodal toplumların ekonomik yapısından doğmuştur. İkincisinin gerilemesi, birincinin öğelerini serbest bırakmıştır”.³⁹ Marksist tarihçilere göre, bu dönemde Almanya, İtalya, İspanya ve Portekiz’de; “feodal irticasını temsil eden güçler tam tersi daha etkin olup açık bir saldırıya geçmişlerdi. İspanya ve Portekiz’de feodalizm sistemi güçlü olarak kalmaktaydı... Orta Avrupa ülkelerinde de ilerici güçler yerel bir karaktere sahip olup feodal irticası onlara karşı açıkça saldırıya geçmişti”.⁴⁰ Bu argümanları temel alan Sovyet tarihçileri XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısını Orta Çağ’ın son dönemi olarak tanımlamaktadırlar.⁴¹

İlk bakışta çok ciddi görünen bu argümanların ardından, Sovyet tarihçilerinin Orta Çağ’ın son sınırı olarak 1648 Vestfalya Barışı’na önemleri, yani Marksist biri için ana kriter olan ekonomik gelişmenin değişmesini değil de üstyapıyı, siyasi tarihle ilgili olayı esas almaları dikkat çekiyor. Yukarıda ele aldığımız argümanları dikkate aldığımızda, Orta Çağ’ın XVIII. yüzyılda İngiltere’de yaşanan sanayi devriminden sonra sona erdiği fikri ortaya çıkabilir. Ancak 1648 Vestfalya Barışı’nın Avrupa kıtasındaki devletlerarası ilişkilerin yeni bir aşaması olmaktan başka bir özü yoktur ve dönemselleştirme için bir ölçüt olarak kullanılması güçlü bir argüman olarak görülüyor. Aslında böyle bir yaklaşım, Sovyet Marksist tarihçilerinin çelişkili düşüncelerinin göstergesi olup ve dönemselleştirmenin bu şekilde gerekçelendirilmesi, Sovyetlerde Orta Çağ araştırmalarında alternatif bir bakış açısının ortaya çıkmasının habercisi olarak da görülebilir.

3. Çağdaş Rusya Tarih Biliminde Orta Çağ Tarihinin Dönemselleştirilmesi Meselesi

1990’ların başlarına doğru Rusya’da tarih biliminin yaşamış olduğu metodolojik buhran büyük çaplı olmuş ve geçmiş yıllardaki sapmaların yanı sıra büyük tereddütleri, gereksiz inkârları ve aşırılıkları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki tarih araştırmalarında Marksist düşüncenin yerini hangi metodolojinin alacağı sorusu gündeme gelince Rus tarihçilerin Sovyet yıllarında sahip oldukları o eski ideolojik coşku bir anda ortadan kaybolmuştur. Durumu net bir şekilde karakterize etmek gerekirse, “Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nde Marksist rejimlerin çöküşü, Marksist kuramın dev boyutlu tarihsel şemasını açıkça geçersiz kılmıştır. İnsanlık durumuyla ilgili aşırı basit yorumları, yaşamın karmaşıklığıyla baş edememiştir”.⁴² Yetmiş yıl boyunca alternatif tanımadan sadece Marksist metodolojiyle çalışan tarihçilerin bir kısmı Marksizm’e sadık kalmayı sürdürürken, bir kısmı da daha birkaç yıl önce eleştirdiği burjuva tarihçilerin bakış açısını kabul etmeye başladı. Gerçi bu yıllarda SSCB’nin çöküşünden sonra eğitim alıp ideolojilerden uzak araştırmalar yapmaya başlayan üçüncü grup tarihçiler de yetişmeye başlamıştı. Meselenin bir başka tarafı, bu yıllarda Avrupa tarih yazımında feodalizm kavramı üzerine tartışmaların yeniden yükselmesi ve metodoloji boşluğun Rusya tarihçilerinin bu tartışmalarda aktif iştirakini engellemesiydi. F. Durgun’un da yazdığı gibi, “Artık tarihsel dönemselleştirme içinde feodal dönemin ne zamana denk geldiğinden, feodalizmin temel özelliklerinin olup olmadığına ilişkin bir dizi problem günümüz tarihçilerini düşünmeye sevk etmektedir”.⁴³

Rusya’da tarih bilimi, Marksizm’in yerini alabilecek metodolojiyi seçme konusunda büyük tereddütler yaşadığı için buhrandan hızlı bir şekilde çıkamadı, bu da tarihe olan ilginin zayıflamasına

³⁸ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 3.

³⁹ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 20; Karl Marks ve Friedrich Engels, “Kapital”, *Karl Marks ve Friedrich Engels, Soçineniya*, Tom XXIII (Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1960), 727.

⁴⁰ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 3.

⁴¹ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 3.

⁴² Ernst Breisach, *Tarih Yazımı*, 444.

⁴³ Fatih Durgun, “Avrupa Tarihçiliğinde Feodalizm Kavramı Üzerine Tartışmalar: Bir Değerlendirme ve Öneri” (Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu, Ankara, Nisan 10-13 2017), 184.

özellikle ortaçağcılarının sayısında keskin bir azalmaya yol açtı. Kuşkusuz, Sovyet döneminde Orta Çağ tarihinin geniş bir şekilde incelenmesinin nedenlerinden biri de, P. Y. Uvarovun dediği gibi “escape” (gerçeklikten uzaklaşma arzusu) idi.⁴⁴ Komünist partinin tarihini yazmak yerine Orta Çağ Avrupa tarihini araştırmak, Sovyet tarihçisine ideolojik baskılardan kurtulmakla birlikte “demir perde” ile ayrılmış cazip kıtanın tarihini öğrenme şansı veriyordu. SSCB'nin çöküşünden sonra Sovyet tarihçisi, yılların baskısından ve yasaklardan kurtulma şansı kazandı ve Avrupa'nın artık Orta Çağ tarihini değil modern tarihini öğrenmek arzusu güçlendi. Orta Çağ tarihi alanında yapılan çalışmalar ise daha çok Avrupa'nın siyasi ve dini tarihi konularına odaklanmış olup daha betimleyici çalışmalarla temsil edilmeye başlandı.

1980'lerin sonu ve 1990'larda, Rusya tarih biliminde Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesiyle ilgili ciddi bir değişiklik fark edilmiyor; metodoloji değişmediği için neredeyse Sovyetlerden kalma dönemselleştirme de aynı yerde duruyordu. Birbiri ardına yayımlanan ders kitaplarında, Avrupa'nın Orta Çağ tarihi, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden başlayıp 1648'de Vestfalya Barışı'nın imzalanmasıyla sona eren üç döneme ayrılıyordu. Tanınan ortaçağcılardan S. P. Karpov'un editörlüğünde yayımlanan iki ciltlik “Orta Çağ Tarihi” ders kitabında bile Sovyet döneminden kalma dönemselleştirme (V-XVII yüzyıllar) korunmuştur.⁴⁵ Bahsi geçen iki ciltlikte XVI ve XVII. yüzyıllar “Erken Yeni Çağ” adı altında verilse de bu döneme ait tarihi olaylar “Orta Çağ Tarihi” içerisinde verilmiştir. Kitabın Giriş kısmında ortak yazarlardan olan L. M. Bragina ve O. V. Dmitriyeva konuya ilişkin şöyle bir açıklama yapıyorlar: “Aşağı Orta Çağ” veya “Erken Yeni Çağ” terimleri bu dönemin çelişkili taraflarını göstermektedir. Bu dönemde ekonomik ve politik bir sistem olarak hâkim olan feodalizm deformeye uğruyor ve onun derinliklerinde erken dönem kapitalist sisteminin temeli şekilleniyor”.⁴⁶

Batı Avrupa tarihi için XVI. ve XVII. yüzyılın ortalarını Orta Çağ'ın sonu veya Erken Yeni Çağ (*Early Modern History*) olarak gören Rus tarihçilerin tarihin dönemselleştirilmesine ilişkin görüşleri pek değişmemiş kalsa da araştırmamız açısından dikkate değer dönem olan 2000'li yıllarda Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesine ilişkin alternatif fikirler ve araştırmaların ortaya çıktığını da söylememiz gerekiyor. Bunların arasında, D. E. Haritonoviç'in, İngiliz tarihçi H. G. Koenigsberger'in “Erken Yeni Çağ'da Avrupa” (*Early Modern Europe*) adlı kitabına Sonsöz olarak yazdığı “Yeni Avrupa'nın Yeni Tarihi” başlıklı makalesini özellikle belirtmek gerekir. H. G. Koenigsberger'in dönemselleştirmesini esasen kabul eden D. E. Kharitonovich, makalesinde Sovyet tarihçilerinin 1648 yılını Orta Çağ'ın bitimi için bir kriter olarak göstermelerine özellikle dikkat çekerek, bu dönemselleştirmenin materyalist düşüncelerle çeliştiğini ve siyasi bir konjonktür taşıdığını göstermiştir.⁴⁷ D. E. Kharitonovich'in daha önce A. Y. Gureviç ile birlikte yazdığı ve 1995 yılında basılan “Orta Çağ Tarihi” adlı ders kitabı da farklı bir metodoloji ile yazılmış olup sosyal formasyon teorisine dayalı değil, insan merkezli bir tarih sunulmaya çalışılmıştır.⁴⁸ Kitapta Orta Çağ tarihi, o dönem insanının sosyal hayatı, siyasi düşüncesi, psikolojisi ve maneviyatı açısından ele alınarak Rusya'da Avrupa tarihinin tedrisinde alternatif bir ders kitabı olarak yazılmıştır. Rusya ortaokullarında okutulan alternatif ders kitapları arasında Moskova Devlet Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Bölümü Profesörü R. M. Şükürov'un M. A. Boytsov ile ortak yazarı olduğu “Orta Çağ Tarihi: Batı Avrupa, Bizans ve Erken Dönem İslam”, O. V. Dmitriyeva ve L. A. Pimenova ile ortak yazarı olduğu “Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a”

⁴⁴ Tatyana Kuş, “O Fransii i Frankovedenii. Beseda s P. Y. Uvarovim (K 65-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Fransuzskiy Yejeqodnik 2021: Epidemii v İstorii Fransii*, S. 54 (2021): 466.

⁴⁵ Sergey Karpov, *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. Tom I* (Moskova: İzdatelstvo MGU, 2000); Karpov, S. P. *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. Tom II* (Moskova: İzdatelstvo MGU, 2001).

⁴⁶ Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 10.

⁴⁷ Kharitonoviç, “Novaya İstoriya Novoy Yevropı”, 296-297.

⁴⁸ Aron Gureviç ve Dimitriy Haritonoviç, *İstoriya Srednih Vekov* (Moskova: İnterpraks: 1995).

kitaplarını da gösterebiliriz.⁴⁹ Her iki kitapta da Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi V.-XV. Yüzyıllar olarak gösterilmiştir.

Son yıllarda Rusya'daki yeniçağcılar arasında Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesi hakkında daha farklı görüşlerin olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki Rusya tarih yazımında Yeni Çağ tarihinin XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yani İngiltere burjuva inkılâbıyla başladığı yönündeki resmi tanıma karşı daha 1980'lerin sonlarından itibaren yeniçağcılar arasında itirazlar yükselmeye başlamıştı. 1990'lı yıllarda bu tartışmalar biraz zayıflamış olsa da, 2000'li yılların başından itibaren yeniden arttı. Örneğin, L. R. Khut bu konuyla ilgili bir dizi makalesinde, Yeni Çağ tarihinin tanımının, Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesinin tanımıyla alakalı olduğu fikrini ileri sürmüştür.⁵⁰ Diğer bir tarihçi G. G. Pikov da "Avrupa Uygarlığının Tarihi" başlıklı kitabında Yeni Çağ tarihinin zamansal çerçevesinin farklı tanımını gündeme getirmiştir. Sadece Avrupa'nın değil tüm Avrasya'nın tarihinin dönemselleştirmesini kendi açısından önerdiği kitabında G. G. Pikov, XVI. yüzyılın Orta Çağ'dan da Yeni Çağ'dan da farklı özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Bu dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak tarihçi XVI. Yüzyılın "Erken Yeni Çağ Tarihi" olarak adlandırılmasından yana olduğunu yazmıştır.⁵¹

Orta Çağ'ın ne zaman bitip Avrupa için Yeni Çağ'ın ne zaman başladığı sorusunun sadece kronolojik değil aynı zamanda metodolojik bir konu olduğunu iyi anlayan Rus tarihçiler, Rusya Bilimler Akademisi'nin Ekim 2008'de düzenlediği "Tarihin Koordinatlarında Zaman / Время в Координатах Истории" başlıklı konferansta bir araya gelerek farklı önerilerini ortaya koydular ancak bir fikir birliğine yine varamadılar.⁵² L. R. Khut'un da itiraf ettiği gibi, Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesine ilişkin tartışmalar, Rusya'da tarih yazımına çözüm getirmek yerine, konunun daha da uzamasına ve "ağırlaştırılmasına" yol açmıştır.⁵³ Alternatif kavramlar ise, Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarında dönemselleştirme konusuna ilişkin geleneksel bakış açısını değiştirmeyi başaramamıştır. Bunun da Rusya'da tarih bilimindeki muhafazakârlık ve tek bir tip metodolojiyi takip etme çabalarıyla ilişkili olduğu görünüyor. Rus ortaçağcısı P. Y. Uvarov'un da söylediği gibi, "Bizim (yani Rusların – Y. Ç.) kültürümüz, her zaman tek bir kurtarıcı talime ihtiyacımız olacak şekilde inşa edilmiştir".⁵⁴ Gerçekten de 2000'li yılların ortalarına doğru tüm alternatif görüşlere rağmen Rusya'da Sovyet tarihçilerinin oluşturduğu dönemselleştirme kavramı çoğunluk tarafından kabul edilmiştir. Bugün Rusya'nın üniversite sisteminde (ve aynı zamanda ortaokullarda) okutulan "Orta Çağ Tarihi" dersinin zamansal çerçevesi V. ve XVII. yüzyılların ortalarını kapsadığı için "Yeni Çağ Tarihi" dersinin konuları XVII. yüzyılın ortalarından başlatılmaktadır.⁵⁵

Elbette Rusya'da ders kitapları dışında Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesine ilişkin alternatif düşünceler ve farklı yönde yapılmış araştırmalar da az değildir. Özellikle son yıllarda N. D. Subbotina, A. S. Pronin, A. İ. Gogolev gibi ortaçağcılarının konuyla ilgili çalışmalarını vurgulamak gerekir.⁵⁶ Başka

⁴⁹ Mihail Boytsov ve Rustam Şükürov, *İstoria Srednih Vekov. Zapadnaya Yevropa, Vizantiya i Ranniy İslam* (Yekaterinburg: Artefakt, 2019); Olga Dimitriyeva, Rustam Şükürov ve, Lyudmila Pimenova, *Ot Srednevekoviya k Novomu Vremeni* (Moskova: Miros, 1997).

⁵⁰ Lyudmila Hut, "Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni: Opit Sovetskoy İstoriografii", *Nauka i Şkola*, S. 6 (2009): 52-55; Lyudmila Hut, "Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni v Oteçestvennoy İstoriografii Rubeja XX-XXI Vekov", *Novaya i Noveşşaya İstoria*, S. 6 (2009): 80-95.

⁵¹ Gennadiy Pikov, *Oçerki Sivilizatsionnoy İstorii Yevropı* (Moskova-Berlin: Direkt-Medya, 2020), 275-276.

⁵² Aleksandr Fokin, "Konferensiya "Vremya v Koordinatah İstorii" i Problema İzüçeniya Vremeni v Sovremennoy Rossiyskoy İstoriçeskoy Nauke", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 6 (144), Sayı 30 (2009): 149-151.

⁵³ Hut, "Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni v Oteçestvennoy İstoriografii", 82.

⁵⁴ Aleksandr Mehanik, *Zaverit u Klio*, <https://expert.ru/expert/2011/11/zaverit-u-klio>

⁵⁵ "Annotatsiya Raboçih Programm Disiplin. Disiplini Obrzovatelnoy Programmi İstoriçeskogo Fakulteta Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta imeni M. V. Lomonosova", 24 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, http://hist.msu.ru/upload/iblock/2d7/55048_RPDa_DO.pdf

⁵⁶ Makalenin kronolojik çerçevesine girmeyen bu çalışmalarda dönemselleştirme meselesi tarih felsefesi ve sosyal felsefe konusu olarak araştırılmıştır. Bkz. Nadejda Subbotina, "Problema Periodizatsii İstorii: Yediniçnoye, Osobennoye i Obşşeye", *Gumanitarniy Vektor* 13, S. 4 (2018): 6-16; Aleksey Pronin, "Filosofsko-Metodologičeskiye Paradigmi Periodizatsii İstorii",

bir deyişle, Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi konusu Rusya'da tartışılmaya açık kalmaya devam etmektedir. Son yıllarda sadece Orta Çağ tarihinin değil, genel olarak dünya tarihinin yeni bir kronolojisini sunan “Yeni Kronoloji” (Rusça *Новая Хронология*, İngilizce *New Chronology*) adlı bir teori de ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Yüzyıllardır dünya tarih yazımının dayandığı kronolojiyi reddeden A. T. Fomenko isimli Rus matematikçinin kurucusu olduğu bu teori, makalenin konusuna girmediği için çok fazla üzerinde durmayacağız, hem bu teori profesyonel tarihçiler tarafından ciddiye alınmıyor. Ancak Rusya'da bu tür bilimden uzak sahte teorilerin ortaya çıkmasının bir tesadüf olmayıp tarihçilerin metodoloji konusunda uzun yıllardır yaşadıkları ciddi sorunların tezahürü olduğunu da belirtmek isteriz.

Bugün Rusya'da, Avrupa'nın Orta Çağ tarihi üzerine yazılan makalelerin ve kitapların büyük bir kısmı hâlâ tek bir metodolojiden yoksun olup araştırmacıların hangi teori taraftarı olduğunu belirlemek çok zorlaşmıştır. Makalenin kronolojik çerçevesini göz önünde bulundurarak 2000'li yıllarda yapılan çalışmalara değinmedik fakat şu hususu belirtmek istiyoruz ki bu çalışmaların içerisinde teorik konulara ilişkin eserler de az değildir. Bu gün Rusya üniversitelerinde S. P. Karpov, P. Y. Uvarov, D. E. Haritonovich, R. M. Şükürov gibi güçlü ortaçağcılar ve onların öğrencileri faaliyet göstermektedirler ancak bu faaliyet Sovyet döneminde olduğu gibi tek bir merkeze tabe edilmemiş olup, farklı metodolojiler üzerinden yapılmaktadır. Belki de bu nedenle Rusya'da yayımlanan Orta Çağ Tarihi ders kitaplarında Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi, feodalizmin evrenselliği, feodal kurumların özü henüz kesin olarak çözülmemiş olup önceki metodoloji kullanılarak araştırılmaktadır.

SONUÇ

Rusya'da Orta Çağ araştırmaları iki yüzyıl boyunca bir kaç önemli gelişme aşamasından geçmiş olup şüphesiz dünya tarih yazımına büyük katkılarda bulunmuştur. Rusya'da tarih yazımının karakteristik özelliklerinden biri, Sovyet döneminde olduğu gibi bugün de tarihçilerin yalnızca Rusya'nın veya Rusya'ya bağlı bölgelerin değil, tüm ülkelerin ve uygarlıkların tarihini detaylı araştırmasıdır. Bu yönüyle Rus ortaçağcısı herhangi bir Avrupa tarihçisinden farklı olarak ülkesiyle neredeyse hiçbir bağlantısı olmayan bölgelerin de tarihini araştırmış oluyor. Bu bir yandan tarihçi için takdire şayandır ama diğer yandan da bir dezavantajdır çünkü İngiltere ya da Fransa tarihçi için Rus tarihçinin yazdıkları pek dikkat çekmiyordur. Ne yazık ki bugün Avrupalı tarihçinin Rusya'daki Orta Çağ araştırmaları hakkında çok yüzeysel bir bilgisi vardır ki bu da Rus tarihçisinin Avrupalı meslektaşıyla bilimsel tartışmalara girmesini veya işbirliği yapmasını engelleyen faktörlerdendir. Bu nedenle Rusya'daki ortaçağcıların kabul ettikleri dönemselleştirme meselesi Avrupalı tarihçiler arasında büyük tartışmalara yol açmamıştır.

Bir başka sorun Rusya tarihçisinin 70 yılı aşkın bir sürede ideolojik sınırlamalar içinde kalması ve bu sınırlamaların kalıntılarından henüz tam anlamıyla kurtulamamış olmasıdır. Bu durum öncelikle metodolojik konularda kendini göstermekte ve ortaçağcıların Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesini belirtmelerini zorlaştırmaktadır. Rusya tarih yazımında feodalizm ile Orta Çağ eşit tutulduğu için Avrupa'nın Orta Çağ tarihi feodal üretim biçiminin ortaya çıkışı (ilkel feodalizm), gelişmesi (klasik feodalizm) ve dağılışı (aşağı / son feodalizm) gibi dönemlere ayrılmıştır. Bazı tarihçiler için dönemselleştirme çok önemli bir mesele olmayabilir ancak dönemselleştirmenin bir çalışma yöntemi olduğunu da unutmamak gerekir. Dönemselleştirme de tüm sınıflandırmalar gibi şarta bağlı olsa da tarihi olayları bu sınıflandırmayı yapmadan tahlil etmek de zordur. Rusya'daki ortaçağcıların karşılaştığı bu zorluklar nedeniyle bugün Avrupa'nın Orta Çağ tarihi üzerine herhangi bir teori mevcut değildir hâlbuki Sovyet döneminde tüm ideolojik sınırlamalara ve siyasi önyargılara rağmen teorik konular çok ciddi bir şekilde araştırılmıştır. Bugün ise Rusya tarihçisi tekrar başa dönüp yüz yıl önce cevaplaması gereken teorik soruları gündeme getirmek zorunda kalmıştır.

Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Moskova Devlet Vilayet Üniversitesi, 2013); Anatoliy Gogolev, “K Probleme Periodizatsii Srednih Vekov”, *Nauka i Obrazovaniye*, S. 3 (2010): 50-55.

⁵⁷ Bkz. Dimitriy Haritonoviç, “Fenomen Fomenko”, *Noviy Mir* 3 (1998), 22 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, https://magazines.gorky.media/noviy_mi/1998/3/fenomen-fomenko.html

Elbette modern Rus tarih yazımının avantajları da vardır. Sovyet döneminde tarih çoğunlukla yazılı kaynaklara dayanılarak çalışılırken bugün tarihin çok çeşitli disiplinleri ortaya çıkmış ve araştırmalar artık multidisipliner bir nitelik kazanmıştır. Daha önce Rus tarihçinin erişemediği Avrupa arşivleri artık onlara açıktır ve aynı zamanda Avrupa dergilerinde yayımlanmak da eskisi kadar zor değildir. Bununla birlikte Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin en temel sorunu olan zamansal çerçevesi ve dönemselleştirilmesi meselesi hâlâ çözümlenmemiştir. Bireysel yazarların farklı bakış açılarına rağmen, Orta Çağ Tarihi Rusya üniversitelerinde eskisi gibi yine V. yüzyıldan XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemi öğretilmekte ve Yeni Çağ Tarihi, XVII. yüzyıl İngiltere inkilâbıyla başlamaktadır.

Bugün Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarının dünya tarih yazımının entegrasyonu için, Orta Çağ'ın ve feodalizmin özü, Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi ve dönemselleştirilmesi, feodalizmin evrenselliği dâhil olmak üzere birçok teorik konuyla ilgili tek bir kavramın oluşturulması gerektiği düşüncesindeyiz. Bunun için daha önceki teoriler yeniden incelenmeli, Rus tarih yazımının 200 yılı aşkın başarıları tekrardan değerlendirilmeli özellikle Orta Çağ'da Avrupa'nın ekonomik gelişme tarihine ilişkin temel araştırmalar Avrupa bilimine kazandırılmalıdır. Önceki kavramlardan vazgeçmek zor olduğu gibi yeni bir kavramın oluşturulması da karmaşık ve sancılı bir süreçtir. Bu sürecin sorunsuz ilerlemesi için Rusya ortaçağcılarının temel amacı, Rus biliminin başarılarını dünya biliminin başarılarını öğrenerek geliştirmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alkan Necmettin. "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/9 (2009): 23-42.
- "Annotasiya Raboçih Programm Disiplin. Disiplini Obrzovatelnoy Programmi İstoriceskogo Fakulteta Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta imeni M. V. Lomonosova". 24 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, http://hist.msu.ru/upload/iblock/2d7/55048_RPDa_DO.pdf (Rusça).
- Barg, Mihail. *Epohi i İdeii. Stanovleniye İstorizma*. Moskova: Mısl, 1987 (Rusça).
- Boytsov, Mihail, ve Rustam Şükürov. *İstoria Srednih Vekov. Zapadnaya Yevropa, Vizantiya i Ranniy İslam*. Yekaterinburg: Artefakt, 2019.
- Blok, Mark. *Apologiya İstorii ili Remeslo İstorika*. Çev. Yevgeniya Lısenko. Moskova: Nauka, 1973.
- Breisach, Ernst. *Tarih Yazımı*, çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: YKY, 2006.
- Davies, Norman. *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Dimitriyeva, Olga, Şükürov, Rustam, ve Lyudmila Pimenova. *Ot Srednevekovya k Novomu Vremeni*. Moskova: Miros, 1997.
- Durgun, Fatih. "Avrupa Tarihçiliğinde Feodalizm Kavramı Üzerine Tartışmalar: Bir Değerlendirme ve Öneri". Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur, Ankara, Nisan 10-13 2017.
- Durgun, Fatih. "Rönesans'tan 19. yüzyıla Avrupa tarih yazımında ilerleme fikri, dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa tarihi algısı", *İnsan ve Toplum*, S. 3(6) (2013): 283-304.
- Fokin, Aleksandr. "Konferensiya "Vremya v Koordinatah İstorii" i Problema İzuçeniya Vremeni v Sovremennoy Rossiyskoy İstoriceskoy Nauke", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 6 (144), S. 30 (2009): 149-151. (Rusça).
- Fryde, Edmund. "The Beginnings of Italian Humanist Historiography: The "New Cicero" of Leonardo Bruni", *The English Historical Review* 95, No 376 (July 1980): 533-552.
- Gerye, Vladimir. *Novaya İstoriya*. Leksionnyy Kurs. Moskova: Litografiya, 1881.
- Gerye, Vladimir. *Vvedeniye v Novuyu İstoriyu*. Moskova: Litografiya Aleksandrovskoy, 1892.

- Gogolev, Anatoliy. “K Probleme Periodizatsii Srednih Vekov”, *Nauka i Obrazovaniye*, S. 3 (2010): 50-55.
- Granovski, Timofey. *Soçineniya*. Moskova: Tipografiya Mamontova, 1900.
- Grinin, Leonid. “Teoriya, Metodologiya i Filosofiya İstorii: Oçerki Razvitiya İstoricheskoj Mysli ot Drevnosti do Seredini XIX Veka”, *Fisilofiya i Obşestvo*, S. 3 (İyul – Sentyabr 2010): 162-199.
<https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-metodologiya-i-filosofiya-istorii-ocherki-razvitiya-istoricheskoy-mysli-ot-drevnosti-do-serediny-xix-veka-lektsiya-5-period> (erişim tarihi 07.12.2023) (Rusça).
- Grosul, Vladislav. “O Periodizatsii Vsemirnoy i Oteçestvennoy İstorii”, *Rossiyskaya İstoriya*, S. 3 (2007): 122-139. (Rusça).
- Gureviç, Aron, ve Dimitriy Haritonoviç. *İstoriya Srednih Vekov. Uçebnik*. Moskova: İnterpraks: 1995. (Rusça).
- Gutnova, Yevgeniya. *İstoriografiya İstorii Srednih Vekov*. Moskova: Vısshaya Şkola, 1974. (Rusça).
- Haritonoviç, Dimitriy. “Fenomen Fomenko”, *Noviy Mir* 3 (1998), 22 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1998/3/fenomen-fomenko.html (Rusça).
- Haritonoviç, Dimitriy. “Novaya İstoriya Novoy Yevropı (Vmesto Poslesloviya)”, *Koenigsberger, H. H. Yevropa Rannego Novogo Vremeni*, ed. Dimitriy Haritonoviç, 294-314. Moskova: Ves Mir, 2006. (Rusça).
- Hut, Lyudmila. “Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni: Opıt Sovetskoy İstoriografii”, *Nauka i Şkola*, S. 6 (2009): 52-55. (Rusça).
- Hut, Lyudmila. “Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni v Oteçestvennoy İstoriografii Rubeja XX-XXI Vekov”, *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, S. 6 (2009): 80-95. (Rusça).
- İvanova, Tatyana. “Problema Kriteriyev Periodizatsii Vseobşey İstorii v Nauçnom Nasledii V. İ. Gerye”, *Uçoniye Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Gumanitarniye Nauki* 153, Kniga 3, S. 1 (2010): 150-157. (Rusça).
- İvonin, Yuriy. “Pozdneye Srednevekovye ili Rannyaya Novaya İstoriya”, *Voprosy İstorii*, S. 1 (1987): 67-77. (Rusça).
- Kamen, Henry. *Spain 1469-1714: a Society of Conflict*. London-New York: Longman, 2005.
- Karamzin, Nikolay. *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*. Kniga 1-4. Moskova: Kniga, 1988-1989 (Rusça).
- Kareyev, Nikolay. Pamyati Dvuh İstoriikov, *Annalı*, S. 1 (1922): 154-174 (Rusça).
- Karpov, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. Tom I. Moskova: İzdatelstvo MGU, 2000. (Rusça).
- Karpov, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. Tom II. Ranneye Novoye Vremya. Moskova: İzdatelstvo MGU, 2000. (Rusça).
- Karpov, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. Tom I-II. 7-e İzdaniye, Dorabotannoye. Moskova: İzdatelstvo MGU, 2010. (Rusça).
- Klyuyev, Artyom, ve Anton Sveşnikov. “Osnovniye Podhodi k İzuçeniyu İstorii Oteçestvennoy Mediyevistiki 1920-1940 qq.”, *Vestnik Omskogo Universiteta*, S. 3 (2013): 57-62. (Rusça).
- Koenigsberger, Helmut. *Yevropa Rannego Novogo Vremeni*. Çev. Dimitriy Haritonoviç. Moskova: Ves Mir, 2006. (Rusça).

- Kosminski, Yevgeniy. *İstoriografya Srednih Vekov. Leksii*. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1963. (Rusça).
- Kuş, Tatyana. “O Fransii i Frankovedenii. Beseda s P. Y. Uvarovım (K 65-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Fransuzskiy Yejeqodnik 2021: Epidemii v İstorii Fransii*, S. 54 (2021): 448-474. DOI 10.32608/0235-4349-2021-1-54-448-474 (Rusça).
- Le Goff, Jacques. *Sivilizasiya Srednevekovogo Zapada*. çev. Vladimir Babinsev. Yekaterinburg: U – Faktoriya, 2005. (Rusça).
- Le Goff, Jacques. *Stoit Li Rezat İstoriyu Na Kuski*, çev. M. Y. Nekrasov (Sankt-Peterburg: Yevrazia, 2018).
- Leyn, Devid. “Teoriya Sosialistiçeskoj Revolyusii Vladimira Lenina”, *Mir Rossii* 29, Sayı 4 (2020): 112-133. DOI: 10.17323/1811-038X-2020-29-4-112-133 (Rusça).
- Marks, Karl ve Engels, Friedrich. “Kapital”, *Marks, Karl., ve Engels, Friedrich. Soçineniya*, XXIII, 725-773. Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, 1960. (Rusça).
- Mekhanik, Aleksandr. *Zaverit u Klio*, <https://expert.ru/expert/2011/11/zaverit-u-klio> (erişim tarihi 16.07.2023). (Rusça).
- Obyasnitelnaya Zapıska k Proyektu Postanovleniya Ob Organizasii İstoriçeskoj Gruppı v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstitute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoj Akademii Nauk*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 21-25, Tarih: 28 Şubat 1936 (Rusça).
- Pikov, Gennadiy. *Oçerki Sivilizasionnoy İstorii Yevropı*. Moskova-Berlin: Direkt-Medya, 2020. (Rusça).
- Plehanov, Georgi. *Oçerki po İstorii Materializma*. Moskova: Gospolitizdat, 1938. (Rusça).
- Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) “O Postanovke Prepodavaniya Grajdanskoy İstorii v Şkolah”, *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sosialno-Politiçeskoj İstorii (eski adı Sentralnyy Partiyınyy Arhiv İnstituta Marksizma-Leninizma)*, Fond 17, Opis 3, Delo 940, List 1, Tarih: 5 Mart 1934 (Rusça).
- Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) “O Vosstanovlenii İstoriçeskih Fakultetov v Sostave Universitetov”, *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sosialno-Politiçeskoj İstorii*, Fond 17, Opis 163, Delo 1017, List 61-61 ob., Tarih: 29 Mart 1934 (Rusça).
- Pronin, Aleksey. “*Filosofsko-Metodologiçeskiye Paradigmi Periodizatsii İstorii*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Moskova Devlet Vilayet Üniversitesi, 2013 (Rusça).
- Proyekt Postanovleniya Ob Organizasii İstoriçeskoj Gruppı v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstitute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoj Akademii Nauk (eski adı Arhiv Akademii Nauk SSSR)*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 1-6, Tarih: 28 Şubat 1936 (Rusça).
- Revunenkov, Vladimir. “O Periodizatsii Novoy i Noveyşey İstorii”, *Metodologiçeskiye Voprosı Obşestvennih Nauk, Sbornik Statey*, ed. Vasiliy Tugarinov, Anton Drozdov, 170-197. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1968. (Rusça).
- Rıbakov, Sergey. “V. N. Tatişev v Zerkale Russkoy İstoriografii”, *Voprosy İstorii* 4 (Aprel 2007): 161-167 (Rusça).
- Rudkovskaya, İrina. “Hronologiya i Periodizasiya v İstoriografiçeskoj Tradisii Pozdnego Prosveşeniya”, *Dialog so Vremenem* 56 (2016): 126-150 (Rusça).
- Rutenburg, Viktor. “Ranniye Burjuazniye Revolyusii: K Voprosy o Naçale Kapitalistiçeskoj Erı v Zapadnoy Yevrope”, *Voprosy İstorii*, S. 3 (1984): 72-81. (Rusça).
- Skazkin, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. İzdaniye Vtoroye. Moskova: Vişşaya Şkola, 1977. (Rusça).

- Stalin, İosif. “O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma. Pismo v Redaksiyu Jurnalı “Proletarskaya Revolyusiya”, *Stalin, İ. V. Soçineniya*, XIII, 84-102. Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1951. (Rusça).
- Stalin, İosif. “O Dialektiçeskom i İstoriceşeskom Materializme”, *Stalin, İ. V. Soçineniya*, XIV, 253-282. Moskova: Pisatel, 1997. (Rusça).
- Subbotina, Nadejda. “Problema Periodizasiı İstorii: Yediniçnoye, Osobennoye i Obşeye”, *Gumanitarniy Vektor* 13, S. 4 (2018): 6-16 (Rusça).
- Tihonov, Vitaliy, ve Çernobayev, Anatoliy. “Sentrom İstoriceşesкой Nauki v SSSR doljen bit İnstitut İstorii Akademii Nauk. Proyekt Direktora İnstituta Akademika N. M. Lukina. 1936 God”, *İstoriceşkiy Arhiv*, S. 2 (2021): 71-80. (Rusça).
- Udalsov, Aleksandr, Kosminski, Yevgeni ve Osip Vainşteyn. *İstoriya Srednih Vekov. 2-ye İzdaniye. Tom I.* Moskova: OGİZ, 1941. (Rusça).
- Udalsova, Zinaida, ve Sergey Karpov. *İstoriya Srednih Vekov. Tom I.* Moskova: Vısshaya Şkola, 1990. (Rusça).
- Udalsova, Zinaida, ve Sergey Karpov. *İstoriya Srednih Vekov. Tom II.* Moskova: Vısshaya Şkola, 1991. (Rusça).
- Vasser, Mihail. *Spravoçny Tom k Polnomu Sobraniyu Soçineniy V. İ. Lenina. Çast I*, Moskova: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1978. (Rusça).
- Yesakov, Vladimir. “O Likvidasiı Kommunisticeşesкой Akademii Nauk SSSR”, *Akademiya Nauk v Reşenyakh Politbyuro SK RKP (b) – VKP (b) – KPSS, 1922-1991, I*, ed. Vladimir Yesakov, 216-224. Moskova: ROSSPEN, 2000. (Rusça).

Memlûk Tarihçilerine Göre Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk'ta Yangınlar Fires in Damascus during the Bahrî Mamluk Period according to Mamluk Historians

Tülay YÜREKLİ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr. Tülay YÜREKLİ

Adnan Menderes Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Aydın,
Türkiye

ORCID: [0000-0002-5529-7388](https://orcid.org/0000-0002-5529-7388)

e-mail: tulayyurekli@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 31.10.2023

Kabul/Accepted: 26.02.2024

Atf: Yürekli, Tülay, “Memlûk Tarihçilerine Göre Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk'ta Yangınlar”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 145-160.

Citation: Yürekli, Tülay, “Fires in Damascus during the Mamluk Period according to Mamluk Historians”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 145-160.

Lisans/License:

Öz- Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk Eyaleti'nin merkezi olan Dımaşk, irili ufaklı birkaç yangına şahitlik etmiştir. Şehir 699/1300'da Gazan Han'ın ve 791/1389'da Berkük'un kuşatması sırasında kasten çıkarılan yangınlarla inanılmaz hasar görür. Emir Tengiz döneminde Hristiyanlar tarafından kundaklanır. Bir kereye mahsus bir ihmal sonucu Emevî Cami'nin çevresindeki çarşılar yangına teslim olur. Şehir bunlardan başka, sebebi bilinmeyen muazzam yangınlarla da mücadele eder. Memlûk kaynakları yangınlar dolayısıyla şehirdeki mimari yapılardan, çarşılardan, sokak ve mahallelerden sıkça söz ederler. Tarihçilerin anlatımlarından söz konusu dönemde Dımaşk'ın çarşıları, sokakları ve mahalleleriyle canlı bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Çoğunlukla her biri belirli bir esnaf grubuna ait bu çarşılar, Emevî Cami çevresinde, Taht el-Kale denilen bölgede ve şehir kapılarının adıyla anılan mntıkalarda toplanmıştır. Önemli yangınların çoğu da bu bölgelerde cereyan etmiştir. Bu yangınlar ekonomik açıdan ağır maddi kayıplara yol açmıştır. Yangınlarda faaliyetlerini sürdüremeyecek kadar zarar gören kimi çarşılar ticari hayatın sekteye uğramaması için başka yerlere taşınmış ve şartlar sağlandığında eski yerlerine nakledilmiştir. Yangınlarda önemli yapılar da etkilenmiştir. Bu yapılardan Emevî Cami büyük bir badire atlatmıştır. Fakat daha sonra yanan kısımları onarılmıştır. Geniş alanları etkisi altına alan yangınları söndürme faaliyetlerine halk ta iştirak ederek önemli fayda sağlamıştır. Bu çalışmada, Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk şehrinin maruz kaldığı yangınların kronolojik düzen içerisinde verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler- Memlûkler, Dımaşk, Bilad-ı Şam, Felaket, Yangın.

Abstract – During the Bahrî Mamluk period, Damascus, the centre of the eponymous province, witnessed several large and small fires. The city was damaged by arson during the sieges by Gazan Khan in 699/1300 and Berkük in 791/1389. It was set alight by Christians in the reign of the Emir Tengiz. On one occasion, the bazaars around the Umayyad Mosque were burned down due to negligence. Further to these fires, the city suffered many others of unknown origin. Mamluk resources frequently mention the architectural structures, bazaars, streets and neighbourhoods in the city thereby affected. It is understood from the records that Damascus was a dynamic city with its many markets, streets and neighbourhoods. These commercial areas, each associated with a specific craft guild, were concentrated around the Umayyad Mosque, in the area known as Taht el-Kale, and in other localities named after the city gates. Most of the major fires occurred in these places, and they caused serious economic losses. Some bazaars were so damaged burning that they could not to continue their activities, and were relocated to avoid interruption of commercial life before being returned to their original sites after the necessary reconstruction. Some buildings of key importance were also affected by such blazes. Among them, the Umayyad Mosque survived once, although the fire-damaged parts were later restored. The public also took part in extinguishing the fires that affected large areas. The purpose of this study is to present in chronological order the fires experienced by the city of Damascus in time of the Bahrî Mamluks.

Keywords- Mamluks, Damascus, Bilad-ı Sham, Disaster, Fires.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this study, the fires which occurred in Damascus during the Bahrî Mamluk period have been presented chronologically.

The historical sources which record such events in Damascus Province mostly refer to Damascus, the capital of the province. When Mamlûk historians mention fires in the city they cite many of its bazaars, streets, mosques, schools and other buildings. From the detailed accounts of these historians, it is clear that Damascus had a thriving life based around the bazaars. These marketplaces, each associated with a particular craft guild, were mainly centred around the Umayyad Mosque, which itself also experienced burning damage, in the Taht al-Kal'a region which extends from above the Kal'a towards the north, as well as in the districts named after the city entrances such as the Câbiyye Gate, Şarkî Gate, Sagîr Gate, Selâm Gate and Ferec Gate. Most of the major blazes occurred in or near these locations.

During Bahrî Mamluk rule, Damascus witnessed many fires. The causes of some of them, moreover, are known. Reasons include war, arson, negligence and natural disasters. Some were due to Gazan Khan and Berkûk. The forces of the former besieged the inner castle (699/1300) and created great disruption in the city, burning some areas of it. Mamlûk forces also set certain places alight to prevent

the İlkhaniid army from approaching the castle. During the siege of the city by Berkûk in 791/1389, before he regained the throne, his allies and enemies also caused many incendiaries.

Some parts in the city suffered from arson for a variety of motives. Fires were caused both by both Muslims and by Christians. Areas belonging to Christians were set ablaze during conflicts between Muslims and Christians when the city was taken from the Mongols by the Mamluks, because the Christian community had abused them during Mongol rule. Two priests from Byzantium and Christian clerks, on the other hand, set alight the bazaars around Umayyad mosque and some other locations during the reign of Amir Tengiz in Damascus. Due to this fire, merchants suffered great losses and an incalculable amount of property was destroyed.

There are very few examples of fires due to negligence. For instance, the reason for the great conflagration which broke out in Lebbâdîn (11 Ramadan 681/13 December 1282), and which burned down the Tuccâr, Kutubiyyîn, Zehebiyyîn, Havâtimiyyîn, Zuccâcîn, Mercâniyyîn and Esâkife bazaars, was the carelessness of a shop owner who hung his wet clothes on the brasier placed outside his shop.

Some fires resulted from lightning. Salient examples are the blazes due to an electrical storm in Jebel-i Trablus (during Şevval 740/March-April 1340) and the village of Feyce close to the Damascus.

There can be no doubt that major fires such as the one that occurred on 11 Ramazan 681/13 December 1282 had a severe impact on the urban economy. Nevertheless, activities did resume after the necessary reconstruction had been carried out or as an interim solution the bazaars were relocated and subsequent returned to their original sites.

Carpenters and masons were engaged in firefighting. For some large conflagrations, the public also participated in such efforts.

To our knowledge, during this period the bazaars were not looted even in the event of major blazes. This implies that public order was firmly established.

Some important buildings identified with the city were also affected by such incidents. Part of the Umayyad Mosque, the most important of these structures, was damaged twice by fire, although the sections that had burned were subsequently renovated.

GİRİŞ

Bu çalışmada, Memlûk tarihçilerinin kayıtları temel alınarak, Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk'ta meydana gelen yangınlar tespit edilmiş ve bu yangınlar kronolojik çerçeve içinde verilmiştir.

Memlûkler döneminde Dımaşk, Suriye eyaletlerinin en önemlisi olan Dımaşk Eyaleti'nin merkezidir. Bu eyalet, Kerek ve Safed bölgeleri hariç olmak üzere Mısır sınırından başlayarak Beyrut, Humus, Tedmür ve Fırat kenarındaki Rahbe'ye kadar bütün güney Suriye'yi kapsamaktaydı. Gerçekte Dımaşk, devletin ikinci başkenti idi. Bu nedenle valiliğine seçkin memlûkler getiriliyordu. Ancak bundan dolayı sultan ile Dımaşk valisi arasında rekabet tehlikesi kolaylıkla ortaya çıkabiliyordu.¹

Hac kabilelerinin ana güzergâhında yer alan Dımaşk, Sultan Kalavun'un oğlu Sultan en-Nâsır Muhammed döneminde ekonomik bakımdan büyük gelişme kaydetti. Batıyla ticari ilişkilerin artmasına paralel olarak İtalyan, Katalan ve Fransız tüccarları için önemli bir cazibe merkezi oldu. Başta baharat, ipekli ve pamuklu dokumalar olmak üzere çeşitli ürünleri Batı'ya ihraç edildi. Batı'dan da kürk, kalay ve bakır ithal etti.² Oldukça gelişmiş olan şehirde çok sayıda çarşının yanı sıra tıpkı çarşı görevi gören pek çok han vardı. Bunların sayısı Memlûk Devleti'nin sonlarında 76 kadardı.³ Şehrin nüfusu ise 1335'te şehri ziyaret eden seyyah Jacques de Verone ve ondan yaklaşık bir asır sonra şehre gelen Brocquiere'ye göre 100000 civarında idi.⁴

Kaynaklarda Memlûkler döneminde Dımaşk Eyaleti'ndeki yangınlara ilişkin kayıtlar çoğunlukla bölgenin merkezi Dımaşk'la ilgilidir.⁵ Memlûk tarihçileri Dımaşk yangınlarından bahsederken pek çok yapı, sokak, mahalle ve mevzi adından söz ederler. Bunların konumlandırılması ve tarihi geçmişi hakkında Samıkıran'ın⁶ ve eş-Şihâbî'nin⁷ çalışmaları önemlidir. Eş-Şihâbî'nin çalışmasının sonuna eklediği Memlûkler döneminde Dımaşk çarşılarının tahmini yerlerini gösteren planı yine çalışmamız açısından oldukça kıymetlidir. Bu planı, Türkçe okunuşa uygun olarak düzenledik ve çalışmamızın sonuna ekledik.

Yangınlar, Dımaşk için en yıkıcı faktörlerden biri olmuştur. Yapı malzemesi olarak kereste kullanımı bunun başlıca sebebidir.⁸ Dımaşk'taki büyük yangınlar çoğunlukla, Taht el-Kale bölgesinde, ticari hayatın merkezi olan Emevî Cami çevresinde ve Dımaşk şehir suru kapılarıyla bilinen mahallelerdeki çarşılarda cereyan etmiştir. Bu nedenle, yangın mevkilerini anlamak bakımından, Taht el-Kale bölgesi, Emevî Cami'nin ve şehir surlarının kapılarına kısaca odaklanmak uygun olacaktır.

¹R. Hartman, "Şam", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XI, MEB Yayınları, İstanbul 1979, 304, 305.

²Eliyahu Ashtor, *Levant Trade in the Later Middle Ages* (Princeton: Princeton University Press, 2016); Nicola A. Ziadeh, *Urban Life in Syria Under the Early Mamlûks* (Beirut: American Press, 1953), 132-133; Maria Pia Pedani, "Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticarî Antlaşmalar", *Türkler Ansiklopedisi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002; Gökhan İlyas ve Ridvan Yiğit, "Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanat Dönemi'nde (1310-1341/h. 709-741) Memlûk İktisadi Hayatını Etkileyen Unsurlara Genel Bir Bakış." *Turkish Studies Historical Analysis* 14, S. 2 (2019): 209; Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 313.

³ Ekrem Hasan el-'Ulebî, *Dımaşk Beyne Asri'l-Osmâni ve'l-Memlûki* (Dımaşk: eş-Şirke el-Müteaddide, 1982), 254.

⁴ Ziadeh, *Urban Life*, 96; Wollina Torsten, "A View from Within: Ibn ʿAwwâm's Personal Topography of 15th century Damascus." *Bulletin d'études orientales Tome. LXI* (Décembre 2012): 275 ; Tomar, "Şam", *DİA*, C. 38, 313.

⁵ Dımaşk yangınları yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. İyâd Ahmed Muhammed 'Ubeyd, "*el-Harâik fi Mısır ve Bilâd-ı Şam munzu bidâyeti ed-Devlet-i Tûlûniyye hatta nihâyeti Devlet-i Memâlik 254-923/868-1517*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2015). Ahmad Muhammad 'Atva Abdulhamid, *el-Harâik ve Asâruha fi'd-devleti'l-Memâliki'l-ula 648-784 /1250-1382* (Cize:'Ayn lil-Dirâsât ve'l-Buhûsu'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 2019). İkinci çalışma yalnızca Memlûkler döneminde vuku bulan yangınlara ayrılmıştır. Fakat bu çalışmaya ulaşamamış bulunuyoruz.

⁶ Oğuzhan Samıkıran, "*Osmanlı İdaresinde Şam*," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Fırat Üniversitesi, 2013).

⁷ Kuteybe eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşki't-tarihî li'l-emâkin ve'l-ahya ve'l-muşîyât ve mevâkihâ ve tarihîhâ kemâ veredet fi nusûsi'l-muerrihîn* (Dımaşk: Vezâretü's-sekâfe, 1999).

⁸ Ziadeh, *Urban Life*, 112.

Taht el-Kale mıntıkası geniş bir alanı kapsamakta olup Kale'nin kuzeyine doğru uzanıyordu. Bölge, doğuda İmâra⁹, batıda Merce Sahası,¹⁰ kuzeyde Saruca Çarşısı,¹¹ güneyde Bereda Nehri tarafından çevrenlenmekteydi. Bugün burası, el-Hâl el-Kadîm Çarşısı, Hayl Çarşısı ve Yelboğa Cami'nin bulunduğu alandır.¹² Söz konusu dönemde bölge adeta şehir gibiydi. Askeri talimler ve biniciliğin çeşitli dalları burada icra edilirdi. Çarşılarında her türlü tüccar faaliyet gösterirdi.¹³

Emevî Cami'nin farklı yönlerine açılan dört ana kapısı mevcuttur. Batısında Garbî Kapı ve Miskiyye Kapısı olarak da bilinen Berîd Kapısı bulunur. Doğusunda Sâ'ât, Lebbâdîn, Nevfere, Kuymeriye ve el-Minâre eş-Şarkıyye Kapısı da denilen Ceyrûn Kapısı yer alır. Güneyinde Ziyâde Kapısı vardır. Kapı'ya Kavvâfîn, Anberâniyyîn, Kıblî ve Sâ'ât Kapısı adları da verilmiştir. Fakat bunlardan Sâ'ât adı daha sonra Cami'nin doğu yönüne açılan kapısı için kullanılmıştır. Kuzeyinde ise dört kapı mevcuttur. Ferâdîs Kapısı bunların en büyüğüdür. Diğer kapılar ise Selahaddin Eyyûbî'nin mezarı karşısına açılan küçük bir kapı, Kellâse Medresesi'ne açılan kapı ile Kâmiliyye Kapısı da denilen Silsile Kapısı'dır.¹⁴

Dımaşk'ın sur içinde kalan kısmını sur dışına bağlayan kapıları bulunmaktaydı. Bu kapılardan Câbiyye Kapısı batıda, Şarkî Kapı doğuda, Cenûb, Şâgûr ve Hadîd Kapı da denilen Sagîr Kapı güneyde, Keysân Kapısı güneydoğuda, Tûmâ, Cinîk, Selâm, Ferâdîs ve Ferec kapıları kuzeyde yer alır.¹⁵

Kaynaklarda bu kapıların adlarıyla bilinen mahallelerin şehir suru dışında kalan tarafı hârici, sur içinde kalan tarafı ise dâhili olarak ifade edilmiştir. Örneğin, Ferâdîs Kapısı'ndan ismini alan mahalle, Hâric-i Bâbü'l-Ferâdîs ve Dâhil-i Bâbü'l-Ferâdîs şeklinde geçmektedir.

Memlûk tarihçileri yangın mevkilerinden söz ederken Arapça mahalle, hâra ve hayy terimlerine sıklıkla başvururlar. Mahalle terimi Türkçe, "mahalle, mıntika ve mevzi" anlamına gelmektedir. Hayy, Arapça mahalle teriminin eş anlamlısıdır. Hâra ise "ana caddeden ayrılan küçük cadde" demektir. Fakat tarihçiler bu terimi Arapça mahalle kavramının yerine de kullanmıştır.¹⁶ Anlaşılabacağı üzere birbirine yakın anlamlar içeren bu kavramların Türkçe karşılıklarını tespit etmek her zaman mümkün değildir. Bu nedenle dipnotlarda, eş-Şihâbî'nin mahalle olarak belirttiği yerleri doğrudan mahalle şeklinde, diğer terimleri ise muhtemel Türkçe karşılıklarının yanında parantez içinde vermeyi uygun bulduk.

Bahrî Memlûkler Dönemi'nde Dımaşk Yangınları

Tespit edilebildiği kadarıyla Dımaşk'ta çıkan yangınlar kronolojik esasa göre şöyledir:

Bahrî Memlûkler döneminde Dımaşk'ta ilk yangınlar 27 Ramazan 658/5 Eylül 1260 Pazar günü Müslümanlar tarafından çıkartılmıştır. Moğol hâkimiyeti döneminde Hristiyanlar kendilerine tanınan imtiyazlardan faydalanarak Müslümanlara yönelik düşmanca bir tutum izlemişlerdi. Bunlar, Müslümanların üzerine ve camilerin kapılarına şarap serpmiş, camileri ve mescitleri yakıp yıkmışlardı. Üstelik Emevî Cami'ni de kiliseye dönüştürmüş, müzik ve şarapla bu kutsal mekâna saygısızlık etmişlerdi. Bütün bu olanlar tabii olarak Müslüman halkın Hristiyanlara karşı kin beslemesine yol açmıştı. Bu hadiseler, sürüp giderken Memlûk ordusunun Aynicâlût zaferi Dımaşk'ta duyulunca Müslüman halk zaferin yarattığı coşkuyla Hristiyanlara karşı harekete geçerek evlerini ve önemli ibadethanelerinden Yakubî ve Meryem kiliselerini yakmıştır. Bu olaylar esnasında epey Hristiyan öldürülmüş, Yahudiler'e ait yerler de yağmalanmıştır.¹⁷

⁹ İmâra Mahallesi, Hâric-i Bâbü'l-Ferâdîs'de yer alan İhnâî İmâreti'ne nispeten bu adla anılır. İhnâî İmâreti ise Alâî Hamamı'nın doğusunda, Berdibeg Cami'nin kuzeybatısında yer alır. Bugün bu mıntika İmâra olarak bilinir. El-'Ulebî, *Dımaşk*, 61.

¹⁰ Günümüzde bu alan Emevîyyîn Sahası'dır. El-'Ulebî, *Dımaşk*, 57-58.

¹¹ Dımaşk nâibi Emir Tengiz'in yardımcısı Emir Sârimüddin Sârûca (Ö.743/1346) tarafından inşa edilmiştir. Kale'ye yakındır. El-'Ulebî, *Dımaşk*, 46.

¹² Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 55.

¹³ Ziadeh, *Urban Life*, 88; el-'Ulebî, *Dımaşk*, 57.

¹⁴ Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 20-21; Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, 62.

¹⁵ Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, 29-31.

¹⁶ Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 149, 218; II, 163.

¹⁷ Makrîzî, "es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk," I, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 517; Ross Burns, *Damascus a History* (Newyork: Routledge, 2007), 197-198.

Recep 667/Mart-Nisan 1269'da Cebel-i Sâlihiyye Çarşısı¹⁸ baştan sona kadar yanmıştır. Buradaki kumaşlar ve diğer mallar tamamen yok olmuştur. Yalnızca bir tacirin kaybı 15000 dirheme ulaşmıştır.¹⁹

11 Ramazan 681/13 Aralık 1282'de Dımaşk, gece vakti dehşet verici bir yangın felaketine tanık olur. Yangın, Emevî Cami'nin doğusuna düşen Lebbâdîn Çarşısı'ndaki²⁰ bir dükkânda başlar. Tarihi Zehebî, babasının dükkânının bu dükkânın yanında olduğunu söyler. Yangına bu dükkân sahibinin dikkatsizliği yol açar. Yıkadığı elbisesini dükkân kapısının dışına koyduğu mangalın üstüne asıp iftar yapmak üzere dükkânı terk eder. Elbisenin tutuşmasıyla bir anda yükselen alevler, kısa sürede etrafa yayılır ve Emevî Cami çevresindeki çarşılara ulaşır. Yangın üç gün sürer. Dönemin saltanat naibi Hüsameddin Laçin, emirler, askerler, marangozlar ve taşçılar, bazı yapıları yıkma yoluna giderek yangının önünü kesmeyi başarırlar. Bu yangında Emevî Cami'nin çevresindeki çarşıların çoğu zarar görmüştür. Lebbâdîn, Tüccâr, Kütübiyyîn,²¹ Zehebiyyîn,²² Havâtimiyyîn,²³ Züccâcîn,²⁴ Ceyrûn ve Mercâniyyîn çarşılarının tamamı yanmıştır. Esâkife Çarşısı'nın²⁵ da bir kısmı hasar almıştır. Yangın, bunların çevresindeki çarşı ve pasajlara da sıçramıştır. Laçin, yangın son bulunca gerekli onarımları yapmak üzere Emevî Cami'nin nazırı olan kadıyı görevlendirmiş ve yapılar iki yılda onarılmıştır. Tüccâr, Züccâcîn ve Zehebiyyîn çarşıları, ticari faaliyetlerin aksamaması adına şehrin başka yerlerine nakledilmiş, onarım işlemlerinin ardından eski yerlerine döndürülmüştür.²⁶

Recep 689/Temmuz-Ağustos 1290'da Kale'nin doğusunda yer alan Derbû'l-Lebbân'dan²⁷ Derbû'l-Vezîr'e²⁸ kadar uzanan büyük çaplı bir yangın yaşanmıştır. İki gün süren bu yangında Hama hâkiminin evi de yanmıştır.²⁹

699/1300'de Dımaşk, Gazan Han'ın kuşatması sırasında büyük tahribata uğramıştır. Hem İlhanlı hem de Memlûk kuvvetleri, şehrin farklı noktalarını kasti olarak yakmıştır. Memlûk emirleri, Dımaşk Kalesi'nin İlhanlı kuvvetlerinin eline geçmesini önlemek amacıyla Kale'nin çevresindeki Dârü's-

¹⁸ Kaynaklar, Sâlihiyye Çarşısı'nın yeri hakkında farklı bilgi vermektedir. Bunlar şöyledir: 1-Günümüzdeki Cuma Çarşısı'nda yer alan Tikritiyye Türbesi'nin yanındadır. 2-Muzafferî Cami (Hanâbile Cami)'nin yakınındadır. Eş-Şihâbî bu iki kayıttan yola çıkarak Sâlihiyye Çarşısı'nın Muzafferî Cami'nden Tikritiyye Türbesi'ne kadar pek çok küçük çarşısı barındırabileceği görüşündedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 42.

¹⁹ Zehebî, "*Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*," XLIX, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-Kitâb el-Gârbî, 1999), 46.

²⁰ Lebbâdîn, keçe imal eden esnaf grubunu ifade etmektedir. Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, 420. Lebbâdîn Çarşısı, Emevî Cami'nin doğu kapısı olan Ceyrûn Kapısı yakınlarında idi. Çarşı, 592/1166-1167 tarihinde de yanmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 151.

²¹ Kütübiyyîn, kitapçılar anlamına gelmektedir. Eş-Şihâbî bu adla hem bir mevzi hem de bir çarşı adı kaydeder. Mevzi olarak, Emevî Cami'nin Ceyrûn Kapısı dışındaki dükkânları ifade etmektedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 143. Kütübiyyîn Çarşısı ise Berîd Kapısı'nda olup adı Miskiyye olarak değişmiştir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 52.

²² Emevî Cami'nin kuzeyinde yer alan Nehhâsin'deki ez-Zirâ' el-Kadîm Çarşısı'nın doğusunda idi. Burada işlemeli altınlar satılırdı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 35.

²³ Havâtimiyyîn, yüzük imal eden ve satan esnaf grubunu ifade etmektedir. Emevî Cami'nin Berîd Kapısı civarında idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 258.

²⁴ Züccâcîn, züccâciyye işiyle uğraşan esnaf grubu demektir. Züccâcîn, Emevî Cami'nin Berîd Kapısı muhitinde hem bir çarşı, hem de mevzi adıdır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 344.

²⁵ Esâkife, papuç, ayakkabı yapan ve satan esnaf grubu demektir. Hem mevzi hem de çarşı adıdır. Mevki olarak Saffârîn Çarşısı civarında idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 14.

²⁶ Zehebî, "*Târihü'l-İslâm*," LI, 7-8; Nuveyrî, "*Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*," XXXI, thk. Necîb Mustafa Fevâz ve Hikmet Küşli Fevâz, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), 59; İbn Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*," XVII, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, (Cize: Hicr, 1998), 585-586; Makrîzî, "*es-Sülûk*," II, 163; İbnü'l-İmâd, "*Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*," VII, thk. Mahmud el-Arnâût ve Abdulkâdir Arnâût (Beyrut ve Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1996), 646.

²⁷ Derbû'l-Lebbân, Yoğurtcu Sokağı anlamına gelmektedir. Derbû'l-Kettân olarak ta bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 304.

²⁸ Derbû'l-Vezîr, Vezir Sokağı anlamına gelmektedir. Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye, Hacerü'z-Zeheb (Günümüzde burası 'Asrûniyye ve Harîka arasındadır)'tedir. Bu sokak, Hâşimiyyîn, Hâşimî, Vezîr ve Vezîrî olarak da bilinmekteydi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 306.

²⁹ Zehebî, "*Târihü'l-İslâm*," LI, 39; İbn Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*," XVII, 625.

Sa'âde'yi,³⁰ Eşrefiyye Dârü'l-Hadîsi'ni,³¹ çok sayıda medrese ve köşkü ateşe vermiştir. İlhanlı güçleri ise Kale'deki direnişi kıramadığı için kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış fakat şehri terk etmeden önce birçok yeri alevler içinde bırakmıştır. Tevbe Cami,³² Maristânü'l-Cebel, Dehşe,³³ Sâhibiyye Medresesi,³⁴ Nâsirî Ribatı³⁵ ve dış mahallelerden Sâlihiyye'deki medrese ve mescitler bunlar arasındadır.³⁶

Zilhicce 707/Mayıs-Haziran 1308'de, Zâhiriyye Medresesi³⁷ karşısındaki Sufiyye ('Utiyye) fırınında yangın çıkmıştır.³⁸

Rebiülahir 712/Ağustos-Eylül 1312'de Dâhil-i Bâbü's-Selâm'da çıkan yangında çok sayıda ev küle dönmüştür.³⁹

23 Cemaziyelevvel 715/25 Ağustos 1315 Pazartesi gecesini Dâhil-i Bâbü's-Sagîr'deki Şenbâşî Mescidi'nin⁴⁰ ön tarafında başlayan yangında sayısız dükkân ve ev yok olmuştur.⁴¹

5 Cemaziyelevvel 728/18 Mart 1328 Cuma gecesini Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye'de yer alan Ferrâyîn Çarşısı'ndaki⁴² bir pamuk dükkânında çıkan yangın, Ferrâyîn'le aynı mıntıkada bulunan Remmâhîn Çarşısı'na⁴³ kadar uzanmıştır. İbn Kesîr'e göre bu yangında, Ferrâyîn'deki bir mescit ile kürk, kumaş ve çuha dolu bir pasaj yanmıştır.⁴⁴ Nuveyrî ve el-Ömerî ise iki pasajın yangına maruz kaldığını kaydeder.

³⁰ Dârü's-Sa'âde, Bâbü'n-Nasr (Şehir surununun batı tarafında, Hamidiyye Çarşısı'nın girişinin yanındadır. Cinân Kapısı, Dârü's-Sa'âde Kapısı ve Serâyâ Kapısı da denilir) dâhilinde, Ahmediyye Cami'nin batısındadır. Burası Eyyübîlerden Ferruhsah'ın evi olup daha sonra Baalbek hâkimi el-Emced Eyyûbi'nin ve onun ardından el-Eşref Musa b. Âdil'in eline geçmiştir. El-Eşref Musa ölmeden evvel burayı iki oğluna bağışlamıştır. Memlûkler döneminde saltanat naiplerinin yeri olmuştur ve Dârü'n-Niyâbe olarak bilinmiştir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 29, 276-277.

³¹ Burası, el-Eşrefiyye el-Berrâniyye Dârü'l-hadîsi'dir. Eyyübîlerden el-Melik el-Eşref Musa tarafından yaptırılmıştır. Sâlihiyye'deki Medâris Caddesi'nde (Günümüzde Sûkû'l-Cuma Çarşısı'dır), Mürşidiyye ve Atabekiyye medreseleri arasındadır. El-Eşrefiyye el-Berrâniyye el-Mukaddesiyye Dârü'l-Hadîsi, el-Eşrefiyye es-Sâniyye Dârü'l-Hadîsi ve el-Eşrefiyye el-Berrâniyye Medresesi olarak bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 269.

³² 'Ukeybe Mahalle(Hayy)si'ndedir. Tevbe Cami'nin yerinde Zincârî Han'ı bulunmaktaydı. El-Melik el-Eşref Musa b. el-Melik el-Âdil 632/1234-1235 yılında bu hanı yıkmış ve yerine bu camiye yaptırmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 114.

³³ Bu adla anılan birkaç mekân vardır. 1-Dehşe Sokağı(Hâra): Sâlihiyye'de idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 158. 2-Dehşe Çarşısı: Emevî Cami'nin doğusunda idi. Burada kadın giysileri satılırdı. 3-Dehşe en-Nisâ Çarşısı: Emevî Cami'nin Berîd Kapısı'nda idi. Burası 814/1411 senesinde Emevî Cami'nin kuzeyindeki Zehebiyyîn Çarşısı'na taşınmış, daha sonra asıl mekânına döndürülmüştür. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 34. 4-Dehşe Pasajı: Bu adla anılan iki pasaj vardır. İbn Kadî Şuhbe, Emevî Cami'nin doğu kapısında iki tane Dehşe olduğunu söyler. İbn Tolun ise Emevî Cami'nin doğu kapısı olan Ceyrûn Kapısı'nın dahilinde ve Cami'nin batısında ya da güney batısında yer alan iki Dehşe'den söz eder. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 137.

³⁴ Sâhibiyye Medresesi, Sâhibe Medresesi'dir. Selahaddin Eyyûbi'nin kız kardeşi Rabia Hatun yaptırmıştır. Hatun, Erbil hâkimi Muzaffereddin Gökbörü'nün eşidir. Yapımı 628/1231'de tamamlanmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 189-190.

³⁵ Nâsirî Ribatı, Muhacirîn'de, Efrem Cami'nin batısında, el-Âdil Ketboğa Türbesi'nin doğusunda idi. Eyyübîlerin son hükümdarlarından el-Melik en-Nâsir Yusuf tarafından Nâsirîyye Dârü'l-Hadîsi dâhilinde yaptırılmıştır (654/1256). Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 326.

³⁶ 'Ubeyd, *el-Harâik*, 131-132; Burns, *Damascus a History*, 202.

³⁷ Bu medrese, ez-Zâhiriyye el-Kübra Medresesi'dir. Hala ayakta ve Kellâse Mahalle(Hayy)si'ndedir. Medrese, Memlûk hükümdarı Baybars el-Bundukdâri tarafından 678/1279'da yaptırılmıştır. Ez-Zâhiriyye el-Cuvvâniyye ve ez-Zâhiriyye el-Cuvvâniyye el-Baybarsiyye olarak bilinir. Bugün burası Zâhiriyye Kütüphanesi olarak bilinen Darü'l-Kütübi'l-Vataniyye'dir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 194-195.

³⁸ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 76.

³⁹ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 121.

⁴⁰ Burası Şenbâşîyye Hankâhı'dır. Eyyübîler döneminde Ebu Abdullah eş-Şenbâşî tarafından 650/1252 senesinde vakfedilmiştir. Burası Osmanlıların sonlarına doğru önce kadınlar için bir medrese, sonra çocuklar için bir okul olmuştur. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 249.

⁴¹ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 144.

⁴² Ferrâyîn, hayvan postlarından kürk hazırlayanlar demektir. Eş-Şihâbî bu adla iki mekân adı kaydeder. 1-Ferrâyîn Caddesi: Tuma ve Selâm Kapıları arasında, nehrin üzerindedir. Burada deri tabaklama işi yapılırdı. Bu isim Memlûklerden itibaren kürk debbağlarına istinaden verilmiştir. Bereda Nehri'nin kollarının arasında kaldığı için Cezîre (Ada) olarak da adlandırılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 110. 2-Ferrâyîn Çarşısı: Bu isimle iki çarşı vardır. Burada nefis kürkler satılırdı. Bu çarşılardan biri, Mithat Paşa Çarşısı'ndaki Tekke Han'ın yakınındaki Cûhiyyîn Çarşısı'nın yanında idi. Diğeri ise Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye'deki Kumeyla denilen Bezz Çarşısı'nın yanında idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 48.

⁴³ Remmâhîn, mızrakçılar anlamına gelmektedir. Remmâhîn Çarşısı: Dâhil-i Bâbü'l-Câbiyye ya da Dâhil-i Bâbü's-Sagîr'de idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 36.

⁴⁴ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 292.

Bu pasajlardan biri, Bimâristan Pasajı'dır.⁴⁵ Diğeri ise bilinmemektedir. Her iki yapı yangından sonra yenilenmiştir.⁴⁶

Safer 737/Eylül-Ekim 1336'da Haric-i Bâbü'l-Câbiyye'de yer alan Kasrû'l-Haccâc'da⁴⁷ çıkan devasa yangında çok sayıda ev ve dükkân zâyi olmuştur.⁴⁸

Şevval 740/Mart-Nisan 1340'da Cebel-i Trablus taraflarına düşen yıldırım birkaç evin yanmasına sebep olmuştur. Aynı tarihlerde, Dimaşk çevresindeki Feyce Köyü'ne düşen yıldırım da buradaki üç evi yakmıştır.⁴⁹

Bu olaydan kısa bir süre sonra, 26 Şevval/25 Nisan gecesi Dimaşk yıkıcı bir yangınla karşı karşıya kalmıştır. Yangının çıkış noktası, Emevî Cami'nin doğusunda yer alan Dehşe Çarşısı'nın yanındaki Ricâl Çarşısı'dır. Yangın kısa sürede büyüyerek Cami çevresindeki Dehşeteyn, Tavâikiyyîn, Varrâkîn,⁵⁰ Nehhâsîn,⁵¹ Lebbâdîn, Kütüb ve Zehebiyyîn çarşılarını sarmıştır. Emevî Cami'nin doğu minaresi ile deposu da alevler içinde kalmıştır. Bunu haber alan Dimaşk naibi Tengiz, Cami'nin tamamının yanacağından endişe ederek bölgeye gelmiş ve orada toplanan kalabalık halk kitlesiyle birlikte yangını söndürmeyi başarmıştır. Birkaç gün sonra, Kavvâsîn Pasajı,⁵² Keftiyyîn,⁵³ Remmahîn,⁵⁴ Süyûf ve Hayl⁵⁵ çarşılarında yeni yangınlar başlar. Yangın, halkın da katılımıyla iki gün süren yoğun çalışmalar neticesinde ancak söndürülür. Bu yangında Hamîr Pasajı,⁵⁶ Emîniyye⁵⁷ ve Mücâhidiyye⁵⁸ medreseleri de zarar görür. Tüccarlar telafisi mümkün olmayan bir kayba uğrar. Kavvâsîn Pasajı'nda yanan 35 bin yay, bu kaybın derecesini gözler önüne serer. Dimaşk yönetimi yangın bittikten sonra bir dizi tedbir alır. Emevî Cami'ni gece gündüz korumak için iki emir görevlendirilir. Halka evlerinin çatısında su

⁴⁵ Eş-Şihâbî bu pasajdan bahsetmemektedir. Bununla birlikte kimi zaman müellifler çarşı ile pasajı aynı anlamda kullanmıştır. Eş-Şihâbî, Bimâristan adıyla iki çarşıdan söz eder. Bunlardan biri Taht el-Kale'de idi. Kumeyla ve Berrâ adıyla da bilinmekteydi. Diğeri ise Sâlihiyye çarşılarındandı. Bu çarşı Kumeyri Bimaristan'ına istinaden bu adla anılmıştır. Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 24.

⁴⁶ Nuveyri, "*Nihâyetü'l-ereb*", XXXIII, 201; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâliki'l-emsâr*, XXVII, thk. Mehdi en-Necm ve Kâmil Süleyman el-Cubûri, (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1971), 349.

⁴⁷ Abdülmelik b. Mervan'ın oğlu olunca oğlanın annesi kendi amcası Haccâc'ın ona adını verdi. Haccâc b. Yusuf çocuk için oraya bir köşk yaptırmış ve bu köşk Kasrû'l-Haccâc adıyla bilinmiştir. Kasr'ın bulunduğu mahal de bu adla anılmaya başlanmıştır. Burası, Hâric-i Bâbü'l-Câbiyye'de büyük bir mahalle idi. Burada yine aynı adla bir çarşı bulunuyordu. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 120; I, 110.

⁴⁸ İbn Kesîr, "*el-Bidâye*," XVIII, 392.

⁴⁹ Makrîzî, "*es-Sülûk*," III, 282. İbnü'l İmâd, "*Şezerâtü'z-zeheb*," VIII, 219.

⁵⁰ Aynı adla bilinen iki çarşı vardır. Birincisi, Berîd Kapısı Mahallesi civarında olup Miskiyye olarak da bilinmekteydi. İkincisi, Emevî Cami'nin doğusunda, Dehşetân ve Sâ'ât çarşıları civarında idi. Burada kalem, kâğıt satılırdı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 59.

⁵¹ Nehhâsîn, bakırcılar anlamına gelmektedir. Bu adla bilinen birkaç çarşı vardı. Emevî Cami'nin Bâb-ı Ziyâde Kapısı'ndan dışarı çıkılınca hemen sol tarafta yer almaktaydı. Bu çarşı epey uzun olup mescidin kible tarafını kaplamaktaydı. İbn Battûta buranın Dimaşk'ın en güzel caddelerinden biri olduğunu söyler. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahâtnamesi*, I, Çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 138. Diğeri Taht el-Kale Mahallesi'nde olup Zelâbiye Köprüsü'nün batısındadır. Burada bakır satılırdı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 57.

⁵² Kavvâsîn, yaycılar demektir. Burası, Kavvâsîn Pasajı'dır. Yeri hakkında üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, Silah Çarşısı'ndaki Tütûn Hanı'nın yerinde idi. İkinci görüşe göre, Harîr Hanı'nın yerinde veya civarında yer alıyordu. Üçüncü görüşe göre, Emevî Cami'nin güneye açılan Ziyâde Kapısı'nın güneyinde bulunmaktaydı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 140.

⁵³ Keftiyyîn, kaplama ile süsleme işi yapanlar demektir. Serdar Mutçalı, "tekit", *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995, 766.

⁵⁴ Remmahîn Çarşısı, Dâhil-i Bâbü'l-Cabiyye ya da Dâhil-i Bâbü's-Sagîr'de idi. eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 36.

⁵⁵ Hayl Çarşısı (At Pazarı), Hayl Çarşısı Sahası'na verilen isimdir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 32. Hayl Çarşısı Sahası, Saruca Çarşısı'nın güneyinde, Merce Sahası'nın doğusundadır. Çarşının bulunduğu alan ve bu alana mücavir bölgeye Taht el-Kale denirdi. Selçuklular ve Eyyübîler döneminde burası at ticaretine ayrılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 9; Kuteybe eş-Şihâbî, *Esvâku Dimaşk el-Kadîme* (Dimaşk: Menşüratü Vezâreti's-Sekâfe, 1990), 470.

⁵⁶ Taht el-Kale Mıntıkası'ndadır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 30.

⁵⁷ Emîniyye Medresesi 614/1120 senesinde Selçuklu devlet adamlarından Eminüddevlle Gümüştekin tarafından yaptırılmıştır. Hakkü'z-Zeheb olarak da bilinmiştir. Mevki olarak Harîr Çarşısı'nda Dârü'l-Hayl'in karşısında yer almaktaydı. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 172.

⁵⁸ El-Mücâhidiyye el-Berrâniyye ve el-Mücâhidiyye el-Cuvvâniyye olmak üzere iki Mücâhidiyye Medresesi vardır. El-Mücâhidiyye el-Berrâniyye, 'İmâra Çarşısı'ndadır. Nureddin Mahmud b. Zengi döneminin emirlerinden Mücâhidüddin Bozan tarafından 535/1144-1143 tarihinde yaptırılmıştır. El-Mücâhidiyye el-Cuvvâniyye Medresesi, Kalbakciyye Çarşısı'ndadır. Aynı şahıs tarafından 529/1135'te inşa ettirilmiştir. Burası önceden bir ev olup camiye çevrildikten sonra Kalbakciyye Camisi olarak tanınmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 207.

bulundurmalarına dair duyurular yapılır. Yangının sebebine ilişkin kapsamlı bir soruşturma başlatılır. Zira peş peşe farklı yerlerde yangın çıkması herkeste şüphe uyandırır. Soruşturmalar neticesinde, İstanbul'dan gelen iki rahip ile bazı emirlere bağlı Hristiyan kâtiplerin işbirliği yaparak şehri kundakladıkları anlaşılır. İbn Kâdi Şühbe bunların, şehri kundaklamaları için bazı kişilere para verdiklerini ve Kavvâsîn'i kundaklayanın 500 dirhem para aldığını yazmaktadır. Emir Tengiz suçu sabit olan Hristiyanları ağır bir şekilde cezalandırır ve mallarını da müsadere eder. Olayları başlatan İstanbul'dan gelen iki rahip ise yanlarına Emevî Cami'nin doğu minaresinden aldıkları bir parçayla şehirden kaçmayı başararak Kıbrıs'a hareket eder. Kaynaklar kundakçıların kimliği konusunda hemfikirdir. Fakat İbn Sasra, önemli bir attâr satıcısı olan bir Yahudi'nin Müslümanlar tarafından yakalandığını ve kundaklama işini Yahudilerin yaptığını dair itirafa bulunduğunu söylemektedir. Emir Tengiz yangın faciasını Kahire'ye bildirmiş ancak Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un tepkisiyle karşılaşmıştır. Sultan, Tengiz'e gönderdiği mektubunda, bu işin arkasında İstanbul halkını Müslüman tüccarlara karşı kışkırtarak onları öldürtmek isteyenlerin olduğunu söylemiş ve Tengiz'e Hristiyanlara verdiği cezalardan ötürü kızmıştır. Sultan bu mektubunda ayrıca, Tengiz'den Hristiyanlardan alınan malları talep etmiş ve oğullarıyla evlenecek kızlarını hazırlamasını istemiştir. Fakat Tengiz yanan yerlerin imarı için uğraştığını öne sürerek kızlarını hazırlayamayacağını ve Hristiyanlardan alınan malı da Emevî Cami'nin ve diğer yapıların onarımı için kullanacağını belirterek gönderemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁹

Rebiülahir 744 /Ağustos-Eylül 1343'de Kâsiyûn Dağı eteğinde yer alan Muzafferî Cami (Hanâbile Cami)'nin⁶⁰ yakınındaki Sâlihiyye Çarşısı'nda çıkan yangında yaklaşık 120 kadar dükkân yok olmuştur.⁶¹

Safer 745/ Haziran-Temmuz 1344'de Dârü's-Sa'âde ve Emir Tengiz'in yaptırmış olduğu Târime⁶² yanmıştır.⁶³

5 Cemaziyelevvel 752/30 Haziran 1351'de Kebîr Çarşı'nın⁶⁴ iki tarafında gece çıkan yangın, Emevî Cami'nin güneyindeki Derbû'l-'Amîd⁶⁵ yakınlarına kadar ilerlemiştir. Buradaki dükkânlar ile orakçı ve elekçilerin mekânları tamamen yanmıştır.⁶⁶

16 Safer 753/3 Nisan 1352'de Emevî Cami'nin Ceyrûn Kapısı'nın doğusunda gece başlayan yangın, buradaki dükkânları sardıktan sonra hızlıca Kapı'ya doğru yönelmiştir. Bunun üzerine Cami

⁵⁹İbn Kadî Şühbe, "Târihü İbn Kadî Şühbe," thk. Adnan Derviş, II, (Dimaşk: 1994), 115-117; Şemseddîn eş-Şucâî, *Târihu Melik Nâsir Muhammed b. Kalavun es-Sâlihi ve Evlâduhi*, I, nşr. Barbara Schafer (Wiesbaden 1977), 74-76; Makrîzî, "es-Sülûk," III, 282-283; İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 414-415; İbn Sasra, "ed-Dürretü'l-Mudiyya fi'd-Devleti'z-Zâhiriyye," thk. Arif Ahmed Abdülganî, (Dimaşk: Dârü Kitâb, 2014) 133-134; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*, II, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1990), 307; el-Ömerî, "el-Mesâlik," XXVII, 358; İbnü'l İmâd, "Şezerâtü'z-zeheb," VIII, 222; Perlman, M. "Notes on Anti-Christian Propaganda in the Mamluk Empire." *BSOAS* 10 (1939 - 1942), 854; Kenneth Scott Parker, "The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an Age of Crusaders, Mongols, and Mamlüks (1244-1366)," Yayımlanmamış Doktora Tezi., (University of London, 2012), 282-283; Yehoshua Frenkel, "Fires, Earthquakes, and Floods: The influence of extreme events on Mamluk Cities", (Erdbeben, Feuer, Wasser und andere Katastrophen Sous-titre Ihr Einfluss auf die Stadtentwicklung und Stadtgestalt im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit - Beiträge der Tagung, Basel 1./2., Februar 2018), 2; Ahmet Sağlam, *En-Nâsir Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, (Ankara: TTK yayınları, 2021), 174-175.

⁶⁰Muzafferî Cami (Hanâbile Cami), Salihiyye'deki Ömeriyye Medresesi'den kuzeye doğrudur. Eyyübîler zamanında Ebi Amr Muhammed b. Kudame el-Makdisi Cami'nin yapımına 598/1201-1202 yılında başlamıştır. Muzaffereddin Gökbörü bu yapının tamamlanması için Ebi Amr'ı maddi olarak desteklemiştir. Yapı, 604/1207-1208 senesinde tamamlanmıştır. Cami, Kâsiyûn Dağı eteğinde olduğu için Cebel Cami ve Gökbörü'ye nispeten de Muzafferîyye olarak bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 118.

⁶¹ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 466; İbn Kadî Şühbe, "Târih," II, 356; Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 42.

⁶² Târime, çevreye bakan pek çok pencereyle çevrelenmiş yüksek oda demektir. Târimetü'l-Kale, Dimaşk Kalesi üzerindedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 79.

⁶³ İbn Kadî Şühbe, "Târih," II, 407.

⁶⁴ Kebîr Çarşı, Cabiyye Kapısı ile Şarkî Kapı arasındaki Mustakîm Caddesi'nde idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, II, 51.

⁶⁵ Emevî Cami'nin güneyindeki es-Sâğa el-'Atika'da idi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dimaşk*, I, 300.

⁶⁶ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 533-534; İbn Kadî Şühbe, "Târih," III, 19.

görevlileri, şehrin en güzel sembollerinden olan ve çok eski zamanlardan beri burada bulunan bu kapıyı sökerek Maksuretü'l-Halebiyye'yedeki⁶⁷ dolaba koymuşlardır.⁶⁸

20 Cemaziyelâhir 755/12 Temmuz 1354'de Câbiyye Kapısı'nda yer alan geçitte (bâşûra)⁶⁹ gece meydana gelen yangın, önce Cuvvanî Kapısı'na ve oradan da Berrânî Kapısı'na kadar uzanmıştır.⁷⁰

19 Şevval 756/27 Ekim 1355 Pazartesi günü Kattânî'nin Çarşısı'nda⁷¹ korkunç bir yangın meydana gelmiştir. Birçok ev ve dükkân küle dönmüştür.⁷²

24 Cemaziyelevvel 757/25 Mayıs 1356 Çarşamba gecesini Dâhil-i Bâbü'l-Ferec'de çıkan devesa yangınında, Emir Taz ve Yelboğa'ya⁷³ ait pasajlar, Dımaşk nâibi Emir Tengiz'in kızının Tavaşi adındaki pasajı, sayısız ev ve 600 dükkân yanmıştır. Yüz bin dinar değerindeki bakır ve ticari eşya zayı olmuştur.⁷⁴ 22 Cemaziyelâhir/22 Haziran Çarşamba gecesini Şenbâşî Mescidi'ne bitişik Suveyka'nın⁷⁵ yanında bulunan şeker deposunda meydana gelen yangın, Ebî Nasr Hamamı'na kadar olan yerleri etkisi altına almıştır.⁷⁶ Bu olaydan yaklaşık üç hafta sonra da Hanâbile Cami (Muzafferî Cami)'nin güneyindeki çarşı yanmıştır.⁷⁷

5 Rebiyülahir 765/11 Ocak 1364 Perşembe günü Hâric-i Bâbü'l-Ferec'deki köprü'nün üzerindeki geçit (bâşûra) yanmıştır. O günün gecesinde yağmurların çok yağması üzerine Bereda Nehri'nin suları kabarmış ve aynı günün sabahında Taht el-Kale bölgesindeki Hayl Çarşısı'nın tümü sular altında kalmıştır. Sel suları Yelboğa Cami'nin⁷⁸ yanındaki Haşeb ve Zelâbiyye⁷⁹ köprülerini parçalamıştır.⁸⁰

Zilhicce 777/Nisan-Mayıs 1376'da Dımaşk'ta dehşet verici bir yangın vuku bulmuştur.⁸¹ Yalnızca Malatî tarafından kaydedilen bu hadiseye ilişkin maalesef elimizde detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Bahri Memlûkler döneminde Dımaşk'ın maruz kaldığı son yangınlar, Burcî Memlûkler dönemine geçiş aşamasında yaşanmıştır. Şakhab savaşını müteakip Berkûk'un birkaç ay süren Dımaşk muhasarası (Zilkade 791/Ekim-Kasım 1389) sırasında hem Berkûk'un müttefikleri hem de Dımaşk nâibi ve halk tarafından şehrin birçok yerinde yangın çıkartılmıştır. Halk, kuşatmanın başlangıcında Baydemir İmâretî'nde duran Berkûk'un ilerlemesini engellemek amacıyla Zelâbiyye Köprüsü'nden Hadîd Kapı'ya kadar olan yerleri alevler içinde bırakmıştır. Berkûk'un müttefikleri de Meydanü'l-Hassa'yı,⁸² 'Atık

⁶⁷ Emevî Cami'nin doğu duvarı yanında, Tâciyye Maksuresi'nin yanındadır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 318.

⁶⁸ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 539; Makrîzî, "es-Sülûk," IV, 173; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 33; Zeyneddin Abdülbâsî b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, "Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel." I, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 246;

⁶⁹ Bâşûra, düşmanın süratini engellemek için kale ve sur kapılarının önünde yapılan dolambaçlı dar geçit anlamına gelmektedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 29.

⁷⁰ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 562.

⁷¹ Kattâniyyîn, pamuk işiyle uğraşan meslek sahiplerini ifade etmektedir. Bu isimle iki çarşı vardır. Biri, Çakmak Çarşısı'nın (Mithat Paşa Çarşısı) alt tarafındadır. Diğeri Salihyye'de olup Kutn Çarşısı olarak bilinir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 49.

⁷² İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 568.

⁷³ Yelboğa Pasajı, nâibü's-saltana Emir Yelboğa Yahyavî tarafından 747/1346'da yaptırılmıştır. 798/1392 senesindeki yangından sonra 814/1411'de yenilenmiş ve kürk yapımcılarının merkezi olmuştur. Pasaj, Yelboğa el-Kübra Pasajı olarak da bilinirdi. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 141.

⁷⁴ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 571-572; Makrîzî, "es-Sülûk," IV, 227; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 96-97; İbnül-İmâd, "Şezâratü'z-zehab," VIII, 312; Abdülbâsî el-Malatî, "Neylü'l-emel," I, 290. Yelboğa pasajlarından biri, dönemin ünlü zengin tüccarlarından el-İs'irdî tarafından tamir edilmiştir. İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 126. İbnü'l-İmâd yanan dükkân sayısını 700 olarak verir.

⁷⁵ Suveyka, küçük çarşı anlamına gelmekte olup, şehir dışında, küçük bir çarşısı, bir mescidi ve bir hamamı bulunan küçük yerleşim birimini ifade etmektedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 59.

⁷⁶ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 573; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 98.

⁷⁷ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 574; İbn Kadî Şühbe, "Târîh," III, 98.

⁷⁸ Memlûkler döneminde emir Seyfeddin Yelboğa el-Yahyavî tarafından 757/1356 senesinde yaptırılmıştır. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 137.

⁷⁹ Günümüzdeki Zerâbiyye Çarşısı'nda, Bereda Nehri üzerindedir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, I, 142

⁸⁰ İbn Kesîr, "el-Bidâye," XVIII, 685-686.

⁸¹ Abdülbâsî el-Malatî, "Neylü'l-emel," II, 108.

⁸² Meydanü'l-Hassa, Meydanü't-Tahtânî Mahallesi(Hayy)'nin eski ismi olup Bâbü Musalla Cami ve Mencük Cami çevresidir. Eş-Şihâbî, *Mucemü Dımaşk*, II, 323.

Çarşı'yı,⁸³ Baydemir Hamamı'nı ve Tavvâkîn'i⁸⁴ yakmıştır. Şam naibi ise Hâric-i Bâbü'l-Câbiyye'deki dükkânlar ve Haddâdîn Çarşısı⁸⁵ ile Hâric-i Bâbü's-Sagîr'deki Haşşâbiyyîn Çarşısı'nı ateşe vermiştir. Bu olay sırasında Baydemir Pasajı, Şâgûr'da⁸⁶ iki cami ve Mugâribe Zaviyesi⁸⁷ de yanmıştır. Birkaç ay süren bu kuşatmada halktan çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁸

SONUÇ

Bahri Memlûkler döneminde Dımaşk, çarşıları ve diğer yapılarıyla gelişmiş bir merkezdir. Çarşılar çoğunlukla Emevî Cami çevresinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Taht el-Kale bölgesinde ve büyük mahallelerde de çok sayıda çarşı mevcuttur. Hemen her türlü tüccarın faaliyet gösterdiği bu çarşılarda ticaret oldukça ileri seviyededir.

Dımaşk söz konusu dönemde önemli yangınlara sahne olmuştur. Bunların çoğu çarşılarda çıkmıştır. Yapı malzemesi olarak kereste kullanılması başta olmak üzere gece yangınlarına karanlık nedeniyle istenilen düzeyde müdahale edilememesi yangınların etki alanını genişletmiştir.

Yangınların sebeplerine dair genelde bir kayıt yoktur. Bununla birlikte kundaklama, dikkatsizlik ve savaşlar en bilinen sebepler olarak görünmektedir. Şehir bir kez kundaklanmıştır (740/1340). Bu işi, İstanbul'dan gelen iki rahip kimi emirlerin Hristiyan kâtipleriyle tezgâhlamıştır. Bu felakette Emevî Cami çevresindeki çarşılarda faaliyet gösteren tüccarları inanılmaz zarara sokmuştur. Gazan Han'ın ve Berkûk'un kuşatması sırasında şehrin farklı noktaları ateşe verilmiştir. Birincisinde şehir adeta yakılıp, yıkılmıştır.

Yangın söndürme çalışmalarında askerler, marangozlar ve taşçılardan istifade edilmiştir. Bununla birlikte geniş çaplı yangınlarda halk da söndürme çalışmalarına katılmıştır.

Büyük yangınlar sırasında görülen yağmalama hadiselerine söz konusu dönemde rastlanmamaktadır. Bunun nedeni asayişin sağlam bir şekilde tesis edilmesiyle ilgilidir.

Yangın nedeniyle epeyce zarar alan kimi çarşılar ticari faaliyetlerin kesintiye uğramaması için şehir içinde başka yerlere nakledilmiştir. Bu çarşılar, onarımların tamamlanmasından sonra eski yerlerine taşınmıştır.

⁸³ 'Atık Çarşı hala mevcuttur. Sevre Caddesi'nin güney tarafı ile Hayl Çarşısı arasındadır. Eş-Şihâbi, *Mucemü Dımaşk*, II, 44.

⁸⁴ Tavvâkîn, Havvâsîn (Günümüzde Hayyâtîn Çarşısı) Çarşısı'nın güney kısmıdır. Tavvâk, gerdanlık yapan ve satan demektir. Eş-Şihâbi, *Mucemü Dımaşk*, II, 83.

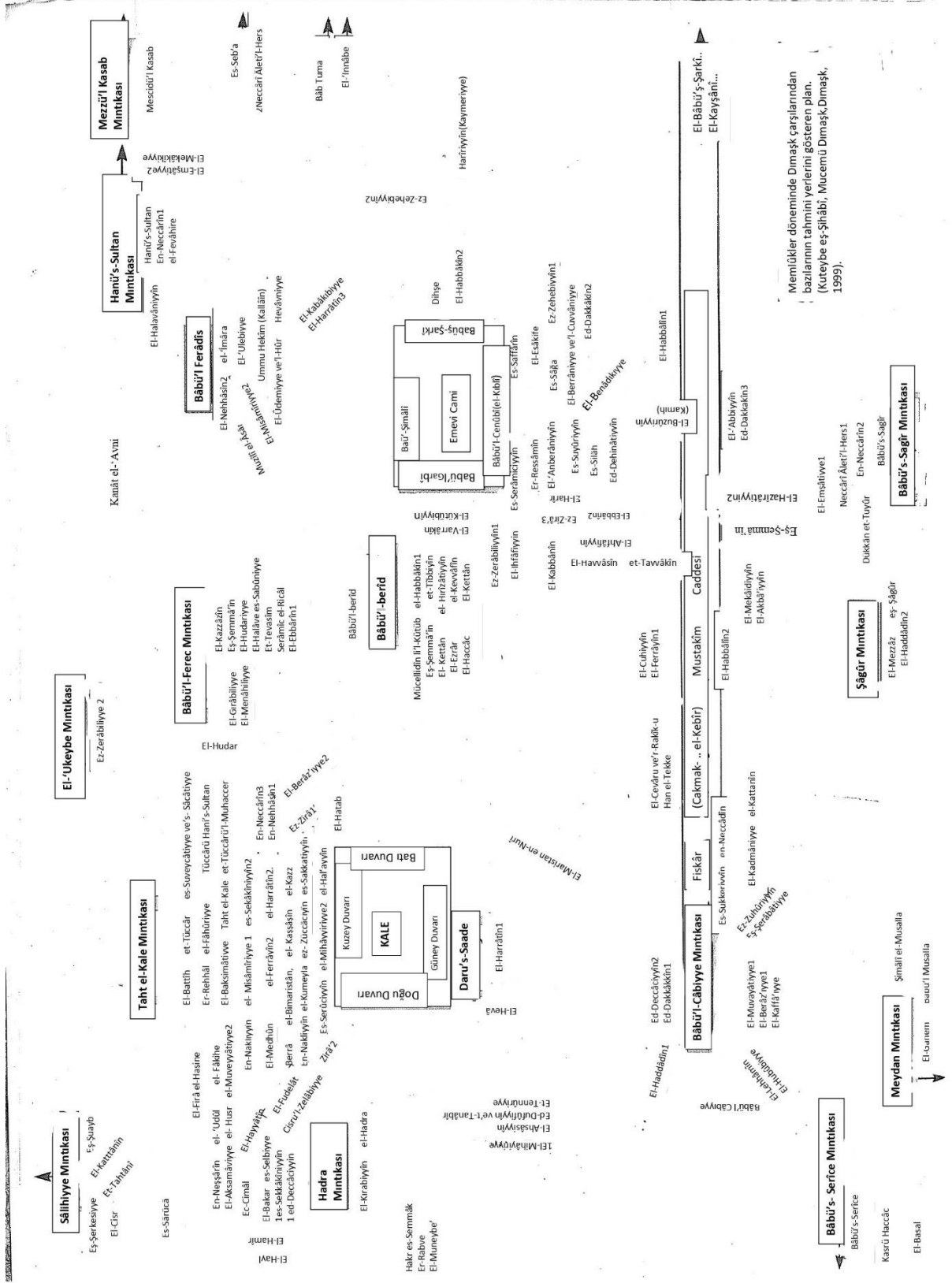
⁸⁵ Haddâdiyyîn, demirciler anlamına gelmektedir. Aynı adla üç çarşı bulunuyordu. Birincisi yukarıda da görüldüğü gibi Hâric-i Bâbü'l-Câbiyye'de idi. İkincisi Şâgûr'da yer almaktaydı. Üçüncüsü ise hala mevcut olup Serûciyye ile Menâhiliyye çarşıları arasındadır. Eş-Şihâbi, *Mucemü Dımaşk*, II, 28-29.

⁸⁶ "Şâgûr Mahallesi, Şâgûr-u Berrâni Mahallesi ve Şâgûr-u Cuvvânî Mahallesi şeklinde ikiye taksim edilmiştir. Şâgûr'u-Berrâni, Sağır Kapı dâhilinde yer alırken, Şâgûr'u-Cuvvânî Sağır Kapı hâricinde bulunmaktadır" Samıkıran, *Osmanlı*, 142. Şâgûr Çarşısı günümüze kadar ayakta kalmıştır. Şâgûr-u Berrâni Mahallesi'ndedir. Eş-Şihâbi, *Mucemü Dımaşk*, II, 40; I, 219.

⁸⁷ Mugâribe Zaviyesi, Memlûkler döneminde 802/1399-1400 senesinde yaptırılmıştır. Eş-Şihâbi, *Mucemü Dımaşk*, I, 243.

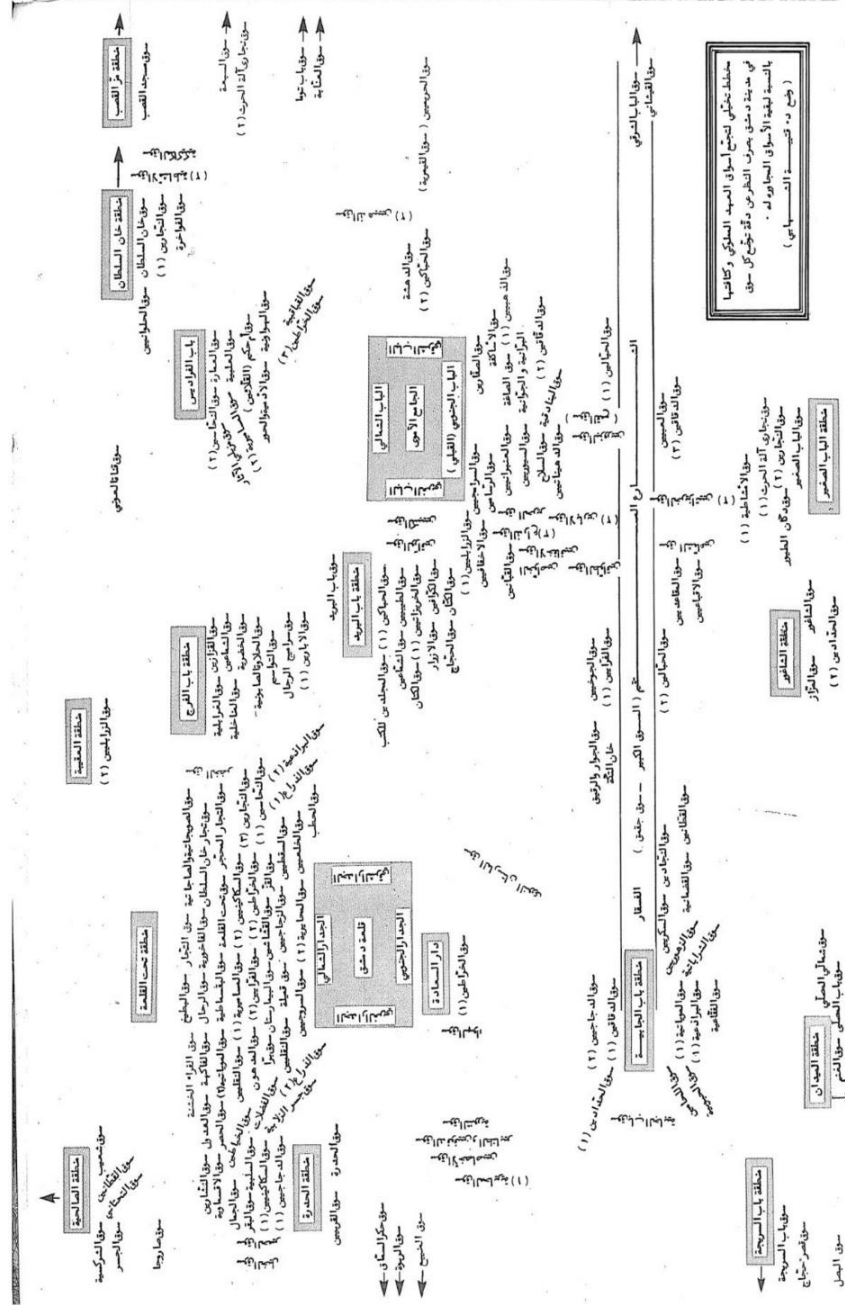
⁸⁸ İbn Sasra, "*ed-Dürretü'l-Mudiyya*", I, 38-39, 46-47, 52-53, 58.

Ek 1. Memlûkler zamanında Dimaşk'taki bazı çarşıların tahmini yerleri.

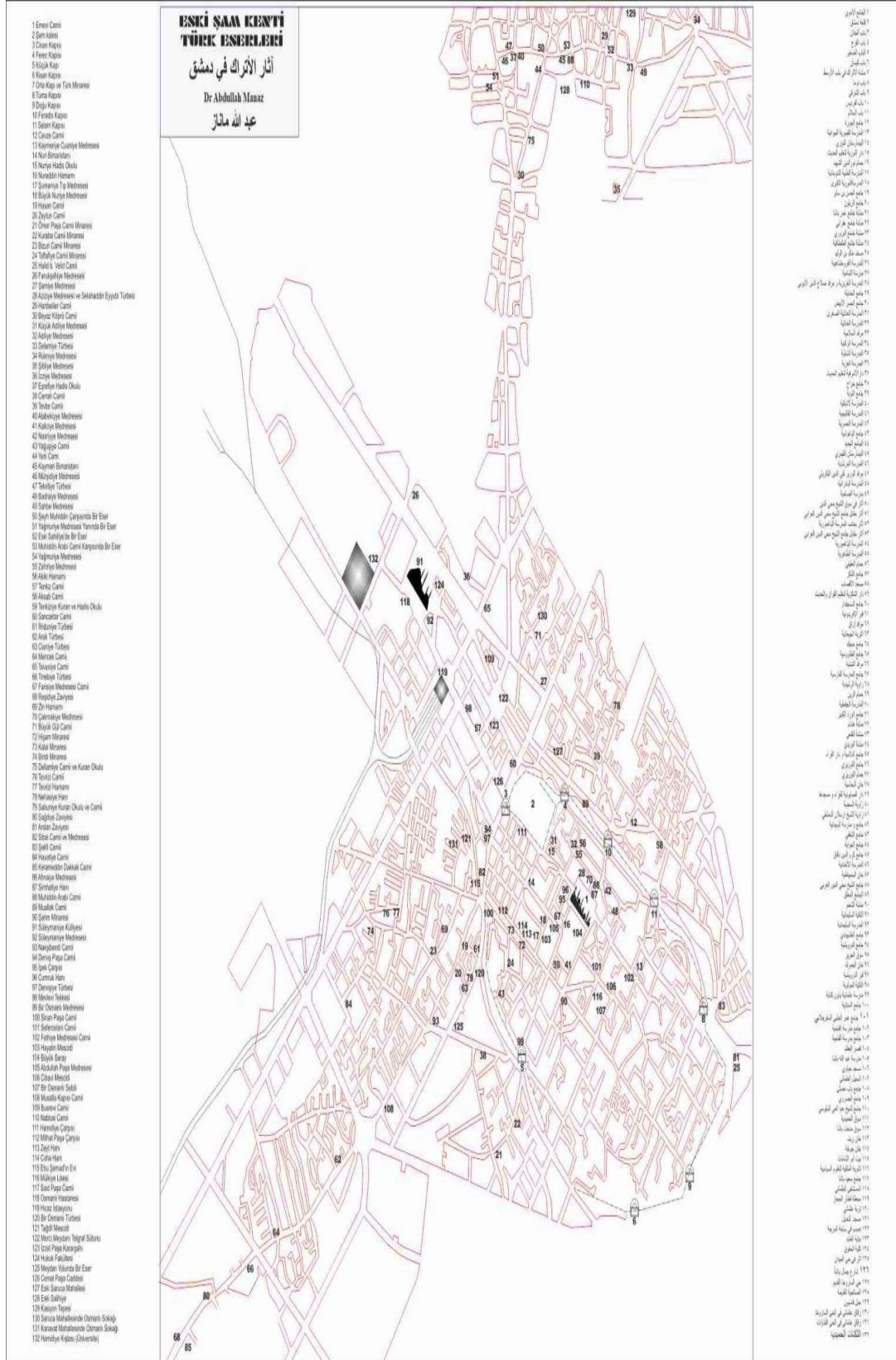

Memlûkler döneminde Dimaşk çarşılarından bazıların tahmini yerlerini gösteren plan. (Kuteybe es-Şihâbî, Mucemü Dimaşk-Dimaşk, 1999).

Ek2. Kuteybe eş-Şihâbî'nin yukarıda verilen planının aslı.

Ek3 Eski Şam'daki Türk Eserleri (https://www.manaz.net/pdf-maps/sanatsal-haritalar/samda-turk-donemi-eserleri/)

KAYNAKÇA

- Ubeyd, İyâd Ahmed Muhammed. “el-Harâik fi Mısr ve Bilâd-ı Şam munzu bidâyeti ed-Devlet-i Tûlûniyye hatta nihâyeti Devlet-i Memâlik 254-923/868-1517).” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. el-Câmia el-İslâmiyye, 2015.
- Ashtor, Eliyahu. *Levant Trade in the Later Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Aynî, “*es-Sultan Berkûk Müessisu ed-Devleti'l-Memâlikî'l-Cerâkise min hilâl-i mahtût 'ıkd el-cum 'ân fi tarîhi ehli'z-zemân.*” thk. İman Amr Şukrî, Kahire: Mektebetü Medbûlî el-Kahira, 2002.
- Burns, Ross. *Damascus a History*. Newyork: Routledge, 2007.
- El-'Ulebî, Ekrem Hasan, *Dımaşk Beyne Asri'l-Osmâni ve'l-Memlûki*. Dımaşk: eş-Şirke el-Müteaddide, 1982).
- Eş-Şihâbî, Kuteybe *Mucemü Dımaşki't-tarihî li'l-emâkin ve'l-ahya ve'l-muşiyedât ve mevâkîhâ ve tarîhihâ kemâ veredet fi nusûsi'l-muerrihîn*. I-III. Dımaşk: Vezâretü's-sekâfe, 1999.
- Eş-Şihâbî, Kuteybe. *Esvâkü Dımaşk el-Kadîme*. Dımaşk: Menşûratü Vezâreti's-Sekâfe, 1990.
- Frenkel, Yehoshua. “Fires, Earthquakes, and Floods: The influence of extreme events on Mamluk Cities”, Erdbeben, Feuer, Wasser und andere Katastrophen Sous-titre Ihr Einfluss auf die Stadtentwicklung und Stadtgestalt im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit - Beiträge der Tagung Konferasin'da bildiri olarak sunulmuştur, Basel 1./2, Februar 2018.
- Gökhan, İlyas, ve- Ridvan Yiğit. “Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanat Dönemi'nde (1310-1341/h. 709-741) Memlûk İktisadi Hayatını Etkileyen Unsurlara Genel Bir Bakış.” *Turkish Studies Historical Analysis*, 14/2 (2019):201-216.
- Hartman, R., “Şam”, İslâm Ansiklopedisi, C.XI, MEB Yayınları, İstanbul 1979, 298-310.
- İbn Battûta. “*İbn Battûta Seyahâtname'si*”, I-II, çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Fazlullah el-Ömerî. “*Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikî'l-emsâr*”. I-XXVIII. thk. Mehdi en-Necm ve Kâmil Süleyman el-Cubûrî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2010.
- İbn Kadî Şühbe, “*Târihü İbn Kâdî Şühbe*”. I-IV. thk. Adnan Dervîş, Dımaşk: 1977-1994.
- İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi; el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1-15. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr. “*el-Bidâye ve'n-nihâye*”. I-XVIII. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Cize: Hicr, 1998.
- İbn Sasra, “*ed-Dürretü'l-mudiyya fi'd-Devleti'z-Zâhiriyye*”. thk. Arif Ahmed Abdülganî, Dımaşk: Dârü Kitâb, 2014.
- İbnü'l İmâd, “*Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*”, I-XII. thk. Mahmud el-Arnâût ve Abdulkâdir Arnâût, Beyrut ve Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1986-1993.
- Makrîzî, “*es-Sulûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*”. I-VIII. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Mutçalı, Serdar, “tekfîr”, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. I-II. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.
- Nuveyri, “*Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*”. I-XXXIII. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.
- Parker, Kenneth Scott. “*The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an Age of Crusaders, Mongols, and Mamlûks (1244-1366)*.” Yayınlanmamış Doktora Tezi., University of London, 2012.

- Pedani, Maria Pia, “Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticarî Antlaşmalar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2002, 802-818.
- Perlmann, M., “Notes on Anti-Christian Propaganda in the Mamluk Empire.” *BSOAS* 10 (1939 - 1942): 843 – 861
- Sağlam, Ahmet. *En-Nâsır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*. Ankara: TTK yayınları, 2021.
- Samıkıran, Oğuzhan. *Osmanlı İdaresinde Şam*, Yayınlanmamış Doktora Tezi., Fırat Üniversitesi, 2013.
- Şemseddin eş-Şucâî, *Târîhu Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Sâlihi ve Evlâduhi*, I-II, nşr. Barbara Schafer. Wiesbaden, 1977
- Tomar, Cengiz, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, 311-315.
- Wollina, Torsten, “A View from Within: Ibn Tawq’s Personal Topography of 15th century Damascus”. *Bulletin d’études orientales* Tome LXI (Décembre 2012): 271-295.
- Zehebî, “*Tarihu'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*”. I-LIII. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabi, 1990-2000.
- Zeyneddin Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, “*Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*”. I-IX. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asrıyye, 2002.
- Ziadeh, Nicola A., *Urban Life In Syria Under The Early Mamlûks*. Beirut: American Press, 1953.
- <https://www.manaz.net/pdf-maps/sanatsal-haritalar/samda-turk-donemi-eserleri/> 10.11.2023

Stages of Ethnic Belonging in the Western Canon: Etymological Rules of the Medieval *Gens* and *Natio* Concepts

Batı Kanonunda Etnik Aidiyetin Merhaleleri: Orta Çağ'da *Gens* ve *Natio* Kavramlarının Etimolojik Açından Karşılaştırılması

Mehmet Fahri DANIŞ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fahri DANIŞ

Atatürk Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler
Bölümü, Erzurum, Türkiye

ORCID: [0000-0001-5872-6873](https://orcid.org/0000-0001-5872-6873)

e-mail: mehmetfahridns@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 13.09.2023

Kabul/Accepted: 25.12.2023

Atf: Daniş, Mehmet Fahri, "Batı Kanonunda Etnik Aidiyetin Merhaleleri: Orta Çağ'da *Gens* ve *Natio* Kavramlarının Etimolojik Açından Karşılaştırılması", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 161-183.

Citation: Daniş, Mehmet Fahri, "Stages of Ethnic Belonging in the Western Canon: Etymological Rules of the Medieval *Gens* and *Natio* Concepts", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 161-183.

Lisans/License:

Öz- Günümüzde 'ulus' olarak anılan siyasi aidiyet biçiminin geçmişini incelediğimizde, birbiriyle yakından bağlantılı görülen birkaç kavramın tercih edildiği görülür. Antik Yunan'da aynı site içerisinde yaşayan toplulukları ya da daha genel bir perspektifle aynı toprak parçasını paylaşan grupları ifade etmek için kullanılan 'ethnos' tabiri ve Yunanca konuşmayan, mutlak öteki anlamındaki 'barbaros' terimi bu kavramlardan en sık başvurulanıdır. Özellikle Orta Çağ'da bu konudaki literatürde, 'gens' ve 'natio' konseptleri fazlasıyla öne çıkar. Bu Latince terimler, kan veya doğum yoluyla birbirine bağlı insan gruplarını ifade etmek için çeşitli tarihçilerin başvurduğu öncelikli kavramlar görünümündedir. Öte yandan Orta Çağ kroniklerinde artık 'ulus' olarak tercüme edebileceğimiz bu iki kavram arasında rasyonel veya hiyerarşik bir ilişki kurmak oldukça zordur. Bugünkü meşru siyasi aidiyet kategorisi olarak 'ulus'u önceleyen bu iki kavramın Orta Çağ metinlerindeki çalışma prensiplerini ya da hangi kapsamda kullanıldıklarını ortaya koymak, her şeyden önce çağdaş kimlik tartışmalarında ve milliyetçilik literatüründe önemli çıkarımlarda bulunmayı kolaylaştıracaktır. Bu çalışma, tam da bu konuyu sorunsallaştırarak etimolojik olarak 'ulus' kavramını önceleyen *gens* ve *natio* konseptlerinin tarihsel bağlamda kullanımlarını karşılaştırmayı, aralarında anlamlı bir ilişki kurmanın imkanını sorgulamayı ve etnik aidiyetin Orta Çağ'daki temsil biçimlerini detaylandırmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışmada; her kimliğin bir öteki üzerinden anlam kazandığı prensibi üzerinden hareketle 'ötekilik merkezleri'nin varlığı soruşturulacak ve Orta Çağ literatüründe oldukça önemli üç ismin (Prümlü Regino, Sevilyalı İsidore ve Bede) yapıtlarında bu merkezlerin hangi kapsamda ele alındığı, *gens* ve *natio* konseptlerinin belirli ötekilikleri ne şekilde ifade ettiği tartışması ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler- *Gens*, *Populus*, *Barbar*, *Etnik Aidiyet*, *Ulus*.

Abstract – Several closely connected notions come to the fore when we examine the past of the form of political belonging that is now referred to as the 'nation.' The two most commonly used of these notions are 'ethnos', which was employed in ancient Greece to indicate communities residing in the same polis or, more generally, groups sharing the same piece of land, and 'barbaros', which refers to the unquestionable other who does not speak Greek. 'Gens' and 'natio' were the most significant of these divisions by the Middle Ages. These Latin terms, in particular, refer to groups of people who are linked by blood or birth. However, it is difficult to find a rational or hierarchical relationship between these two notions—which we can now translate as nation, in the medieval chronicles. Above all, it will be simpler to draw significant conclusions in modern identity discussions and nationalism literature by revealing the underlying assumptions of these two concepts, which prioritize "nation" as the legitimate category of political belonging in today's society. In order to investigate the possibility of creating a meaningful connection between the concepts of "gens" and "natio," which etymologically precede the concept of "nation," and to describe the various ways in which ethnic belonging was represented in the Middle Ages, this study will problematize this very issue. In this direction, the study will examine the existence of "centers of otherness," the extent to which these centers are discussed in the works of three very significant figures in medieval literature (Regino of Prüm, Isidore of Seville, and Bede), and how the concepts of "gens" and "natio" have a certain otherness.

Keywords- *Gens*, *Populus*, *Barbarian*, *Ethnic Belonging*, *Nation*.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In this essay, rather than focusing on methods that can be applied in a typical historical study of concepts, the adopted theoretical approach will first be embodied, and the need for a poststructuralist theoretical foundation will be described. Given that all identity forms, whether modern or premodern, are inextricably linked to an *ex negativo* 'other', it is clear that choosing a common operating principle for each era and place enables the interpretation of related modes of belonging from the same angle. Due to this, it will be argued that one of the most significant elements in the imagination of identity is the mechanism of otherness, also known as the 'center of otherness,' which establishes distinctions at the discursive level and separates communities from one another. Following that, emphasis will be placed on attempts to categorize ethnic identity against the backdrop of the *natio* and *gens* in the Middle Ages. In ancient Greece and Rome, the semantic connections between terms like *ethnos*, *populus*, or *barbaros* appear to represent a crucial step on the way to 'nation.' These 'proto' ideas served as the foundation for the patterns the old barbarian communities adopted to create their own identities in the post-Roman era. In the end, nevertheless, some 'landmarks' are required to create a hierarchical relationship between the frequently arbitrary terms *gens* and *natio* used in medieval chronicles. Bede,

Isidore of Seville, and Regino of Prüm will be highlighted as the primary medieval authors that can be used as a foundation for an effort in this direction in the last section of this study. When these three names are contrasted, it can be claimed that all three authors had a tendency to use subjective criteria for the groups they refer to as nations or *gentes* in their writings. As a result, these names provide highly useful hints concerning an early meaning of ‘nation.’

Consequently, the adage ‘*gentem lingua facit*’ (language makes races) undermines the determination of a common ancestry by placing *lingua*, not *gentes*, at the outset. The fact that the distinctions between human groups are not fundamental but rather have configurable cultural characteristics is one of the clearest examples of this. Most of the requirements given for belonging to a *gens* or *natio*, as shown in the clearest form in Isidore of Seville and Regino of Prüm, are not essential but obtainable. Unquestionably, the most crucial and historically persistent of these factors is language. To be clear, though, it is the languages that make the diverse communities unique rather than the other way around. Much of what has been said thus far supports modernist nationalism theorists' claims. On the other hand, this does not imply that ‘ethnicity’—or ‘race’ as the more ‘scary’ version of the word, as defined as the notion that individuals who share the same language and culture are of a common ‘blood’—had no significance for medieval society. Beyond these practical or rational realities, it is fairly normal for people who share the same language and cultural sign system to believe that they have a common, often always profoundly ‘sacred’ lineage. This belief is in fact one of the key elements supporting the legitimacy or ‘mystery’ of the nation.

In addition to all of these conclusions, it should be noted that up to the end of the Middle Ages, all types of ethnically based division to which *gens* or *natio* corresponds reported a cultural difference rather than a political one. Within the bounds of the *polis* or *populus*, members of feudal *regnums* or legal citizenship categories are currently classified using criteria that are nearly never based on linguistic or cultural characteristics. This notion—that people from the same culture should coexist in the same political system, or nation-state, reflects a very contemporary and nationalist vision. It is true that the concept of ‘birth’ and the idea of an identity based on this issue have their roots in the Middle Ages when we look at the ‘etymological rules of the game’ that underlay ‘nation’ and consequently ‘nation-state’. As is commonly noted, the *modus operandi* of the modern nation principle has unquestionably been strongly influenced by the grouping of university groups under the category of ‘nation’ according to the principles of ‘language’ and ‘birth.’ However, there is no pre-modern equivalent to the imagination of a political unit that is a part of a *natio*, which is totally constructed with its distinctive qualities.

INTRODUCTION

“By the word *people* (*populus*) is meant a multitude of human beings united in a region, in so far as they constitute a whole. This multitude, or even the part of it that recognizes itself as united into a civil whole through common ancestry, is called a nation (*gens*).”¹

These phrases are used by Immanuel Kant as he discusses how to define specific types of people in *Anthropology from a Pragmatic Perspective*. Being a part of a ‘nation’ for Kant appears to be based solely on sharing a common ‘ancestral’ past. On the other hand, Kant equates ‘people’ and ‘nation’ using the Latin terms ‘*populus*’ and ‘*gens*,’ respectively. The term ‘nation’ currently serves as the most binding, formal, and legal definition of political identity, although it is incredibly antagonistic to the constraints of the past.

This study was motivated by a student of nationalism’s desire to find an etymological answer to a fairly simple question: How did the word ‘nation’ acquire its current inclusive meaning? All introductory literature texts trace the word *natio* back to student associations in medieval universities.² And I have always been fascinated by the concept's evolution from this limited connotation to the predominant political-social belonging pattern of the entire modern era. Moreover, terms like *gens* or *populus*, which were used in the Middle Ages to refer to the communities that shared a language and cultural signs, seem closer to the current definition of the nation. These words were used until the sixteenth century at least. Although there is a lot of conceptual ambiguity in the literature of nationalism,³ understanding the historical development of a word like ‘nation’, which reflects the current dominant form of political belonging, is prerequisite.

To begin with, the concept of a ‘nation’ is predicated on political formation, rather than anthropological one.⁴ In the modern era, the formation of a nation is dependent upon several aspects considered cultural, linguistic, or ethnic; that is, it is predicated on the conviction that the people who comprise the nation have an ethnic bond. A embodiment of the notion of assimilating some local linguistic, religious, or ethnic belongings under a ‘higher’ culture is the idea of the nation. This does not imply that the nation's smaller communities and their cultures do not exist. Subnational identities and cultures typically survive by hiding behind the surface of national identity. The nation is an ideal, and it can be said that each specific example approaches it in its own way.⁵ However, every nation obtains significance in the theory that it achieves ‘unity’ in its own micro reality when combined with a similar language, a high culture, and a strong belief in the idea of sharing a common origin. The key takeaway, as stated in this article, is that things were very different in the premodern era and that some linguistic or ethnic *gens-natio* groupings existed concurrently, both inclusively and exclusively.

¹ Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, tr. R.B. Louden (New York: Cambridge University Press, 2006), 213.

² For a modernist study on this, see; Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (New York: Cambridge University Press, 1992), 16. For a perennialist one, see; Hugh Seton-Watson, *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics* (London: Methuen, 1977), 8.

³ One of the names that is most interested in this subject in the nationalism literature is Connor, see; Walker Connor, “The Dawning of Nation,” in *When is the Nation?*, ed. Atsuko Ichijo and Gordana Uzelac (New York: Routledge, 2005), 40–47. Connor specially emphasizes the distinction between nationalism and patriotism.

⁴ The study does not accept an anthropological interpretation of the nation or pre-national concepts like ‘gens’ and ‘natio’ despite the frequent use of the term ‘culture’ throughout it. Specifically, it is recognized to comprehend culture as a discourse form that facilitates communication within any society, as espoused by sociologist Stuart Hall. See; Stuart Hall, “The Work of Representation”, in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, ed. S. Hall, London: SAGE, 2003, 13–75.

⁵ Because of this, it is essential to analyze each unique case that makes up a nation in the modern era within the context of its own historical background. National identity refers to the territorial integrity rather than the ethnic unity of nation-states like France, where there are numerous sub-linguistic or ethnic groups (Breton, D’Oc, Corsican). In Germany, on the other hand, the existence of ethnic identity serves as the only unifying factor, with distinct nationalization experiences.

The literature can be divided into roughly two categories based on the names of people who were interested in this subject.⁶ When we examine the studies of nationalism theorists on the topic, it becomes clear that one of the major aspects where modernist and perennialist theories vary from one another is the existence of nations or other similar forms of ethnic belonging in the Middle Ages.⁷ Gellner's claim that nations are a form of belonging specific to the modern era is commonly accepted by modernist views—which emphasize that the cultural elements holding communities together in the Middle Ages did not necessarily have to be ‘national.’⁸ While Hobsbawm exposes in *The Invention of Tradition* that modern national identities are primarily dependent on contemporary ‘traditions’ that were ‘invented’ in the 19th century,⁹ he also contends that ‘nationalism’ requires ‘too much belief in what is patently not so.’¹⁰ Although Breuilly claims that the modernist approach is still the most ‘effective’ theory in the literature, he asserts that the studies of perennialist and ethno-symbolist theorists can be used to analyze ‘pre-modern ideas of nation.’¹¹ In fact, the main points of interest for modernists like Gellner, Hobsbawm, Anderson, and others are that the necessity for a new and contemporary style of belonging became apparent as a result of the changing socio-economic conditions of the 19th century and the use of nationalism by political authorities to create a new type of subject. In the literature of nationalism, on the other hand, it is seen that theorists who are distant from modernism focus more on pre-modern forms of belonging and even open the argument that the nation is a modern identity.

Hastings contends in his well-known study that political communities that can be referred to as ‘nations’ first appeared in fourteenth century England.¹² Hirschi, using a similar approach, asserts that the first nations appeared in the Middle Ages and sought to define their own identities through particular differences in the post-Roman era.¹³ Smith argues that nations are modern identity types and that they could not exist in the Middle Ages due to deficiencies like ‘sharing common legal rights’ or ‘a common economy.’¹⁴ In fact, Smith appears to be trying to justify his own conception of *ethnie*, which would encompass traditional types of pre-modern identities. Armstrong, a fellow ethno-symbolist, makes reference to the three elements of symbol, myth, and communication to explain the ‘slow emergence of nations in the premodern period.’¹⁵ From a broad perspective, there are a lot of perennialist studies that base the pasts of nations on the Middle Ages, but as Scales and Zimmer point out, this topic can take on more significance with customized studies that are *longue durée*-centered and primarily influenced by medieval historiography.¹⁶

The question of identifying communities in the past, or more broadly, approving the existence of nations in that time, is something which Davies diligently emphasized that medieval historians are

⁶ For a very successful literature review on this subject, see; Claire Weeda, “Ethnic Identification and Stereotypes in Western Europe, circa 1100–1300,” *History Compass* 12, no: 7 (2014): 586–606.

⁷ To compare these two theoretical positions on the existence of pre-modern forms of ethnic belonging, see; Umut Ozkirimli, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (London: Palgrave Macmillan, 2010), 60–67, 126–127.

⁸ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1983), 1, 39–40.

⁹ Eric Hobsbawm, “Introduction,” in *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm and Terence Ranger (New York: Cambridge University Press, 2000), 1–15.

¹⁰ Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, 12.

¹¹ John Breuilly, “Changes in the Political Uses of the Nation: Continuity or Discontinuity?,” in *Power and Nation in European History*, ed. Len Scales and Oliver Zimmer (New York: Cambridge University Press, 2005), 94.

¹² Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 35–66.

¹³ Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 10–12.

¹⁴ Smith is known for being the middle ground between the modernists and perennialists. See; Anthony Smith, “National Identities: Modern and Medieval,” in *Concepts of National Identity in the Middle Ages*, ed. Simon Forde, Leslie Johnson and Alan Murray (Leeds: University of Leeds, 1995), 21–46; Anthony Smith, *National Identity* (London: Penguin Books, 1991), 20–21.

¹⁵ John Alexander Armstrong, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982), 7.

¹⁶ Len Scales and Oliver Zimmer, “Introduction,” in *Power and the Nation in European History*, ed. Len Scales and Oliver Zimmer (New York: Cambridge University, 2005), 1–29.

usually too 'reluctant' to face.¹⁷ This is due to the fact that modernist nationalism theories' dominant position in the literature and that historians regularly come across various forms of belonging besides 'nation' in their work. This terminological issue can be resolved by clearly defining the distinctions between identification forms with different meanings, such as *gens*, *natio*, and *populus*, or by placing them in a certain hierarchy. Bartlett claims that 'the most neutral possible translation' of *gens* would be 'people,' but translations of the terms 'nation' and even (to a lesser extent) 'race' are indeed possible.¹⁸ In addition to claiming that *gens* most obviously correspond to 'people,' Davies notes that 'in medieval practice, the words 'people' and 'nation' in their Latin forms interchangeably and haphazardly.'¹⁹ In another article, he states that *gens* is a subset of *natio* as it usually 'contain several peoples (*gentes*).'²⁰ According to Geary, *gens*—the primary concept that referred to an ethnic community, was closest to the modern term 'nation' in literature before to the ninth century, at which time the word's meaning changed to 'nation.'²¹ The work of Bogdan and Bouchard highlights the slight distinction between *gens* and *natio*.²² Consequently, when Christianity evolved into the most fundamental 'center of otherness,' *natio*, as opposed to *gens*, which was a notion used to describe non-Roman groups outside of the *populus Romanus* in late Antiquity, became the primary word used to categorize non-Christian societies. According to Mathisen, *gens* is frequently used to describe ethnic groups under the Roman identity, such as *de gente Syrorum* (Syrian by ethnicity), whereas *natio* refers to 'Non-Roman foreigners,' such as *natione Parthus*.²³ However, it appears unlikely to generalize this rule broadly, at least for late Antiquity or the early Middle Ages.

The debate on this topic in medieval historiography is split between the Bartlett-advocated viewpoint that 'medieval ethnicity was a social construct rather than a biological datum'²⁴ and the contrary pole, which emphasizes the significance of the concepts of 'kinship, descent, and blood,'²⁵ according to Guenée. Perhaps, following Weeda's idea, it can be claimed that the term 'ethnic' is more 'preferable' than national, 'when referring of medieval peoples,' in order to clear up this misunderstanding.²⁶ Or, in keeping with the venerable name of medieval historiography Reynolds, her *regnal* conceptualization can be accepted when describing premodern ethnically based identities.²⁷ In any case, defining nations or nation-like ethnic categorizations in the Middle Ages is a very challenging assignment today, and the fact that there isn't a strong consensus on this problem in the literature supports the necessity for further research in this area.

When I decided to commence on an etymological analysis of the concept of nation—but not nationalism, since it has undergone less change compared to the nation and it, again, belongs to a particular era (modern), unlike nation—I knew it would not make for an interesting study on its own. First of all, while accepting that the nation is a modern mode of belonging, I also assume that some

¹⁷ Rees Davies, "Nations and National Identities in the Medieval World: An Apologia," *RBHC* 34, no: 4 (2004): 567–579.

¹⁸ Robert Bartlett, "Medieval and Modern Concepts of Race and Ethnicity," *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 31, no: 1 (2001): 43.

¹⁹ Rees Davies, "Presidential Address: The Peoples of Britain and Ireland 1100–1400. I. Identities," *Transactions of the Royal Historical Society* 4, no: 1 (1994): 4–5.

²⁰ Davies, "Nations and National Identities," 570.

²¹ Patrick Geary, "Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages," *MAGW* 113, no: 1 (1983): 18–19.

²² Michel Bouchard and Gheorghe Bogdan, "From Barbarian Other to Chosen People: The Etymology, Ideology and Evolution of 'Nation' at the Shifting Edge of Medieval Western Christendom," *National Identities* 17, no: 1 (2015): 7–8, 20.

²³ Ralph W. Mathisen, "Natio, Gens, Provincialis and Civis: Geographical Terminology and Personal Identity in Late Antiquity," in *Shifting Genres in Late Antiquity*, ed. Geoffrey Greatrex and Hugh Elton (London: Routledge, 2015), 279. For a similar study, see. Benedykt Zientara, "Populus – Gens – Natio. Einige Probleme aus dem Bereich der ethnischen Terminologie des frühen Mittelalters," in *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*, ed. Otto Dann (München: De Gruyter, 1986), 11–20.

²⁴ Robert Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350* (London: Penguin Books, 1994), 197.

²⁵ Bernard Guenée, *States and Rulers in Later Medieval Europe*, tr. J. Vale (Oxford: Blackwell, 1985), 49.

²⁶ Weeda, "Ethnic Identification," 587.

²⁷ Susan Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300* (Oxford: Clarendon Press, 1997), 251–256.

ethnic, religious, or linguistic forms of community before the modern era, but in a way that differs from Smith's theory. The main reason of the this difference, in my opinion, is that any premodern community with an ethnic cluster at its core, such as the *ethnie*—or whatever we choose to call it, cannot exist (as it cannot be in the modern era).²⁸ This meant that, similarly to how modern nations are imagined, various pre-modern modes of belonging were constructed—or 'imagined,' in their own spesific ways as unique cultural patterns. While nationalism, the name for a very specific practice, was used to construct the nation in order to take into account the requirements of the modern age, premodern communities were also envisioned in accordance with what their era required. It is important and possibly necessary to assign pre-modern and modern communities different terms in order to avoid terminological ambiguity.

On the other hand, accepting all of these presumptions appears to be insufficient to provide a proper answer to the question. The terms *gens*, *natio*, and *populus*, which are used to describe pre-modern communities, are frequently used ambiguously and interchangeably in medieval chronicles. And a more complicated aspect is that some affiliations, such *gens*, which call for language and cultural uniformity, resemble the modern phenomenon of the nation.²⁹ This ambiguity can be clarified by first making a modest initial attempt to capture the projections of these concepts in the texts of the period and determining the differences in their use across different sources. *Gens* and *natio* are used to indicate inclusivity in terms of religion and language in Bede's eighth century *Historia* and Isidore of Seville's sixth century *Etymologiae*, but—oddly enough, both have different meanings. Also, since nations still expresses the same classification criteria, it has come to be widely used in Europe since the fourteenth and fifteenth centuries to categorize university student groups into linguistic factions and unquestioning, this indicates a more limited sense of belonging.

As a matter of fact, since the nineteenth century, nationalist projects in Europe have equated the existence of a nation with having a unique language,³⁰ and nationalisms that aim to emphasize the antiquity of the national community as a result of their guiding principle will use the historical texts that already exist and, as a result, give history itself a national meaning.³¹ This ideological problem is actually one of the most fundamental issues with an etymological study aimed at understanding the scope of *natio* in the Middle Ages and the transformations it went afterward. It is now almost impossible to read texts like Tacitus' *Germania* or Bede's *Historia* outside of the cultural context in which they (modern or national) exist.³² The teleological fallacy of interpreting medieval realities with modern concepts (ethnicity, race, and even feudalism) is a related problem. Geary emphasizes how difficult and challenging it is to describe group belonging in the Middle Ages during the investigated periods using the terminology utilized by contemporary researchers.³³

²⁸ Or rather, I believe that a firm faith in this direction is more vital than the presence of an actual ethnic cluster in the community's core. As Geertz and Shils have emphasized, I think that certain bonds that are 'taken for granted' are essential to the legitimacy of group structures such family and nation. See; Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), 259; Edward Shils, "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory," *The British Journal of Sociology* 8, no: 2 (1957): 130–145.

²⁹ Modern nations do not necessarily have uniformity of language or culture but they certainly have a discourse that idealize this fact. Different ethnic and linguistic sub-identities are recognized in countries like Switzerland, France, and the USA where national identity is formed in a territorial manner. However, sub-ethnic group identities, or minorities, do exist even in nations like Germany, Japan, Israel, and Italy where the ethnic interpretation of national identity is strong. This is because, as the article's introduction states, the nation is an ideal identity that cannot be fully 'realized' or 'homogenized'.

³⁰ Margrit Pernau, "Whither Conceptual History? From National to Entangled Histories," *Contributions to the History of Concepts* 7, no: 1 (2012): 6.

³¹ Daniel Woolf, "Of Nations, Nationalism and National Identity," in *The Many Faces of Clio: Cross-cultural Approaches to Historiography Essays in Honor of Georg G. Iggers*, ed. Q.Edward Wang and Franz Fillafer (Oxford: Berghan Books, 2006), 71–103.

³² Guy P. Marchal, "Introduction," in *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*, ed. R.J.W. Evans and Guy P. Marchal (London: Palgrave Macmillan, 2011), 1–5.

³³ Geary, "Ethnic Identity," 16. Also see; Walter Pohl, "Introduction: The Strategies of Distinctions," in *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities*, ed. Walter Pohl and Helmut Reimitz (Leiden: Brill, 1998), 6–7. On how racism in the modern era cannot be divorced from the 'configurations' of concepts such race and ethnicity in pre-modern periods, see; Benjamin Isaac, *The Invention of Racism in Classical Antiquity* (Princeton: Princeton University Press, 2004);

The necessity of examining each specific case in its own right is one of the most important points before commencing such a study of the history of concepts – which most nationalism theorists overlook this requirement in favor of creating massive grand theories. It is impossible to adopt a common mode of belonging (*gens* or *natio*), at least within the same periods, for all of Europe because of the clear political, social, and economic differences between various regions. This is the lesson the history of the Middle Ages has taught us. England and (partly) the Scandinavia stand out as distinct instances from the rest of Europe, and it was earlier than the rest of the continent that these political authorities began to view their subject as one due to a shared culture and geographic factors.³⁴ Germany, however, is a region where the dual pressure of the Church and the Empire, as well as the sense of belonging that results from this pressure, are intensely felt, and it has only been recently that the German principalities have shared a unified consciousness.³⁵ The point that this shows the significance of a centralized, unified political structure in the spread of a nation or other typical ethnolinguistic-cultural forms of belonging to large communities deserves careful emphasis. France, on the other hand, falls between between the English and German examples; it achieved political integrity earlier than the principalities, but unlike England, it had linguistic and religious factors that prevented a common sense of community.³⁶ Therefore, when locating the *gens* or *natio* in various medieval texts, it is important to consider the date of the text was written as well as the political situation of the relevant region at the time.

Based on all of these presumptions, it appears crucial to identify the etymological roots of the modes of belonging that existed before the modern age, as well as their relationships and, if applicable, any hierarchical positions. It may be possible to interpret the practices of the governments in imagining their subjects in a different and ‘national’ manner since the 19th century on a more rational basis if we are aware of which ‘preferences’ lie on the basis of the legitimate inclusiveness of the nation category in the modern period. The precise nuances of the terms *gens*, *natio*, and *populus* on the path to ‘nation’ in Europe must be determined in this manner for both nationalist studies and medieval historiography, provided that all distinctions are taken into account. The need for such a conceptual history study is demonstrated by the nation's prominence among the terminological ambiguity in the literature and its placement in a very different environment in the fifteenth century. Most crucially, however, no one has yet provided an explanation for why the *natio*—rather than the *gens*, survived and predominated into the twenty-first century without losing its legitimacy as the most significant form of political membership in the modern age. Given that the ‘nation’ category is a direct result of the social and cultural developments in Europe, it is essential that a study in this direction be geographically restricted to the European continent. According to chronology, Ancient Greece is the earliest time where certain notions (such *ethnos* or, in a sense, *barbaros*) that underlie *natio* and *gens* can be found. In light of this, it is intended to begin the study in Ancient Greece and continue it into the twelfth and thirteenth centuries.

In this study, any group will be compared to others largely using the concept of ‘otherness’ as an essential concept to understand a particular identity, regardless of age or historical period, and notably within the context of the methodology Lorenz calls ‘codes of difference.’³⁷ It is evident that, despite seeming to be part of the essence, all kinds of otherness—which is the core of all forms of group belonging, such as ethnicity, nation, or race, should be understood as the direct consequence of a social construction activity. Comparing identity types with comparable content, such as *ethnos*, *gens*, *populus*, and *natio*, allows one to determine whether otherness served as the foundation for the mechanisms of

Geraldine Heng, “The Invention of Race in the European Middle Ages I: Race Studies, Modernity, and the Middle Ages,” *Literature Compass* 8, no: 5 (2018): 315–331.

³⁴ Seton-Watson, *Nations and States*, 6–10.

³⁵ Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Massachusetts: Harvard University Press, 1993), 275–284.

³⁶ Medievalist Huizinga stated that both English and French nationalism ‘to be in full flower’ by the fourteenth century, see; Johan Huizinga, *Men and Ideas: History, the Middle Ages, the Renaissance* (New York: Princeton University Press, 1959), 436.

³⁷ Chris Lorenz, “Representations of Identity: Ethnicity, Race, Class, Gender and Religion. An Introduction to Conceptual History,” in *The Contested Nation. Ethnicity, Religion, Class and Gender in National Histories*, ed. Chris Lorenz and Stefan Berger (Houndsmill: Springer, 2008), 24.

political belonging throughout the period from Ancient Greece to Late Antiquity. It also emphasizes the transitivity and relations between these concepts. A historical analysis of the concepts that refer to ethnic identity within the Western political/literary canon can proceed when the fundamental forms of belonging on a specific foundation on the basis of ‘different’ and ‘otherness’ in the historical process. On this occasion, it is possible to clarify the context in which the current identities are relevant. When the background of *natio*, a term that came to be used frequently to describe student organizations at universities in Europe in the fifteenth and sixteenth centuries, is revealed, it becomes clear that it is largely based on arbitrary choices and that it is usual to use the antecedent concepts interchangeably.

The concept of identity is *ipso facto* dependent on any ‘other’. As long as there is an *ex negativo* other that is distinct from the group in question, the concept of identity as a collective identification of individuals exists. Any category of identification, in this sense, acquires meaning in relation to any difference that sets it apart from others. This otherness contributes to the ‘boundary’ by categories like ethnicity or nation, as Barth demonstrates in his ground-breaking work, and even while these limits are socially ‘constructed’ as a result of a particular cultural activity, they can be traced back to the group's distant past.³⁸ That is, the constitutive cultural system of the identity to which they are attached transforms othernesses as quite ‘relational’ objects into a ‘essentialist’ form. Any otherness that has been created throughout history to set one identity apart from another must therefore be examined in light of the unique conditions in which they were established.³⁹

Identities are ideal classifications that are created depending on the spirit of the time they exist inside. This means that centers of otherness that restricted, fixed, and defined identity throughout Antiquity, Rome, and the Middle Ages assumed various forms and had different *modus operandis*. In spite of having similar connotations in their broadest terms, the categories of Greek *ethnos* (pl. *ethne*), Hebrew *goy* (pl. *goyim*), Latin *gens* (pl. *gentes*), and *natio* (pl. *nationis*) all establish their own unique otherness in accordance with the contexts to which they belong.⁴⁰ A view from today largely misses the distinctions between these concepts, and the ambiguous braiding of ideas like *gens* and *natio*, even within the same context, can occasionally be perplexing. The fact that all of these many concepts can be translated as ‘nation’ leads to a more complicated situation, especially when you take into account the term's present usage scope. For instance, Isidore of Seville explicitly refers to a category that Bede defines with the phrase ‘*nostrae nationis*’⁴¹ when he uses the term ‘*de linguis gentium*’.⁴² Isidore refers to ethnic groups like ‘Hebrew, Greek, and Syrian’ in the lines that follow by using the term *gentes*, despite the fact that both of these words can also be translated as ‘race,’ ‘nation,’ or even ‘people.’ As a result, we know that he means ‘nation,’ which is a more profound sort of belonging.

In this essay, rather than focusing on methods that can be applied in a typical historical study of concepts, the adopted theoretical approach will first be embodied, and the need for a poststructuralist theoretical foundation will be described. Given that all identity forms, whether modern or premodern, are inextricably linked to an *ex negativo* ‘other’, it is clear that choosing a common operating principle for each era and place enables the interpretation of related modes of belonging from the same angle. Due to this, it will be argued that one of the most significant elements in the imagination of identity is the mechanism of otherness, also known as the ‘center of otherness,’ which establishes distinctions at the discursive level and separates communities from one another. Following that, emphasis will be placed on attempts to categorize ethnic identity against the backdrop of the *natio* and *gens* in the Middle

³⁸ Fredrik Barth, “Introduction,” in *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, ed. Fredrik Barth (Boston: Little, Brown and Company, 1969), 9–39.

³⁹ See Quentin Skinner, *Vision of Politics*, vol. I (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 84: “We cannot even hope that a sense of the context of utterance will necessarily resolve the difficulty, for the context itself may be ambiguous. Rather we shall have to study all the various contexts in which the words were used – all the functions they served, all the various things that could be done with them.”

⁴⁰ Werner Sollors, “Ethnic Groups/Ethnicity: Historical Aspects,” in *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, ed. Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, vol. 10 (2001): 4814.

⁴¹ Bede, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, tr. J.E. King (London, LOEB Classical Library, 1962), 10.

⁴² Isidore of Seville, *Etymologiae*, tr. S.A. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach and O. Berghof (New York: Cambridge University Press, 2006), 9.1.1.

Ages. In ancient Greece and Rome, the semantic connections between terms like *ethnos*, *populus*, or *barbaros* appear to represent a crucial step on the way to 'nation.' These 'proto' ideas served as the foundation for the patterns the old barbarian communities adopted to create their own identities in the post-Roman era. In the end, nevertheless, some 'landmarks' are required to create a hierarchical relationship between the frequently arbitrary terms *gens* and *natio* used in medieval chronicles. Bede, Isidore of Seville, and Regino of Prüm will be highlighted as the primary medieval authors that can be used as a foundation for an effort in this direction in the last section of this study. When these three names are contrasted, it can be claimed that all three authors had a tendency to use subjective criteria for the groups they refer to as nation or *gens* in their writings. As a result, these names provide highly useful hints concerning an early meaning of 'nation.'

1. *Ethnos, Populus and Barbaros*

Being a *polis* member was explicitly related to political identity, or citizenship, in ancient Greece. The most obvious categories of official affiliations taken up by *police* citizens seem to be identities like Athenian or Spartan. The *polis* is much more than a political unit; it also contains religious, and thus sacred, content. For citizens who belong to a specific *polis*, this membership is the only evidence of 'being' in the Ancient Greek world.⁴³ Of course, this category of citizenship mainly applies to a relatively small portion of people, and as is commonly emphasized in studies of democracy, only a very small portion of *polis* members were able to exercise their democratic rights. On the other hand, the Ancient Greeks had more identities than the city-state citizenship, which was based on territory. From Herodotus to Aristotle, Greek authors described members of the *polis* using terms like *ethnos* and *gentos*, which are binding forms of belonging. The existence of 'ethnicity' or any ethnic identity in this period—but more importantly, the relationship between these identities and *polis* membership, is widely contested.⁴⁴

Early Greek literature on the definition of the 'other', a person who is not a member of a Greek *polis*, is clear and precise. Without a doubt, the language aspect is crucial in this situation. Whether Athenian, Spartan, or Corinthian, any polis citizen of this cultural sphere is able to speak Greek. Thus, the ability to speak Greek emerges as a fundamental center of this world's otherness. The Greek word *barbaros* (βάρβαρος) describes people who live outside the polis and either do not speak Greek or, less commonly, do so in a dialect that is distinct from the standard Greek dialect.⁴⁵ Herodotus refers to the Persians,⁴⁶ Egyptians,⁴⁷ Scythians,⁴⁸ Lydians,⁴⁹ and even Pelasgians⁵⁰—the pre-Hellenic inhabitants of Greek geography, as *barbaros*. It goes without saying that using the term *barbaros* as a pejorative identity is actually the exact equivalent of 'foreign,' and establishing this broad definition of 'otherness' based solely on linguistic differences would be recognized as one of the key characteristics of the Western canon inherited from the Greeks. Thucydides often equates the term barbarian with mere stranger.⁵¹ In Plato's *Republic*, the barbarian is a 'slave,' and there is an inherent difference between the 'Hellenic' and the other.⁵² In *Politics*, Aristotle also asserts that slaves and barbarians have a common nature.⁵³

⁴³ On the religious or sacred character of *polis*, see; Mogens Herman Hansen, *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State* (New York: Oxford University Press, 2006), 118–122.

⁴⁴ F.W. Walbank, "The Problem of Greek Nationality," *Phoenix* 5, no: 2 (1951): 41–60.

⁴⁵ Erich Gruen, *Ethnicity in the Ancient World – Did it Matter?* (Boston: De Gruyter, 2020), 11.

⁴⁶ Herodotus, *Books I-II*, tr. A.D. Godley (London: LOEB Classical Library, 1975), 1.1, 1.4.

⁴⁷ Herodotus, *Books I-II*, 1.158.

⁴⁸ Herodotus, *Books I-II*, 1.167.

⁴⁹ Herodotus, *Books I-II*, 1.6.

⁵⁰ Herodotus, *Books I-II*, 1.57–58.

⁵¹ Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, vol. 6, tr. C.F. Smith (London: LOEB Classical Library, 1959), 6.1.1, 6.6.1.

⁵² Plato, *Republic*, *Books I-V*, tr. P. Shorey (London: LOEB Classical Library, 1937), 5.469b.

⁵³ Aristotle, *Politics*, tr. H. Rackham (London: LOEB Classical Library, 1959), 1252b.

Language is the only center of otherness between Greeks and non-Greeks. But within the boundaries of the constructed belonging, the barbarian identity means more than ‘non-Greek speaking.’ Language-based othering also serves to express culture, customs, habits, and a wide range of other differences.⁵⁴ More precisely, as Figueira states; ‘cultural difference had long been ethnicized.’⁵⁵ The issue of ethnicity or ethnic identity was complex and often contentious in ancient Greece. In this era, *genos* (γένος) and *ethnos* (ἔθνος) appeared to be the only forms of ethnocultural identity. Herodotus uses the term *ethnos* to both refer to citizens of the *polis* (‘Attic ethne’)⁵⁶ and to describe communities larger than that. He lists the Arkadians, Kynourians, Achaians, Dorians, Aitolians, Dryopes, and Lemnians among the seven *ethnos* that he claims live in the Peloponnes, for instance.⁵⁷ Additionally, other people that are considered as barbarians, such the Libyans and the Ethiopians, are described as *ethne*.⁵⁸ Similar to *ethnos*, the term *genos* is used to describe a lower identification, often to a particular noble family or a community to which they are related by birth.⁵⁹ According to Hall, there is a hierarchical relationship between *ethnos* and *genos*: ‘In one of the standard works of reference for Greek terminology, *ethnos* is defined as a ‘nation’, and *genos* as a tribal subdivision of an *ethnos*.’⁶⁰

The distinction between *ethnos* and *genos* could be comparable to ‘nation’ and ‘race.’⁶¹ As a result, these ideas can be regarded as being connected to the notion of birthright community membership, which is referred to as *goyim* in both Hebrew tradition and Old Testament rhetoric. Rome’s conception of identity is, however, much more complex than that. As Geary emphasizes, being a citizen of Rome (*populus*) is ‘a subject of constitutional law.’⁶² This indicates that the Roman category can be attained and is a ‘open’ identity which can also be related to ancestors or inherited. While *populus* embodies the idea of a single community composed of many *gentes*, it establishes the idea of official citizenship on a completely legal basis and fixes the center of otherness on this axis of legality. For the first time, with the universalization of a belonging, Roman identity, the difference between Roman and non-Roman acquires a considerably larger field of interpretation. Codes of difference, such as ‘language’ in Ancient Greece and ‘religion’ in the Hebrews, have more transitive borders in Rome. With the spread of Christianity in the Latin tradition, the term *populus*, which is the etymological origin of the English ‘people’ and the French ‘peuple’, obtains a religious meaning and is also used to describe groups of people ruled by a common law, as in *populus Christianus*.⁶³

There remain ethnic or local identities in the Roman world even though Roman identity does not fit into an ethnic categorization. First of all, there are two aspects to Roman identity: ‘On the one hand, Roman citizenship, and, on the other, local, that is, *municipal* citizenship.’⁶⁴ In a sense, the *municipal* membership, based on a *civitas*, appears as a subunit of the upper Roman identity, the *populus*, and expresses the *patria* of the individual as a very local geographic unit. In his *De Legibus*, Cicero states:

“Indeed, I believe that both Cato and all those who come from the towns (T.N. *municipibus*) have two fatherlands (T.N. *patrias*), one by nature (T.N. *naturae*), the other by citizenship (T.N. *civitatis*).

⁵⁴ T. Harrison, “Herodotus’ Conception of Foreign Languages”, *Histos* 2, no: 1 (1998): 1–2.

⁵⁵ Thomas Figueira, “Language as a Marker of Ethnicity in Herodotus and Contemporaries,” in *Ethnicity and Identity in Herodotus*, ed. Thomas Figueira and Carmen Soares (New York: Routledge, 2020), 55.

⁵⁶ Herodotus, *Books I-II*, 1.57.3.

⁵⁷ Herodotus, *Books VIII-IX*, 8.73.12.

⁵⁸ Herodotus, *Books III-IV*, 4.197.

⁵⁹ P.G.W. Glare, *Oxford Latin Dictionary* (New York: Oxford University Press, 2016), 834.

⁶⁰ Jonathan M. Hall, *Ethnic Identity in Greek Antiquity* (New York: Cambridge University Press, 2001), 35.

⁶¹ While Jones and Gruen approve this approach, Geary argues that *ethnos* and *genos* can be translated as ‘people’ and ‘tribe,’ respectively. See; C.P. Jones, “ἄθος and γένος in Herodotus,” *The Classical Quarterly* 46, no: 2 (1996): 317; Erich Gruen, “Did Ancient Identity Depend on Ethnicity? A Preliminary Probe,” *Phoenix* 67, no: 1/2 (2013): 1; Geary, *Myth of Nations*, 43–44.

⁶² Geary, *Myth of Nations*, 50.

⁶³ Bouchard and Bogdan, “From Barbarian Other to Chosen People”, 8. For the contribution of Augustine and Jerome to this conceptualization, see; Jeremy duQuesnay Adams, *The Populus of Augustine and Jerome: A Study in the Patristic Sense of Community* (New York: Yale University Press, 1971), 61–68.

⁶⁴ Mathisen, “Natio, Gens, Provincialis and Civis,” 277.

Cato was born at Tusculum but was given Roman citizenship, and so he was Tusculan by origin, Roman by citizenship (T.N. *populi Romani*), and had one fatherland by place of birth, the other by law.”⁶⁵

Municipal identity refers to the place of birth for a Roman (even if he or she does not live there), and as such, it is a status indicator before its political or cultural meanings.⁶⁶ These local forms of affiliation do not preclude the concept of legal citizenship from an administrative and political perspective until the Roman political power begins to weaken, making them a subunit of the *populus*. The Roman definition of ‘other’ identities, which is based on highly stable stereotypes and fairly rigid norms, continues to place a strong emphasis on ethnic affiliation. The Latin word barbarian, which originated in Greek, is used to denote the non-Roman counterpart who serves the same purpose.⁶⁷ Greek historian Polybius (B.C. 120) states that the non-Greek speaker is the counterpart of the barbarian other, demonstrating that this center of otherness persisted even in early Roman history.⁶⁸ Sicilian historian from fourth century Diodorus (B.C. 30) is one of the few Romans who did not classify barbarians in a stereotypical manner. In Diodorus, there are ferocious, savage, and cruel barbarians, such as the Carthaginians⁶⁹ and Thracians.⁷⁰ On the other hand, there are civilized barbarians like the Corsican natives known as Cynus who are respected for their dignified way of life.⁷¹ When portraying the Britons in *Agricola* and the communities east of the Rhine in *Germania*, Tacitus (A.D. 120), the sole adherent of Herodotus’s well-behaved (relatively) impartial understanding of the ‘other’, significantly relaxes these rigid boundaries.⁷² Despite Tacitus’ continued view that barbarians are inferior because they are not subject to Roman law, they nonetheless possess some admirable qualities. In fact, rather than highlighting their barbarian attributes, the two works by Tacitus containing ethnographic content emphasize that the people in these areas are *gens*. The Roman identity (and barbarism as its constant other) gradually became a matter of ‘procedure’ in the late Roman world as the forms of belonging began to develop more complex. Beginning in the third century AD, cultural and ethnic identities were based on geographic divisions; through time, these local affiliations grew stronger in contrast to the Roman identity. These periods when the Roman political hegemony was under threat are almost exactly when *gens* and *natio* are used with a political connotation.

2. *Gens* and *Natio*

Both *gens* and *natio* in Latin clearly refer to a broad term for ‘people’ and to a grouping of individuals who have ‘blood ties’ altogether.⁷³ The Oxford Latin Dictionary lists ‘nationality, race, nation’ as the equivalents of the word *genus*.⁷⁴ The first meaning of the word *natio*, which derives from the Latin *nascor*- (to be born), is ‘the birth of a child,’ and the Roman goddess *Natio* is just one of the numerous goddesses linked with birth.⁷⁵ People born in the same geography and thus within its predominate cultural patterns are referred to as *natio*, a term related to birth. Belief in ‘sharing the same blood ties’ or being ‘born in the same place’ implies sharing a common—and local cultural system, language, traditions, and customs. As a result, the definition of nation, which is a concept entirely related to ‘birth,’ evolves over time.

⁶⁵ Cicero, *De Republica, De Legibus*, tr. J.G.F. Powell (New York: Oxford University Press, 2006), 2.5.

⁶⁶ Regarding the significance of one’s birthplace and *municipal* identity, particularly in terms of language or dialect, see; John Percy Vyvian Dacre Balfour, *Romans and Aliens* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979), 121.

⁶⁷ Patrick Geary, “Barbarians and Ethnicity,” in *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*, ed. G.W. Bowersock, Peter Brown and Oleg Grabar (Cambridge: Harvard University Press, 1999), 5.33.5–6.

⁶⁸ Polybius, *The Histories*, Books 5–8, tr. G.W. Paton (London: LOEB Classical Library, 1979). Technically, this means that the Roman identity that Polybius admired and belonged to is also considered to be barbarian. See on this; Gruen, *Ethnicity in the Ancient World*, 18–19.

⁶⁹ Diodorus of Sicily, *Books XII–XIII*, tr. C.H. Oldfather (London: LOEB Classical Library, 1950), 13.57.5–6.

⁷⁰ Diodorus of Sicily, *Books XII–XIII*, 21.12.6.

⁷¹ Diodorus of Sicily, *Books XII–XIII*, 5.14.1.

⁷² Geary, *Myth of Nations*, 50–52.

⁷³ Mathisen, “Natio, Gens, Provincialis and Civis,” 279.

⁷⁴ Glare, *Oxford Latin Dictionary*, 835.

⁷⁵ Cicero, *De Natura Deorum*, tr. H. Rackham (London: LOEB Classical Library, 1967), 3.47.

There is no exact Latin counterpart for the hierarchical relationship between *ethnos* and *genos* in Greek. Roman authors often had a tendency to ignore the relationship of hierarchy between *gens* and *natio*. Latin grammarian Festus (AD 167) asserts that the definition of *natio* is "a race of men (*genus hominum*) who... were born in that place."⁷⁶ While it is true that the *natio* began to resemble its current inclusive form during the time of Festus, there are also other instances in earlier literature where this hierarchy is entirely turned around. For instance, *natio* and *gens*, two words that are employed interchangeably in Tacitus, hardly differ from each other.⁷⁷ Writing in the second century BC, the Greek historian Polybius favors the term Greek *ethnos* to *natio* and did not employ the terms *gens* (or *genos*) or *ethnos* to indicate an ethnic affiliation, as Gruen states.⁷⁸ The statement "the most warlike *gene* (*γέννη*) of the Western *ethnon* (*ἔθνω*) of Europe" in Polybius' work demonstrates that the author considers *gens* to be a subdivision of *ethne*.⁷⁹ The Greek historian Appianus (AD 165), a Roman citizen with Egyptian descent, similarly uses *genos* and *ethnos* interchangeably.⁸⁰ In his *Naturalis Historia*, Gaius Plinius Secundus (AD 79), also known as Pliny the Elder, uses the word *natio* to refer to the origin of a someone or—even stranger, something. Pliny refers to the wax produced in Pontus as *Natione Pontica* while describing the locations where wax is produced.⁸¹

Susan Reynolds can now be stressed in particular. Reynolds, a well-known authority in medieval historiography, proposes to use a new concept, *regnal*, to clear up any ambiguity regarding *gens* or *natio* and to address the problem of belonging in the Middle Ages.⁸² According to Reynolds, who argues that nationalisms—if not nations, existed during the Middle Ages, modern nationalisms are akin to how the kingdoms centered around *regna*, or particular customs and local ways of life, imagined their own communities. Taking into account the factor of belief in the imagination of communities and emphasizing that the concept that modern nations have a genealogy going back at least to the Middle Ages is a natural outcome of nationalism is what distinguishes Reynolds from others, not only from Medieval historians but also from nationalism theorists. While proposing to refer to the members of a monarchy in the Middle Ages as *regnal*, Reynolds claims that, like modern nations, they were first 'imagined.' She added, however, that it is a fairly new tradition for these to be founded on the same racial, linguistic, or religious origin. Reynolds says that neither *gens*, which is incorrectly used to replace 'race', nor *populus*, which is more closely associated with the notion of legal citizenship, can be used as a substitute for 'nation'.

Reynolds' terminology focuses more on what should be than on what really is. In fact, the term *regnal* seems to be a perfect fit for describing existent communities from late antiquity to the sixteenth century, a time when completely centralized rulers needed to envisage their citizens in a different way.⁸³ The use of *natio* and *gens*, however, still must be validated according to historical primary sources. Each barbarian *gens* tries to make its 'ethnic specificity' visible at the end of the historical process in which Rome was able to eliminate all differences with a legal super-identity.⁸⁴ As Pohl has clearly demonstrated,⁸⁵ communities that had to distinguish their identities from those of their neighbors in the ruins of the Roman empire tended to construct distinctive forms of belonging by merging the myths of their own origins (and migration backgrounds) with a Christian façade. These origin myths, called as *origo gentis*, serve to both highlight the constructible nature of ethnic identity in the Middle Ages and to

⁷⁶ Sextus Pompeius Festus, *De Verborum Significatu Quaesivissent Cuiusmodi Epitome*, ed. W.M. Lindsay (Stuttgart: B.G. Teubner, 1997), 165.

⁷⁷ Geary, *Myth of Nations*, 51.

⁷⁸ Gruen, *Ethnicity in the Ancient World*, 69.

⁷⁹ Polybius, *Histories*, 1.2.6. Gruen rightly criticizes Paton, the translator of the LOEB edition, for mistranslating this statement as "the most warlike nations of western Europe" by ignoring the terms *gene* and *ethne*.

⁸⁰ Appian, *Roman History*, vol. I, tr. H. White (London: LOEB Classical Library, 1972), 3.5.

⁸¹ Plinius, *Natural History*, vol. VI, tr. W.H.S. Jones (London: LOEB Classical Library, 1961), 21.84.

⁸² Reynolds, *Kingdoms and Communities*, 251–256; and Susan Reynolds, "The Idea of the Nation as a Political Community", *Power and the Nation in European History*, ed. Len Scales and Oliver Zimmer (New York: Cambridge University, 2005), 56.

⁸³ For a thought-provoking study of Norwegian identity on this perspective, see; Erik Opsahl, "Norwegian Identity in the Late Middle Ages, Regnal or National?," *Frühmittelalterliche Studien* 51, no: 1 (2017): 449–460.

⁸⁴ Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200–1000* (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013), 104.

⁸⁵ Walter Pohl, "Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity," *The Hungarian Historical Review* 7, no: 1 (2018): 12.

serve as a reminder of how important an identity the *gens* was at that time. As a result, the need to employ *gens* and its synonym *nation*, which is occasionally used as a subset or superset, is raised once more.

3. Establishing the Center of Otherness

Names that approach the issue more thoroughly and partially more ‘empirically’ than their contemporaries, or ‘landmarks’, are required in order to attempt to interpret the ethnic identities in the Middle Ages around certain centers of otherness. Such an attempt at entrenchment can be based on the works of Bede (AD 735) for England, Regino of Prüm (AD 915) for central Europe, and Isidore of Seville (AD 636) for Spain. The focus of this final section of the study will be on which centers of otherness the *gens* or *natio* usages of the above nouns have been accepted, but more crucially, the extent to which other contemporary writers have included these usages will be examined.

3.1. Regino of Prüm

In the unstable environment that shook Europe in the late Carolingian period, Regino of Prüm, a notable Benedictine monk from the ninth century and the writer of a very well-known chronicle, offers highly crucial information on the establishment of communal identities.⁸⁶ Regino asserts that ‘the various nations of people’ (*diversae nationis populorum*) differ from each other in basis of four criteria, in a passage from his *Chronicon*, which he wrote around 900.⁸⁷ These criteria are descent (*genere*), customs (*moribus*), language (*lingua*) and law (*legibus*). Regino, above all, adopts Augustine's conception of identity, interpreting *populus* as a supra-Christian belonging and defining *natio*—rather than *gens*, as a subcategory of this inclusive identity. The concept of *gens*, or community based on pure blood ties, has been pushed to the background by this categorisation, and the actual counterpart of ethnic groups in Regino is *natio*. By the tenth century, ethnic identity in medieval Europe was of a cultural (ergo constructible) rather than a biological or racial basis, according to Regino's definition. All criteria are ‘malleable’ or ‘earnable’ variables, with the exception of ‘descent’ (*genere*). According to Bartlett, ‘new languages can be mastered, new legal regimes can be adopted, and new customs can be learned.’⁸⁸ As Geary emphasizes, the idea of *genere* or origin is clearly related with *gens*, but it can also refer to a ‘geographical (local) origin’ or ‘even the common origins of people.’⁸⁹ Regino's second criterion, *mores*, or customs, has a very broad definition and essentially refers to all types of societal norms, personal preferences, and modus operandi. Traditions or customs are at least as significant and determining for a group termed the *natio*, which is supposed to have an ethnically based structure. It is apparent that the post-Roman era clothing preferences, habits, or *habitus* (tendency) unique to the community or the monarchs at the head of this community play a significant role in expressing identity. Former barbarian tribes placed a high value on these cultural expression patterns when structuring their own belongings.

Language (*lingua*) is unquestionably the most important factor that Regino's ‘the various nations of people’ differ from each other. For the medieval intellectual, it was a fairly evident premise that all human tribes on earth were ‘different’ since they had to speak different languages after Babylon.⁹⁰ Language was a major factor in the Middle Ages, as evidenced by the term ‘*gentem lingua facit*’ (language makes race), which was coined by the Marseille rhetorician Claudius Marius Victorius in the fifth century. More significantly, however, human groups had distinct ethnic identities because they spoke various languages, not vice versa. The fact that the dialects largely separated from Latin strengthened a sense of belonging among the communities that spoke them can be linked to the intensive period of ‘ethnic and national consciousness’ that revealed itself in central Europe in the mid-thirteenth

⁸⁶ On Regino's biography, see; Simon MacLean, *History and Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg* (Manchester: Manchester University Press, 2009), 1–8.

⁸⁷ Regino of Prüm, *Chronicon*, ed. F. Kurze (Hannover: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1890), Preface, XX.

⁸⁸ Bartlett, *The Making of Europe*, 197.

⁸⁹ Geary, “Ethnic Identity,” 19.

⁹⁰ Benjamin Braude, “The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods,” *The William and Mary Quarterly* 54, no: 1 (1997): 103–142. The assumption that all humans only speak one language is a natural continuation of this idea. See; Umberto Eco, *The Search for the Perfect Language* (London: Wiley-Blackwell, 1997).

century.⁹¹ Regino's final criterion, law (*legibus*), clearly shows the significance of the Roman past of communities and being a member of *populus*, in medieval Europe. This superior affinity provided legal inclusion rather than ethnic participation, and this concept was exploited over time to support more restricted, local ethnic identities. When Kisch claims that the feeling of ethnic identity in the Middle Ages was strongly tied to the 'law,' that is, to the way the political power envisioned its own subjects, refers to this tendency.⁹²

Bartlett's assertion that 'medieval ethnicity was a social construct rather than a biological datum' is confirmed by Regino's standards.⁹³ Other medieval texts also make use of these four key factors that make up the definition or distinction of an ethnic group; although this is definitely *natio* according to Regino, *gens* is nevertheless seen in some passages up until the end of the 9th century. For instance, as Geary highlights, the Diet of Verona of 983 proposed criteria for identifying an ethnic community that were quite similar to Regino's.⁹⁴ It is stated that the primary features that distinguish diverse communities, including 'Saxons, Suevs, Lotharingians, Bavarians and Italians,' from one another are 'birth, language and customs.'

3.2. Isidore of Seville

Isidore of Seville, a very important figure of the seventh century, emphasizes *gens* and *natio* as well as many other crucial notions in his encyclopedic *Etymologiae*, providing the opportunity to see the foundations upon which post-Roman ethnic belongings formed and flourished. In Isidore, *gens* and *natio* do not appear to be in any clear opposition. Although there is a distinct difference between Christian nations and pagan ones, just as other names from the time dealing with this subject such as Augustine and Jerome, it can be observed that both Christian communities and pagans are sometimes called *gens* and sometimes *natio*.⁹⁵ As a result, it is initially thought that Isidore is not a suitable name to set up a landmark between these two affiliations. The ninth book of his *Etymologiae*, however, titled 'Languages (*Linguis*), Nations (*Gentibus*), Reigns (*Regnis*), the Military (*Militia*), Citizens (*Civibus*), Family Relationships (*Affinitatibus*),' fixes identity by connecting ethnic belonging to certain criteria, whether it is called *gens* or *natio*—just like Regino.

Isidore believes that speaking a certain language is the most obvious indication of belonging to a particular *gens*. It actually deals directly with the issue of the origins and identities of human communities that have spread over the world thanks to language. This is due to the fact that 'nations arose from languages, and not languages from nations.'⁹⁶ Isidore claimed that after the Flood, languages might become more diverse. He said that 'at the outset,' which means 'immediately after the division of Babel,' there were 'as many languages as there were nations (*gens*).'⁹⁷ On the other hand, exactly as it is in Regino, the act of speaking a language is not considered a factor connected to origin or family ties in Isidore: 'Every human is able to pick up any human languages – whether Greek, or Latin, or that of any other nation – by hearing it, or to learn it by reading with a tutor.'⁹⁸

For Isidore, a *gens* must share the same 'origin' in addition to speaking the same language: 'A nation (*gens*) is a number of people sharing a single origin, or distinguished from another nation (*natio*) in accordance with its own groupings, as the 'nations' of Greece or of Asia Minor.'⁹⁹ The Bible's account in Genesis 10 of how human groups are derived from Noah's three sons once more illustrates the idea of a common ancestry, and Isidore's concept of 'congenital descent' does not work to establish an

⁹¹ Peter Hoppenbrouwers, "Ethnogenesis and the Construction of Nationhood in Medieval Europe," *The Medieval History Journal* 9, no: 1 (2006): 199.

⁹² Guido Kisch, "Nationalism and Race in Medieval Law," *Seminar* 1, no: 1 (1943): 48.

⁹³ Bartlett, *The Making of Europe*, 197.

⁹⁴ Geary, "Ethnic Identity," 19–21.

⁹⁵ Raul Gonzalez Salinero, "Confronting the Other: Isidore of Seville on Pagans, Romans, Barbarians, Heretics, and Jews," in *A Companion to Isidore of Seville*, ed. Andrew Fear and Jamie Wood (Leiden: Brill, 2020), 359–360.

⁹⁶ Isidore of Seville, *Etym.*, 9.1.14.

⁹⁷ Isidore of Seville, *Etym.* 9.1.1.

⁹⁸ Isidore of Seville, *Etym.* 9.1.9.

⁹⁹ Isidore of Seville, *Etym.* 9.2.1.

interethnic hierarchy. Isidore rejects the notion that there are 'innate disparities' between 'races' or '*gentes*,' as evidenced by his propensity to describe his opinions on Jews in Spain,¹⁰⁰ the Gots,¹⁰¹ and other 'barbarian' communities in favorable terms. A constant theme in Isidore is the appropriation and defense of Hispania's Visigoth past, with all of its inherently pagan religious and cultural traditions.¹⁰² The Visigoths are portrayed as the true heirs of Rome, as opposed to barbarian communities like the Franks, Huns, Persians, or Basques.

The most obvious criteria that distinguish one *gens* apart from the others are language and origin, but it seems clear that Isidore used at least two more factors to categorize the different human communities. Customs are the first of these distinctive indications. Isidore claims that Gipedes (also known as Gepids in Eastern Europe) were 'used to go war on foot (pedester) rather than on horseback' and this is where the term Gipedes originated.¹⁰³ Such etymological explanations not only take up a significant amount of place in the *Etymologiae* but also demonstrate how different the various *gens* are from one another due to their unique customs: 'The Longobards are commonly said to have been named for their beards (*barba*).'¹⁰⁴ Isidore asserts that having a political organization, or *regnum*, is one of the requirements for being considered a *gens*: 'A reign (*regnum*) is so named from a king (*rex*), for as kings are so called from governing (*regere*).'¹⁰⁵ Every *gens* has a political organization in its past, even if it is not in the current situation, Isidore claims in the phrase 'every nation has had its own rule in its own periods,' and thereby, it separates itself from other communities.¹⁰⁶

3.3. Bede

Notably, Regino, who lived over three centuries after Isidore, defined the terms *gens* and *natio* using very similar standards. But more significantly, for Regino and Isidore, ethnic identity is an acquired pattern of belonging rather than a set of innate traits. Regino adopts a historical position focused on the French, whilst Isidore adopts one focused on the Visigoths. This makes 'origin,' 'language,' 'custom,' and 'law'—or 'reign,' appear as the main centers of ethnic belonging's otherness, for both. In contrast to Regino and Isidore, British historian and theologian Bede, who is chronologically in the middle of these two names, uses a different discourse of otherness. Bede constructs the 'theoretical field' that would allow the English nation to emerge in *Ecclesiastical History of the English People* (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*), which was written in 731 AD. As Davies notes, this construction effort advances the idea that Englishness is a chosen people and presents it as a sort of 'new Israel.'¹⁰⁷ This idea of 'being selected' demonstrates how religious affiliation shines out as a key center of otherness in Bede.

Beginning with Caesar's invasion of England in 55 BC, *Historia* focuses on the geographical and historical characteristics of the kingdoms in the area and relates the story of the Christianity's arrival in England. Bede dedicates his book to Ceolwulf, king of Northumbria, and makes it apparent that he hopes to persuade him to support the notion of a unified English monarchy with Christianity.¹⁰⁸ For a single British identity project he has constructed, Bede prefers the *gens* over the *natio*. The book's full title is '*Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*,' not *nationis Anglorum*. However, the term *gens*, which denotes Englishness and can be regarded as belonging to a superior affiliation, is also used to refer to the European-origin Angles, Justes, and Saxons,¹⁰⁹ as well as the German and Gaul communities on the

¹⁰⁰ Wolfram Drews, *The Unknown Neighbour: The Jew in the Thought of Isidore of Seville* (Leiden: Brill, 2006), 137–145.

¹⁰¹ Isidore of Seville, *Etym.* 9.2.89.

¹⁰² Salinero, "Confronting the Other," 367.

¹⁰³ Isidore of Seville, *Etym.* 9.2.92.

¹⁰⁴ Isidore of Seville, *Etym.* 9.2.95.

¹⁰⁵ Isidore of Seville, *Etym.* 9.3.1.

¹⁰⁶ Isidore of Seville, *Etym.* 9.3.2.

¹⁰⁷ Davies, "Nations and National Identities," 574.

¹⁰⁸ Bede, *Historia*, Preface p. 2.

¹⁰⁹ Bede, *Historia* 1.22.100–101. The words '*tribus*' and '*populi*' are also occasionally used by Bede to refer to these communities, see; 1.15.70.71. Both concepts are translated as "nation" in the LOEB edition.

mainland.¹¹⁰ The upper English identity, however, is sometimes referred to be a nation by Bede: ‘I earnestly pray all men unto whom this same History of our nation (*nationis*) shall come.’¹¹¹ However, people who lived on the island in the past but were neither Christians nor Anglo-Saxon—such as Picts, Scots, or Britons, are frequently referred to as ‘*natio*.’¹¹² In summary, Bede does not utilize *gens* and *natio* in a hierarchical order and these two terms are frequently and quite arbitrarily used interchangeably. Bede's book is the first uncluttered work to attempt to interpret the various communities on the British Isle with Latin forms of belonging and terminology containing these forms (*gens*, *natio*, *provincia*) and eventually, Bede's primary goal was to give the politically fragmented region a Christian English ethnic identity. The identification of centers of otherness that distinguish what is English from what is not is a natural outcome of this fixation, defining, and hence ‘inventing’ activity. Religion is without a doubt the code of difference in Bede that stands out the most. For Bede, who refers to Pope Gregory as ‘he made our nation (*nostram gentem*) a Church of Christ,’¹¹³ being English means being a Christian first and foremost. Furthermore, as Kumar notes, this Christianity is a Latin Catholic tradition that will be dependent on a single source based in Centerbury, and there is a desire to count this center as the only religious authority instead of other Christian interpretations in Britain.¹¹⁴

Indicators like language, customs, or laws that Regino or Isidore used to categorize *gentes* are not found in Bede as deciding factors. He places a high value on language, and despite the fact that he speaks a Northumbrian dialect, his influence on the development of written English is indisputable.¹¹⁵ However, when looking at the ‘*gens Anglorum*,’ there are ‘five sundry languages equal to the number of the books in which the Divine Law had been written’: The languages of the English, the Britons, the Scots, the Redshanks, and the Latin.¹¹⁶ Furthermore, the crucial ‘origin’ topic in Regino and Isidore does not completely define Englishness. Angles, Justes and Saxons beyond the former British people (Britons, Picts, Scots), don't reference a single or superior English identity. While Englishness is portrayed as a pattern of belonging above all of these origins, languages, laws, or sub-identities applied by various *regnums*, Bede undoubtedly places religion at the center of this identity formation.¹¹⁷

Breuilly argues that Bede uses the term ‘English’ to designate a community that is bound together by political ties, but more crucially, by Christian faith, rather than an ethnic or linguistic group.¹¹⁸ Breuilly, a devout adherent of modernist theories, draws his inspiration from a small elite for his portrayal of pre-modern British identity. At the beginning of the names that are in Breuilly's place's opposite, Adrian Hastings appears. Hastings considers England as the ‘prototype’ of national statehood and the practice of a political entity with a nation.¹¹⁹ He takes Bede's *Historia* as unequivocal evidence that the three Germanic populations (Saxons, Angles, and Jutes) who immigrated to England were united under the English name by the eighth century.

CONCLUSION

It is not possible to clearly distinguish between *gens* and *natio* nor can a hierarchical relationship be established that would put the two in a systematic use, according to a review of pre-modern patterns of belonging in the Middle Ages. The history of how *populus* became ‘people’ is obviously more simpler; the concept of ‘legal citizenship,’ which developed around a single law independent of all racial, linguistic, sociocultural, or other distinctions, has largely persisted from Rome to the present. However, it is required to go back to the thirteenth century and beyond—even though it goes beyond

¹¹⁰ Bede, *Historia* 1.2.22–23.

¹¹¹ Bede, *Historia*, Preface p. 10.

¹¹² Bede, *Historia*, 1.1.17.

¹¹³ Bede, *Historia*, 2.1.184.

¹¹⁴ Krishan Kumar, *The Making of English National Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 41.

¹¹⁵ Michelle P. Brown, ‘Bede’s Life in Context’, in *The Cambridge Companion to Bede*, ed. Scott DeGregorio (New York: Cambridge University Press, 2010), 10.

¹¹⁶ Bede, *Historia*, 1.1.16.

¹¹⁷ At this point, Kumar is quite right, stating that Bede's “concerns were more theological rather than sociological or historical”. See; Kumar, *English National Identity*, 46–47.

¹¹⁸ Breuilly, “Changes in the Political Uses of the Nation,” 19.

¹¹⁹ Hastings, *The Construction of Nationhood*, 35.

the scope of this study, in order to explain the prominence of *natio* rather than *gens*. The ‘nation’ must have preceded the *gens* due to at least two factors at this time.

The first is the ‘*nationes*,’ or student unions, which date back to the thirteenth century and are found in Europe's top universities like Bologna and Paris. In medieval universities, nation groups were used to describe groups of students or lecturers who were native to a certain area and hence frequently spoke the same language.¹²⁰ Based on this precedent, it can be observed that the distinction between ‘blood ties’ and ‘birth,’ which is completely exposed in this study, is one of the most obvious disparities between *gens* and *natio*. One of the original nation groups at the University of Bologna, ‘*Ultramontani*,’ was primarily composed of German students, while the Oxford groups ‘*Boreales*’ and ‘*Australes*’ were formed up of non-British students.¹²¹ These organizations helped people maintain their ‘local’ identity in a foreign setting while also fostering a sense of community among students who had a common place of birth. Compared to *gentes*, which was more closely tied to kinship and shared common blood ties, this identity was more inclusive and ‘adoptable.’ The ‘nation’ is used in this context in medieval universities, indicating that the concept's political connotation, which will become more apparent in later centuries, is already present on a smaller scale.

The ‘nation-state’ paradigm is connected to the second factor. The Thirty Years' War in Europe came to a conclusion with the Peace Treaties of Westphalia, which opened the door for the creation of a new kind of state. The concept of territoriality was pushed to the fore in the post-feudal period by the new political machinery known as the ‘nation-state,’ which consolidated as of the seventeenth century. This cleared the way for people who were born in the same geography to be viewed as a new sort of subject.¹²² The following section of the narrative is directly related to nationalism and deals with the imagination - and also 'construction' - of this new type of subject. To be honest, it seems highly provocative to ask why ‘nation-state’ is preferred over ‘*gens*-state.’ This tendency might be connected to the idea that a ‘nation’ is more closely tied to people who were born in the same place and adopted similar cultural norms than to those who are related through blood ties.

Overall, this study allows us to draw a number of extremely significant conclusions concerning the composition and present-day attributes of ‘nation’ as a contemporary identity category. First of all, since Ancient Greece, ethnic identity categories have evolved alongside legal identity types. Being a part of the *polis* does not exempt one from having to adhere to a *ethnos*, and *populus* is a higher type of identification that is influenced by several *gens* or *natio*. The current interpretation of this statement is that legal citizenship exists as a uniting force over various sub-ethnic identities, which has a specific terminological significance. The modern nation-state, that makes the nation the only unit of political belonging, has had to confront this reality on numerous occasions. It is not an attempt to be constrained by unchanging laws, at least historically, to place a *gens* below a *natio*. This terminological ambiguity is not resolved by including terms like ‘ethnicity’ or ‘race,’ which are primarily used to express minority communities, under the term ‘nation.’ As can be seen, *ethnos* is only a term that is immediately related to *gens* and *natio*.

Second, from Ancient Greece to the present, forms of belonging have consistently operated on the assumption that ‘every identity has an *ex negativo* other.’ The Greeks and Romans - maybe because they were more outspoken—characterized ‘other’ with the word ‘barbarian,’ meaning obviously different from themselves, foreign. This naming practice has changed in the Middle Ages. Every ‘barbarian’ now qualifies as a *gens* in its own right, and the concept of absolute otherness becomes more egalitarian. The idea of ultimate otherness has remained the heart of national identity from the Greek to the modern era, despite the community, which is the nation's other, still symbolically correlating to the ‘barbarian.’ One

¹²⁰ Paul W. Knoll, “*Nationes* and Other Bonding Groups at Late Medieval Central European Universities,” in *Mobs: An Interdisciplinary Inquiry*, ed. Nancy van Deusen and Leonard Michael Koff (Leiden: Brill, 2012), 95. For one of the most well-known works of literature on this subject, see; Pearl Kibre, *The Nations in the Medieval Universities* (Massachusetts: Medieval Academy of America, 1948).

¹²¹ Knoll, “*Nationes*,” 95–96.

¹²² Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and Making of Modern International Relations* (London: Verso, 2003), 19–23.

of the crucial issues in this case is that the notion that nations are ‘different’ from one another because ‘they speak a different language’ maintains its position in the theory of identity and that the most obvious ‘center of otherness’ of the language is still valid. Additionally, one of the trends carried over from the modern era is the practice of exploiting language diversity to legitimize ethnic difference. The idea that ‘language’ in a broader sense corresponds to a common cultural grammar may help to support the idea that ‘barbarian’ communities with distinct languages actually correspond to nations with various cultural structures or legal systems.

Consequently, the adage ‘*gentem lingua facit*’ (language makes races) undermines the determination of a common ancestry by placing *lingua*, not *gentes*, at the outset. The fact that the distinctions between human groups are not fundamental but rather have configurable cultural characteristics is one of the clearest examples of this. Most of the requirements given for belonging to a *gens* or *natio*, as shown in the clearest form in Isidore of Seville and Regino of Prüm, are not essential but obtainable. Unquestionably, the most crucial and historically persistent of these factors is language. To be clear, though, it is the languages that make the diverse communities unique rather than the other way around. Much of what has been said thus far supports modernist nationalism theorists' claims. On the other hand, this does not imply that ‘ethnicity’—or ‘race’ as the more ‘scary’ version of the word, as defined as the notion that individuals who share the same language and culture are of a common ‘blood’—had no significance for medieval society. Beyond these practical or rational realities, it is fairly normal for people who share the same language and cultural sign system to believe that they have a common, often always profoundly ‘sacred’ lineage. This belief is in fact one of the key elements supporting the legitimacy or ‘mystery’ of the nation.

In addition to all of these conclusions, it should be noted that up to the end of the Middle Ages, all types of ethnically based division to which *gens* or *natio* corresponds reported a cultural difference rather than a political one. Within the bounds of the *polis* or *populus*, members of feudal *regnum*s or legal citizenship categories are currently classified using criteria that are nearly never based on linguistic or cultural characteristics. This notion—that people from the same culture should coexist in the same political system, or nation-state, reflects a very contemporary and nationalist vision. It is true that the concept of ‘birth’ and the idea of an identity based on this issue have their roots in the Middle Ages when we look at the ‘etymological rules of the game’ that underlay ‘nation’ and consequently ‘nation-state’. As is commonly noted, the *modus operandi* of the modern nation principle has unquestionably been strongly influenced by the grouping of university groups under the category of ‘nation’ according to the principles of ‘language’ and ‘birth.’ However, there is no pre-modern equivalent to the imagination of a political unit that is a part of a *natio*, which is totally constructed with its distinctive qualities.

REFERENCES

- Adams, Jeremy duQuesnay. *The Populus of Augustine and Jerome: A Study in the Patristic Sense of Community*, New York: Yale University Press, 1971.
- Appianus. *Appian's Roman History*, vol. I. tr. H. White, London: LOEB Classical Library, 1972.
- Aristotle. *Politics*. tr. H. Rackham, London: LOEB Classical Library, 1959.
- Armstrong, John A.. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982.
- Balsdon, J.P.V.D. *Romans and Aliens*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979.
- Bartlett, Robert. *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*. London: Penguin Books, 1994.
- Bartlett, Robert. “Medieval and Modern Concepts of Race and Ethnicity”, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 31, no: 1 (2001): 39-56.
- Barth, Fredrik. “Introduction”, in *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. ed. Fredrik Barth, 9-39. Boston: Little, Brown and Company, 1969.

- Bede. *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*. tr. J.E. King. London: LOEB Classical Library, 1962.
- Bouchard, Michel and Bogdan, Gheorghe. "From Barbarian Other to Chosen People: The Etymology, Ideology and Evolution of 'Nation' at the Shifting Edge of Medieval Western Christendom", *National Identities* 17, no: 1 (2015): 1-23.
- Braude, Benjamin. "The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods", *The William and Mary Quarterly* 54, no: 1 (1997): 103-142
- Breuilly, John. "Changes in the Political Uses of the Nation: Continuity or Discontinuity?", in *Power and Nation in European History*. ed. Len Scales and Oliver Zimmer, 67-101. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Brown Michelle P.. "Bede's Life in Context", in *The Cambridge Companion to Bede*. ed. S. DeGregorio, 3-25. New York: Cambridge University Press, 2010.
- Brown, Peter. *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*. West Sussex: Wiley Blackwell, 2013.
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
- Weeda, Claire. "Ethnic Identification and Stereotypes in Western Europe, circa 1100–1300", *History Compass* 12, no: 7 (2014): 586-606.
- Cicero. *De Natura Deorum*. tr. H. Rackham. London: LOEB Classical Library, 1967.
- Cicero. *De Republica, De Legibus*. tr. J.G.F. Powell. New York: Oxford University Press, 2006.
- Connor, Walker. "The Dawning of Nation", in *When is the Nation?*. ed. Atsuko Ichijo and Gordana Uzelac, 40-47. New York: Routledge, 2005.
- Davies, Rees. "Presidential Address: The Peoples of Britain and Ireland 1100-1400. I. Identities", *Transactions of the Royal Historical Society* 4, no: 1 (1994): 1-20.
- Davies, Rees. "Nations and National Identities in the Medieval World: An Apologia", *RBHC* 34, no: 4 (2004): 567-579.
- Diodorus of Sicily. *Books XII-XIII*. tr. C.H. Oldfather. London: LOEB Classical Library, 1950.
- Drews, Wolfram. *The Unknown Neighbour: The Jew in the Thought of Isidore of Seville*. Leiden: Brill, 2006.
- Eco, Umberto. *The Search for the Perfect Language*, London: Wiley-Blackwell, 1997.
- Sextus Pompeius Festus. *De Verborum Significatio Quaeversunt Cum Pavli Epitome*. ed. W.M. Lindsay. Stuttgart: B.G. Teubner, 1997.
- Figueira, Thomas. "Language as a Marker of Ethnicity in Herodotus and Contemporaries", in *Ethnicity and Identity in Herodotus*. ed. Thomas Figueira and Carmen Soares, 43-72. New York: Routledge, 2020.
- Geary, Patrick. "Ethnic Identity as a Situational Construct in the Early Middle Ages", *MAGW* 113, no: 1 (1983): 15-26.
- Geary, Patrick. "Barbarians and Ethnicity", in *Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World*. ed. G.W. Bowersock, Peter Brown and Oleg Grabar, 107-129. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
- Geary, Patrick. *Myth of Nations*. New York: Princeton University Press, 2002.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1983.

- Glare, P.W.. *Oxford Latin Dictionary*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Greenfeld, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Massachusetts: Harvard University Press, 1993.
- Gruen, Erich. "Did Ancient Identity Depend on Ethnicity? A Preliminary Probe", *Phoenix* 67, no: 1/2 (2013): 1-22.
- Gruen, Erich. *Ethnicity in the Ancient World – Did it Matter?*, Berlin and Boston: De Gruyter, 2020.
- Guenee, Bernard. *States and Rulers in Later Medieval Europe*. tr. J. Vale. Oxford: Blackwell, 1985.
- Hall, Jonathan M.. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- Hall, Stuart. "The Work of Representation", in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. ed. S. Hall, 13-75. London: SAGE, 2003.
- Hansen, Mogens Herman. *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Harrison, Thomas Harrison. "Herodotus' Conception of Foreign Languages", *Histos* 2, no: 1 (1998): 1-45.
- Hastings, Adrian. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. New York: Cambridge University Press, 1996.
- Heng, Geraldine. "The Invention of Race in the European Middle Ages I: Race Studies, Modernity, and the Middle Ages", *Literature Compass* 8, no: 5 (2018): 315-331.
- Herodotus. *Books I-II*. tr. A.D. Godley. London: LOEB Classical Library, 1975.
- Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. New York: Cambridge University Press, 1992.
- Hobsbawm, Eric. "Introduction", in *The Invention of Tradition*. ed. Eric Hobsbawm and Terence Ranger. New York: Cambridge University Press, 2000.
- Hoppenbrouwers, Peter. "Ethnogenesis and the Construction of Nationhood in Medieval Europe", *The Medieval History Journal* 9, no: 1 (2006): 195-242
- Huizinga, Johan. *Men and Ideas: History, the Middle Ages, the Renaissance*. New York: Princeton University Press, 1959.
- Isaac, Benjamin. *The Invention of Racism in Classical Antiquity*. New York: Princeton University Press, 2004.
- Isidore of Seville. *Etymologiae*. tr. S.A. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach and O. Berghof. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Jones, C.P.. "ἔθνος and γένος in Herodotus", *The Classical Quarterly* 46, no: 2 (1996): 315-320.
- Kant, Immanuel. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*. tr. R. B. Louden. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Kibre, Pearl. *The Nations in the Medieval Universities*. Massachusetts: Harvard University Press, 1948.
- Kisch, Guido. "Nationalism and Race in Medieval Law", *Seminar* 1, no: 1 (1943): 48-74.
- Knoll, Paul W.. "Nationes and Other Bonding Groups at Late Medieval Central European Universities", in *Mobs: An Interdisciplinary Inquiry*. ed. N.V. Deussen and L.M. Koff, 95-117. Leiden: Brill, 2012.

- Kumar, Krishan. *The Making of English National Identity*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Lorenz, Chris. "Representations of Identity: Ethnicity, Race, Class, Gender and Religion. An Introduction to Conceptual History", in *The Contested Nation. Ethnicity, Religion, Class and Gender in National Histories*. ed. Chris Lorenz and Stefan Berger, 24-50. Houndsmill: Springer, 2008.
- MacLean Simon. *History and Politics in Late Carolingian and Ottonian Europe The Chronicle of Regino of Prüm and Adalbert of Magdeburg*. Manchester: Manchester University Press, 2009.
- Marchal, Guy P.. "Introduction", in *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*. ed. R.J.W. Evans and G.P. Marchal, 1-5. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Mathisen, R.W.. "Natio, Gens, Provincialis and Civis: Geographical Terminology and Personal Identity in Late Antiquity", in *Shifting Genres in Late Antiquity*. ed. J. Greatrex and H. Elton, 277-286. London: Routledge, 2015.
- Opsahl, Erik. "Norwegian Identity in the Late Middle Ages, Regnal or National?", *Frühmittelalterliche Studien* 51, no: 1 (2017): 449-460.
- Ozkirimli, Umut. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Pernau, Margrit. "Whither Conceptual History? From National to Entangled Histories", *Contributions to the History of Concepts* 7, no: 1 (2012): 1-11.
- Platon. *Republic*. vol. I-V. tr. P. Shorey. London: LOEB Classical Library, 1937.
- Pohl, Walter. "Introduction: The Strategies of Distinctions", in *Strategies of Distinction: The Construction of Ethnic Communities*. ed. W. Pohl and H. Reimitz, 1-17. Leiden: Brill, 1998.
- Pohl, Walter. "Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity", *The Hungarian Historical Review* 7, no: 1 (2018): 5-17.
- Polybius. *The Histories*. vol 5-8. tr. G.W. Paton. New York: Cambridge University Press, 1979.
- Pliny. *Natural History*. vol. VI. tr. W.H.S. Jones. London: LOEB Classical Library, 1961.
- Regino of Prüm. *Chronicon*. ed. F. Kurze. Hannover: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1890.
- Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*. Oxford: Clerandon Press, 1997.
- Reynolds, Susan. "The Idea of the Nation as a Political Community", in *Power and Nation in European History*. ed. Len Scales and Oliver Zimmer, 54-66. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Salinero, Raul Gonzalez. "Confronting the Other: Isidore of Seville on Pagans, Romans, Barbarians, Heretics, and Jews", in *A Companion to Isidore of Seville*. ed. A. Fear and J. Wood, 359-397. Leiden: Brill, 2020.
- Scales, Len and Zimmer, Oliver. "Introduction", in *Power and the Nation in European History*. ed. L. Scales and O. Zimmer, 1-29. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Seton-Watson, Hugh. *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics*. London: Methuen, 1977.
- Shils, Edward. "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory", *The British Journal of Sociology* 8, no: 2 (1957): 130-145.
- Skinner, Quentin. *Vision of Politics*. New York: Cambridge University Press, 2002.

- Smith, Anthony D.. *National Identity*. London: Penguin Books, 1991.
- Smith, Anthony D.. “National Identities: Modern and Medieval”, in *Concepts of National Identity in the Middle Ages*. (ed. S. Forde, L. Johnson and A.V. Murray, 21-46. Leeds: University of Leeds Press, 1995.
- Sollors, Werner. “Ethnic Groups/Ethnicity: Historical Aspects”, in *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. vol. 10. ed. N.J. Smelser and P. B. Baltes, 4813-4817. 2001.
- Teschke, Benno. *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and Making of Modern International Relations*. London: Verso, 2003.
- Thucydides. *History of the Peloponnesian War*, vol. VI. tr. C.F. Smith. London: LOEB Classical Library, 1959.
- Walbank, Frank William. “The Problem of Greek Nationality”, *Phoenix* 5, no: 2 (1951): 41-60.
- Woolf, Daniel. “Of Nations, Nationalism and National Identity”, in *The Many Faces of Clio: Cross-cultural Approaches to Historiography Essays in Honor of Georg G. Iggers*. ed. Q.E. Wang and F. Fillafer, 71-103. Oxford: Berghan Books, 2006.
- Zientara, Benedykt. “Populus – Gens – Natio. Einige Probleme aus dem Bereich der ethnischen Terminologie des frühen Mittelalters”, in *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*. ed. O. Dann, 11-20. München: De Gruyter, 1986.

Manaz's City: The Narrative of Manzikert in Ancient Armenian Texts

Manaz'ın Şehri: Antik Ermenice Metinlerde Malazgirt Anlatısı

İlhami Tekin CİNEMRE

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: [0000-0002-2760-0976](https://orcid.org/0000-0002-2760-0976)

e-mail: ilhamitekincinemre@gmail.com

Başvuru/Submitted: 07.01.2024

Kabul/Accepted: 22.04.2024

Atıf: Cinemre, İlhami Tekin, "Manaz's City: The Narrative of Manzikert in Ancient Armenian Texts", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 184-193.

Citation: Cinemre, İlhami Tekin, "Manaz's City: The Narrative of Manzikert in Ancient Armenian Texts", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 184-193.

Lisans/License:

Öz- Armenia'nın güney bölgelerinde yer alan Malazgirt, antik çağdan ortaçağa kadar uzanan süreçte farklı toplulukların literatürlerinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önem, Malazgirt'in coğrafi, siyasi ve dini açılarından çok yönlü oluşu ve tarihsel yürüncesinin kapsamlı bir şekilde çevresini etkilemesiyle ilgilidir. Bölgenin coğrafi analizi, isimlerin etimolojik uzantılarını kapsayarak Ermenice metinlerde başta Taron olmak üzere çeşitli şekillerde Malazgirt'in isimlendirilmesini etkileyen dilsel karmaşıklığı ortaya koymaktadır. Siyasi açıdan Malazgirt'in tarihi, bölgenin feodal yapısı ve Roma ile İran gibi baskın güçler arasındaki güç dengesi üzerinden ilerlemektedir. Güçlü feodal ailelerinin, özellikle de Manawazean ve Mamikonean hanedanlarının yükselişi ve düşüşü Malazgirt'in siyasi manzarasını şekillendirmiştir. Kuşkusuz şehrin önemi sadece siyasi değildir; Malazgirt, Ermeni ve Süryani gelenekleri arasındaki kültürel ve dini etkileşimlerin merkezi olma kimliğini de barındırmaktadır. Armenia'da Hristiyanlığın güneyden kuzeye doğru yayılmasında önemli bir merkez olarak yine bu bölge ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, Malazgirt'in sadece siyasi değil aynı zamanda dini önemini de anlamak ve Ermeni Hristiyanlığı ile ilişkisini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler- Malazgirt, Armenia, Manaz, Mamikonean.

Abstract – Manzikert, located in the southern regions of Armenia, has consistently held a significant place in the literature of various communities from ancient times to the medieval period. This importance is attributed to the multidimensional nature of Manzikert from geographical, political, and religious perspectives, as well as its comprehensive influence on the surrounding historical trajectory. The geographical analysis of the region encompasses the etymological extensions of names, revealing the linguistic complexity that has influenced the various ways Manzikert is named in Armenian texts, primarily as Taron. From a political standpoint, the history of Manzikert unfolds through the region's feudal structure and the power balance between dominant forces such as Rome and Iran. The rise and fall of powerful feudal families, especially the Manawazean and Mamikonean dynasties, have shaped the political landscape of Manzikert. Undoubtedly, the significance of the city transcends the political realm; Manzikert embodies a centre for cultural and religious interactions between Armenian and Syriac traditions. This region emerges as a crucial centre for the south-to-north spread of Christianity in Armenia. Therefore, the aim of this study is not only to understand the political importance of Manzikert but also to explore its religious significance and discuss its relationship with Armenian Christianity.

Keywords- Manzikert, Armenia, Manaz, Mamikonean.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	Supported by the Turkish Historical Society.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The article explores the multifaceted significance of Manzikert in the geographic, political, and religious contexts, tracing its influence from antiquity to the medieval period. The region's importance is emphasized through its geographical location, hosting diverse ethnic groups and serving as a strategic nexus amidst Roman and Iranian. Armenians, particularly in the fourth and fifth centuries, played a pivotal role in shaping the intellectual landscape of Manzikert. Topologically, the region is referred to by various names in Armenian texts, with Taron being the most widely used. The study delves into the historical evolution of the region, its division among different Armenian families, and the eventual unification under the name Tawruberan after 591. The narrative is deeply rooted in mythological backgrounds, with the arrival of Armenians in the region traced back to the legendary figure Hayk.

The political landscape of Manzikert is intricately connected to feudal structures, conflicts between dominant powers like Rome and Iran, and the rise and fall of influential Armenian families. The Manawazean family's rule in the region faced challenges from the Orduni, ultimately leading to intervention by the monarchy. The Mamikonean family later dominated Manzikert, leaving a lasting impact on its political and religious trajectory. The article underscores the religious importance of Manzikert, particularly in the context of Christianity's spread in Armenia. The region played a crucial role in the conflicts and transformations of Christianity, with the establishment of the Surb Karapēt

Monastery and its proximity to Syriac culture contributing to its significance. The creation of the Armenian alphabet by Mesrop Mařtoc⁶ in the region further solidifies its role in the religious history of Armenia.

Manzikert's significance is not limited to political or religious aspects alone; it extends to its identity as a centre for cultural interaction between Armenian and Syriac traditions. The article discusses the Syriac-Armenian cultural exchange, highlighting the importance of Manzikert in the eighth-century synod where religious groups sought unity around theological issues. In conclusion, Manzikert emerges as a crucial element in Armenian societal memory, encompassing historical, political, and religious dimensions. Its role as an alternative Christian centre, influenced by political and feudal dynamics, has shaped its portrayal in Armenian literature. The city's association with Syriac culture further enhances its cultural and religious significance, making Manzikert a complex and pivotal part of Armenia's historical narrative.

INTRODUCTION

In terms of geography, Manzikert has played a significant role in nearly every period from antiquity to the present day, making it a frequent subject in the literature of various communities. As the region hosted diverse ethnic groups throughout history, Armenians were notable contributors who shaped the intellectual landscape in the fourth and fifth centuries. Situated in the relatively southern regions of Armenia, Manzikert held importance not only for the Armenian monarchy or feudal but also due to its strategic location amidst Roman, Iranian, and Islamic rule. Within this context, the Armenian literary tradition consistently referenced Manzikert, affirming its significance as a crucial part of Armenia. Contrary to prevailing beliefs, however, the city's importance during late antiquity and the Middle Ages extended beyond mere politics; it was intricately linked to the religious identity of the aristocratic clergy in the newly Christianized Armenian society. Consequently, ancient Armenian texts, grounded in faith, underscored the city's religious journey by initiating the region's history with a mythological narrative. This study's primary objective is to provide a comprehensive narrative of Manzikert through the region, aiming to comprehend the backdrop of the Manzikert imagery in Armenian sources from both political and religious perspectives.

1. Etymological Extensions of Regional Names

Armenia, throughout antiquity, has been a region marked by intricate and intertwined etymological concepts, heavily influenced by both Western and Eastern cultural currents. From place names to personal names, the presence of toponymic and ethnonymic classifications is evident, with a noteworthy prevalence of words of predominantly Iranian origin. This linguistic complexity extends the geography in which Manzikert is located was also affected by this situation, and the region is broadly referred to as Taron [Տարոն], Tarawn [Տարաւն], Tarwberan [Տարաբերան], Tawruberan [Տարուբերան] and Tawroy Beran [Տարոյ Բերան] in Armenian texts.¹ The most widely used name, Taron, first appears in P'awstosi Buzandac'woy Patmut'iwñ Hayoc' (Epic Histories, The History of Buzandaran), offering a detailed retrospective account of the fourth century.² The etymology of the word Taron likely traces back to a region on the Syrian border, referred to as Taronitis by Strabo in the second century BC and Tauraunitium by Tacitus.³ Reflecting the feudal structure in Armenia, the region began to emerge in Armenian literature after the fifth century, divided into a general west belonging to the Vahevuni family and east to the Słkuni family, centred on Ołakan Castle. Notably, the region saw dominance at various times by different families like Arřamuni, Paluni, or Mandakuni, eventually unified under the name Tawruberan after 591 in connection with the Roman province of Inner Armenia.⁴ According to Anania řirakac'i, Manzikert, situated within the Apahunik' settlement (gawař), was part of Tawruberan, and like many regions, its name and origin carry a mythological background.⁵ In this context, Movsēs Xorenac'i's notes stand out as a foundational narrative, describing the arrival of Armenians in the region, rooted in descent and infused with mythology.

According to the traditional narrative, Hayk, the progenitor of the Armenians, initially established himself in Anatolia, specifically in the Hark' (Bulanık) region of Taron.⁶ Subsequently, these territories

¹ The naming of the region in the sources of other communities is also related to the name Taron. For example, Tarōn [Ταρών], Taraunon Khōria [Ταραύνων Χωρία] in Greek and. Tarūn in Arab. See more, Procopius, *History of the Wars*, tr. Henry B. Dewing, vol. 1, Harvard University Press, Cambridge, 1914, p. 483; Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, eds. Gyula T. Moravcsik and Romilly J. H. Jenkins, Athlone Press, London, 1962, p. 189; *The Geography of Ananias of řirak: (Ařxarhac'oyc'): The Long and the Short Recensions*, tr. Robert H. Hewsen, DR. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992, p. 164.

² The biography of Mesrop Mařtoc', *Vark' Mařtoc'i (Life of Mařtoc)* by his pupil Koriwn, although chronologically dated before P'awstosi Buzandac'woy Patmut'iwñ Hayoc' (ca. 440) and using the name Taron, does not provide detailed information on Taron, and the region is outside Koriwn's target narrative. See Gabriele Winkler, *Koriwns Biographie des Mesrop Mařtoc'*, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1994, p. 96.

³ Strabo, *Geography*, tr. Horace L. Jones, vol. 5, Harvard University Press, Cambridge, 1928, p. 325; Tacitus, *Annals: Books 13-16*, tr. John Jackson, vol. 5, Harvard University Press, Cambridge, 1937, p. 147.

⁴ *The Geography of Ananias of şirak: (Aşxarhac'oyc'): The Long and the Short Recensions*, p. 63; Nicolas Adontz, *Armenia in the Period of Justinian*, tr. Nina G. Garsoian, Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, 1970, p. 179.

⁵ *The Geography of Ananias of şirak: (Aşxarhac'oyc'): The Long and the Short Recensions*, p. 165-166.

⁶ In the Armenian mythological narrative, there is another lineage search linked to Manzikert with a weak claim. Based on the story told by Movsēs Xorenac'i, Adontz suggests that the regional centre of the Urartian king Aram/Arame was Arzařkun, i.e. Manzikert or its vicinity. See Nicolos Adontz, *Histoire d'Arménie*, Publication de l'Union Générale Arménienne de Bienfaisance, Paris, 1946, p. 83.

were inherited by Hayk's descendants, the Manawaz, giving rise to the feudal lineage known as the Manawazeans.⁷ In a linguistic association, the city situated to the east of Hark' came to be referred to as Manazaw, Manawazakert, Manawazkert, and Manazkert, all of which share a common etymological root, formed by combining the name Manawaz with the suffix -kert.⁸ This suffix, influenced by the ancient Iranian language, signifies "to build", thereby giving these names a collective meaning of "the city of Manawaz".⁹

Conversely, the appellation "Manawaz" in Armenian literature is commonly linked to two distinct lineages. Firstly, it is correlated with the renowned name Monobazus, extensively employed within the Aršakid dynasty of Iranian descent. Secondly, there is an association with Menua (Minua, Minoa), the monarch of Urartu.¹⁰ Subsequent literary works have denominated the city based on analogous constructions, incorporating names such as Minyas(?) or Manzikert(?), as underscored by Constantinus Porphyrogenitus.¹¹

The depiction of Manzikert in classical Armenian texts reflects its evolution as a settlement over time. In the fifth-century text P'awstosi Buzandac'woy Patmut'iwn Hayoc', Manzikert is characterized as a "town/village" [awan/giwł].¹² However, in the later work Patmut'iwn Tann Artsrunec' (History of the Artsruni Family) by T'ovma Artsruni, written towards the end of the ninth century, the term "Manawaz district/land" is employed. In the Patmut'iwn Tarōnoy (History of Taron), the first and only Armenian source specific to Taron, it is described as a "small town/district" [k'alak'agiwł]. Furthermore, in the eleventh-century works of Aristakēs Lastiverc'i and Step'anos Tarōnec'i Asofik, Manzikert is referred to as a "city" [k'alak'].¹³ Hence, Armenian sources affirm the physical growth of Manzikert from ancient to medieval times, evident in the chronologically differentiated definitions.

2. Feudals and Political Structure

Manzikert, like almost every settlement in the region, was influenced by the wars and peace treaties between the two dominant powers of the late ancient period, Rome and Iran, and also by the feudal structure prevalent in Armenia. This region, belonging to the Manawazean family due to its eponymous founder Manawaz, appears in Armenian sources in narratives dating back to at least the fourth century. The most significant information regarding the size or influence of the family is found in a later document, the Zōrnamak, which refers to the military potential of the region.¹⁴ According to this list, the Manawazean family is represented by a contingent of one thousand soldiers in the entire military structure of Armenia. However, despite assumptions of the family having a not insignificant population and power based on this weak claim, it is notable that they did not establish a dominant superiority over their northern rival, the Ordunis, in their conflicts.

Indeed, the ongoing hostilities between the Manawazean family, who held sway in the region in the 330s, and the Ordunis necessitated the intervention of the monarchy. A priest originally from Manzikert, Albianos, was sent to the region to resolve the conflict. However, when this attempt proved futile, King Khosrov III (330-c. 338) and Catholicos Vrt'anēs dispatched Vač'ē, the son of Artawazd from the Mamikonean family, to eliminate both the Manawazean and Orduni families in the region. Upon Vač'ē's arrival, he eradicated all members of both families, allocating the region's lands to the

⁷ Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*, tr. Robert W. Thomson, Harvard University Press, Cambridge, 1978, p. 89.

⁸ V. F. Büchner, "Malāzgerd", in: *Encyclopaedia of Islam, First Edition (1913-1936)*, Brill, 1987, p. 201.

⁹ *Nor Baḡgirk' Haykazeen Lezui*, eds. Gabriēl Awetik'eān, Khach'atur Siwrmēlean and Mkrtich' Awgerean, vol. 1, Ī Tparani Srboyn Ghazaru, Venice, 1836-1837, p. 1093.

¹⁰ Ferdinand Justi, *Iranisches Namenbuch*, N.G. Elwert, Marburg, 1895, p. 189; Heinrich Hübschmann, *Die Altarmenischen Ortsnamen*, Oriental Press, Amsterdam, 1969, p. 450; Tadevos Hakobyan, "Manzikert", in: *Armenian Soviet Encyclopedia*, vol. 7, Armenian Academy of Sciences, Erevan, 1981, p. 210.

¹¹ Josephus, *Jewish Antiquities*, tr. Henry St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge, 1930, p. 47; Constantine Porphyrogenitus, p. 199. Honigmann, on the other hand, calls the city Mināzkird. See Ernst Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches*, Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales, Brussel, 1935, p. 96.

¹² *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, tr. Nina G. Garsoïan, Harvard University Press, Cambridge, 1989, p. 234.

¹³ Aristakēs de Lastivert, *Récit des Malheurs de la Nation Arménienne*, tr. Marius Canard and Haig Bērbērian, Éditions de Byzantion, bd de l'Empereur, 4, Brussel, 1973, p. 75; Thomas Artsruni, *History of the House of Artsruni*, tr. Robert W. Thomson, Wayne State University Press, Detroit, 1985, p. 315; Pseudo-Yovhannēs Mamikonean, *The History of Tarōn*, tr. Levon Avdoyan, Scholars Press, Atlanta, 1993, p. 92; *The Universal History of Step'anos Tarōnec'i*, tr. Tim Greenwood, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 141.

¹⁴ Adontz, *Armenia in the Period of Justinian*, p. 193.

bishoprics of Manzikert and Basean.¹⁵ Thus, a new order was established with a shift in political power, and the Manawazean family no longer held a ruling position. This new order did not endure for long before transitioning to the Mamikonean family, one of the most powerful families in Armenia. In 438/9, Taron, like many other regions, came under the protection of the Mamikoneans due to the marriage of Sahakanoyš, the only daughter of the last catholicos of the Grigor family, Sahak, to Hamazasp Mamikonean.¹⁶ This dominion left significant traces in shaping the region's future for centuries, both politically and religiously. The hero of the Battle of Vardanac' (Avarayr) in 451 against the Sasanians was Vardan Mamikonean, leading to the favouring of the Mamikoneans over rival Bagratunis in Armenian historiography until the seventh and eighth centuries.¹⁷ During this period, the Mamikoneans, who were advocates of Christian teachings for the Armenian Church, further elevated the importance of Manzikert by considering it their burial ground.¹⁸ However, the dominant Mamikonean rule in Taron, under Roman protection since 591, came to an end in the mid-ninth century, passing first to the Bagratunis and later to local principalities and the Romans.¹⁹

3. Religious Importance of Manzikert

The location and significance of Manzikert in Armenian sources appear to be more religious than political. While there are several reasons for this, the fundamental point revolves around the religious connections established through the region concerning the formation of Christianity in Armenia. Particularly, the region holds a special place in the spread of Christianity in Armenia and the theological extensions crafted by Armenian literature regarding Christianity. Although the central hub of Christianity in Armenia may seem to be in the north, an alternative in the south has always existed as an influential and significant power centre, at least as much as the north. In contrast to Agat'angelos' account of the Christian mission given to the Aršakids and Grigors, the emergence of alternative Christian supporters in the south, in Taron and shortly thereafter in Manzikert, is not coincidental. Despite Agat'angelos stating that Grigor spread Christianity throughout all of Armenia, it is noteworthy that he does not specifically mention missionary activities in the south, outside of Taron.²⁰

The situation that essentially led to Taron's involvement in the matter was the presence of pagan temples representing the cult of Vahagn, Anahita, and Astlik in the region. Among the eight (?) temples destroyed in Armenia, three of them were located in Aštišat (Yüce-tepe) in Taron, symbolizing the pagan culture.²¹ These temples were seemingly eradicated by Grigor and his followers in the name of Christianity. Furthermore, this region was where the Surb Karapēt Monastery, the first structure associated with Christianity in Armenia, was constructed.²² Consequently, this alone elevated Taron to a privileged position in Armenian Christian history. However, it is important to note that despite indications in the Christian narrative of P'awstosi Buzandac'woy Patmut'iwn Hayoc, who was likely from the Taron region, pointing to Taron as a centre of Christianity, Armenian sources tend to attribute Christianity more to the northern regions.

Taron's significance in terms of Christianity also lies in its proximity to Syriac culture and being a region where Armenian Christianity drew from the Syriac tradition. The importance of this tradition particularly manifested itself vividly in the early fifth century during the creation of the Armenian alphabet. According to Koryun, who wrote one of the first Armenian texts, the Syriac priest Daniel

¹⁵ *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, p. 70; Jean-Pierre Mahé, "Affirmation de l'Arménie Chrétienne (vers 301-590)" in: *Histoire du Peuple Arménien*, ed. Gérard Dédéyan, Privat, Toulouse, 2007, p. 172.

¹⁶ *The History of Lazar P'arpec'i*, tr. Robert W. Thomson, Scholars Press, Atlanta, 1991, p. 73; Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*, p. 315.

¹⁷ Levon Avdoyan, "Feudal Histories: Paying Court to the Mamikonians and Bagratids of Tarōn", in: *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, ed. Richard Hovannisian, Mazda Publishers, Costa Mesa, 2001, p. 77.

¹⁸ The burial sites of prominent families in Armenia were typically situated in regions with historical significance and were determined based on areas of dominance. For instance, the royal family, the Aršakids, initially chose Angl, later Ani (Kamax), and Bagawan as their burial places. See Agathangelos, *History of the Armenians*, tr. Robert W. Thomson, State University of New York Press, Albany, 1976, p. 325.

¹⁹ Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington, 1963, p. 202.

²⁰ Agathangelos, *History of the Armenians*, p. 347-349; Nina, G. Garsoïan, "Taron: As an Early Christian Armenian Center", in: *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Publishers, Costa Mesa, 2001, p. 62.

²¹ James R. Russell, *Zoroastrianism in Armenia*, ed. Richard N. Frye, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Cambridge, 1987, p. 199.

²² Agathangelos, *History of the Armenians*, p. 353; *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, p. 68-69.

played a role in the creation of the alphabet.²³ Mesrop Maštoc', who gained special prestige in the region due to his birth in Taron, travelled to Edessa and then to Samos (Samosata) with the assistance of Edessa bishop Babilos (Rabbula), where he met with a calligraphy master named Rufinius (Hrōp'anos). Following the traditional narrative, it was in Samos in 405 that Mesrop Maštoc' invented the Armenian alphabet.²⁴

In the historical process, the transformation of Christianity, which had become a significant factor in the interplay of interests between monarchs and feudal lords, into a source of conflict in Taron in the mid-fourth century is notably important. Particularly, the act of poisoning catholicos Nerses I in the village of Xax in Acilisene by King Pap of Armenia in 373, and the subsequent appointment of Sahak I from the lineage of Manzikert-based Aḅbianos as the new spiritual leader, solidified the region's mission.²⁵ Despite the Grigors enjoying considerable respect within Christian communities, King Pap's appointment of a Manzikert-based priest to the position of catholicos elevated the region to one of the religious centres that would span centuries.

The same idea is reflected in the delegation that complained with the Sasanian King Wahrām V in 428, claiming that both King Arsaces IV and Catholicos Sahak I, who were from the Grigor lineage, were pro-Roman. A priest named Surmak from the region was likely part of this delegation. Approximately 20 years later, Elišē, providing a list of bishops who gathered to make a joint decision just before the Battle of Vardanac', includes Manzikert as one of the episcopal centres.²⁶ In 452, the Catholicosate was represented by the Manzikert-based priest Melēt, and in 456, by another Manzikert-based figure, Movses. The affinity of these two priests with Syriac culture and their opposition to Rome pleased the Sasanian court while contributing to the Syriac-Armenian cultural interaction in the region. The most concrete example of this contribution materialized in the church council convened in Manzikert in 726, where the efforts of Syriac and Armenian religious groups seeking unity around common theological issues finally culminated.²⁷ The Council convened at Manzikert in 726 carried significant significance for both Armenians and Syrians. Michael the Syrian provides a comprehensive list of attendees in his Chronicle.²⁸ At the conclusion of the Council, Armenians and Syrians resolved their theological issues and found a common ground. A unity pact was drafted in both Armenian and Syriac, promising mutual commitment.²⁹ However, the Council eventually deviated from its intended purpose and failed to achieve the desired impact. Syrians, like Greeks, did not fully endorse Armenian theology.³⁰ Nevertheless, the idea of an alliance against "heretics" and the attempt to solidify common cultures in Manzikert is noteworthy in highlighting the region's importance.

CONCLUSION

The significance of Manzikert for Armenians is manifold, encompassing its presence in societal memory within a historical context and its role as a crucial alternative centre for Christianity. The region of Taron, driven by a desire to serve as an alternative religious centre due to the feudal structure and political strife within Armenia, and supported by the Mamikoneans, adopting it as a central hub, has

²³ On the other hand, after the year 387 AD, as Syriac influence increased in Armenia, the role of Syriac priest Daniel in the creation of the Armenian alphabet became crucial. See, Karen Sarkissian, *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*, SPCK, London, 1965, p. 90; Krzysztof Stopka, *Armenia Christiana Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th–15th Century)*, Jagiellonian University Press, Krakow, 2016, p. 43.

²⁴ Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*, p. 320; See also, Hagop J. Nersoyan, "The Why and When of the Armenian Alphabet", *Journal of the Society for Armenian Studies*, vol. 2, (1985-1986), p. 69.

²⁵ *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, p. 204; Moses Khorenats'i, *History of the Armenians*, p. 299; Thomas Artsruni, *History of the House of Artsrunik*, p. 131; Yovhannēs Drasxanakertc'i, *History of Armenia*, tr. Krikor H. Maksoudian, Scholars Press, Atlanta, 1987, p. 86.

²⁶ Elishē, *History of Vardan and the Armenian War*, tr. Robert W. Thomson, Harvard University Press, Cambridge, 1982, p. 81.

²⁷ Edward Mathews, *Armenian Commentary on Genesis Attributed to Ephrem the Syrian*, Peeters, Lovanii, 1998, p. xlvii-xlviii; Peter Cowe, "Doctrinal Union or Agreement to Disagree?: Armenians and Syrians at the Synod of Manazkert (726 CE)", in: *Bridging Times and Spaces: Papers in Ancient Near Eastern, Mediterranean and Armenian Studies*, ed. Pavel S. Avetisyan and Yervand H. Grekyan, Archaeopress Archaeology, Oxford, 2017, p. 61.

²⁸ *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite D'Antioche (1166–1199)*, ed. Jean-Baptiste Chabot, vol. II, Ernest Leroux, Paris, 1899-1905, p. 497-498.

²⁹ Zafer Duygu, "Julyanist Kristolojiye Karşı VIII. Yüzyılda Ermeni ve Ortodoks Süryani Kiliseleri'nin Reaksiyonları", *Yeni Türkiye Yayınları*, 2014, p. 7.

³⁰ Krzysztof Stopka, *Armenia Christiana Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th–15th Century)*, Jagiellonian University Press, Krakow, 2016, p. 89.

exerted a direct influence on the first five centuries of Armenian literature. This influence, often manifested in pioneering positions in narratives swaying towards subjective interpretations, has rendered Manzikert politically inconsequential for the city while establishing it as a significant episcopal and spiritual centre within the mission of Christianity in the region. Hence, the frequent portrayal in Armenian literature of the Ałbianos lineage from Manzikert disrupting the religious dominance of the Grigor family should be considered in this context.

The relationship between the city and Syriac culture underscores yet another dimension of its significance. Manzikert's position in Armenian Christianity and its cultural golden age has been elevated further through Syriac influence. Although the synod convened in Manzikert in 726 may not have seemingly achieved significant success, it became a clear indicator of the city's value in the eighth century. The fact that the name of the Manzikert bishop ranks second hierarchically within all of Armenia is not coincidental, signifying its prestige as comparable to that of the north. Moreover, the direct appointment of bishops to the city, as opposed to assigning them to aristocrats' palaces or residences, further confirms Manzikert's perceived importance among other congregations. Throughout the medieval period, extending to 1071, the influence of Armenian communities in the city played a determining role in its identity. This aspect, undoubtedly, has been exaggerated in Armenian texts. Although the region's population development did not surpass that of surrounding centres until the tenth century, being situated on the eastern border of the Roman Empire and possessing strategic significance regionally contributed to the growing perception of the city in Armenian texts.

REFERENCES

Ancient Sources

- Agat'angelos, *Patmut'wn Hayoc'*, ed. G. Tēr-Mkrtč'ean and S. Kanayean, Tiflis, 1909 (repr. Delmar, 1980); English trans. R.W. Thomson, *History of the Armenians* (State University of New York Press), Albany, 1976.
- Aristakés de Lastivert, *Récit des Malheurs de la Nation Arménienne*, tr. Marius Canard and Haig Bērbērian, Éditions de Byzantion, bd de l'Empereur 4, Brussel, 1973.
- Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite D'Antioche (1166–1199)*, ed. Jean-Baptiste Chabot, vol. II, Ernest Leroux, Paris, 1899-1905.
- Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. Gyula T. Moravcsik and Romilly J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, London, 1962.
- Elišē, *Elišēi vasn Vardanay ew Hayoc' Paterazmin*, ed. E. Tēr Minasyan, Erevan, 1957; English trans. R.W. Thomson, *Elishē. History of Vardan and the Armenian War* (Harvard University Press), Cambridge, Mass., 1982.
- Josephus, *Jewish Antiquities*, tr. Henry St. J. Thackeray, Harvard University Press, Cambridge, 1930.
- Łazar P'arpec'i, *Patmut'wn Hayoc' ew T'ult' ar Vahan Mamikonean*, ed. G. Tēr-Mkrtč'ean and S. Malxasean, Tiflis, 1904; English trans., R.W. Thomson, *The History of Łazar P'arpec'i* (Occasional Papers & Proceedings 4), Atlanta, 1991.
- Movsēs Xorenac'i, *Patmut'wn Hayoc'*, ed. M. Abelean and S. Yart'iwnean, Tiflis, 1913; English trans. R.W. Thomson, *Moses Khorenats'i, History of the Armenians* (Harvard Armenian Texts and Studies 4), Cambridge, Mass., 1978.
- P'awstosi Buzandac'woy Patmut'wn Hayoc'*, ed. K'. Patkanean, St Petersburg, 1883 (repr. Tiflis, 1912); English trans. N.G. Garsoĭan, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand* (Buzandaran Patmut'iwnc') (Harvard University Press), Cambridge, Mass., 1989.
- Procopius, *History of the Wars*, tr. Henry B. Dewing, vol. 1, Harvard University Press, Cambridge, 1914.

- Step'anos Tarōnec'i Asohik, *Patmut' iwn Tiezerakan*, ed. S. Malxaseanc', St Petersburg, 1885; English trans. T. Greenwood, *The Universal History of Step'anos Tarōnec'i* (Oxford University Press), Oxford, 2017.
- Strabo, *Geography*, tr. Horace Leonard Jones, vol. 5, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1928.
- Tacitus, *Annals: Books 13-16*, tr. John Jackson, vol. 5, Harvard University Press, Cambridge, 1937.
- The Geography of Ananias of Širak: (Ašxarhac' oyc') : The Long and the Short Recensions*, tr. Robert H. Hewsen, DR. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1992.
- T'ovma Arcruni, *Patmut' iwn tann Arcruneac'*, ed. K'. Patkanean, St Petersburg, 1887; English trans., R.W. Thomson, *Thomas Artsruni. History of the House of Artsrunik'* (Wayne State University Press), Detroit, 1985.
- Yovhannēs Drasxanakertc'i, *Patmut' iwn Hayoc'*, ed. M. Emin, Moscow, 1853; English trans., K.H. Maksoudian, *Yovhannēs Drasxanakertc'i. History of Armenia* (Occasional Papers & Proceedings 3), Atlanta, 1987.
- Yovhannēs Mamikonean, *Patmut' iwn Tarawnoy*, ed. A. Hakobyan, in *Matenagirk' Hayoc' 7th Century*, 5 (2005), p. 971-1126; English trans. L. Avdoyan, *Pseudo-Yovhannēs Mamikonean, The History of Tarōn* (Scholars Press), Atlanta, 1991.

Modern Studies

- Adontz, Nicholas, *Armenia in the Period of Justinian*, tr. Nina G. Garsoian, Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, 1970.
- Adontz, Nicolos, *Histoire d'Arménie*, Publication de l'Union Générale Arménienne de Bienfaisance, Paris, 1946.
- Avdoyan, Levon, "Feudal Histories: Paying Court to the Mamikonians and Bagratids of Tarōn", in; *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, ed. Richard Hovannisian, Mazda Publishers, Costa Mesa 2001, pp. 71-90.
- Büchner, V. F., "Malāzgerd", in: *Encyclopaedia of Islam, First Edition (1913-1936)*, Brill, 1987, pp. 201-202.
- Cowe, Peter, "Doctrinal Union or Agreement to Disagree?: Armenians and Syrians at the Synod of Manazkert (726 CE)", in: *Bridging Times and Spaces: Papers in Ancient Near Eastern, Mediterranean and Armenian Studies*, ed. Pavel S. Avetisyan and Yervand H. Grekyan, Archaeopress Archaeology, Oxford, 2017, pp. 61-84.
- Duygu, Zafer, "Julyanist Kristolojiye Karşı VIII. Yüzyılda Ermeni ve Ortodoks Süryani Kiliseleri'nin Reaksiyonları", *Yeni Türkiye Yayınları*, 2014, pp. 231-241.
- Garsoian, G. Nina, "Taron: As an Early Christian Armenian Center", in; *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, ed. Richard G. Hovannisian, Mazda Publishers, Costa Mesa 2001, pp. 59-69.
- Honigmann, Ernst, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches*, Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales, Brussel, 1935.
- Hübschmann, Heinrich, *Die Altarmenischen Ortsnamen*, Oriental Press, Amsterdam, 1969.
- Justi, Ferdinand, *Iranisches Namenbuch*, N.G. Elwert, Marburg, 1895.
- Mahé, Jean-Pierre, "Affirmation de l'Arménie Chrétienne (vers 301-590)" in: *Histoire du Peuple Arménien*, ed. Gérard Dédéyan, Privat, Toulouse, 2007, p. 163-212.
- Mathews, Edward, *Armenian Commentary on Genesis Attributed to Ephrem the Syrian*, Peeters, Lovanii, 1998.

- Nersoyan, J. Hagop, "The Why and When of the Armenian Alphabet", *Journal of the Society for Armenian Studies*, vol. 2, (1985-1986), pp. 51-71.
- Nor Bařgirk' Haykazean Lezui*, ed. Gabriël Awetik'eian, Khach'atur Siwrmēlean and Mkrkich' Awgerean, vol. 1-2, İ Tparani Srboyn Ghazaru, Venice, 1836-1837.
- Russell, R. James, *Zoroastrianism in Armenia*, ed. Richard N. Frye, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Cambridge; MA; London, 1987.
- Sarkissian, Karen, *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*, SPCK, London, 1965.
- Stopka, Krzysztof, *Armenia Christiana Armenian Religious Identity and the Churches of Constantinople and Rome (4th–15th Century)*, Jagiellonian University Press, Krakow, 2016.
- Tadevos Hakobyan, "Manzikert", in: *Armenian Soviet Encyclopedia*, vol. 7, Armenian Academy of Sciences, Erevan, 1981, pp. 210-211.
- Toumanoff, Cyril, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, Washington, 1963.
- Winkler, Gabriele, *Koriwns Biographie des Mesrop Maştoc'*, Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1994.

Bertrandon de La Broquière'in Seyahatnamesinde "Özümlenme" Girişimi An "Assimilation" Attempt in Bertrandon de La Broquière's Travelogue

Muhammed Ali BUDAK

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Muhammed Ali BUDAK

ORCID: [0000-0002-4610-090X](https://orcid.org/0000-0002-4610-090X)

e-mail: malibudak@yahoo.com.tr

Başvuru/Submitted: 01.01.2024

Kabul/Accepted: 28.02.2024

Atf: Budak, Muhammed Ali, "Bertrandon de La Broquière'in Seyahatnamesinde "Özümlenme" Girişimi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 194-207.

Citation: Budak, Muhammed Ali, "An "Assimilation" Attempt in Bertrandon de La Broquière's Travelogue", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 194-207.

Lisans/License:

Öz- Bertrandon de La Broquière Burgonyalı bir casustur. Senyörü olan Burgonya Dükü III. Philippe le Bon (İyi Filip) tarafından 1432 yılında Doğu'ya gönderilmiştir. Yeni bir Haçlı Seferi için istihbarat toplamak amacıyla hacı kıyafetinde deniz yoluyla Kutsal Topraklara varmış ve Yafa'da karaya çıkmıştır. Burada başta Kudüs olmak üzere çeşitli Hıristiyan kutsal mekânlarını ziyaret etmiş, kara yoluyla Suriye, Anadolu ve Balkanlar üzerinden 1433 yılında vatanına geri dönmüştür. Bu süreçte Dımaşk'ı (Şam) iki defa ziyaret etmiş, ilk ziyaretinde adını Berkuk Hanı olarak verdiği bir binadan bahsetmiştir. Bertrandon'un anlattığına göre bu binadaki taşlardan birinin üzerinde Fransız Hanedanının sembolü olan *fleur-de-lis* yani zambak çiçeği vardır. Ona göre bunun nedeni Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zahir Seyfeddin Berkuk'un Fransız Krallığından olmasıdır. Bertrandon de La Broquière'in Fransız hanedanıyla ve dolaylı olarak da Hıristiyanlıkla ilişkilendirmek istediği Berkuk hakkında söyledikleri doğruyu yansıtmamaktadır. Bununla beraber böyle bir harekette bulunan ilk kişi Bertrandon değildir. Pek çok seyahatname veya günümüzde tarihçilerin kaynak olarak kullandığı yazılı eserleri kaleme alanlar da bu tür çarpıtmalara teşebbüs etmiştir. Bu çalışmada özümlenme (assimilation) adıyla tanımlanan bu olgu, istihbarat görevinden dönmüşün ardından, senyörünün talebi doğrultusunda Bertrandon de La Broquière'in Fransızca olarak kaleme aldığı *Denizasıra Seyahat* adlı seyahatnamesinde Berkuk hakkında söyledikleri doğrultusunda incelenecektir.

Anahtar Kelimeler- Ortaçağ, Türkler, Fransızlar, Memlükler, Seyahatnameler, Özümlenme (Assimilation).

Abstract – Bertrandon de La Broquière is a Burgundian spy. He was sent to the East in 1432 by order of his seigneur Philip III (Philippe le Bon), Duke of Burgundy. In order to gather intelligence for a new Crusade, he arrives in the Holy Land by sea disguised as a pilgrim and disembarks in Jaffa. Here he visits various pilgrimage centers, primarily Jerusalem, and returns to his homeland in 1433 via Syria, Anatolia and the Balkans. During his journey, he visits Damascus twice. During his first visit, he describes a building that he named Barquq Inn. According to his account, one of the stones in this building has a *fleur-de-lis*, or lily flower, which is the symbol of the French Dynasty, engraved on it. In his opinion, the reason for this is that the Mamluk Sultan Al-Malik Az-Zahir Sayf ad-Din Barquq was from the French Kingdom. What Bertrandon de La Broquière said about Barquq, which he wanted to associate with the French dynasty and indirectly with Christianity, does not reflect the truth. In addition, Bertrandon is not the first person to make such a distortion. Those who wrote many travelogues or written works used as sources by historians today have also attempted such distortions. In this study, this phenomenon, defined as assimilation, will be examined in line with what Bertrandon de La Broquière said about Barquq in his travelogue titled *Le Voyage d'Outre-Mer*, which he wrote in French upon his seigneur's request, after his return from duty.

Keywords- Medieval Period, Turks, French, Memluk Sultanate, Travelogues, Assimilation.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The use of travelogue-type works as sources in Turkish historiography started with Mehmet Fuat Köprülü. Because, while listing the sources of 14th century Anatolian geography, apart from the works written in the Ilkhanids and Egypt, which provide limited information, he specifically mentioned Ibn Battuta's travelogue. Another traveler who came to Anatolia exactly a century after Ibn Battuta (1432-1433) was Bertrandon de La Broquière.

Bertrandon de La Broquière is a Burgundian spy. He was sent to the East on a secret mission by the Duke of Burgundy, Philippe le Bon (Philip III the Good), in 1432. He reaches Jaffa by sea from Venice and visits the surrounding Christian pilgrimage sites. Then he passes to Anatolia via Syria. He reaches the Byzantine Empire through the lands of the Ramadanid Emirate, the Karaman Emirate and eventually the Ottomans. He leaves Constantinople on January 23, 1433, continues his way through Europe and returns to his homeland. Bertrandon's main purpose, seemingly coming to the Holy Land as a pilgrim, is to collect intelligence for a new Crusade that Philippe le Bon is considering. Charles Henri Auguste Schefer, who published the manuscript of the travelogue, proves in his preface to the work, with the information obtained from archive records, that Bertrandon de La Broquière had already fulfilled such covert duties and that he continued these activities after returning from the East.

Bertrandon de La Broquière records what he saw during his mission in the East and later, both to guide those who wanted to travel to these places and because his lord made such a request, he wrote his experiences in French and transform them into a book called *Le Voyage d'Outre-Mer* in 1459. Bertrandon de La Broquière begins his journey in February 1432, and describes the part up to Syria "without giving much detail, only lightly touching on it, since the roads leading to Jerusalem are known to everyone." After passing from France to Italy, he leaves Rome on March 25, reaches Venice, and sails to the Mediterranean on May 8, boarding one of the two ships that takes pilgrims to the Holy Land. After disembarking in Jaffa, he begins his pilgrimage, visiting many places sacred to Christianity, including Jerusalem, Bethlehem, Mount Sinai, and Nazareth. These visits of his, his statement that he saw the Tombs of the Innocents in Murano, which he named Reault, while he was in Venice, and his description of the members of the Cordelier Sect, among the various Christian communities that came to Jerusalem, as "educated and pure Christians", shows how sincere a Christian he is: The fact that he explains that he was subjected to various religious practices just to extort money from him at another pilgrimage site called Notre Dame de Serdenay (Monastery), sixteen miles north of Damascus, reveals that this sincerity, in addition to his other character traits, is not blind bigotry. During his first visit to Damascus, he sees a stone engraved with a *fleur-de-lis*, the coat of arms of the French dynasty, in an inn and named it the Barquq Inn. After this, he praises the Mamluk Sultan Al-Malik Az-Zahir Sayf ad-Din Barquq, who died approximately 35 years before his visit to these lands, and associates him with the Kingdom of France and indirectly with Christianity.

Bertrandon de La Broquière's behavior like this once again shows that, in historical research, sources that spontaneously become sources, that is, sources that do not aim to preserve any memories and that are not consciously created, are much more reliable than consciously created sources. Even Bertrandon, who was believed to be able to make impartial observations and was probably given such a task because of this feature of his, could not neutralize this human characteristic in *Le Voyage d'Outre-Mer*. Therefore, first of all, such works and, if possible, the person who created the work used must be examined very carefully.

Secondly, it should be noted that Bertrandon had a kind of "seigneur loyalty" that led him to travel so far from his country and under extremely difficult conditions, and to engage in such covert activities that would probably never come to light or were not expected to come to light. Since it was not possible to talk about a kind of patriotism in the Middle Ages in its modern form and meaning, the biggest driving force of his activities was the love and loyalty he felt for his lord Philippe le Bon - which brings to mind the bond between Jean de Joinville and Louis IX. The combination of these feelings and the factors such as coming across a trace of his own culture, far away from his country, and the sense of respect that the political, religious and commercial features of the Mamluk Sultanate created in Bertrandon, led to the fact that he, like others, felt the need of creating a kind of association and assimilation between them.

GİRİŞ

Yol betiği de denilen seyahatname türü edebi eserlerin Türk tarih yazımında kaynak olarak kullanılması Mehmet Fuat Köprülü ile başlamıştır.¹ Zira bizzat kendisi XIV. yüzyıl Anadolu coğrafyasından bahseden kaynakları sayarken İlhanlılar ile Mısır'da yazılan ve sınırlı bilgi veren eserlerden başka İbn Battuta'nın seyahatnamesini özellikle belirtmiştir.² İbn Battuta'dan tam bir asır sonra (1432-1433) Anadolu'ya gelen bir başka seyyah da Bertrandon de La Broquière'dir.

Bertrandon de La Broquière Burgonyalı bir casustur.³ Burgonya Dükü III. Philippe le Bon (İyi Filip) tarafından 1432'de gizli bir görevle Doğu'ya gönderilmiştir. Kendisi Venedik'ten deniz yoluyla Yafa'ya ulaşmış, başta Kudüs olmak üzere çevredeki Hıristiyan kutsal mekanlarını ziyaret etmiştir. Sonra Suriye üzerinden Anadolu'ya geçmiş,⁴ Ramazanoğulları, Karamanoğulları ve nihayetinde Osmanlı toprakları üzerinden Bizans İmparatorluğu'na ulaşmıştır. Konstantinopolis'ten 23 Ocak 1433'te ayrılarak Avrupa üzerinden yoluna devam ederek vatanına geri dönmüştür. Görünüşte bir hacı gibi Kutsal Topraklara gelmiş olan Bertrandon'un asıl amacı Philippe le Bon'un planladığı yeni bir Haçlı Seferi için istihbarat toplamaktır⁵ ki seyahatnamenin el yazmasını neşreden Charles Henri Auguste Schefer, esere yazdığı önsözde, Bertrandon de La Broquière'in bu tür örtülü görevleri zaten yerine getirdiğini ve Doğu'dan döndükten sonra da yine bu faaliyetlerine devam ettiğini arşiv kayıtlarından elde ettiği bilgilerle göstermektedir.⁶ Bertrandon de La Broquière doğudaki bu görevi esnasında gördüklerini yanındaki "*küçük hatıra defterine*" kaydetmiş, daha sonra hem buralara bir seyahat yapmak isteyenlere yol göstermesi hem de senyörü böyle bir istekte bulunduğu için yaşadıklarını Fransızca kaleme alarak 1459 yılında *Denizaşırı Seyahat* (Le Voyage d'Outre-Mer) adıyla kitap haline getirmiştir.⁷

Bertrandon de La Broquière'in seyahatnamesini neşreden Ch. Schefer, esere yazdığı önsözde, kendi zamanına kadar yapılan kısmi veya tam tercümelere, bildirilere, çalışmalara vs. dair kısa bilgiler vermiştir.⁸ Semavi Eyice de makalesinde bunları büyük oranda tekrarlamakla yetinmiş, çalışmasının ilgili yerlerindeki dipnotlarda *Denizaşırı Seyahat*'i araştırmalarında kullanan Jean Ebersolt ve Nicolae Iorga'dan bahsetmiştir.⁹ Bu seyahatname – çoğu seyahatname gibi – büyük oranda, hâlihazırda yapılmakta olan çalışmaları destekleme ve tamamlama amacıyla kullanılmış,¹⁰ ancak az sayıda müstakil

¹ Fuat Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", *Edebiyat Araştırmaları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 1986), 7-8; Erdem Sönmez, "Annales Okulunun Türkiye'deki Tarih Araştırmalarına Etkisi", içinde *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yaya Kemal Taştan, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), 256.

² Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, 1991), 16.

³ Halil İnalçık, "The Ottoman Turks and The Crusades, 1329-1451", içinde *A History of The Crusades*, C 6, ed. Kenneth M. Setton-Harry W. Hazard-Norman P. Zacour, (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1989), 275; Christopher Tyerman, *God's War, A New History of The Crusades*, (London: Penguin Books, 2007), 846.

⁴ Bertrandon'un bu esnada Dulkadiroğulları olarak bilinen beyliğin adını Surgadiroly [*Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de La Broquière*, ed. Charles Henri Auguste Schefer, (Paris: Ernest Leroux Editeur, 1892), 82, 102] olarak vermesi, Eyice'ye göre [Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6, S. 1-2 (1975): 94, d.n. 23] bu Türkmen beyliğinin adının o dönemde Zulkadiroğulları olarak söylendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Uzunçarşılı ise Osmanlı tarihlerinde de Zülkadir şeklinde yazılan bu ad yerine Türkiye Türkçesine daha uygun olduğunu belirttiği Dulkadir şeklini kullanmayı tercih etmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 1969), 169.

⁵ Eyice, "Bertrandon de la Broquière," 87.

⁶ "Nitekim 1423'te, Navarre Kralı Charles III ve Foix Kontu Jean nezdinde yerine getirilecek gizli bir görev Bertrandon'a veriliyordu." "1431 yılı içinde Bertrandon de La Broquière ve Pierre de Vauldret, Bourgogne düküne Bruxelles'de bazı gizli hizmetlerde bulunmuşlardı." "Yine Jehan Abonnel'in 31 Aralık 1432'de kapatılmış hesap kayıtlarının bir maddesi dikkat çekicidir. Bu madde, Bertrandon de La Broquière'in denizaşırı seyahate yalnızca Philippe le Bon'un emri üzerine çıktığını reddedilemez bir biçimde göstermektedir. Gerçekten Jean Abonnel'in belirttiğine göre kendisine giyim kuşam teminine ve senyörümüzün verdiği emirden de anlaşıldığı gibi şu günlerde gönderileceği bazı uzak ülkelerdeki gizli seyahatini onuruyla yapabilmesine yardım için Flandre akçesi olarak iki yüz lira kırk gros tutarındaki meblağı, senyörümüz, başyaver Bertrandon de La Broquière'e ihsan etmiştir." "... (1436 yılında) böylece Bertrandon'a, efendisinin kendisine yüklediği görevler ve kimseye bildirmemesini istediği işler için Flanders akçesiyle 70 lira naklen ödenmiştir." vs. Bkz. Bertrandon de La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 49-56.

⁷ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 258, 298.

⁸ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 43-47.

⁹ Eyice, "Bertrandon de la Broquière," 90-91, 103 d.n. 46, 109 d.n. 63.

¹⁰ Peter Schreiner, "Konstantinopolis'te Seyyahlar ve Rehberleri", çev. A. Ufuk Kılıç, *Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 302-318; Mehmet Ali Kapar, "İki Seyyah Bir Kültür: Broquière ve İbn Battuta Seyahatnamelerine Göre Türklere Yemek Kültürü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41 (2019), ss. 427-444; Zeynep Kocabıyıkoglu Çeçen, "Praising The Turk After Nicopolis: French Sources", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36, S. 1 (2021), 187-207; Emine Erdoğan Özünlü, "Moğollarda ve Osmanlılarda 'At ve Süvari' Geleneği",

bir çalışmanın konusu olabilmıştır ki bunların başında yukarıda adı geçen Semavi Eyice'nin hem tanıtma hem de kısmi araştırma makalesi gelmektedir. O, bu makalesinde Bertrandon'un İslam topraklarında yaşadıklarını özetleyerek anlatmış ve kimi yerlerde açıklamalar yapmıştır.¹¹ Batı yazınında yapılan çalışmaların sayıca daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.¹²

Burada Bertrandon'un Memlük Sultanı (el-Melikü'z-Zahir Seyfeddin) Berkuk'u Hıristiyan kültür dairesine dâhil etme girişiminin muhtemel kaynakları ve nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır.

1. II. Memlük Sultanı (el-Melikü'z-Zahir Seyfeddin) Berkuk

Bertrandon de La Broquière 1432 Şubat ayında yolculuğuna başlamış, "*Kudüs'e giden yollar herkes tarafından tanındığı için Suriye'ye kadar olan bölümü fazla ayrıntı vermeden, hafifçe değinerek*" anlatmıştır. Fransa'dan İtalya'ya geçtikten sonra geldiği Roma'dan 25 Mart'ta ayrılarak Venedik'e ulaşmış ve hacı adaylarını Kutsal Topraklara götüren iki gemiden birine binerek 8 Mayıs'ta Akdeniz'e açılmıştır.¹³ Yafa'da karaya çıktıktan sonra haccını gerçekleştirmeye başlamış, bu süreçte başta Kudüs, Beytüllahim, Sina Dağı, Nasıra olmak üzere Hıristiyanlık için kutsal olan pek çok yeri ziyaret etmiştir.¹⁴ Onun bu ziyaretleri, Venedik'teyken adını Reault olarak verdiği Murano'da¹⁵ Masumların Mezarlarını¹⁶ gördüğünü söylemesi ve Kudüs'e gelen çeşitli Hıristiyan cemaatlerinden sadece Cordelier Tarikatı üyelerini "eğitilmiş ve saf Hıristiyan" olarak tanımlaması,¹⁷ ne kadar samimi bir Hıristiyan olduğunu gösterirken; Dımaşk'ın (Şam) on altı mil kuzeyindeki Notre Dame de Serdenay (Manastırı) adlı başka bir hac yerinde sadece ondan para almak için çeşitli dini uygulamalara maruz kaldığını anlatması¹⁸ da bu samimiyetinin, diğer karakter özelliklerine ek olarak gözü kapalı bir bağnazlık olmadığını ortaya koymaktadır.

Bertrandon de La Broquière Dımaşk'a ilk kez geldiğinde, tüccarların mallarını koyabildikleri, adı Berkuk Hanı olan bir handan bahsettikten sonra Memlük Sultanı Berkuk'u övmüş ve ardından şunları söylemiştir: "*Bu Berkuk yiğit bir adamdı ve ülkede büyük bir ün yapmıştı. Kendisinin Fransa Krallığı'na mensup olduğuna inanıyordu; nitekim o binanın inşa edildiği taşlardan birine zambak çiçekleri işlenmişti ve görünüşe göre bu çiçekler, bina yapıldığından beri oradaydı. Berkuk'un kökeni ne olursa olsun kendisi muteber bir kişiydi...*"¹⁹

Altay Toplulukları, ed. İlhan Şahin ve diğerleri, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2022), 165-180, verilebilecek örnekler arasındadır.

¹¹ Eyice, "Bertrandon de la Broquière," 85-126.

¹² Attila Bărâny, "Burgundian Crusader Ideology in Bertrandon de la Broquière's *Le Voyage d'Outremer*", *Byzance et l'Occident III-Écrits et Manuscrits*, ed. Zoltán Farkas, László Horváth ve Tamás Mészáros, (Budapest: Collège Eötvös József, 2016), 17-39; Victoria Turner, "Passage, Passing et Passeur – Bertrandon de la Broquière et son *Voyage d'Outremer*", *Atlante. Revue d'études romanes*, S. 12 (2020), 279-301; Boris Stojkovski, "Bertrandon de la Broquière on Byzantium and Serbia. Richness and Decline in the Age of the Ottoman Conquest of the Balkans", *Byzanz und das Abendland V: Studia Byzantino-Occidentalia*, hrsg. Erika Juhász, (Budapest: Eötvös-József-Collegium, 2018), 115-131; David Joseph Wrisley, "The Loss of Constantinople and Imagining Crusade at the Fifteenth-Century Court of Burgundy", *al-Abhath*, S. 55 (2007), 81-115; Rafael Beltrán, "Pero Tafur y Bertrandon de la Broquière en Constantinopla: la imagen ceremonial de María de Trebisonda y los encuentros diplomáticos en torno al concilio de Ferrara-Florença (1438-1439)", *Medievalia*, S. 21 (2018), 25-74; Nissaf Sghaier, "Les voyageurs occidentaux à la découverte de l'altérité musulmane au bas Moyen Âge – L'exemple de Bertrandon de la Broquière", *Frontière.s. Revue d'Archéologie, Histoire et Histoire de l'Art*, S. 1 (2019), 35-44; Gligor Samardžić ve Goran Popović, "The Importance of the Ottoman-era Travelogues for the Reconstruction of the Roman Road Network in Bosnia and Herzegovina", *Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature*, ed. Boris Stojkovski, C 2, (Budapest: Trivent Medieval, 2020), 1-16; Albrecht Classen, "Encounters Between East and West in the Middle Ages and Early Modern Age", *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times*, ed. Albrecht Classen, (Berlin: De Gruyter, 2013), 49-57, verilebilecek örnekler arasındadır.

¹³ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 102, 105.

¹⁴ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 107, 108-110, 135-138.

¹⁵ Deborah Howard, "Venice as Gateway to the Holy Land: Pilgrims as Agents of Transmission", *Architecture and Pilgrimage, 1000-1500: Southern Europe and Beyond*, ed. Paul Davies, Deborah Howard ve Wendy Pullan, [Surrey (UK): Ashgate, 2013], 99. Ayrıca bkz. Jan Morris, *Venice*, (London: Faber & Faber, 1974).

¹⁶ İsa'nın doğduğunu haber alan Yahudi Kralı Herod'un (Hirodes) içlerinden birinin İsa olmasını umarak öldürülmesini emrettiği için katledilen, iki yaşından küçük çocuklara verilen isim. Bkz. Matta 2: 1-18; *A Dictionary of The Bible*, "Herod", ed. William Smith, [Hartford (Connecticut): S. S. Scranton & Co., 1897], 323.

¹⁷ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 105, 109.

¹⁸ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 149-151.

¹⁹ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 128-129. "Ce Berkoc fu vaillant homme, car encores en est renommée audit pays. Et croy qu'il fu du royaume de France, car il y a entaillé en une Pierre de ladite maison les fleurs de lis et samble qu'elles y soint depuis que ladite maison fu faiete premierement." *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de La Broquière*, 36-37.

Bertrandon'un bahsettiği, üzerinde Fransız Hanedanı'nın arması olan *fleur-de-lis*'lerin bulunduğu taşlar daha sonraki yüzyıllarda Dımaşk'ı ziyaret eden seyyahların²⁰ da ilgisini çekmiştir. Thévenot'un, Schefer'in ve Wetzstein'in, bölgede bulunan ve Fransızlar tarafından yapılan binalardaki taşların, daha sonraki dönemde buralarda yaşayanlar tarafından kullanıldığı yönündeki düşünceleri²¹ en akla yatkın açıklamadır. 1437 yılının sonlarına doğru deniz yoluyla Konstantinopolis'e giderken Truva kentinin harabelerine uğrayan Pero Tafur da bu pratik uygulamayı bir adım ileri taşımış ve Türklerin eski zamanlardan kalan yapıları kutsal kabul ettiklerini, bunlara zarar vermediklerini hatta evlerini bunlara bitişik yaptıklarını söylemiştir.²²

Bertrandon'un Sultan Berkuk'u, *fleur-de-lis*'ler aracılığıyla Fransız hanedanına – ve dolaylı yoldan Hıristiyanlığa – ait biri olarak göstermesi doğru değildir. Çünkü İbn Tağriberdi, Berkuk'un Çerkesya'dan geldiğini söylemekle kalmamış, kabilesi olarak Kesa adını dahi vermiştir. Ona göre Berkuk, ülkesinden alınarak Kırım'da satılmış, Mısır'a getirilmiş, Atabek Yelbuga el-Ömeri tarafından da 1362 civarında satın alınmıştır.²³ Memlük sisteminin Ortaçağ Türk ve Müslüman devletlerindeki önemi malumdur.²⁴ İslam tarihinde ilk kez Abbasiler tarafından kullanılmaya başlanan memlüklerin zaman içinde Abbasiler yönetimindeki bölgelere yayılması ve güçlenmeleri Abbasilerin aleyhine bir durum olmuş, Türk memlükler Mısır'da Abbasilere karşı bağımsızlık mücadelesine başlayarak Tolunoğlu Ahmed zamanında bir devlet kurmuşlardır. Bundan sonra Eyyübilere kadar olan süreçte bu bölgede kurulan İhşidiler ve Fatimiler de memlük sistemini uygulamak mecburiyetinde kalmış, nihayetinde özellikle Kıpçak ve Maverânnehir bölgelerinden getirilen memlükleri kullanan Eyyübililer Devleti'nin zayıflamasından sonra Mısır merkezli bir Memlük Devleti kurulmuştur.²⁵ Aynicalut Savaşı'ndan (1260) sonra Altın Orda ve İlhanlılar arasında başlayan düşmanlık (bir memlüğün çocuğu memlük olamadığı ve bundan dolayı sürekli yeni kölelere ihtiyaç duyulduğu için)²⁶ Memlük Devleti ile Altın Orda'nın yakınlaşmasına neden olmuştur.²⁷ Bu yakınlaşmanın bir diğer nedeni, XIII. yüzyılda İslam dünyasına köle sağlayan ana kaynaklardan olan ve Memlük Devleti'nin kurulmasıyla daha da önemli hale gelen Kıpçak coğrafyasının Altın Orda hâkimiyetinde bulunmasıdır. Buradan Karadeniz aracılığıyla Anadolu, özellikle Sivas şehrine getirilen köleler güneye ve Mısır'a gönderilirken, Memlük

²⁰ "O Kapıyı (Bab Şarki) geçtiğimizde sağa döndük ve biraz ilerledikten sonra şehrin duvarında yer alan kare kulelerden birinde, yerden yaklaşık üç buçuk metre yukarıda, iki kumtaşı gördük. Bunların her birinin üzerindeki *Flower-de-luce*'ler çok iyi bir şekilde işlenmişti. Üçüncü bir taşın üzerinde *Lingua Franca* ile kazılı bir yazı vardı ama çok silinmiş olduğu için okunmuyorlardı. Diğer iki taşın, üzerinde *Flower-de-luce* olan yüzlerine ayrıca iki aslan kazınmıştı ve her bir aslana yakın olarak büyük bir devedikeni vardı. Bazıları bu kulenin Fransızlar tarafından yapıldığına inanacaktır ki imkânsız değildir. Ama Türklerin zaten kesilmiş ve oyulmuş bu taşları Baniyas'tan veya daha önceden Fransızların elinde bulunan, sonradan Türklerin eline geçince onlar tarafından yıkılan bir yerden getirmiş olmaları daha muhtemeldir. Türkler tembel oldukları için taşları kendileri kesmek yerine zaten hazır kesilmiş taşları uzaktan getirmeyi tercih ederler." Jean de Thévenot, *Travels Into The Levant, Part II, Book 1*, çev. Archibald Lovell, (London: H. Clark, 1687), 14; "[Şam, Salhat yöneticisi Emir İzzeddin Aybek tarafından yaptırılan İzziye Medresesi'ndeki (İbrahim Yılmazçelik, "Türk Hâkimiyetinin Şam'ın Fiziki Yapısına Katkıları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 10, S. 1 (2014), 29)] Cami, önceden kiliseymiş ve Fransız kökenliymiş gibi görünüyor. Çünkü *französischen Lilien* sadece bu camideki taşlarda değil aynı zamanda şehrin ana kapısının üzerindeki büyük, oldukça düzgün kesilmiş büyük bir taşın üzerinde de bulunuyor." Johann Gottfried Wetzstein, *Reisebericht über Hauran und die Trachonen nebst einem Anhang über die sabaischen Denkmäler*, (Berlin: Verlag von Dietrich Reimer, 1860), 70.

²¹ La Broquière, *Denizaşırı Seyahat*, 129, d.n. 1; Thévenot, *Travels Into The Levant*, 14; Wetzstein, *Reisebericht über Hauran*, 70.

²² Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, çev. Hakan Kılınç, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 137.

²³ İbn Tağriberdi, *En-Nücum'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Durmuş Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 253-254.

²⁴ Memlük Devleti hakkında bkz. Mehmed Cenab Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961; Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlükleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989; Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler (1250-1517)*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

²⁵ Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlükleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 99-100.

²⁶ Süleyman Kızıltoprak, "Memlük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004, 89.

²⁷ Reuven Amitai-Preis, *Mongols and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 77-82; Fatih Bostancı, "Altın Orda Devleti ve Memlûklü Devleti Arasında Diplomatik İlişkiler 1261-1264 (Berke Han ve Baybars Dönemi)", *Orta Çağ'da Diplomasi*, ed. Ercan Görgedir, (İstanbul: Efe Akademi, 2020), 89.

Devleti ve İlhanlılar arasında düşmanlık başlayınca²⁸ Memlükler de Bizans İmparatorluğu ile yakınlaşmış ve hatta köle ticareti için izin almaya çalışmışlardır.²⁹

Köle ve esir ticareti denince ilk akla gelen savaş ve çatışma gibi durumlarda ele geçirilen insanlar olmakla beraber Karadeniz'in kuzeyindeki coğrafyada insanların çocuklarını satması sık rastlanan bir durum olmuştur.³⁰ XII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bir yolculuk gerçekleştiren Yahudi seyyah Tudelalı Benjamin, Prag'da yaşayan ve Rusya halkı olduğunu söylediği Slavların çocuklarını sattıklarını,³¹ el-Ömeri ise Kıpçaklar da dâhil olmak üzere Karadeniz'in kuzeyindeki çeşitli toplulukların bazen kılıktan kurtulmak bazen vergi karşılığı çocuklarını sattıklarını, bazı durumlarda da ceza amacıyla hırsızların çocuklarının çalınıp satıldığını kaydetmiştir.³² Önce Niğbolu Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'e esir düşen, sonra Ankara Savaşı'nda Timur Bey'e ve ondan sonra da Timur'un ardıllarının esiri haline gelen Schiltberger, Karadeniz kıyısındaki Çerkeslerin (Strachas) Rum-Ortodoks inancında olduğunu söyledikten sonra çocuklarını Müslümanlara sattıklarını yazmış ama hemen sonra Türkler ve Moğollar arasında uygulanan³³ ölünün ağaca bırakılmasına dair bir ananelerini anlatmıştır.³⁴ Son olarak XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kırım'a uğrayan İspanyol seyyah Pero Tafur, Kefe'de, Tatarların çocuklarını sattıklarını, burada aracıları bulunan Mısır Sultanı'nın bunları alıp Kahire'ye gönderdiklerini kaydetmiştir. Onun, Hristiyanların, Papa'dan aldıkları süresiz bir mektupla, Müslümanların elindeki Hristiyanları satın alarak kurtardıklarını ve satın alınan bu Hristiyan topluluklar arasında Çerkesleri de sayması dikkat çekicidir.³⁵

Semavi dinlerin bu bölgede yani Karadeniz'in kuzeyinde yayılmasına bakılacak olursa, Hristiyanlığın ilk kez buraya 230 civarında gelen Got kabileleri arasında ve III. yüzyılın ikinci yarısında olduğu görülmektedir.³⁶ 325'te ise piskoposlukla temsil edecek duruma gelmişlerdir. Çünkü İznik Konsili'ne katılanlar arasında iki adet Got piskoposunun adı, Gotyalı (Gothia) Theophilus ve Boğazlı (Bosporus) Cadmus, geçmektedir.³⁷ Yahudiliğe dair izlere ise yine miladi ilk yüzyıllarda Taman Yarımadası'nda rastlanmaktadır. VII. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu'nda başlayan ve uzun bir süre devam eden Yahudi aleyhtarı tutum yüzünden bu bölgeye yapılan Yahudi göçü de artmıştır.³⁸ İslamiyet ise ilk olarak İtil Bulgarları arasında ve büyük ihtimalle IX. yüzyılın başlarında burada yayılmaya başlamıştır.³⁹ Türk-İslam kültürünün Doğu Avrupa'daki temsilcisi bu devlet Moğollar

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 13. Baskı, 2014), 518-519; Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I: Şemseddin Altun-Aba Vakfıyesi ve Hayatı", *Bellekten*, 11, S. 42 (1947), 215.

²⁹ Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcın Bihter Barlas, (İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, 2016), 41-43; Arslan Kılıç, "Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2019), 196, 198.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2000; Zübeyde Güneş Yağcı, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları* 8, S. 12 (2006), 12-30; Ch. Schafer, *Monumenta Historiae Patriae (Leges municipales)* külliyyatı içindeki Officium Gazere bölümünde Cenevizlilerin Kırım'daki durumlarının belirlendiğini ve bu belgeyle onların Mısır'a, Berberilere ve İspanya'daki Müslüman devletlere erkek ve genç kız köle naklini yasakladığını; Kefe'deki Venediklilerin XIV. ve XV. Yüzyıllarda Tatarların kaçırdığı Çerkesleri Mısır'a sattıklarını söylemiş fakat cilt numarası vermemiştir. Bkz. La Broquière, *Deniz aşırı Seyahat*, 152, d.n. 2.

³¹ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri: Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia*, çev. Nuh Arslantaş, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2009), 132.

³² Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Durmuş Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, 116-118, 120-121, 127-128.

³³ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006), 272; Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1994), 220.

³⁴ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1995), 119; Barbaro, Tana'da Fransiskan Tarikatı'na bağlı bir rahibin bir oğlan çocuğu satın aldığını, Petriche adıyla rahip yaptıkları bu çocuğun adının Circasso (Çerkes?) olduğunu söylemektedir. Bkz. Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, 2016), 14.

³⁵ Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, 155.

³⁶ Knut Schaferdieck, "Germanic and Celtic Christianities", *The Cambridge History of Christianity-Constantine to c. 600*, ed. Augustine Casiday ve Frederick W. Norris, C 2, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 52.

³⁷ *Analecta Nicaena: Fragments Relating to the Council of Nice*, çev. Benjamin Harris Cowper, (London and Edinburgh: Williams and Northgate, 1857), 18, 27; Ralph W. Mathisen, "Barbarian Bishops and the Churches 'in barbaricis gentibus' during Late Antiquity", *Speculum* 72, S. 2 (July 1997), 670. Ayrıca bkz. Roderic L. Mullen, *The Expansion of Christianity-A Gazetteer of Its First Three Centuries*, (Supp to *Vigiliae Christianae*, C 69), (Leiden: Brill, 2004), 152-154.

³⁸ Mihail İllarionoviç Artamonov, *Hazar Tarihi*, çev. Durmuş Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 3. Baskı, 2008), 346; Mesudi, *Muruc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*, çev. Durmuş Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 4. Baskı, 2017), 136.

³⁹ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015), 202; Mesudi, *Muruc ez-Zehab*, 142; Ebu Hamid Muhammed el-Gırnati, *Gırnati Seyahatnamesi*, çev. Fatih Sabuncu, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, 2018), 190;

tarafından yıkılmış olmakla beraber oluşturduğu kültür yaşamaya devam etmiş,⁴⁰ burada kurulan Altın Orda Hanlığı da Berke Han'ın zamanında İslamiyet'e geçmiştir. Bununla beraber bu İslamiyet'in yüzeysel bir kabul olduğu ve herkes için geçerli olmadığı dikkati çekmektedir.⁴¹ Zira eski inancında yaşamaya devam eden Türkler ve Moğollara ek olarak Hıristiyanlar da Altın Orda Hanlığı içinde mevcut olmuştur.⁴² İbn Battuta Kefe civarında Hıristiyan Kıpçaklarla karşılaşmıştır.⁴³ XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde burada bulunan Josaphat Barbaro, "Tatarların" arasında halen çok sayıda "putperest" olduğunu ama kendilerini gizlediklerini öğrenmiş ve muhtemel bir sunu kalıntısına denk gelmiştir.⁴⁴ Karadeniz'in kuzeyinde aynı dönemde bulunmuş olma ihtimali yüksek olan Schiltberger, Kefe şehrinde Hıristiyanlar dâhil olmak üzere altı dinden insanların yaşadığını söylemiş ve bunları Katolikler, Rum Ortodokslar, Ermeniler, Suriyeliler, Müslümanlar ve Yahudiler olarak saymıştır ki bunlardan üçünün, (Katolik, Ortodoks ve Ermeni) patrikliği vardır.⁴⁵

Bertrandon'un Berkuk'u bu şekilde Hıristiyanlığa dâhil etme girişimi Eyice'nin de dikkatini çekmiş, fakat o sadece "takdir duyduğu Müslümanları muhakkak Hıristiyanlığa bağlamaya gayret harcar" demekle yetinmiştir.⁴⁶ Bu tür bir "özümleme (*assimilation*)" hastalığından mustarip olan sadece Bertrandon da değildir. Bu duruma en iyi örnek olarak Moğol Hanı Möngeke (Mengü) Han gösterilebilir. Korykoslu Hayton'un vaftiz ettirerek Hıristiyan dinine geçirdiği Möngeke'yi,⁴⁷ Cüzcani, tahta çıkışı esnasında ve Berke'nin ısrarıyla olmak üzere kelime-i şahadet getirterek Müslüman yapmıştır.⁴⁸ Hâlbuki bizzat Möngeke, kendi inancını, ona elçi olarak gönderilen Wilhelm von Rubruk'a anlatmıştır.⁴⁹ Bir diğer örnek de Evliya Çelebi'dir. Kendisi Bertrandon'un yaptığını bu sefer tersine çevirerek Fransız krallarının II. Bayezid'in kardeşi Cem Sultan'ın soyundan geldiklerini söylemiştir.⁵⁰ Her iki örnekte de ortak nokta karşı tarafın uluslararası alanda ciddi bir saygınlığa sahip olmasıdır. Möngeke Han dünyanın en büyük kara imparatorluklarından⁵¹ birinin Büyük Han'ı iken; Fransa da Evliya Çelebi'nin döneminde Avrupa'nın en büyük kara gücü⁵² olmuştur.

Memlük Devleti'nin uluslararası alanda fakat Avrupa özelinde olan ilişkileri ise öncelikle Haçlı Seferleri ve ikinci olarak da ticari bağlarla ilgilidir. Çünkü bu devletin üzerinde kurulduğu ve Ümit Burnu Yolu'nun keşfinden önce Doğu ile Batı arasındaki en kullanışlı güzergâhı sağlayan Mısır,⁵³ özellikle III. Haçlı Seferi'nden sonra Avrupalı devletlerin, yeni bir sefer hedefi olarak gündemine girmiş, IV. Haçlı Seferi'nin Mısır üzerine yapılmasına karar verilmiştir. Burayla olan ticari bağlarını korumak isteyen Venedik'in müdahalesiyle sefer Bizans İmparatorluğu başkentine yöneltilmiştir.⁵⁴ Mısır'da Eyyübi hâkimiyetinin sonuna ve Memlük hâkimiyetinin başlangıcına tesadüf eden VII. Haçlı Seferi'nde,

Nesimi Yazıcı, "İdil (Volga) Bulgar Hanlığı'nda İslamiyet", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 404.

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 26. Baskı, 2006), 208.

⁴¹ el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 120.

⁴² Nadir Devlet, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C 9, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 141.

⁴³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C 1, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2004), 463. Ayrıca bkz. Fuad Köprülü, "İslam Sufi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri", çev. Yaşar Altan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, (1970), 145, d.n. 18.

⁴⁴ Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 17-18.

⁴⁵ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, 118-119.

⁴⁶ Eyice, "Bertrandon de la Broquière," 92, d.n. 46.

⁴⁷ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 100-104.

⁴⁸ Minhaj al-Din ibn Umar al-Uthmani, *A General History of the Mohammedan Dynasties of Asia, including Hindustan, from AH 194 (810 AD) to AH 658 (1260 AD) an the irruption of the Infidel Mughals into Islam*, çev. Henry George Raverty, (New Jersey: Gorgias Press, 2010), 1181-1182.

⁴⁹ "Biz Moğollar bizi yaşatan ve öldüren tek bir Tanrı'ya inanır ve bütün kalbimizle ona yöneliriz." Bkz. Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2. Baskı, 2012), 121. Barthold Möngeke'nin bir Şamanist olduğunu söylemektedir ki [Bkz. Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 521] Moğolların dinleri bu çalışmanın konusu dışındadır.

⁵⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, C 1, Kitap 1, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2008), 66-70; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Kitap 9, C 1, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 280.

⁵¹ Abraham Constantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, (İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008), 17, 145, 202.

⁵² İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964), 17.

⁵³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 422.

⁵⁴ Geoffroi de Villehardouin ve Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016), 10, 58; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 170, 188.

Mısır'ın karşılaştığı en tehlikeli Haçlı ordusunu karşılamaları, onlara karşı zafer kazanmaları ve hatta Fransa Kralı'nı esir etmeleri (1250) Memlûklerin hâkimiyetini meşru kılmamış,⁵⁵ Mısır'ı, yasal hâkimleri olan Eyyübilerin elinden zorla ele geçirdiklerini ve memlûk asıllarını unutturmak için ihtiyaç duydukları büyük bir olaya ve fırsata Aynicalut'ta (1260) kavuşmuşlardır. Hem Haçlıları hem de Moğolları Kutsal Topraklardan uzak tuttuktan sonra 1268'de Antakya'yı, 1291'de son Haçlı kalesi Akka'yı ellerine geçirerek Suriye'yi Haçlılardan temizlemiş ve Kutsal Toprakların yegâne hâkimleri haline gelmişlerdir. Bertrandon'un gelmesinden yaklaşık 10 yıl önce Kıbrıs'ı hâkimiyetleri altına almaları (1426) ise 1440'ta Rodos'a yapılan ilk seferin ayak sesi niteliğindedir.⁵⁶ Siyasi alandaki bu faaliyetlere ek olarak Memlûk Devleti'nin Avrupa devletleriyle ticari ilişkileri olduğu da unutulmamalıdır ki çeşitli nedenlerle taraflar arasında yapılan antlaşmalara bakıldığında, bunların hem siyasi hem de ticari boyutları olduğu görülmektedir.⁵⁷ Uzak Doğu ile Avrupa arasındaki ticarete aracı devletlerden biri olan Memlûkleri etkisiz bırakmak amacıyla özellikle 1291'den itibaren Papa'nın kışkırtmasıyla başlayan ticari yasaklar nihayetinde Ümit Burnu'nun geçilmesiyle (1497) neticelenecektir⁵⁸ ki bunlar Avrupa'nın gözünde Memlûk Devleti'nin ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir.

Bertrandon'un (ve diğerlerinin) bu tutumlarının diğer bir nedeninin psikanalizde savunma mekanizmaları arasında bulunan özdeşleşme (*identification*)⁵⁹ olduğu ileri sürülebilir de bu konu hem bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır hem de bu tezi araştırarak kaynakları sağlamak imkânsıza yakındır. Bununla beraber *Denizasıırı Seyahat*'inde Bertrandon kasten böyle bir bilgi çarpıtması yapmış da olabilir. Kültürlü biri olduğu varsayılabilir Bertrandon'un, *Il Milione* (Marco Polo) ve kuvvetle muhtemel bir derleme/uydurma olan *Geziler* (John Mandeville) gibi kitapları okumuş olması mümkündür. Zira *Il Milione* daha Marco Polo hayattayken çeşitli dillere çevrilmiştir.⁶⁰ Fransızca yazılan Mandeville'in *Geziler*'i de XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yayımlanmış, ilk İngilizce kopyası XV. yüzyılın başlarında Fransızcadan yapılmıştır.⁶¹ 1440 civarına tarihlenen bir kopyası 2010 yılında açık arttırmada satılmıştır.⁶² Bertrandon'dan yarım yüzyıl sonra Doğu'ya bir hac yolculuğu gerçekleştiren hemşerisi Joos van Ghistele'nin anıları, hitap ettiği kitlenin beklentisine uygun olarak değiştirildiği, asıl metne başka yerlerden eklemeler yapıldığı dikkate alınırsa⁶³ Bertrandon'un da böyle bir güdüyle hareket etmiş olması beklenebilir ki zaten seyahatnamesinin başkaları tarafından okunabileceğini ve bunu umduğunu bizzat kendisi söylemektedir.⁶⁴ Bununla beraber *Denizasıırı Seyahat*, vücuda getirildiği 1457 yılından itibaren unutulmuş ve ancak 1804'te yayınlanarak gün yüzü görebilmiştir.⁶⁵ Clarence Dana Rouillard, el yazmasının yazıldığı yüzyılda el yazması halinde kalmasını üzücü olarak nitelemiş; yayınlanmış olsa bile, Bertrandon de La Broquière zamanının ilerisinde biri olduğu için ve Doğu'ya hac seyahati gerçekleştiren Hıristiyanların ön yargıları, zaten Avrupa'da mevcut olan Türk karşıtlığını

⁵⁵ VII. Haçlı Seferi'ne katılan bir Haçlının gördükleri için bkz. Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, terc. Cüneyt Kanat, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, 2016.

⁵⁶ Kopruman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, V, 100-101, 104, 108, 116-117.

⁵⁷ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 462-475. Ayrıca bkz. Maria Pia Pedani, "Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar", çev. Mahmut Yavaşı, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 423-430.

⁵⁸ Bahattin Keleş, "Memlûklerde Ticaret", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 431; Kopruman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, V, 118.

⁵⁹ Kişinin kendisini değerli algılaması için başarılı örgütler, kişiler vs. ile tanımlanma (özdeşleşme). Bkz. Namık Kemal Haspolat, "Psikanalizin İçinden Bir Kavram 'Özdeşleşme'", *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1, S. 9 (2022), 4; Gerald Corey, *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*, (Belmont: Thomson Brooks/Cole, 8. Baskı, 2009), 65.

⁶⁰ Simon Gaunt, *Marco Polo's Le Devisement du Monde*, (Cambridge: D. S. Brewer, 2013), 2, 5. Marco Polo'nun bizzat kendisi, kitabının bir kopyasını, Bizans İmparatorluğu üzerine Haçlı Seferi düzenlemek amacıyla Venedik'te bulunan Fransız elçisi Thibaut de Cepoy'ya (Cepoy'lu Thibaut) vermiştir. Bkz. John Critchley, *Marco Polo's Book*, (New York: Routledge, 2017), 37-38; M. Guillaume Pauthier, *Le Livre de Marco Polo*, (Paris: Firmin Didot, 1865), lxxxix; Peter Jackson, "Marco Polo and his 'Travels'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 61, S. 1 (1998), 88.

⁶¹ Edward Williams Byron Nicholson ve Henry Yule, "Mandeville, Jehan de", *Encyclopaedia Britannica*, C 17, (Cambridge: Cambridge University Press, 11. Baskı, 1911), 561, 563.

⁶² The Book of John Mandeville, or, Sir John Mandeville's Travels, in Middle English, Illuminated Manuscript on Vellum, Aralık 6, 2023, <https://www.christies.com/lot/lot-5320068/?intObjectID=5320068>.

⁶³ Hilmi Kaçar, "Joos van Ghistele'nin Hac Seyahati Anlatısında (1491) İslam ve Osmanlılara Dair Söylemi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 4, S. 2 (2021), 223-224.

⁶⁴ La Broquière, *Denizasıırı Seyahat*, 101-102, 298.

⁶⁵ Eyice, "Bertrandon de la Broquière," 89.

desteklediği için ta ki XVI. yüzyılda Fransızlar Doğu'ya yönelik bir merak duygusu oluşturuncaya değin, kamuoyu üzerinde ciddi bir etki yaratmayacağı görüşündedir. Zira ancak bu tarihten sonra *Denizaşırı Seyahat*, Doğu hakkında bilgi açlığı çeken Fransızlar için bir aydınlanma kaynağı haline gelebilecek⁶⁶ ve Eyice'ye göre belki de onların Türkler hakkında görüşleri çok daha olumlu olacaktır.⁶⁷

SONUÇ

Bertrandon de La Broquière, Burgonyalı bir casustur ve yeni bir Haçlı Seferi'nin mümkün olup olmayacağı konusunda istihbarat toplamak için senyörü Burgonya Dükü III. Philippe le Bon'un (İyi Filip) emriyle 1432-1433 yılları arasında Filistin, Suriye ve Anadolu topraklarında bir seyahat gerçekleştirmiştir. Bu faaliyeti esnasında gördüklerini ve tuttuğu notları daha sonra *Denizaşırı Seyahat* adıyla kitaplaştırmıştır.

Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği yolculuğu ve Dımaşk'a ilk ziyareti esnasında, üzerinde Fransa hanedanının arması olan zambak çiçeği yani *fleur-de-lis* kazılı bir taşın bulunduğu bir han görmüş ve buranın adını Berkuk Hanı olarak vermiştir. Bunun ardından da bu topraklara gelmesinden yaklaşık 35 yıl önce hayatını kaybeden Memlük Sultanı Berkuk'tan övgüyle bahsederek onu Fransa Krallığı ve dolaylı yoldan Hıristiyanlık ile ilişkilendirmiştir.

Bertrandon de La Broquière'in böyle davranması her şeyden önce tarih araştırmalarında, kendiliğinden kaynak haline gelen, yani herhangi bir anı veya hatırayı koruma amacı gütmeyen, bilinçli olarak oluşturulmamış kaynakların, bilinçli olarak oluşturulan kaynaklara kıyasla çok daha güvenilir olduğunu bir kez daha göstermiştir. Büyük ihtimalle tarafsız gözlemler yapabildiğine inanılan ve muhtemelen bu özelliğinden dolayı böyle bir görev verilen Bertrandon dahi kaleme aldığı *Denizaşırı Seyahat*'inde bu insani özelliğini etkisiz hale getirememiştir. Bundan dolayı öncelikle bu tür eserlerin ardından da mümkünse kullanılan eseri yani kaynağı meydana getiren kişinin son derece dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

İkinci olarak Bertrandon'u hem ülkesinden bu kadar uzağa ve son derece zor şartlar altında yaşamaya hem de büyük ihtimalle hiç gün yüzüne çıkmayacak veya çıkması beklenmeyen, bu tür örtülü faaliyetlerde bulunmaya sevk eden bir tür "senyör sevgisine" sahip olmasına dikkat çekilmelidir. Ortaçağlarda, günümüzdeki şekli ve anlamıyla bir tür vatan sevgisinden bahsedilemeyeceği için onun söz konusu faaliyetlerinin en büyük itici gücü senyörü III. Philippe le Bon'a duyduğu sevgi ve sadakattir – ki bu da akla Jean de Joinville ve IX. Louis arasındaki bağı getirmektedir. Başta bu hisler olmak üzere hizmet etme duygusuyla çıktığı yolculuğunda, yaşadığı yerden son derece uzakta, kendi kültürüne ait bir ize rastlaması ve Memlük Devleti'nin jeopolitiğinden kaynaklı siyasi, dini ve ticari özelliklerin Bertrandon üzerinde uyandırdığı saygınlık hissi gibi etmenlerin birleşimi, başkaları gibi onda da iki taraf arasında bir tür ilişkilendirme, bir tür özümleme (*assimilation*) yapmaya yöneltmiştir denilebilir.

KAYNAKÇA

A Dictionary of The Bible, "Herod", ed. William Smith, Hartford (Connecticut): S. S. Scranton & Co., 1897, 322-324.

Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Analecta Nicaena: Fragments Relating to the Council of Nice, çev. Benjamin Harris Cowper, London and Edinburgh: Williams and Northgate, 1857.

Artamonov, Mihail İllarionoviç, *Hazar Tarihi*, çev. Durmuş Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 3. Baskı, 2008.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler (1250-1517)*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2015.

⁶⁶ Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History – Thought and Literature (1520-1660)*, (New York: AMS Press Inc., 1973), 42.

⁶⁷ Eyice, "Bertrandon de la Broquière," 90.

- Bàràny, Attila, "Burgundian Crusader Ideology in Bertrandon de la Broquière's *Le Voyage d'Outremer*", *Byzance et l'Occident III-Écrits et Manuscrits*, ed. Farkas, Zoltán, Horváth, László ve Tamás Mészáros, (Budapest: Collège Eötvös József, 2016), 17-39.
- Barbaro, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, 2016.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- İbn Battuta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C 1, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2004.
- Bayat, Fuzuli, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Beltràn, Rafael, "Pero Tafur y Bertrandon de la Broquière en Constantinopla: la imagen ceremonial de María de Trebisonda y los encuentros diplomáticos en torno al concilio de Ferrara-Florençia (1438-1439)", *Medievalia*, S. 21 (2018), 25-74.
- Bostancı, Fatih, "Altın Orda Devleti ve Memluklu Devleti Arasında Diplomatik İlişkiler 1261-1264 (Berke Han ve Baybars Dönemi)", *Orta Çağ'da Diplomasi*, ed. Ercan Görgeçdir, İstanbul: Efe Akademi, 2020, 85-111.
- La Broquière, Bertrandon de, *Deniz aşırı Seyahat*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Classen, Albrecht, "Encounters Between East and West in the Middle Ages and Early Modern Age", *East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times*, ed. Albrecht Classen, Berlin: De Gruyter, 2013, 49-57.
- Corey, Gerald, *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*, Belmont: Thomson Brooks/Cole, 8. Baskı, 2009.
- Critchley, John, *Marco Polo's Book*, New York: Routledge, 2017.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Devlet, Nadir, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, 103-179.
- Erdoğan Özünlü, Emine, "Moğollarda ve Osmanlılarda 'At ve Süvari' Geleneği", *Altay Toplulukları*, ed. Şahin, İlhan, Solak, Fahri, Ercilasun, Güljanat K., Avirmed, Enkhbat, Çelik, M. Bilal, Taşbaş, Aymira ve Erhan Taşbaş, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2022, 165-180.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, C 1, Kitap 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2008.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Kitap 9, C 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Eyice, Semavi, "Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnamesi (1432-1433)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6, S. 1-2, (1975): 85-126.
- Gaunt, Simon, *Marco Polo's Le Devisement du Monde*, Cambridge: D. S. Brewer, 2013.
- el-Gırnati, Ebu Hamid Muhammed, *Gırnati Seyahatnamesi*, çev. Fatih Sabuncu, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, 2018.
- Haspolat, Namık Kemal, "Psikanalizin İçinden Bir Kavram 'Özdeşleşme'", *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1, S. 9 (2022), 1-9.

- Heyd, Wilhelm, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2000.
- Howard, Deborah, "Venice as Gateway to the Holy Land: Pilgrims as Agents of Transmission", *Architecture and Pilgrimage, 1000-1500: Southern Europe and Beyond*, ed. Paul Davies, Deborah Howard ve Wendy Pullan, Surrey (UK): Ashgate, 2013, 87-110.
- İnalçık, Halil, "The Ottoman Turks and The Crusades, 1329-1451", içinde *A History of The Crusades*, C 6, ed. Kenneth M. Setton, Harry W. Hazard ve Norman P. Zacour, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1989, 222-275.
- İncil, Matta.
- İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2015.
- Jackson, Peter, "Marco Polo and his 'Travels'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 61/S. 1 (1998), 82-101.
- de Joinville, Jean, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*, terc. Cüneyt Kanat, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, 2016.
- Kaçar, Hilmi, "Joos van Ghistele'nin Hac Seyahati Anlatısında (1491) İslam ve Osmanlılara Dair Söylemi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 4, S. 2 (2021), 219-234.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 26. Baskı, 2006.
- Kapar, Mehmet Ali, "İki Seyyah Bir Kültür: Broquière ve İbn Battuta Seyahatnamelerine Göre Türklerde Yemek Kültürü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41 (2019), 427-444.
- Keleş, Bahattin, "Memluklerde Ticaret", *Türkler Ansiklopedisi*, C 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 431-445.
- Kılıç, Arslan, "*Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi.*" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2019.
- Kızıltoprak, Süleyman, "Memlük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Ankara 2004, 87-90.
- Kocabıyıkoglu Çeçen, Zeynep, "Praising The Turk After Nicopolis: French Sources", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36, S. 1 (2021), 187-207.
- Koprman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlukleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 99-126.
- Koprman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlükleri Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Köprülü, Fuad, "İslam Sufi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri", çev. Yaşar Altan), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, (1970), 141-152.
- Köprülü, Fuat, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul", *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 1986.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, 1991.
- Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de La Broquière*, ed. Charles Henri Auguste Schefer, Paris: Ernest Leroux Editeur, 1892.

- Mathisen, Ralph W., "Barbarian Bishops and the Churches 'in barbaricis gentibus' during Late Antiquity", *Speculum* 72, S. 2 (July 1997), 664-697.
- Mesudi, *Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. Durmuş Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 4. Baskı, 2017.
- Morris, Jan, *Venice*, London: Faber & Faber, 1974.
- Mullen, Roderic L., *The Expansion of Christianity-A Gazetteer of Its First Three Centuries, (Supp to Vigiliae Christianae, C 69)*, Leiden: Brill, 2004.
- Nicholson, Edward Williams Byron ve Henry Yule, "Mandeville, Jehan de", *Encyclopaedia Britannica*, C 17, Cambridge University Press, 11. Baskı, Cambridge 1911, 560-564.
- d'Ohsson, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008.
- Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri: Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia*, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 2009.
- el-Ömeri, Şihabeddin b. Fazlullah, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Durmuş Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Pachymérés, Georges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, 2016.
- Pauthier, M. Guillaume, *Le Livre de Marco Polo*, Paris: Firmin Didot, 1865.
- Pedani, Maria Pia, "Bahri Memluklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar", çev. Mahmut Yavaşı, *Türkler Ansiklopedisi*, C 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 423-430.
- Rouillard, Clarence Dana, *The Turk in French History – Thought and Literature (1520-1660)*, New York: AMS Press Inc., 1973.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: İşaret Yayınları, 1994.
- von Rubruk, Wilhelm, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2. Baskı, 2012.
- Samardžić, Gligor ve Goran Popović, "The Importance of the Ottoman-era Travelogues for the Reconstruction of the Roman Road Network in Bosnia and Herzegovina", *Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature*, ed. Boris Stojkovski, C 2, Budapest: Trivent Medieval, 2020, 1-16.
- Schaferdiek, Knut, "Germanic and Celtic Christianities", *The Cambridge History of Christianity-Constantine to c. 600*, ed. Augustine Casiday-Frederick W. Norris, C 2, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 52-69.
- Schiltberger, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1995.
- Schreiner, Peter, "Konstantinopolis'te Seyyahlar ve Rehberleri", çev. A. Ufuk Kılıç, *Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, ed. Annie Pralong, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, 302-318.
- Sghaier, Nissaf, "Les voyageurs occidentaux à la découverte de l'altérité musulmane au bas Moyen Âge – L'exemple de Bertrandon de la Broquière", *Frontière.s. Revue d'Archéologie, Histoire et Histoire de l'Art*, S. 1 (2019), 35-44.

- Soysal, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1964.
- Sönmez, Erdem, "Annales Okulunun Türkiye'deki Tarih Araştırmalarına Etkisi", içinde *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yaya Kemal Taştan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, 253-265.
- Stojkovski, Boris, "Bertrandon de la Broquière on Byzantium and Serbia. Richness and Decline in the Age of the Ottoman Conquest of the Balkans", *Byzanz und das Abendland V: Studia Byzantino-Occidentalia*, haz. Erika Juhász, Budapest: Eötvös-József-Collegium, 2018, 115-131.
- Tafur, Pero, *Pero Tafur Seyahatnamesi*, çev. Hakan Kılınç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- İbn Tagrıberdi, *En-Nücum 'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Durmuş Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Tekindağ, Mehmed Cenab Şehabeddin, *Berkük Devrinde Memlük Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961.
- Thévenot, Jean de, *Travels Into The Levant, Part II, Book 1*, çev. Archibald Lovell, London: H. Clark, 1687.
- Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I: Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 11, S. 42 (1947), 197-235.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 13. Baskı, 2014.
- Turner, Victoria, "Passage, Passing et Passeur – Bertrandon de la Broquière et son Voyage d'Outremer", *Atlante. Revue d'études romanes*, S. 12 (2020), ss. 279-301.
- Tyerman, Christopher, *God's War, A New History of The Crusades*, London: Penguin Books, 2007.
- al-Uthmani, Minhaj al-Din ibn Umar, *A General History of the Mohammedan Dynasties of Asia, including Hindustan, from AH 194 (810 AD) to AH 658 (1260 AD) an the irruption of the Infidel Mughals into Islam*, çev. Henry George Raverty, New Jersey: Gorgias Press, 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 1969.
- de Villehardouin, Geoffroi ve Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016.
- Wetzstein, Johann Gottfried, *Reisebericht über Hauran und die Trachonen nebst einem Anhang über die sabaischen Denkmäler*, Berlin: Verlag von Dietrich Reimer, 1860.
- Wrisley, David Joseph, "The Loss of Constantinople and Imagining Crusade at the Fifteenth-Century Court of Burgundy", *al-Abhath*, S. 55 (2007), 81-115.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, "16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları* 8, S. 12 (2006), 12-30.
- Yazıcı, Nesimi, "İdil (Volga) Bulgar Hanlığı'nda İslamiyet", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, 394-408.
- Yılmazçelik, İbrahim, "Türk Hâkimiyetinin Şam'ın Fiziki Yapısına Katkıları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* X, S. 1 (2014), 17-44.

İNTERNET KAYNAKLARI

- The Book of John Mandeville, or, Sir John Mandeville's Travels, in Middle English, Illuminated Manuscript on Vellum, Aralık 6, 2023, <https://www.christies.com/lot/lot-5320068/?intObjectID=5320068>

Kıpçak Bozkırlarından Mısır'a: Memlûk Sultanı Baybars'ın Çocukluk Arkadaşı Beyserî From the Kipchak Steppes to Egypt: Beyseri, Childhood Friend of the Mamluk Sultan Baybars

İlyas GÖKHAN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: [0000-0002-5576-8071](https://orcid.org/0000-0002-5576-8071)

e-mail: Ilyas.gokhan@hbv.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.03.2024

Kabul/Accepted: 06.06.2024

Atf: Gökhan, İlyas, "Kıpçak Bozkırlarından Mısır'a: Memlûk Sultanı Baybars'ın Çocukluk Arkadaşı Beyserî", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 208-232.

Citation: Gökhan, İlyas, "From the Kipchak Steppes to Egypt: Beyseri, Childhood Friend of the Mamluk Sultan Baybars", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 208-232.

Lisans/License:

Öz- Bu çalışmada Memlûklerin önemli emirlerinden biri olan Bedreddin Beyserî'nin biyografisi incelenmiştir. Moğollar 1240'larda Hazar ve Karadeniz kuzeyine ilerleyip Kıpçak ülkesini işgal ve yağma etmişlerdi. Onların önünden kaçan Kıpçak kabilelerinin bir kısmı Moğollara bir kısmı da başka toplumlara esir düşmüşlerdi. Esir edilen Kıpçak Türklerinin çocuk ve gençleri köle tüccarlarına satılıp Anadolu, Mısır, Suriye ve Irak tarafına doğru götürülmüşlerdir. Bu sırada Mısır Eyyübî Sultanı olan el-Melikü's- Sâlih Necmeddin (1240-1249) birçok Kıpçak kökenli köle satın almıştır. O, Memlûk olarak adlandırılan bu köleleri kurduğu Bahri askeri ocağına yerleştirmiştir. Beyserî (ö.1299) ve yakın arkadaşı Baybars da bu yolla Mısır'a getirilip askeri ocağa alınmışlar ve buradan yükselerek Eyyübî ordusunun üst düzey kısmını teşkil etmişlerdir. Beyserî ve Baybars'ın da içinde bulunduğu Eyyübî ordusu 1247'de Dimyat'a saldıran Haçlılara karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu süreçte sultanın ölümü ve yerine geçen oğlunun yanlış siyaseti Memlûk Devleti'nin (1250-1517) kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Bahri kökenli komutanların, Memlûk Sultanı Aybek'le (1250-1257) arasının açılmasından sonra Beyserî ve Baybars'la birlikte pek çok emir Mısır'ı terk edip Suriye'ye gitmişlerdir. Memlûk Sultanı Kutuz (1259-1260) zamanında Mısır'a dönen Baybars ve Beyserî, Aynicâlût savaşında (3 Eylül 1260) Moğollara karşı savaşmışlardır. Baybars sultan olduktan (1260-1277) sonra yakın arkadaşı Beyserî, Haçlılara, Moğollara ve Ermenilere karşı düzenlenen seferlere katılmıştır. Baybars sonrası Memlûk Devleti'nin en güçlü emirlerinden biri olan Beyserî'nin adı sultanlık için geçmişe de kendisi bunu kabul etmemiştir. Akabinde sultan olan Kalavun (1279-1290) ile anlaşamayan Beyserî tutuklanıp uzun süre hapis yatmıştır. Daha sonra serbest bırakılmışsa da yeniden tutuklanmış ve hapisanede ölmüştür.

Anahtar Kelimeler- Beyserî, Baybars, Memlûk Devleti, Mısır, Kıpçak, Haçlı, Moğol.

Abstract – This study examines the biography of Bedreddin Beyseri, one of the most important emirs of the Mamluks. In the 1240s, the Mongols advanced to the Caspian and north of the Black Sea and invaded and plundered the Kipchak country. Some of the Kipchak tribes fleeing from them were captured by the Mongols, and some by other nations. The children and young people of the captured Kipchak Turks were sold to slave traders and taken to Anatolia, Egypt, Syria, and Iraq. Meanwhile, al-Malik al-Salih Najmeddin (1240-1249), the Ayyubid Sultan of Egypt, bought many Kipchak slaves. He placed these slaves, called Mamluk, in the Bahri military quarry he established. Beyseri and his close friend Baybars were also brought to Egypt in this way and were recruited into the military hearth, from where they rose to become the senior part of the Ayyubid army. The Ayyubid army, including them, won a great victory against the Crusaders who attacked Dimyat in 1247. In this process, the death of the sultan and the wrong policies of his son, who succeeded him, paved the way for the establishment of the Mamluk State (1250-1517). After the Bahri commanders fell out with the Mamluk Sultan Aybek (1250-1257), Beyseri and Baybars, along with many other emirs, left Egypt and went to Syria. Baybars and Bayseri returned to Egypt during the reign of Sultan Kutuz (1259-1260) and fought against the Mongols in the battle of Ayn Djalut (3 September 1260). After Baybars (1260-1277) became sultan, his close friend Beyseri participated in the campaigns against the Crusaders, Mongols and Armenians. Beyseri was one of the most powerful emirs of the Mamluk State after Baybars, and although his name was mentioned for the sultanate, he did not accept it. Beyseri, who could not get along with Qalawun (1279-1290), who became the sultan afterwards, was arrested and imprisoned for a long time. Although he was later released, he was arrested again and died in prison.

Keywords- Beyseri, Baybars, Mamluk State, Egypt, Kipchak, Crusader, Mongol.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

In 1240s, the Kipchak tribes were betrayed and attacked by the Bulgarian ruler Enes Khan, to whom they had taken refuge after their country was invaded by the Mongols. Many of them were killed, and some were captured. Among the captives were Beyseri, the son of the chief of the Borcoğlu tribe, and his infant brother Baybars. Sold to a captive trader, they were first brought to Sivas, then taken separately to Aleppo, where they met again. From there, Beyseri was taken to Cairo and enrolled in the Bahri military quarry on the island of Ravza, founded by the Ayyubid Sultan al-Malik al-Salih Najmeddin. At the same time Baybars was brought to Cairo after a period of wandering in Damascus and Hama and entered the Bahri military quarry. The paths of the two friends crossed, and then they were never separated again. Beyseri, who stayed in the military hearth for a while and grew up to be a good fighter, was freed and became one of the important commanders of the Ayyubid army. The Bahri soldiers, a special military unit of al-Malik al-Salih Najmeddin, fought against the Crusaders who attacked Dimyat in 1247 and achieved great success. Beyseri and Baybars also took part in this struggle. Sultan al-Malik al-Salih Najmeddin died, and his son Turan Shah Bahri, who succeeded him, was killed by a group of commanders led by Baybars because he mistreated the commanders. After this event, the Ayyubid state collapsed, and the Mamluk State was established instead. Baybars and Beyseri played an

important role in the establishment of this state. However, after a while, when the Bahri leader Aktay was killed by Sultan Aybek, the commanders including Baybars and Beyseri left Egypt and went to Damascus and provoked Ayyubid Malik Nasser Yusuf against Aybek. The expedition they organized with him against Egypt ended in failure. This time, they went to Kerek and cooperated with its ruler Mugis Omar, but they were defeated and withdrew. Meanwhile, during the Mongol invasion of Syria, commanders including Baybars and Beyseri returned to Egypt upon Sultan Qutuz's invitation. They campaigned with Sultan Qutuz against the Mongols and won a great victory at Ayn Djalut. In 1260, when Baybars killed Qutuz and became sultan, Beyseri was appointed Emîr of Hundreds and Commander of Thousands in the army. Beyseri participated in many campaigns with Baybars and showed great success against the Mongols, Crusaders and Armenians. He participated in the Antioch campaign in 1268 and played a role in the conquest of the city. Sultan Baybars assigned Beyseri to the reconstruction of Antioch.

In 1272, Beyseri participated in Sultan Baybars' expedition to defend Birecik against the Mongols. In 1275, he participated in the expedition organized against the Cilician Armenians with the participation of the sultan. He was sent to Ayas (Yumurталık) by Baybars and conquered it. He then took Mopsoestia and advanced to Tarsus. Beyseri, who participated in Baybars' Anatolian campaign in 1277 to help the Seljuks against the Mongols, came as far as Kayseri and ensured the peaceful surrender of the city. However, after the sultan died in 1277 in Damascus, he supported his son Malik Said's ascension to the throne. After a while, he had a disagreement with him and was arrested. Released after a while, Beyseri was sent by the sultan to conquer Rumkale. Even though he besieged the place, he could not take it. During the reign of Sultan Qalawun, Beyseri participated in the Second Battle of Homs and played an important role in defeating the Mongols. After a while, the sultan arrested him because he was afraid of his power and feared that he would rebel. Beyseri was imprisoned for more than ten years from, 1281 to 1291, and then was released. His reputation and former rank were restored by Sultan Khalil, the son of Qalawun. He had disagreements with the later sultans Ketboga and Lacin. Arrested again by Sultan Lacin in 1297, Beyseri remained in prison until his death and died there in 1299. Although Beyseri was offered the throne twice after Sultan Baybars and Sultan Khalil, he refused. Nevertheless, Beyseri was considered dangerous and arrested. Beyseri, who was a childhood friend of Sultan Baybars and considered one of the greatest Mamluk commanders, was very popular among the soldiers and the people. He was very generous to his soldiers and servants and provided all their needs. He also helped the poor a lot. Beyseri built a large palace-sized house in Cairo. The house had a large garden, a bathhouse and stables. The Beyseri bathhouse in Cairo is still standing. Beyseri spent a lot of money and incurred debts for this house, which was one of the most beautiful buildings in Cairo and made of white marble. It is known that Sultan Baybars paid his debt several times. Beyseri also had a library in Cairo with valuable books. Sultan Baybars had also built various buildings in his name in Cairo Castle. Beyseri participated in the capture of Antioch from the Crusaders in 1268. Sultan Baybars commissioned him to rebuild the city. During this process, Beyseri built a bathhouse in Antioch, which has survived to the present day. He had a large family and is known to have had six sons. He also had many mamluks and servants.

GİRİŞ

Memlûklerin nüfuzlu emîrlerinden biri olan Beyserî, 1245 yılından 1299 yılına kadar Mısır ve Suriye siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. O, pek çok sultan görmüş, onların yakınında bulunmuş ve yaşanan iç ve dış olaylara müdahil olmuştur. Memlûk kaynaklarında hakkında önemli bilgiler bulunan Beyserî üzerinde şu ana kadar bir çalışma yapılmamıştır. Beyserî bir ölçüde sultanların gölgesinde kaldığı için göz ardı edilmiştir. Beyserî'nin muasırı olan İbn Abdüzzâhir (ö.1293), İbn Şeddâd (ö.1285), Yûnînî (ö.1302), Baybars el-Mansûrî (ö.1325), Şâfi b. Ali, (ö.1330) Nüveyrî (ö.1333) Aybek ed-Devâdârî (ö.1336) ve Zehebî (ö.1348) gibi müellifler onun hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Daha sonraki müelliflerden Safedî (ö.1363), İbn Kesîr (1373), İbnü'l-Furât (ö.1405), İbn Haldun (ö.1406), Makrîzî (ö.1442), Aynî (1451), İbn Tagrîbirdî (ö.1470) ve İbn İyâs (ö.1524) onun hayat hikayesine ve eserlerine değinmişlerdir. Memlûk tarihinde iz bırakan komutanlardan biri olmasından dolayı bu çalışmada Beyserî'nin hayatı, eserleri, faaliyetleri ve sultanlarla ilişkileri ana kaynak ve araştırma eserlerden faydalanılarak ortaya koyulacaktır.

1.Beyserî'nin Mısır'a Gelinceye Kadarki Hayatı

Memlûklerin nüfuzlu emîrlerinden biri olan Beyserî 1245 yılından 1299 yılına kadar Mısır ve Suriye siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. O, pek çok sultan görmüş, onların yakınında bulunmuş ve yaşanan iç ve dış olaylara müdahil olmuştur. Aslen Kıpçak Türklerinden olan Beyserî¹ Mısır'a geldikten sonra Bedreddin Beyserî b. Abdullah eş-Şemsî es-Sâlihiyye en-Necmî² adını almıştır.³ Sultan Baybars'ın da mensup olduğu Borçoğlu, Barçalı, Borlî ve Borlu gibi isimlerle okunan kabileye mensup olan Beyserî onun süt kardeşi ve akrabasıydı. Kaynaklarda annesi ve babasından bahsedilmemesine karşın Sultan Baybars'ın “*O, bizim ülkemizdeki hükümdarımızın oğludur*” sözünden Beyserî'nin Kıpçak kabilesinin reisinin oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Fakat ne Baybars ne de Beyserî aileleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bununla birlikte yakın arkadaş olan bu iki şahsiyet birbirleri hakkında Mısırlı müelliflere açıklamalarda bulunmuşlardır. Sultan olması sebebiyle müellifler daha çok Baybars'ın hayat hikayesi üzerinde dururken yer yer Beyserî'den de bahsetmişlerdir. İbn Şeddâd, Baybars hakkındaki bilgileri Beyserî'den almıştır. Müellif, onun Baybars'a karşı büyük bir muhabbet ve saygı duyduğunu zor zamanlarında onu hep desteklediğini belirtmiştir. İbn Şeddâd'ın verdiği bilgiye göre Baybars ile Beyserî birlikte büyümüş ve sonra birbirlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Mısır'a geldikten sonra tekrar bir araya gelmişler ve bir daha birbirlerinden ayrılmamışlardır.⁴

Beyserî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda net bilgiler olmasa da Baybars ile süt kardeşi olduğu düşünüldüğünde onunla aynı yaşlarda olduğu varsayılabilir. İbn Şeddâd, Beyserî'den aldığı bilgiye göre Baybars'ın Deşt-i Kıpçak'ta tahminen 1223-1224'te doğduğunu yazmıştır. Onun 1230-1231'de doğduğu da ileri sürülmüştür. Her ikisi de 13-14 yaşlarına kadar aile ve kabileleri içinde yaşamış olup ilk terbiyelerini orada almışlar ve bozkırın zor şartları altında yetiştirilmişlerdir. Beyserî ile Baybars ailede aldıkları iyi terbiyeyle pek çok badireyi atlatabilmelerine imkân sağlayacak güçlü karakterler haline gelmişlerdir. Beyserî tarafından anlatılan ve kendisiyle Baybars'ın vatanlarından

¹ Beyserî, Biserî, Beysarı, Beysaray gibi farklı şekilde okunan bu ismin manasını İbn Tagrîbirdî Türkçe “bey” ve Farsça “ser” kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu, bey'in zengin ve mutlu, ser'in ise baş anlamına geldiğini ve ikisinin birlikte ise mutlu kişi/ zengin kişi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bkz: İbn Tagrîbirdî, *en-Nücûm 'üz-Zâhire fi Mulûk Mısır ve'l-Kahire*, C. 8, (nşr. M.H. Şemseddin), Beyrut 1992, 186; İbn Tagrîbirdî, *el-Menheli 's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'del-Vâfi*, C.3, (nşr. Nebil Muhammed Abdülaziz), Kahire 1985, 502.

² Beyserî'nin el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in Memlûku olmadan önce hangi emîr tarafından satın alındığı hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak onun emîr Şemseddin adında birinin hizmetinde olduğu ve sonra da Eyyübî sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in hizmetine girdiği anlaşılmaktadır. Sungur b. Abdullah el-Emîr Şemseddin adında bir emîr olup Melik Muzaffer Şahabeddin Gazi b. Adil'in Memlûku olan bu şahıs hem Eyyubiler hem de Zahir Baybars zamanında önemli emîrlerden biri olup 3 Kasım 1271'de vefat etmiştir. Bkz: Kutbeddin Musa b. Muhammed el Yûnînî, *Zeyli Mir'atü'z-Zaman*, Darü'l-Kütübî'l-İslamî, C.2, Kahire 1992, 479; Halil b. Aybek Sefâdî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. 15 (nşr. Ahmet el-Arnâvut-T. Mustafa) Beyrut 2000, 297.

³ Memlûkler Müslüman olduktan sonra İslami bir isim alırlardı. Beyserî'nin İslamî ismi Bedreddin'dir. Memlûk'un babası Abdullah şeklinde yani Allah'ın kulu olarak yazılırdı. Memlûk, onu köle olarak satın alan efendisinin nisbesini alırdı. Beyserî'yi satın alan Emîr Şemseddin adında biri olmalı ki bundan dolayı eş-Şemsî nisbesini alıyor. Beyserî'nin son efendisi ise Eyyübî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin (1240-1249) olup es-Sâlih en-Necmî nisbesini almıştır.

⁴ İbn Abdüzzâhir, *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, (çev. A. Usta), Yeditepe Yay., İstanbul 2021, 22; İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, (nşr. Ahmet Hutait), In Kommission Bei Franz Steiner Verlag GmbH Wiesbaden, Beyrut 1983, 290; M. Fuad Köprülü, “Baybars I”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1979, 357; Kazım Yaşar Koprman, “Baybars I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, 221; Süleyman Özbek, *Sultan Baybars*, Berikan Yay. Ankara 2018, 7.

koparılışını ayrıntılı şekilde detaylandıran olaylar, bir taraftan bu iki mühim Memlûk emîrinin biyografisine, diğer taraftan da Kıpçak ve Moğol tarihine ışık tutmaktadır. Eldeki bilgilere göre Moğollar 1241-1242'de Kıpçaklara saldırınca onların lideri olan Beyserî'nin babası komşuları olan Ulak⁵ (Bulgar) hükümdarı Enes Han'a başvurarak kendilerine yardım etmesini istemiştir. Bu isteği kabul eden Bulgar hanı Kıpçakları ülkesine davet edip Kırım'ın Suğdak bölgesine yakın iki dağ arasında bir tarafı denize diğer tarafı da karaya açılan bir vadiye yerleşmelerine izin vermiştir. Ancak Enes Han 1242-43'te Kıpçaklara ihanet ederek onlara saldırmıştır. Beyserî bu baskın sırasında aile mensuplarının pek çoğunun öldürüldüğünü ve kendisiyle birlikte Baybars'ın da esir düştüğünü ifade etmiştir. Bu tür saldırılarda bozkır savaş kültürüne göre eli silah tutan erkekler öldürülürken kadın ve çocuklar esir edilir, ayrıca kadın ve kızların uygun olanları galipler tarafından ya eş olarak alınır ya da satılırdı. Erkek çocuklar ise köle tacirlerine satılırdı. Köle tacirleri ise onları genellikle Anadolu, Mısır, Irak ve Suriye gibi yerlere götürerek halife, sultan ya da emirlere satarlardı. Halifeler veya sultanlar da köleleri özel muhafız birliklerinde istihdam ederlerdi. Memlûk olarak adlandırılan bu zümre, İslâm ülkelerinde itibar edilen bir askeri sınıfı oluştururlardı. Beyserî, kendilerinin Enes Han tarafından bir köle tacirine satıldıklarında Baybars'ın 14 yaşında olduğunu söylemiştir. Köle tüccarı onları muhtemelen Kırım üzerinden deniz yoluyla Sinop'a oradan da Sivas'a getirmiştir. Beyserî Sivas'ta Baybars'tan ayrıldığını ve Halep'te bulunan Kılıçoğlu Han'ında tekrar onunla karşılaştıklarını söylemiştir. Halep'te farklı köle tüccarlarına satıldıklarını ve Kahire'de yeniden karşılaştıklarını belirtmiştir. Beyserî Halep'ten Kahire'ye götürülürken, Baybars ise Halep'ten önce Dımaşk'a götürülüp bir tüccara satıldıktan sonra Hama'ya getirilmiş ve Emîr Aytekin el-Bundukdarî'ye satılmıştır. Baybars'ın, müteakip süreçte Hama'dan da Kahire'ye getirildiği anlaşılmaktadır.⁶ Eyyübî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin 1247 Şubat-Mart'ında Emîr Aytekin'i tutuklayıp mallarını müsadere edince Baybars da onun memlûku olmuş ve Bahrî Memlûkler arasına alınmıştır.⁷ Aynı sıralarda Beyserî de Bahrî Memlûklere katılmıştır. Böylece iki arkadaş tekrar bir araya gelerek hoşdaş⁸ olmuşlardır.

Beyserî'nin ilk mühim askeri faaliyetinin, Memlûk Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlayan VII. Haçlı Seferi'nde Fransız Kralı IX. Louis'in Dimyat'a saldırısı sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Haçlıların önünü kesmek için ordusuyla Dimyat'a doğru ilerleyen el-Melikü's-Sâlih Necmeddin en seçkin askeri birliği olan Bahrî Memlûkleri de yanında getirmişti. Bunlar arasında Beyserî'nin yanı sıra Bahrîlerin lideri Fariseddin Aktay, Baybars, Seyfeddin Kalavun ve Sungur el-Aşkar gibi emirler de bulunmaktaydı. Haçlı ordusu Dimyat'ı ele geçirip Kahire yolunda ilerlerken 24 Ekim 1249'da el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in ölümüyle yerine oğlu Turan Şah geçmişti. Fransızlar 7 Nisan 1250'de Fariskur Savaşında ağır bir yenilgiye uğramış ve IX. Louis esir edilmişti. Zaferin kazanılmasında başta Aktay, Baybars ve Beyserî gibi emirler büyük rol oynamışlardı. Buna rağmen Turan Şah, Bahrî Memlûklere kötü davrandığı gibi Türk asıllı üvey annesi Şecerüddür'ü de (ö.1257) de babasının hazinesini saklamakla itham etmişti. Bu nedenle Turan Şah, Baybars'ın başını çektiği Bahrî emirleri tarafından öldürülmüştü.⁹

⁵ Ulaklar: Bulgarlar olarak belirtilmektedir.

⁶ Baybars Halep'ten Dımaşk'a getirilip bir köle tüccarına satılır. Bu tüccar tarafından başka bir kişiye 800 dirheme satılsa da alan kişi gözündeki beyaz bir lekeden dolayı onu almaktan vaz geçer. Bunun üzerine Baybars yanında bulunan bir köle ile Hama'ya getirilerek Melik Mansur'a satılmak istense de onun annesi gözündeki beyaz lekeyi uğursuz sayıp satın alınmasını engeller. Bu sırada orada bulunan Mısır Eyyübî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in emirlerinden Alâeddin Aytekin el-Bundukdarî Baybars ve arkadaşını köle tüccarından satın alıp Kahire'ye getirir. Memlûkler genellikle kendilerini satın alan efendisinin nisbesini aldıklarından dolayı Baybars da Bundukdarî lakabıyla anılır. Bir müddet sonra el-Melikü's-Sâlih tarafından tutuklanan Alâeddin Aytekin'in malları ve köleleri müsadere edilir. Böylece Baybars, el-Melikü's-Sâlih'in memlûku olur ve Ravza adasında bulunan Bahrî Memlûk Askeri ocağına alınır. Bkz: Yünîni, Zeyli Mir'âtü'z-Zamân, C.3, 240; İbn Tagribirdî, *Nücümü'z-Zâhire*, C. 7, 87; İbn Tagribirdî, *Menheli's-Sâfi*, C.3, 447.

⁷ Ahmed Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C.30, (nşr. N. M. Fevvez-H.K. Fevvez) Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2004, 3; Halil b. Aybek Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. 10 (nşr. Ahmet el-Arnâvut-T. Mustafa) Beyrut 2000, 208; İbn Tagribirdî, *Nücümü'z-Zâhire*, C.7, 88; İbn Tagribirdî, *Menheli's-Sâfi*, C. 3, 448.

⁸ Hoşdaş-Hocadaş Farsça hâce ile Türkçe taş kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bu terim aynı efendinin veya hocanın terbiyesinde yetişen memlûkler için kullanılmasının yanında onlar arasında birlik ve dayanışma ruhunu da ifade ederdi. Bzk. David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" *Tarih İncelemeler Dergisi*, (çev. S. Kortantamer) C.4, S. 1, 1989, 241; Fatih Yahya Ayaz, "Hoşdaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, EK-1, Ankara 2020, 562.

⁹ Özbek, *Sultan Baybars*, 10-12.

2.Beyserî ve Baybars'ın Aybek ve Kutuz ile Mücadelesi

Bahrî Memlûkler, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in dul kalan eşi Şecerüddür'ün etrafında toplanıp onu sultan ilan etmişlerdi. Ancak Abbasi halifesinin Şecerüddür'ün sultanlığını tasdik etmemesi üzerine yeni bir yol bulunmuştu. Şecerüddür, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in emîrllerinden İzzeddin Aybek'le evlenerek tahtı ona bırakmıştı.¹⁰ Hârzemşâh kökenli Kutuz ise naibü's-saltana¹¹ olmuştu. Bahrî Memlûklerin ekserisi Kıpçak kökenli olmakla birlikte Aybek başka bir Türk boyundandı.¹² Kutuz da Hârzemşâh hanedanına mensuptu.¹³ Memlûklerin Mısır'da Eyyübî tahtını gasp ederek yönetimi ele geçirdiklerini düşünen Dimaşk hâkimi Nâsır Yusuf (ö.1260) Kahire üzerine yürüse de Bahrî Memlûk emîrlерinin güçlü direnişi karşısında geri püskürtülmüştür.¹⁴ Mısır'da tahtını sağlamlaştıran Aybek ve naibi Kutuz'un Bahrî Memlûk emîrlерini iktidardan uzak tutma siyaseti onlarla çatışmalarına sebep olmuştu. Bahrî Memlûk lideri Fariseddin Aktay 1254'te Kalatü'l-Cebel'e¹⁵ çağırılarak Aybek ve Kutuz tarafından ortadan kaldırılınca Baybars ve Beyserî'nin de içinde bulunduğu 700 süvari, kale altında toplanarak liderlerinin akıbetini öğrenmeye çalıştılar. Ancak öldürülen Aktay'ın cesedi onların üzerine fırlatılınca dehşet içinde kalarak muhtelif yerlere dağıldılar. Bu noktadan sonra Kahire'de Bahrî Memlûk avı başlatıldı. Baybars'ın önderliğinde Beyserî, Seyfeddin Kalavun ve Sungur el-Aşkar gibi Bahrî emîrlерin bir kısmı Sultan Aybek'le mücadele etmeye karar verirken bir kısmı ise geleceğini düşünüp onunla anlaşma yolu aradı. Hatta bu emîrlер arkadaşlarını dahi öldürmeyi düşünmüşlerdi. Baybars ve yakın arkadaşları Suriye'ye gitmeye karar verip geceleyin Kahire'nin doğu kapılarından Bâbükaratin'den çıkarken takip edilmemek için burayı ateşe vermişlerdi.¹⁶ Sultan Aybek sabah vakti Bahrîlerin kaçtığını haber alınca Baybars ve Beyserî de dahil tümünün mallarına ve memlûklerine el koymuştu.¹⁷ Bahrîlerin başında Dimaşk'a doğru yola çıkan Baybars; Beyserî, Sungur el-Aşkar, Balaban er-Reşidî ve Kalavun el-Elfi gibi emîrlер ve katledilen Aktay'ın memlûklerini de yanında götürmüştü. Daha sonra bu emîr ve memlûkler, Dimaşk Eyyübî Meliki Nâsır Yusuf'la haberleşip Dimaşk'a yönelmişlerdi. Nâsır Yusuf, Baybars ve arkadaşlarını iyi karşılayıp onlara izzet-i ikramda bulunarak iktâ ile hediyeler vermişti. Nâsır Yusuf, Memlûk sultanı Aybek'in Eyyübî tahtını gasp ettiğini düşünmesi sebebiyle Bahrîlerle ittifak yaparak Mısır'ı ele geçirmek arzusundaydı. Bu amaçla Bahrîlerle birlikte Mısır üzerine yürüse de mağlup olup geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁸

Başarısız Mısır seferi sebebiyle Baybars ve Beyserî'nin Nâsır Yusuf'la aralarının açılması üzerine onlar Kerek¹⁹ Eyyübî meliki Mugîs Ömer b. el-Âdil'in yanına gidip onu Mısır'ın istilası için kışkırtmışlardı. Ancak Mısır üzerine düzenledikleri saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca Mugîs Ömer, Bahrîleri Kerek'e tekrar almamıştır. Bunun üzerine Bahrîler, Emîr-i Ahur Bahaeddin'i Nâsır Yusuf'a

¹⁰ Cengiz Tomar, "Şecerüddür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, 404.

¹¹ Nâibü's-saltana: Sultandan sonra gelen ikinci kişi olup onun başkentte olmadığı zamanlarda ona vekalet ederdi. Sultanla birlikte iktâların dağıtımını ve diğer önemli işleri yapardı. Bkz. Özbek, *Sultan Baybars*,164.

¹² Aybek et-Türkmanî: Yemen'e hâkim olan Evlad-ı Türkman denilen Resuloğullarına mensup olduğu için et-Türkmanî nisbesini almış olup Mısır'a gelip el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb'ü a intisap etmişti. Bkz: Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyet Enstitüsü, TTK Yay., Ankara 1970, 27; Kazım Yaşar Kopruman, "Mısır Memlûkleri, (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.6, Çağ Yay., İstanbul 1992, 444.

¹³ Kutuz: Hârzemşâh hanedanına mensup olup babası Celâeddin Hârzemşâh'ın amcasının oğlu olup annesi ise onun kız kardeşiydi. Moğollara esir düşüp Dimaşk'ta Aybek et-Türkmanî'ye satılmış ve onun yanında yükselerek sultanlık makamına kadar çıkmıştır. Bkz: İsmail Yiğit, "Kutuz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, 500.

¹⁴ İbn Haldun, *Tarihü'l-İber*, (nşr. Ebu Suheyb el-Kerimî), Beytül-Efkârü'd-Düveliyeye, Riyad, 1445.

¹⁵ Kalatü'l-Cebel: Selahaddin Eyyübî Mısır'ı aldıktan sonra Mukattam dağının yakınında bir tepe üzerine inşa ettirdiği kaleye denir. Memlûkler zamanında sultanlığını ilan edenlerin onu kabul ettirebilmek için bu kaleye çıkıp tahta oturmaları bir gelenek olmuştu.

¹⁶ Bundan sonra burası Bâbülmahruk (yanmış kapı) olarak anıldı. Bkz: Takiyüddin Ahmet el-Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Htat ve'l-Âsar*, C. 2, Matbaatü'n-Nil, Kahire 1324, 213-213.

¹⁷ Baybars el-Mansürî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, (çev.H Polat), TTK Yay, Ankara 2016, 26; Ebi'l-Fidâ, *Tarihü'l-Ebi'l-Fidâ*, C.3, İstanbul 1288, 199.

¹⁸ Yünini, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C. 3, 241: Baybars el-Mansürî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, 26; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, C. 8, (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, 28-29; İbn Haldun, *Tarihü'l-İber*, 1446; Bedreddin Mahmud el-Aynî, *İkdu'l-Cumân Fi Tarihi Ehli'z-Zeman, Asrı Selâtinî'l-Memâlik*, C. 1, (Nşr. M.M. Emin), Kahire 2010, 87; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008, 26-27.

¹⁹ Kerek: Günümüzde Ürdün'e bağlı olup, Lut Gölü'nün 15 km. kadar doğusundadır. Haçlılar tarafından işgal edilip burada müstahkem bir kale inşa edilmiştir. 1188'de Selahaddin Eyyübî tarafından fethedilen Kerek, sultanın kardeşi olan el-Âdil'e iktâ edilir. Dimaşk hâkimi Nâsır Yusuf zamanında burada müstakil bir Eyyübî melikliği kurulmuştur. Baybars 1263'te son hâkimi Mugîs Ömer'in elinden burayı almış, onu hapsedip sonra da idam etmiştir. Bkz: Mustafa L. Bilge, "Kerek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2022, 278-279; Burak Gani Erol, "Memlûkler Zamanında Kerek Şehri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C.2, 1-5 Eylül 2018, Ankara 2022, 202.

gönderip anlaşmak istemişlerdir. Emîr İmâdeddin adlı bir emîr de iki taraf arasında aracı olmuştur. Bunun üzerine Nâsır Yusuf, Şeyh Yahya adında biriyle Bahrîlerin lideri Baybars'ı metheden bir mektup göndererek ona Nablus ve Cenin kentlerini vereceğine dair söz vermiştir. Bahrîler yapılan görüşmeler sonunda tekrar Nâsır Yusuf'un yanına dönmüşlerdir. Bu sırada Baybars'ın yanından hiç ayrılmayan Beyserî dahil olmak üzere Taybers- el-Vezirî, Akkuş er-Rumî ve Balaban ed-Devadar er-Rumî gibi pek çok emîr ve 40'tan fazla süvariyle Dımaşk'a geri gelmiştir. Nâsır Yusuf onlara çok iyi davranarak hediyeler sunup hilatler giydirmiş ve ikramlarda bulunmuştur. Dımaşk'ta bu olaylar yaşanırken Mısır'da da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Zira Sultan Aybek eşi Şecerüddür'ün tertiplemediği bir suikastla öldürülmüş ve yerine oğlu Mansur Ali b. Aybek (1257-1259) geçmiştir. Ancak bir süre sonra nâibü's-saltana Kutuz'un yaklaşan Moğol tehlikesini bahane ederek 1259'da tahtı ele geçirdiği görülmektedir.²⁰

Bağdat'ı işgal edip Suriye'ye doğru ilerleyen ve Mısır'ı tehdit eden Moğollara karşı cihat çağrısı yapan Kutuz, Bahrîleri Kahire'ye davet etmiştir. Kutuz, kişisel husumetleri bir kenara bırakarak Baybars ve Beyserî'nin de içinde bulunduğu Bahrî emîrleri bizzat kendisi törenle karşılamıştır. Böylece Baybars ve Beyserî beş yıl ayrı kaldıkları Kahire'ye geri dönmüşlerdi. Kahire'den çıkıp Suriye'ye doğru ilerleyen Kutuz, Moğollardan korktukları için savaşmak istemeyen emîrlerin ve askerlerin önünde veciz bir konuşma yapmıştır. Daha sonra Baybars ve Beyserî'nin yanına gelerek bu mühim savaşta Baybars'a orduya öncülük etme teklifi yapmıştır. O da bu teklifi kabul etmiştir. Daha sonra ordu Gazze'ye doğru ilerlemiştir.²¹ Memlûkler ve Moğollar Aynicâlût'ta karşılaşmışlar ve bu savaşta Baybars ile Beyserî büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Savaşın kazanılmasında baş rolü oynayan Baybars kendisine vaat edilen Halep naipliğinin verilmemesi ve önderleri Aktay'ı öldürülmesinden dolayı da önceden kin beslediği Kutuz'a arkadaşlarıyla bir suikast düzenleyip onu öldürmüştür. Baybars 26 Ekim 1260'ta Kalatü'l-Cebel'e tahta oturmak için gittiğinde Beyserî de onun yanındaydı.²² Baybars, sultan olunca Bedreddin Bilik'i hazinedâr, Fariseddin Aktay'ı atabek ve Seyfeddin Balaban er-Rumî'yi devâdâr tayin ederken yakın arkadaşları Beyserî, Kalavun ve Sungur el-Aşkar'ı emîrül-mie ve mukaddemü'l-elf²³ yaptı.²⁴ Beyserî'nin de dahil olduğu bu emîrler Baybars'la birlikte askeri seferleri organize edip savaşlara katılmışlardır. Böylece Baybars ve arkadaşı Beyserî'nin köle olarak Mısır'a doğru yolculukları birinin sultan diğerinin de ordunun en yüksek rütbeli subayı olmasıyla yeni bir süreç kazanmıştır. Beyserî iktâsında yetiştirdiği 100 memlûke sahipti. Ayrıca savaş zamanında memlûkleri yanına aldığı gibi onların dışında 1000 askere de komutanlık yapmıştı.

3. Beyserî'nin Baybars Dönemindeki Faaliyetleri (1260-1277)

Baybars sultan olunca Tur-ı Kerem'in yarısını Beyserî'ye, diğer yarısını da Bedreddin Bilik el-Hazinedar'a İktâ olarak vermişti.²⁵ Sultan 1263'te Kahire'den Gazze tarafına giderken Beyserî ve İzzeddin Aydemir'i Kerek'e göndererek Mugîs Ömer'in elinden burayı almıştı. Buraya naip olarak İzzeddin Aydemir atanırken Beyserî de sultanın yanına giderek onunla Kahire'ye dönmüştü.²⁶ Sultan Baybars, oğlu Said Berke Han'ı 28 Temmuz 1265'te veliaht ilan ettiğinde ona ilk biat edenlerden biri

²⁰ Ebi'l-Fidâ, *Tarihi'l-Ebi'l-Fidâ*, C. 3, 203-204; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 38.

²¹ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*, C.1, (nşr.M. K. İzzeddin) Alemü'l-Küttüb, Beyrut 1985, 289.

²² İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-Eyyâm ve'l-Usûr fi Siretü'l-Melikü'l-Mansur*, (678-689), (nşr. M. Kâmil), Kahire 1961; 364; Ebi'l-Fidâ, *Tarihi'l-Ebi'l-Fidâ*, C.3, 209, 214,216; İbn Dokmak, *Cevherü's-Semîn*, C.1, 293; Takiyüddin Ahmet el-Makrîzî, *Kitabü's-Sulûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mulûk*, C.1, (nşr. M. A. Ata), Darü'l-Kütüb'il-İlmiye, Beyrut 1997, 520; Özbek, Sultan Baybars, 29.

²³ Emîrül-mie ve mukaddemü'l-elf: Yüzler emîri ve binler komutanı anlamına gelmektedir. Bu rütbeye haiz ümera komuta ettikleri 100 askerin bakımından sorumlu oldukları gibi savaş zamanında 1000 askere de komutanlık yapardı. Bundan dolayı da 100 Memlûk ve 1000 de iktalı askere komutanlık yaptığı için bu şekilde adlandırılırdı. Bkz: Samira Kortantamer, *Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi*, Tarih İncelemeler Dergisi, C.2, S. 1, 1984, 37.

²⁴ Makrîzî, *Sulûk*, C.1, 521; İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühûr fi Veka'id-Dühûr*, C.1, (nşr.M. Mustafa), Kahire 1960, 310.

²⁵ Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 111; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fi Târihi'l-Hicre*, (tahk. Donald S. Richard), Beyrut, Das Buch Berlin 1998, 98; Şâfi b. Ali, *Siretü'z-Zâhiriyye*, (tahk. Abdülaziz b. Abdullah Huveyter, Riyad 1420/1989, 193; Aynî, C. 1, 401.

²⁶ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir fi Siretü'l-Melikü'z-Zâhir*, (nşr. Abdülaziz Huveyter) Riyad 1976, 151; Baybars el-Mansûrî, *Baybars el-Mansûrî, Zübdetü'l-Fikre*, 80; Şâfi b. Ali, *Siretü'z-Zâhiriyye*, 116; Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlükü'l-Emsâr*, C. 27, (nşr. Mehdi en-Naim), Darü'l-Kütüb'il-İlmiye, Beyrut 1971, 270; Aynî, *Ikdu'l-Cumân, Asrı Selâtinü'l-Memâlik*, C.1, 355.

Beyserî olmuştu. Said Berke at üzerinde giderken Baybars onun gâşiyesini²⁷ taşıırken Beyserî de çetirini²⁸ tutmuştu.²⁹ Baybars 15 Mart 1265'te Haçlıların elinde olan Arsuf Kalesi üzerine yürüdüğüde Beyserî de ordudaydı. Şiddetli bir kuşatma sonrası bu kale fethedilmişti.³⁰ Bundan sonra Baybars, Yafa'nın fethine de katılan Beyserî'ye, teslim olan Haçlıların güvenli şekilde Hıristiyanların elinde olan kalelere gitmesine eşlik etme görevini verdi.³¹

Beyserî, Baybars'ın Haçlılara karşı başlattığı mücadelede en ön safta yer alan emîrlerdendi. O, sultanın 1268'de düzenlediği Antakya seferine de katılmıştı. 18 Mayıs 1268'de fethedilen kentin imar edilmesi için Beyserî ve Bedreddin Bilig el-Hazinedar görevlendirilmişti.³² İki emîr Antakya'nın surlarını tamir ettirmelerinin yanı sıra camii, mescit ve hamam gibi eserler inşa ettirmişlerdir. Ayrıca Beyserî kentte kendi adıyla anılan bir hamam yaptırmıştır.³³ Beyserî bir müddet Antakya'da kalıp daha sonra Dimaşk'a dönmüş ve sultanla birlikte Kahire'ye gitmiştir.³⁴

Sultan Baybars, Beyserî'yi oğlu Said Berke'yle beraber 3 Mart 1271'de Hısnu'l-Ekrad seferine de göndermiştir. Bir süre sonra sultanın da gelmesiyle kuşatılan ve üç kat surla çevrili olan kale Memlûk güçleri tarafından mancınıklarla şiddetli şekilde dövülmüştür. Bu kuşatma sonunda önce çevredeki Haçlılar daha sonra da kale içindekiler 8 Nisan 1271'de teslim olmuşlardır. Ayrıca teslim alınan Haçlıların Trablus'a gitmelerine izin verilmiştir. Emîr İzzeddin el-Efrem kalenin tamir edilmesiyle görevlendirilirken İzzeddin el-Musulî de naip olarak atanmıştır. Burada bulunan kilise ise camiye çevrilmiştir.³⁵

Beyserî, Baybars'ın 10 Mayıs 1271'de Hısnu'l-Akkar Kalesi kuşatmasında da görev almıştır. Memlûk ordusu mancınıklar kurarak kalenin doğu kapısı ve duvarlarını taş yağmuruna tutunca direnemeyeceklerini anlayan kale ahali aman dilemişlerdi. Sultan da onların talebini kabul edip Beyserî'nin korumasında güvenli şekilde Trablus'a gitmelerine müsaade etmişti.³⁶

Sultan Baybars, Haçlılara karşı birçok savaşa katılan Beyserî'yi Bedreddin Aydemir'le birlikte Karin Kalesi'ni almakla görevlendirmişti.³⁷ 30 Mayıs 1271'de müdafiler kadın ve çocuklarını güvenli yerlere gönderip direnmeye başlamışlardı. Ancak Memlûk birlikleri mancınıklarla Karin Kalesi'ni dövmeye başlayınca Haçlılar amanla teslim olmuşlardı. Sultan teslim olan Haçlıların yine Beyserî'nin korumasında güvenli şekilde Akka'ya gitmelerine izin vermiştir.³⁸ Şakif Kalesi'nin fethine de katılan Beyserî Haçlıların teslim olması üzerine onların güvenli şekilde Sur'a gitmesine eşlik etmiştir.³⁹ Görüldüğü gibi Beyserî, tecrübesiyle bir taraftan Memlûk Devleti'nin zafer kazanmasında rol oynarken, diğer taraftan savaş hukuku gereği sivil zayıyatın yaşanmaması için görev üstlenmiştir.

Beyserî, tıpkı Aynicâlût da olduğu gibi başka coğrafyalarda da Moğollara karşı yapılan savaşlarda mühim görevler ifa etmiştir. Anadolu'daki Moğol komutanlarından Samagar Noyan, Ekim 1271'de Ayıntab'a (Antep) baskın düzenlemiş ve etrafı yağmalayarak Harim ovasına kadar ulaşmıştı. Moğolların Harim ile Antakya arasında Türkmenlerle çatıştıkları haberi gelince bu sırada Dimaşk'ta bulunan Baybars, Kahire'deki Beyserî'ye 3000 süvari ile acele yetişmesi için haber göndermişti. Beyserî, hazırladığı birlikle 9 Kasım 1271'de Dimaşk'a varmıştı. Bu sırada Moğollar Harim ve Meruç'a baskın düzenleyip pek çok kişiyi öldürmüşlerdi. Hama'ya doğru ilerleyen Moğolları durdurmak için gönderilen

²⁷ Gâşiyeye: Örtü anlamına gelmekte olup deriden yapılmış ve altın sırma ipekle süslenmiş eyer örtüsüne denir. Bkz: Erdoğan Merçil, *Gâşiyeye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1996, 398.

²⁸ Çetr: Türkçeye Farsçadan geçen bu kelime sultanlık alametlerinden olup gölgelik anlamına gelir. Arapça ise mizalle/şemsiye denir. Sultanın bir yere giderken ya da seferde bir emîr tarafından başının üzerinde tutulurdu. Bkz: Aydın Taneri, Çetr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.8, 293. (İbn Kesîr'in Türkçesinde yanlışlıkla olmalı. Beyserî'nin ekmek taşıdığı yazılmıştır (İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Arapça), C.17, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Gize 1998, 461-462.

²⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye*, (çev. Hüseyin Polat), TTK Yay., Ankara 2016, 43; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 115; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, C.13, (çev. M. Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 1995, 426;

³⁰ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 236.

³¹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 293.

³² İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 313.

³³ Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, 231; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Ötünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yay, İstanbul 2013, 49.

³⁴ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 333.

³⁵ Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C.8, 152.

³⁶ Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 155.

³⁷ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 253; Özbek, *Sultan Baybars*, 48.

³⁸ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 386; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8,162.

³⁹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 298.

Halep naibi ve askerleri de gecikmişti. Halep ve Dimaşk ahalisi Moğol korkusundan dolayı panik içinde kalmıştı. Ancak Beyserî Halep'e ulaşip burada bulunan Memlûk güçlerini takviye ederek Moğollar üzerine sevk edince panik sona ermişti. Beyserî'nin Halep'e gelmesiyle Baybars da oraya ulaşmıştı. Sultan geri çekilen Moğolların üzerine askerlerini sevk etmişti. Memlûk kuvvetleri Maraş ve Harran tarafına ulaşarak Moğolları mağlup etmişlerdir.⁴⁰ Moğol tehlikesini bertaraf ettiğini düşünen Beyserî sultanın bulunduğu Dimaşk'a gelerek onunla Kahire'ye dönmüştür.⁴¹

Moğolların Çunkar komutasında 5000 kişilik bir birlikle 1272'de Birecik'e saldırımları üzerine gerçekleşen bir başka seferde de Baybars yanına Beyserî ve Kalavun'u alarak 28 Kasım 1272'de ordusuyla kentin karşısında Fırat kıyısına ulaşmıştır. Fakat Memlûk ordusunun karşı tarafa geçmesi için nehre köprü kurulması gerekiyordu. Bu amaçla da develerle 10 tekne getirilmişti. Ancak zaman yoktu ve Birecik her an düşebilirdi. Bu yüzden Baybars elbisesi ve silahıyla Fırat'a dalınca Beyserî ve Kalavun da onun arkasından suya atlamışlardı. Emîrlere ve askerler de bu durumu görünce nehre girmişlerdi. Birecik Kalesi önünde tahta kalaslar arkasına mevzilenen Moğol okçuları karşı kıyıya geçen Baybars ve ordusunu beklemişlerdi. Memlûk güçleri hem karadan hem de nehir üzerinden onlara hücum etmişlerdi. İki taraf arasında müthiş bir savaş meydana gelmişti. Moğollar, Baybars'ın ordusunun başında olduğunu öğrenince kuşatma için getirdikleri mancınık ve diğer savaş teçhizatlarını terk ederek kaçmışlardı. Onları takip eden Memlûk güçleri, tümen komutanı Cunkar ve askerlerinden pek çoğunu öldürüp, 200 kişiyi de esir almışlardı. Moğol tehlikesini bertaraf eden Baybars yanında Beyserî ve Kalavun olduğu halde büyük bir debdebe içinde Birecik Kalesi'ne girip ahaliye ihsanlarda bulundu. Kentin çevresinde bulunan Moğollar temizlendikten sonra 26 Aralık 1272'de Memlûk ordusu Dimaşk'a dönmüştür. Baybars ile hoşdaşları Beyserî ve Kalavun'un Fırat'ı yüzüp karşıya geçmeleri pek çok tarihçi ve şairin methiyelerine konu olmuştur. Ancak devrin müellifi Baybars el-Mansûrî, sultan ve efendisi Kalavun'un meziyetlerini överken Beyserî'nin adını anmaz.⁴² Birecik'in kurtarılmasından sonra Baybars, Beyserî'yi Suruç tarafına göndermiştir. Bu bölgede karşılaştığı düşmanı bertaraf eden Beyserî Dimaşk'ta bulunan sultanın yanına dönmüştür.⁴³

1273 Ağustos'unda İlhanlı hükümdarı Abaka'nın Suriye'ye doğru hareket ettiği istihbaratını alan Baybars 12 Ağustos 1273 gecesi Beyserî ve Sungur el-Aşkar'ı da yanına alarak Kahire Kalesi'nden çıkıp Suriye'ye hareket etmiştir. Filistin'de bulunan Askalan'a varıldığında Abaka'nın amacının Bağdat'a gitmek olduğu ve Zap çayı tarafında avlandığı haberi gelmiştir. Moğolların saldırı haberinin asılsız çıkması üzerine Baybars komutanlarıyla 2 Eylül 1273'te Dimaşk'a ulaşmıştır.⁴⁴

Beyserî 16 Ağustos 1274'te Baybars'ın Kerek Kalesi'ni teftiş etmek için yaptığı seyahate de iştirak etmiştir. O dönemde kalenin burçları yıkılmış, Baybars kaleyi tamir ettirip işleri düzene koyduktan sonra Beyserî ile 25 Eylül 1274'te Kahire'ye dönmüştür.⁴⁵

Baybars 1275 yılında yeniden Kahire'den Kerek'e gitmişti. Bir müddet burada kaldıktan sonra 17 Haziran 1276'da Dimaşk'a geldi. Bu sırada Sultan Emîr Bedreddin, Beyserî ve Şemseddin Akkuş Hutlica'yı yanına çağırdı. Kahire'de bulunan Beyserî, yanında hazine ve askerler olduğu halde 4 Temmuz 1276'da sultanın yanına gelmek üzere harekete geçti.⁴⁶ Beyserî Dimaşk'a ulaşsa da bir müddet sultanın yanında kaldıktan sonra Mısır'a döndü.⁴⁷

Baybars'ın 1275'te Kilikya üzerine düzenlediği sefere Beyserî de katılmıştı. Sultan Ermenilerin merkezi Sis'e kadar ulaşip buraları yağmalamıştı. Beyserî ve Emîr Seyfeddin Ayıtmış komutasındaki Memlûk birliği ise Ayas (Yumurtalık) üzerine yürümüşü. Bu sırada kentte bulunan Haçlılar ve Ermeniler Memlûk güçlerinin geldiği haberini alınca gemilerle denize açılmışlardı. Ayas'a ulaşan Beyserî ve Memlûk askerleri Ermenilerin pek çoğunu öldürüp mallarına el koymuşlardı. Denize açılanların bir kısmı ise gemilerin batmasıyla hayatlarını kaybetmişlerdi. Buradan ilerleyen Memlûk

⁴⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre*, 133; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Melikîyye*, 64-65; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C.8, 165-168; Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, C. 27, 278; Aynî, *Ikdu'l-Cumân*, C.2, 90-91.

⁴¹ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, (nşr. Ahmet Hutaît), 1983, In Kommission Franz Steiner Verlag GmbH Weisbaden 1983, 51; Yünîni, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C.3, 1; İbn Aybek, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 168.

⁴² Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülîkiyye*, 67-68.

⁴³ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 56, 71; Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 171.

⁴⁴ İbn Abdüzzâhir, er-Ravzü'z-Zâhir, 395; Yünîni, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C.3, 31; İbnü'l-Furât, *Tarihi İbnü'l-Furât Tarihi'd-Düvel ve'l-Mülûk*, C. 7, (tahk. Kostantin Zurayk/Neclâ İzzeddin), Beyrut 1936, 3.

⁴⁵ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 101.

⁴⁶ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 135, 152.

⁴⁷ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 157.

güçleri Misis'e ulaşarak burayı tahrip etmiş, sonra da bir kısmı Sis'e bir kısmı da Tarsus'a kadar ulaşmıştı.⁴⁸

Beyserî 1277'de Baybars'ın Selçukluları Moğol tahakkümünden kurtarmak için düzenlediği Anadolu seferine katılmıştı. Elbistan'ın Hunu ovasında Moğolları yenen Baybars Kayseri'ye doğru ilerlemişti. Hatta müellif İbn İyâs, Baybars'ın Beyserî'yi öncü olarak Kayseri'ye gönderdiğini yazmıştır. Beyserî, sultanın Kayseri halkına aman verdiği haberini kente ulaştırmıştı. Bunun üzerine ahali teslim olmuştur.⁴⁹ Anadolu Seferi dönüşünde Baybars'ın Dımaşk'ta öldüğü sırada Beyserî de onun yanındaydı. Sultanın ölüm haberi Kahire'de bulunan oğlu Melik Said Berke gelinceye kadar gizlenmiş ve bu sadece Beyserî, Sungur el-Aşkar ve Kalavun gibi yakın arkadaşları tarafından bilinmiştir.⁵⁰ Sultan çok sevdiği emîrlerinden İzzeddin el-Hillî'nin 5 Nisan 1269'da ölmesi üzerine onun oğlunu 40 süvarinin komutanlığına getirdiği gibi mallarına kimsenin dokunmaması için Beyserî, Kalavun, İzzeddin Ügân ve Emîr-i Silah Bedreddin'e emîr vermiştir.⁵¹ Bahsedilen olaylar Beyserî'nin güvenilir bir komutan olduğunu göstermesinin yanı sıra sultanın sırdaşı ve onun ölümünden sonraki sürecin planlayıcıları arasında olduğunu da ortaya koymaktadır. O, nasıl ki Sultan Baybars'ın mahrem sırlarına vakıf bir hoşdaşı ve ordulara komuta eden bir askeri olduysa, Baybars'ın vefatından sonra da Melik Said Berke Han'ın tahta çıkmasında mühim bir rol oynamıştır.

4. Melik Said Berke Han Dönemi (1277-1279)

Beyserî, Kalavun ve Sungur el-Aşkar gibi büyük emîrler daha önce veliaht ilan edilen Melik Said Berke Han'ı tahta çıkarmışlardı. Ancak muasır müellif Baybars el-Mansûrî, Melik Said'in sultan olduktan sonra genç emîrleri ön plana çıkarıp babasının hoşdaşları ve emîrlerini geri plana ittiğini yazmıştır. Bilhassa emîr Bedreddin Bilig el-Hazinedar'ın ölümünden sonra devletin düzeni bozulmuştu. Sultan, onun yerine Emîr Şemseddin el-Fergân'ı getirirse de kısa süre sonra onu azledip tutuklamıştı. Ayrıca babasının hoşdaşları Beyserî, Kalavun ve Sungur el-Aşkar gibi büyük emîrlerle de arası açılmıştı. Hatta daha da ileri giderek Beyserî'yi 26 Ağustos 1277'de tutuklamıştı. Bu sırada Sungur el-Aşkar da göz altına alınmıştı. Kahire Kalesi'ndeki hapisaneyeye gönderilen bu iki emîr 23 gün içeride tutulmuştu. İbnü'l-Furât bu emîrlerin kendilerinin Melik Said'den daha fazla sultanlığa layık olduklarını düşündüklerini yazmıştır.⁵² Bu sırada Baybars'ın emîrleri ve memlûklerinden de pek çok kişi tutuklanmıştı. Bunun üzerine Melik Said'in dayısı Muhammed b. Berke Han, sultanın annesine yani kız kardeşine "senin bu oğlun devleti yanlış yönetiyor ve tecrübeliler yerine gençlere danışıyor" demiştir. Bunu duyan sultan, dayısını da tutuklamaya kalkışmıştır. Ancak annesi onun tutuklanmasını engellemişti. Olayların gerçekleştiği sırada orada bulunan müellif Baybars el-Mansûrî kendisinin de sultanı uyardığını ifade etmiştir. Hatta müellif, sultanın dayısını tutukladığını ve bir süre sonra serbest bıraktığını belirtmiştir. Sultan ve ümera arasında olaylar bu şekilde tırmanırken emîrler bir araya gelerek Kalatü'l-Cebel avlusunda toplanıp istişare etmişlerdir. Onlardan bir kısmı Mısır'ı sultana bırakıp Şam'a (Suriye) gitmeyi teklif ederken bir kısmı da bunun ülke için çok zararlı olacağını ileri sürmüştür. Durumun kötüye gittiğini gören sultan ise emîrlerle anlaşma yolunu seçmiş ve 18 Eylül 1277'de Beyserî ve Sungur el-Aşkar'ı serbest bırakmıştır.⁵³

5. Beyserî'nin Rumkale'yi Kuşatması (1279)

Melik Said döneminin başlarında yaşanan ve tecrübe sahibi ümeranın tasfiyesiyle sonuçlanan olayların hoşnutsuzluğa sebep olduğu görülmektedir. Bu durumu fark eden sultanın bir süre sonra politika değişikliğine gitmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Zira, 1279'da Kilikya Ermenileri üzerine yapılması planlanan sefer için Dımaşk'a gelen sultan, 13 Mayıs 1279'da ordusunu ikiye bölerek birini Beyserî emrinde Rumkale'ye, diğerini de Kalavun komutasında Sis'e yollamıştı. Beyserî 19 Mayıs 1279'da 9000 süvari ve 5000 yaya asker ile Rumkale seferine çıkmıştı. Beyserî'nin yanında Suriye

⁴⁸ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 435; İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C.7, 31; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk-Ermeni Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C.8, S.16, 2015, 181.

⁴⁹ İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühûr*, C. 1, (nşr.M. Mustafa), Kahire 1960, 338.

⁵⁰ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 223; Şâfi b. Ali, *Siretü'z-Zahiriye* (nşr. A.A. Huveyter), Riyad 1989, 197.

⁵¹ İbn Abdüzzâhir, *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, 253.

⁵² İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C.7, (nşr. Konstantin Zureyk), Matbaatü'l-Emîr Kaniye, Beyrut 1942, 96.

⁵³ Yünnî, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C.3, 234-235; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre*, 163; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülükîyye*, 77; Şâfi b. Ali, *Kitabü'l-Fazlü'l-Masur min Siretü's-Sultanü'l-Melikü'l-Mansûr* (nşr. A.A. Tedmürî) Beyrut, 1998, 38-39; Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, C. 27, 284; İbn Haldun, *Tarihü'l-İber*, 1461-1462; İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C. 7, 96; Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C.2, 186; İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühûr*, C. 1, 343.

birliklerini komuta eden Hüsameddin el-Ayıntabî de vardı.⁵⁴ Beyserî'nin Rumkale seferini muasır müellif Ebü'l-Ferec ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. Ona göre Memlûk ordusu Parzaman /Merziban)⁵⁵ nehri üzerine karargahını kurmuştu. Beyserî, kalenin yöneticisi Ermeni Katolikosu'na biri Arap diğeri de Ermeni olmak üzere iki elçi göndererek sultanın kaleyi teslim etmesini istediğini ve isterse Kudüs'e ya da Sis'e gidebileceğini bildirmişti. Beyserî, Ermeni Katolikosu'nun tüm ihtiyaçlarının karşılanacağını ve teslim olmazsa Hıristiyanların kanının dökülme vebalinin kendisinde olacağı söylemişti. Ancak Katolikos teslim olmadığı gibi sultana da itaat etmeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Beyserî askerlerine bütün gece Rumkale etrafında bulunan ağaçları kestirerek merdivenler yaptırıp kaleyi şiddetli şekilde kuşatmıştır. Rumkale biri dış bir de iç olmak üzere iki kaleden oluşmakta olup iki surla çevrili bir yerd. Şehir olarak adlandırılan dış kalede bulunan Ermeniler saldırılar karşısında perişan olup iç kaleye çekilmişlerdi. Memlûk birlikleri surlara merdivenler dayayıp şehre girerek her tarafı yağmalamışlardı ve tüm evleri ateşe vermişlerdi. Ahali iç kaleye çekildiği için kimse esir alınmamıştı. Beyserî beş gün boyunca askerlerine şehirde yağma izni vermiş, ganimet toplattırması ve yangınlar çıkarttırmıştı. Her taraf tahrip edilmiş, ambarlardaki tahıl boşaltılmış, bağ ve bahçeler tahrip edilmiş, değirmenlerin taşları kırılmış ve hamamlar yıkılıp taşları Birecik'e götürülmüştür.⁵⁶

Ebü'l-Ferec, Rumkale kuşatması devam ettiği sırada Karamanoğlu'nun Moğol ve Ermenilerden korktuğu için Memlûk sultanı Melik Said'e başvurarak Suriye tarafına geçmek için yardım istediğini belirtmektedir. Sultanın emri üzerine Beyserî, Rumkale kuşatmasını kaldırıp Kilikya'ya ilerlemiştir ve Kalavun'la buluşarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu arada sultan, Ermeni kralı Leon'dan Beyserî'nin topraklarından geçmesine izin vermesini istemiştir. Sultanın isteği kabul edilmiştir ve Beyserî Kayseri tarafına geçip burada bulunan Karamanoğlu'nu güvenli bir yere götürmüştür.⁵⁷

Beyserî 15 gün boyunca Rumkale'den Sis'e kadar olan alanda Ermenilere ait bölgelerde tahribatlarda bulunmuştur. Daha sonra Aynizerbe (Anavarza) tarafına geçip Kalavun'la buluşarak burada karargâh kurmuş ve 10 gün boyunca Ermenilere ağır zayıat vermiştir. Bu süreç içinde Ermenilere ait Paksimat⁵⁸ ve Raban Kavma⁵⁹ manastırlarını yıktırmıştır. Ancak Guihat⁶⁰ tarafına geçilmemiştir. Ebü'l-Ferec, Melik Said'le Memlûk ümerası arasındaki anlaşmazlık hakkında bilgi sahibi olmalı ki Beyserî'nin sultana isyan için askerlere kendisine sadakat yemini ettirdiğini yazmaktadır.⁶¹

Beyserî ve Kalavun Kilikya seferinden başarılı şekilde döndükten sonra Melik Said'in yeniden Memlûk ümerası ile arası açılmıştır. Sultan onların bir kısmını tutuklamıştı ve iktâlarına el koymuştu. Bunun üzerine ümera toplanıp sultana karşı cephe almıştı. Aynı sırada ümera ile sultan arasında uzlaşmayı sağlayan dayısı Bedreddin Muhammed b. Berke Han ise Dımaşk'ta ölmüştür.⁶² Ebü'l-Ferec, Melik Said'in Beyserî tarafından suikasta uğrayacağını haber alması üzerine onun Suriye'den Mısır'a giderek asker topladığını yazmıştır. Müellif, anılan sebeplerden dolayı Beyserî'nin yalnız kaldığına, Kudüs'e gittiğine ve Süleyman tapınağına girerek saçlarını tıraş ettirdiğine dair ilginç bir bilgi vermektedir.⁶³

Melik Said, emîrlerle arasında anlaşmazlık olduğu sırada Dımaşk'ta bulunmaktaydı. Beyserî'nin de aralarında bulunduğu emîrler, sultanı terk ederek Kahire'ye gelip Kalatü'l-Cebel'i kuşatmışlardı. Sultan da onların arkasından geride kalan askerler ve Araplardan topladığı kuvvetlerle Mısır'a doğru yola çıkmıştı. Ancak Araplar Gazze'de onu terk etmişlerdi. Sultan Kahire'ye gelerek kuşatma altında

⁵⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre*, 168; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 78; Şâfi b. Ali, *Siretü'z-Zahiriye*, 40; İbn Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C. 7, 117,141; Aynî, *Ikdu'l-Cumân*, C.2, 202-203; Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 1963, 11; Altan Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Türk Tarih Kurumu, Yan, Ankara 2009, 35; Yiğit, "Memlûk Ermeni", 183.

⁵⁵ Perziman/Merziban: Günümüzde Gaziantep'in Yavuz ilçesi olup buradan çıkan çay da Rumkale yanından Fırat'a karışırdı.

⁵⁶ Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. 2, (Süryaniceden çev. Ernest A. Wallis Budge, İngilizceden Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay, Ankara 1950, 603-604.

⁵⁷ Ebü'l-Ferec'in bahsettiği şahıs Karamanoğlu Mehmed Bey olup, kendisi Moğollara karşı isyan bayrağını açmış ancak Selçuklu-Moğol birliği ile giriştiği savaşta 1278'de Mut civarında şehit olmuştur. Onun 1279'da öldüğü de ileri sürülür. Bkz. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 54.

⁵⁸Sis (Kozan) yakınlarında bulunmaktadır.

⁵⁹ Rumkale yakınında Raban'da (Araban) olmalı.

⁶⁰ Sis (Kozan) yakınlarında bulunmaktadır.

⁶¹ Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. 2, 604.

⁶² Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre*, 168; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 79; Şâfi b. Ali, *Siretü's-Sultanü'l-Melikü'l-Mansur*, 40; el-Aynî, *Ikdu'l-Cumân, Asrı Selâtinü'l-Memâlik*, C.2, 202-203.

⁶³ Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C. 2, 605.

olan Kalatü'l-Cebel'e girmeyi başarsa da kuşatılan kaleye giriş çıkışlar engellendiği için yiyecek ve içecek sıkıntısı başlamıştı. Said Berke teslim olmak zorunda kalmıştı. O, emirlere tüm Suriye'yi vermeyi teklif etse de ümera tahttan vazgeçmediği için bunu kabul etmemişlerdi. İnisiyatifi ele alan Beyserî ve Kalavun, Melik Said'in canına dokunmayacaklarına dair söz vererek onu Kerek'e sürmüşlerdi. Bu olay sırasında muhalif emirlerden Sungurşah ez-Zahirî, sultanın adamlarından Seyfeddin Bektut'u öldürmüştü. Kalavun ve Beyserî'nin önderliğinde emirler Baybars'ın yedi yaşında olan diğer oğlu Sülemiş'i (1279) tahta çıkarırdılar.⁶⁴ Sülemiş'e Seyfeddin Kalavun atabeg olarak tayin edildi. Son dönem Memlûk müelliflerinden İbn İyâs burada farklı bir bilgi vererek Said Berke'nin Beyserî ve Sungur el-Aşkar'ı tutuklatarak İskenderiye'ye gönderip hapsedtiğini, Sülemiş'in sultan olmasından sonra da Seyfeddin Kalavun'un onları kurtarıp Kahire'ye getirdiğini yazmıştır.⁶⁵ Mezkûr kaynağa göre Melik Said, eski nâibü's-saltanası Sunkur el-Fargânî'yi İskenderiye'de hapsedip daha sonra boğdurmuştur.⁶⁶

Sultan Baybars'ın ölümünden sonra bir türlü istikrarın sağlanamadığı bu süreçte Kalavun, sultanın yaşının küçük olmasından istifade ederek tüm yetkiyi ele geçirip Baybars'ın emirleri ve memlûklerini tutuklamaya başlamış ve hapsedmiştir. Müellif İbnü'l-Furât bu sırada Memlûk ümerasının en büyüklerinden Kalavun'un devletin kontrolünü ele geçirip Zahirî⁶⁷ mensuplarını tutukladığını ve Bedreddin Beyserî'nin ise vaktini eğlence ve içki meclislerinde geçirdiğini yazmıştır.⁶⁸

6.Kalavun Dönemi ve Beyserî'nin Tutuklanması

Kalavun'un (1279-1290) saltanatının ilk yıllarında Moğollar Suriye'nin kuzey tarafına doğru saldırı ve katliamlar yapmışlardı. İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ın kardeşi Mengü Timur 1281'de büyük bir orduyla harekete geçerek Memlûk topraklarına girmişti. Sultan Kalavun aralarında Beyserî'nin de olduğu emirleri ve orduyu toplayarak Moğollara karşı yürümüştü. 29 Ekim 1281'de Memlûk ve Moğol ordusu Humus'ta karşı karşıya gelmişti. Beyserî bu savaşa Memlûk ordusunun sağ kolunu komuta eden Hama meliki Mansur Muhammed'in yanında savaşa katılmıştı. Ordunun sol kolunun komutasını ise Sungur el-Aşkar yapmıştı. Tarihe İkinci Humus savaşı olarak geçen bu muharebenin başında Kalavun'un ordusu dağılmış ve Beyserî'nin de içinde bulunduğu pek çok emir savaş alanını terk etmişti. Ancak Sultan Kalavun'un kararlılığı sayesinde Memlûk kuvvetleri yeniden toplanmıştı. Savaş alanından çekilen başta Beyserî ve Hüsameddin Lâçin olmak üzere emirler sultana katılarak Moğolları ağır bir yenilgiye uğratmışlardı.⁶⁹

Memlûk kaynaklarına göre Sultan Kalavun 11 Mayıs 1282'de başta Beyserî olmak üzere Emîr Alâeddin Kuştoğdu ve pek çok emîri tutuklatmıştır.⁷⁰ Sultanın isyan etmesinden korktuğu için Beyserî'yi tutuklattığı ileri sürülmüştür.⁷¹ Beyserî'nin memlûklerinin ve halkın tepki göstermesinden çekinen Kalavun, sarayının bulunduğu kaleye saldırı ihtimaline karşı başta Bâbüzzüveyle olmak üzere Kahire'nin kapıları ve yollarını kapattırmıştı. Bu nedenle ahali büyük sıkıntı çekmişti. Bir müddet sonra durum normale dönünce kentin kapı ve yolları geri açıldığı için ahali rahatlamıştı. Bu sırada Dımaşk'ta da bazı emirler tutuklanmıştı. Kalavun, Kalatü'l-Cebel'de zindana attığı Beyserî'yi bir daha serbest bırakmadı.⁷² Mezkûr sultan tahta çıktığında Memlûk emirlerinin büyüklerinden Baybars ve Beyserî'nin yakın arkadaşı Sungur el-Aşkar onun hakimiyetini kabul etmeyerek Halep'te sultanlığını ilan etmişti.⁷³ Bir ihtimalle bundan dolayı Kalavun, Beyserî ve arkadaşlarının isyan etmelerini engellemek için onları

⁶⁴ Yünîni, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C. 4, 2; Baybars el-Mansûri, *Zübdetü'l-Fikre*, 170; Baybars el-Mansûri, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 79; Ebi'l-Fidâ, *Tarihi'l-Ebi'l-Fidâ*, C.4, 13; Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, C.27, 285; İbn Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C.7, 145-146.

⁶⁵ İbn İyâs, *Bedâyiü'z-Zühûr*, C.1, 347.

⁶⁶ İbn İyâs, *Bedâyiü'z-Zühûr*, C. 1, 343.

⁶⁷ Zahirî; Sultan Baybars'ın emir ve memlûklerine denir.

⁶⁸ İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C. 7, 160.

⁶⁹ Yünîni, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C.4, 93; Baybars el-Mansûri, *Zübdetü'l-Fikre*, 196; Baybars el-Mansûri, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 90; Ebi'l-Fidâ, *Tarihi'l-Ebi'l-Fidâ*, C.4, 15-16; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, C. 13, 496; İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C.7, 215-217; Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C.2, 273-276.

⁷⁰ Yünîni, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, C.4, 141; Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve Vefayatü'l-Meşâhir ve'l-İslamî*, C.15, (Nşr. Bessar A. Ma'ruf) Darü'l-Garbü'l-İslamiye, Beyrut 2003, 870; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, C. 13, 502; İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât*, C.7, (nşr. Konstantin Zureyk), Matbaatü'l-Emîr Kaniye, Beyrut 1942, 246; İbn İyâs, *Bedâyiü'z-Zühûr*, C. 1, 351.

⁷¹ Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre yay, İstanbul 2010, 84-85.

⁷² Nüveyri, C.31, 59; İbn Kesîr, C.13, 502; Makrizî, *Sulûk*, C. 2, 157; İbn Tagribirdî, *Menhelü's-Sâfi*, C.3, (Yay. Nebil Muhammed Abdülaziz) Kahire, 1980, 501-502.

⁷³ Süleyman Özbek, Mehmet Şeker, "Memlûk Emîri, Sungur el-Aşkar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.123, S.242, İstanbul 2019, 214.

tutuklamış olabilir. Konuyu iktisadi açıdan değerlendirdiği görülen Makrîzî ise Beyserî'nin çok müsrif biri olduğundan Kalavun'un onu tutuklattığını, bir daha da yüzünü görmek istemediğinden uzun süre hapiste kalmasına neden olduğunu yazmaktadır.⁷⁴ Konuya dair Makrîzî'nin aktardığı bilgiler doğru kabul edilse bile, meselenin siyasi tarafına dair bir değerlendirme içermediği için eksik kalmaktadır. Zira Safedî'ye göre Kalavun, Beyserî'yi zindana attığı gibi onun kaçmasını engellemek için de ayaklarına prangalar vurdurmuştu.⁷⁵ Bunları Beyserî'nin siyasi potansiyelini ortaya koyan bilgiler olarak değerlendirmek mümkündür.

7. Sultan Halil b. Kalavun'un Beyserî'yi Serbest Bırakması

Kalavun'un 1290'da ölümü üzerine yerine oğlu Melik Eşref Halil b. Kalavun (1290-1293) geçmişti. Babasının kendisine vasiyet ettiği yarım kalan Akka seferini tamamlayarak Haçlıların Doğu Akdeniz'deki kalıntılarını temizledikten sonra 7 Ağustos 1291'de daha önce benzeri görülmemiş muhteşem süslemelerle Kahire'ye dönmüştü. Sultan, Emîr Baydara'ya hapisanedeki tutuklu bulunan emîrlerin durumunu sormuştu. O da Beyserî'nin hapiste olduğunu söylemişti.⁷⁶ Sultan Halil, Alâmeddin Sencer ed-Devâdârî'yi tutuklarken daha önce tutuklanmış pek çok emîrle birlikte uzun yıllardan beri hapiste olan Beyserî'yi serbest bırakmıştı. Beyserî'nin hapis hayatı ve serbest bırakılmasını pek çok Memlûk müellifi farklı şekillerde anlatmışlardır. Buna göre bir gün Sultan Halil, Beynelkasreyn'de⁷⁷ Kâmiye Medresesi yanında bulunan Beyserî'nin evinin önünden geçerken onun altı oğlu ve memlûku Moğoltay onun karşısına çıkmıştı. Muhafızlar onları durdurmuştu. Sultan onların kim olduğunu sorunca Beyserî'nin oğulları ve memlûku olduğu söylenmişti. Sultan bunun üzerine onların yaklaşmasına izin vermişti. Onlar, sultanın önünde eğilip yeri öpmüşlerdi. Sultan Halil, onların ne istediklerini sormuştu. Onlar da babalarına ve efendilerine şefkat göstermesini istemişlerdi. Bunun üzerine sultan onlara kalplerini ferah tutmalarını ve onu kendilerine göndereceğini söylemişti. Sultan, Kalatü'l-Cebel'e varduktan sonra Bedreddin Baydara ve Zeyneddin Ketboğa dahil bazı emîrleri⁷⁸, 100 süvari ve bir atlas elbiseyle Beyserî'nin yattığı hapisaneye göndermişti. Onların elinde ağzı mühürlenmiş bir torba olup içinde sultanın, Beyserî'nin serbest bırakılması için imzaladığı menşur vardı. Hapisaneye varan heyet Beyserî'nin serbest bırakılma kararını Beyserî'ye okumuştur. Getirilen temiz elbiseler Beyserî'ye giydirilip sultanın huzuruna çıkarılmak istenmişti. Ancak Beyserî üzerindeki kirli ve yırtık elbiseyi ve ayağındaki prangaları çıkarmadan sultanın huzuruna çıkmayacağına dair yemin ettiğini söylemişti. Bunun üzerine durum sultana bildirilince sultan ayaklarındaki prangaların kırılıp kirli elbiseyle huzuruna getirilmesini emretmişti. 16 Ağustos 1291'de Beyserî ayağındaki prangalar kırılıp sultanın huzuruna getirildi. O, sultanın huzurunda yeri öperek ona saygılarını sundu. Sultan, Beyserî'yi güzel bir şekilde karşılayıp yanına oturarak ona iltifatlarda bulundu. Hatta şakalaşp espriler yaptı. Sultan, Beyserî'ye temiz elbiseler giydirilmesini emretmesinin yanı sıra 1000 dinarlık iktâ yanında ölünceye kadar Minye'de⁷⁹ Ben-i Hasib'de (Ben-i Hasib Derbesta) başka bir iktâ daha verdi. Bunun yanında eski rütbesi olan emîr'l-mie ve mukaddemü'l-elf'i iade edip ona 100 memlûk vermiştir. Sultan, Beyserî'ye verdiklerine kimse müdahale etmemesi için hazırladığı menşuru da atlas kese içinde sunmuştur. Beyserî de kendisini hapisten çıkararak Sultan Halil'e duyduğu minnetten dolayı onun nisbesini alarak bundan sonra adını el-Bedreddin Beyserî eş-Şemsî es-Sâlihiyye el-Acemî el-Melikü'l-Eşrefî şeklinde yazmaya başlamıştır.⁸⁰

Makrîzî, Beyserî'nin serbest bırakılmasından dolayı Memlûk ümerasının, askerlerin ve kale ahalisinin çok sevindiklerini ve onu görmek için can attıklarını yazmıştır. Beyserî'nin evine gitmesine izin verildikten sonra herkes onu görmek adına yollara dökülmüştü. Beyserî'nin evine gitmesinden sonra Sultan Halil ona 20 beygir, 20 iğdiş at ve 20 de katır gönderilmesini emretmişti. Ayrıca tüm emîrler ona silah ve çeşitli hediyeler göndermişti. Emîr-i Silah Bedreddin 2000 dinar göndermişti. Adeta ona hediye

⁷⁴ Makrîzî, *Hutat*, C.3, 212.

⁷⁵ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. 10, 225-226.

⁷⁶ Abbek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 312; Aynî, *İkdü'l-Cumân*, C.3, 152.

⁷⁷ Beynelkasreyn: Fatimilerin kurduğu Kahire'nin merkezinde yapılan iki saraydan adını alan semtin adıdır. Bkz: Eymen Fuad Seyyid, "Kahire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, 177.

⁷⁸ Aynî ve İbn İyâs onun serbest bırakılması için İzzeddin el-Efrem, Emîr-i Candar ve Bağdı ed-Devadârî'nin gönderildiğini yazmaktadır. Bkz: Aynî, *İkdü'l-Cumân*, C. 3, 71-72, 152; İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühür*, C.1, 370.

⁷⁹ Minye: Kahire'nin 250 km güneyinde bir şehir.

⁸⁰ Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 124; Ebi'l-Fidâ, *Tarihi'l-Ebi'l-Fidâ*, C. 4, 31; İbn Abbek, *Kenzü'd-Dürer*, C. 8, 312; İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, C. 13, 533; Makrîzî, *Hutat*, C. 2, 227; İbn Tagrîbirdî, *Nücumü'z-Zâhire*, C. 8, 11; el-Aynî, *İkdü'l-Cumân*, C. 3, 71-72; İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühür*, C. 1, 370.

göndermeyen kalmadı.⁸¹ Beyserî, Kalavun'un tutuklamasından oğlu Halil'in serbest bırakmasına kadar 10 yıl 3 ay hapis yatmıştır.

Sultan Halil, Beyserî'yi serbest bıraktıktan sonra onu yanından ayırmamış, itibar göstermiş, sohbetler etmiş ve onunla askeri oyunlar oynamıştır. Memlûk sultanları seferde olmadıklarında ümeraları ile sık sık çevgan ve kabak⁸² gibi askeri oyunlar oynarlardı. Memlûklerde bir ölçüde askeri talim ve sefere hazırlık anlamına gelen bu oyunlar çok sevilirdi. Sultan Halil, bir gün Beyserî ve Emîr-i Silah Bedreddin Bektaş el-Fahrî'den kabak oyunu oynamalarını istemiştir. Ancak Beyserî yaşlılığını ileri sürerek oynamak istemese de sultanın ısrarıyla oyununa çıkmış ve hedefini vurmuştur. Beyserî bir bakıma savaş talimi olan kabak oyununu genç emîr ve askerlerin oynamasını isterdi. Hatta kendisi bu oyunda usta olup yeni bir kural dahi getirmişti. Sultan, kardeşi ve yeğeni için düzenlenen sünnet düğününde Beyserî'yi yanında oturtmuş ve ona 1000 dinar⁸³ vermişti.⁸⁴

Aynî, Sultan Halil'den bahsederken onun pek çok emîrle anlaşmazlık içinde olduğu halde en iyi anlaşığı kişiler arasında Beyserî'yi saymıştır. Müellif, sultanın Beyserî'yi diğer emîrlerin üzerinde tuttuğunu, sağ tarafında oturup ona itibar gösterdiğini yazmıştır. Ancak Sultan Halil farklı bir karaktere sahip olup bazen emîrlere garip davranışlar göstererek onların kalplerini kırardı. Hatta bir gün Beyserî ile sultan arasında tuhaf bir olay yaşandığı için birbirlerinden soğumuşlardı. Sultan bir gün Meydanü's-Sibak'ta⁸⁵ Beyserî ile otururken elinde büyük bir kılıç ve yanında da bir boğa olduğu halde ona “*ey Bedreddin beni seviyor musun sevmiyor musun*” diye sormuş. Beyserî de sultana “*ya kardeş ben hapisanedeyken sen beni kurtardın. Ben seni nasıl sevmeyeyim*” cevabını vermişti. Bunun üzerine sultan ona “*vay canına*” ve “*kalk, şu boğaya bin*” demiştir. Hemen ayağa kalkan Beyserî boğaya binmiştir. Sultan etrafında bulunan emîrlere boğayı vurmalarını emretmiştir. Beyserî, vurulan boğanın üzerinden sol tarafına yuvarlanarak sırt üstü yere düşmüş, pelerini başından uçmuş ve giysileri ortaya çıkmıştır. Sultan, Beyserî'nin düştüğü bu durum karşısında kahkahalar atarak yerde yuvarlanmıştır. Olayı seyreden emîrler ve memlûkler de gülmüşlerdir. Beyserî utanarak ayağa kalkmıştır ve elbisesini silkelemiştir. Ancak onun öfkeli olduğu Memlûk ümerası arasında yayılmıştı. Beyserî'nin bu duruma düşmesi ve sultanın yaptıkları karşısında bir şey yapmaması dedikodulara sebep olmuştu. Beyserî ise yakın arkadaşı ve sultanın adamı Emîr-i Silah Bedreddin'i kendisini bu duruma düşürdükleri için suçlamada bulunmuştu. Ona: “*Ömrümüzün sonlarında düştüğümüz bu durum karşısında insanlar bize gülerken sen bizimle alay ettin. Ey Bedreddin ölüm benim için bundan daha kolay olurdu. Ama aşığılanma, pranga korkusu, 10 yıl hapisanede çektiğim yalnızlıktan dolayı oraya geri dönmekten korkuyordum, beni mazur görün ve eğer benim katlandığıma sen de katlansaydın bunların hepsi senin için kolay olurdu*” demiştir. Sultan, Beyserî'nin kızgınlığını duymuş olmalı ki oyunlar bittikten sonra onu yanına çağırıp ona nezaket göstermiştir. Bunları sadece kendisine olan sevgisinden ve emrine itaat ettiğinden dolayı yaptığını söylemişti. Onun gönlünü almak için atlastan bir elbise giydirmişti. Minye iktâsına ek olarak 200 bin dirhemlik⁸⁶ ve 5 bin irdeblik⁸⁷ başka bir iktâ vermişti. Aynî, Sultan Halil'in bu dengesizliklerini bilen babası Kalavun'un onun yerine diğer oğlu Alâeddin Sâlih'i tercih ettiğini belirtmiştir. Ancak onun genç yaşta ölümü üzerine Halil'in veliahtlık taklidini yazdırdığı halde imzalamamıştır.⁸⁸ Sultan Halil'in cesur ve savaşçı biri olmasına rağmen ahlaki zaafı vardı. Bundan

⁸¹ Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, C. 15, 870; Makrîzî, *Hıtat*, C.3, 212-213.

⁸² Kabak oyunu: Memlûler zamanında Mısır ve Suriye'de sık oynanan bir oyun olup askerî talim sayılırdı. Bir meydanda uzun bir sıruk üzerinde kabağa benzeyen bir küreye at üzerinde okla atış yapmak şeklinde bir oyundur. Bkz: Altan Çetin, “Memlûk Devleti'nde Okçuluk”, *Gazi Türkiyat*, S.9, 2011, 82; Cüneyt Kanat, “Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu”, *CİEPO XIV*, Çeşme 2000, 71; Bedreddin Beyserî'nin bu oyunda üstat kabul edildiğine dair kayıtlar için bkz: Rıdvan Yiğit, *Memlûk Devleti'nin Altın Çağı Muhammed b. Kalavun Dönemi Sosyo-Kültürel ve İktisadî Tarihi*, Palet Yayınları, Konya 2023, 104.

⁸³ İslam ülkelerinde kullanılan altın para olup genellikle bir miskal ağırlığında (4,25 gr) olarak kesilirdi. Bkz: Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, 352.

⁸⁴ Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C.3, 167-168, 170.

⁸⁵ Bu meydan Kalatü'l-Cebel altında olup diğer adı Meydanü'l-Kabak'tır. Yani kabak oyununun oynandığı meydandır. Bkz: Cüneyt Kanat, “Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeler Dergisi*, C.XXII, S. 1, 2007, 55.

⁸⁶ İslam ülkelerinde kullanılan gümüş para olup aynı zamanda 3, 25 gr. ağırlığında bir ölçü birimdir. Dirhem genellikle gümüş madeninden kesilmekle birlikte onun kıtlığından 2/3 ya da 1/3 oranında gümüş ve gerisi de bakır olarak da kesilirdi. Bkz: Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, 371.

⁸⁷ İrdeb: Bir hacim ölçüsü olup Mısır'da 180 litreye eşittir. Bkz: Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri* (çev. A. Sevim), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990, 45.

⁸⁸ Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C.3, 210.

dolayı da ümera ile arası açılmış ve öldürülmüştür.⁸⁹ Onun öldürülmesinden sonra Beyserî'ye sultanlık teklif edilse de o bunu kabul etmemiştir.

8.Ketboğa Dönemi

Akka fatihi olarak kabul edilen Sultan Halil 1291'de Akka ve çevresindeki kaleleri alarak Haçlıların kökünü kazımış ve Memlûklerin daha önce birkaç kez kuşattıkları Rumkale'yi de 1292'de fethetmiştir. Bahsedildiği gibi Sultanın Rumkale kuşatmasına Beyserî de katılmıştır. Bu başarılarla rağmen dahili olaylar ve ümeraya kötü davranması sebebiyle sultana karşı bir muhalefet oluşmuştu. Sultan Halil tecrübeli emîrleri görevden uzaklaştırmış, babasının hoşdaşı Sungur el-Aşkar'ı öldürtmüştü⁹⁰ ve İbn Sel'us adlı tüccar bir kişiyi vezir yapmıştı.⁹¹ Bu yüzden Baydara ve Hüsameddin Lâcîn'in başını çektiği bir grup onu öldürmeye karar vermişlerdi. Sultan Halil avlanmak amacıyla maiyetiyle Kahire'den ayrılıp Gize üzerinden İskenderiye tarafında Terûca'ya gitmişti. Sultan Halil yalnız kaldığı bir sırada Baydara ve Hüsameddin Lâcîn tarafından 13 Aralık 1293'te suikastla öldürülmüştür. Bunun ardından muhalif emîrler Baydara'yı sultan ilan ettiler. Beyserî'nin de Sultan Halil'e suikast tertipçilerinin içinde olduğu ileri sürülmüştür.⁹² Müellif İbn Tagrîbirdî de buna işaret etmiş, Baydara'nın Memlûk emîrleri ile istişare ederek Sultan Halil'i öldürdüğünü söylemiştir. İbn Tagrîbirdî'nin verdiği listeye göre suikast heyetindeki emîrler arasında; Hüsameddin Lâcîn, Şemseddin Karasunkur ve Bedreddin Beyserî gibi pek çok emîr vardı. Hatta Ketboğa bile suikastın iştirakçilerindandı. Baydara onun öldürülme sebebi olarak kötülüklerini, ümera ile alay etmesini, kendilerine değer vermemesini ve İbn Sel'us'u vezir tayin etmesini saymıştır.⁹³ Ancak bir anda şartlar değişmiş ve Sultan Halil'in öldürülmesine göz yuman Ketboğa, Baydara'ya muhalif olmuştur. Beyserî de onun muhalifleri arasında yer almıştı. Hüsameddin Lâcîn ise yeni yönetimde görev almış ve ileride de sultan olmuştur.

Memlûklerde sultan olabilmek için Kalatü'l-Cebel'e çıkıp tahta oturma geleneği olduğu için Baydara ve adamları buraya gelerek içeriye girmeye çalışmışlardı. Ancak onlar kale kapısında Beyserî ve Seyfeddin Bektemir es-Silahtar'la karşılaşarak onları tutuklayıp dayak atmışlardı ve hatta öldürmek isteseler de onların desteğini alabilmek için bundan vazgeçmişlerdi. Bu arada öldürülen sultana bağlı Zeyneddin Ketboğa ve Eşrefiyye memlûkleri Baydara ve taraftarlarının üzerine yürümüşlerdi. Baydara ise yanında tutuklu olan Beyserî ve diğer emîrleri serbest bırakarak onları kendi tarafına almak istemiştir. Ancak Beyserî ve Seyfeddin Bektemir es-Silahtar ile Seyfeddin Bahadır el-Hac da dahil olmak üzere pek çok emîr saf değiştirerek Ketboğa tarafına geçmişlerdi. Bu sırada Baydara'nın yanında olan Araplar da kaçınca yakalanıp öldürülmüştü. Seyfeddin Bektemir es-Silahtar, Baydara'nın karnını yarıp midesini çıkarmış ve ciğerini parça parça edip çiğnemiştir. Baydara'nın başı kesilip Kahire'de dolaştırılmıştı.⁹⁴ İbn Tagrîbirdî, Eşref Halil öldürüldüğünde Beyserî'nin adının sultanlık için geçenlerden biri olduğunu belirtmiştir.⁹⁵ Bundan sonraki süreçte Ketboğa ve Sencer eş-Şücâî'nin desteğiyle Eşref Halil'in sekiz yaşındaki kardeşi Muhammed b. Kalavun (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) sultan yapıldı. Ancak bu defa da Ketboğa ve Sencer- eş Şücâî arasında rekabet başladı. Ketboğa ve adamları tarafından Sencer eş-Şücâî öldürüldü. Beyserî ve diğer emîrlerin desteğini alan Ketboğa (1394-1396) çocuk yaşta sultanı azledip tahta çıktı.⁹⁶

Ketboğa, Suriye üzerinde ortaya çıkan Moğol tehlikesini önlemek ve burada bulunan ve bir Moğol kabilesi olan Uyratları düzene sokmak amacıyla 1296'da Dımaşk'a geldi. Bu sırada Beyserî ve memlûkü Alâeddin Moğoltay 100 süvariyle Ketboğa'ya katıldı. Hatta Beyserî, Ketboğa Dımaşk'a girerken onun çetresini taşıdı ve burada yapılan toplantı sırasında sultan onu yanına oturttu.⁹⁷ 1295'te İlhanlı hükümdarı Gazan'ın Müslüman olmasıyla ondan kaçan ve Ketboğa'nın mensup olduğu gayrimüslim Uyrat

⁸⁹ Kazım Yaşar Kopruman, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, Ankara 1989, 474

⁹⁰ Özbek ve Şeker, "Memlûk Emîri Sungur el-Aşkar", 217.

⁹¹ Abdülkerim Özaydın, "Hâil b. Kalavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1997, 319.

⁹² İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, C. 14, 15; Ahmet Sağlam, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanatı Dönemi (694-696/1294-1296)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2015, 58.

⁹³ İbn Tagrîbirdî, *Nücümü'z-Zâhire*, C. 8, 21; Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1, 2010, 166; Rıdvan Yiğit, "Akka Fatih: Eşref Halil b. Kalavun", *Haçlılarla Mücadelenin Önderleri: Sultanlar*, (edt. Ziya Polat-Ayşe Çekic), Divan Yayınları, İstanbul 2023, 405-406.

⁹⁴ Baybars e-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 127; İbn Haldun, 1469; Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C.3, 213-214.

⁹⁵ İbn Tagrîbirdî, *Menhelü's-Sâfi*, C.3, 500.

⁹⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zubtetü'l-Fikre*, 302; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 131,134; Cüneyt Kanat, "Ketboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek. C. 2, Ankara 2019, 47.

⁹⁷ İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, C.14, 29; Sağlam, "Zeyneddin Ketboğa", 67.

kabilesine mensup 10.000 kişi Memlûklere sığınmışlardı. Sultanın akrabalarına mevkiiler vermesi ve ihsanlarda bulunması ona karşı bir hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Aynı sırada Mısır'da başlayan kıtlık ve veba salgını da Ketboğa'nın Moğol kökenli olduğundan uğursuzluğuna bağlanmıştı.⁹⁸ Bunlara ek olarak Sultan Halil'in öldürülmesinde önemli rol oynayan ve Ketboğa'nın hoşdaşı Hüsameddin Lâcîn affedilip naibü's-saltana makamına getirilmişti. Lâcîn, Eşref Halil'in öldürülmesindeki rolünden dolayı kendisini sultanlığa layık görüyordu. Bu amaçla emîrleri Ketboğa'ya karşı kışkırtıp isyan çıkmasına neden oldu. Ketboğa'nın Dimaşk'ta kendi adamlarını önemli mevkilere getirmesi de rahatsızlığı artırdı. Emîrlerle arasındaki anlaşmazlık sonucu Ketboğa Kahire'ye doğru hareket etti. Bu arada huzuruna davet ettiği ümeranın büyüklerinden Beyserî'yi usule aykırı olarak ayakta karşılamadı ve ona sert davrandığı gibi onu Moğollara gizlice mektup yazmakla da itham etti. Beyserî, Hüsameddin Lâcîn'e sultanın kendisine neden bu şekilde davrandığını sorunca Lâcîn de Ketboğa'nın memlûklerinin kendisi adına Moğollara mektup yazdığını ve bunun da sultana haber verildiğini söyledi. Hüsameddin Lâcîn tahta geçmek için uygun fırsatın oluştuğunu görüp ümerayı toplayarak sultan Kalatü'l-Cebel'e vardığında başta kendisini ve Beyserî olmak üzere emîrleri tutuklatacağını bildirdi. O, sultan harekete geçmeden önce kendilerinin erken davranmasını söyledi. Bu sırada Ketboğa Taberiye yakınlarında Leccun denilen yerdeydi. Lâcîn'in kışkırttığı Beyserî, Şemseddin Karasungur, Seyfeddin Kıpçak ve Seyfeddin el-Hac Bahadır el-Halebi'nin de içinde olduğu emîrler Ketboğa'ya karşı harekete geçtiler. Durumu öğrenen Ketboğa Dimaşk'a kaçınca ümera tarafından Hüâmeddin Lâcîn sultan ilan edildi. Ketboğa ise tahtan çekildiğini ve yeni sultana itaat ettiğini bildirdi.⁹⁹ Görüldüğü gibi Beyserî, Ketboğa'nın tahtan indirilip Lâcîn'in tahta çıkarılmasında en etkili kişilerden biri olmuştu.¹⁰⁰ Lâcîn sultan ilan edildiğinde Gazze'de bir tören düzenlenmiş ve onu yakından destekleyen Beyserî onun çetresini taşımıştır.¹⁰¹

9.Sultan Lâcîn Dönemi ve Beyserî'nin Tekrar Tutuklanması

Beyserî, Hüsameddin Lâcîn'in (1296-1299) tahta geçmesinde önemli rol oynayan emîrlerden biri olsa da bir süre sonra onunla arası açılmıştır. Lâcîn, Beyserî'nin gücünden çekindiği için 21 Ocak 1298'de onunla yakın adamlarından Şemseddin el-Hac Bahadır ve Şemseddin Sungurşah ez-Zahirî'yi tutuklatmıştır. Baybars el-Mansûrî, Beyserî ve diğer emîrlerin tutuklanmasının sebebi olarak Lâcîn'in adamı Mengü Temür'ün attığı iftiradan kaynaklandığını yazmıştır. Onun tutuklanmasına yol açan olaylar şu şekilde gelişmiştir: Sultan Lâcîn, tahta çıkarken yakın adamlarından Mengü Temür'ü ümeranın başına musallat etmeyeceğine dair söz vermişti. Ancak kısa süre sonra onu nâibü's-saltana yaparak tüm yetkiyi ona devretmişti. Hatta Lâcîn yakın zamanda öleceğinden korktuğu ve erkek evladı olmadığı için Mengü Temür'ü veliaht yapmak için harekete geçmişti. Kendisiyle onun adını da hutbede okutmuştu ve sikkelere de yazdırmaya başlamıştı. Sultan Lâcîn, ümeranın en büyüğü olduğu için Beyserî'yi huzuruna çağırarak Mengü Temür'ü veliaht yapmak istediğini onunla istişare etmişti.¹⁰² Ancak Beyserî, sultana Mengü Temür'ü kimsenin sevmediğini ve onu veliaht yaptığı takdirde sözünde durmadığını söylemiştir.¹⁰³ Lâcîn, Beyserî ile aralarında geçen konuşmayı Mengü Temür'a anlatmıştır. Bu arada Beyserî de kendisine yakın emîrlerle toplantı yaparak bunu kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Mengü Temür, Beyserî'nin kendisi hakkındaki düşüncelerini bildiği için ona bir komplo kurmuştu. Bu sırada Memlûk ordusu Kilikya Ermenilerinin üzerine gönderildiği için Beyserî'yi koruyacak fazla kimse yoktu.¹⁰⁴

Mengü Temür, Beyserî'yi Kahire'den uzaklaştırmak için Lâcîn'e onu Gize köprülerini teftiş ve muhafaza etmek üzere görevlendirilmesini tavsiye ederek işe başladı. Sultanın bu görev için yaptığı teklifi kabul etmek zorunda kalan Beyserî memlûkleri ile Gize'ye gitmişti. Ancak öncesinde sultanın emri gereğince haftanın pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere iki defa Kalatü'l-Cebel'e gelerek

⁹⁸ Ketboğa zamanında Mısır'da yaşanan kıtlık ve salgın hastalıklar için bkz: İlyas Gökhan, *Felaketler Çağı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, 102-117.

⁹⁹ Cüneyt Kanat, Ketboğa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek C.2, Ankara 2019, 48; Cüneyt Kanat, "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeler Dergisi*, S. 3, İstanbul 2000, 20; Sağlam, "Memlûk Tahtında", 71.

¹⁰⁰ İbn Haldun, *Tarihü'l-İber*, 1470; Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C. 3, 345.

¹⁰¹ Sağlam, "Hüsameddin Lâcîn", 167.

¹⁰² Zehabî, *Tarihü'l-İslam*, C. 15, 870; Baybars el-Mansûrî, *Zubtetü'l-Fikre*, 316; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülkiyye*, 140; Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, 284-286; İbn Tagrîbirdî, *Menhelü's-Sâfi*, C. 3, 501; Kopruman, "Mısır Memlûkleri" C. 6, 461-462.

¹⁰³ Hüsameddin Lâcîn tahta çıkarken emîrlere danışmadan bir karar vermeyeceğine dair Beyserî'nin de içinde olduğu ümeraya söz vermişti. Bkz. Ahmet Sağlam, "Hüsameddin Lâcîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299) Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti", *Tarih İncelemeler Dergisi*, C.XXXII, S.1, 2017, 166.

¹⁰⁴ İbn Haldun, *Tarihü'l-İber*, 1470; Kanat, "Bahrî Memlûkler Zamanında", 45.

huzura çıkacaktı. Mengü Temür, Beyserî'yi sultanın huzurunda küçük düşürmek için elinden geleni yapmıştı ve onu daha alt rütbedeki emîrden sonra oturtmuştu. Bütün bunlara rağmen Beyserî Gize köprülerinin teftiş ve muhafazasında başarılı olmuştu. Dahası yaptığı işleri göstermek için sultanı Gize'ye davet ederek onu eğlendirmek ve ağırlamak istediğini bildirmişti. Ancak Mengü Temür bunu bir fırsat olarak görüp Beyserî'nin adamlarından Alâeddin Arslan b. Beylik'i kandırarak ona tabihane¹⁰⁵ emîrliğini vaat etmiş, ayrıca onu huzura götürüp Laçin'in Gize'ye geldiği takdirde tutuklanacağı yalanını ona söylemişti.¹⁰⁶

Beyserî'nin kendisini tutuklayacağı yalanına inanan Sultan Lâçin, Seyfeddin Tuğcı'yı göndererek onu huzuruna davet etmişti. Bazı emîrler Beyserî'ye karşı bir tuzak hazırladığını ve onun tutuklanacağını öğrenmişlerdi. Bunlardan biri olan Sultan Lâçin'in memlûklerinden Argun, kendisine tabihane emîrliği vaat edildiği halde daha alt bir görev olan emîrî'l-aşere (onlar emîri) görevine getirilmesinden dolayı kırgınlık içindeydi. Bu yüzden Beyserî'ye sultanın huzuruna gelmemesini ve gelirse de hazırlıklı olması haberini göndermişti. Ancak o, buna kulak asmayıp mutat toplantı için pazartesi günü Gize'den Kalatü'l-Cebel'e gelmişti. Sultan, Beyserî'yi ayakta karşılayarak yanına oturttu. Hazırlanmış olan sofraya davet etti. Ancak Beyserî oruçlu olduğu için özür dileyerek bir şey yemedi. Toplantı sonunda emîrler dışarı çıkmaya başlayınca Beyserî de onlarla gitmek istedi. Ancak sultan onu yanına çağırıp sohbete tuttu. Bu arada sultanın yanında bulunan muhafızlar kalan emîrleri dışarı çıkarmaya zorladılar. Beyserî ise yeniden sultanın yanından ayrılmak için harekete geçse de sultan onu tekrar çağırarak huzurda bulunan kendi adamlarından başka kimse kalmayınca kadar Beyserî'yi oyalamaya devam etti. Bir süre sonra Laçin, konuşmayı bırakınca Beyserî gitmek için ayağa kalkarak yürümeye başladı. Ancak Seyfeddin Tuğcı ve Alâeddin Aydoğdu Şakir, Beyserî'nin önünü kestiler. Şakir, onun kılıcını belinden aldı. Beyserî'yi sevdiği bilinen Seyfeddin Tuğcı ise onun haline bakarak ağladı. Daha sonra Beyserî tutuklanarak Kalatü'l-Cebel'de Sâlihiye hüccesine konuldu. Beyserî ihaneti ve iftirasına maruz kaldığı Alâeddin Arslan b. Beylik'i büyüyüncüye kadar çocuğu gibi yetiştirmiş ve diğer memlûklerinin üstünde tutmuştu. Ona akıl hocalığı yaparak çok fazla iyiliklerde bulunmuş ve hatta bir defa da ona 70 at vermişti. Ümera ve ahali tarafından çok sevilen Beyserî'nin tutuklanması Kahire'de büyük yankı uyandırmıştı. Ardından Beyserî'ye bağlı emîrler ve memlûkleri harekete geçmişlerdi. Bunun üzerine kale tarafına doğru açılan Bâbüzzüveyle ve yollar kapatıldı. Beyserî'nin memlûklerinin bir kısmı tutuklanırken bir kısmı da öldürüldü. Beyserî, hapisten çıktıktan sonra Sultan Seyfeddin Kalavun'un ölümünden sonra dul kalan eşlerinden biriyle evlenmişti. Öncesinde bu kadından sultanın, Ahmed adlı bir de oğlu vardı. Bu kadın Beyserî'nin tutuklu olduğu hapisaneye getirildi. Beyserî'nin tutuklanmasından sonra beş gün içinde 10 Memlûk emîri ölmüştür. Bunların Sultan Lâçin tarafından zehirlendiği ileri sürülmüştür.¹⁰⁷

İbn Kesîr, Beyserî'nin tutuklandığına dair haberlerin her tarafa duyurulduğunu ve onun malların müsadere edildiğini yazmaktadır.¹⁰⁸ Aynı ise onun yaşının ileri olduğunu, kendi memlûkleri ve ahali tarafından çok sevildiği için onu çekemeyenlerin tutukladığını belirtmektedir. Zehebî de Beyserî'yi, adı sultanlık için geçenlerden biri olarak göstermektedir.¹⁰⁹ Beyserî, Sultan Baybars'ın ölümünden sonra en güçlü emîrlerden biri olmuş, sultan değişikliklerinde baş rolü oynamış ve kendisine yapılan tahta geçme tekliflerini hep reddetmiştir. Ancak sürekli potansiyel sultan adayı olarak görülmesinden dolayı Melik Said Berke, Seyfeddin Kalavun, Ketboğa ve Hüsameddin Lâçin'in düşmanlığını kazanıp hapsedilmiştir. Hatta Lâçin'in yerine tahta çıkan Muhammed b. Kalavun bile onu tehlikeli görüp serbest bırakmamış ve hapisanede ölümüne göz yummuştur.

10. Beyserî'nin Ölümü

Sultan Hüsameddin Lâçin, Ravkü'l-Hüsâmî olarak bilinen bir tahrir yaptırmış ve pek çok emîrin iktâlarına el koymuştu. sultan tarafından yapılan bu tasarrufun olumsuz neticelerini Mengü Temür'ün yol açtığı sorunlar da eklenince ona karşı bir muhalefet oluşmuştu.¹¹⁰ 16 Ocak 1299'da eski Sultan

¹⁰⁵ Sultanın davul, boru gibi mehteran takımlarından sorumlu emîre denir. Bkz: Kazım Yaşar Koprman, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, Çağ Yay., İstanbul 1992, 19-20.

¹⁰⁶ Makrîzî, *Hutat*, C.3, 213; Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, 284.

¹⁰⁷ Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, 284-285.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, C. 14, 39.

¹⁰⁹ Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, C. 15, 870.

¹¹⁰ Koprman, "Mısır Memlûkleri" C.6, 461-462; Asri Çubukçu, "Lâçin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, 39-40.

Halil'in memlûklerinden Gürcü el-Eşrefî'nin bir baskınıyla Lâçin ve Mengü Temür öldürüldü. Kerek'te sürgünde bulunan Muhammed b. Kalavun ikinci kez tahta çıkarıldı.¹¹¹ Yeni sultan tahta çıkınca Beyserî'yi hapisten çıkarmak için emîrlerle istişare etmiş ancak onların karşı çıkması yüzünden kararından vazgeçmiştir. O, son tutuklandığı 21 Ocak 1298'den öldüğü 20 Temmuz 1299'e kadar bir buçuk yıl daha hapiste tutulmuştur. İbn Tagrîbirdî onun Kalatü'l-Cebel'de el-Cubb¹¹² denilen ümeranın hapis tutulduğu yerde hayatını kaybettiğini yazmaktadır.¹¹³ Beyserî öldüğünde 76 yaşındaydı.

Birçok Memlûk sultanı ile çağdaş olan ve adı hep saltanatla ilişkilendirilen Beyserî'nin cenazesi öldüğü hücrelerinden çıkarılarak Bâbünnasr¹¹⁴ dışında türbesine defnedilmiştir. Makrîzî (1364-1442) kendi zamanında onun türbesinin kaybolduğunu yazmıştır. Beyserî, Sultan Necmettin Eyyub'un memlûklerinin hayatta kalanların sonuncusuydu. Zehebî 1291'de Beyserî'yi 70 yaşlarında iken gördüğünü ve onun beyaz sakallı bir Türk olduğunu ifade etmiştir. Fazlullah el-Ömerî de onun şöhreti, yiğitliği ve kahramanlığı ile tanındığını belirterek ölüm haberi Dımaşk'a gelince Emevi Camii'nde naip Efrem, emîrler, kadılar ve ahalinin katıldığı bir taziye düzenlendiğini yazmıştır.¹¹⁵

11.Ailesi ve Şahsiyeti

Memlûk kaynaklarında kadınlara dair kayıtların daha az olduğu söylenebilir. Biyografi kitaplarında yine de sultan eşleri, kızları yahut ilmiye sınıfına mensup kadınlar hakkında sınırlı malumata rastlanabilir. Beyserî, Mısır'a geldikten sonra hayatının her döneminde siyasi sahada etkili bir şahsiyet olsa da onun özel hayatına dair detaylı bilgiye rastlanmamaktadır. Beyserî'nin Seyfeddin Kalavun'un ölümüyle dul kalan eşlerinden biriyle evlendiği önceki satırlarda belirtilmişti.¹¹⁶ Ayrıca o, Selahaddin Eyyûbî'nin ahfadından Ali b. Muhammed b. Gazi'nin ölümüyle dul kalan eşiyile de evlenmişti. Bu kadının da Ali adında eski eşinden olan çocuğu 1281'de 22 yaşında ölmüştü.¹¹⁷ Onun diğer eşleri ve kızları hakkında bilgi bulunmamakla birlikte altı oğlu olduğu bilinmektedir.

Beyserî'nin alt derecede emîrleri, memlûkleri ve hizmetkarları olmak üzere kalabalık bir kitlesi vardı. Onun hem Kahire'deki evinde hem de iktâlarında bulunan memlûklerini çok iyi birer savaşçı olarak yetiştirip tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır. Beyserî'nin memlûkleri ve hizmetkarlarına çok iyi baktığı ve tüm ihtiyaçlarını karşıladığı Memlûk müellifler tarafından abartılı bir şekilde anlatılmıştır. Onun Sultan Baybars'ın memlûklerine tahsis ettiği bütçeden daha fazla kendi memlûklerine para harcadığı ifade edilmiştir. Hatta bu konularda aşırılığa gitmiş ve bundan dolayı da eleştirilmiştir. Beyserî, saray mensupları, memlûkler ve hizmetlilerden oluşan bir grubun da maaşlarından sorumluydu. Bunlar için günlük 70 rıtl¹¹⁸ et ve her biri 5 rıtl ağırlığında 70 odun tahsis etmiştir. Ayrıca onlara ihtiyaç duydukları kadar baharat, sebze ve meyve vermiştir. Beyserî'nin mutfağında bazı günler 3000 rıtl et pişirilmiş ve 3000 odun sarf edildiği bile görülmüştür. Ayrıca hayırsever biri olup 500 fakire 1000 dinar sadaka, 1000 irdeb buğday ve 1000 kantar da bal dağıtmıştır. Beyserî o kadar hayır sahibi biriydi ki yukarıda belirtilenlerden daha aşağı yardım yapmamıştır. Bundan dolayı öldüğü zaman geriye 400 bin dirhem borç bırakmıştır. Beyserî'nin sürekli borç aldığı ve biri bitmeden yeniden borçlandığı görülmüştür. Beyserî, müsrifliği yüzünden bazen kendi adamları tarafından da eleştirilmiş ancak bu duruma tahammül edemediği ve onlara kızdığı hatta onları dövdüğü de ifade edilmektedir. Beyserî para dağıtmayı ve yardım yapmayı çok sevdiği için hep övülmüştür.¹¹⁹ Onun borçlarını Baybars'ın birkaç kez ödediği de bilinmektedir.¹²⁰

¹¹¹ Kâsım Abduh Kâsım, "Muhammed b. Kalavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, Ankara 2020, 544; Çubukçu, "Lâçin", 40.

¹¹² El-Cubb; Kalatü'l-Cebel'de Ümeranın hapsedildiği zindana denmekte olup Seyfeddin Kalavun tarafından 1281-1282'de yaptırılmış olup oğlu Muhammed b. Kalavun tarafından 19 Mart 1329'da yıktırılmıştır. Bkz: Makrîzî, *Hutat*, C. 2, 187-188; Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" 222.

¹¹³ Baybars el-Mansûrî, *Zubtetü'l-Fikre*, 329; Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C.3, 483; İbn Tagrîbirdî, *Menheli's-Sâfi*, C.3, 501.

¹¹⁴ Fatımîler zamanında kurulan Kahire'nin kuzey kapılarından biri olup karşısında mezarlık bulunmaktadır. Bkz: Seyyid, 173.

¹¹⁵ Zehebî, C.15, 870-871; Fazlullah el Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, C.27, 320; İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, C. 14, 45.

¹¹⁶ Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, 285.

¹¹⁷ Yûnînî, *Zeyli Mir'âtu'z-Zamân*, C.4, 113-113.

¹¹⁸ Rıtl: Bir ağırlık birimi olup Mısır'da yaklaşık 450 gramdı. Bkz: Hinz, *İslamda Ölçü Birimleri*, 35.

¹¹⁹ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, C.31, 238-239; Aynî, *İkdu'l-Cumân*, C. 3, 483-484; İbn Tagrîbirdî, *Nücûm'üz-Zâhire*, C. 8, 185-186; İbn Tagrîbirdî, *Menheli's-Sâfi*, C.3, 501-502.

¹²⁰ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 297.

12. Beyserî'nin Eserleri

12.1. Kahire'de Evi ve Hamamı

Memlûk Devleti'nin kuruluş döneminin en etkin simalarından biri olan Beyserî'nin, yalnız Memlûk siyasi hayatında değil, kültürel ve medeni hayatında da izler bıraktığı görülmektedir. Kaynaklardaki bilgilere göre Beyserî Kahire'de adeta sarayı büyüklüğünde ihtişamlı bir ev yaptırmıştır. Bu evi kiskanınların ve ele geçirmek isteyenlerin olduğu söylenmiştir. Beyserî'nin evi olarak tarihi kaynaklara geçen bu yapı Kahire'nin en işlek semtlerinden biri olan Beynelkasreyn¹²¹'deydi.¹²² Evin yerinde eskiden Fakih İsa'nın kardeşi Mecdeddin'in evi bulunmaktaydı.¹²³ Makrîzî, Beyserî'nin evini Beynelkasreyn'de 1260-1261'de iki feddân¹²⁴ bir arazi üzerine inşa ettirdiğini yazmıştır. Adeta evden öte bir saray olan bu yapının onun ailesi, memlûkleri ve hizmetkarlarının kaldığı mekanlar yanında atları için ahırlar ve bir de hamamı vardı. Ayrıca geniş ve güzel de bir bahçesi bulunmaktaydı. Devrin iktisadi şartları göz önüne alındığında insanlar bu evde tek bir emîrin oturmasını yadırgamışlardır. Beyserî evinin inşasını tamamlayınca hem Baybars'tan hem de pek çok kişiden gelen tepkiler üzerine baş kadı ve diğer kadıların da bulunduğu 92 kişinin şahitliğinde burayı vakfetmiştir. Ancak bunun hususi vakıf olduğu anlaşılmakta olup varisleri burada 1332-1333'e kadar oturmuşlardır. Bu tarihte Sultan Muhammed b. Kalavun'un emîrlerinden Kusun bu evi almak için ondan izin istemiştir. Sultan da bu evi almak istiyorsa Beyserî'nin mirasçılarında izin alması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine onlara para vererek ikna etmiş ve evi almıştır. Ancak Emîr Kusun evin statüsünü değiştirmek yani vakıf malı olmaktan çıkarmak için yeniden sultana başvurursa da kendisine Kadıyu'l-Kudat Şerefeddin el-Harranî el-Hanbalî'ye bunu tasdik ettirmesi işaret edilmiştir. Kadı, evin 190 bin dirhemü'n-nukraya¹²⁵ Kusun'a satılmasını ve onun 10 bin dirhem de yetimler için vermesini istemiştir. Bu şartları kabul eden Kusun evin yeni sahibi olmuştur. Makrîzî bu ev için verilen kararın yanlış olduğunu yani vakıf olmaktan özel mülkiyete dönüştürülmesinin doğru olmadığını söylemiştir. Ancak ev üzerinde ihtilaflar sürüp gitmiştir. 1379'da ise bu ev Sultan Berkuk'un (1382-1389, 1390-1399) vakıflarının içinde yer almıştır. Makrîzî yaşadığı dönemde bu evin Bayram kızı diye bilinen birinin elinde olduğunu yazmıştır.¹²⁶

Sultan Baybars, Beyserî'nin bu kadar büyük bir ev inşa etmesi ve çok para sarf etmesi yüzünden ona kızarak *"tüm paranı bu evi inşa etmek için harcadın, gaziler ve Türkler için bir şey bırakmadın"* demiştir. Beyserî ise Baybars'a *"onlara sultanımız sadakalarını bıraktı"* diyerek karşılık vermiştir. Arkasından da *"Allah'a yemin ederim ki düşmanın ülkemiz sınırlarına girdiğini işittiğimde bu evde oturmam"* demiştir. Makrîzî, Beyserî'nin bu evi inşa ederken sultanın memlûklerinden para aldığını duyunca Baybars'ın ona 1000 dinar gönderdiğini yazmıştır. Aynî ise bunun 2000 dinar olduğunu belirtmiştir. Beyserî o kadar lüks ve şatafata düşkünmüş ki bir testiden ikinci kez su içmezmiş. Bu müsrifliğinden dolayı da borçlu şekilde ölmüştür.¹²⁷

Beyserî'nin evinin mimari özelliklerine gelince Kahire'nin en güzel işçiliği ile beyaz mermerden inşa edilmiş olup çok büyük de bir kapısı vardı. Bunun Kahire'de en büyük kapılardan biri olduğu ileri sürülür. Bu kapı Beynelkasreyn caddesinde Beyserî hamamının yanındaydı. Evin giriş ve çıkışı bu kapıdan yapılırken daha sonra onun önüne dükkanlar yapılıncaya görülmez olmuştu. Bunun üzerine evin daha küçük olan diğer kapısından girilmeye başlanmıştır. Ancak bu kapı da çok gösterişli olup üzerinde nakkaşlar tarafından yazılmış güzel bir hat vardı.¹²⁸ Makrîzî, Kahire'de Yeştak adlı saraydan bahsederken onun Eyyübî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil'in (1218-1238) yaptırdığı Kâmilîye Medresesi ile Beyserî evinin karşısında olduğunu yazmıştır. Beyserî'nin evi günümüze ulaşmamakla birlikte söz konusu sarayın bir kısmı ile Kâmilîye Medresesi hala ayakta. Burada Kahire'nin en uzun

¹²¹ Fatımiler zamanında yapılan bu saray iki saray olarak bilinir.

¹²² Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, C. 15, 870.

¹²³ İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 360-61.

¹²⁴ Feddân: Bir alan ölçü birimi olup Mısır'da dört ile 6 dönüm arasında değişmektedir. Bkz: Cengiz Kallek, "Feddân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995, 293.

¹²⁵ Memlûkler devrinde 1/3'ü gümüş geri kalanı bakır olan paraya denir.

¹²⁶ Makrîzî, *Hutat*, C. 3, 112.

¹²⁷ Makrîzî, *Hutat*, C. 3, 111; Aynî, *Ikdu'l-Cumân*, C.3, 484-485.

¹²⁸ Makrîzî, *Hutat*, C.3, 212.

caddelerinden biri olan Muiz-Lidînillâh¹²⁹ caddesi bulunmakta olup Beyserî'nin yaptırdığı hamam bunun üzerindedir. Günümüzde hâlâ ayakta olan hamam ise Nil tarafında el-Kâmil Camii yanındadır. Beyserî Hamamı Sultan Eşref Aynal (1453-1461) zamanında tamir edildiği için onun adıyla anılmaktadır. 19. Yüzyıl müelliflerinden Ali Mübarek Paşa, Hitatü't-Tevfikîyye adlı eserinde Beyserî Hamamı ve onun hikayesini yazmıştır. Müellif, hamamın kadim olduğunu ve Balık Pazarı Caddesinin başında olduğunu belirtmiştir.¹³⁰

12.2. Ravza Kalesi'nde Beyserî Burcu

Ravza adası Memlûk siyasi hayatına etkisi kadar, burada inşa edilmiş olan muhteşem yapılarla da kaynaklarda kendisinden bahsedilen bir adadır. Eyyübî Sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin, Nil'in adalarından biri olan Ceziretü'r-Ravza'da askeri kışlalar yaptırmış ve memlûklerini buraya yerleştirmişti. Nil'den dolayı Bahrî adı buradan gelmekte olup Bahrî Memlûk askerleri burada yetiştirilmekteydi. Sultan Aybek, Aktay'ı öldürüp Bahrî Memlûklerin Suriye'ye kaçmasından sonra Bahrî kışlalarını yıktırmıştı. Baybars sultan olunca bu kışlaları yeniden yaptırıp kaleyi de tamir ettirmişti. Beyserî de kalenin batı tarafına kendi adıyla anılan bir burç yaptırmıştır.¹³¹

12.3. Kahire'de Binaları

Sultan Baybars çok sevdiği ve en yakın arkadaşı olan Beyserî için Kalatü'l-Cebel'de birbirine bitişik üç salon ve bir de taşhane üzerinde bir kat inşa ettirmiştir.¹³² Sultan Kansu Gavri (1501-1516) zamanında hala ayakta duran Kalatü'l-Cebel'deki Beyserî salonu tamir edilirken eski bir yapının mermerleri sökülerek burada kullanılmıştır.¹³³

12.4. Antakya Beyserî Hamamı

Beyserî'nin geride bıraktığı eserlerden biri de Antakya'da yaptırdığı hamamdır. Günümüze kadar ulaşan ve pek çok deprem görmesine rağmen hala ayakta olan Antakya Beyserî Hamamı'nın 1268'de yapıldığı düşünülmektedir.¹³⁴ Hamamın adı Memlûkler zamanında Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun (1347-1351, 1354-1361) zamanında düzenlenen 1358 tarihli bir vakfiyede geçmektedir. Sultan Hasan'ın Kahire'de bulunan camii ve medresesi için birçok yerin geliri vakfedilmiştir. Bu vakfa ait Antakya çarşısı, değirmen, dükkân, han, hamam ve kuyumcu gibi pek çok yerin geliri bağışlanmıştır. Şehri tasvir eden vakfiyede bir hamamdan bahsedilirken buranın önceden beri var olan Beyserî hamamı olduğu yazılmıştır.¹³⁵ Bu vakfiyede dikkat çekici hususlardan biri de Katip el-Beyserî Evlatları/Takiyeddin Şerefeddin Katip el-Beyserî/Takiyeddin Katip el-Beyserî/Katip el-Beyserî gibi isimlerin yer alması ve bunlara ait Antakya çarşısında biri attariye olmak üzere birçok dükkan bulunmasıdır.¹³⁶ Ayrıca bir de Katip el-Beyserî evlatlarının el-Keyşî adlı bir hanı vardır.¹³⁷ Bu isimlerin Bedreddin Beyserî ile bir ilgileri olup olmadığı ve onun katiplerinden birinin evlatlarına mı ait olduğu bilinmemektedir. Detaylı yapılacak çalışmalarla bunlar ortaya çıkacaktır.

Sultan Baybars, Haçlıların elinde olan Antakya'yı 18 Mayıs 1268'de fethettiği zaman Beyserî de kuşatmaya katılanlardan biriydi. Kent Haçlılardan alındığında ağır hasar görmüş ve yıkıntılar içinde kalmıştı. Bu yüzden Baybars, Beyserî'yi Antakya'da bırakmış ve ona şehrin imarını emretmiştir. Beyserî'nin hamam dışında Antakya'da başka eserler yaptırıp yaptırmadığı şimdilik bilinmemektedir. Bu hamamın günümüze ulaşan eski kitabesi bulunmamakla birlikte önüne eklenen yeni binaların

¹²⁹ Fatımî halifelerinden olup 953-975 tarihleri arasında hüküm sürmüş ve onun zamanında İhşidilerin elinden Mısır alınmış ve merkez buraya taşınmıştır. Bu halife Ezher Camii ve Kahire'nin temelini atmıştır. Bkz: Asrî Çubuk, "Muiz-Lidînillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020, 97.

¹³⁰ İbn Tagrîbirdî, *Menhelü's-Sâfi*, C. 3, 501; İbn Tagrîbirdî, *Nücümü'z-Zâhire*, C. 8, 185; Ali Mübarek Paşa, *Hitatü't-Tevfikîyye*, C. 6, Tabatü'l-Kebirü'l-Emîriyye, Bulak/Mısır 1305, 66.

¹³¹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-Zâhir*, 90.

¹³² İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, 341.

¹³³ İbn İyâs, *Memlûk Devleti'nin Son Yılları, Kansu Gavri ve Osmanlılar (1501-1516)*, (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2021, 87.

¹³⁴ Sahillioğlu, "Antakya", 231

¹³⁵ Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun, *Kitâbu Vakfu's-Sultân en Nasır Hasan b. Muhammed b. Kalavun 'Alâ Medreseti bi'r Rumeyle*, (tahk. Huveyda el-Hârisi) Matbaâti Dergâm, bi- İşrâf el Ma'hed el-Almanî el-Ebhâs eş-Şarkîyye, Beyrut 2001, 110; Mehmet Yusuf Çelik, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, *Kömen Yay.*, Konya 2022, 223.

¹³⁶ Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun, *Kitâbu Vakfu's-Sultân*, 95, 96, 99-111, 115; Mehmet Yusuf Çelik, "Memlûkler Döneminde Antakya Çarşısı, Ticari Mekanlar ve Meslek Grupları" *Hatay Araştırmaları V, Doğunun Kraliçesi*, (edt. A Gündüz-H. Çoruh-S. Hatipoğlu), İksad Yay., Hatay 2020, 457.

¹³⁷ Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun, *Kitâbu Vakfu's-Sultân*, 99,110; Çelik, "Memlûkler Döneminde Antakya Çarşısı, Ticari Mekanlar ve Meslek Grupları", 453.

yapımıyla ilgili olduğu düşünölen 1950'lere ait bir kitabe bulunmaktadır. Hamamla ilgili olarak, Osmanlı Dönemine ait bazı kayıtlara da tesadüf edilmektedir.¹³⁸

12.5. Beyserî Kütüphanesi

Türk asıllı Memlûk tarihçisi Aybek ed-Devâdarî, Beyserî'nin kitaplara düşkün olduğunu ve büyük bir kütüphanesinin olduğunu yazmıştır. Pek çok müellif onun hayatı ve evi hakkında bilgi vermelerine rağmen kütüphaneden bahsetmemiştir. Kütüphanenin Kahire'de Beyserî'nin evinin bir bölümünde olduğu tahmin edilmektedir. Aybek ed-Devâdarî, Beyserî kütüphanesinde olan ve kendisine getirilen Türklerin yaratılış efsanesi ile ilgili "Ulu Ay Atam Bitikçi" adlı bir eserden dolayı onun kütüphanesine değinmiştir. Abdulkadir İnan, Aybek ed-Devâdarî'nin Dürerü't-Ticân ve Gurerü Tevârihi'z- Zaman adlı eserindeki Yaratılış Efsanesini özetleyerek yayınlamıştır. Bahaeddin Ögel ise aynı kitaptaki bilgileri Türkçeye çevirmiştir. Ögel, kitap adı olarak verilen Ulu Ay Atam Bitiği'n eseri yazanın adı olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Alman Ulrich Haarman yazdığı bir makalede bu konuya değinmiştir.¹³⁹ Ulrich Haarman, Mısır ve Suriye'de Memlûk emîrleri içinde önemli bir şahsiyet olarak tanımladığı Beyserî'nin önemli bir kitap koleksiyonu olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁰ Türkler ve Moğollar hakkında bilgi veren bu eserin Beyserî'nin kütüphanesinde muhafaza edilmesi bir tesadüf olmamalıdır. Kıpçak Türklerinden olan, Türk ve Moğol coğrafyasından Mısır'a getirilen Beyserî atalarının tarihi hakkındaki bu kıymetli eseri özel olarak kütüphanesine dahil etmiş olmalıdır.¹⁴¹

Aybek ed-Devâdarî hem asker hem de ilme düşkün bir aileden gelmektedir. Onun babası ve dedesi ilim adamlarını koruyarak onalara değer vermiştir. Kendisi de onların izinden gitmiştir.¹⁴² Aybek ed-Devâdarî, babasının iktâsının bulunduğu Bilbis'te devrin alimleriyle bir araya gelir ve onlarla ilmî tartışmalar yapardı. Onun toplantılarına Beyserî'nin kâtibi Eminüddin el-Hamevî de Kahire'den gelerek katılırdı. Bir gün Moğolların tarihi tartışılırken Eminüddin, efendisi Beyserî'nin kütüphanesinde bu konuda yazılmış daha önce kimsenin görmediği kıymetli bir eserin varlığından söz eder. Bu eserin onun emaneti olduğunu söyler. Eminüddin, Beyserî'nin bu kitabı çok sevdiğini, kendisine getirildiği zaman ayağa kalktığını, onu başına koyduğunu ve hürmet gösterdiğini sözlerine ilave eder. Bunun üzerine Aybek ed-Devâdarî merak içinde kalır ve Kahire'ye döndüğünde geri gelirken bu kitabı getirmesini ister. Bir sonraki buluşma 1310'da gerçekleşir ve Eminüddin kitabı getirir. Müellif kitabın adını "Ulu Ay Atam Bitiği" ve "Kitabü'l-Abü'l-Kebir" şeklinde yazar. Türkçesi'nin ise "Büyük Ataların Kitabı" anlamına geldiğini belirtir. Kitaba büyük özen gösterildiğini yazan müellif onun fiziksel özelliklerini anlatır. Buna göre kitap kırmızı ciltli, Bağdatî bir kâğıda yazılmış, dışının saten, içinin ise sarı olduğunu, bir kutu içinde muhafaza edildiğini ve altın bir kilidinin olduğunu belirtir. Müellif, Eminüddin'in bu kitabı kendilerine okuduğunu, Türklerin ve Tatarların yaratılışı ile ilgili bilgileri bu kitaptan yazdığı eserlere kaydettiğini ifade eder.¹⁴³ Müellif, kitaptaki bilgilerin, türeyiş efsanelerinin ve mitolojik tasavvurların İslamî inanışa aykırı olduğunu da sözlerine eklemektedir.

Aybek ed-Devâdarî, Beyserî'nin kütüphanesinde bulunan söz konusu kitaptaki bilgilerden Kenzü'd-Dürer ve Câmîü'l-Gurer ile Dürerü't-Ticân ve Gurerü Tevârihi'z-Zaman adlı eserlerinde Türklerin ve Moğolların tarihlerini ve yaratılış efsanelerini yazarken faydalanmıştır. Necati Demir, bu kitaplarda bulunan Ulu Ay Atam Bitiği adlı eserle ilgili bilgileri toplamış ve Türkçeye çevirerek yayınlamıştır. Demir, Aybek-ed Devâdarî'nin eserin adını "Ulu Ay Atam Bitiği", "Ulu Ata Bitig", "Han Ata Bitigci" ve "Ulu Han Ata Bitiği" gibi farklı şekillerde yazdığını ifade etmektedir. Eserin Göktürk yazıtlarından önce yazıldığını ve IX.yüzyılda Türkçe'den Farsca'ya çevrildiğini de belirtmektedir.¹⁴⁴ Aybek ed-Devâdarî, Beyserî kütüphanesi hakkında başka bir bilgi vermemektedir. Kütüphanenin ve başta burada bulunan Türklerle ilgili söz konusu kıymetli eserin akıbeti bilinmemektedir.

¹³⁸ Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, 327.

¹³⁹ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Günümüzde Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, 21, 36; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk tarih Kurumu Yay., Ankara 2003, 485; Ulrich Haarman, "Mısır Memlûkleri'nde Altun Hân ve Cengiz Hân", (çev. Çiğdem Dumanlı), *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 2019/1, 104-106.

¹⁴⁰ Ulrich Haarman, "Mısır Memlûkleri'nde Altun Hân ve Cengiz Hân" 104.

¹⁴¹ Ulrich Haarman, "Mısır Memlûkleri'nde Altun Hân ve Cengiz Hân", 112.

¹⁴² Cevat İzgi, "İbnü'd-Devâdarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000,11.

¹⁴³ Aybek ed-Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer Câmîü'l-Gurer*, C. 7, (nşr. A.F. Aşûr), Kahire 1972, 217—219.

¹⁴⁴ Necati Demir, *Ulu Han Ata Bitiği*, Ötüken Yay., Ankara 2016, 13, 22.

SONUÇ

Beyserî, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin, Turan Şah, Aybek, Ali b. Aybek, Kutuz, Baybars, Said Berke, Sülemiş, Seyfeddin Kalavun, Eşref Halil, Ketboğa, Hüsameddin Lâcîn ve Muhammed b. Kalavun'un yanı sıra Dımaşk Eyyübî Meliki Nâsır Yusuf ve Kerek Meliki Mugîs Ömer de dahil olmak üzere 15 hükümdarın dönemini görmüş, Haçlı, Ermeni ve Moğollara karşı düzenlenen pek çok sefere katılmıştır. 14 yaşında esir düşüp Mısır'a getirilen ve askeri ocağa alınıp iyi bir savaşçı olarak yetişen Beyserî Memlûklerin en önemli komutanlarından biri olmuştur. Beyserî çevik, cesur ve çetin bir savaşçıydı. Bu vasıflarının yanında aynı zamanda sır saklayan, ahde vefaya önem veren ve yanında bulunduğu şahsiyetlere ihanet etmeyen bir kişiydi. Yüzler emîri ve binler komutanı olan Beyserî seferlerde 1000 kişilik birliğe komutanlık yapardı. Sultanın katılmadığı bazı seferlere komuta ettiği de görülmüştür. O, seferlerde gösterdiği başarılarından dolayı sultanlar tarafından takdir edilmiş ve ihsanlara boğulmuştur. Beyserî, Memlûk ümerası içinde sözü geçen ve kendisine itimat edilen bir kişiydi. Ancak Baybars, Kalavun ve Lâcîn gibi kölelikten sultanlığa çıkan yakın arkadaşlarının gölgesinde kalmış ve pek öne çıkmamıştır. Beyserî, geri planda kalmasına rağmen sultanların tahta çıkış ve azledilme süreçlerinde aktif görev almıştır. Beyserî'nin veliaht tayini ve tahta çıkış merasimleri sırasında hakimiyet alametlerinden sayılan çetir taşıma görevini yaptığı görülmüştür. Ona birkaç defa sultanlık teklif edildiği halde bunu kabul etmemiştir. Beyserî, Mısır'da Eyyübî Devleti'nin yıkılışında ve Memlûk Devleti'nin kuruluşunda oynadığı rollerden dolayı önemli tecrübeler edinmişti. Bundan dolayı Baybars sonrası potansiyel sultan namzedi olarak görüldüğünden devrin sultanları ile yıldızı barışmamış ve hapse atılmıştır. Uzun süre hapiste yatması onun psikolojisini bozmuş ve tekrar hapse girme korkusu yüzünden kendisine yapılan bazı haksızlık ve küçük düşürücü davranışlara katlanmak zorunda kalmıştır. Ancak en sonunda korktuğu başına gelmiş, tekrar hapse düşmüş ve orada ölmüştür. Onun hapis hayatı 12 yılı geçmiştir.

Beyserî'nin geride bıraktığı eserlerin bazıları yıkılırken Kahire ve Antakya'da bulunan hamamları günümüze ulaşmıştır. Onun ilme düşkünlüğü sebebiyle önemli bir kitap koleksiyonu olan bir kütüphanesi de bulunmaktaydı. Söz konusu kütüphanede bugün kaybolmuş olmakla birlikte rivayete göre Türk Tarihi ve Kültürüne ait "Ulu Ay Atam Bitiği" adlı bir kitap bulunmaktaydı. Bu kitapla ilgili bilgiler Aybek ed-Devâdârî'nin kayıtları sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Ali Mübarek Paşa, *Hitatü't-Tevfikiyye*, C.6, Tabatü'l-Kebirü'l-Emîriyye, Bulak /Mısır 1305.
- Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" *Tarih İncelemeler Dergisi*, (çev. S. Kortantamer) C.4, S. 1, 1989, 211-247.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Hoşdaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, EK-1, Ankara 2020, 562-563.
- Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, C. 8, (nşr. Ulrich Haarmann), Kahire 1971, C. 7, (nşr. A.F. Aşûr), Kahire 1972.
- Aynî, Bedreddin Mahmud el-, *Ikdu'l-Cumân Fî Tarihi Ehli'z-Zeman, Asrı Selâtini'l-Memâlik*, C. 1-2-3 (nşr. M.M. Emin), Kahire 2010.
- Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye*, (çev. Hüseyin Polat), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2016.
- Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, (tahk. Donald S. Richards), Beyrut, Das Buch Berlin 1998.
- Bilge, Mustafa L., "Kerek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2022, s.278-279.
- Cüneyt, Kanat, "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeler Dergisi*, C.XXII, S. 1, 2007, 53-62.
- Çelik, Mehmet Yusüf, "Memlûkler Döneminde Antakya Çarşısı, Ticari Mekanlar ve Meslek Grupları" *Hatay Araştırmaları V, Doğunun Kraliçesi*, (edt. A Gündüz-H. Çoruh-S. Hatipoğlu), İksad Yay., Hatay 2020, 439-472.

- Çelik, Mehmet Yusüf, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, Kömen Yay., Konya 2022.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Türk Tarih Kurumu, Yay., Ankara 2009.
- Çetin, Altan, "Memlûk Devleti'nde Okçuluk", *Gazi Türkiyat*, S.9, 2011, 67-86.
- Çubukçu, Asrı, "Lâçin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, 39-40.
- Çubukçu, Asrı, "Muiz-Lidînillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2020, 96-98.
- Demir, Necati, *Ulu Han Ata Bitiği*, Ötüken Yay., Ankara 2016.
- Ebi'l-Fidâ, *Tarihi'l-Ebi'l-Fidâ*, C.3-4, İstanbul 1288.
- Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*, C.2, (Süryaniceden çev. Ernest A. Wallis Budge, İng. Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1950.
- Erol, Burak Gani, "Memlûkler Zamanında Kerek Şehri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C.2, 1-5 Eylül 2018, Ankara 2022, 195-217.
- Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlükü'l-Emsâr*, C.27, (nşr. Mehdi en-Naim), Darü'l-Kütübi'l-İmiye, Beyrut 1971.
- Gökhan, İlyas, *Felaketler Çağı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.
- Haarmann, Ulrich, "Mısır Memlûkler'inde Altun Hân ve Cengiz Hân", (çev. Çiğdem Dumanlı), *Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 2019/1,99-128.
- Hinz, Walter, *İslam'da Ölçü Sistemleri* (çev. A. Sevim), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990.
- İbn Abdüzzâhir, er-Ravzü'z-Zâhir fî Siretü'l-Melikü'z-Zâhir, (nşr. Abdulaziz Huveyter) Riyad 1976.
- İbn Abdüzzâhir, *Katibinin Gözünden Sultan Baybars* (çev. Aydın Usta), Yeditepe Yay., İstanbul 2021.
- İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-Eyyâm ve'l-Usûr fî Siretü'l-Melikü'l-Mansur*, (678-689), (nşr. M. Kâmil), Kahire 1961.
- İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn* C.1, (nşr. M. K. İzzeddin) Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
- İbn Haldun, *Tarihü'l-İber*, (nşr. Ebu Suheyb el-Kerimî), Beytü'l-Efkârü'd-Düveliyye, Riyad.
- İbn İyâs, *Bedâiyü'z-Zühûr fî Veka'id-Dühûr*, C.1, (nşr. M. Mustafa), Kahire 1960.
- İbn İyâs, *Memlûk Devleti'nin Son Yılları, Kansu Gavri ve Osmanlılar (1501-1516)*, (çev. R. Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2021.
- İbn Kesîr, *Büyük İslam Tarihi*, C.13-14, (çev. M. Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 1995.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Arapça), C.17, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Gize 1998.
- İbn Şeddâd, *Tarihu Melikü'z-Zâhir*, (nşr. Ahmet Hutait), In Kommission Bei Franz Steiner Verlag GmbH Wiesbaden, Beyrut 1983.
- İbn Tagrîbirdî, *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi Ba'del-Vâfi*, C.3, (nşr. N. M. Abdülaziz), Kahire 1985.
- İbn Tagrîbirdî, *en-Nücûm'üz-Zâhire fî Mulûk Mısr ve'l-Kahire*, C. 8, (nşr. M.H. Şemseddin), Beyrut 1992.
- İbnü'l-Furât, *Tarihu İbnü'l-Furât* C.7, (nşr. K. Zureyk), Matbaatü'l-Emîr Kaniye, Beyrut 1942.
- İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Günümüzde Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986.
- İzgi, Cevat "İbnü'd-Devâdârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000, 11-13.

- Kallek, Cengiz, "Feddân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995, 293-294.
- Kanat, Cüneyt, "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeler Dergisi*, S.3, İstanbul 2000, 23-56.
- Kanat, Cüneyt, "Ketboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek. C. 2, Ankara 2019, 47-49.
- Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yay., İstanbul 2010.
- Kanat, Cüneyt, "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO XIV*, Çeşme 2000, 71-79.
- Kâsım, Abduh Kâsım, "Muhammed b. Kalavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, Ankara 2020, 544-545.
- Kılıç, Mustafa, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/I, 2010, 133-171.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, 221-223.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 6, Çağ Yay., Ankara 1989, 434-542.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, Çağ Yay., İstanbul 1992, 17-48.
- Kortantamer, Samira, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *Tarih İncelemeler Dergisi*, C.2, S. 1, 1984, 27-45.
- Köprülü, M. Fuad, "Baybars I", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1979, 357-363.
- Makrîzî, Takiyüddîn Ahmet el, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr fî Zikrî'l- Hitat ve'l-Âsâr*, C. 1-3, Matbaatü'n-Nil, Kahire 1324.
- Makrîzî, Takiyüddîn Ahmet el-, *Kitabü's-Sulûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mulûk*, C.1-2, (nşr. M. A. Ata), Darü'l-Kütüb'il-İlmiye, Beyrut 1997.
- Merçil, Erdoğan, "Gaşiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1996, 398-399.
- Nüveyrî, Ahmed Abdülvehhâb en-, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C.30, (nşr. N. M. Fevvaz-H.K. Fevvaz) Dârü'l-Kütüb'il-İlmiye, Beyrut 2004.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk tarih Kurumu Yay., Ankara 2003.
- Özaydın, Abdülkerim, "Hâlil b. Kalavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1997, 319-320.
- Özbek, Süleyman, Mehmet Şeker, "Memlûk Emîri, Sungur el-Aşkar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.123, S. 242, İstanbul 2019, 205-218.
- Özbek, Süleyman, *Sultan Baybars*, Berikan Yay. Ankara 2018.
- Safedî, Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, C. 10 (nşr. Ahmed el-Arnâvut-T. Mustafa) Beyrut 2000.
- Sağlam, Ahmet, "Hüsameddin Lâcîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299) Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti", *Tarih İncelemeler Dergisi*, C.XXXII, S.1, 2017, 155-190.
- Sağlam, Ahmet, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanatı Dönemi (694-696/1294-1296)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2015, 53-79.
- Sahillioğlu, Halil, "Antakya", C. 3, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 228-232.

- Sahillioğlu, Halil, “Dinar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, 352-355.
- Sahillioğlu, Halil, “Dirhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, 368-371.
- Seyyid, Eymen Fuad, “Kahire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, 175-179.
- Sultan Hasan b. Muhammed b. Kalavun, Kitâbu Vakfu's-Sultân en Nasır Hasan b. Muhammed b. Kalavun 'Alâ Medreseti bi'r Rumeyle*, (tahk. Huveyda el-Hârisi) Matbaâti Dergâm, bi- İşrâf el Ma'hed el-Almanî el-Ebhâs eş-Şarkiyye, Beyrut 2001,
- Sümer, Faruk, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyet Enstitüsü, Ankara 1970, 1-147.
- Sümer, Faruk, “Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, 1963, 1-98.
- Şâfi b. Ali, *Kitabü'l-Fazlü'l-Masur min Siretü's-Sultanü'l-Melikü'l-Mansur* (nşr. A.A. Tedmürî) Beyrut, 1998.
- Şâfi b. Ali, *Siretü'z-Zâhiriyye*, (tahk: Abdülaziz b. Abdullah Huveyter, Riyad 1420/1989.
- Şancı, Fuat, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yay, İstanbul 2013.
- Taneri, Aydın, “Çetr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1993, 293-294.
- Tomar, Cengiz, “Şecerüddür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, 404-405.
- Yiğit, Fatma Akkuş, “Memlûk-Ermeni Münasebetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, C.8, S.16, 2015, 181-206.
- Yiğit, İsmail, “Kutuz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, 500-501.
- Yiğit, İsmail, *Memlûkler*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.
- Yiğit, Rıdvan, “Akka Fatihi: Eşref Halil b. Kalavun”, *Haçlılarla Mücadelenin Önderleri: Sultanlar*, (edt. Ziya Polat-Ayşe Çekiç), Divan Yayınları, İstanbul 2023, 389-411.
- Yiğit, Rıdvan, *Memlûk Devleti'nin Altın Çağı Muhammed b. Kalavun Dönemi Sosyo-Kültürel ve İktisadî Tarihi*, Palet Yayınları, Konya 2023.
- Yûnînî, Kutbeddin Musa b. Muhammed el-, *Zeyli Mir'âtü'z-Zamân*, Darü'l-Kütübi'l-İslamî, C.3-4, Kahire 1992.
- Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşâhir ve'l-İslami*, C.15, (nşr. Beşşâr A. Ma'ruf) Darü'l-Garbü'l-İslamiye, Beyrut 2003.

Ezrakî-i Herevî'nin Togan Şah'a Sunduğu Methiyeler The Panegyric Poems of Ezraki Herevi Bestowed on Togan Shah

Esengül UZUNOĞLU SAYIN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Ars. Gör. Dr. Esengül UZUNOĞLU SAYIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Tokat, Türkiye

ORCID: [0000-0002-5338-8067](https://orcid.org/0000-0002-5338-8067)
e-mail: esengul.sayin@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 03.01.2024

Kabul/Accepted: 05.03.2024

Atf: Uzunoğlu Sayın, Esengül, “Ezrakî-İ Herevî'nin Togan Şah'a Sunduğu Methiyeler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 233-248.

Citation: Uzunoğlu Sayın, Esengül, “The Panegyric Poems of Ezraki Herevi Bestowed On Togan Shah”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 233-248.

Lisans/License:

Öz- Büyük Selçuklu imparatorluğu sultanı Alparslan'ın (ö. 1072) oğlu Togan Şah cömert, halkı tarafından sevilen bir komutan, adil bir devlet adamıdır. Babası tarafından Horasan valisi olarak tayin edilmiş, uzun yıllar bu bölgede yaşamıştır. Birçok yönüyle halkın beğeni ve takdirini kazanan Togan Şah, ordusu, savaçılığı, adaleti, ülkede vuku bulan olaylar karşısındaki tavrıyla halkı tarafından hep saygı görmüş, iltifat bulmuştur. Togan Şah Büyük Selçuklu imparatorları arasında saray şairlerine en çok değer veren ve şiiri en çok seven padişah olarak bilinmektedir.

V. (XI.) yüzyılda yaşayan, şiir ve edebiyata oldukça fazla ilgisi olan ve eserlerinden iyi bir eğitim gördüğü anlaşılan Ezrakî-i Herevî, Büyük Selçuklu imparatorluğu döneminde yaşamış, bu dönemde Horasan valiliği görevine tayin edilen Togan Şah'ın saray şairliğini yaparak ona kasideler yazmıştır. Ezrakî'nin Büyük Selçuklu hükümdarlarından bazılarını da övdüğü ancak devlet adamları içinde en çok Togan Şah'ı sevdiği ve methettiği, Togan Şah'ın vefatından sonra da hiçbir şahı övmediği bilinmektedir.

Çalışmada Togan Şah ve Ezrakî-i Herevî'nin hayatına kısaca değinildikten sonra, Ezrakî'nin Togan Şah için Farsça kaleme aldığı on iki kasidesi Türkçeye tercüme edilmiş, kasideler numaralandırılarak vezin ve kafiyeleri belirlenmiş daha sonra kasidelerin konularına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler- *Alparslan, Togan Şah, Ezrakî-i Herevî, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Kaside.*

Abstract – Togan Shah, the son of Alparslan, the sultan of the Great Seljuk empire, is a generous commander, loved by his people, and a just statesman. He was appointed as the governor of Khorasan by his father and had lived in this region for many years. Togan Shah, who won the admiration and appreciation of his people in many ways, was always respected and complimented by his people with his army, warriorship, justice and attitude towards the events taking place in the country. Among the Great Seljuk emperors, Togan Shah was known as the sultan who valued the poets of the palace the most and loved poetry the most.

Ezraki Herevi, who lived in the 5th century, had a great interest in poetry and literature and was understood to have received a good education from his works. It was the court poet of Togan Shah, who lived during the Great Seljuk Empire and was appointed as the governor of Khorasan during this period and gave him odes. It is known that Ezrakî also praised some of the Great Seljuk rulers, but among the statesmen, he loved and praised Togan Shah the most and did not praise any king after Togan Shah's death.

In this study, after briefly mentioning the life of Togan Shah and Ezraki Herevi, twelve odes of Ezraki written for Togan Shah in Persian were translated into Turkish, the odes were numbered, their meter and rhyme were determined, and then the subjects of the odes were mentioned.

Keywords- *Alparslan, Togan Shah, Ezraki Herevi, Great Seljuk Empire, Ode.*

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Great Seljuk Period was a time when importance was given to palace poetry, and the sultans had poets and scholars in their palaces. During this period, many court poets participated in the palaces of the sultans. Also in this period, Ezraki entered the seljuk court, gained fame and was appointed as the chief palace poet, especially by Togan Shah. Not much is known about Ezraki's life, but the most important information about his life is that he lived during the time of the Great Seljuks and he praised Togan Shah.

Ezraki, who is known as a poet who speaks little, generally wrote his odes in the Unsuri style, was considered one of the pioneers of Hindi's style, used unique similes, compositions and descriptions, and also used a different style from the usual styles by including subtle meanings in his poems. He has a Divan consisting of odes and rubai that have survived to this day and a work called Elfiyye and Şelfiyye, which was known as an obscene work at the time and was composed to solve Togan Shah's impotence problem. In addition, in some sources, Sindbadname, which consists of wisdom and advice, is stated as his work.

Togan Shah, whom Ezraki describes as worthy of praise in his odes, is the son of the Great Seljuk ruler, Alparslan. His full name is Muhammed bin Çağrı beg bin Mikael, his pen name is Şemsüddevle, and his nickname is Ebü'l-Fevâris. There is little information available about his life. As can be

understood from the available information and eulogies, he was appointed governor of Khorasan in 672 during the time of Alparslan, remained in this position for a long time, was loved by his people, and praised by poets.

During the period of the Great Seljuk State, many rulers, such as Togan Shah, wrote poems. However, no Seljuk ruler gave as much importance to poetry and literature as Togan Shah did. Although there were many poets in Togan Shah's court, the poet he valued the most was Ezrakî. Sources state that Ezrakî presented one of his rubais to him, and Togan Shah, who liked his poem, kissed Ezrakî's eyes and gave him 500 dinars.

There are twelve odes written by Ezraki Herevi for Togan Shah. These odes are included in Ezraki's Divan and their translations are not available. We translated all of this odes.

The reason why Ezraki wrote odes to Togan Shah is that Ezraki lived in the same period as Togan Shah, knew the statesmen and liked Togan Shah the most among the statesmen. According to Ezraki, Togan Shah was the sultan who valued court poets the most. Ezraki saw the importance Togan Shah gave to poetry and poets. Because of this he wrote eulogies to him, Ezraki had included more than one poet in his palace. He observed the positive changes, peace and prosperity valued in the country during his reign and became his court poet. He stated that praising Togan Shah in his odes was a very honorable thing for him and he would praise him at every opportunity.

Ezraki Herevi introduced two of the twelve odes he wrote for Togan Shah with a direct introduction. In the fahriye sections of Ezraki Herevi's odes, he said that he was actually a very good poet, and by talking about the power of the word, he emphasized that his poetry was a tool that would spread Ezraki's reputation in the world. In his odes, he emphasized Togan Shah's generosity, justice, and courage, made comparisons about his warriorship, army, sword, mace and arrow and described him as a unique sultan.

GİRİŞ

Asıl adı Ebû Bekr (Ebü'l-Mehâsin) Zeynüddîn b. İsmâîl olan Ezrakî-i Herevî, Herat'ta dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte kaleme aldığı bir kasidesinde şiir yazmaya çok erken yaşta başladığını söylemesi, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın oğlu Horasan Valisi Şemsüddeve Togan Şah'a intisap ettiği sırada yirmi beş, otuz yaşlarında olması Ezrakî'nin 425-440 (1034-1048) yılları arasında doğmuş olabileceğini göstermektedir.¹

Babasının adı İsmail'dir. Ataları gibi kitapçılıkla meşgul olan babası, Gazneli Mahmud'un gazabından kaçan Şâhnâme'nin müellifi Firdevsî'yi bir süre evinde misafir edip onu saklamıştır. Ezrakî babasının mesleğinden ötürü şiir ve edebiyata ilgi duymuş, eserlerinden de anlaşıldığı üzere oldukça iyi bir öğrenim görmüştür.²

Ezrakî'nin şiirlerinde arifane düşünceler ve kalıplar olmamasına rağmen kaynaklar onun ünlü sûfi Hâce Abdullah-ı Ensârî ile (ö. 481/1088) tanıştığını, hatta onun müridi olduğunu yazmaktadır. Ezrakî gençliğinde kendisinin kaside şairliği yaptığını, Selçuklu sarayına intisap ettiğini, kasidelerinin çoğunda Togan Şah'ı methettiğini, Selçuklu padişahları arasında en çok Farsça şiire önem verenin ve sanatçıyı sevenin Togan Şah olduğunu söylemiştir. Ezrakî, Togan Şah'ın sarayında Melikü's-şuarâ unvanı almış, Togan Şah tarafından en yüksek makama ulaştırılmıştır. Öyle ki Togan Şah sefere gittiğinde Ezrakî'ye mektup göndererek ona ve sarayındaki şairlere verdiği önemi bizzat göstermiştir. Ezrakî Togan Şah'tan başka Kirman Selçuklularından Kavurd Bey'in oğlu Mîrân Şah'a birkaç kaside yazmıştır.³

Hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan Ezrakî'nin ölüm tarihi kaynaklarda 526 (1132)/527 (1133) olarak geçmektedir.⁴

Az konuşan bir şair olarak bilinen Ezrakî, kasidelerini genellikle Unsuri tarzında yazmış, sebki Hindî'nin öncülerinden sayılmış, kendine has teşbih, terkip ve tasvirler kullanmış, ayrıca şiirlerinde ince manalara yer vererek alışagelmış üsluplardan farklı bir üslup kullanmıştır. Günümüze ulaşan kaside ve rubâîlerden oluşan *Divân*'ı, o dönemde müstehcen bir eser olarak bilinen, Togan Şah'ın iktidarsızlık sorununu çözmek üzere nazmettiği *Elfiyye ve Şelfiyye* adlı eseri vardır. Ayrıca bazı kaynaklarda hikmet ve nasihatten oluşan *Sindbadnâme* onun eseri olarak ifade edilmektedir.⁵

Ezrakî'nin kasidelerinde övgüye layık olarak tabir ettiği Togan Şah, Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın oğludur. Tam adı Muhammed bin Çağrı beg bin Mikael, mahlası Şemsüddeve, lakabı Ebü'l-Fevâris'tir. Hayatı hakkında elde çok fazla bilgi mevcut değildir. Eldeki bilgilerden ve kasidelerden anlaşıldığı üzere Alparslan'ın zamanında 672 yılında Horasan valiliğine tayin edilmiş, uzun bir süre bu görevde kalmış, halkı tarafından çok sevilmiş, şairlerin övgüsüne mazhar olmuştur.⁶

Kaynaklarda Togan Şah'ın kardeşi Melikşah'ın (ö. 1092) sultan olduğu dönemde tahminen 450/1058 tarihinden önce Togan Şah'ın da babası tarafından Herat hâkimi olarak görevlendirildiği, ancak daha sonraları Togan Şah'ın Melikşah'a isyan ettiği hatta bununla kalmayarak halka eziyet edip

¹ Ezrakî Herevî, *Dîvân* (Neşr. Saîd-i Nefisî), (Tahran: Çâp-ı Tehrân Musavvir, 1336 hş.), 5; Devletşâh Semerkandî, *Tezkiretu's-su'arâ* (Tahran: Çâp-ı Peyk-i İrân, 1366 hş.), 73; Ali Deştî, *Dâiretü'l-Maârif-i Bozorg-i İslâm*, Cilt II, Merkez-i Dâiretü'l-Maârif-i Bozorg-i İslâmî, (Tahran 1377 hş.), 28; Jan Rypka, *History of Iranian Literature*, D. Reidel Publishing Company, Hollanda 1968, 195; A. Naci Tokmak, "Ezrakî-i Herevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C: XII, İstanbul 1995, 69.

² Ezrakî, *Dîvân*, s. 5; Arûzî, Nizâmî; *Çehâr Maqâle* (Neşr. Muhammed-i Muîn – Muhammed-i Kazvîni), (Tahran: İntişârât-gâh-i İrân, 1327 hş.), 70; Deştî, *Dâiretü'l-Maârif...*, C: II, 38; Tokmak, Ezrakî..., 69.

³ Arûzî, *Çehâr...*, 69-70; Semerkandî, *Tezkire...*, C:1, 73-74; Deştî, *Dâiretü'l-Maârif...*, C: II, 38; Zebîhullâh Safâ, *Tarih-i Edebiyyât der İrân ve der Kalemrov-i Zebân-ı Fârsî*, C: I-II, Tahran 1385hş., 192/432; Hüseyin Kayhan, "Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şâirleri", *Turkish Studies* 6, S.1, (Aralık 2011): 1481.

⁴ Ezrakî, *Dîvân*, 9; Tokmak, Ezrakî...,70.

⁵ Ezrakî, *Dîvân*, 11-13; Arûzî, *Çehâr...*,72-73; Nureddin Muhammed, Avfi, *Lübâbü'l-elbâb* (Tsh. Edward G. Browne), (Tahran İntişârât-i Firdovsi, 1389 hş.), 460-461; Semerkandî, *Tezkire...*,122; Safâ, *Tarih-i Edebiyyât...*, C: II, 432-436; Tokmak, Ezrakî...,70; Efe Yeşilbudak, *Büyük Selçuklular Devrinde Horasan'da İlmî Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2022, 201.

⁶ Ezrakî, *Dîvân*, 8; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara Türk Tarih Kurumu, 1995), 328; Tokmak, Ezrakî..., 69-70.

halkın ileri gelen alimlerini öldürdüğü, bu isyan üzerine Melikşah'ın Togan Şah'la savaştığı ve onu mağlup ettiği hatta onu İsfahan kalesine hapsedtiği yazmaktadır.⁷

Büyük Selçuklu Devleti zamanında Togan Şah gibi birçok hükümdar ve melik şiir yazmıştır. Osman Gazi Özgüdenli çalışmasında ikisi Melikşah, biri Togan Şah, altısı Sencer, üçü Süleyman Şah ve on dördü III. Tuğrul'un olmak üzere Selçuklu hanedan üyelerinin kaleme aldığı 26 Farsça şiir tespit etmiştir.⁸ Ancak Togan Şah bu sultanlar arasında şiire farklı bir tutkuyla bağlıydı. Togan Şah çoğu zaman Nişabur'da Nigaristan adlı saraylarda yaşamış, şairlerden oluşan nedimlerini kendine yoldaş yapmış, vaktinin çoğunu da o şairlerle, şiirle geçirmiştir.⁹

Togan Şah'ın sarayında birçok şair olmasına rağmen en değer verdiği şair Ezrakî olarak zikredilmektedir. Kaynaklar Ezrakî'nin bir rubaisini ona takdim ettiğini, şiirini beğenen Togan Şah'ın ise Ezrakî'nin gözlerini öperek ona 500 dinar verdiğini yazmaktadır.¹⁰

Ezrakî'nin Togan Şah'a sunduğu rubaisi:

گر شاه سه شش خواست سه یک زخم افتاد
ز نهار مگو که کعبتین داد نداد
کان نقش که کرد رأی شاهنشاه یاد
در خدمت شاه روی بر خاک نهاد

Eğer şah düşüş isterse kismetinden iki tane bir düşer, sakın tavla taşlarının adaletli gelmediğini söyleme.

O taşın bir gelen şeklinin şahın birliğinden olduğunu hatırla, şahın hizmetinde yüzü toprağa koy.¹¹

1. EZRAKÎ-İ HEREVÎ'NİN TOGAN ŞAH İÇİN YAZDIĞI KASİDELER

Ezrakî-i Herevî'nin Togan Şah için yazdığı methiyeler on iki adettir. Bu methiyeler Ezrakî'nin *Dîvân*'ında yer almaktadır ve çevirisi mevcut değildir. Çeviriler tarafımızdan yapılmıştır.

Ezrakî'nin Togan Şah'a methiyeler yazmasının nedeni; Ezrakî'nin Togan Şah ile aynı dönemde yaşaması, devlet adamlarını tanınması ve devlet adamları içinde en çok Togan Şah'ı sevmesidir. Ezrakî'ye göre Togan Şah saray şairine en çok değer veren padişah'tır. Ezrakî Togan Şah'ın şairlere ve şiire verdiği değeri görmüş, sarayında birden çok şaire yer verdiği, onun döneminde ülkede meydana gelen olumlu değişimleri, huzur ve refahı gözlemlediği için ona methiye yazmış ve onun saray şairi olmuştur. Kasidelerinde Togan Şah'ı methetmenin onun için çok onur verici bir şey olduğunu ve her fırsatta onu öveceğini ifade etmiştir.

1.1. Der Sitâyiş-i Semsüddeve Togan Şah

Ezrakî'nin *Dîvân*'da yer alan ilk methiyesi 51 beyitten oluşmaktadır. Hezec-i müsemmen-i sâlim bahrinin mefâ ilün- mefâ ilün- mefâ ilün- mefâ ilün vezniyle yazılmıştır. Redif olmayan kasidede deryâ/hezrâ/bâlâ örneklerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiye vardır. Kasidenin beyit dağılımına baktığımızda; 1-14. beyitler teşbib, 15. beyit girizgâh, 16-46. beyitler methiye, 47-48. beyitler fahriye, 49-51. beyitler dua bölümünü teşkil eder.

Şair kasidenin teşbib bölümüne bahar tasviri yaparak başlamıştır. Mevsimler arasında en çok rağbet gören, tabiat için diriliş, yeniden doğuş olarak nitelendirilen bahar mevsimi¹² sahip olduğu ve arz ettiği tabiat manzaraları zikredilerek işlenmiştir. Şair bu mevsimde rengin en güzelinin görüldüğünü, kokunun en tazelinin yayıldığını söylemektedir.

Şair bahar mevsiminin yağmur mevsimi olduğunu, bu mevsimde bahar bulutlarının tabiatın yeşillenip tazelenmesi ve güzelleşmesi için bolca yağmur yağdırdığını, bereketi simgelediğini hatta

⁷ Ezrakî, *Dîvân*, 7; Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk- İslâm Medeniyeti* (İstanbul Boğaziçi Yayınları, 1993), 207; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*, Yayınlanmış Doktora Tezi., (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2008, 31, 331, 735; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri...*, 52, 231; Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* I, S. 2, (Haziran 2014): 45.

⁸ Özgüdenli, "Büyük Selçuklu...", 41, 42, 45.

⁹ Ezrakî, *Dîvân*, 3; Arûzî, *Çehâr...*, 18; Safâ, *Tarih-i Edebiyyât...*, 354-355; Semerkandî, *Tezkire...*, 36; Turan, *Selçuklular Târîhi...*, 158, 360; Yeşilbudak, *Büyük Selçuklular...*, 194.

¹⁰ Ezrakî, *Dîvân*, 4; Arûzî, *Çehâr...*, 43-44; Semerkandî, *Tezkire...*, 81; Ahmet Kartal, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebi Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilgi* 17, (Haziran 2001): 57; Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular...*, 243.

¹¹ Ezrakî, *Dîvân*, 99/ beyit 3-4.

¹² Harun Tolasa, *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 426; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 54-55; Ahmet Talat Onay, *Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz), (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2013), 80.

bahar bulutun yağdırdığının sanki yağmur değil inci olduğunu söyleyerek yağmuru inciye benzetmektedir.

Bu mevsimde özellikle nisan ayında istiridye, salyangoz, midye gibi deniz canlılarının kabuk kısmında oluşan bu sebepten ötürü içinde değerli bir taş yetişmesine katkı sağlayan hem karada hem de denizde bulunabilen bir maden olan sedeften¹³ hem karayı hem de denizi parlaklığıyla aydınlatması münasebetiyle bahsedilmiştir.

Ankâ'nın daima yükseklerde uçması, her kuştan kendinde bir alamet bulundurması, evrenin tüm gizli sırlarına vakıf olması yönüyle bahsetmiş, şahinin keskin bakışları ve havada uzun süre asılı kalabilmesi¹⁴ yönüyle zikredilmiştir.

Sahranın Azrâ'nın gülen yüzü gibi parlak ve canlı olduğunu, Azra'ya kavuşma yolunda sıkıntılar çeken bir âşık olan Vâmık'ın¹⁵ gözyaşının ise bahar yağmuru gibi çok ve değerli olduğunu ifade etmiştir. Şair girizgâh bölümüne şu beyitle giriş yapar:

خجسته شمس دولت را همایون کھف ملت را
مبارک زین ملت را طغانشه مفخر دنیا

Devletin kutlu güneşi milletin mübarek reisi, bu milletin mübareği, dünyanın kıvanç duyduğu Togan Şah.¹⁶

Ezrakî methiye bölümünde Togan Şah'ın zamanın en iyisi, milletin kutlu lideri, mübarek bir şah, devlet ve din işlerinde itimat edilen bir şahsiyet olduğunu söyler ve ondan övülmeye değer eşsiz bir şah, eşi benzeri olmayan bir hükümdar olarak bahseder. Kasidede Togan Şah adil, savaşçılığıyla ün salmış, düşmanlarının ondan ve ordusundan korktuğu bir liderdir. Öyle ki şair Togan Şah'ın adaletinden bahsederken "Sasanilerin en büyük hükümdarı ve adaletiyle nam salmış adil Enûşîrvân¹⁷ ve on dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahâmaniş kralı Dârâ¹⁸ senin döneminde yaşasaydı, Enûşîrvân senin hazinedarın, Dârâ da senin muhafızın olurdu" der.¹⁹

Togan Şah'ın kılıcının ve mızrağının darbesinin Buhara'yı dahi yakacak kadar yakıcı olduğu, düşmanlarının korkarak geri çekildiği, geri çekilmeyenlerin ise gazabıyla karşılaştığı ifade edilerek gazabından korkulması gereken bir lider olarak bahsedilmekte, kılıcının bütün sorunları çözdüğü, gürzünden, ordusundan, düşmanlarından, okunun darbesinden, düşmanlarına hançerini gösterdiğinde atının önünde kimsenin durmadığından, okuyla Ahura Mazda'nın en büyük düşmanı, tüm kötülük, kavga, anlaşmazlık, karanlık ve bilgisizliğin kaynağı olarak kabul edilen Ehrimen'in²⁰ bile canını acıtabileceği, kılıcının ateşiyle ejderhanın bile yandığından bahsedilmektedir.

Ayrıca şair; Togan Şah'ın hışımının ateşinden, yaratılışının sağlamlığından bahsederken varlığının ülkeye, bahar rüzgarının yaydığı hoş koku misali kokular yaydığından, zamane ve feleğin onu gelmiş geçmiş en iyi şah olarak nitelendirdiğinden bahsetmiş, onu gök yüzündeki en parlak ve seçkin yıldızla benzetmiş, dünyanın neresini gezersen gez daha önce böyle bir yıldız görülmemiştir diye ekleyerek yüzünün müşteri yıldızı gibi parlak olduğunu bundan dolayı da onun renkli ve süslü elbiseler giymeye ihtiyacının olmadığını, parlak yüzünün güzelliğini ortaya çıkarmaya yettiğini ifade ederek Togan Şah'ı yüceltmıştır.

¹³ Tolasa, *Ahmet Paşanın...*, 485; Pala, İskender *Ansiklopedik...*, 126; Pelin Seval Esen, "Senâi-yi Gaznevî'nin Gazellerinde Değerli Taşlarla Süslenmiş Beyitler", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12, (Aralık 2020): 1257.

¹⁴ İskender Pala, "Anka (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, C: III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, 201; H. Dilek Batıslam, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* III, (Aralık 2002): 196; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 41; Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 185; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017), 695-698; Pelin Seval Çağlayan Esen, "Fars Şiirinde Mitolojik Kuşlar: Humâ ve Simurg (Anka)", *Karaman Uluslararası I. Dil ve Edebiyat Kongresi 07-09 Kasım* (Karaman: Aybil Yayınevi, 2018), 589.

¹⁵ Naci Tokmak, "Vâmık ve Azrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, C: XXXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, 503-504; Pala, *Ansiklopedik...*, 471-472; Onay, *Divan Şiiri...*, 473.

¹⁶ Ezrakî, *Divân*, 1/ beyit 15.

¹⁷ Nurettin Albayrak, "Enûşîrvân", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, C: I, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 255-256; Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*, 624-625.

¹⁸ Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*, 259.

¹⁹ Ezrakî, *Divân*, 2 / beyit 5.

²⁰ Mustafa Sinanoğlu, "Hürmüz", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi*, C: XVII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, 495-496; Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*, 300.

Şair Togan Şah'ın heybeti ve görkeminden bahsederken “Eğer kayser-i Rum senin heybetinin büyüklüğünü, hakan senin adının ününü duysa, biri hançer ve mızrak yerine senin hışmını diğeri de mühür ve tuğra yerine senin adını tercih eder.”²¹ der.

Togan Şah'ın Mimarisi, tabii güzellikleriyle meşhur Bağdat ve Şüşter'den daha çok övgüye layık olduğunu, methinin de önemli şehirlerden sayılan Umman ve Lahsa'dan daha değerli olduğunu söylemektedir.²²

Fahriye bölümünde Ezrakî, sözü kendisine getirerek “Senin methini yazmak uğruna ölürsem kıymetim artar, ruhum aydınlanır, dil söze gelir, dil senin sevginden başka bir şey söylemez, gönül bilir ki dil senin övgünden başkasını kendine layık görmez.”²³ diyerek Togan Şah'ın övgüsünü kendine gurur olarak görür.

Dua bölümünde şair, Togan Şah'ın adaletinin ve cömertliğinin daim olmasıyla ilgili temennilerde bulunur. Dünya var olduğu sürece Togan Şah'ı âb-ı hayatın kaynağı, heybetinin anka kuşu kadar iri ve görkemli²⁴ olarak ifade eder. Togan Şah'ın devletinden ötürü dünyaya bahar geldiği, mutluluk vakti olduğu, güzelliği ve hoş kokusuyla ortamı canlandırdığı söyler ve tüm bu sebeplerden ötürü de Togan Şah'ın devletin baki olması için dua eder.

1.2. Der Sitâyîş-i Şemsüddeve Togan Şah Muhammed

Ezrakî'nin *Divan*'ında yer alan ikinci methiyesi 39 beyitten oluşmaktadır. Hezec-i müsemmen-i sâlim bahrinin mefâ ilün- fe ilâtün- mefâ ilün- fâ lün vezniyle yazılmıştır. Redif olmayan kasidede âheng/çeng/reng örneklerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiye kullanılmıştır.

Kasidenin beyit dağılımına baktığımızda; 1-13. beyitler teşbib, 14. beyit girizgâh, 15-36. Beyitler methiye, 36-39. beyitler dua bölümünü teşkil eder.

Kasidenin teşbib bölümünde şair; pervin, gök yüzü, felek, yıldızlar, bulut gibi gök yüzüne ait unsurlardan, bahar bulutunun coşkusundan, kuşların baharda çıkardığı hoş seslerden, bu seslerin neşe ve mutluluk anlamına geldiğinden, lalenin ağzının mutluluktan açıldığından, yeşilliğin yer yüzündeki hoş yansımalarından, Saba rüzgarının Çin ülkesinden haber getirdiğinden, yaseminin dalının çimene baharı müjdelediğinden bahsederek Togan Şah'ın gelişini bahar mevsiminin gelişine benzetmiş, bahar mevsiminde tabiatta meydana gelen değişimlerin sebebini ona bağlamıştır.

Şair girizgâh bölümüne şu beyitle başlar:

گزیده شمس دول شهریار كهف ام
طغانشه بن محمد طبایع فرهنگ

Devletlerin seçilmiş padişahı, ümmetlerin büyük şehriyarı, kültürlü Togan Şah bin Muhammed.²⁵

Methiye bölümünde şair, Togan Şah'ın kılıcının ve mızrağının keskinliğinden, Hint ve Bulgar düşmanı dahi yenecek kadar güçlü olmasından, tahtı ve tacının ihtişam ve görkeminden, tahtına layık bir lider olduğundan, Rüstem gibi savaşta intikam kılıcı çektiğinden, şeytanı bile sıkıntıya sokabilecek kadar güç sahibi olduğundan, bir işaretle emrinin Hindistan, Bulgaristan, Rum ve benzeri diğer bölgelere kadar ulaşabileceğinden bahsetmiş; kılıcının şeklini timsaha, rengini erguvana benzeterek sedefin kılıcını görünce değerini kaybederek kendinden geçip timsah gibi kılıcının ağızına düştüğünü söylemiştir.

Dua bölümünde şair, Togan Şah'ın şahlık yüzüğünün parlaklık ve kalıcılığından bahsederek, şahlığında muvaffak olmasını, daima varlığının devamı için dua ettiğini söylemiş, bunun için de felekten yardım istemiştir.

1.3. Der Sitâyîş-i Şemsüddeve Togan Şah bin Muhammed

Ezrakî'nin *Divan*'da yer alan üçüncü methiyesi 80 beyitten oluşmaktadır. Müctes-i müsemmen-i aslem-i arûz-i mahzûf-i zarb bahrinin mefâ ilün/ fe ilün/ mefâ ilün/ fâ lün vezniyle yazılmıştır. Redif olmayan kasidede timsal/serbal/zeval örneklerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiye kullanılmıştır.

Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-9. beyitler teşbib, 10-11. beyit girizgâh, 12-73. beyitler methiye, 74-76. beyitler fahriye, 76-80. beyitler dua bölümünü teşkil eder.

²¹ Ezrakî, *Dîvân*, 2 / beyit 6.

²² Ezrakî, *Dîvân*, 2 / beyit 9.

²³ Ezrakî, *Dîvân*, 3 / beyit 47-48.

²⁴ Onay, *Divan Şiiri*...,58; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler*..., 185; Yıldırım, *Fars Mitolojisi*...,694-695; Çağlayan Esen, *Fars Şiirinde Mitolojik*...,589.

²⁵ Ezrakî, *Dîvân*, 46 / beyit 14.

Teşbib bölümünde şair; Togan Şah'ın gelişinden önce yer yüzünde ateşten bir giysi var olduğunu, dertlerin lale gibi olduğunu söyleyerek derdi aşığı kırmızı göz yaşına²⁶ benzetmiş, lalin sedefin ağzında olduğunu, gülün misk kokusunu artık yaymadığını, Pervin yıldızının gök yüzünde kargaşa çıkardığını, servi boylu sevgilinin yüzünün lale gibi sarardığını, kuşların uçarken gagalarına ateş geldiğini, o diyarda yaşayan bütün mahlukatın halinden hoşnut olmadığını söylemektedir.

Şair girizgâh bölümüne şu beyitlerle başlar:

گزیده شمس دول شهریار زین ملل
ستوده کھف امم آفتاب جود و جلال
طغانشه بن محمد که خواندش گردون
خدايگان عجم شهریار خوب خصال

Seçilmiş devlet adamı, bu milletin şehriarı, milletin övülmüş lideri, yiğitliği ve celali güneş gibi, bütün dünyanın ona “Acem’in kudretli padişahı, iyi hasletli şehriyar” dediği Togan Şah bin Muhammed.²⁷

Şair methiye kısmında; onun varlık hazinesinin el açmaktan değil bir karınca misali çalışmaktan olduğunu, padişahlık yüzüğünün taşı elinde olmasına rağmen onun cömertliğinin berrak su gibi aktığını, lafzının yıldız gibi kılıcının ise düşmanların karşısında yenilmezliğini, heybetinin düşmanlarını hayrete düşürdüğünü söyleyerek, Togan Şah’a ecdadın kendisi gibi olmadığını söyleyerek ona hayranlığını bu şekilde göstermiştir.

Ezrakî kasidesinde Unsurî'nin (ö. 431/1039-1040) Gazneli Mahmud'u (ö. 421/1030) övdüğünü, sözünün ve şiirlerinin sihirli olduğunu söylemiş, onun da bir saray şairi olarak namından bahsetmiş; kendisinin de şiirlerini onun tarzında yazarak Unsurî'yi kendine örnek aldığını ifade etmiştir.

Şair daha önce Togan Şah gibi bir padişahın hizmetinde bulunmadığından, tarzının diğerlerinden farklı, adaletinin kuvvetli, kuvvetinin de adaletli olduğundan, sözünün tebaası üzerindeki büyüsunü ifade etmiş, kendisinin Togan Şah'ı methederken çok özenli kelimeler seçtiğinden, onun için eksik ya da kusurlu bir kelimeden korktuğundan, kendini diğer şairlerle karşılaştırarak figanının diğerlerinden farklı olduğundan, kendi dışındaki şairlerin cehalet ve karanlık içinde yaşadığından bahsetmiştir. Bundan dolayı şair, Togan Şah'a yazdığı beyitleri şahın beğenisine sunduğunda ondan övgü ve takdir görmenin kendisini son derece mutlu ettiğinden de bahsetmektedir.

Fahriye bölümünde şair, kendisinden yaşlı bir genç olarak bahsederek; yaşının küçük olmasına rağmen tecrübeli, bilgili ve himmet sahibi olduğunu söylemektedir. Kendisinin devletli padişaha hizmet için var olduğunu, hizmeti karşılığında hiçbir karşılık beklemediğini, kendi gibi bir bilgine çok nadir rastlanacağını söylemektedir.

Dua bölümünde şair Togan Şah'a “Sonsuza dek bu tahtta otur, muhaliflere bak, ölümün pençesine inanma, hep varlığını sürdür, güneş gibi sarayda her daim parla, servi gibi sonsuza dek bostanda salın ve sema yap.” der.

1.4. Der Sitâyiş-i Şemsüddeve Togan Şah bin Muhammed

Remel-i müsemmen-i sahih-i zarb ve arûz bahrinin fâ ilâtün / fâ ilâtün / fâ ilâtün / fâ ilât vezniyle yazılan kaside 61 beyitten oluşmaktadır. Redif bulunmayan kasidede şomâl/hâl/nevâl örneklerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiyeye kullanılmıştır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-11. beyitler teşbib, 12. beyit girizgâh, 13-51. beyitler methiye, 52-56. beyitler fahriye, 57-60. beyitler dua bölümüdür.

11 beyitten oluşan teşbib bölümünde şair; kuzey rüzgarına seslenerek sağdan soldan her yönden soğuk getirdiğini, artık sıcak ve mutluluk bahşetme vaktinin geldiğini söyler. Sevgilinin diyarından haber getiren kuzey rüzgarından artık kavuşma dilenir ve sen olmayınca bizim gönlümüze ateş, dilimize ağıtlar düşer der. Ülkede var olan elem dolu günlerin artık sona ermesini dileyerek kuzey rüzgarından medet umar.

Şair girizgâh bölümüne şöyle başlar:

بخدای متعال، ای ملک روی زمین
که بسازد همه کار تو خدای متعال
در سر مملکت و دولت خود، با همه خلق
نیکی کرده ای، ای پادشاه نیک سگال

²⁶ Pala, *Ansiklopedik*...,215.

²⁷ Ezrakî, *Dîvân*, 48 / beyit 17-18.

Yüce efendi, ey yer yüzünün padişahı, yaptığın her iş senin yüceliğinin göstergesidir, ey iyi düşünceli padişah memleketinin ve devletinin başında bütün iyi ahlakınla iyilikler yaparsın.²⁸

Şair methiye bölümüne Togan Şah'ın devleti boyunca hal ve tavrının değişmediğinden bahsederek başlar; kavminin ve halkının onun doğruluğu ve itikadından hoşnut olduğundan, onun bazen halkın bazen de semanın gücü olduğundan, tahtının yer yüzündeki görkeminden bahseder. Togan Şah'ın korkusuz bir padişah olduğunu, mülk ve ahiret kaygısıyla amel etmediğini, bu yönüyle diğer padişahlardan ayrıldığını ve gelmiş geçmiş padişahlar arasında onun gibisinin nadir görüldüğünü söylemiş, Togan Şah'ın bahtını parlaklığı ve değerliliği bakımından elmas taşına, nurunu yakuta, kılıcını keskinlik ve parlaklık bakımından elmasa benzetmiştir. Şair Togan Şah'a “Şahlar şahı, namı göklere ulaşan, adaletli, sözüne güvenilen, adil, doğru ve dürüst, timsali olmayan padişah.” diye seslenir.

Fahriye bölümünde şair, kendini kafesteki kuşa benzetmektedir. Togan Şah'ı methetme görevini üstlendikten sonra talihin ona güldüğünü söylemektedir. Şair meclisin hizmetiyle görevli bir hizmetkar olduğunu, en büyük şansının ise Togan Şah'a hizmet etmek olduğunu ifade ederek, kendini hem şanslı hem de değerli görmektedir.

Dua bölümünde şair padişah neslinden ve mertlerden Togan Şah gibi birinin gelmediğini söyleyerek bahtın gün be gün artması, adının ve namının her yere yayılıp duyulması için temennide bulunur.

1.5. Ve eyzen lehu be medh-i Şemsüdevle Togan Şah bin Muhammed

Hezec-i müsemmen-i sâlim vezninin mefâ ilün / mefâ ilün / mefâ ilün / mefâ ilün bahriyle yazılan kaside 61 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede govher/ezher/âzer örneklerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiye kullanılmıştır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-20. beyitler teşbib, 21. beyit girizgâh, 22- 57. beyitler methiye, 58-60. beyitler fahriye, 60-61. beyitler dua bölümüdür.

Kasidenin teşbib bölümünde şair nevrudan, baharın gelişinden, doğanın canlanarak yeniden dirilişinden, bağ ve bahçenin bahar mevsiminde güzelleşmesinden, bahar rüzgarının yaydığı misk ve misk kokusundan, laleden, gül ve çiçeklerden, bostanın üzerindeki renkli tavuslardan, baharda gökyüzünden yağın inci tanelerinden bahsetmektedir. Şair mutluluk ve neşe vakti olan bahar mevsiminden bahsederken “Sen sanki gümüştan bir zerre, sanki güneş çeşmesi gibisin”²⁹ diyerek Togan Şah'a gönderme yapmıştır.

Şair girizgâh bölümüne şu beyitle başlar:

خجسته شمس دولت را، همایون زین ملت را
مارک کھف امت را، طغانشاه آیت مفر

Devletin seçkin güneşi, milletin hâkimi, ümmetin kutlu lideri, kıvanç duyulan Togan Şah.³⁰

Methiye bölümünde şair, Makedon kralı İskender'in âb-ı hayatı şans eseri ve iyi düşüncesi neticesinde bulduğunu³¹ Togan Şah'ın da niyetinin halis olduğunu, bundan dolayı da himmetinin cennette bir ırmak olan ve temizliği, duruluğu ve saflığıyla bilinen kevser çeşmesine³² benzediğini söyleyerek, onun şahlıgını kabullenip ona sena ettiğini ifade etmektedir. Togan Şah'ın cömertliğinden bahsederken elini denize benzetmiş, elinin altından dalgalar saçtığını, havadan inci yağdırıp, topraktan altın fişkırttığı ifade etmiştir. Şaire göre akıl, Togan Şah'ın huzurunda bir heykel hükmündedir. Ancak bu heykel Togan Şah'ın her emrini derhal yerine getirmektedir.

Şaire göre Togan Şah, kılıcı dünyadaki herkesin korkacağı özellikle de düşmanların aklını başından alacak kadar etkili, gürzünün darbesiyle yeryüzünü yerinden oynadığı; makamı ve himmetinin yüce, saltanatının bütün hayvanlar alemine hükmeden Süleyman'ın tahtına benzediği, yolunun İskender'in yolu gibi karanlık değil aydınlık olduğu, sesinin Davut peygamberin sesi gibi hoş olduğu bir şahıdır.

Fahriye bölümünde şair, şiirinin ve sözünün Togan Şah'ın şahlıgı için önemli bir etkiye sahip olduğunu, dilinin hoş, şiirlerinin anlamlarının derin, tarzının nadir görülen bir tarz olduğunu söyleyerek, kendi varlığını Togan Şah için bir şans olarak ifade etmiştir.

Dua bölümünde ise şair, Togan Şah'ın varlığının dünya var olduğu sürece devam etmesi için temennide bulunmuştur.

²⁸ Ezrakî, *Divân*, 51 / beyit 20-21.

²⁹ Ezrakî, *Divân*, 9 / beyit 10.

³⁰ Ezrakî, *Divân*, 9 / beyit 19.

³¹ Onay, *Divan Şiiri...*,228; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler...*,163; Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*,476-479.

³² Onay, *Divan Şiiri...*,257-258; Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*,509-510.

1.6. Der Medh-i Ebü'l-Fevaris Togan Şah

66 beyitten oluşan kaside müctes-i müsemmen-i aslem-i arûz-i mahzûf-i zarb bahrinin mefâ ilün/ fe ilâtün/ mefâ ilün /fâ'lât vezninde yazılmıştır. Redif olmayan kasidede ehter/seher/hâver kelimelerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiye kullanılmıştır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-37. beyitler teşbib, 38. beyit girizgâh, 39-58. beyitler methiye, 59-64. beyitler fahriye, 65-66. beyitler dua bölümüdür.

Teşbib bölümüne şair, bir gece seher vakti, mutluluk ve güzel günlerin beklentisiyle oturdum ve düşündüm diye başlar. Şair, karanlık gecenin sona ererek gündüzün aydınlık yüzünü gösterdiğini söyleyerek; yıldızlar, güneş, ay ve felek, pervin, müşteri gibi kozmik unsurlardan bahsederek, bütün alemin Togan Şah'ın padişahlığını kabul ederek felek tarafından üstün tutulduğunu; bir gece rüyasında müşteri, güneş ve ayın kendisine taç, makam ve iltifata layık olanın yalnızca Togan Şah olduğunu söylediğini, bundan dolayı da tek işinin artık onu methetmek olduğunu ve bunu layığınca yerine getirmeye çalıştığını, her şahın övülebileceği ancak tek övgüye layık olanın Togan Şah olduğunu söylemektedir. Şair, padişahlığın zor bir görev olduğunu, her an zorluklarla karşı karşıya gelerek sıkıntılar çıkabileceğini söylemiş, padişahların önüne çıkabilecek zorluk ve sıkıntılardan bahsederken de âb-ı hayatı aramak için Karanlık ülkesine gidip eli boş dönen İskender'in halkına saldıran Ye'cuc ve Me'cuc adlı kavmi engellemek için demir, taş, katran ve kireç karışımından oluşan yüksek ve geçilmez duvarlarla yaptığı İskender seddini³³ örnek olarak göstermiştir.

Girizgâh bölümüne şair şöyle başlamıştır:

ابوالفوارس خسرو و طغانشه آن ملکی
که آسمان نخارست و آفتاب هنر
گزیده شمس دول، شهریار زین ملوک
خدایگان عجم، پادشاه دین گستر

Gökyüzü kadar yüce, güneş gibi hünerli Ebü'l- Fevâris-i Hüsrev-i Togan Şah, Devletin seçkin güneşi, bu memleketin şehriyarı, Acem'in efendisi, var olan dinin padişahı.³⁴

Şair Togan Şah'ın yumuşaklığının, cömertliğinin, himmetinin ve niteliğinin çok fazla olduğunu, gökyüzünden yer yüzüne, sudan toprağa, felekten yıldızlara kadar bütün alemin onun bu özelliklerinden haberdar olduğunu söylemektedir. Togan Şah'ın kılıcının adaletinin kesiciliği, düşmanlarına hamlesi esnasında kullandığı saldırı tekniği, düşmanlarını yendiğinde zafer davulunun sesiyle diğer padişahlardan ayrıldığı bahsedilmektedir.

Fahriye bölümünde şair; Togan Şah var olduğu sürece sana yazdığım kasideler var olacaktır, Kur'an ayeti ve peygamber dini hakkı aşkına seni daima yüceltip büyüklüğünü her daim zikreden ben olacağım diyerek kendini diğer şairlerden ayrı tutarak övmüştür.

Şair dua kısmında; devletin ve mülkün baki, varlığın baki olsun demiş, yüzyılın devleti diye adlandırdığı Togan Şah'ın devletinin kalıcılığı için temennide bulunmuştur.

1.7. Der Sitâyiş-i Şemsüddevle Togan Şah

Muzâri-i müsemmen-i ahreb vezninin mef'ülü/ fâ ilâtün/ mef'ülü/ fâ ilâtün bahrinde yazılan kaside 66 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede kühsâr/ âşkâr/ vâr örneklerinde olduğu gibi mukayyaed kafiye vardır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-27. beyitler teşbib, 28. beyit girizgâh, 29-62. beyitler meth, 63-66. beyitler dua bölümüdür.

Teşbib bölümüne şair; bahar tasviriyiyle başlamaktadır. Şair, baharın habercisi olan nevrurun geldiğinden, saba rüzgarının gülün ordusuna saldırarak hoş kokular yaydığından, bağ ve bahçenin gelini olan yeşillığın ipek bir örtü misali yer yüzüne yayıldığından, ağaçların çiçek açtığından, tabiatta vuku bulan huzur ve neşeden, gönüllerdeki coşkudan, bulutun inci yağdırdığından, siyah misk kokusunun etrafa hoş kokular yaydığından bahsederek bahara özgü unsurları kullanmıştır.

Şair girizgâh bölümüne şu beyitle başlar:

شمس دول طغانشه، زین امم کزوست
ایام شادمانه و افلاک بختیار

Devlet güneşi Togan Şah, mutlu günler, bahtiyar talihler hepsi ondan dolayıdır.³⁵

³³ Onay, *Divan Şiiri...*,228; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler...*,179; Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*,483.

³⁴ Ezrakî, *Dîvân*, 17 / beyit 23-24.

³⁵ Ezrakî, *Dîvân*, 28 / beyit 24.

Şair methiye bölümünde Togan Şah'ın hışmının yer yüzünü bir ateş gibi yakmasına rağmen aynı zamanda yumuşak huylu bir şah olduğundan; onun zamanında feleğin altından olduğunu yani Togan Şah'ın varlığının altın kadar değerli olduğundan, onun döneminde zamanın mutlu ve huzurlu bir şekilde geçtiğinden bahseder. Ordusunu Hint ahuları gibi tasvir ederek; ordusunun çölde kesesini terk eden ahular gibi misk kokusu yaydığını; bu memlekete ve bu mülke sahip olmanın ancak onun şerefli ordusu gibi bir ordu sayesinde olabileceğini söylemiştir. Togan Şah'ın bahtını güneşe, mutluluğunu bezm gününe, himmetini gök yüzüne, cömertliğini de ekin toplama vaktine, kılıcının rengini elmasa, sözünü ise altına benzetmiştir. Yüzünü lal gibi güzel, yakut gibi parlak, kılıcının yansımaları yeryüzünün ışığı olarak tasvir etmiş, düşmanlarından akıttığı kanın toprağa yayılarak ona sena ettiğini, okunun geldiğini gören simurgun uçarak kaçtığını, ışığının nurunun gölgesi sayesinde yer yüzünde ot yeşerdiğini ifade etmiştir.

Şair dua bölümüne “Ey padişah şimdi mutluluk zamanıdır” diye başlayarak Togan Şah'ın varlığını nevrza benzetmiş, onun zamanını bahar mevsimi gibi tasvir ederek, artık bahar mevsimi, mutluluk, coşku, eğlence vakti olduğunu ifade eder ve Togan Şah'ın devletinin ülkeye armağan olduğunu söyleyerek Togan Şah'ın ülkede kalıcı olmasını temenni eder ve padişah olarak hep var olmasını ister.

1.8. Der Sitâyiş-i Şemsüddele Ebü'l-Fevâris Togan Şah

Müctes-i müsemmen-i mahbûn-i arûz ve zarb bahrinin mefâ ilün/ fe ilâtün/ mefâ ilün/ fei lât vezninde yazılan kaside 66 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede behâr/ pîrâr/ muhtâr örneklerinde görüldüğü gibi mukayyed kafiye kullanılmıştır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-19. beyitler tegazzül, 19-20. beyit girizgâh, 21-63. beyitler meth, 64-66. beyitler dua bölümüdür.

Şair tegazzül bölümüne yer yüzüne geçen yıl ve önceki yıllardan daha güzel ve daha hoş bir bayram ve bahar geldiğini söyleyerek başlar ve bayram olarak Pîşdâdî hükümdarlarından beş yüz yıl hüküm süren, Dahhâk tarafından katledilen basının intikamını almaya kendini adayarak ve intikamını alarak Dahhâk'ın iki eşini de onun elinden kurtarıp ikisiyle de evlenen Feridun'un³⁶ düğününü, bahar olarak da İslam'ın seçilmiş peygamberi Ahmet'in dinini kabul eder. Bahar ve bayramın gelişiyle sanki dünyanın üzerine yeşil bir çadır serildiğini, gül bahçesinin pirinin yüzünün Züleyha gibi güzel ve parlak olduğunu, su ve bulutun gül bahçesinde Yusuf peygamberin duası gibi çok ve bol olduğunu, yeni açmış güllün esintisinin Hızır peygamber gibi canlılık ve tazelik verdiğini, tabiatın yeşilliğini Hızır peygamberin hırkasından aldığını söyleyerek bu mutlu ve neşe dolu günde yeşilliğin üzerine daire kurup oturarak bezm meclisi kurmak ve bayramı kutlamak istemiştir. Şair yeşilliğin kaynağının sevgilinin ayva tüyleri, kırmızılığın kaynağının ise sevgilinin dudağı olduğu, jalenin şeklini yılandan, yılanın şeklini de bahar yağmurlarından aldığı ifade etmiştir. Sabanın kırmızı güle doğru seher vakti gittiği, bülbülün sesinin çınar ağacının dalından geldiği, dağın lalesinin yüzündeki örtüyü parçalayarak kırmızı güllün semadaki sûfi gibi elbisesini yırttığını söyleyerek baharda tabiatta meydana gelen değişiklikleri tasvir etmiştir.

Şair girizgâh bölümüne şu iki beyitle başlar:

گزیده شمس دول شهریار زین ملوک
که دین و دولت ازو گشت جفت عز و فخار
ابوالفوارس خسرو طغانشه، آن ملکی
که شاهی از اثر جاه او برد مقدار

Din ve devletin ondan dolayı yücelik ve iftihar gördüğü bu memlekette seçilmiş hükümdar, Ebü'l-Fevâris Hüsrev Togan Şah.³⁷

Şair methiye kısmında Togan Şah'a ait hasletlerin hepsinin bilgi, düzen ve tertipten olduğunu söyler. Togan Şah'ın lafzını inciye, kelamını cevher saçan buluta benzetir; övgüye ve övülmeye layık olduğunu, büyük eserleri olduğunu, himmetinin yüce, büyük işler başaran komutan olduğunu söyler. Şair Togan Şah için aklın yüce, cahilin aşağılık, bilginin aziz, isteğin aşağılık olduğunu, ona düşmanlık eden herkesin onun kılıcının darbesinden nasibini aldığını, keman gibi okunun karşısında da düşmanlarının aciz ve çaresiz kaldığını ifade eder.

Şair fahriye bölümünde akıl, fazilet, cesaret, bunların hiçbirinin Togan Şah'tan ayrı düşünülemediğini söyler ve Togan Şah'ın bütün kötülük ve aşırılıktan arınmış saf bir ruha sahip olduğunu, bu yüzden onu kendisi gibi bildiğini ve kendisinin var olduğu sürece onu öveceğini, iki alemde isteğinin onu görmek olduğunu söyler. Şair eğer bir gün seni övmezsem dilim olmadıgı hatta

³⁶ Yıldırım, *Fars Mitolojisi*...,342.

³⁷ Ezrakî, *Dîvân*, 31 / beyit 2-3.

hayatta olmadığıdır der ve Togan Şah'a "ey güneş gibi yüce" diyerek onu yüceltir ve onu methetmek uğruna çektiği bir yıl süren sıkıntının onun için bir gün hükmünde olduğunu söyler ve onun gibi bir hükümdarın daha önce gelmediği, ülkede onun sağladığı huzuru sağlamadığını söyler.

Dua bölümüne şair kendini Togan Şah'ın kölesi ve hizmetkarı olarak tanımlar, varlığının ülkeye kalıcı huzur verdiğini söyler ve Togan Şah'a gençliğin, mülkün, varlığın ve birliğin kalıcı olsun, Yüce Allah senin koruyucun olsun der.

1.9. Der Sitâyîş-i Şemsüddeve Ebü'l-Fevâris Togan Şah

Remel-i müsemmen-i mahzûf vezninin fâ ilâtün/ fâ ilâtün/ fâ ilâtün/ fâ ilün bahriyle yazılan kaside 57 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede müşteri/ şuşteri/ enguşteri örneklerinde görüldüğü üzere mutlak kafiye vardır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-14. beyitler tegazzül, 15. beyit girizgâh, 16-52. beyit meth, 53-55. beyit fahriye, 56-57. beyit dua bölümüdür.

Şair, tegazzül bölümüne "Ey karanlık geceyi aydınlatan müşteri gibi parlak." diyerek başlar. Zülfü hoş kokusu ve renginden ötürü miske benzetmiş, zülfün çember şeklini sümbülden aldığını söyleyerek ona hayranlığını ifade etmek için Allah'ım bu örgülü saç doğuştan mı yoksa sonradan mı yapılmış diye sormuştur. Şair sevgiliden bir öpücük isteyerek bu zamana kadar yaptığı kötülüğü bırakarak bir an lütfetmesini ister. Daha sonra sevgiliye seslenerek "Ey dünyayı süsleyenim, yanağın ve zülfün dünyaya güzellik katıyor, eğer peri, zülfünün halkasına takılırsa senin misk kokulu zülfünde kendini kaybeder."³⁸ der. Sevgilinin yüzünü bostana, boyunu dağ servisine, dudağını bala, saçlarının kokusunu ambere, gözlerini nergise benzeterek sevgiliye ait güzellik unsurlarına değinmiştir.

Girizgâh bölümünde şair şu beyitleri söyler:

ابو الفوارس خسرو ايران طغانشه، آنکه زوست
از عدو ایام خالی وز فتن ملکت بری
شمس دولت، کھف امت، زین ملت، شاه شرق
مایه عدل و ثبات ملک و قطب سروری

Onun sayesinde ülkede düşman ve fitnenin olmadığı, Ebü'l-Fevâris İran Şahı Togan Şah, devlet güneşi, ümmetin lideri, doğunun şahı, adaletin kaynağı, ülkenin kalıcılığı, büyük lider.³⁹

Şair methiye bölümünde bezm günü, güneşin Togan Şah'ın yüzünü gördüğünde gizlendiğini, savaş günü Togan Şah'ın pazusundan ötürü müşteri yıldızının kendine şans dilediğini, sevgisinin cana can, bilgiye bilgi kattığını söyler. İltifatların en büyüğüne ve en yücesine layık olduğunu bu yüzden her an onu övme düşüncesinde olduğunu, padişahlık yüzüğü onda olmasa bile Togan Şah'ın o yüzük taşına layık bir şah olduğunu söyler. Togan Şah'ın himmetinin kalıcılığından bahsederek, sahip olduğu güç bakımından gönüllerde taht kurduğunu söyler ve onu var olan devletin hâkimi, feleğin seçimi, devletin iftiharını nitelendirir. Şair Togan Şah'ın gökyüzünün rehberi olduğunu, yıldız gibi parlak, celali gökyüzünü kaplayacak kadar geniş, liyakati yıldızlar gibi çok ve yüce, yüzü cennet bahçesi gibi göz kamaştırarak kadar güzel, cömertliği kevser havuzu gibi uçsuz bucaksız olduğunun söyler ve kimsesizlere el tutan, çaresizlerin çaresi, Allah'ın dininin ulaşı, peygamberlik vasfına layık bir şah olarak nitelendirir.

Şair Togan Şah alemin padişahı olduğu sürece ülkede huzur ve refah olacağını söylemiş, örnek olarak da İskender'in âb-ı hayatı aramak için doğuya gittiğini, gece ve gündüz âb-ı hayatı bulmak için dolaştığını ve zorlu arayışını anlatarak⁴⁰ uzaklardan gelen bir sesin "Ey boşuna arayan İskender, bu amaçla dünyayı dolaşmana gerek yok, âb-ı hayat ateştir, ateşe bakarsan hakikati görürsün, senin adın bundan dolayı İskender olmuştur, hayır maazallah sana İskender ismi sonradan vafedilmedi."⁴¹ demiştir.

Şair, Togan Şah'ı kutlu yıldız, bilgi denizinin talihli cevheri diye tanımlar. Halkının onun emrine göre hareket ettiğini söyleyerek, fermanın en güzel ferman olduğunu söyler.

Fahriye bölümünde şair, Togan Şah'ın bir hükümdar olarak zorluklar yaşadığını ancak buna rağmen halkı tarafından itibar gördüğünü, bunun da herkes tarafından kabul edildiğini söyler, Şair Togan Şah'ın ağzından çıkan her sözü bilgi olarak kabul ettiğini, Togan Şah'ın onun gönlünün padişahı olduğunu ve kendine yaver olarak kabul ettiğini söyler ve hayatında kötü giden her şeyin Togan Şah

³⁸ Ezrakî, *Dîvân*, 17 / beyit 19.

³⁹ Ezrakî, *Dîvân*, 90 / beyit 23-24.

⁴⁰ Pala, İskender *Ansiklopedik...*,236-237; Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler...*,177; Yıldırım, *Fars Mitolojisi...*,478-480.

⁴¹ Ezrakî, *Dîvân*, 91 / beyit 17-20.

sayesinde düzeldiğini, kendinin de bir şair olarak bu dönemde kendini gösterebildiğini ifade eder. “*Gece gündüz senin methini deftere yazarken evi ateşle aydınlatır, sokağı periyle doldurur, destanlar yazarım.*”⁴² diye de ekler.

Dua bölümünde şair, Togan Şah'a “*Sonsuza dek bu bahçedeki çiçeğin solmasın, devletin, varlığın daim olsun.*”⁴³ der ve devletin kalıcılığı için temennide bulunur.

1.10. Der Sitâyiş-i Şemsüddevle Togan Şah

Remel-i müsemmen-i mahzûf bahrinin fâ ilâtün/ fâ ilâtün/ fâ ilâtün/ fâ ilün vezninde yazılmış olan kaside 31 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede ehterî/ serverî/ kişverî örneklerinde görüldüğü üzere mutlak kafiye vardır. Beyit dağılımı 1-2. beyit girizgâh, 3-16. beyit meth, 17-29. beyit fahriye, 30-31. beyit dua bölümüdür.

Bu kasidede teşbib veya tegazzül bölümü yoktur.

Şair girizgâh bölümüne şu beyitlerle başlamıştır:

طالع پیروز بختی، مایه نیک اخترى
آسمان کامکاری، آفتاب سرورى
رسم دانی، ملک سازی، رزم جویى، خسروى
پیشوای روزگاری، پادشاه کشورى
شمس دولت، زین ملت کهف امت، شه طغان
آنکه نیکو همت او گشت از بدھا برى

Kutlu bahtlı, mutlu bahtın sermayesi, gökyüzü muratlı, padişahlık güneşine sahip, töreyi bilip ona göre yöneten, savaşçı, zamanın lideri, ülke padişahı, devlet güneşi, bu milletin reisi, himmeti kötülükten uzak, iyilikle dolu Togan Şah.⁴⁴

Methiye bölümünde şair Togan Şah'ı görkem sahibi, buyruğu Cemşid'in buyruğu gibi, Erdevan ve Erdeşir gibi, gönlü mutlulukla dolu, aklıyla, bilgisiyle, imanıyla kale gibi bir padişah; devletin şahı, padişahlığın sahibi, feleğin mutluluğu olarak tasvir eder. Şair Togan Şah'a o kadar çok güvenir ve inanır ki “Eğer peygamberlik bu zamanda olsaydı peygamber sen olurdu”⁴⁵ der.

Şair Togan Şah'ın savaşçılık özelliğinden bahsederken emrine karşı gelen çok az kişi olduğunu, ona düşmanlık edenlerin ise hançerinden korktuğunu söyler. Togan Şah'a hitap ederken “*Ey şahlar şahı, ey efendi, ey kerem sahibi, benim canımın nuru.*”⁴⁶ der. Herkesin, kendisinin Togan Şah'a olan düşkünlüğünü bildiğini söyler ve Togan Şah'ı ilmin alimi, alemin padişahı, seçilmiş padişah, tacın ve yüzüğün gücü, mülk ve haşmet makamının sahibi, kılıç ve mızrağın gücü, taht ve tacın sahibi⁴⁷ olarak zikreder.

Fahriye bölümünde şair kendi şairliğini övmek için Unsurî'nin Sultan Mahmud'un hükümdarlığında iftihar kazandığını, ancak Sultan Mahmud hakkında çok az bilgi verdiğini söyler ve Unsurî'nin karşısına geçerek onunla şairliğini yarışmak istediğini söyler. Togan Şah'ın çok değerli bir şair olduğunu ancak onu anlatmaya layık olan kelime ve cümlelerin ancak ve ancak kendinde olduğunu söyler.

Dua bölümünde şair, dünya var olduğu sürece Togan Şah'ın padişahlığın başkalarıyla kıyas edilemeyeceğini söyler ve ömrünün uzun, gençliğinin daim olmasını temenni eder.

1.11. Der Sitâyiş-i Şemsüddevle Ebü'l-Fevâris Togan Şah

Remel-i müsemmen-i mahzûf bahrinin fâ ilâtün/ fâ ilâtün/ fâ ilâtün/ fâ ilün vezninde yazılmış olan kaside 54 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede kâmrân/hosrevân/erselân örneklerinde görüldüğü üzere mutlak kafiye vardır. Beyit dağılımına bakıldığında 1. beyit girizgâh, 2-47. beyit meth, 48-50. beyit fahriye, 51-54. beyit dua bölümüdür.

Bu kasidede teşbib veya tegazzül bölümü yoktur.

Kasidede direk grizgâh kısmına başlanmıştır. Şair girizgâh bölümüne şu beyitlerle başlar:

در سپهر دولت آمد کامجوی و کامران
از شکار خسروی آن آفتاب خسروان
آسمان داد و همت، آفتاب تاج و تخت

⁴² Ezrakî, *Divân*, 92 / beyit 9.

⁴³ Ezrakî, *Divân*, 92 / beyit 12.

⁴⁴ Ezrakî, *Divân*, 92 / beyit 13,14,15.

⁴⁵ Ezrakî, *Divân*, 93 / beyit 1.

⁴⁶ Ezrakî, *Divân*, 93 / beyit 4.

⁴⁷ Ezrakî, *Divân*, 93 / beyit 5-7.

نورجان مير جغرى، شمع شاه الب ارسلان
مفخر سلجوقيان، شمشير مير المومنين
شمس دولت، زين ملت، كهف امت، شه طغان

Yeryüzüne sonsuz ve mutlu bir devlet geldi, padişahlardan bir padişah, gökyüzünün adaleti ve himmeti, tacı ve tahtı güneş gibi, Şah Alp Arslan'ın oğlu, Selçukluların iftihar, müminler emirinin kılıcı, devlet güneşi, milletin süsü, ümmetin sığınağı, Şah Togan.⁴⁸

Şair methiye bölümünde Togan Şah'ın damarlarında kan ve ateş dolaştığından, soyundan ötürü asil bir kişiliğe sahip olduğundan, okunun ucunun misk kesesi gibi olduğundan, mızrağının ucunun zehrini kızgın aslanın yığıtlığından aldığından, yüzünün ahu gibi güzel ve Pervin yıldızı gibi ışıldadığından, onun kılıcı ve oku gibisinin daha önce görülmediğinden bahseder.

Fahriye bölümünde şair; “ben şahın sonsuz bekasını dünyaya tanıtmak için, sanatı meslek edinen biri olarak ona hizmet ettim, mensur eserin değersiz olduğunu, asıl anlamını nazma dökülünce kazandığını, Şehnameye ortaya çıkan hikayeleri Firdevsi'nin (ö. yazdığını savaşçıların yazmadığını, şahın namını şahın kendisinin değil şairin aleme duyurduğunu”⁴⁹

Dua bölümünde şair, rüzgârın değerli dağın gölgesini sallayamayacağını, değerli olana rüzgârın ancak cevher saçacağını söyler ve “mutlu, bahtiyar, mülk sahibi ol ve uzun yaşa, nimetin bol, kalıcılığın sonsuz olsun”⁵⁰ der.

1.12. Der Sitâyiş-i Şemsüdevle Togan Şah

Muzâri-î müsemmen-i ahreb-i mekfûf vezninde mef'ülü/ fâ'îlâtü/mefâ'îlü/ fâ'îlâtün bahrinde yazılan kaside 71 beyitten oluşmaktadır. Redif olmayan kasidede âsumân/codygân/bedî'sân örneklerinde görüldüğü gibi mutlak kafiye kullanılmıştır. Kasidenin beyit dağılımına bakıldığında 1-24. beyit teşbib, 25. beyit girizgâh, 26-67. beyit meth, 68-69. beyit fahriye, 70-71. beyit dua bölümüdür.

Teşbib bölümünde şair, bahar mevsiminde tabiatı meydana gelen değişimden bahsederek, yeryüzünde her yerin ay ve müşteri gibi güzel ve parlak yüzlü sevgililerle dolduğunu söyler. Şair sevgilinin yüzünü ay ve müşteriye benzetmiş ancak daha sonra ay ve müşterinin sevgiliden ortaya çıktığını söyleyerek sevgiliyi daha üstün tutmuştur. Şair yer yüzünde sanki cennet bahçesi kurulduğunu söyleyerek mercanın yaban gülünün dalında öd yaktığını, rüzgârın eliyle misk dağıttığını, bulutun gözünün inci yağdırdığını, menekşenin zülfünün amber saçtığını, söğüdün boyunun sevgilinin boyu gibi uzun olduğunu, aklın sayısız simurgu ortaya çıkardığını, doğanın bu haliyle kevser ırmağında daha temiz ve uçsuz bucaksız olduğunu, bahçivandan daha sevinçli bir şekilde Şah Cemşîd gibi bahçede insanı ve periyi ortaya alarak oturduğunu söylemiştir.

Girizgâh bölümüne şair şu beyitle başlar:

شمس دول، گزیده ایام، فخر ملک
تیغ خلیفه، سایه اسلام، شه طغان

Devlet güneşi, zamanın seçilmiş, padişahlığın onuru, halifenin kılıcı, İslam'ın gölgesi Togan Şah.⁵¹

Methiye bölümünde şair, saf yakutun Togan Şah'ın elinde güneşe dönüştüğünü, yeşil mina taşının onun başında gölgelik olduğunu, elinde lal gibi kırmızı şarap, aksinin kırmızı bardağa yansıdığını, ışığın insanlardan gizlenemeyecek kadar çok, amberden daha güzel koktuğunu, akikten daha renkli, yıldızdan daha parlak olduğunu söylemektedir.

Şair bütün halkın Togan Şah'ın emrine amade ve ona hizmetkâr olduğunu, güneşin kaynağının Togan Şah'ın himmeti, gökyüzünün dönmesinin sebebinin onun haşmeti, gök yüzündeki yıldızın parlaklığının kalıcılığının sebebinin de yine onun kılıcının yansması olduğunu, dünyaya onun kadar cömert birinin gelmediğini, onun eline atın dizgininden başkasının yakışmadığını ifade ederek, Togan Şah'a hayranlığını göstermektedir.

Togan Şah'ın savaşçılığından ötürü şair humânın onun kemiklerini yemeye niyetlendiğini, düşmanların ondan dolayı dünyayı ateş denizi olarak gördüğünü, düşmanlarına ok atacağına malîğin onları kurtarmak için cehenneme doğru çektiğini söyler ve ordusunun savaşçılığı için de Halil peygamberin ateşe atılmasını örnek göstererek ikisini birbirine eş tutar. Mızrağının ateşinin

⁴⁸ Ezrakî, *Dîvân*, 74 / beyit 18,19,20.

⁴⁹ Ezrakî, *Dîvân*, 76 / beyit 11-14.

⁵⁰ Ezrakî, *Dîvân*, 76 / beyit 15-18.

⁵¹ Ezrakî, *Dîvân*, 66 / beyit 14.

yakıcılığından abartarak bahseder ve bundan ötürü de Firdevsî'nin yalvararak, Togan Şah'ın sarayında misafir olmak istediğini söyler.

Fahriye bölümünde şair kendini över ve Togan Şah'a seslenerek cömertliğinden dolayı elinden yüz binden fazla hazine döküldüğünü, onun faziletinden başkasını istemediğini, ömrü oldukça da onun yanından ve hizmetinden ayrılmayacağını, kendisinin candan bir hizmetkâr, gönülden bir meddah olduğunu söyler.

Dua bölümünde şair, dünya var olduğu, mutlu günler devam ettiği sürece padişahının mutluluğunun daha da artması, nimetinin seçkin, devletinin genç ve var olması için temennide bulunur.

SONUÇ

Selçuklu sarayına saray şairi olarak giren Ezrakî-i Herevî, Selçuklu padişahları arasında şiire en çok önem veren, adaleti, cesareti, savaşçılığı ve birçok yönüyle örnek olunabilecek bir şah olarak nitelendirdiği Togan Şah'ı methetmiştir. Ezrakî Togan Şah için kaleme aldığı 12 kasidesinde Togan Şah'ın birçok yönünü vurgulamış, onun gibi bir şahın daha önce gelmediğini söylemiş, ordusunun kalıcılığı ve devletinin devamı için temennilerde bulunmuştur. Ezrakî Togan Şah için yazdığı on iki kasidenin ikisine direk girizgâh kısmıyla giriş yapmıştır. Ezrakî kasidelerinin fahriye bölümlerinde aslında kendisinin de çok iyi bir şair olduğunu söylemiş, sözün ve kelimenin gücünden de bahsederek kendi şiirinin Ezrakî'nin namını dünyaya yayacak bir araç olduğunu vurgulamıştır. Kasidelerinde Togan Şah'ın cömertliğini, adaletini, cesaretini vurgulamış, savaşçılığı, ordusu, kılıcı, gürzü, oku hakkında benzetmeler yapmış, onu eşi benzeri bulunmayan bir padişah olarak nitelendirmiştir.

Tarafımızdan Türkçeye tercüme edilen ve aruz, kafiye ve konusu bakımından incelenen 12 kaside, hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan Togan Şah ve ordusu hakkında tarafımıza bilgi vermiş, kaynak olmuştur.

KAYNAKÇA

Albayrak, Nurettin, "Enûşirvân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1995, 255-256.

Arûzî, Nizâmî, *Çehâr Maqâle* (Neşr. Muhammed-i Muîn – Muhammed-i Kazvîni). Tahran: İntişârât-gâh-i İrân, 1327 hş.

Avfi, Nureddin Muhammed, *Lübâbü'l-elbâb* (Tsh. Edward G. Browne). Tahran: İntişârât-i Firdovsi, 1389 hş.

Batıslam, H. Dilek, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg". *Türk Kültürü İnceleme Dergisi III*, S. 7 (Aralık 2002):185-208.

Çağlayan Esen, Pelin Seval, "Fars Şiirinde Mitolojik Kuşlar: Humâ ve Sîmurg (Anka)." Karaman Uluslararası I. Dil ve Edebiyat Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur, Karaman, Kasım 07-09 Kasım 2018 586-603.

Deştî, Alî, *Dâiretü'l-Maârif-i Bozorg-i İslâm*, Cilt II, Merkez-i Dâiretü'l-Maârif-i Bozorg-i İslâmî, Tahran, 1377 hş.

Esen, Pelin Seval, "Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinde Değerli Taşlarla Süslenmiş Beyitler", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 12, S. 4, (Aralık 2020): 1255-1268.

Hayyâmpûr, Abdurresûl, *Ferheng-i Sohenverân*. Tahran: Çâphane-yi fecr-i İslâm, 1368 hş.

Herevî, Ezrakî, *Dîvân* (Neşr. Saîd-i Nefîsî). Tahran: Çâp-ı Tehrân Musavvir, 1336 hş.

Kartal, Ahmet, "Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebi Faaliyetler Üzerine Düşünceler", *Bilgi* 17, S. 1, (Haziran 2001): 55-70.

Kayhan Hüseyin, "Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şâirleri", *Türkish Studies* 6, S.1, (Aralık 2011): 1477-1485.

Levend, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
- Nefisî, Saîd. *Tarih-i Nazm u Nesr Der İran u Der Zebân-i Fârsî*. Tahran: Çâphâne-yi mervî, 1363 hş.
- Onay, Ahmet Talat, *Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Berikan Yayıncılık, 2013.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* I, S. 2, (Haziran 2014): 39-67.
- Pala, İskender, "Anka (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 201.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Piyadeoğlu, Cihan, “Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157).” Yayımlanmış Doktora Tezi., İstanbul Üniversitesi, 2008.
- Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*. Hollanda: D. Reidel Publishing Company, 1968.
- Safâ, Zebihullâh, *Tarih-i Edebiyyât der İran ve der Kalemrov-i Zebân-ı Fârsî*. C: I-II, Tahran, 1385hş.
- Semerkindî, Devletşâh, *Tezkiretu 'ş-şu'arâ*. Tahran: Çâp-ı Peyk-i İrân, 1366 hş.
- Sevim Ali ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Hürmüz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, ss. 495-496.
- Tokmak, A. Naci, “Ezrakî-i Herevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 69-70.
- Tokmak, Naci, “Vâmık ve Azrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 504-505.
- Tolasa Harun, *Ahmet Paşanın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Turan, Osman, *Selçuklular Târihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Yeşilbudak, Efe, “Büyük Selçuklular Devrinde Horasan'da İlmî Hayat.” Yayımlanmamış Doktora Tezi., Sakarya Üniversitesi, 2022.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017.

Gücerat'ın Tarihi Coğrafyası Historical Geography of Gujarat

İsa ERYILMAZ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Uyesi İsa ERYILMAZ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kırşehir, Türkiye

ORCID: [0000-0002-5938-6003](https://orcid.org/0000-0002-5938-6003)

e-mail: isaeryilmaz@ahievran.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.02.2024

Kabul/Accepted: 30.05.2024

Atf: Eryılmaz, İsa, "Gücerat'ın Tarihi Coğrafyası", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 249-276.

Citation: Eryılmaz, İsa, "Historical Geography of Gujarat", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 249-276.

Lisans/License:

Öz- Geçmişin coğrafyası demek olan tarihî coğrafya insanların meydana getirdiği kültür ve medeniyetin tekâmülünde etkili olan tarihî olayların geçtiği coğrafyanın hususi özelliklerini inceler. Tabiatıyla geçmişte bir tarihî olayın meydana geldiği coğrafi mekân tarih araştırmalarında ehemmiyetle tetkik edilmelidir. Nitekim insan toplumlarının yaşam merkezleri, köy ve şehirler, nehir ve dağlar söz konusu toplumların kültürünün izlerini taşırlar. İşte bu kültür değerlerini geçmişte olduğu şekliyle ortaya çıkaran tarihî coğrafya geçmişin coğrafyasını yeniden ortaya koyarak tarih araştırmalarına yardımcı olur. Çalışmamızda Gücerat'ın yer adlarıyla ilgili en eski kayıtlar ile özellikle orta çağ seyyahlarına ait seyahat notlarından istifade ettik. Bununla birlikte konuyla ilgili geniş bir tarama yapmak suretiyle halihazırdaki araştırma eserlerinden yararlandık.

Türk tarihinin önemli bir dönemini ihtiva eden Hindistan'da yer alan Gücerat'ın tarihî coğrafyasını incelediğimiz çalışmamızda öncelikle Gücerat adı ve anlamı ile bu yer adının tarihî süreçte geçirdiği etimolojik değişim üzerinde durmaya çalıştık. Daha sonra Gücerat'taki tarihî olaylara sahne olmuş yer adları üzerine araştırmamızı yoğunlaştırdık. Nahravala, Surât, Ahmedabad, Sidhpûr, Udaypûr, Somnath ve Girnar gibi büyük ölçüde tarihî olayların geçtiği şehirlerin tarihî coğrafyası üzerinde durmaya çalıştık. Bunun yanında Kanbey, Diu ve Daman gibi önemli liman şehirlerin tarihî coğrafyasını inceledik. Araştırmamızda ayrıca Gücerat'ın tarihî öneme sahip şehirlerinin kurulduğu Sâbarmâti, Mahi, Tapfî ve Narmada nehirlerini ve bu nehirlerin özelliklerini izah etmeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler- Hindistan, Gücerat, Ahmedabad, Nahravala, Tarihi Coğrafya.

Abstract – Historical geography, which refers to the geography of the past, examines the special characteristics of the geography where historical events that are effective in the development of culture and civilization created by people took place. The geographical location where a historical event occurred should be examined with great importance in historical research. The living centers of human societies, villages and cities, rivers, and mountains bear traces of the culture of these societies. Historical geography, which reveals these cultural values as they were in the past, helps historical research by revealing the geography of the past again. In our study, we have benefited from the oldest records of the place names of Gujarat and especially the travel notes of medieval travelers.

In our study, in which we examined the historical geography of Gujarat in India, which contains an important period of Turkish history, we first tried to focus on the name and meaning of Gujarat and the etymological change of this place name in the historical process. We have tried to focus on the historical geography of cities such as Nahravala, Surât, Ahmedabad, Sidhpûr, Udaypûr, Somnath and Girnar where historical events took place to a great extent. We examined the historical geography of important port cities such, as Kanbey, Diu, and Daman. In our research, we have also tried to explain the Sâbarmâti, Mahi, Tapfî and Narmada rivers on which the historically important cities of Gujarat were founded and the characteristics of these rivers.

Keywords- India, Gujarat, Ahmedabad, Nahravala, Historical Geography.

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

Historical geography examines specific characteristics of a place where a historical event took place. In this sense, in historical geography studies, in addition to the physical characteristics of a geographical place where historical events occurred and developed, the political, religious, social, and economic conditions of that place should be examined extensively. The impact of geography on society is very clear. However, it is also a well-known fact that human beings constantly change the place in which they live and their environment. For this reason, historical geography does not approach the issue only in terms of physical features, while revealing the changes a place has undergone in the historical process. In this respect, historical geography differs from physical geography. In fact, historical geography aims to reconstruct the past by examining the changes that a place where a historical event has undergone in the historical process. Therefore, social and cultural developments and demographic structures, especially political history, constitute an important parameter in the studies conducted in this field.

One of the least researched areas in Turkish history is undoubtedly the history of Turks in India. The historical geography of Gujarat, which is the subject of our study, is important for filling an important gap in this field. Starting from the Sakas, who came to northern India and established sovereignty in this region from the first millennium B.C. onwards, it remained under various Turkish

sovereignties such as Kushan, Akhun and Ghaznavid for a long time, and this enormous area, famous for its rich and fertile lands, which includes the lands adjacent to the Kathiavar Peninsula, has been the scene of many struggles since the earliest times. The city of Patan (Anhilvâr Patân), which was estimated to have been founded in 746 AD, was the capital of Gujarat until the fourteen century. In later Islamic sources, this place appears as Nahravala or Nehrvâla. The fact that the Ghurid army directly attacked Anhilwâr during the military campaign of the Ghurid Sultan Muizz al-Dîn Muḥammad in 1178-1179 in Gujarat shows that this place was strategically important. Likewise, cities of historical importance, such as Surat, Sidhpûr, Udaypûr, Somnath, Girnar, and Ahmedabad, which were established during the rule of the Muzaffarids, have formed the outlines of our study for the historical geography of Gujarat.

In addition to the aforementioned historical cities of Gujarat, the port cities, which provided the connection between India and the West and especially the Islamic world, are also covered extensively in our study. The port cities in the Gulf of Khambhat were both important trade centers and hubs for the transportation of pilgrims to Mecca. Diu, Daman, Khambhat and Sûrat were among the port cities frequented especially by Muslim traders. The port cities, ruled by Hindu Rajals in the past, were also introduced to Islam by Muslim traders. Therefore, Islam was permanently established in these cities under Turkish rule. In addition, these conquered cities were adorned with Turkish-Islamic architecture and reflected important traces of Turkish culture.

The last topic of our study is our assessment of the rivers of Gujarat. Most of these rivers originate exclusively from the Aravali mountains in the north or the geography of Rajasthan. These great rivers crisscross India from north to south and southwest and flow into the Gulf of Khambhat. These rivers are extremely important for the historical geography of Gujarat, not only as natural highways connecting the coastal areas to the interior, but also because many of the historical cities that are important for the ancient history of Gujarat were formed on or near the banks of these rivers. The Sâbarmâti River is undoubtedly the most important of these rivers, to which Indian communities attributed religious sanctity. In the history of Gujarat, cities such as Ahmedabad (Anahilvâra Patan), Udâypûr, Gandhinagar, Sarkhec, Anadpura and Rampura, which hosted the oldest civilizations in the history of India, were all founded around this river or on its tributaries. Therefore, while examining the cities that have a major importance in the historical geography of Gujarat, we have tried to include the rivers on which these cities were founded. We have also included the Mahi River, which is one of the largest rivers in northwest India and flows into the Gulf of Khambhat by crossing Rajasthan and Gujarat. In addition to these two major rivers, we have tried to mention rivers such as Narmadâ and Taptî, which are hundreds of kilometers long. This study, which examines the historical geography of Gujarat, aims to approach the subject as a whole with the name of Gujarat, important ancient place names, cities and port cities and finally major rivers.

GİRİŞ

Umumiyetle geçmişin coğrafyası demek olan Tarihî Coğrafya¹ tarihin geçtiği coğrafi mekânın kendisine mahsus özelliklerini inceler.² Başka bir deyişle geçmiş zamanlarda belli bir insan topluluğunun o zamanki sosyal ve ekonomik düzenini, yaşadığı mekânın coğrafi özelliklerini ve tarihi süreçte geçirdiği değişimi bugünkü içtimai ilimlere özgü modern metotlarla yeniden inşa eder. Dolayısıyla tarihî coğrafya insan ırkının ve onun meydana getirdiği medeniyetin tekâmülünde yeryüzünü ve onun hususî özelliklerini, coğrafi mekânın insan toplumu üzerindeki etkisini ve bu tabii sürecin tarihsel gelişimini ele alır.³ Diğer taraftan coğrafya çalışmalarında insanın tabiat üzerindeki aksini de dikkate almak mecburiyeti bulunmaktadır.⁴ Yani insan yaşadığı yeri ve çevresini mütemediyen değişikliğe uğratar. Söz konusu değişim o bölgede yaşayan toplumların geleceklerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.⁵ Dolayısıyla tarihî coğrafya çalışmalarında geçmişin coğrafyası ortaya koyulurken mesele tafsilatlı ve derinlemesine ele alınmalı ve o coğrafya üzerindeki tabii veya beşerî etkilerle beraber söz konusu coğrafyanın geçirdiği değişim titizlikle incelenmelidir. O sebeple tarihî coğrafyacı incelediği muayyen zamandaki bir bölgenin sadece fizikî özelliklerini değil aynı zamanda o bölgenin siyasî, dinî, sosyal ve ekonomik tarihini de geniş bir şekilde tetkik edebilmelidir.⁶ Tarihî coğrafya bu anlamda bir bölgenin doğal fiziksel özelliklerini inceleyen fizikî coğrafyadan ayrılır.⁷

Tarihî coğrafya geçmişte yaşamış insan toplumlarının o zamanki yaşam merkezlerini kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla⁸ dönemin yapı türlerini ve çeşitliliğini, köy ve şehir planlarını, akarsu, nehir ve göllerini, ova ve dağlarını, o bölgenin yollarını veya o bölgeyi dışarıya bağlayan önemli geçitlerini, bitki ve hayvan türlerini, varsa maden olarak kullanılan yerlerini, dolayısıyla söz konusu toplumun geçmişteki kültürünü meydana getiren bütün unsurlarını ortaya koyarak o yeri veya bölgeyi günümüzdeki haliyle mukayese eder.⁹ Bütün bu kültür değerlerini geçmişte olduğu şekliyle ortaya çıkaran tarihî coğrafyacı bir bölgenin tarihi süreçte geçirdiği değişimi de nazarı dikkate alarak geçmişini yeniden inşa edecektir.¹⁰ Bu arada tarihî coğrafya çalışmalarında araştırılan bir yerin siyasî tarihi ve o

¹ Tarihî coğrafyanın bir disiplin olarak ortaya çıkması ve kabul görmesi XVIII. yüzyılın başlarında olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ülkelerin tarihî coğrafyası ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlandı [Tarihî Coğrafyanın ortaya çıkması ve gelişmesiyle ilgili müracaat edilebilecek başlıca eser hakkında bkz., R. A. Butlin, *Historical Geography (Through the Gates of Space and Times)*, New York 1993, s. 1-69]. Bu çalışmalardan anlaşıldığı üzere, bir yerin geçmişteki coğrafyasını inceleyebilmek için o yerin diğer yerlerden farklı ve muhakkak tarihi bir değerinin olması gerekir. Yani tarihi olaylara sahne olmamış bir bölgenin tarihî coğrafyasını incelemek bu disiplin açısından çok gerekli değildir. Geçmişte büyük tarihi olaylara ve gelişmelere mekân olmuş yani tarihi değeri olan yerlerin incelenmesi yapılırken dahi o yerin en karakteristik özelliklerine vurgu yapılmalıdır. Bu hususta geniş bilgi için bkz., J. B. Mitchell, *Historical Geography*, London 1975, s. 10-15; Z. Kucera, "Historical Geography between Geography and Historiography", *Journal of Historical Geography and Environmental History*, Volume 5/2008, No. 1, s. 10; ayrıca bkz., O. Gümüşçü, "Tarihî Coğrafya ve Kültürel Miras", *Erdem*, Aralık 2018, s. 101.

² O. Gümüşçü, *Tarihî Coğrafya*, İstanbul 2016, s. 163-164.

³ Bu hususta bkz., H. F. Tozer, *A History of Ancient Geography*, Cambridge 1935, s. 1-3.

⁴ Beşerî tesir insanlar ne kadar kalabalık, sıkışık ve faal olursa o ölçüde daha çok görülebilir. İnsan, tabii kaynakları kullanan ve onlara hâkim olan, onların sınırlarını tanıyan, üstesinden gelemediği şeye uyum sağlayan, eşsiz bir coğrafi amildir. Mesela eskiden ormanlarla kaplı Normandiya'yı, insan, istisnai bir zenginliğe sahip bir otlaklar ülkesi haline getirdi. Yine Hollandalılar yavaş yavaş denizi doldurarak toprak elde ettiler. Bunlara başka örnekler de verebiliriz. Sürülmüş topraklar ormanların yerini aldı, iskân yerleri tarlalara taşı. Keşişler, tabii arazileri tarım alanı haline getirdiler, tüccarlar şehirleri kurdular. Bkz., Léon-E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (nşr. B. Yediyıldız), s. Ankara 2014, s.43-44.

⁵ Örneğin Mackinder Hindistan'a ve yenedünyaya gitmekle kolaylık sağlayan Ümit Burnu rotasının Venedik'in gözden düşmesine yol açtığını iddia eder. Ayrıca Mackinder, belirli bir anda siyasette, toplumda ya da insan faaliyetlerinin herhangi bir alanındaki tarihin akışı yalnızca çevrenin bir ürünü değil aynı zamanda geçmişten alınan hareket gücünün de etkisinde meydana geldiğini ifade eder. Bkz., H. J. Mackinder, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, (nşr., K. Yılmaz), İstanbul 2013, s. 108.

⁶ F. Debenham, *Historical Geography*, London 1923, s. 12-14.

⁷ E. A. Freeman, *The Historical Geography of Europe, Bombay 1903*, s. 1-2; A. Z. Velidî Togan'a göre tarihe yardımcı ilimlerin en önemlilerinden birisi coğrafyadır. Coğrafyaya dayanmayan tarih kitabı tarih değil roman sayılmak icap eder. Tarihçiler için bilhassa tarihî coğrafya mühimdir. Bkz., A. Z. Velidî Togan, *Tarihî Usûl*, İstanbul 1985, s. 22; ayrıca coğrafi faktörler tarihin en eski devirlerinden itibaren insan topluluklarını ve bu toplulukların sosyal, siyasal, ekonomik, dinî ve kültürel yaşantılarını değişik şekillerde etkilemişlerdir. Başka bir deyişle, coğrafi faktörler tarihin gelişimine yön vermişlerdir. Bkz., E. Memiş, *Tarihî Coğrafyaya Giriş*, Bursa 2012, s.4.

⁸ Tarihî coğrafyanın kaynak ve metodu hakkında geniş bilgi için bkz., A. Kinda, "Historical Geography", *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*, (2017), s. 1-11.

⁹ Mitchell, s. 82, 125, 173, 222, 287; Debenham, s.14-15; Memiş, s. 4.

¹⁰ Tarihî coğrafyayı fizikî coğrafyadan ayıran en önemli özelliği geçmişteki bir yerin kültür unsurlarını ve tarihî süreçte geçirdiği değişimi araştırmasıdır. Bu yönüyle tarihî coğrafyanın kullandığı metot ve araştırma yöntemi de dönemin tarihî

siyasî tarih minvalinde iskân edilmiş yerlerin nüfus dağılışı veya hareketliliği de dikkate alınmalıdır.¹¹ Çünkü bir yeri yaşanabilir kılan coğrafi imkânlardan sonra asıl unsur insan ve insanların bir arada bulunduğu toplumdur.¹² Toplumlar üzerinde hâkimiyet tesis eden siyasî irade ise bir bölgenin sınırlarını belirlemektedir. Hülâsa tarihi coğrafyacı fizikî coğrafya yanında sosyal, iktisadî, siyasî ve askerî tarih çalışmalarına müracaat etmeli yani bizatihi tarihin kendisini kaynak olarak kullanmalı, bunların yanında geniş bir muhakeme yeteneğine sahip olmalıdır.¹³

1. Gücerat Coğrafyasının Umumî Özellikleri

1.1. Gücerat Adı

Asya'nın güneyinde Hint okyanusuna doğru uzanmış bir üçgen görünümünde olan Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde yer alan Gücerat, güneyde ve batıda Umman denizi ile çevrenmekte, kuzeybatıda Pakistan İslâm Cumhuriyeti, kuzeyde Racastan ve büyük Thar Çölü, doğuda Medya Pradeş ve güneydoğuda Maharaştra eyaletleri bulunmaktadır.¹⁴ Gücerat çok eski bir geçmişe sahip olup ilk ismi Sanskrit "*Gurceretra*" V. yüzyılın sonlarında Hindistan'a gelen "*Gucer/Gucar/Gurcara*"¹⁵ kabilesine atfedilmekte ve "Gucarların Ülkesi" anlamına gelmektedir. Ancak bu kavmin adı Akhunlar'ın Hindistan'a yerleşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır.¹⁶ Gurcaratrâ adına IX. yüzyılın ortalarında bölgede ele geçen kitabelerde tesadüf edilmektedir. Devletpûr'da bulunan ve 844 yılına tarihlenen bir kitabede "Gurjaratrâ-bhûmi yani "Gurjaratra toprağı" anlamına gelen bir adlandırma olduğuna müşahede etmekteyiz. Yine Kalincar'da tespit edilip tam olarak tarihlenemeyen ancak VIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen bir yazıtta "Gurjaratrâ-mandala" yani Gücerat bölgesi veya Gücerat vilayetinden bahsedilmektedir. Epigrafik kayıtlarda görüldüğü üzere VII ve VIII. yüzyıllarda batı Hindistan'ın Gurcarâ prenslerinden bahsedilirken de bölge için Gurcarâ/Gurjarâ adı kullanılmıştır.¹⁷

İslam kaynaklarında umûmiyetle "Guzarat" veya "Guzerat"¹⁸ adıyla anılan Gücerat'ın başşehri Bazâna'nın aynı eserlerde Nârâyan/Nârâyana olarak zikredildiği görülmektedir.¹⁹ XIV. yüzyılın en

özelliklerine göre değişim arz etmektedir. Bu hususta bkz., R. Dennis, "Geography and Historical Geography", *Social Science History, Volume 15, No. 2 (Summer 1991)*, s. 274 vd.

¹¹ Bu hususta geniş bilgi için bkz., C. O. Sauer, "Foreword to Historical Geography", *Annals of the Association of American Geographers, VOL. XXXI, No. 1, (March 1941)*, California 1941, S. 15-17; G. Biger, "Historical Geography and International Boundaries", *Journal of Geography, Politics and Society, Year II, No. 1/3 (June 2012)*, s. 9-10.

¹² Toynbee'ye göre toplum, insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağıdır ve toplumu meydana getiren başlıca unsur insanlar arasındaki ilişkilerdir. Bkz., A. Toynbee, *Tarih Bilinci I (A Study of History)*, İstanbul 1978, s. 45.

¹³ Diğer taraftan tarih araştırmalarında bir muhitin tetkik edilmesi umumiyetle iki mehzada ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi tabii coğrafya muhiti (yükseklik, iklimler, sular, toprak, nebatlar ve hayvanlar), diğeri ise suni muhit (ziraat neveleri, binalar, yollar, köprüler vs.)'tir. Bkz., Ch. V. Langlois-Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, (nşr. G. Ataç), Ankara 2010, s. 229; ayrıca bkz., A. R. H. Baker, *Geography and History*, Cambridge 2003, s. 24 vd; A. Eskikurt, "Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme", *Marmara Coğrafya Dergisi, S. 11, Ocak-2005*, İstanbul 2005, s. 46-47.

¹⁴ K. A. Nizamî, "Gucerât", *D.İ.A., XIV*, İstanbul 1996, s. 171-173.

¹⁵ Bunlar sekizinci yüzyılın son yarısından onuncu yüzyılın başlarına kadar kuzey Hindistan'ın en güçlü devletinin başında bulunacaklar ve Harşa'nın eski başkenti olan Gence üzerindeki Kaneve'i kendilerine başkent yapacaklardır. Söz konusu Gucar veya Gurcar oymakları zaman içerisinde bölgede önemli bir güç haline gelecek olan Racput oymaklarıyla karışacaklar ve ileride Gazneli Mahmud'un Hindistan seferleri sırasında Türklere karşı en etkili savunma savaşlarının öncüleri olarak karşımıza çıkacaklardır. Profesör D. R. Bhandarkar başta olmak üzere bazı Hintli ve Profesör V. A. Smith gibi bazı İngiliz tarihçiler dört büyük Racput oymağının (Pavar, Parihar, Çavhan ve Çavlukya) Gucar olduklarını ileri sürmektedir. Gucar'ların ise Güz (Oğuz) veya Hazar'lar oldukları yönünde ciddi kayıtlar bulunmaktadır. Bkz., Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi I (İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar 1526)*, Ankara 1987, s. 95-96.

¹⁶ Akhunlar'ın V. yüzyılın ortalarında kuzey batı Hindistan'a akınları ve konudaki tartışmalar ile Gupta İmparatorluğu'nun parçalanması hakkında geniş bilgi için bkz., D. C. Shukla, *Early History of Rajasthan*, Jodhpur 1978, s. 109-112.

¹⁷ Gücerat adı ve bu adın etimolojik anlamıyla ilgili tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz., J. F. Fleet, "The Name Gujarat", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, (Apr., 1906)*, Cambridge University Press, s. 458-460.

¹⁸ Hindistan'daki Türk tarihinin en mühim kaynakları arasında kabul edilen Muhammed Kâsım Hindüşâh-ı Esterâbâdî Firişte'nin Gülşen-i İbrâhîmî olarak da bilinen meşhur Farsça eseri Tarih-i Firişte'sinde Gücerat'ın Türk Sultanları hakkında müstakil bir bölüm bulunmakta ve bahsi geçen bölümde Gücerat "Guzerat" adıyla zikredilmektedir. Bu hususta bkz., Muhammed Kâsım Hindüşâh Esterâbâdî, *Tarih-i Firişte*, (nşr. Muhammed Rıza Nâsîrî), Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387; ayrıca bkz., Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India IV (Translated from the Original Persian of Mahomed Kasim Ferishta)*, (nşr. J. Briggs), New Delhi 1829, s. 1-22.

¹⁹ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind (Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan)*, (nşr. K. Burslan-A. İhsan Yitik), Ankara 2015, s. 135; Alberuni's India I (An Account of the Religion, Philosophy, Literature, Geography, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India About A.D. 1030), (nşr. E. C. Sachau), London 1910, s. 202.

büyük seyyahlarından biri olarak kabul edilen İbn Battûta'nın seyahat notlarında da görüldüğü üzere Gücerat'ın en eski başşehri ve en eski yerleşim yeri Nehrvâla veya diğer orta çağ eserlerinde geçtiği şekliyle Nahravâla'dır.²⁰ Daha sonraları İngiliz seyyahlar tarafından "Kambey" adıyla tarif edilen bu bölge Gurcâra, Saurâştra, Surâştra, Anartâ, Lâta, Lâda veya Lâla, Nâtaka gibi isimlerle anılmışsa da VII. yüzyılda Hindistan'ı ziyaret eden Hiuen Tsiang (629-645),²¹ Racputana'nın güney kısımlarını ve Handeş ile Malva'nın bir bölümünü ihtiva eden ve Gurcara adıyla anılan bölgeyi Saurâştra adıyla zikretmiş ve bu isim epey bir zaman Gücerat yarımadasının adı olarak kayıtlara geçmiştir.²² XIII. yüzyılın efsanevi taciri Marco Polo'nun Harikalar Kitabı'nda Hindistan'daki Melibar Krallığı hakkındaki notlarının hemen akabinde Gücerat Krallığı anlatılmaktadır. Marco Polo bu bölgedeyken "Gocurat" adını kullanır ve zenginlikleriyle ünlü bu ülkenin çok sayıda köy ve şehirlerinin olduğunu ancak bunları tek tek anlatmanın uzun olacağını düşünerek yer adlarını kullanmaktan imtina ettiğini ifade eder.²³ Babur'un hatıratı Vekayi'de ise Pencap bölgesindeki bir mıntikanın adı olarak geçen Gücerat, "Gucerât" adıyla zikredilmekte ve günümüzde kullanılan adına en yakın şekilde geçmektedir.²⁴

2. Gücerat'daki Yer Adları

2.1. Anilvara / Nahravala (Anhilvâr/Patân)

Hindu racalıkları yönetimindeki Gücerat tarihinin erken dönemleri hakkında çok az malumata sahibiz. Ancak Hint tarihinin erken devirlerini ihtiva eden halihazırdaki kaynak ve araştırmalardan elde edebildiğimiz bilgilere göre Gücerat, takriben M.Ö. 1400'den M.S. 942'ye kadar gerek Racput ve gerekse M.Ö. I. binden itibaren kuzey Hindistan'a gelip bu bölgede hakimiyet tesis eden Sakalar'dan başlamak üzere Kuşan, Akhun ve Gazneli Devleti gibi muhtelif Türk hâkimiyetleri altında uzun müddet kalmış ve Kathiavar yarımadasına bitişik toprakları içine alan zengin ve verimli topraklarıyla ünlü söz konusu geniş saha en eski devirlerden itibaren pek çok mücadeleye sahne olmuştur.²⁵ Özellikle Hindistan'daki en güçlü yerli hâkimiyet vasfını taşıyan Kanevc Racaları zamanla Gücerat'daki yerel yöneticilerden tedrici olarak toprakları almak suretiyle bölgenin en hatırı sayılır gücü haline gelecektir. Kanevc Kralı Raca Vanrâc'ın kölelerinden biri olan Savatsing işlediği bir suç sebebiyle idam edilir ve evi yağmalanır. Savatsing'in eşi bu hadiseden sonra Gücerat'a kaçmayı başarır ve burada bir erkek evlat dünyaya getirir. Daha sonra işte bu çocuk Anhilvâr Patân şehrinin kurucusu olacaktır.²⁶ 746 yılında kurulduğu tahmin edilen bu şehir VIII. yüzyılın sonlarından itibaren Anahilpatan adını alacak ve XIV. yüzyıla kadar Gücerat'ın başkenti olacaktır.²⁷

Cüzcânî'nin, Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerinden bahsederken mevzubahis Somnath seferi hakkında özellikle bu seferin Nahravala'ya yapıldığını ifade etmesi Nahravâla'nın XI. yüzyılın başlarına kadar Gücerat'ın başşehri olduğunu ve bu önemli konumunu koruduğunu göstermesi

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (nşr. A. Sait Aykut), İstanbul 2019, s. 481.

²¹ Hiuen Tsiang'ın Hindistan'daki seyahat notları için bkz., Belinder-H. Dhanoa, *Hsuan-Tsang's Journey to India*, New Delhi 1988, s. 46 vd.

²² Nitekim Nahapâna'dan Svâmi Rudra Şah'a kadar Saurâştra'nın şah kralları M.S. 79'dan 292'ye kadar saltanat sürmüşlerdir. Tarihçilere göre Saka çağı olarak isimlendirilen bu dönem Kuşanlar'ın Kuzey Hindistan'a inmelerine kadar devam edecek önceleri Sakalar sonra ise Kuşanlar bölgenin önemli hâkimleri olacaklardır. Bu hususta bkz., N. L. Dey, *The Geographical Dictionary of Ancient and Medieval India*, London 1927, s. 72, 73, 235.

²³ Marco Polo Gücerat ile ilgili bilgi verirken şu ifadeleri kullanır: "Gocurat da büyük bir krallık. Bu krallıkta epeyce köy ve kent vardır. Halk putatapar, bir kralları ve ayrı bir dilleri vardır. Kimseye vergi ya da haraç vermezler; büyük Hint toprakları üzerinde, batıda bir ülkedir...". Bkz., Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, (nşr. I. Ergüden-Z. Zühre İlkelen), İstanbul 2022, s. 381-382.

²⁴ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Babur'un Hâtıratı I-II*, (nşr. R. Rahmeti Arat), Ankara 1987, s. 016, 053, 307, 321, 340, 341, 360.

²⁵ Bunların arasında Kuşan hükümdarı Kanişka'yı zikretmemiz gerekmektedir. Zira Çi-çi Kağandan (öl. M.Ö. 36) itibaren pek çok Türk hükümdarının yapmak isteyip de bir türlü gerçekleştirmediği Hindistan ile Türkistan'a aynı anda sahip olma düşüncesini Kanişka gerçekleştirmiş olmalıdır. Kanişka Kuşanlar'ın en iyi bilinen hükümdarıydı. M.S. 115-140 yılları arasında daha kuzeyde olsa da muhtemelen Aşoka'nın kadar muazzam bir krallık üzerinde hakimiyet sürdü. Onun döneminde Kuşan Devleti'nin sınırları Hindukuş Dağları'nın kuzeyinden Ceyhun dolaylarına, Doğu Ganj Havzası'ndaki Benares'e ve güneyde Gücerat'a kadar uzanıyordu. Dolayısıyla bu kadar muazzam büyüklükte bir sahaya hâkim olan Kanişka devrinde Hindistan deniz yoluyla Roma dünyasına bağlanmış ve özellikle Gücerat limanları bu ticarete önemli rol oynamıştı. Gücerat'ın bel kemiği teşkil ettiği ticaret ve topraktan gelen gelirler Kanişka'yı efsanevi büyüklükte zenginliğe kavuşturacaktır. Bkz., B. Stein, *Hindistan Tarihi*, (nşr. M. Günay), İstanbul 2015, s. 91.

²⁶ E. Dosabhai, *A History of Gujarat (from the Earliest Period to the Present Time)*, Ahmadabad 1894, s. 1.

²⁷ Bkz., Dey, *The Geographical Dictionary of Ancient and Medieval India*, s. 6.

bakımından önem arz etmektedir.²⁸ 1178-1179'da Gur Sultanı Muizzüddin Muhammed, Gazneli Mahmud gibi büyük Tar Çölü'nü geçip Gücerat'a saldırmak istediğinde Multan ve Uçç yolu ile çöle girer Gücerat'ın başkenti Nahravala veya Nehrvâla (Anılvara, şimdiki Patan) üzerine yürür ki o sırada Nahravala'da Çavlukya Racputlarından Bim Raca hâkim bulunmaktaydı. Pek az kişinin güçlkle kurtulup Gazne'ye dönebildiği ve Müslüman Türklerin Hindistan'da uğramış oldukları ilk önemli yenilgi kabul edilen bu başarısız Gurlu harekâtı göstermektedir ki Anılvara stratejik, bir o kadar da ele geçirilmesi zor bir coğrafyaydı.²⁹ Aynı şekilde Hamdullah el-Müstevfi Kazvinî, Sind'in şehirlerini tanıtırken buranın en büyük şehirlerinden Multan, Lahor, Peşâver, Melikfûr, KUSDâr vb. arasında Nahravala'yı da zikreder. Ayrıca ikliminin sıcak olduğunu ifade ettiği bu bölgede Hindistan'ın en büyük tapınaklarının bulunduğunu kaydetmektedir.³⁰

XIV. yüzyılın başlarında büyük hayaller peşinde olup zamanın İskender'i olmak isteyen Kalaç Sultanı Alâeddîn Muhammed Kalaç (1296-1316) bu uğurda Çağatay Moğollarıyla mücadele etmiş ve arkasından Güney Hindistan'ın fethine girişmişti.³¹ Çok sayıda rcalığın ele geçirildiği bu büyük askerî harekâtı Nusret Han ve Uluğ Han'ın büyük bir orduyla Gücerat'a gönderilmesi takip etti.³² Kalaç ordusu az zaman sonra Nahravala'yı ele geçirip yağmaladı ve Nahravala'nın bütün kasabaları bir bir zapt edildi. Neticede buranın yöneticisi Raca Karan perişan halde Devagir'e kaçmak zorunda kaldı. Racanın karısı ve kızı ile yüzlerce savaş için terbiye edilmiş savaş fili, binlerce deve yükü ganimet ve çok miktarda mücevher Kalaç ordusunun eline geçti. Nizâmeddîn Ahmed Tabakat-ı Ekberî'sinde Kalaç ordusunun Seylan kapılarına kadar dayandığından bahisle seferin onbir ay sürdüğünü ve değerleri tam olarak tespit edilemeyen yüz binlerce değerli mücevherat ile Ekim 1311'de muzaffer bir şekilde Dehli'ye döndüğünden bahseder.³³

2.2. Surât / Sorâth

Hindistan'ın kuzey batısında bugünkü Kathiavar yarımadasının büyük bir bölümünü ihtiva eden Gücerat'ın en önemli şehirlerinden birisi şüphesiz Sorâth veya Surât'tır.³⁴ Esas itibarıyla Hindular tarafından Saurâştra adıyla isimlendirilen bu şehir³⁵ önceleri bölge adı olarak kullanılırken sonradan Kathiavar yarımadasının batısında Tâptî Nehri'nin güneyinde yer alan dağlık bölgeyi ifade etmek için şehir adı olarak kullanılmış ve bu kente Müslümanlar tarafından Sorâth/Surât adı verilmiştir. Bu isimlendirme özellikle Müslüman Arapların Sind'e³⁶ gelmelerinden sonra epey bir zaman kullanılacak ve günümüzdeki Sûrat şekline dönüşecektir.³⁷ Bununla birlikte bugün Hindistan'ın beşinci büyük

²⁸ Somnath Gücerat'ın en güneyinde bulunan ünlü tapınağıyla Gazneli Mahmud'un fethetmek istediği bir şehir olup söz konusu tapınakta Mekke müşrikleri tarafından Kâbe'den kaçıldığına inanılan dört büyük puttan birisi yani Manat bulunmaktaydı. Somnath'ı fethederek efsanelere konu olan büyük komutan Sultan Gazneli Mahmud bu putu dört parçaya böldürmüş, bunlardan birisini Gazne'deki büyük mescidin eşğine, ikincisini sarayının içine, üç ve dördüncü parçaları ise Mekke ve Medine'ye göndermiştir. Somnath'ın adının da bu Manat putundan geldiği rivayet edilmektedir. Bu hususta bkz., Cüzcânî-Raverty, *Tabakât-ı Nâsirî, A General History of Mohammadan Dynasties of Asia I*, (nşr. H. G. Raverty), Calcutta 1864, s. 82; Somnath'daki ünlü Şiva tapınağından Gazne'ye götürülen diğer zenginlikler arasında yirmi milyon altın, binlerce değerli taş ve mücevher, değerli giysiler ve kıymetli kitaplar bulunuyordu. Bkz., C. E. Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afganistan and Eastern Iran (994-1040)*, New Delhi 1992, s. 78.

²⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi I*, s. 257.

³⁰ Hamd-Allâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al Qulûb Composed By Hamd-Allâh Mustawfî of Qazwin in 740 (1340)*, (nşr. G. Le Strange), London 1919, s. s. 252.

³¹ Kadir Han, Kutluğ Hoca, Taragay, Kebek ve İkbalmende gibi şöhretli komutanların idaresindeki Çağataylılar 1297-1308 yılları arasında Afgan geçitlerini aşarak Pencap'ı istila edecekler ve Sultan Alâeddîn Muhammed Şah'a zor ve korkulu günler yaşatacaklardır. Sultan, Çağatay Moğollarını durdurmak için Uluğ Han ve Zafer Han'ı görevlendirdi. Kanlı mücadeleler sırasında Zafer Han öldürüldü. Çağatay tehlikesi Gazi Tuğluk'un aldığı yerinde tedbirlerle ancak durdurulabilecektir. Bkz., V. D. Mahajan, *History of Medieval India (Muslim Rule in India)*, New Delhi 1991, s. 162-163.

³² Kalaç Sultanı Alâeddîn Muhammed Kalaç'ın Gücerat fetihleri hakkında geniş bilgi için bkz., A. B. Pandey, *Early Medieval India*, Allahabad 1960, s. 185-188.

³³ Nizâmeddîn Ahmed, *The Tabakât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddîn Ahmad I*, (nşr. B. De), Calcutta 1927, s. 157.

³⁴ Antik dönemde Sorâth, Sureth, Soret gibi isimlerle anılan bu şehir hakkında bkz., H. G. Briggs, *The Cities of Gujarâshtra: Their Topography and History Illustrated*, Bombay 1849, s. 10.

³⁵ H. D. Sankalia, *Studies in the Historical-Cultural Geography and Ethnography of Gujarat (Places and Peoples in Inscriptions of Gujarat: 300 B.C.-1300 A.D.)*, Poona 1949, s. s. 28.

³⁶ Müslüman coğrafyacılar Sind'e "Mihran" demektedir. Bu hususta bkz., *The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller of the Tenth Century*, (nşr. W. Ouseley), London 1800, s. 148, 150, 154, 155.

³⁷ V. A. Smith, *The Oxford History of India (from the Earliest Time to the end of 1911)*, Oxford 1911, s. 267; Muhammed b. Kasım'ın Belucistan düzlüklerinden Sind'e girmesi, Uçç, Multan, Kanevc gibi şehirleri ele geçirmesi, ünlü Raca Dahir'in başında bulunduğu birleşik Racput ordusunu mağlup edip Dahir'i öldürmesi ve Keşmir önelrine kadar Sind'in tamamına

metropol şehri olma özelliğine haiz bu liman şehir Gücerat tarihinde elmas şehri olarak bilinmekte ve XV. yüzyılın sonlarına doğru modern bir şehir görünümüne kavuştuğu kaynaklar tarafından ifade edilmektedir.³⁸ Eski adı Saurâştra ve diğer bazı kaynaklarda Suryapûr olduğu ifade edilen bu şehrin tarihi Ramayana ve Mahabharata destanları dönemine dayanmakta³⁹ ve Maurya İmparatoru Aşoka (M.Ö. 268-232) döneminde savaşçı tanrı kabul edilen Krişhna'nın Mathura'dan Dwarka'ya giderken durakladığı yer olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁰ 641 yılına kadar muhtelif Türk ve Racput hanedanlarının hakimiyetinde kalan bu şehir⁴¹ İmparator Harşa'nın, Valabhi Devleti başta olmak üzere Kuç ve Kathiavar yarımadasının tamamını hâkimiyeti altına almasından sonra Gaznelilerin Hindistan seferlerine kadar Racput kabilelerinden Çavlukya ve Pratihara hanedanlıkları arasında sürekli el değiştirecektir. Müslüman Arapların Sind'e geldikleri devirde Gücerat'a hâkim olan Raştrakuta oymağı da bir ara Çavlukya Devleti'nin başına geçecektir ki Müslüman Arapların kuzey ve kuzeybatıdan hakimiyetlerini genişletmeye çalıştıkları dönemde Raştrakutalar da güneyden Hint devletlerine teyakkuzda bulunuyorlardı. Dolayısıyla Gücerat'daki Surât gibi zenginlikleriyle ön plana çıkan şehirler hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.⁴²

Dehli Türk Sultanlığı (1206-1526) döneminde sultanlığın müreffeh vilayetlerinden biri haline gelen Gücerat'ın söz konusu zenginliğinde yapılan idarî düzenlemeler yanında hiç şüphesiz sahip olduğu liman şehirlerin büyük etkisi olacaktır. Bu noktada körfezde yer alan bir liman şehir olan Surât, bir liman şehir olarak sultanlığın vergi gelirlerinin artmasına, hazinenin altın ve gümüşle dolmasına katkı sunan Gücerat şehirleri arasında müstesna bir yere sahip olacaktır. XIV. yüzyılın sonlarında Timur'un Dehli'yi zaptından sonra Gücerat ve Malva'nın bağımsız hareket etmeye başlaması ve sonunda Azâm Hümayun Zafer Han'ın Muzaffer Şah unvanıyla Dehli'ye karşı bağımsızlığını ilan etmesiyle temelleri atılan Muzafferîler⁴³ döneminde Surât, Baburlu dönemine kadar söz konusu Türk hanedanlığının hakimiyeti altında kalacaktır. Muzafferî Sultanı Ahmed Şah döneminde ise başkentin yeni kurulan Ahmedabad'a nakledilmesiyle birlikte Ahmed Şah, Saurâştra'daki Racput krallıkları üzerine gidecektir. Saurâştra'da yer alan Girnâr ve güney Gücerat'daki Çampâner kalesi ile Hindu hacılarının uğrak yeri olan Sidpûr'daki Hindu tapınakları tahrip edilecektir.⁴⁴ Mahmud Bigarha döneminde ise Surât ve çevresindeki kaleler tamamıyla Muzafferî Sultanlığı'nın hakimiyetine girerken bölgede çıkan Hindu ayaklanmaları bastırılacak ve Hinduizm'e karşı İslam dinin kalıcı bir şekilde yerleşmesi için din adamları görevlendirilecektir. Böylece Surât'taki Türk hâkimiyeti alınması zor kale ve limanların ele geçirilmesiyle 1472'den itibaren takriben yüz yıldan daha fazla bir müddet kesinleşmiş oldu.⁴⁵

2.3. Ahmedabad

Muzafferî Sultanlarının Gücerat tarihinde derin izler bıraktığı yönetim sistemindeki reformlar ve askerî alanlarda yapılan fetihler yanında bölgedeki planlı imar faaliyetleriyle inşa edilen muazzam

hâkim olması konularında geniş bilgi için bkz., M. B. Pithawalla, *Historical Geography of Sind*, Karachi 1938, s. 11-16; Sankalî, s. 9; M. H. Panhwar, *Chronological Dictionary of Sind (from Geological Times to 1539 A.D.)*, Karachi 1983, s. 149.

³⁸ Modern Surât hakkında geniş bilgi için bkz., D. W. Forrest, *Cities of India*, Westminster 1903, s. 40.

³⁹ A. S. Altekar, "A History of Important Ancient Towns and Cities of Gujarat", *The Indian Antiquary (August 1924)*, s. 3; Ramayana ve Mahabharata destanları hakkında geniş bilgi için bkz., H. D. Can, "Epik Dönem: Hint Destanları Üzerine" *Erken Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, (nşr. Y. Kayalı), İstanbul 2022, s. 417-460.

⁴⁰ M. R. Majumdar, *Historical and Cultural Chronology of Gujarat (from Earliest Times to 942 A.D.)*, Ahmedabad 1960, s. 32.

⁴¹ Udâygir'de bir mağarada bulunan kitabede Gupta hükümdarı Skandagupta'nın Surâştra topraklarını müdafaa etmek için komutanlarıyla günlerce müzakere yaptığı yazılıdır. Hindistan'ın tanınmış en büyük fatihlerinden olan Gupta hükümdarı Samudragupta ise istila ettiği bütün ülkeleri kendi devletine katmamış onları haraca bağlamakla yetinmiştir. Samudragupta'nın saltanatı döneminde Saurâştra'yı kendisinin "Saka Başbuğları" diye andığı Saka beyleri yönetmiştir. Söz konusu kayıtlardan anlaşıldığı üzere her ne kadar Hindistan'da Saka ve Kuşan hakimiyet dönemi sona ermiş olsa da Gupta döneminde bile halâ Saka topluluklarının Kuzey Hindistan'da izlerinin olduğu görülmektedir. Özellikle askerlik ve yönetim işlerinde söz konusu Türk topluluklarının Hint devletleri üzerinde derin tesir bıraktığı yapılan araştırmalarla ortaya koyulmuştur. Bu kayıtlara dair bkz., B. C. Law, *Historical Geography of Ancient India*, Calcutta 1954, s. 298-299.

⁴² Saurâştra'daki Çavlukya ve diğer Racput devletleri arasındaki mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz., K. J. Virji, *Ancient History of Saurashtra (A Study of the Maitrakas of Valabhi V to VIII Centuries A.D.)*, Bombay 1952, s. 75-89.

⁴³ Muzafferîler ile ilgili geniş bilgi için bkz., İ. Eryılmaz, *Muzafferîler*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 2018; ayrıca bkz., Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India IV*, s. 1-6.

⁴⁴ S. Chandra, *History of Medieval India (800-1700)*, New Delhi 2007, s. 167-169.

⁴⁵ E. Denison Ross, "Gujarât and Khândesh", *The Cambridge History of India III (Turks and Afghans)*, (nşr. W. Haig), Cambridge 1928, s. 306.

eserlerde de açıkça görülmektedir. Bunların başında şüphesiz Sultan Ahmed döneminin şaheseri kabul edilen Ahmedabad şehrinin inşa edilmesi gelmektedir.⁴⁶ 1411 yılında yapımına başlanan ve Muzafferîler'in yıkılışına kadar devletin başkenti olan bu şehir Sabarmâti nehrinin kollarından birisi üzerine inşa edilecektir.⁴⁷ Firişte'deki kayıtlara göre Muzafferîler'in ilk başkenti Anahilvâra veya Anilvara da denilen Nahravala şehri idi. Aynı kayıtlardan Sultan Ahmed Şah'ın buranın iklimine ve havasına pek de alışmadığı dolayısıyla Sultanın bu konudaki rahatsızlığını her fırsatta etrafındakilere ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸

Şehrin kuruluşuyla ilgili hemen bütün kaynaklarda manevi hadiseler ışığında birtakım gelişmeler üzerinde durulur.⁴⁹ Buna göre Sultan Ahmed Şah, Şeyh Ahmed Kattû'nun⁵⁰ yardımıyla Hızır Aleyhisselam ile görüşmüş ve bu görüşmede kendisinden sınırları "dört Ahmed" tarafından belirlenen bir şehir kurmak için izin istemiştir. Şehrin kuruluşunda adı geçen bu dört Ahmed'in ikisi Sultan ve Şeyh Ahmed Kattû'dur. Diğer ikisi Patan'ın önemli şahsiyetleri arasında yer alan Gazi Ahmed ve Melik Ahmed'dir.⁵¹

Kaynaklarda Hindistan'da eşi benzeri olmayan şehir olarak tarif edilen bu yeni başkentte ilk olarak altı bin burcu olan bir kale, bir cuma mescidi ve bir pazar inşa edildi.⁵² Mirât-ı İskenderî'de Ahmedabad'da ilk olarak *Sultan Sarayı*'nin yapıldığı ifade edilmektedir. 1414 yılında yapımına başlanan ve bugün halâ Gücerat'ın en mühim tarihî yapıları arasında gösterilen *Cuma Mescidi* Muzafferîler döneminin şaheseri olarak kabul edilmektedir. Sultan Ahmed dönemi mimarisinin zirvesi kabul edilen söz konusu Cuma Mescidinin içerisinde 350 sütun yer almakta olup yapının 8 kubbesi bulunmaktadır. Ayrıca mescide bitişik yapılan 57 basamaklı bir minare dönemin mimari dokusunu yansıtmaktadır.⁵³ Eski Asavâl kentinin kalıntıları üzerine kurulan bu yeni başkentten içerisinde diğer önemli bir yapı *Sarkhec Külliyesi* olup yapımına Sultan Ahmed Şah'ın saltanatının ilk yılında başlandı ve kısa sürede zanaatkarlar ve tüccarlar davet edilerek buraya yerleştirildi.⁵⁴

Sultan Kutbeddin Şah (1451-1458) döneminde başkent Ahmedabad'da yeni yapılar inşa edilmiştir. Bunların başında babası Mahmud döneminde inşasına başlanan Şeyh Ahmed Kattû Ganj Bahşî türbesi gelmektedir.⁵⁵ Firişte'ye göre Ahmedabad'ın şehir duvarları Sultan Mahmud Begarhâ (1459-1511)'nin saltanatı döneminde 1487 yılında yapıldı. Şehrin duvarları 6 mil (yaklaşık 10 km.) uzunluğundaydı.

⁴⁶ S. Lane-Poole, *Medieval India Under Mohammedan Rule (712-1764)*, London 1903, s. 176.

⁴⁷ M. S. Commissariat, *A History of Gujarat I (from A.D. 1297-8 to A.D. 1573)*, Calcutta 1938, s.91.

⁴⁸ Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India IV*, s. 1-6.

⁴⁹ Bu hususla ilgili en önemli kaynağımız Mirât-ı Ahmedî'dir. Ahmedabad'ın kuruluşuyla ilgili manevi örgünün anlatıldığı söz konusu kaynakta Sultan Ahmed'in samimi dostları arasında gösterilen Şeyh Ahmed Kattû'nun şehrin kurulmasında manevi önderlikte bulunduğu ve Sultanın kendisinden izin istemesiyle ilgili bilgi devrin diğer kaynaklarında da bulunmaktadır. Ancak bunların birçoğu konuyla ilgili bilgi aktarıyor Mirât-ı Ahmedî'ye atıfta bulunurlar. Bkz., Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi (A Persian History of Gujarat)*, (nşr., M. F. Lokhandwala), Baroda 1965, s. 37.

⁵⁰ Şeyh Ahmed Kattû 1336 yılında Dehli'de soylu bir ailede dünyaya gelmiştir. Öğrencilik yıllarında Baba İshak Mahrabî'nin talebesi ve müridi olmuştur. Ahmed Kattû daha sonraları Cemaleddin unvanını alacaktır. Gençlik yıllarında fırtınalı bir hayat sürdürdükten sonra Baba İshak Mahrabî'nin himayesine girecektir. Sultan I. Ahmed Şah'ın saltanat yıllarında Gücerat'a gelen Ahmed Kattû bu devrin en mühim âlimleri arasına girecek bu arada Ahmed Şah'ın yakın dostu olacaktır. Sonraki tarihlerde Arabistan ve İran'a seyahat eden Şeyh Ahmed Kattû'nun mezarı Ahmedabad yakınındaki Sarkhec külliyesinde bulunmaktadır. Bkz., Abul Fazl-ı Allamî, *The Ain-i Akbarî III*, (nşr. H. S. Jarret), Calcutta 1894, s.371.

⁵¹ Commissariat, s. 93.

⁵² Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddin Ahmad III*, (nşr. B. De-B. Prashad), Calcutta 1939, s. 191.

⁵³ *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, (nşr. F. L. Faridî), Dharampur 1889, s. 11-12.

⁵⁴ Sultan Ahmed Şah, Ahmedabad'da yeni yaptırdığı eserleriyle İslam dinini Hinduizm'e karşı muhafaza etmek ve savunmak için çok çaba sarfetmiştir. O sebeple askerî seferleri sırasında Hindu tapınaklarını tahrip ettirmesi Hint tarihçileri tarafından çağdaşı Firuz Behmeni'ye benzetilmesine, ayrıca fanatik İslam'ın savunucusu ve acımasızlığı ile ön plana çıkarılmasına sebep olmuştur. Bu hususta bkz., I. Prasad, *History of Medieval India (from 647 A.D. to the Mughal Conquest)*, Allahabad 1928, s. 308.

⁵⁵ Kaparbanc Savaşı diye bilinen Malva hâkimi Mahmud Kalaç ile Kutbeddin Şah arasında 1452'de vuku bulan savaştan sonra Malva hükümdarı Mahmud mağlup olup savaş meydanından kaçmış, Sultan Kutbeddin ise Ahmedabad'a döndükten sonra uzun bir müddet istirahat etmişti. Kutbeddin Şah Ahmedabad'da bulunduğu bu uzun süre zarfında imar işleriyle yakından ilgilenme fırsatı bulacaktır. Daha önce inşaatına başlanan fakat bir türlü tamamlanamayan Ganj Bahşî türbesi süratle tamamlandıktan sonra Ahmedabad'da su sarnıçları, Naginâh adında bir bahçe ve Ghattâmandal adıyla anılan fakat tam olarak ne olduğunu tespit edemediğimiz bir yapı inşa edilmiştir. Bkz., A. M. Khân, *The Political and Statistical History of Gujarat*, (nşr. J. Bird), London 1835, s. 199; Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi*, s. 42; *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 33.

Aynı kaynağa göre şehirde 12 geçit (bugün 18 geçit bulunuyor), 189 kule ve 6000'in üzerinde burç bulunmaktadır.⁵⁶ Asya'daki güzide şehirlerden birisi olarak tasvir edilen Ahmedabad İngiliz tarihçileri tarafından içerisindeki külliye ve yapılarıyla dünyadaki eşsiz şehirler arasında gösterilir.⁵⁷

Sultan Mahmud Begarhâ döneminde eski yapıların restore edilmesiyle modern bir görünüme kavuşan Ahmedabad, tüccarların ticaret yaptıkları cazip bir şehir haline gelmiş olsa da sonraki yıllarda bu cazibesini kaybedecektir.⁵⁸ Nitekim Bahadır Şah (1526-1537) siyaseten Çampener'i Ahmedabad'a tercih etti. Sultan Bahadır'ın ölümünden sonra Gücerat hükümdarlarının otoriteleri azalmaya devam etti. Muzafferî hükümdarlarının otoritelerinin zayıflaması ve devlet yönetiminin emirlerin elinde kalması başkenti ve onun ticaretini hatta şöhretini de etkilemeye başladı. Bu güvensizlik ve belirsizlik ortamında aynı tarihlerde Portekizlilerin Hind limanlarını ele geçirmesi şehrin yoksul düşmesine yol açtı. Ekber Padişahın zaptından önce⁵⁹ 1571 yılında şehrin duvarları içinde on iki mahallesi vardı. Diğerleri şehrin duvarlarının dışındaydı ve şehrin başlıca endüstri malları ipek, altın ve gümüş iplik ve cila idi. Ahmedabad 1572'de Ekber Şah tarafından ele geçirildikten sonra Dehli'nin bir vilayeti durumuna getirildi.⁶⁰

2.4. Siddhpûr / Siddhpûr

Ahmedabad'ın takriben 93 kilometre kuzeyinde Patan bölgesinde ve Sarasvati Nehri'nin kıyısında bulunmaktadır.⁶¹ Siddhpûra adıyla kaynaklarda geçen bu yer XII. yüzyılda şimdiki Siddhpûr adını alacaktır. Bu yüzyıldan önce bu yerin adı Srithala idi. Bölgede bulunan Mûlaraca kitabelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla ünlü Rudramahâlâya tapınağı Budist hacıların uğrak yeri olmuş ve bu şehir XII. yüzyılda Gücerat'ın dinî merkezlerinden biri haline gelmiştir. Şehre şimdiki adını XII. yüzyılda Raca Siddharâca Cayasimha (Jai Singh) vermiş ve Mûlaraca tarafından inşası bir türlü bitirilemeyen Rudramahâlâya tapınağı da muhtemelen O'nun döneminde tamamlanmıştır.⁶² Şehirdeki yerel Brahmanlar, evlenme törenleri için bu tapınağı bir onore merkezi olarak kullanmışlardır. O sebeple Siddhpûra'ya "mükemmel şehir" anlamı yüklenmiş ve bu yer Gücerat'ın orta çağda toplumsal hayatının önemli yapı taşı oluşturmuştur.⁶³

Gur Sultanı Muizzeddîn Muhammed'in 15 Mart 1206 tarihinde ölümü üzerine Dehli, Bedaun ve Ecmir havalisi başta olmak üzere İndus'tan Ganj'a, Himalayalardan Vindhiya dağlarına kadar uzanan Kuzey Hindistan'ın orta kesimlerine Melik Kutbeddîn Aybeg'in hâkim olduğu görülmektedir.⁶⁴ 1194 yılında Thankir'i fetheden Kutbeddîn Aybek⁶⁵ iki yıl sonra 1196'da Nahravala üzerine yürüdü ve Raca Bhim Div mağlup edilerek daha önce Gur Sultanının komutanlarından birisinin uğradığı vahim mağlubiyetin intikamını aldı.⁶⁶ Bu arada Aybek sultanlığın merkezini Lahor'dan Dehli'ye nakletti.⁶⁷ Melik Kutbeddîn Nahravala seferiyle Racputana'yı katederek bütün Kuzey Gücerat'a bu arada Sidpûr'a da hâkim olmuş olmalıdır.⁶⁸

⁵⁶ Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India IV*, s. 8.

⁵⁷ J. C. Cama, "History of Ahmedabad", *Ahmedabad*, (nşr. The Rotary Club of Ahmedabad-Collektif), Ahmedabad 1940, s. 5-8.

⁵⁸ G. Dunbar, *A History of India*, New Delhi 1990, s. 143.

⁵⁹ Abdul'l-Qadir İbn Mülük Shah Known as Al-Badâonî, *Muntakhabu-t-Tawârikh II*, (nşr. W. H. Lowe), New Delhi 1899, s. 26 vd.

⁶⁰ J. M. Campbell, "Ahmedabad", *Gazetteer of the Bombay Presidency IV*, Bombay 1879, s. 249 vd.

⁶¹ Dey, s. 185.

⁶² E. C. Bayley, *The Local Muhammadan Dynasties Gujarat*, London 1886, s. 35-36.

⁶³ Altekar, s. 44-45.

⁶⁴ Bu Türk meliki Kutbeddîn ismini alarak 17 Mart 1206'da Lahor'da müstakbel Hind-Türk İmparatorluğu tahtına oturmuş ve sonra da esas merkezi olan Dehli'ye taşınarak tesirleri günümüze kadar ulaşacak yeni bir Türk Sultanlığı kurmuştur. Bu hususta geniş bilgi için bkz., S. Cönce, *Dehli Türk Sultanları Tarihi*, Malatya 2004, s. 38-40; ayrıca bkz., Fahreddin Mübarek Şah, *Tarih-i Fahreddin Mübarek Şah (Şecere-i Ensâb'ın Dibacesi)*, (nşr. A. Yelgar-M. A. Bozkuş), Ankara 2023, s. 21-23.

⁶⁵ Yâhiyâ b. Ahmad b. Abdullah Sirhindî, *The Târih-i Mubâarakshâhî*, (nşr. K. K. Basu), Baroda 1932, s. 14.

⁶⁶ M. Aziz Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, (nşr. T. Say), Aligarh 1949, s. 152.

⁶⁷ Konuyla ilgili Cüzcânî'deki kayıt hakkında bkz., Cüzcânî-Raverty, *Tabakât-ı Nâsırî I*, s. 516 vd.

⁶⁸ Kutbeddîn Aybek'in Dehli Türk Sultanlığı'nın temellerini attığı Kuzey Hindistan'daki fetihleri devam ederken tam da bu sırada Solanki Hanedanlığı'nın yeni hükümdarı olan Raca Siddharâca Cayasimha Malva ve Burhanpûr'a kadar olan havaliiyi zapt etmiş ve Broach ile Dabhoi'deki bazı kaleleri de tahkim ettirmişti. Bunun yanında Patan'da Sastraling su deposunu yaptırmış ve Brangom başta olmak üzere "Sang Bast" olarak bilinen eski taş yapıların birçoğunu restore ettirmişti. Raca Siddharâca diğer taraftan Siddhpûr şehrini kurmuş ve buradaki ünlü Rudramal (Rudramahâlâya) tapınağının inşasını tamamlama fırsatını elde etmiştir. *Mirât-ı Ahmadi*'de Raca'nın bu tapınakla ilgili astrologlardan yardım aldığı hakkında bir kayıt bulunmaktadır ki bu kayda göre Astrologlar Dehli Sultanı Alâeddîn Muhammed Kalaç'ın burayla ilgili bir planı

1297-1299'da Kalaç Sultanı Alâeddîn Muhammed Şah iç ve dış meseleleri hallettikten sonra Hindistan'ın en zengin şehirlerinin toplandığı Gücerat'a arka arkaya ordu yolladı.⁶⁹ Nihayet 1299 yılında büyük bir zafer ve bol miktarda ganimetin elde edildiği seferleri sonucunda Sidhpûr istila edildi.⁷⁰ Takriben yüz yıl Dehli Türk Sultanlığı hakimiyetinde kalan bu şehir 1415'te Muzafferîler'in eline geçti. Sultan Ahmed Şah bu tarihte büyük bir ordu ile Sidhpûr üzerine yürüdü.⁷¹ Söz konusu askerî sefer sonucunda şehir yağmalanırken ünlü Rudramahâlâya tapınağı tahrip edildi, içerisindeki putlar kırıldı ve resimler kaldırıldı.⁷² Ayrıca Sultan Ahmed Şah dönemindeki Sidpûr'daki tapınakların camiye çevrildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Ahmed Şah bu bölgeye 1435'te yeniden bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır ki bunun sebebi bölgedeki Racputların vergi vermek istememeleri ve bağımsız hareket etmeleriydi. Kuzey Gücerat ve Racputana'ya düzenlenen bu ikinci sefer ile merkeze isyan eden Racputlar tedip edilmiş ve İslamiyet karşısında radikal dinî gruplara son verilmiştir.⁷³

2.5. Udaypûr / Udaipur

1153 yılında, Aravali dağlarının doğu yamaçları üzerinde,⁷⁴ Banas Nehri üzerinde⁷⁵ Nagda'nın güneyinde Girwa (Girava) vadisinin verimli toprakları üzerinde Maharana Udai Sing II. tarafından kurulan bir Racput şehridir.⁷⁶ XI. yüzyılın ortalarında Paramalar Krallığı'na da başkentlik yapmış olan bu modern şehirde ünlü Udayeşvara Tapınağı (1059-80) bulunmaktadır.⁷⁷ Bu şehir esas itibarıyla Mevâr Krallığı'nın yeni başkenti olarak kuruldu. XVI. yüzyılın başlarında Babur'un ortadan kaldırdığı Ludi Afgan Devleti'nden başka bölgede iki büyük Hindu devleti bulunuyordu. Bunlardan birisi Racastan'da Udaypûr (Çitor) devleti ki onun hükümdarı Rana Sanga'yı Babur, Kanva muharebesinde mağlup etmişti.⁷⁸ Diğeri ise Dekken'in güneyinde Viceyanagar Devleti'ydi ki Müslüman tarihçiler bu devlete Bicanger demişlerdir.⁷⁹ Udai Sing II. 1541 veya 1542'de tahta çıktı. Bu dönemde Dehli Türk Sultanlığı tahtında Ekber Padişah bulunuyordu. 1568 yılında Ekber Şah meşhur Çitor seferine çıkmış ve bu

olduğunu beyan ettilerse de yine de Raca'nın Sultanla bir anlaşma imzaladığı ifade edilmektedir. Bu kayıt hakkında bkz., Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi*, s. 27.

⁶⁹ Baranî, *Tarih-i Firuz Şahi*, (nşr. S. A. Khan), Calcutta 1862, s. 251.

⁷⁰ Sultan Alâeddîn Muhammed Şah (1296-1316), saltanatının ilk yıllarında bir taraftan Moğollarla mücadele ederken diğer taraftan Nahravala'ya Uluğ Han ve Nusret Han komutasında bir ordu sevk etmişti. Gücerat yöneticisi Raca Karan, Nahravala (Patan)'da kuşatıldı [Tarihçi İsemî, Gücerat'a Melik Ahmed'in gönderildiğini kaydeder. Bkz., *Futûhu's Salâtin or Shâh Nâmah-ı Hind of Isâmî II*, (nşr. A. M. Husain), Calcutta 1966, s. 461-462]. Ancak bir aylık kuşatmadan sonra kaleden kaçmayı başaran Raca, sonra teslim olmak zorunda kaldı. Raca'nın kaynaklarda güzelliğinden övgüyle bahsedilen karısı Kamalâ Devi bu hareket sırasında Dehli ordusu tarafından ganimet olarak alındı. Alâeddîn Muhammed Şah'ın Gücerat'a gönderdiği söz konusu ordu Kambey'e kadar ilerleyecek ve pek çok yeri fethedecektir. Bol miktarda ganimetin elde edildiği Nahravala seferi sonucunda Dehli ordusu Gücerat'ın baştan sona katederek bu geniş havaliye hâkim olacaktır. Bkz., S. K. Aiyangar, *South India and Her Muhammadan Invaders*, Calcutta 1921, s. 84; Sirhindî, Raca Karan'ın otuz bin atlı, seksen bin süvari ve otuz filden müteşekkil muazzam büyüklükteki ordusunun Aybek'in kuvvetleri karşısında hiçbir başarı elde edemediğini ve Raca'nın Somnath'a kadar kaçtığını ve Raca'nın gelişiyile O'nun tapınak üzerine çöken uğursuzluğu sebebiyle yıkıldığını kaydeder. Bkz., Yâhryâ b. Ahmad b. Abdullah Sirhindî, *The Târikh-i Mubâarakshâhî*, s. 74-75.

⁷¹ Tarih-i Selâtin-i Gücerat'daki bilgilere güvenilecek olursa Sultan Ahmed Şah'ın 1414 yılında Girnâr kalesini zapt etmesinden bir yıl sonra 1415'te Sidhpûr üzerine yürüdüğü ve buradan Çampaner'e yöneldiği anlaşılmaktadır. Bkz., Mahmud Bukhari, *Tarih-i Salatin-i Gujarat*, (nşr. S. A. I. Tirmizi), New Delhi 1960, s. 8.

⁷² Sultan Ahmed Şah tarafından tahrip edilen ünlü Rudramahâlâya tapınağındaki altın ve gümüşten yapılan putların kırılıp başkent Ahmedabad'a nakledilmesi ile ilgili bkz., Bayley, s. 98.

⁷³ Prasad, s. 308-309.

⁷⁴ Cüzcanî'de Kutbeddin Aybek'in Nahravala seferinde takip ettiği iki rotadan bahsedilmektedir. Burada geçen kayıta Udaypûr üzerinden Marvar taraflarına geldiği ifade edilmektedir. Bkz., Cüzcanî-Raverty, *Tabakât-ı Nâsiri I*, s. 521.

⁷⁵ R. A. R. Symonds, *Introduction to the Geography and History of India*, Madras 1845, s. 86.

⁷⁶ J. C. Brookes, *History of Mewar*, Calcutta 1859, s. 13.

⁷⁷ XI. yüzyılda krallar, Brahminlere kendi topraklarındaki köylerin gelirlerini ve bazen arazileri bile bağışlama uygulaması benimsedi. Yeni ele geçirilen yerlerde kralın nüfuzunu güçlendirmek amacıyla yapılan bu bağışlarla krallığın dini kimliğinin simgesi olan devasa büyüklükte tapınaklar inşa edildi. Nitekim XI. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasında Hindistan'ın çeşitli bölgesel krallıklarında böyle büyük tapınaklar yapıldı. Khacarah'o'daki Mahedeva Tapınağı (yaklaşık 1002), Tancavur'daki (Tancore) Racaraceşvara Tapınağı (y. 1012) ve Kuzey Hindistan Paramalar Krallığı başkenti Udaypûr'daki (Udaipur) Udayeşvara Tapınağı (y. 1059-80) bazı önemli örneklerdir. Bu hususta geniş bilgi için bkz., H. Kulke-D. Rothermund, *Hindistan Tarihi*, (nşr. M. Günay), Ankara 2001, s. 201.

⁷⁸ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Babur'un Hâtratu II*, (nşr. R. Rahmeti Arat), Ankara 1987, s. 351-361.

⁷⁹ Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi II (Gurkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri 1526-1737)*, Ankara 1987, s. 30-31.

müstahkem kaleyi fethetmişti.⁸⁰ Daha sonra Raca Udai Sing II.⁸¹ şehirden kaçmak zorunda kaldı ve krallığına yeni bir merkez kurmak istedi. Böylece ileride Mevâr Krallığı'nın yeni başkenti olacak Udaypûr kuruldu.⁸²

Udaypûr, etrafı dağlarla çevrelenmiş korunaklı bir yere inşa edilmekle birlikte Raca Udai Sing halkını buraya yerleştirmek için çok çaba sarfetmek zorunda kaldı. Eski yerlerini terk etmek istemeyen krallık halkı için bu yeni yerin bir cazibesi de yoktu. Kral Maharana Udai Sing bu yeni başkentte “Moti Mahal” adında bir saray yaptırdı. Ayrıca şehirde yeni yapılar da inşa edildi. Aynı dönemde şehre modern görünüm kazandıran “Udaisagar” adı verilen bir göl kazıldı. Maharana bütün bunlara ek olarak Girava bölgesinin tamamında hâkim olmak ve bu yeni bölgenin her yerinde halkının yaşamasını arzuluyordu. O sebeple halkın ilgisini çekebilecek gümüş ve bakırla bezeli yeni yapıların inşa edilmesini teşvik etti. Böylece bu şehri diğer krallıklarda yaşayan insanlar için de bir cazibe merkezi haline getirmeyi amaçladı. Maharana bu teşebbüsünde başarılı da oldu. Nitekim çok geçmeden Girava, bölgeye dışarıdan saldırı düzenleyebilecek fatihler için müstahkem bir şehir haline geldi.⁸³ Udaypûr XVII. yüzyılın sonlarında Baburlu hükümdarı Alemgir (Evrenzîb)'in (1658-1707) Marvar'ı istila etmesinden sonra kendi ülkesinin de aynı akıbete uğrayacağından endişelenen Mevâr racası Rana Raca Sing'in bizatihi kendi emriyle tahrip ettirildi.⁸⁴

2.6. Somnath / Somanâth

Eski Hint kaynaklarında Candraprabhâsa (Prabhâsa) adıyla tesmiye olunan bu yer Hindistan'ın batı kıyısında, Kathiavar yarımadasında Cunagad (Junâgadh)'da bulunmaktadır.⁸⁵ Mabut Şiva'ya ait devasa büyüklükte, zengin ve kutsal bir mabedin bulunduğu bu mühim şehrin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda umumiyetle efsanelerle örülü karışık bilgiler bulunmaktadır.⁸⁶ Ancak

⁸⁰ Mevâr Racputları bahadırılıkları ve askerî meziyetleri ile meşhur kimselerdi. Ancak Udai Sing Rana, Ekber gibi büyük bir kumandan karşısında durabilecek ve kahramanca müdafaada bulunabilecek bir yönetici değildi. Ekber, Çitor'u fethederek o zamana kadar hiçbir fatihin ele geçiremediği Racputların bu mağrur ve muhkem kalesini fethetmiştir. Ekber Şah, mukavemetin inadını kırmakla birlikte Çitor müdafaasını takdir etmiş ve burada Racputların sergilediği kahramanlığı yaşatmak için Jaimal ile henüz on altı yaşında bir çocuk olan Prens Patta için birer heykel yapılmasını emretmiş ve bunları Dehli'ye diktirmişti. Bkz., Ö. R. Doğrul, *Ekber Bir Türk Dâhisi*, İstanbul 1944, s. 63-65; ayrıca bkz., M. H. Fisher, *Bâbürlüler Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, (nşr. M. F. Çalışır), İstanbul 2021, s. 140 vd.

⁸¹ Vekayî'de, Udaypûr vilayeti valisi ve on iki bin atlı sahibi Râvel Üdi Sing Bâgerî olarak geçmekte ve bu fetihten sonra Babur'un tuğrasına Gazi ve ilaveten bir fetihname yazıldığı ifade edilmektedir. Bkz., Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Babur'un Hâtıratı II*, s. 368; ayrıca bkz., H. Beveridge, *A Comprehensive History of India I*, London 1862, s. 130.

⁸² Brookes, s. 13-14; J. Tod, *Annals and Antiquities Rajasthan or The Central- Western Rajpoot States of India I*, Calcutta 1902, s. 106.

⁸³ R. V. Somani, *History of Mewar (from Earliest times to 1751 A.D.)*, Jaipur 1976, s. 205-206; Racput krallarının inşa ettirdiği yapıların pek çoğu Dehli Türk Sultanlıkları döneminde inşa edilen yapıların mimari özelliklerini taşımaktadır. Konuyla ilgili yapılan bir araştırma için bkz., J. Burton-Page, “Indian Islamic Architecture (Forms and Typologies, Sites and Monuments),” *Handbook of Oriental Studies, XX*, (nşr. G. Michell), Leiden 2008, s. 60-61,63-64.

⁸⁴ Baburlu hükümdarı Alemgir (Evrenzîb), 1678 yılının sonlarında Marvar'ı istila ederken Raca Cesvent Sing ordusuna komutanlık yaptığı bir sırada savaş meydanında öldü. Marvar'ın ezilmesi ve Alemgir'in eline düşmesi üzerine Mevâr Maharacası Rana Raca Sing sıranın kendi ülkesine gelmesinde kuşkulunmuş ve savaş hazırlıkları yapmıştı. Ama iki taraf arasında yapılan anlaşmanın Raca Sing tarafından bozulması sebebiyle Alemgir Ecmir'e geldi ve oğlu şehzade Ekber'i büyük bir ordu ile Raca üzerine yolladı. Rana Raca Sing bu gelişmeleri haber alınca başkenti Udaypûr'u tahrip ettirip hazineleri yanına alarak ülkeyi terk etti ve dağlık bölgelere sığındı. Böylece Mevâr Krallığı'nın başkenti Udaypûr Alemgir Padişah'ın eline geçti. Bkz., Bayur, *Hindistan Tarihi II*, s. 289.

⁸⁵ Law, *Historical Geography of Ancient India*, s. 297.

⁸⁶ Buna göre şu menkıbe dikkat çekicidir. Sultan Gazneli Mahmud'un saltanatı esnasında Gazne şehrine bir imam yani İslam ilimlerine vâkıf büyük bir din âlimi gelmiş ve Sultan Mahmud ile görüştüğü sırada ona şöyle bir menkıbe anlatmıştır: “Peygamber Mekke'yi fethedip oradaki birçok putu kırdığı zaman, müşriklerce bunların en mühimi sayılan “Manât” adlı meşhur putu şeytan çalarak Hindistan'a götürmüş ve bununla Hindlileri kandırmaya niyet etmiş. Peygamber, kırılan putlar arasında Manât'ı göremeyince, bunu şeytanın çaldığını anlamış ve pek müteessir olmuş; bu sırada Allah'ın emriyle Cebrail yetişerek, bundan müteessir olmamasını ve âhir zamanda kendi ümmeti arasından çıkacak Şah Mahmud adlı bir hükümdarın Hindistan'ı fethederek Somnath'daki bu putu alacağını ve mü'minlerin bunu çiğnemesi için kırıp mescid kapısı önüne koyacağını tebşir etmiş. Peygamber bunu öğrenince pek sevinmiş ve Şah Mahmud'a hayır dua etmiş.” Böylece Somnath'ın adının bu Manat putundan geldiği rivayet edilmektedir. Burada bulunan meşhur muazzam Somnath mabedinde bu ismi taşıyan bir mâbud heykeli bulunuyor ve muayyen zamanlarda her taraftan gelen yüz binlerce Hindli tarafından ziyaret ediliyordu. Hizmetinde iki bin Brahman, üç yüz muganni (ilâhici) ile beş yüz rakkase bulunduğu şehre de Somnath Patan adı veriliyordu. Bu bilgi için bkz., M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, (nşr. Y. K. Taştan), Ankara 2006, s. 148-150; ayrıca buraya gelen hacıları tıraş için her gün muvazzaf üç yüz berber, durmadan mâbud önünde dans etmek üzere üç yüz elli oyuncu kadın bulunmakta idi. Mâbede vakfedilmiş on bin köy vardı. Put, her gün bin küsur kilometre uzakta olan Gence ırmağından

batı Kşatrapalar hükümdarı Nahapana zamanında (119-124 M.S.) Nasik mağara yazıtında *Prabhâsa* adıyla tesmiye olunan bu yer Kathiavar yarımadasında olup Prabhâs-Patan veya Somnath-Patan isimleriyle de zikredilmektedir. Hind tarihine ait yazılı metinlerde Prabhâsâtirtha adıyla anılan yerin de Somnath olduğu ifade edilmektedir. Hinduizm'in on sekiz büyük Purana'sından birisi olan Bhâgavata Purâna'da deniz kenarında yer aldığı ve önceleri yerinin gizli tutulduğuna dair kayıtlar da mevcuttur.⁸⁷ Aynı kaynağa göre Hari'ye (Hiranya)⁸⁸ gizlenen bu kutsal yer Sarasvati Nehri'nin batıya doğru akması ve güzergâh üzerinde konumlanması sebebiyle Hinduizm panteonunda kutsal kabul edilmiştir. Hint destanı Mahâbhârata'da ise bu yerin adı Prabhâsâtirtha olarak geçmektedir.⁸⁹

Somnath III. ve IV. yüzyıllarda Şiva'nın merkezi olarak karşımıza çıkmasına rağmen buraya tapınağın ne zaman yapıldığına dair bilgiler karışık ve muğlaktır. "Ay tanrısı koruyucu"⁹⁰ anlamına gelen Somnath, tarih boyunca defalarca yıkılmış ve yağmalanmıştır. Kayıtlarda tapınak ile ilgili bilgilerden daha ziyade Prabhâsa Patan'dan ve Tirtha'dan (Hac Yeri) bahsedilmesi buranın bugünkü tapınağın bulunduğu yer olması kuvvetle ihtimaldir.⁹¹ Bîrûnî, Sind bölgesinin güney batısında bu puta Hintlilerin ibadet yerlerinde sıkça rastlandığını, ancak Somnath putunun bunların en büyüğü olduğunu, bu puta her gün bir testi Ganj suyu ve bir sepet Keşmir reyhanı sunulduğunu, Hintlilerin Somnath lingasının müzmin hastalıkları iyileştirdiğine, tedavi edilemez ve çaresiz hastalıklara da şifa olduğuna inandıklarını ifade eder.⁹²

XI. yüzyıla kadar kutsal mâbed ve dinî konumunu muhafaza eden Somnath bu tarihten sonra Gücerat'ın en önemli liman şehirlerinden birisi olacaktır.⁹³ 1025 yılında Gazne Sultanı Mahmud büyük bir askerî kabiliyet ve zekâ sergileyerek geçilmesi imkânsız yüzlerce kilometrelik büyük Thar Çölü'nü katederek bu önemli dinî merkezi fethedecek ve Hint efsanelerine konu olacaktır. Sultan Mahmud Somnath seferi ile bu muazzam merkezi fethetti ve Somnath'daki ünlü Şiva tapınağını tahrip etti.⁹⁴ Firişte'ye göre tapınak içerisindeki ünlü Manat putu dört parçaya ayrıldı. Putun iki parçası Gazne'ye götürülerek saray avlusuna ve en büyük camilerden birisinin eşiğine yerleştirildi. Diğer iki parça ise Mekke ve Medine'ye gönderildi. Diğer taraftan kesme taştan yapılan tapınak karşısında Gazne Sultanı hayretler içerisinde kalmış ve bu fetih için Allah'a dua etmiştir. Esasen tapınaktaki Brahmanlar putun kırılmaması karşılığında Mahmud'a para teklif etmişlerdi. Ancak Gazne Sultanı "Put satıcısı Mahmud" olarak anılmak istemiyordu. Sultan, "Put kırıcı" olmak istiyordu. Kaldı ki Manat kırıldığında içerisinde Brahmanların teklif ettiği kadar çok daha değerli olan binlerce elmas, yakut ve iri inci elde edilmiştir. Tapınaktaki ganimetler arasında bir altın zincir de bulunuyordu. Tapınakta o kadar çok değerli eşya

getirilen su ile yıkanmakta idi. Bkz., Bayur, *Hindistan Tarihi I (İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar 1526)*, s. 176.

⁸⁷ Law, *Historical Geography of Ancient India*, s. 293.

⁸⁸ İlk defa stratigrafik kanıtların bulunduğu belirli bir plan dahilinde yerleşim yeri ve buna muvazi kültür katmanlarının tespit edildiği yer Saurâstra'daki antik Prabhâsa'dır dolayısıyla bu antik yer *Kathiavar Harappa* olarak tanımlanır. Bkz., Majumdar, s. 6.

⁸⁹ Law, *Historical Geography of Ancient India*, s. 293.

⁹⁰ Bîrûnî, Somnath putuyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Prajâbati, kızlarıyla evlenen Ay'a sadece içlerinden Rohini'ye muhabbet göstermesinden dolayı uyarıda bulunmuş, fakat Ay kadınları arasında eşit davranmaması sebebiyle Prajâbati Ay'a lanet etti. Sonunda Ay, yaptığına pişman oldu af diledi. Günahının silinmesi için Prajâbati, ibadet objesi olarak Mahâdeva'nın lingasını (cinsel organ) dikersen affedilirsin dedi. Ay da bunu yaptı. Dikilen linga sureti Somanâth putuydu. Zira Soma "Ay", nâtha da "efendi" demektir. Dolayısıyla Somanâth "Ayın efendisi" anlamına gelir". Bîrûnî, ayrıca putun dikilmesi ile ilgili bilgiler de vermektedir. Bu hususta bkz., el-Bîrûnî, s. 356-357.

⁹¹ Altekâr, s. 29-31.

⁹² el-Bîrûnî, s. 357.

⁹³ I. A. Khan, *Historical Dictionary of Medieval India*, Lanham 2008, s. 131.

⁹⁴ Firişte'ye göre Sultan Mahmud'un ordusu Ekim 1024'te Multan'a ulaştı. Sultan, büyük çölü geçmek için bu zorlu yolculuk öncesinde komutanlarına su, erzak ve atların yem tedarikini sağlamaları için emir verdi. Çölü geçtikten sonra ordu Ajmer'e ulaştı. Bölgede yaşayanlar sultanın ordusuna boyun eğmemek için burayı terk etmişlerdi. Mahmud, Ajmer kalesinin fethinin uzun süreceği endişesiyle muhasarayı kaldırdı ve yola devam etme kararı aldı. Sultan Mahmud, Somnath'a ulaştığında Hindular Gazne ordusu karşısında şaşkına dönmüş bir vaziyette tapınağa doluştular ve gözyaşları içinde dua ettiler. Burayı sonuna kadar savunmaya karar veren Hindular çevre devletlerden de yardım talebinde bulundular. Somnath'ı savunan iki Hintli prensi Brahma Dew ve Dabishleem'in emrindeki takriben beş bin Hindu bu kuşatma sırasında öldü. Sultan Mahmud kaledekilerin deniz yoluyla bir adaya kaçma planları olduğunu haber alınca Gazne ordusu bu hususta tedbir aldı. Sonuçta Sultan Gazneli Mahmud Somnath'a girmeyi başardı. Bkz., Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India I (Translated from the Original Persian of Mahomed Kasım Ferishta)*, (nşr. J. Briggs), New Delhi 1829, s. 41-42.

vardı ki bunların ışıltısından dolayı başka bir aydınlatma sistemine ihtiyaç duyulmuyordu.⁹⁵ Somnath seferiyle efsanevi komutan hüviyetine bürünen Gazne Sultanı Gücerat'ın en güneyinde yer alan bu tarihî bölgedeki zenginliklere sahip olurken İslam dini de bu bölgede O'nun döneminde kalıcı olarak yerleşti.⁹⁶

Gazne Sultanı Mahmud'un meşhur Somnath seferinden sonra buradaki tapınak uzun yıllar restore edildi. Yüz elli yıllık restore sürecinin tamamlanmasından sonra Alâeddin Muhammed Kalaç'ın Gücerat seferi sırasında Kambey ve Nahravala'nın zaptıyla Dehli ordusu Kathiavar'a geçti ve bölgede yapılan yağma sırasında Cunagad Kralı Chûdarma Khenger IV. (1279-1333) tarafından yeniden ayağa kaldırılan tapınak Gücerat'ta tesis edilen Türk sultanlığı olan Muzafferîler döneminde müteaddit defalar saldırıya uğrayacaktır. İlk olarak Sultan I. Muzaffer Şah (1394) döneminde Somnath'a yapılan harekât ile tapınak tahrip edildi ve burası Müslüman Türk şehri haline geldi. Aynı şekilde sonraları Mahmud Bigarha (1490) ve II. Muzaffer Şah dönemlerinde tamamen yıkılan tapınak camiye dönüştürüldü.⁹⁷

2.7. Girnâr / Girinagara

Girinayara ve Girinagara isimleriyle de tesmiye edilen bu yer,⁹⁸ Cunagad (Junâgadh) yakınlarında bulunan antik bir kasabadır. Yazıtlarda ise Ūrcayat (Ūrjayad) adıyla tesmiye edilmektedir.⁹⁹ Saurâştra'da vassal bir yönetici olan Yavanaraca'nın Kral Aşoka'nın (M.Ö. 273-M.Ö. 232)¹⁰⁰ saltanatı süresince Girinagara yöneticisi olduğu ifade edilmektedir. Neminatha ve Parsvanatha adındaki tapınaklar burada bulunmaktadır.¹⁰¹ Batı Hindistan'da Maurya (322-185 M.Ö.) yönetiminin başlamasıyla birlikte Girinagara veya Cunagad kraliyet yardımcısı olarak önemli bir merkez haline geldi. İndus medeniyetinin Saurâştra'ya buradan yayıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰² Bütün imparatorlukta katı merkezîyetçi doğrudan bir yönetim uyguladığını gördüğümüz Aşoka'nın imparatorluğu bütün alt kıtayı kapsıyor¹⁰³ ve kitabelerin bulunduğu beş bölgenin sınırları içerisinde Girnar ve Sopara batıdaki sınır eyaletlerini oluşturuyordu.¹⁰⁴ Bu bölgede şu ana kadar tespit edilen yazıtlardan Girnar'ın Hindistan'ın erken dönem tarihi içinde kutsal kabul edilen bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim X. yüzyıldan beri halâ ayakta olan Jain tapınaklarının pek çoğu burada bulunmaktadır.¹⁰⁵ Tejpala ve Bastupala kardeşler tarafından inşa edilen ve Racputlar tarafından kutsal kabul edilen Abu Dağı çevresindeki en ünlü tapınaklar arasında gösterilen Dilvara tapınağı (1230-1236) bunlardan sadece birisidir.¹⁰⁶ Ortaçağ kaynaklarında Cunagad adıyla anılan bu yer antik dönemde Girinagara olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu isim sonraları Cunagad'daki kutsal dağa verilmiştir.¹⁰⁷ Zira Sakalar'ların

⁹⁵ Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India I*, s. 43-45.

⁹⁶ Cüzcânî-Raverty, *Tabakât-ı Nâsirî I*, s. 82-83; Bosworth, s. 78; Gazneli Mahmud'un Somnath seferi ile ilgili tafsilatlı bilgileri İbnü'l-Esir vermektedir. Geniş bilgi için bkz., İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi IX*, (nşr. A. Özaydın-M. Tulum), İstanbul 1987, s. 265-267.

⁹⁷ *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 32, 73.

⁹⁸ Dey, s. 234.

⁹⁹ Uccâyamta adıyla da geçen bu yer umumiyetle Ūrcayat diye tesmiye edilmektedir. Bkz., Sankalîa, s. 202.

¹⁰⁰ Aşoka'nın tarihe bıraktığı eşsiz miraslardan biri de Hint mimarisinin ve mühendislik becerisinin dikkat çekici anıtları olarak bugüne kadar ulaşan monolitik sütunlar üzerindeki doğal kayalara oyulmuş yazıtlarda yer alan paha biçilmez kayıtlardır. Bu yazıtlar Aşoka'nın hayatının ve yaptıklarının kapsamlı bir somut kanıtı olma özelliği taşımaktadır. Aşoka, ideallerini ve başarılarını kaydetmek için emir veren bilinen ilk Hint kralıdır. Aşoka'nın yazıtları temelde üç farklı sınıfa ayrılabilir. Bunlar; on dört kaya fermanları, küçük kaya fermanları ve yedi sütun fermanları olarak bilinmektedir. Bu bilgi için bkz., Y. Kayalı-I. Hakman, "Eskiçağ Hindistan Tarihinin İki Budist Hamisi: Maurya İmparatoru Aşoka ve Kuşan Kralı Kanişka", *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi* VI/1, (Haziran 2021), s. 4.

¹⁰¹ Law, *Historical Geography of Ancient India*, s. 283-284.

¹⁰² Majumdar, s. 3.

¹⁰³ F. W. Thomas, "Aşoka, The Imperial Patron of Buddhism", *The Cambridge History of India I (Ancient India)*, (nşr. E. J. Rapson), Cambridge 1922, s. 496.

¹⁰⁴ Aşoka'nın büyük kaya bildirilerinin üç tanesi kuzeybatıda (Şahbazgari, Mansehra ve Kandahar), ikisi batıda (Girnar ve Sopara), ikisi güneyde (Garagudi ve Saunathi), ikisi doğuda (Dhualı ve Caugada) ve biri de Kalsi'de merkez bölge ile kuzeybatı eyaleti arasında bulunmaktaydı. Bkz., H. Kulke-D. Rothermund, s. 107.

¹⁰⁵ R. C. Dutt, *A History of Civilization in Ancient India II*, London 1893, s. 226.

¹⁰⁶ Dilvara tapınağı hakkında geniş bilgi için bkz., S. Piggott, *Some Ancient Cities of India*, Oxford 1945, s. 66-69.

¹⁰⁷ Bu kutsal dağın derin vadilerle ayrılmış altı farklı zirvesi vardır. Girnar'da bulunan söz konusu dağın uçurumları ihtiva eden doğal korunaklı yerlerinde ünlü Jain tapınakları ve Racput kaleleri bulunmaktadır. Dağın kuzey doğusunda altın çizgi diye tabir edilen Sonâ Rekha nehri yer alır. Racputlardan Raca Kengâr'ın sarayının içinde olduğu Racput kalesi Oopurkot kutsal dağın doğu tahkimatının esil örneği olarak burçlarıyla orta çağın izlerini taşımaktadır. Gizemli ihtişamıyla saygınlığını ortaya koyan bu eser konumu itibarıyla uçurumun kenarında son derece muhkem ve dağın düzlüklerine açılan yerlerde kazılan derin çukurların bitiminde konumlandırılan muazzam gözetleme kuleleriyle çevrelenmiştir. Sonâ Rekha nehrini suyu kaynağına doğru takip ederek Girnar'ın zirvesine çıkılmaktaydı. Budist hacılar tarafından kutsallık atfedilen bu nehir bir arınma sembolü

Sakastana merkez olmak üzere kuzey Hindistan'da hakimiyetlerini tesis ettikleri dönemde Saka valisi Kışatrapa (Kshatrapa)'nın başkenti muhtemelen Cunagad'ın eski merkezi Girinagara'daydı.¹⁰⁸ Bölgede tespit edilen on iki Kışatrapa yazıtından birisi olan Rudradâman yazıtı da (Prakrit tarzda yazılmıştır) Girnar'da bulunmaktadır.¹⁰⁹

Muhammed Tuğluk Şah (1325-1351) döneminde ordunun zayıflığı, kıtlık ve ülkede çıkan kargaşa sebebiyle Bengal ve Dekken hâkimlerinin arka arkaya çıkardıkları isyanların yarattığı istikrarsızlık ortamında Gücerat'ta isyan eden Tagi,¹¹⁰ Broach'tan Kambey'e, Kambey'den Asavâl (Nahravala) ve Patan'a ve oradan da Tatta'ya kaçtığı sırada Girnar Racasıyla yazışmalar yapmış ve birkaç gün sonra da Girnar'a iltica etmiştir.¹¹¹ Sultan Muhammed Tuğluk, bu gelişmeler üzerine Tagi üzerine yürüdü. Ancak sultanın Tatta'ya birkaç kilometrelik mesafede hastalanıp Mart 1351'de ölmesi bu seferin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Sultan Muhammed Tuğluk esasen Tagi üzerine yürürken Girnar'ı da ele geçirmek istiyordu. Bu sebeple Sultan 1349'da Girnar yakınlarında konakladı.¹¹² Bu arada Girnar'ın Hindu yöneticisi kendisine dokunmaması karşılığında Tagi'yi yakalayıp teslim etmeyi teklif etti. Diğer taraftan 1349 yılının çok yoğun yağmurlu geçmesi Tuğluklu ordusunun ilerlemesini zorlaştırmıştı. Yağmur mevsimi sona erince Muhammed Tuğluk Şah, Girnar'ı ele geçirmeyi başardı. Girnar ve diğer Hindu racaları Sultana tabiiyetini arz ettiler. Sonuçta Girnar'ın Tuğluklu hâkimiyetine girmesiyle Gücerat'ta askerî konumunu pekiştiren Sultan Muhammed, Tagi'yi takip etmek üzere Sind'e doğru yola çıktı.¹¹³ Ancak üç yıl süren takip harekâtı da sonuç vermedi. Âsi Tagi'nin şimdiki Karaçi'nin kuzeyinde ve Sind kenarında olan Tatta'ya sığındığı öğrenildi. Bunun üzerine, Muhammed b. Tuğluk, iklim şartlarının uygun olmamasına rağmen çöle girdi. Bu sırada sıhhi durumu da gittikçe bozulmaya başladı. 20 Mart 1351'de Tatta'ya birkaç kilometre mesafede iken öldü.¹¹⁴

Girnar XV. yüzyılın başlarında Muzafferîler'in hâkimiyeti altına girecektir. 1414 yılında Sultan Ahmed Şah Girnar üzerine yürüdü. Bu dönemde Surât'ın önemli bir kalesi olan Cunagad'daki Mendelek yöneticisi Raca Malag idi.¹¹⁵ Raca Malag, Ahmed Şah'ı Vanthali'de karşılamak üzere kalenin yakınlarında bulunan dağların eteklerine yerleştirdiği birliklerine savunma ve muharebe düzeni almaları için emir verdi. Sultan, Raca'nın içinde bulunduğu kaleyi kısa sürede kuşattı.¹¹⁶ Muzafferî ordusunun şiddetli hücumları karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan Raca Mendelek kaleden kaçmak

olarak kullanılmış olup dini ritüellerin yerine getirildiği asıl yer olan Girnar'ın zirvesindeki Umbâvee Mâtâ tapınağına ulaşılrken tamamlanması gereken bir kısım aşamanın gerçekleştiği yerd. Bkz., A. K. Forbes, *Râs Mâlâ; or Hindoo Annals of the Province of Goozerat in Western India*, London 1878, s. 121-122.

¹⁰⁸ Dey, s. 65-66.

¹⁰⁹ Prakritçe, Hindistan'da M.Ö. III. yüzyıldan M.S. VIII. yüzyıla kadar kullanılan bir yerel Orta Hint-Aryan diller grubudur. Bu hususta geniş bilgi için bkz., J. P. Vogel, "Two Notes on the Ancient Geography of India", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I, (January 1929), s. 113-116.

¹¹⁰ Tarihçi İsemî, Sultan Muhammed Tuğluk'un başkent Dehli'de bulunduğu ve karşı karşıya kaldığı sorunlarla uğraştığı bir sırada Tagi'nin isyan ettiği haberini alınca diğer bütün problemleri unutup Gücerat üzerine yürümeye karar verdiği kaydetmektedir. Bkz., *Futûhu's Salâtin or Shâh Nâmah-ı Hind of Isâmî III*, (nşr. A. M. Husain), Calcutta 1966, s. 793-794.

¹¹¹ A. M. Husain, *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1933, s. 291-292.

¹¹² A. M. Husain, *The Rise and Fall of Muhammad Bin Tughluq*, London 1938, s. 186-190.

¹¹³ Firişte, Muhammed Tuğluk'un Girnar'ı aldığı bilgisini sadece Nizameddin Ahmed'in verdiğini (Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddîn Ahmad I*, s. 238), diğer yazarların, Tuğluk'un, racayla yaptığı anlaşma üzerine kuşatmayı yarıda bırakıp döndüğünü ve Girnar'ın 1469'da Gücerat Sultanı Mahmud Bigarha'nın burayı fethetmesine kadar hiçbir Müslüman hükümdar tarafından zapt edilemediğini kaydeder. Bu hususta bkz., Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India I*, s. 255-256; Sirhindî ise Sultan Muhammed Tuğluk Şah'ın Tatta seferinde hastalığının ağırlaşması sebebiyle geri dönmek zorunda kaldığını ve Horasan'da Emir Kazgan'ın yönetimi ele geçirdiğinden bahisle Bahadır Altun komutasındaki beş bin atlıdan mürekkep ordunun Sultana çok miktarda hediye sunmak üzere yola çıktığını ifade etmektedir. Bkz., Yâhiyâ b. Ahmad b. Abdullah Sirhindî, *The Târikh-i Mubârakshâhî*, s. 120.

¹¹⁴ E. Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi IX*, (nşr. H. D. Yıldız), İstanbul 1989, s. 435.

¹¹⁵ Raca Malag bu dönemde Saurâştra'da yani Gücerat'daki en güçlü yöneticiydi. 1400'lerin başında kardeşinin yerine geçmiş ve Vanthali'de kendisine bir saray yaptırarak Cunagad'ın en hatırı sayılır gücü olmaya başlamıştı. Esasen Gücerat'ta bağımsızlığını ilan eden Zafer Han, Saurâştra seferi sırasında Cunagad yöneticisini mağlup etmiş ve geri çekilmesini hatta bölgeyi terk etmesini sağlamıştı. Ona rağmen Raca Malag yeniden eski gücünü ve konumunu kazanmış hatta başkent Cunagad'a yeniden hâkim olmayı başarmıştı. Bu arada Raca, Zafer Han tarafından bölgeye yerleştirilen Müslümanları da göndermişti. Ayrıca firari Şah Melik de Raca'ya sığınmış ve raca nezdinde himaye görmüştür. Dolayısıyla bu yanlış davranışlarından dolayı Sultan Ahmed Şah'ın düşmanlığını kazanmıştı. Geniş bilgi için bkz., S. C. Misra, *The Rise of Muslim Power in Gujarat*, Baroda 1962, s. 174; *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 13.

¹¹⁶ Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadî*, s. 37; *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 13.

sorunda kaldı. Yüzlerce Racput askerinin öldürüldüğü kuşatma sonucunda müşterek Racput birlikleri dağıtıldı. Girnar'daki Cunagad kalesi böylece fethedildi ve Girnar kesin olarak Ahmed Şah'ın eline geçti. Bu arada kalenin sakinleri teslim oldu ve zemindarlar da önceden racaya verdikleri vergiyi sultana göndermeyi taahhüt ederek tabiiyetlerini arz ettiler. Ayrıca bu sefer sonucunda pek çok değerli eşya ile birlikte çok sayıda ganimet elde edildi¹¹⁷ ve bir yıl sonra Seyidpûr'daki Hindu tapınağı yıkıldı.¹¹⁸ Ahmed Şah'ın Girnar seferi, bölgenin tamamıyla ele geçirildiği anlamına gelmiyordu. Bu sefer sadece Cunagad'daki siyasî ve askerî kargaşa ortamından gelebilecek tehditlere karşı bir uyarı ve hatta bir koruma veya önlem niteliği taşımaktaydı.¹¹⁹

Tuğluklu hâkimiyeti ve Muzafferî Sultanı Ahmed Şah döneminde kesin olarak fethedilemeyen Girnar ve Cunagad, Mahmud Bigarha döneminde Türk hâkimiyetine girecektir.¹²⁰ Girnar ve Cunagad racası Mendelek Chudâsama, son derece kibirliydi ve Gücerat Müslümanlarına karşı aşırıya varan muamelede bulunuyor, kendisine yapılan uyarılara da kulak asmiyordu. Diğer taraftan Girnar ve Cunagad'a hâkim olan bütün Surât'a hatta Gücerat, Handeş ve Malva'ya da hükmedebilirdi. Zira Gücerat'a gelen ticarî gemiler önce Surât limanlarına uğruyor ve Hindistan'ın değerli malları buradan ithal ediliyordu.¹²¹ Dolayısıyla bu iki önemli şehir askerî yönden olduğu kadar ticarî yönden de önemli bir kilit durumundaydı. Bu sebeple halefi Ahmed Şah döneminde tam olarak zapt edilemeyen bu yeri ele geçirmeye her zaman büyük bir istek duyan Sultan Mahmud Bigarha, sonunda etrafı muhkem kalelerle çevrili ve asla zapt edilemez şeklinde tabir edilen Girnar'ı fethetmeye karar verdi (1467).¹²² Girnar seferi için kırk bin atlı ve çok sayıda filden müteşekkil zamanın büyük sayılabilecek bir ordusu hazırlandı. Bu arada Raca Mendelek kuşatmadan vazgeçmesi için Sultana tapınaklardaki altın süs eşyalarının bir kısmını hediye olarak gönderdi.¹²³ Hatta bir aralık Sultan Mahmud Bigarha Malva'daki bir kısım gelişmeler üzerine kuşatmayı kaldırmayı bile düşünmüştü.¹²⁴ Sultan savaş hazırlıklarını sürdürürken Raca'ya da Müslüman olması ve kendisine itaat etmesi için haber gönderdi. Ancak Raca Mendelek bu teklifi reddetti ve kaleyi savunmaya karar verdi.¹²⁵ Ayrıca Raca Girnar ve Cunagad kalelerinin tahkim edilmesi talimatını verdi. Üç gün süren şiddetli çatışmalarda savaşın son günü bizzat Sultan da muharebe alanına girmiştir. 1472'de kuşatma sonuç vermiş ve Raca, Sultanın ayaklarına kapanarak af dilemek zorunda kaldı. Ayrıca kalenin anahtarlarını elleriyle teslim etti.¹²⁶ Mirat-ı İskenderî'de Raca'nın Müslüman olduğu, kendisine Han Cihan unvanının verildiği ve bu sayede mutlak ölümden kurtulduğu hatta Sultan Mahmud'un onu beraberinde Ahmedabad'a götürdüğüne dair bir kayıt mevcuttur. Sultan Mahmud Girnar'ın fethinden sonra Cunagad yakınlarında bir şehir kurmuş ve bu şehre Mustafaabad adı verilmiştir.¹²⁷

¹¹⁷ Bayley, s. 98.

¹¹⁸ Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi*, s. 38.

¹¹⁹ Misra, s. 175.

¹²⁰ S. Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties*, Westminster 1894, s. 313; Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddin Ahmad III*, s. 248-249; Pandey, s. 377-378.

¹²¹ Ancak XV. yüzyılın başlarında kötü yönetim yüzünden bölgede idare bozulmuş, yağma ve eşkıyalık hareketleri artmış ve şarlatan rahipler ile dolandırıcı tüccarlar halkın sahip olduğu zenginlikleri gasp etmeye başlamışlardı. Bu hususta bkz., *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 52.

¹²² Girnar'a ulaşmak için on iki kilometrelik bir vadiden geçilmesi gerekiyordu. Bunun için de vadideki su kuyularının ele geçirilmesi ve kalelerin ikmal bağlantılarının kesilmesi büyük önem arz ediyordu. Sultan Mahmud Bigarha, ilk başta az sayıda birliğe hücum emrini vermiş ve bu sayede kaledekilerin dışarı çıkarılarak onları savaş meydanında imha etmeyi planlamıştır. Ayrıca bu zorlu harekât sırasında orduya elli milyon tutarındaki para ile birlikte çok sayıda silah ve muhtelif teçhizatın hediye olarak dağıtıldığı kaynaklarca ifade edilmektedir. Böylece Sultan askerlerin moralini yükselmeyi düşünmüş olmalıdır. Bkz., *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 53.

¹²³ Bayley, s. 186.

¹²⁴ Malva'daki gelişmeler Sultanı tedirgin etmiştir. Nitekim Malva'da Sultan Mahmud Kalaç ölmüş yerine büyük oğlu Gıyaseddin tahta geçmişti. Sultan Mahmud Bigarha esasen Malva'yı fethetmek istiyordu. Bu gelişmeleri yakından takip eden Sultan, bunu bir fırsat olarak değerlendirebilirdi. Ancak böylesine bir hareketin kendisine yakışmayacağını beyan ederek bu düşüncesinden şimdilik vazgeçti. Dolayısıyla Sultan Mahmud Bigarha, Girnar'ın fethini tamamlamaya karar verdi. Bkz., *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 54-55.

¹²⁵ Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India IV*, s. 33.

¹²⁶ Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi*, s. 47.

¹²⁷ *Mirât-ı Sikandarî or the Mirror of Sikandar*, s. 56-57; Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi*, s. 48; Ross, s. 305-306; Dosabhai, s. 86.

3. Liman Şehirleri

3.1. Kanbey / Khambhat / Khambayat

Sanskrit kaynaklarında Stambha-Tirtha olarak geçtiği ifade edilmektedir. Khâmbhat veya Khâmbha, Stambha'nın sonradan bozulmasıyla meydana gelmiştir.¹²⁸ Kanbey'in yerel adı ise Tambânagari'dir.¹²⁹ Bu yer ayrıca Stambhapura adıyla da tesmiye edilmektedir. Ünlü sözlük bilimci Hemachandra'nın bir Caina keşişi olarak, XII. yüzyılda Kumârapâla'nın saltanatı döneminde Stambha-Tirtha'da Sâligavasahika tapınağında bulunması bu yerin kutsal tapınakların bulunduğu dinî bir merkez olduğunu göstermektedir.¹³⁰ Stambha-Tirtha hakkında elimizdeki en eski referans Raştrakuta kralı III. Govinda'nın (793 M.S.-814 M.S.) hâkim olduğu Kavi'de bulunmaktadır. Buradaki yazıtta Stambha kralından bahsedilmektedir. Bu yerel hanedanlığın Solankiler (Çavlukya) döneminde tamamen ortadan kalktığı ve kasabanın Anahilpatan krallığı tarafından ilhak edildiği tahmin edilmektedir.¹³¹

Kanbey körfezine de adını veren liman şehir Kathiavar yarımadasını Gücerat'ın güney doğusundan ayırmakta olup zenginlikleriyle ünlü bir ticaret merkezi olması yanında Kuzey Hindistan'ın Hint okyanusuna açıldığı yer olmasından dolayı da ayrıca bir öneme sahiptir. Nitekim Kuzey Hindistan'ın önemli şehirlerinden olan Dehli ve Agra'dan gelen mallar Kanbey'den nakledilmekte ve Hürmüz üzerinden dünyanın farklı yerlerine gönderilmekteydi.¹³² Gücerat ile Kuzey Hindistan'daki mal akışı başlıca iki ana yol ile sağlanıyordu. Bunlardan birincisi batı yoluydu ve Surât'ı Agra'ya bağlayan Racastan, Ajmer, Jodhpur, Jalor, Ahmedabad, Kanbey ve Broach şehirleri bu güzergâhın başlıca merkezleriydi. Daha doğudaki ikinci rota ise Malva ve Handeş'ten geçiyordu. Bu yolun başlıca şehirleri ise Galyur, Sironj, Uccain, Mandu ve Burhanpur idi. Bunların dışında Kanbey limanına ulaşan alternatif yollar da mevcuttur.¹³³ Kanbey, erken Gupta döneminde (320 M.S.-500 M.S.) Hindistan'ın batı kıyısında bir liman şehri olarak gösterilmekte, Müslüman Arapların Sind'i fetihleri sırasında¹³⁴ Arap tacirler tarafından sıkça ziyaret edildiği Arap coğrafyacıları tarafından ifade edilmektedir.¹³⁵

Dehli Türk Sultanlığı döneminde Müslüman tacirlerin uğrak noktası olan bu yerden ayrıca Mekke'ye giden hacılar da taşınmaktaydı.¹³⁶ Orta çağda zengin ve her dönemde gelişen bir liman şehri olan Kanbey Müslüman seyyahların eserlerinde ise "Kinbâya" veya "Kanbâya" olarak geçmekte ve bu

¹²⁸ Dey, s. 194.

¹²⁹ Briggs, *The Cities of Gujarâshtra: Their Topography and History Illustrated*, s. 10.

¹³⁰ Dey, s. 194.

¹³¹ Solankiler tarafından bu küçük krallığın ortadan kaldırılmasıyla Stambha-Tirtha bir başkent olma hüviyetini kaybetti. Ancak sahip olduğu zenginliklerde bir azalma olmadı. Tam tersine güçlü Gücerat hâkimiyetinin ithalat ve ihracat ticaretinin doğal bir çıkış noktası haline geldi. Diğer taraftan bu kasaba aynı zamanda bir deniz limanıydı. İslam kaynakları Mahmud Guri'nin annesinin bu limandan Mekke'ye gittiğini kaydetmektedir. Ayrıca Kanbey liman şehri antik dönem şehir hayatının hemen hemen bütün imkânlarına sahipti. Çok sayıda meyve bahçeleri yanında şehirde modern hamamlar inşa edilmişti. Bütün bunlar Kanbey'in renkli bir şehir hayatına sahip olduğunu göstermektedir. Bkz., Altekar, s. 47; Çavlukya hanedanlığı hakkında geniş bilgi için bkz., R. Hooja, *A History of Rajasthan*, New Delhi 2006, s. 177-199; ayrıca Çavlukya Hanedanlığı'nın mükemmel bir soykütüğü hakkında bkz., J. Dowson, "Translations of Three Copper Plate Inscriptions of the Fourth Century, A.D., and Notices of the Châlukya and Gurjara Dynasties", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, New Series*, London 1863, s. 253-255.

¹³² Sultan Muhammed Şah Tuğluk'un başkentini kısa bir süreliğine Devletâbâd'a taşıdığına, Dehli'de doğan, 1321'den 1422'ye kadar yani yüz yıldan biraz daha fazla yaşayarak alışılmışın dışında uzun bir yaşam süren ve Timur'un Hindistan seferleri sırasında Dehli'den ayrılmak zorunda kalan (13 Aralık 1398) Seyid Muhammed ve beraberindekilerin seyahat notlarında Hürmüz hakkında verilen şu bilgiler dikkate şayandır: "Jarun dedikleri Hürmüz, denizin ortasında yeryüzünde eşi benzeri olmayan bir limandır. Mısır, Suriye, Anadolu, Azerbaycan, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap, Fars, Horasan, Maveraünnehir, Türkistan, Kıpçak bozkırlarından, Kalmukya bölgelerinden ve doğu diyarları olan Çin, Maçin ve Hanbalık'tan yani yedi iklimden tüccarlar o limana gelir idi. Maldiv Adalarından, Malabar diyarından Habeşistan ve Zenc'den Vijayanagar, Gülberge, Gücerât ve Kambay limanlarından, Arap yarımadası, Aden, Cidde ve Yenbu kıyılarından denizciler bu kasabaya değerli ve nadir mallar getirirdi." Bu bilgiler için bkz., M. Alam-S. Subrahmanyam, *Keşifler Çağında Hint-İran Seyahatleri (1400-1800)*, (nşr. N. Aksoy), İstanbul 2021, s. 85; Hint deniz ticareti hakkında ayrıca bkz., A. Dasgupta, "Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean", *The Cambridge Economic History of India I*, (nşr. T. Raychaudhuri-İ. Habib), Cambridge 1987, s. 412.

¹³³ T. Raychaudhuri, "Inland Trade", *The Cambridge Economic History of India I*, (nşr. T. Raychaudhuri-İ. Habib), Cambridge 1987, s. 338.

¹³⁴ Geniş bilgi için bkz., Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütühu'l Büldân*, (nşr. M. Fayda), İstanbul 2013, s. 495-510.

¹³⁵ Khan, *Historical Dictionary of Medieval India*, s. 47.

¹³⁶ Altekar, s. 47.

yerin sahip olduğu zenginlikler üzerinde durulmaktadır.¹³⁷ Hindistan'ın zengin ticaret ve liman şehirleri arasında anılan bu modern şehir Gücerat ile o kadar özdeşleşmiştir ki Gücerat Sultanları Avrupa'da Kambay (Kanbey) prensleri diye tanınmışlardır.¹³⁸ Nuzhat al-Kulüb Gücerat ve Kanbey'in yetmiş bin köye sahip olduğu bilgisini vermektedir.¹³⁹ El-İstahrî (951 M.S.), Kanbey'in, Balhara'nın kuzey sınırları içerisinde bulunduğunu ve Tâptî Nehri'nden dört günlük mesafede olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁰ İbn Haukal (968-996 M.S.) ise Kanbey Hindistan şehirleri arasında zikreder.¹⁴¹ Marco Polo ise bu yere Kambaya demektedir, büyük Hint'in batısına düşen çok büyük bir krallık olduğunu, kendi dilleri ve ayrı krallarının bulunduğunu, burada üretilen pamuğun öteki ülkelere ihraç edildiğini ve burada korsan bulunmadığı için tüccarların çok kâr ettiklerini ifade etmektedir.¹⁴²

Türklerin Kanbey limanı ile ilgileri Gazneli Mahmud'un meşhur Somnath seferi ile başlamıştır. Söz konusu sefer sırasında Nusret Han zengin ve antik bir liman olan Kanbey'i yağmaladı. Muhammed b. Tuğluk döneminde Tagi'nin çıkardığı isyan sırasında şehir yağmalandı ve tahribata uğradı.¹⁴³ Gücerat'ta Müslüman Türk hâkimiyetinin tesis edildiği Alâeddin Muhammed Kalaç döneminde bir taraftan Moğol akınları püskürtülürken diğer taraftan da Dekken ele geçirildi. Dehli Sultanı tarafından Gücerat'a gönderilen Alif Han ve Nusret Han, Gücerat'ı baştan sona katederek buranın yerel yöneticisi Raca Karan Baghilah'ı mağlup ettiler. Bu muharebeden sonra Kanbey tüccarlarının mallarına el konuldu ve liman Dehli Türk Sultanlığına bağlandı.¹⁴⁴ Muzafferî Sultanı Ahmed Şah döneminde ise Diu ve Kanbey limanları Gücerat Sultanlığı'na iltihak etti. Onun saltanatı sırasında Dekken'in Behmenî Devleti (Ahmed Şah Behmenî) Mahim adasına hâkim olduktan sonra Kanbey Körfezi'ni tehdit etmeye başladı.¹⁴⁵ Ancak Sultan Ahmed Şah, Diu ve Kanbey'de on yedi yelkenliden müteşekkil bir filo hazırlattı. Kara ordusuyla desteklenen Gücerat donanması kısa sürede Dekken ordusunu bozguna uğrattı ve bu sayede körfezi tehdit eden Behmenî Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetine son verildi (1430).¹⁴⁶

3.2. Diû / Bender-i Dev / Dio / Div

Hindistan'ın kuzeybatısında Kanbey Körfezi'nde Surât'da bulunan bir liman şehirdir.¹⁴⁷ Hindistan ile Batı dünyası arasındaki ticareti sağlayan bu liman şehir Bender-i Dev veya Dib gibi isimlerle de anılmaktadır.¹⁴⁸ Eski adı Dio olup Batı Hindistan'da Gücerat Devleti'nin Saurâştra kıyısının karşısında, yaklaşık on bir kilometre uzunluğunda ve üç kilometre genişliğindedir. Bir köprü vasıtasıyla karaya

¹³⁷ İbn Battûta Seyahatnâmesi, s. 515-532; *Hudûd al-Âlam (The Regions of the World A Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.)* (nşr. V. Minorsky), London 1937, s. 245-246.

¹³⁸ Bayur, *Hindistan Tarihi I*, s. 391.

¹³⁹ Hamd-Allâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al Qulûb*, s. 255-256.

¹⁴⁰ H. M. Elliot-J. Dowson, *The History of India As Told By Its Own Historians: The Muhammadan Period I*, London 1869, s. 31.

¹⁴¹ H. M. Elliot-J. Dowson, I, s. 36.

¹⁴² Marco Polo Kanbey hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Kambaya, Büyük Hint'in batısına düşen çok büyük bir krallık. Ayrı bir kralları var ve kimseye vergi ödemiyorlar. Putlara tapıyorlar. Kutup Yıldızı bu ülkeden bakıldığında daha yüksek görülüyor. Çünkü ne kadar battıya gidilirse Kutup Yıldızı o kadar iyi fark edilir. Bu krallıkta ticaret zengin, iyi cinsinden bol çivit bulunuyor. Ayrıca bokran ve pamuk da büyük miktarlarda olup birçok yöreye, birçok krallığa ihraç ediliyor. Sepilenmiş ve işlenmiş deri ticareti de zengin; burada deriyi gerçekten öteki ülkelerdeki kadar iyi işliyorlar. Daha başka birçok mal varsa da pek uzun olacağı için kitabımıza almayacağım. Birçok gemiyle tacirler gelip öncelikle altın, gümüş, bakır ve tıtya getiriyorlar. Kendi ülkelerinden mal getirerek buradan mal götürüyorlar. Ticaret ve zanaatla yaşıyorlar..." Bkz., Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, s. 384.

¹⁴³ Misra, s. 103-104.

¹⁴⁴ A. M. Khân, *The Political and Statistical History of Gujarât*, s. 176.

¹⁴⁵ Tabakat-ı Ekberî'de Sultan Ahmed Behmenî'nin emirlerinden olup Melik ü't-Tüccar ünvanına sahip Melik Hasan tarafından Mahim'in yağmalanması ve halka zulmedilmesi üzerine Gücerat Sultanı Ahmed Şah'ın şehzade Zafer Han'ın Behmenî yöneticisini yakalayıp derdest etmesi için gönderildiğine dair kayıt hakkında bkz., Nizâmeddîn Ahmed, *The Tabaqât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddin Ahmad III*, s. 214-215.

¹⁴⁶ Ahmed Şah'a tâbi olan Mahim yöneticisi Kutb Han ölünce bunu fırsat bilen Behmenî Sultanı süratle adaya hâkim oldu. Ayrıca Salsette (Mumbai)'deki Tannah'a da sahip çıkmaya başladı. Ahmed Şah bu gelişmeler üzerine Diu, Kanbey ve Gogo'da on yedi yelkenliden müteşekkil bir filo hazırlattı. Ayrıca Kuzey Konkan'da konuşlandırılan kara ordusu da Tannah'a doğru harekete geçirildi. Gücerat donanması kısa sürede adayı abluka altına aldı ve Behmenî komutanı saldırı karşısında daha fazla mukavemet gösteremeyeceğini anlayınca adadan kaçmak zorunda kaldı. Bu arada kara ordusu da Tannah'ı kuşatmıştı. Dekken ordusu burada çok ağır bir mağlubiyet aldı ve savaştan sonra adeta dağıldı. Gücerat donanması bu zaferden sonra Diu ve Kanbey limanlarına geri döndü ve böylece körfezi tehdit eden Dekken'in Behmenî Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti son buldu. Bkz., Forbes, s. 269-270; Tarih-i Selatin-i Gücerat Mahim'in zaptını 1427 olarak vermektedir. Bkz., Mahmud Bukharî, *Tarih-i Salatin-i Gujarât*, s. 9.

¹⁴⁷ Bayley, s. 9, 17.

¹⁴⁸ Dunbar, s. 141.

bağlanmış olan bu küçük ada Kanbey Körfezi'nin med-cezir olaylarından etkilenmeyen tabii bir limana sahiptir. Diü, Hindu hanedanlarından Cudasâmalar'ın elinde iken 1298/1299'da Sultan Alâeddin Kalaç tarafından alınarak Müslüman Türk hâkimiyeti altına sokuldu. Ancak Dehli Sultanları bu hâkimiyetlerini uzun süre muhafaza edemediler. Nitekim bir müddet Hinduların eline geçen bu şehri 1349'da Sultan Muhammed b. Tuğluk yeniden fethetti.¹⁴⁹ Kuzey Batı Hindistan limanlarına girip çıkan gemileri denetlemek için mühim bir üs kenti olarak stratejik öneme sahip Bender-i Dev,¹⁵⁰ Gücerat'ta tesisi edilen Muzafferiler'in hâkimiyeti altına girdi. Nitekim Fîrûz Şah Tuğluk döneminde Gücerat valisi olarak atanan ve burada istiklalini ilan ederek Müslüman Tür Sultanlığını kuran Zafer Han (A'zam Hümâyün Zafer Han (1392-1407)) 1407'ye kadar kuzeyde Idâr Racputları'nın oturdukları Racastan'ın bir bölümünü ve güneyde de Kathiavar yarımadasındaki Diu ve Calor (Jhalor)'u yağmaladı.¹⁵¹

1395'te Güney Kathiavar'daki Hinduların kutsal mekânlarının bulunduğu Somnath Patan'a askerî harekât düzenleyen Sultan Muzaffer Şah buradaki Hindu tapınağını tahrip ettirdi ve kalede bir cami inşa ettirdi. Sonraki birkaç yıl içinde Hindular Somnath'ı ele geçirince Muzaffer Şah yeniden Somnath üzerine yürüme kararı aldı. Gelişmeleri takip eden Hindular Sultanın gazabına uğramamak için Diu'ya kaçtılar. Somnath'a giren Gücerat ordusu Hinduları takip ederek sığındıkları Diu önlerine geldi. Karaya bir köprü ile ulaşımı sağlanan Diu muhasarası sırasında şehrin kapıları Sultanın ordusuna açılınca tapınakların neredeyse tamamı tahrip edildi. Tahribatta fillerin de kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Diu'ya hâkim olan Muzaffer Şah, burada bir cami yapılmasını emretti ve şehrin idaresi için gerekli atamaları bizzat yaptı. Ayrıca şehrin güvenliği için bir askerî birlik bırakıldı. Böylece XV. yüzyılın başlarında Diu'da Müslüman Türk hâkimiyeti tesis edildi.¹⁵²

1526 yılında Gücerat'ta tahta çıkan Kutbeddin Bahadır Şah (1526-1537) Dekken üzerine yürüdü ve Ahmednagar'ı zapt etti. Birkaç yıl sonra devrin en büyük hükümdarlarından biri olarak kabul edilmeye başlanan Sultan Bahadır Şah döneminde Gücerat sultanın himayesine giren pek çok âsî yöneticinin barınağı haline gelmişti. Nitekim Muhammed Zaman Mirza adındaki bir âsî Dehli'den kaçarak Gücerat'a geldi ve Bahadır Şah tarafından himaye edildi.¹⁵³ Dehli İmparator'u Hümâyün bir elçiyle mektuplar göndererek âsî Mirza'nın iade edilmesini istedi. Bahadır Şah, meseleyi diplomatik yollarla halledebilecekken müstehzi bir cevap gönderdi.¹⁵⁴ Bu hadise Hümâyün'un Gücerat üzerine yürütmesine sebep oldu.¹⁵⁵ Bahadır Şah, Hümâyün Padişah'ın ordusu karşısında mükerrer mağlubiyetlere uğradıktan sonra, bu sırada Diu'yu ele geçiren Portekizlilere¹⁵⁶ müracaat etmek zorunda kaldı ve kendisi de Diu adasına iltica etti. Portekizli Vali Nuno da Künha¹⁵⁷ ile 25 Ekim 1535'te bir

¹⁴⁹ K. A. Nizami, "Diü", *DİA, IX*, İstanbul 1994, s. 375.

¹⁵⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi I*, s. 402.

¹⁵¹ Lane-Poole, *Medieval India Under Mohammedan Rule (712-1764)*, s. 175.

¹⁵² Commissariat, s. 54-55.

¹⁵³ Muhammed Zaman Mirza Hümâyün'un kayınbiraderiydi. *Mirât-ı Sikandarı or the Mirror of Sikandar*, s. 180 vd.

¹⁵⁴ M. Yakup Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri (1517-1538)*, Ankara 1987, s. 109.

¹⁵⁵ Bu hadiseyle ilgili Hümâyunnâme'de yer alan kayıt hakkında geniş bilgi için bkz., Gülbeden, *Hümâyunnâme*, (nşr. A. Yelgar), Ankara 1987, s. 153 vd; Sultan Bahadır Şah, Hümâyün Padişah'ın Gücerat üzerine yürüdüğü haberini alınca Tatar Han Lodi'yi otuz bin atlıyla Dehli üzerine gönderecektir. Dehli'yi zapt etmek için yola çıkan bu ordu Hümâyün'un kardeşi Hindal Mirza tarafından mağlup edildi. Bkz., Ali Muhammad Khân, *Mirât-ı Ahmadi*, s. 63 vd; Hümâyün Gücerat'ı istila edip fethetti. Fakat emirleri arasında hâkim olan itaatsizlik ve uyumsuzluk sebebiyle bu memleketi terk etmek zorunda kaldı ve eli boş döndü. Bkz., Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, (İng. Terc. E. Denison Ross-Türkçe Terc. O. Karatay), İstanbul 2006, s. 640.

¹⁵⁶ Portekizlilerin Hindistan'a geldiği sırada Hint-İslam ülkelerinde birtakım karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Nitekim Babur Şah'ın oğlu Hümâyün Şah Hindistan'da bir hayli yerleri zapt ve memleketine ilhak ettikten sonra Gücerat hükümdarı Bahadır Şah'ın üzerine yürümüş ve ülkesini işgal etmeye başlamıştı. Zaten eskiden beri Hindistan'a hâkim olmak için çalışan Portekizliler de bu iki Müslüman Türk hükümdarı arasında çıkan kavgadan istifade ederek Gücerat'ın meşhur bir ticaret limanı olan Diü'yu zapt etmişlerdi. Portekiz korsanlarının Hint denizinde ticaret yapan İslam tüccarlarına saldırıp mallarını yağma ve gemilerini talan etmeleri üzerine Gücerat sultanı İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuş, düşmanlarına karşı kendisinin ve ülkesinin himaye edilmesini istemişti (1536). İşte Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Hint deniz seferleri bu sebeple başlayacaktır. Bu hususta Seydi Ali Reis'in seyahat notlarına müracaat edilebilir. Bkz., Seydi Ali Reis, *Mir'at-ül Memalik*, (nşr. N. Akyıldız), Tercüman 1001 Temel Eser 61, s. 22 vd.

¹⁵⁷ Esas itibarıyla Affonso Albuquerque 1513'te Aden ve Cidde'ye ulaştıktan sonra askerî ve diplomatik başarılarının zirvesini Hürmüz'ü ele geçirecek tamamladı ve 1515'te öldü. Onun valiliği döneminde Portekizliler doğu ülkelerinde kalıcı bir şekilde yerleşmeye başladı. Nuno da Künha ise Hindistan'a 1529 yılının Kasım ayında ulaştı. Portekizli meşhur vali Künha (Cunha)'nın ilk ve en önemli icraatı Hindistan'daki Portekiz genel merkezini Cochin (Koçin)'den Goa'ya nakletmek oldu. Esasen bu plan ilk olarak Affonso Albuquerque tarafından önerilmiştir. Ancak bu karara Hindistan'daki Portekizli

muahede imzaladı. Buna göre Portekizlilere Diu'da bir kale inşa etmek salâhiyeti verildi. Ancak Sultan, Müslümanlar ile Portekizliler arasında çıkan anlaşmazlıkları görüşmek üzere gittiği Diu yakınlarında bir kayıpta Portekizliler tarafında Şubat 1537'de katledildi. Böylece Diu'da sömürgeci Portekiz hâkimiyeti başladı.¹⁵⁸

3.3. Daman

Şimdiki Konkan'da bulunan Daman¹⁵⁹ Hindistan'ın büyük ticaret hacmine sahip liman şehirleri arasında kabul edilmektedir. Ancak Daman adının etimolojik kökeni hakkında çok fazla malumata sahip değiliz. Daman ticaret gemilerinin uğrak yeri olması yanında aynı zamanda inşa ve tamir edildiği yer olarak bilinmektedir.¹⁶⁰ Daman, M.Ö. II. yüzyıldan M.S. XIII. yüzyıla kadar Lata olarak bilinen ülkenin bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bölge olarak ise Daman Aşoka zamanında Maurya İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. VII. yüzyılda Badami Çavlukya hakimiyetinde bulunan Lata bölgesine, İmparator Vikramaditya I. zamanında 671 yılında Daman da dahil edildi. Aynı bölge M.S. 757'den M.S. 975'e kadar Gücerat'ta tesis edilen Raştrakuta hâkimiyeti altına girdi. XIII. yüzyılın sonuna kadar Racputların yönetimi altında kalan Daman, yüzyılın sonlarında Alâeddin Muhammed Kalaç tarafından fethedildi. Dehli sultanı tarafından Gücerat'a atanan valiler her ne kadar Daman'a hâkim olarak bölgede güvenliği tesis etmek istemiş olsalar da Surât'dan Mahim'e kadar uzanan bu zengin coğrafya XIV. yüzyılda Ramnagar şefleri tarafından tehdit edildi ve büyük ölçüde de onlar tarafından idare edildi.¹⁶¹

Gücerat Sultanı Mahmud Bigarha 1465'te Daman limanını ve Par Nehri üzerindeki Parnera kalesini fethetti. Daman limanı böylece Muzafferiler'in hâkimiyeti altına girecektir. 1498 yılında Kalküta'da üs kuran Portekizliler yavaş yavaş Hint limanlarına hâkim olurken müteaddit defalar planlayıp uyguladıkları başarısız girişimlerden sonra kırk gemi ve beş yüz askerle Daman'ı ele geçirdiler. Portekizlilerin Hindistan genel valisi Dom Constantino 1568'de dört gemi ve iki bin adamla Goa limanına geldi. Genel Vali Goa'da bulunduğu sırada Daman'ı ele geçirmeye karar vermişti. Portekizli deniz kuvvetlerinin başında bulunan Dom Pedro de Almeida ve Dom Alvaro da Silveira kadırgaların hazırlıklarını tamamlayarak bölgeyi abluka altına aldılar ve gümrüklere el koydular. Portekiz kadırgaları özellikle hava şartlarından dolayı Hint okyanusunda yeteri kadar başarı elde edemediler. Bu arada 1558'de Malabar sahillerine saldırı düzenleyip pek çok yeri ateşe vermeye başladılar.¹⁶² Nihayet körfezi kontrol edebilecek stratejik konumundan dolayı 1559'da bu mühim liman kale ve şehir zapt edildi.¹⁶³

4. Nehirleri

4.1. Sâbarmâti

Kaynaklarda Savarnamati adıyla tesmiye olunan bu nehir Gücerat'ın tarihî coğrafyası bakımından son derece mühim olup¹⁶⁴ bölgedeki en büyük nehirlerden biridir. Sâbarmâti, Racastan (Racputana)'daki Aravali¹⁶⁵ dağlarında Nandikunda veya Mirpura yakınındaki modern Dhanbar Gölü membaından

memurların büyük bir kısmı tarafından şiddetle karşı çıktı. Portekiz Kralı Dom Manuel onay verince Goa Hindistan'daki Portekiz umûmî merkezi olacaktır. Böylece Goa'da önemli bir üs kurmayı başaran Portekiz deniz kuvvetleri için Kanbey Körfezi'ni zapt ederek Gücerat ve dolayısıyla bütün Hindistan ticaretini kontrol altına alma yolunda çok önemli bir aşamaya geçilmiş olacaktır. Bu hususta bkz., R. C. Majumdar, "Malabar and The Portuguese", *The Delhi Sultanate*, (nşr. R. C. Majumdar), New Delhi 1960, s. 426.

¹⁵⁸ Eryılmaz, s. 89-91; J. W. Watson, *History of Gujarat*, New Delhi 1876, s. 50.

¹⁵⁹ S. H. Panhwar, *History of Gujarat Under Government Orders*, (Gazetteer of the Bombay Presidency), 1/1, (nşr. J. M. Campbell), Bombay 1896, s. 227.

¹⁶⁰ Symonds, s. 115.

¹⁶¹ V. T. Gune, *Gazetteer of the Union Territory Goa, Daman and Diu II*, Bombay 1979, s. 11-18.

¹⁶² F. C. Danvers, *The Portuguese in India I*, New Delhi 1992, s. 511-513.

¹⁶³ Esasen Portekizliler Gücerat'ın devasa deniz ticaretini kontrol etmek istiyordu. Bunun için 1530'dan itibaren Kanbey Körfezi'ne hâkim olmanın kilit konumundaki liman şehirleri ve adaları ele geçirmeyi hedeflediler. O sebeple 1530'da Malabar, beş yıl sonra 1535'te Diu ve nihayet körfezi kontrol edebilecek stratejik konumu sebebiyle 1559'da Daman limanı Portekizliler tarafından ele geçirildi. Ayrıca bu kalelere ilaveten Hint Okyanusu'nun önemli yerlerinde yeni kaleler de inşa edildi. Bu kalelerin sayısı elliye buluyordu. Diğer taraftan bahsi geçen kaleleri koruyacak ve buralardan ticarî faaliyetleri denetleme özelliğine sahip toplam sayısı yüze varan filolar belirli bölgelere konuşlandırıldı. Bu konuda geniş bilgi için bkz., M. N. Pearson, *The Portuguese in India (New Cambridge History of India)*, Cambridge 1990, s. 31.

¹⁶⁴ Abul Fazl Allâmî, *The Ain ı Akbarî II*, (nşr. H. S. Jarrett), Calcutta 1891, s. 239.

¹⁶⁵ Yükseklikleri yer yer bin metre ile altı bin metre arasında değişen sıradağların bulunduğu dağ silsilesi içerisinde en meşhur olanı Racputlar tarafından kutsal kabul edilen Abu Dağı'dır. Bkz., G. Patterson, *Geography of India (Physical, Political and Commercial)*, London 1909, s. 243.

doğar¹⁶⁶ ve Gücerat'ı baştan sona katederek Kanbey Körfezi'ne dökülür.¹⁶⁷ Kaynaklarda Kritavati, Girikarnika, Candanâ ve Sâbhramati gibi farklı isimleri bulunmaktadır. Bu büyük nehrin Sâbhramati, Setika, Valkini, Hiranmayi, Hastimati, Vetramati ve Bhadramukhi adında yedi tane kolu bulunmaktadır.¹⁶⁸ Toplam uzunluğu 416 km. olan Sâbarmâti Nehri, Gücerat tarihinde başta Ahmedabad (Anahilvâra Patan) olmak üzere Udaypûr, Gandhinagar, Sarkhec, Anandpura, Rampura gibi Hindistan tarihinde en eski medeniyetlere ev sahipliği yapan şehirler bu nehrin çevresinde veya kolları üzerinde kurulmuştur.¹⁶⁹

4.2. Mahi

Kuzeybatı Hindistan'ın en büyük nehirlerinden biri olup Medya Pradeş'te Pâripatra Dağları'ndan doğar,¹⁷⁰ Racastan ve Gücerat topraklarını katederek Kanbey Körfezi'ne dökülür.¹⁷¹ Kaynaklarda Mhye veya Mahe adlarıyla da anılan nehir¹⁷² Gücerat'ı Malva ve Handiş'ten ayıran doğal sınır olma özelliğine sahiptir.¹⁷³ Toplam uzunluğu 1931 km. (1200 mil) olan bu nehir Gücerat'ın tarihî coğrafyası için son derece önemlidir.¹⁷⁴ Budist literatüründe önemli bir yere sahip olan Mahi Nehri¹⁷⁵ kollarından en önemlisinin kaynağını Bansvara'dan aldıktan sonra Panam, Moran ve Anas nehirleri ile birleştikten sonra Kanbey Körfezi'ne dökülmektedir.¹⁷⁶ VII. yüzyılda Hindistan'ı ziyaret eden Hiuen Tsiang (629-645), Saurâstra'dan bahsederken bu ülkenin Mahi (Mo-hi) Nehri'nin batısında olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁷

4.3. Narmadâ / Narbadâ

Narbada adıyla da bilinen bu nehir orta ve batı Hindistan'daki en uzun beşinci nehir olup kaynağını Vindhya ve Satpûra Dağları'ndan almakta ve çok sayıda küçük nehirle beslenerek Medya Pradeş ile Gücerat'ı geçtikten sonra güneye yönelerek Broaç (Bharuç) üzerinden Kanbey Körfezi'ne dökülmektedir.¹⁷⁸ Harşa Krallığı'nın güney sınırını ve eski Çavlukya Hanedanlığı'nın kuzey sınırını teşkil eden Narmadâ, kelime olarak "birini mutlu etmek" anlamına gelmektedir. Hindular, bu nehirde yıkanmanın kendileri için uğur getireceğine inanırlar. Onun için nehrin çeşitli yerlerinde en eski devirlerden itibaren festivaller ve köy panayırıları düzenlenmiştir. Gazneli Mahmud'un meşhur Somnath seferi sırasında Narmadâ kenarında bulunan pek çok tapınağın tahrip edildiği ancak bazılarının ayakta kaldığı ve bunlardan birisinde Narmada'nın biri siyah, diğeri beyaz iki tanrıça putuyla temsil edildiği kaynaklarca ifade edilmektedir.¹⁷⁹ Nehrin debisi muson mevsimi ile sınırlı olan yağmur sularıyla yılın muayyen dönemlerinde değişkenlik gösterdiği için kuzeydeki nispeten daha büyük nehirlerle karşılaştırıldığında daha az su taşıması sebebiyle eski çağlarda Gücerat'ı Vindhya Dağları'na bağlayan ve göçlere imkân veren geçitlere sahiptir.¹⁸⁰ Reva, Samodbhavâ ve Mekalasuta olarak da bilinen Narmada'nın denize döküldüğü yer Matsya Purana'ya göre bir tirtha veya kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir.¹⁸¹

¹⁶⁶ Dey, s. 171.

¹⁶⁷ Law, *Historical Geography of Ancient India*, 295.

¹⁶⁸ Majumdar, *Historical and Cultural Chronology of Gujarat*, s. 302-303.

¹⁶⁹ D. B. Anand Chairman, "Usability of Indian Rivers", *Mountains and Rivers of India*, (nşr. B. C. Law), Calcutta 1968, s. 272-273.

¹⁷⁰ B. C. Law, "Rivers of India as in Ancient Literature", *Mountains and Rivers of India*, (nşr. B. C. Law), Calcutta 1968, s. s. 189; O. H. K. Spate, *India and Pakistan (A General and Regional Geography)*, London 1954, s. 602; Law, *Historical Geography of Ancient India*, 288.

¹⁷¹ B. C. Law, *Geographical Essays I*, London 1937, s. 117.

¹⁷² Symonds, s. 110.

¹⁷³ Majumdar, *Historical and Cultural Chronology of Gujarat*, s. 3; Dey, s. 119.

¹⁷⁴ C. H. Wilberforce-Bell, *The History of Kathiawad (from the Earliest Times)*, London 1916, s. 6.

¹⁷⁵ Sankalia, s. 9, 25.

¹⁷⁶ S. M. Sastri, *Cunningham's Ancient Geography of India*, Calcutta 1924, s. 719.

¹⁷⁷ R. Amarji, *Tarikh-i Sorath (A History of the Provinces of Sorath and Halar in Kâthiâwâd)*, Bombay 1882, s. 34.

¹⁷⁸ B. Avari, *India: The Ancient Past (A History of the Indian Subcontinent from c. 7000 BCE to CE 1200)*, New York 2016, s. 9; el-Bîrûni, s. 177.

¹⁷⁹ A. Shankar, *The Mighty and Mystical Rivers of India*, New Delhi 2001, s. 91-95.

¹⁸⁰ Avari, s. 9.

¹⁸¹ Law, *Historical Geography of Ancient India*, s. 36.

4.4. Taptî / Tâpi

Kaynağını Vindhya dağlarından alan Taptî Nehri,¹⁸² Godavari ve Narmada nehirleri arasında olup orta Hindistan'dan batıya doğru 724 km. uzunluğundadır.¹⁸³ Medya Pradeş, Maharaştra ve Gücerat topraklarını katettikten sonra Kanbey Körfezi'ne dökülür.¹⁸⁴ Taptî Nehri, "Sutoya" (iyi suya sahip olan) olarak tanımlanır.¹⁸⁵ Eski eserlerde Gücerat'ın tabii sınırları içerisinde gösterilen bu nehir umumiyetle Tâpi adıyla bilinmektedir.¹⁸⁶ Dekken bölgesinden batıya doğru akan Taptî Nehri¹⁸⁷ Betul bölgesinde Multai yakınlarından kaynağını alır. Kuzeydeki Satpûra tepeleri ile güneyde yer alan Gavilgarh tepeleri arasından batıya doğru akar ve körfeze dökülür.¹⁸⁸

SONUÇ

Sonuç olarak bir tarihî olayın geçtiği yerin tarihî coğrafyasını inceleyebilmek için o yerin diğer yerlerden farklı ve tarihî bir değerinin olması gerektiği düşüncesinden hareketle Hindistan'daki Türk tarihi için son derece mühim bir önemi olan Gücerat'ın tarihî coğrafyası, buradaki coğrafi mekânın hususi özellikleri ile tarihî süreçte hangi değişime maruz kaldığı bu çalışmada ilgili kaynakların ışığı altında tespit edilip geniş bir şekilde izah edildi. Gücerat'ın tarihî coğrafyası ile ilgili bilgiler, siyâsî, dinî, sosyal ve ekonomik minvalde tetkik edilerek çalışmamızın esasını ve ana hatlarını oluşturdu. Tarihî ve çok zengin bir geçmişe sahip olan Gücerat en eski çağlardan itibaren birbirinden farklı kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hindu Racalıkları yönetimindeki Gücerat tarihinin erken dönemleri hakkında çok az ve karışık malumata sahibiz. Bölgenin M.Ö. 1400'lerden M.S. 942'ye kadar gerek Racput gerekse diğer Hint kavimlerinin hâkimiyetinde kaldığı bilinmektedir.

Türklerin Gücerat'la ilgisi ise M.Ö. I. binden itibaren kuzey Hindistan'a gelip yerleşen Sakalar ile başlatılabilir. Sakaları, Kuşan, Akhun ve Gazneliler takip edecek Gurlular'ın akabinde Dehli merkezli kurulan ve umûmiyetle Dehli Türk Sultanları adıyla anılan Türk hâkimiyetleri bu bölgeye de büyük ölçüde hükmedecektir. Bunların arasında Kutbiler, Şemsî Melikleri, Tuğluklar ve Kalaçlar zikredilebilir. Söz konusu Türk hâkimiyetleri için zenginlikleriyle dikkat çeken bu muazzam coğrafya uzun bir müddet fethedilip ele geçirilmesi gereken bir ülke olarak görülmüştür. Özellikle Hindistan ile batı dünyası arasında ticaret ve irtibatı sağlayan Gücerat liman şehirleri tarihin hemen her devrinde stratejik konumlarıyla dikkat çekmiştir. Bunun yanında Gücerat sahip olduğu yeraltı zenginlikleri ve dinî merkezleri ile de geçmişteki hâkimiyetlerin bu bölgeye yönelmelerine sebep olmuştur. Bu noktada Dehli Türk Sultanlığı döneminde sultanlığın müreffeh vilayetlerinden birisi haline gelen Gücerat'ın söz konusu zenginliğinde Türk devlet adamları tarafından yapılan idarî düzenlemelerin şüphesiz büyük bir etkisi olmuştur. Bilhassa Gücerat'ta inşa edilen yeni şehirler ve yukarıda bahsi geçen liman şehirlerin kontrol altında tutulması ticarî canlılığın ve ticaretteki devamlılığın sağlanmasında önemli bir husus olmuştur. Çalışmamızda bu tür özellikleriyle ön plana çıkan şehirler ve liman şehirlerin tarihî coğrafyasının ortaya konulmasıyla Türk tarihiyle ilgili önemli bir boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Abdul'l-Qadir İbn Mülük Shah Known as Al-Badâonî, *Muntakhabu-t-Tawârikh II*, (nşr. W. H. Lowe), New Delhi 1899.

Abul Fazl Allâmî, *The Ain ı Akbarî II*, (nşr. H. S. Jarrett), Calcutta 1891.

Abul Fazl-ı Allâmî, *The Ain-i Akbarî III*, (nşr. H. S. Jarret), Calcutta 1894.

Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, (nşr. M. Fayda), İstanbul 2013.

¹⁸² el-Bîrûnî, s. 175; T. L. Shah, *Ancient India (History of Ancient India for 1000 years in four Volumes, from 900 B.C. to 100 A.D.)*, Baroda 1941, s. 137; Commissariat, s. 411.

¹⁸³ Majumdar, *Historical and Cultural Chronology of Gujarat*, s. 305.

¹⁸⁴ T. Saunders, *A Sketch of the Mountains and River Basins of India*, London 1870, s. 12.

¹⁸⁵ Majumdar, *Historical and Cultural Chronology of Gujarat*, s. 305.

¹⁸⁶ Sankalia, s. 44;

¹⁸⁷ Shankar, s. 97.

¹⁸⁸ G. K. Vij-R. C. Shenoy, "Hydrology of Indian Rivers", *Mountains and Rivers of India*, (nşr. B. C. Law), Calcutta 1968, s. 271.

- Ahmed, M. Aziz, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, (nşr. T. Say), Aligarh 1949.
- Aiyangar, S. K., *South India and Her Muhammadan Invaders*, Calcutta 1921.
- Alam, M., Subrahmanyam, S., *Keşifler Çağında Hint-İran Seyahatleri (1400-1800)*, (nşr. N. Aksoy), İstanbul 2021.
- Alberuni's India I (An Account of the Religion, Philosophy, Literature, Geography, Chronology, Astronomy, Customs, Laws and Astrology of India About A.D. 1030), (nşr. E. C. Sachau), London 1910.
- Altekar, A. S., "A History of Important Ancient Towns and Cities of Gujarat", *The Indian Antiquary (August 1924)*, s. 3-21.
- Amarji, R., *Tarih-i Sorath (A History of the Provinces of Sorath and Halar in Kâthiâwâd)*, Bombay 1882.
- Avari, B., *India: The Ancient Past (A History of the Indian Subcontinent from c. 7000 BCE to CE 1200)*, New York 2016.
- Baker, A. R. H., *Geography and History*, Cambridge 2003.
- Baranî, *Tarih-i Fîruz Şahî*, (nşr. S. A. Khan), Calcutta 1862.
- Bayley, E. C., *The Local Muhammadan Dynasties Gujarat*, London 1886.
- Bayur, Y. H., *Hindistan Tarihi I (İlk Çağlardan Gurkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar 1526)*, Ankara 1987.
- Bayur, Y. H., *Hindistan Tarihi II (Gurkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri 1526-1737)*, Ankara 1987.
- Bell, C. H. Wilberforce-, *The History of Kathiawad (from the Earliest Times)*, London 1916.
- Beveridge, H., *A Comprehensive History of India I*, London 1862.
- Biger, G., "Historical Geography and International Boundaries", *Journal of Geography, Politics and Society, Year II, No. 1/3 (June 2012)*, s. 5-13.
- Bosworth, C. E., *The Ghaznavids Their Empire in Afganistan and Eastern Iran (994-1040)*, New Delhi 1992.
- Briggs, H. G., *The Cities of Gujarâshtra: Their Topography and History Illustrated*, Bombay 1849.
- Brookes, J. C., *History of Mewar*, Calcutta 1859.
- Butlin, R. A., *Historical Geography (Through the Gates of Space and Times)*, New York 1993.
- Cama, J. C., "History of Ahmedabad", *Ahmedabad*, (nşr. The Rotary Club of Ahmedabad-Collektif), Ahmedabad 1940, s. 5-8.
- Campbell, J. M., "Ahmedabad", *Gazetteer of the Bombay Presidency IV*, Bombay 1879, s. 249-258.
- Can, H. D., "Epik Dönem: Hint Destanları Üzerine" *Erken Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, (nşr. Y. Kayalı), İstanbul 2022, s. 417-460.
- Chairman, D. B. Anand, "Usability of Indian Rivers", *Mountains and Rivers of India*, (nşr. B. C. Law), Calcutta 1968, s. 256-284.
- Chandra, S., *History of Medieval India (800-1700)*, New Delhi 2007.
- Commissariat, M. S., *A History of Gujarat I (from A.D. 1297-8 to A.D. 1573)*, Calcutta 1938.

- Cöhce, S., *Dehli Türk Sultanları Tarihi*, Malatya 2004.
- Cüzcânî-Raverty, *Tabakât-ı Nâsirî, A General History of Mohammadan Dynasties of Asia I*, (nşr. H. G. Raverty), Calcutta 1864.
- Danvers, F. C., *The Portuguese in India I*, New Delhi 1992.
- Dasgupta, A., “Indian Merchants and the Trade in the Indian Ocean”, *The Cambridge Economic History of India I*, (nşr. T. Raychaudhuri-İ. Habib), Cambridge 1987, s. 407-433.
- Debenham, F., *Historical Geography*, London 1923.
- Dennis, R., “Geography and Historical Geography”, *Social Science History, Volume 15, No. 2 (Summer 1991)*, s. 265-288.
- Dey, N. L., *The Geographical Dictionary of Ancinet and Medieval India*, London 1927.
- Dhanoa, Belinder-H., *Hsuan-Tsang's Journey to India*, New Delhi 1988.
- Doğrul, Ö. R., *Ekber Bir Türk Dâhîsi*, İstanbul 1944.
- Dosabhai, E., *A History of Gujarat (from the Earliest Period to the Present Time)*, Ahmadabad 1894.
- Dowson, J., “Translations of Three Copper Plate Inscriptions of the Fourth Century, A.D., and Notices of the Châlukya and Gurjjara Dynasties”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, New Series*, London 1863, s. 247-286.
- Dunbar, G., *A History of India*, New Delhi 1990.
- Dutt, R. C., *A History of Civilization in Ancient India II*, London 1893.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (nşr. A. Sait Aykut), İstanbul 2019.
- Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind (Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan)*, (nşr. K. Burslan-A. İhsan Yitik), Ankara 2015.
- Elliot, H. M. – Dowson, J., *The History of India As Told By Its Own Historians: The Muhammadan Period I*, London 1869.
- Eryılmaz, İ., *Muzafferîler*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 2018.
- Eskikurt, A., “Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme”, *Marmara Coğrafya Dergisi, S. 11, Ocak-2005*, İstanbul 2005, s. 39-64.
- Fahreddin Mübarek Şah, *Tarih-i Fahreddin Mübarek Şah (Şecere-i Ensâb'ın Dibacesi)*, (nşr. A. Yelgar-M. A. Bozkuş), Ankara 2023.
- Fisher, M. H., *Bâbürlüler Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, (nşr. M. F. Çalışır), İstanbul 2021.
- Fleet, J. F., “The Name Gujarat”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, (Apr., 1906)*, Cambridge University Press, s. 458-460.
- Forbes, A. K., *Râs Mâlâ; or Hindoo Annals of the Province of Goozerat in Western India*, London 1878.
- Forrest, D. W., *Cities of India*, Westminster 1903.
- Freeman, E. A., *The Historical Geography of Europe, Bombay* 1903.
- Futûhu's Salâtin or Shâh Nâmah-ı Hind of Isâmî II*, (nşr. A. M. Husain), Calcutta 1966.

- Futûhu's Salâtin or Shâh Nâmah-ı Hind of Isâmî III*, (nşr. A. M. Husain), Calcutta 1966.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Babur'un Hâtıratı I-II*, (nşr. R. Rahmeti Arat), Ankara 1987.
- Gune, V. T., *Gazetteer of the Union Territory Goa, Daman and Diu II*, Bombay 1979.
- Gümüşçü, O., *Tarihi Coğrafya*, İstanbul 2016.
- Gümüşçü, O., "Tarihî Coğrafya ve Kültürel Miras", *Erdem*, Aralık 2018, s. 99-120.
- Halkın, Léon-E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (nşr. B. Yediyıldız), s. Ankara 2014.
- Hamd-Allâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al Qulûb Composed By Hamd-Allâh Mustawfî of Qazwîn in 740 (1340)*, (nşr. G. Le Strange), London 1919.
- Hooja, R., *A History of Rajasthan*, New Delhi 2006.
- Hudûd al-Âlam (The Regions of the World A Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.)* (nşr. V. Minorsky), London 1937.
- Husain, A. M., *The Rise and Fall of Muhammad Bin Tughluq*, London 1938.
- Husain, A. M., *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1933.
- İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi IX*, (nşr. A. Özeydin-M. Tulum), İstanbul 1987.
- Kayalı, Y., Hakman, I., "Eskiçağ Hindistan Tarihinin İki Budist Hamisi: Maurya İmparatoru Aşoka ve Kuşan Kralı Kanişka", *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi* VI/1, (Haziran 2021), s. 1-16.
- Khân, A. M., *The Political and Statistical History of Gujarât*, (nşr. J. Bird), London 1835.
- Khân, Ali Muhammad, *Mirât-ı Ahmadi (A Persian History of Gujarat)*, (nşr., M. F. Lokhandwala), Baroda 1965.
- Khan, I. A., *Historical Dictionary of Medieval India*, Lanham 2008.
- Kinda, A., "Historical Geography", *International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*, (2017), s. 1-11.
- Konukçu, E., "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi IX*, (nşr. H. D. Yıldız), İstanbul 1989, s. 373-535.
- Köprülü, M. Fuad, *Tarih Araştırmaları I*, (nşr. Y. K. Taştan), Ankara 2006.
- Kucera, Z., "Historical Geography between Geography and Historiography", *Journal of Historical Geography and Environmental History*, Volume 5/2008, No. 1, s. 5-13.
- Langlois, Ch. V., - Seignobos, Ch., *Tarih Tetkiklerine Giriş*, (nşr. G. Ataç), Ankara 2010.
- Law, B. C., "Rivers of India as in Ancient Literature", *Mountains and Rivers of India*, (nşr. B. C. Law), Calcutta 1968, s. s. 187-210.
- Law, B. C., *Geographical Essays I*, London 1937.
- Law, B. C., *Historical Geography of Ancient India*, Calcutta 1954.
- Mackinder, H. J., *Tarihin Coğrafi Kalbi*, (nşr., K. Yılmaz), İstanbul 2013.
- Mahajan, V. D., *History of Medieval India (Muslim Rule in India)*, New Delhi 1991.
- Mahmud Bukharî, *Tarih-i Salatin-i Gujarat*, (nşr. S. A. I. Tirmizî), New Delhi 1960.

- Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India IV (Translated from the Original Persian of Mahomed Kasım Ferishta)*, (nşr. J. Briggs), New Delhi 1829.
- Mahomed Kasım Ferishta, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India I (Translated from the Original Persian of Mahomed Kasım Ferishta)*, (nşr. J. Briggs), New Delhi 1829.
- Majumdar, M. R., *Historical and Cultural Chronology of Gujarat (from Earliest Times to 942 A.D.)*, Ahmedabad 1960.
- Majumdar, R. C., “Malabar and The Portuguese”, *The Delhi Sultanate*, (nşr. R. C. Majumdar), New Delhi 1960, s. 415-437.
- Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, (nşr. I. Ergüden-Z. Zühre İlgelen), İstanbul 2022.
- Memiş, E., *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Bursa 2012.
- Mirât-ı Sikandarı or the Mirror of Sikandar*, (nşr. F. L. Faridî), Dharampur 1889.
- Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, (İng. Terc. E. Denison Ross-Türkçe Terc. O. Karatay), İstanbul 2006.
- Misra, S. C., *The Rise of Muslim Power in Gujarat*, Baroda 1962.
- Mitchell, J. B., *Historical Geography*, London 1975.
- Mughul, M. Yakup, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri (1517-1538)*, Ankara 1987.
- Muhammed Kâsım Hinduşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, (nşr. Muhammed Rıza Nâsırî), Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387.
- Nizâmeddîn Ahmed, *The Tabaqât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddîn Ahmad I*, (nşr. B. De), Calcutta 1927.
- Nizâmeddîn Ahmed, *The Tabaqât-ı Akbarî of Khwâjah Nizâmuddin Ahmad III*, (nşr. B. De-B. Prashad), Calcutta 1939.
- Nizami, K. A., “Diû”, *DİA, IX*, İstanbul 1994, s. 375-377.
- Nizamî, K. A., “Gucerât”, *D.İ.A., XIV*, İstanbul 1996, s. 171-173.
- Page, J. Burton-, “Indian Islamic Architecture (Forms and Typologies, Sites and Monuments),” *Handbook of Oriental Studies, XX*, (nşr. G. Michell), Leiden 2008, s. 60-69.
- Pandey, A. B., *Early Medieval India*, Allahabad 1960.
- Panhwar, M. H., *Chronological Dictionary of Sind (from Geological Times to 1539 A.D.)*, Karachi 1983.
- Panhwar, S. H., *History of Gujarat Under Government Orders, (Gazetteer of the Bombay Presidency), I/I*, (nşr. J. M. Campbell), Bombay 1896.
- Patterson, G., *Geography of India (Physical, Politikal and Commercial)*, London 1909.
- Pearson, M. N., *The Portuguese in India (New Cambridge History of India)*, Cambridge 1990.
- Piggott, S., *Some Ancient Cities of India*, Oxford 1945.
- Pithawalla, M. B., *Historical Geography of Sind*, Karachi 1938.
- Poole, S. Lane-, *Medieval India Under Mohammedan Rule (712-1764)*, London 1903.
- Poole, S. Lane-, *The Mohammadan Dynasties*, Westminster 1894.

- Prasad, I., *History of Medieval India (from 647 A.D. to the Mughal Conquest)*, Allahabad 1928.
- Raychaudhuri, T., "Inland Trade", *The Cambridge Economic History of India I*, (nşr. T. Raychaudhuri-İ. Habib), Cambridge 1987, s. 325-359.
- Ross, E. Denison, "Gujarât and Khândesh", *The Cambridge History of India III (Turks and Afghans)*, (nşr. W. Haig), Cambridge 1928, s. 294-348.
- Rothermund, H. Kulke-D., *Hindistan Tarihi*, (nşr. M. Günay), Ankara 2001.
- Sankalia, H. D., *Studies in the Historical-Cultural Geography and Ethnography of Gujarat (Places and Peoples in Inscriptions of Gujarat: 300 B.C.-1300 A.D.)*, Poona 1949.
- Sastri, S. M., *Cunningham's Ancient Geography of India*, Calcutta 1924.
- Sauer, C. O., "Foreword to Historical Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, VOL. XXXI, No. 1, (March 1941), California 1941, S. 1-24.
- Saunders, T., *A Sketch of the Mountains and River Basins of India*, London 1870.
- Seydî Ali Reis, *Mir'at-ül Memalik*, (nşr. N. Akyıldız), Tercüman 1001 Temel Eser 61.
- Shah, T. L., *Ancient India (History of Ancient India for 1000 years in four Volumes, from 900 B.C. to 100 A.D.)*, Baroda 1941.
- Shankar, A., *The Mighty and Mystical Rivers of India*, New Delhi 2001.
- Shukla, D. C., *Early History of Rajasthan*, Jodhpur 1978.
- Smith, V. A., *The Oxford History of India (from the Earliest Time to the end of 1911)*, Oxford 1911.
- Somani, R. V., *History of Mewar (from Earliest times to 1751 A.D.)*, Jaipur 1976.
- Spate, O. H. K., *India and Pakistan (A General and Regional Geography)*, London 1954.
- Stein, B., *Hindistan Tarihi*, (nşr. M. Günay), İstanbul 2015.
- Symonds, R. A. R., *Introduction to the Geography and History of India*, Madras 1845.
- The Oriental Geography of Ebn Haukal An Arabian Traveller of the Tenth Century*, (nşr. W. Ouseley), London 1800.
- Thomas, F. W., "Açoka, The Imperial Patron of Buddizm", *The Cambridge History of India I (Ancient India)*, (nşr. E. J. Rapson), Cambridge 1922, s. 495-512.
- Tod, J., *Annals and Antiquities Rajasthan or The Central- Western Rajpoot States of India I*, Calcutta 1902.
- Togan, A. Z. Velidî, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1985.
- Toynbee, A., *Tarih Bilinci I (A Study of History)*, İstanbul 1978.
- Tozer, H. F., *A History of Ancient Geography*, Cambridge 1935.
- Vij, G. K., - Shenoy, R. C., "Hydrology of Indian Rivers", *Mountains and Rivers of India*, (nşr. B. C. Law), Calcutta 1968, s. 258-283.
- Virji, K. J., *Ancient History of Saurashtra (A Study of the Maitrakas of Valabhi V to VIII Centuries A.D.)*, Bombay 1952.
- Vogel, J. P., "Two Notes on the Ancient Geography of India", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I, (January 1929), s. 113-127.

Watson, J. W., *History of Gujarat*, New Delhi 1876.

Yâhîyâ b. Ahmad b. Abdullah Sirhindî, *The Târikh-i Mubâarakshâhî*, (nşr. K. K. Basu), Baroda 1932.

Kore ve İslam Orta Çağ Üzerine Ticari Tarihsel İncelemeler Korea and Islam Trade History Reflections on the Middle Ages

Prof. Dr. Yongku Cha

Sorumlu Çevirmen/Corresponding Translator

Arş. Gör. Fahrettin HALILOĞLU

Hitit Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Çorum, Türkiye

ORCID: [0000-0003-1262-1624](https://orcid.org/0000-0003-1262-1624)

e-mail: fahrettinhaliloglu@hitit.edu.tr

Başvuru/Submitted: 23.10.2023

Kabul/Accepted: 05.01.2024

Atf: Cha, Yongku, “Kore ve İslam Orta Çağ Üzerine Ticari Tarihsel İncelemeler”, Çev: Fahrettin Haliloğlu, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 277-288.

Citation: Cha, Youngku, “Korea and Islam Trade History Reflections on the Middle Ages”, Trans: Fahrettin Haliloğlu, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 277-288.

Lisans/License:

Öz- Bu makale, 11. yüzyılda İslam dünyası ile Kore arasındaki ticari ilişkileri incelemektedir. Özellikle Müslüman tüccarların bu dönemde sık sık Uzak Doğu'da bulunan Goryeo Krallığı'na gerçekleştirdikleri ticari seyahatleri ve bu bağlamda gelişen ilişkiler üzerine odaklanmaktadır. Orta Çağ'da İslam Coğrafyasında yaşayan Müslüman gemiciler ve tüccarlar, Deniz İpek Yolu'nu kullanarak yoğun ticari faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bu çerçevede çalışmamızda, bu dönemde Uzak Doğu'daki Müslümanların ekonomik ve diplomatik münasebetleri ayrıntılı bir biçimde analiz edilmektedir. Moğol İmparatorluğu'ndan önce de Müslüman tüccarlar Uzak Doğu'da geniş ticaret ağlarına sahiptirler. Özellikle Abbasiler döneminde, Müslüman tüccarlar Uzak Doğu'dan Doğu Afrika kıyılarına kadar geniş ticaret bağlantıları geliştirmişlerdir. Bu küresel ekonomik koşullar altında, Müslüman ülkeler ile Kore Yarımadası arasında kaydedilen ilk ticari karşılaşma 1024 yılında gerçekleşmiştir. Her ne kadar Kore'nin 1024 yılından önce Müslümanlarla sürekli ve doğrudan bir ticari temas kurduğuna dair yazılı belgeler bulmak zor ise de özellikle 1024, 1025 ve 1040 yıllarına ait tarihi belgelerin bu konu çerçevesinde yeni araştırmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Bu belgelerden elde edilen bulgulara dayanarak sadece Uzak Doğu'nun siyasi iklimindeki değişikliklerin değil, aynı zamanda Orta Çağ Kore'sini İslam dünyasına bağlayan karşılıklı ekonomik çıkarların arttığı sonucuna varılmıştır. 1024 ve 1025 yıllarında Kore'ye seyahat eden yaklaşık 100 kadar tüccar ve 1040 yılında listelenen farklı bölgelerden gelen mallar, Batılı güçlerin Uzak Doğu'ya gelmesinden önce İslam'ın bu bölgelere etkisini göstermektedir. Bu ticari ilişkiler, sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda sosyal, kültürel, dini ve diplomatik etkileşim açılarından da önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle çalışmamız, Orta Çağ'da İslam dünyası ile Kore arasındaki bu ilginç ilişkilerin daha fazla anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler- *İslâm Tarihi, Orta Çağ, Kore, İslam Dünyası, Ticaret.*

Abstract – This article examines trade relations between the Islamic world and Korea in the 11th century. It focuses especially on the commercial travels of Muslim merchants to the Goryeo Kingdom in the Far East during this period and the relations that developed in this context. Muslim sailors and merchants living in Islamic Geography in the Middle Ages carried out intensive commercial activities using the Maritime Silk Road. In this context, in our study, the economic and diplomatic relations of Muslims in the Far East in this period are analyzed in detail. Even before the Mongol Empire in Asia, Muslim merchants had extensive trade networks in the Far East. Especially during the Abbasid period, Muslim merchants developed extensive trade connections from the Far East to the East African coast. Under these global economic conditions, the first recorded commercial encounter between Muslim countries and the Korean Peninsula took place in 1024. Although it is difficult to find scripts proving that Korea had continuous and direct commercial contact with Muslims before 1024, it is thought that historical documents, especially from the years 1024, 1025 and 1040, will pave the way for new research on this subject. Based on the findings from these documents, it is concluded that not only the changes in the political climate in the Far East, but also the increasing mutual economic interests connecting medieval Korea to the Islamic world. Approximately 100 merchants traveling to Korea in 1024 and 1025 and goods from different regions listed in 1040 show the influence of Islam in these regions before the arrival of Western powers in the Far East. These trade relations played an important role not only economically, but also in terms of social, cultural, religious and diplomatic interaction. Therefore, our study aims to contribute to a greater understanding of these interesting relations between the Muslim world and Korea in the Middle Ages.

Keywords- *History of Islam, Middle Ages, Korea, Islamic World, Trade.*

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

GİRİŞ

Günümüz dünya ekonomisi tarif edilirken, dünya çapında ticaretle ilişkilendirilen süreç sanki 20. yüzyılın bir olgusuymuş gibi, genellikle “küreselleşmiş dünya” veya kısaca “küreselleşme” terimleriyle anılmaktadır. Ancak, küreselleşmenin kökenleri konusunda yapılan araştırmalarda farklı görüşler bulunmaktadır. Özellikle Immanuel Wallerstein, dünya ekonomisinin sadece son yılların yoğun ağ yapıları ile karakterize edilmediğini, bunun 16. yüzyılda Avrupa’nın ilerlemesi sırasında da kanıtlanabileceğini savunmaktadır.¹ Bazı bilim adamları daha da ileri giderek, küresel dünya ticaretinin erken Hıristiyan Roma döneminde veya o dönemde Çin’de zaten var olduğunu iddia etmektedir.² Andre Gunder Frank ise küresel anlamda dünya ekonomisinin, yani global ekonominin, yaklaşık olarak M.Ö. 3000’den beri var olduğu şeklindeki aşırı görüşü benimsemektedir.³

Ancak bu farklı görüşlere rağmen, birbirinden uzak ülkeler arasındaki doğrudan veya dolaylı temasın bin yılın başından itibaren arttığını düşündürecek çok şey vardır. Bu durum, Doğu Yarım Kürede, özellikle Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi’ni çevreleyen bölgelerde yoğun bir küresel ekonomik bağımlılığa yol açmıştır.

Bu küresel ticaret ağı, birkaç küçük alt ağdan oluşuyordu. Örneğin, Janet Abu-Lughod 13. yüzyıl için, tek bir büyük Afro-Avrasya ekonomisinde sekiz farklı şehir merkezli bölge belirlemiş ve bunları üç alt sisteme ayırmıştır; Avrupa Bölgesi, Orta Doğu, Hint Okyanusu ve Güneydoğu Asya çevresindeki bölge.⁴ Bu, “1250 ile 1350 yılları arasında kapitalizm öncesi bir dünya sisteminin zaten var olduğuna dair ciddi ve ampirik olarak sağlam temellere dayanan bir tezi” haklı çıkarmaktadır.⁵

Bu makalede öncelikle Uzak Doğu Asya’da uzun mesafeli “küresel” bir ticareten söz edilebilir mi sorusu gündeme getirilmektedir. Bununla beraber Abu-Lughod’un iddiasının aksine, Moğol egemenliğinden önce Asya’da küresel ekonomik anlamda uzun mesafeli ticaret ve ihracat ekonomisinin olup olmadığı da araştırılmaktadır. Bu soruların temeline inebilmek için öncelikle 11. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen olaylar ele alınacaktır.

1. İslam Devletleri ile Kore Arasında İlk Ticari Karşılaşmalar⁶

“1024 yılında el-Raza, Ta’sik’ten yüz kişiyle birlikte (daha) geldi ve yanlarında yerel ticaret malları taşıyorlardı. Ta’sik Batı bölgelerinde yer almaktadır (1024).”⁷

Goryeosa (高麗史),⁸ Kore ile İslam dünyası arasındaki ilk tarihi ticaret ilişkisini böyle tanımlamaktadır. “Al-Raza” kişinin tespiti mümkün değil, ancak Ta’sik ile burada Arabistan

¹ Immanuel Wallerstein, *The Modern World System I-II-III* (New York: Academic Press, 1974,1980, 1989).

² Frederick John Teggart, *Rome and China: A Study of Correlations in Historical Events* (Berkeley: University of California Press, 1939); Marshall G. S. Hodgson, “The Interrelations of Societies in History”, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, ed. Edmund Burke (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 17.

³ Andre G. Frank, B. K. Gills (ed.), *The World System: Five Hundred Years oder Five Thousand?* (London, New York: Routledge, 1993); Andre G. Frank, “Bronze age World system cycles”, *Current Anthropology* 34 (1993), 383-430; Andre G. Frank, “The modern World System revisited. Rereading Braudel and Wallerstein”, *Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change*, ed. Stephen K. Sanderson (California: Altamira Press, 1995), 206-228.

⁴ Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (New York: Oxford University Press, 1989), 34. Ayrıca bk. Janet Abu-Lughod, “Das Weltsystem im dreizehnten Jahrhundert: Sackgasse oder Wegweiser?”, *Vom Mittelmeer zum Atlantik. Die mittelalterlichen Anfänge der europäischen Expansion*, ed. Peter Feldbauer (Wien-München, R. Oldenbourg Verlag, 2001), 11-35.

⁵ Karşılaştırma için bk. Jane Schneider, “Was There a Precapitalist World-System?”, *Peasant Studies* 6/1 (1977) 20-29; K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985); K. N. Chaudhuri, *Asian Before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

⁶ Kore-İslam ilişkileri tarihi zaten birçok bilim adamı tarafından incelenmiştir. Özellikle bk. Hee-Soo Lee, “Early Korea-Arabic maritime relations based on Muslim sources”, *Korea Journal* 31/2 (1991), 21-32; Seong Min Hong, “Commercial Relations between Korea and the Middle East in the Medieval Ages”, *Korean Journal of the Middle East Studies* 22 (2002), 165-186; Don Baker, “Islam Struggles for a Toehold in Korea”, *Harvard Asia Quarterly* 10/1 (2006), 25-30. Bununla birlikte, bugüne kadar yapılan araştırmalar Orta Çağ’dan günümüze kadar olan çok geniş bir dönemi kapsamaktadır. Bu nedenle 11. yüzyıldaki karşılaşmaların ayrıntılı bir incelemesi hala devam etmektedir. Özellikle küresel düzeyde, Orta Çağ’da Kore ile İslam devletleri arasındaki ekonomik alışveriş, hala büyük ölçüde keşfedilmemiştir.

⁷ 大食國悅羅慈等 - 來獻方物大食國在西域 in: Goryeosa Bd. 5 (September 1024).

⁸ “Goryeosa”, “Goryeo Krallığının Tarihi” anlamına gelir. İkinci birleşik Kore Devleti Goryeo, varlığı boyunca (918-1392) aynı hanedan tarafından yönetildi. Goryeosa kroniği toplam 139 ciltten oluşmaktadır. Ancak 1451 yılına kadar yazıya geçirilmemiştir ve daha sonra kurulan Kore’nin üçüncü devleti olan Joseon Hanedanı hükümdarlarının emriyle hazırlanmıştır. Bu nedenle Goryeosa bir anlamda yayınlanmış resmi bir kaynaktır.

kastedilmektedir. Bahsi geçen 100 tüccar sayısı, o dönemdeki ticaret hacminin hafife alınmaması gerektiğini göstermektedir.⁹

Ertesi yıl (1025) iki ortak arasındaki ticaret devam etmiştir. Bu sefer de yaklaşık 100 tüccar değerli mallarla tekrar Goryeo İmparatorluğu'na girmiştir:

“*Ta'sik'li Hasan ve Raza, yüz kişiyle birlikte geldiler ve yanlarında yerel ticaret malları taşıyorlardı.*”¹⁰

Goryeosa, 1040 yılı için daha ayrıntılı notlar düşmektedir:

“*Ta'sik'li tüccar Barakah başka insanlarla birlikte geldi ve yanlarında cıva, ejderha dişi, Çampa'dan gelen tütsü, mür ve Hindistan Bakam Odunu gibi mallar taşıyorlardı. Bunun üzerine kral onların bir handa konaklamalarını emretti¹¹ ve evlerine dönerken yanlarına almaları için onlara altın ve ipek verdi.*”¹²

Bu mal listesi, iki ticari ortak arasında hangi malların değiş tokuş edildiğini göstermektedir: Arap tarafı “cıva, ejderha dişi, Çampa tütsüsü, mür ve Hindistan Bakam Odunu” teklif ederken, Kore tarafı “altın ve ipek” teklif etmektedir. Bunlar, tıp ve gündelik hayatta ihtiyaç duyulan egzotik ancak çok kârlı ve hafif ürünlerdir. Özellikle cıva altın çıkarmak amacıyla kullanıldığı için o dönemde büyük talep görüyordu. Cıva, altın kumunun üzerine dökülürdü ve hemen bir amalgam oluşturmak üzere karıştırılırdı. Amalgam daha sonra en ilkel yöntemlerle ısıtılır, böylece cıva buharlaşır ve geriye sadece altın kalırdı. Bu amalgam yöntemi sayesinde, Goryeo İmparatorluğu'nun yüksek kaliteli altın ürünleri imal edilirdi.¹³ Devletin dininin Budizm olduğu Goryeo'da, dini ritüeller sebebiyle birçok altın kaplama eşyalar üretildiği için altına olan talep hızla artmıştır.

Arap tüccarlar tarafından ithal edilen ejderha dişi, mür ve Hindistan bakam odunu gibi diğer ticari ürünler “her türlü hastalığa karşı etkili hammaddeler”¹⁴ olarak kabul edilirdi. Bununla birlikte, bu malların menşei olan Doğu Hindistan ve Güneydoğu Asya, Arap tüccarların aracı olarak hareket ettiklerini ve uzak Doğu'ya kadar geniş ticari ilişkiler geliştirdiklerini göstermektedir.

Takas için sunulan Kore malları, geleneksel olarak Goryeo'nun ana ihraç ürünleri olan altın ve ipektir. Her ne kadar kaynakta 100 kişilik tüccar grubunun iş ortaklarının kim oldukları tam olarak açıklanmamış olsa da bunun Çin haraç sistemi doğrultusunda kurulmuş bir tür “haraç ticareti” olduğuna inanılmaktadır. Bu, Goryeo Hanedanının dış politikada bağımsızlık ve Çin etkisinden kurtulma çabalarını ifade etmektedir.

2. Silla ile İslam Dünyası Arasındaki Ticari İlişkiler

2.1. Coğrafyacıların Kayıtları

Buraya kadar bahsi geçenler, Kore ile İslam dünyası arasındaki ticari karşılaşmaların ilk “yazılı” ifadesidir. Ancak Kore o zamana kadar hiçbir şekilde “sabah sakinliği ülkesi” değildi. Aksine, Kore'nin 11. yüzyıldan önce bile “Deniz İpek Yolları” boyunca uluslararası ticarete yer aldığına dair birçok delil bulunmaktadır. Uzak Doğu'dan gelen haber ve bilgilerin İslam ülkelerine kadar taşınması, iki bölge arasında ticaret yoluyla kurulan yakın bağlantıyı açıklamaktadır.

Arap coğrafyacı İbn Hurdâzbih (820?-912?) *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* (Yollar ve Ülkeler Kitabı)¹⁵ adlı kitabında, Kore Yarımadası'nda 10. yüzyıla kadar neredeyse bin yıl boyunca varlığını sürdüren bir krallık olan Silla hakkında bilgi vermektedir: “*Çin'in sonunda dağlar ve krallar vardır,*

⁹ Örneğin, o dönemde Goryeo'ya gemiyle gelen Çinli tüccarların sayısı 20 ile 100 arasındaydı. 1017'de Quanzhou'dan 40 (Goryeosa cilt 4, Temmuz), 1019'da Fouzhou'dan yaklaşık 100 (Goryeosa Cilt 4 Temmuz), 1028 yılında Quanzhou'dan yaklaşık 30 (Goryeosa Cilt 5, Eylül) tüccar geldi.

¹⁰ 大食蠻夏洗羅慈等]斗人 來獻 I:物, Goryeosa Cilt 5, Eylül 1025.

¹¹ Goryeo'nun başkenti Gaeseong'da Youngbinguan, Obinguan, Hoidongguan adlı ticarethaneler vardı. Yabancı tüccarların burada ikamet etmesine ve ticaret yapmalarına izin verilirdi. Goryeosa'ya göre, 10.000'den fazla yabancı Gaeseong'u ziyaret etti. Bunlar çoğunlukla Güneydoğu Asya'dan tütsü, boya ve baharat ithal ettiler ve bunları ipek ve Ginseng karşılığında takas ettiler.

¹² 大食國客商保那蓋等來獻水銀龍齒占城香沒藥大蘇木等物 命有司館待優厚及還厚賜命, Goryeosa Cilt 6 (Kasım 1040).

¹³ Bk. Min Su Han, Jin Ju Hwang, Whan Suk Moon, “A study on the production techniques of ancient gilding (Focus on the mercury amalgam gilding)”, *Conservation Studies* 23 (2002), 113-129.

¹⁴ Roderich Ptak, *Die maritime Seidenstrasse. Küstenräume, Seefahrt und Handel in vorkolonialer Zeit* (München: C. H. Beck Verlag, 2007) 323.

¹⁵ M. J. de Goeje (ed.), *Bibliotheca Geographorum Arabicorum pars. 6* (Lugdini- -Batavorum, 1967), 70. Geniş bilgi için bk. Lee Hee Soo, “Islam in Korea. Its History and Present Situation”, *Journal of The Korean Association of The Islamic Studies* 4/1(1994), 61.

işte Silla'nın olduğu yer tam olarak orası. Bu ülkenin çok altını var ve Müslümanlar ülkeye girdiklerinde Silla'nın güzelliği nedeniyle oraya yerleşiyorlar. Silla'nın ötesinde ne olduğu bilinmiyor."

Batı İran'da posta ve haberleşme müdürlüğünden edindiği tecrübeye dayanarak, İbn Hurdâzbih'in raporunun güvenilir görüldüğü söylenebilir. *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, tüccarlar için Hazar Denizi ve Avrupa Rusyası'ndan Kuzeypatı Afrika ve İspanya'ya kadar olan posta istasyonları da dahil olmak üzere İslam dünyasının ticaret rotalarının ve kurye yollarının belgelendiği bir güzergâh kitabıdır. Özellikle kitabının yayınlandığı süreç, Çin dahil birçok ülke ile ticari ilişkiler kurmuş olan Abbasi halifelığının en parlak dönemiydi. Ancak bizi en çok ilgilendiren şey, Kore Yarımadası'nın yabancı bir yayında ilk kez bahsediliyor olmasıdır. Özellikle 9. yüzyıl, aşağıda daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz gibi Silla Krallığı için yabancı ülkelerle dış ticarete dayalı bir ekonomik refah dönemiydi. Her şeyden önce, Silla Krallığı'ndaki büyük altın yataklarına ilişkin yaygın fikir, İbn Hurdâzbih'in şu sözleriyle uyumludur: "*Silla aslında altın bakımından zengin bir ülkedydi ve muhtemelen esas olarak altından yapılan ürünlerin ticaretini yapıyordu."*

İslam alimleri arasında Kore'nin, tamamen bilinmeyen bir ülke olmadığına dair başka bir kanıt daha vardır. Asya'nın birçok yerine, muhtemelen Çin ve Hindistan'a kadar çok genç yaşta seyahat eden Mes'ûdî (957'de öldü) isimli önemli bir Arap tarihçisi ve coğrafyacısı, *Mürûcû'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher* (Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri) adlı beş ciltlik tarih çalışmasında şöyle bahsetmektedir:

*"Çin'den sonra denizin ötesinde Silla beldeleri ve ona bağlı adaların dışında bilinen ve anlatılan daha başka bir memleket veya hükümdarlık yoktur. Buralara Irak'tan ve diğer yerlerden gelip yerleşen, daha sonra da geri gelen hiçbir gurbetçi bulunmamaktadır. Zira buranın havası sıhhatli, suyu kaliteli, toprağı verimli, hammaddesi ve birinci sınıf mücevherleri boldur. Bu nedenle çok nadir insanlar hariç, oralara gidenler bir daha geri dönmezler."*¹⁶

Mes'ûdî, bu "diğer yabancılar" ile tam olarak kimi kastettiğini açıklamamaktadır. Yine de bu rivayete dayanarak, o dönemde İslam dünyasının merkezi olan Irak'tan Kore'ye yerleşim hareketlerinin gerçekleştiği varsayılabılır. Ancak bu haberin güvenilirliğini teyit etmek için özellikle Korece kaynaklardan daha fazla bilgiye ihtiyaç vardır.

Ayrıca, Mısırlı kozmograf ed-Dimaşkî de *Nuhbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr*¹⁷ (1325) isimli kitabında Silla'dan ve siyasi nedenlerle zulme uğrayıp Silla'ya göç eden Müslümanlardan bahseder. Mısırlı Nüveyrî (ö. 733/1333) ise şunları eklemektedir: "*Çin'in doğusunda Silla Adaları adı verilen 6 ada daha bulunmaktadır. Burada yaşayanların arasında Emeviler tarafından zulme uğrayan Aleviler de vardır. Havası ve suyunun iyi olması sebebiyle kendisine çeken bu yerden zor durumlarına rağmen ayrılmıyorlar."*¹⁸

Yukarıda zikredilen haberler özetlenecek olursa Silla'nın isminin, İslam dünyasında Çin'de faaliyet gösteren Müslüman tüccarlar¹⁹ aracılığıyla tanınmaya başlandığı ihtimali hala mevcuttur.

2.2. Lüks Malların Yasaklanmasına İlişkin Kanun

Mevcut araştırmalara göre, Müslümanların Kore'ye gerçekten 1024 yılından önce gelip gelmedikleri henüz tam olarak belli değildir. Çünkü yukarıda bahsedilen haberlere göre Silla'yı ziyaret ettiği bildirilen kişilerin geri döndüğüne dair başka bir haber bulunmamaktadır. Yazılı kaynaklar çok yeterli olmasa da Silla Krallığı'nın Müslüman dünya ile bazı temaslarını sürdürmesi tamamen imkânsız değildir.

Silla kralı Heungdeok, 843 yılında lükse karşı bir yasa çıkarmıştı²⁰ ve bu yasada, ithal ettiği yasaklı yabancı malların isimleri zikredilmişti: Tavus kuşu tüyü (Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan), yalıçapkını tüyü (Kamboçya), se-se (瑟瑟; Taşkent bölgesinden bir tür Zümrüt), taptan (bir çeşit yün halı) ve kaplumbağa kabuğu (玳瑁).

"Saç aksesuarı yapmak ve değerli giysileri süslemek için kullanılan"²¹ tavus kuşu tüyleri ve yalıçapkını tüyleri yoğun talep gören ticari ürünler arasındaydı. Bu nedenle, uzun coğrafi mesafeye rağmen, Güneydoğu Asya'dan ithal edilmişlerdir.

¹⁶ Alî b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher* (Kahire: yyy, yty) 1/155-156.

¹⁷ Şeyhürabve ed-Dimaşkî, *Nuhbetü'd-dehr fi acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr*, *Cosmographie de Chems ed-din abou Abdallah Mohammed ed Dimachqui*, ed. M.A.F. Mehren (St. Petersburg, Académie impériale des sciences, 1866), 131.

¹⁸ Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnü'l-edeb*, (Kahire: yyy, 1923), 1/230.

¹⁹ Çin'deki Müslümanlar için bk. Raphael Israeli, *Muslims in China* (London, Curzon Press, 1980).

²⁰ Samguksagi (三國史記) cilt. 33, 雜誌2, 色脂.

²¹ Ptak, *Die maritime Seidenstrasse*, 321.

843 tarihli yasada da belirtildiği üzere zengin soyluların, yataklarını kaplumbağa kabuğuyla süsledikleri görülmektedir.²² Kaplumbağa kabuğu, “dekoratif ürünler yapmak için popüler bir ham madde” idi.²³ Lake eşyalar, Silla hanedanının en önemli ürünlerinden biriydi. Soyluların siyah renkli, parlak şaheserlere olan talebini karşılamak için ekonomik ve siyasi açıdan gelişen imparatorluğa, Hint Okyanusu’ndan kaplumbağa kabuğu ithal edilirdi.

Se-se (瑟瑟), bilimi zor terminolojik problemlerle karşı karşıya bırakırken, taptan İslam dünyasından ithal edilen ticari mallardan biriydi. Sonuç olarak, Silla’da tarakların yapıldığı se-se ve fildişi (象牙), İslam dünyasında yaygın olarak kullanılan ham maddeler olduğu kesin olarak söylenebilir.

Birleşik Silla’da (676-935), aristokratların egemen olduğu ekonomik yaşam gözle görülür bir yükseliş yaşamıştır. Zengin aristokratlar lüks evlerde yaşıyorlardı. Görünür zenginlikleri, onların tembellek ve eğlenceye adanmış bir hayat sürmelerine sebep oldu. Bu nedenle, tekrarlanan yasaklara rağmen, yukarıda belirtilen mallar, özellikle soylular arasında dolaşımda kalmıştır. Her hâlükârda 843 tarihli yasa, Silla’nın Arap ve Güneydoğu Asya ülkelerinden 800 civarında farklı ürün ithal ettiğini kanıtlamaktadır.

Bu süre zarfında, Birleşik Silla İmparatorluğu’nun bir amirali olan Jang Bo-go (? -846), Doğu Asya denizlerindeki ticaret yollarının kontrolünü ele geçirdi ve Silla’nın bir deniz gücü olarak potansiyelini ortaya koydu. Jang Bo-go, Kore Güney Denizi’nde ve Çin ile ekonomik olarak gelişen Silla arasındaki Sarı Deniz’de deniz ticaretinin gücünü ele geçirdi. Tang ile Japonya arasındaki deniz ticaretini de tekeline almayı başardığında, “denizlerin taşsız hükümdarı (海神)” olarak methedildi. Böylelikle deniz yolu üzerinden yoğun bir ekonomik ve kültürel alışveriş sağlandı. Buna ek olarak Jang Bo-go; Dengzhou (登州), Yangzhou (揚州), Chozhou (楚州) gibi Çin’in hızla büyüyen liman şehirlerinde “Sillabang” adı verilen kendi ticaret bürolarını işletiyordu.²⁴ Silla’dan o zamanlar Doğu Asya’nın en önemli liman kenti olan Guangzhou’ya giden gemilerin başta Müslüman tüccarlar olmak üzere birçok yabancı tüccarı cezbediğine dair yazılı kaynaklarda herhangi bir tanıklık yoktur. Bununla birlikte, Guangzhou’da deniz kazası geçiren 50 Japon’un Silla denizcileri tarafından kurtarıldığını bildiren 845²⁵ tarihli Japonca bir rapor, Silla ile Guangzhou arasında ticari bir ilişki olduğunu düşündürmektedir. Yukarıdaki ifadeler, Silla’nın 9. yüzyılın ilk yarısında Güney Çin Denizi çevresindeki bölgelerle temasa geçtiğini göstermektedir.

Tang Hanedanlığı’nın (618-907) hüküm sürdüğü dönemde kozmopolitlik göz önüne alındığında, Sillalı ve Arabistanlı tüccarların Sillabang transit ticaretiyle uğraştıkları varsayılabilir. Silla ile Çin liman şehirleri arasındaki ticaret yolları, mevsimsel olarak değişen muson rüzgarlarına göre tercih belirleniyordu. Örneğin yazın deniz akıntısı kuzeye doğru ticaret yollarını kullanmayı elverişli kılarken, kışın durum tersine dönüyordu. Song Hanedanlığı’nda (960-1279) Çin İmparatoru’nun bir elçisinin anlattıkları, doğanın yardımı olmadan yolculuğun hiçbir şekilde güvenli olmadığını göstermektedir. Bu nedenle iyi yerel rehberler de büyük talep görüyordu. Doğu Çin Denizi’nde, Fujian’dan Zhejiang üzerinden Yangzi Haliçi’ne uzanan deniz yolu yoğun şekilde kullanıldı.

O dönemde küresel deniz aşırı ticaretin ne kadar yoğun olduğu göz önüne alındığında, İslam ülkeleri ile Silla arasındaki temas olasılığı artmaktadır. Tang İmparatorluğu zamanında -özellikle 8. yüzyıldan beri- gelişen kıtalar arası ticaret faaliyetleri, Silla’dan Koreli bir Budist keşişin yazdığı seyahatnamede belirtilmektedir. Hyecho (慧超) Hindistan’a hac ziyaretinde bulunan birçok keşişten biriydi. 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar giderek artan bir şekilde çok sayıda Çinli keşiş, Orta Asya İpek

²² Samguksagi (三國史記) cilt. 33, 雜志2, 屋舍: 床小飾玳瑁沈香.

²³ Ptak, *Die maritime Seidenstrasse*, 319.

²⁴ An-Lushan ayaklanması (755-763) ve Huang Chao ayaklanması (876-883) sırasında meydana gelen yabancı ölümlerin sayısı yine İslam ve Çin arasındaki yakın ilişkinin kanıtını oluşturmaktadır. Ancak, An-Lushan ayaklanmasından sonra, ülkedeki durumdan yabancılar sorumlu tutuldu. 800 yılı civarında, ülkede bir tür entelektüel, geleneksel düşünceye dönüş yaşandı ve bu basit milliyetçilik olarak basit terimlerle ifade edildi. Suçlama, saf ve sade Çin kültürünün Budizm ve yabancı etkiler tarafından yozlaştırıldığı ve zayıflatıldığı yönündeydi. 836’da “renkli insanlarla” (Soğdlular, İranlılar, Araplar, Hintliler) muhatap olmak, 843’te onların dinleri yasaklandı ve yabancılar da Çinliler gibi giyinmeleri emredildi. 760 yılında birkaç bin, 879 yılında Kanton’da 120.000 olmak üzere, şehirlerdeki ayaklanmalarda birçok yabancı öldürüldü.

²⁵ Shoku Nihon koki (續日本後紀), Bd. 15, 承和12年(845).

Yolu ve Deniz İpek Yolu üzerinden Hindistan'daki Budizm'in kutsal bölgelerini ziyaret etmiştir. Hyecho geri döndükten sonra, Wang Ocheonchukguk Jeon (往五天竺國傳) adlı bir rapor yazdı.²⁶

Bu anlatıma göre, 19 yaşındaki Hyecho 723 yılında Guangzhou'dan Hindistan'a gemi ile seyahat etmiştir. Gemi yolculuğunun Güney Asya ülkelerinin kıyı şeridi boyunca yapıldığı, Hyecho'nun Malakka Boğazı'ndan geçtiği ve Kalküta çevresinde karaya çıktığı düşünülmektedir. Büyük olasılıkla, Hindistan dışındaki en büyük Budist ülke olan Sumatra'daki Srivijaya'da mola verdi. Hindistan'da dört yıl süren (723-727/8) bir keşif gezisinin ardından, İpek Yolu üzerinden (Pamir Dağlarından) Tang Hanedanlığının başkenti Chang'an'a (bugünkü Xi'an) döndü. Kuzeybatı Hindistan ve Orta Asya'ya gerçekleştirdiği yolculuk, İslam'ın yükseliş dönemine denk gelmiştir.

Srivijaya Krallığı, ilk olarak Srivijaya'ya bir gemi ile hac yolculuğuna çıkan I-Tsing (義淨)²⁷ adlı bir Budist bilgin tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu kişi 671 yılında Guangzhou'da bir Pers ticaret gemisine binerek Annam üzerinden gerçekleştirdiği 20 günlük yolculuktan sonra, o zamanlar Srivijaya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Sumatra kıyılarına ulaşmıştır. O aynı zamanda Hindistan'ın kuzeyindeki bir Budist öğretim merkezine de yolculuk yapıyordu. Çin ticaret filoları o dönemde nadiren uzun deniz seferleri yaptığından, Sumatra uzun bir süre Çin için önemli bir ticaret ortağıydı. Kendilerini Tang Hanedanlığı yöneticilerine vassal olarak sunan krallığın yöneticileri, Çin ile ticareti tekelleştirmeye ve Palembang'ı önemli bir ticaret merkezi haline getirmeye çalışmışlardır. 695 yılına gelindiğinde Kral Jaya Nasa yönetimindeki Srivijaya Krallığı, bölgenin tüm limanlarını kontrol etti ve böylelikle Malakka Boğazı'nın tüm kontrolünü ele geçirdi. Hyecho ve I-Tsing'in yolculukları, Guangzhou- Srivijaya- Malakka- Hindistan ticaret rotasının bir deniz güzergâhı olarak kullanılan birçok örnekten biri olmuştur. Jang Bo-go'dan bu yana Silla ile Güney Çin'in liman şehirleri arasında bağlantılar bulunduğu dair kanıtlar, Kore'nin gelişmekte olan Dünya sisteminde hermetik olarak kapalı bir "sabah sakinliği ülkesi" olduğu söylemini geçersiz kılmaktadır. Ticaret sınır tanımıyor, o zaman olduğu gibi bugün de geçerli siyasi koşullara bağlı olarak gelişmiştir.

3. Doğrudan İslam Dünyası ile Kurulan Ticari İlişkiler (1024, 1025 ve 1040)

Bu noktada, 11. yüzyılın ilk yarısındaki olaylara geri dönelim. 11. yüzyılın başlarında Kore'ye kadar uzanan kendi geniş ticaret ağını yöneten Müslümanlar için bir yandan genel siyasi durum, diğer yandan Song Hanedanı ve Goryeos gibi Asya ülkelerinin refahı iyi bir başlangıç noktası oluşturuyordu: Doğu Asya, 10. yüzyıldan beri hızlı bir siyasi değişim geçirmiştir. Song hanedanı kurulduğu sırada (960), Kuzey Çin'in büyük bir kısmı halihazırda zaten Khitan ve Liao Hanedanlığı'nın kontrolü altındaydı ve bu hanedanlar, toprak taleplerini birkaç askeri zaferle (979, 986) ve 1004'teki Shanyuan Barışı ile güçlendirmişlerdir. Bu anlaşmada Song, yıllık haraç olarak gümüş ve ipek ödemeyi taahhüt etmiştir.²⁸ Kuzey Çin'deki bu siyasi istikrarsızlık nedeniyle, Song ve Goryeo arasındaki diplomatik ve ticari ilişkiler büyük ölçüde deniz yollarına bağlı olmuştur.

Goryeo, hem Çin'in Kuzey Song (960-1127) hem de daha kuzeyde, bugünkü Mançurya'da bulunan Liao'nun Khitan İmparatorluğu (937-1125) ile temaslarını sürdürdü. Daha sonra Jurchen'lar, önce Liao'yu ve daha sonra Song'u devirip Çin'in kuzeyinde Jin Hanedanlığını kurduklarında, Goryeo hanedanı da yeni güçlü komşusu ile diplomatik ilişkiler kurdu.

Uluslararası siyasi durumdaki değişiklikler nedeniyle Song ve Goryeo arasındaki diplomatik ilişkiler zaman zaman engellenmiştir,²⁹ ancak deniz yolları üzerinden ekonomik ve kültürel bağlantı kesintiye uğramamıştır. Öte yandan, resmi ticaretin durmasıyla birlikte günlük yaşam için ihtiyaç duyulan mallara olan talep daha da artmıştır. Bohai üzerinden kuzey deniz yolu ve Sandong üzerinden doğrudan rota artık bir seçenek olmadığı için, siyasi etkileşim Song Hanedanlığı ve Goryeo arasındaki

²⁶ Wang Ocheonchukguk Jeon'un bir kısmı, 1908 yılında Fransız şarkiyatçı Paul Pelliot tarafından Dunhuang Budist Manastırı'nın 17. mağarasında keşfedildi. Alman sinolog Walter Fuchs Almanca bir çevirisini yaptı (Walter Fuchs, *Huei-ch'ao's Pilgerreise durch Nordwest-Indien und Zentral-Asien um 726* (Berlin: De Gruyter, 1938)).

²⁷ Gelecek nesiller, antik Srivijaya İmparatorluğu hakkındaki bilgileri seyahatnamelerine borçludur. En ünlü eserleri arasında Nanhai jigui neifa chuan (南海寄歸內法傳) ve Datang xiyu qifua gaoseng chuan (大唐西域求法高僧傳) bulunmaktadır.

²⁸ Askeri gücün artmasına rağmen Song'un Kaifeng'deki dış politikası, Liao hanedanının Khitan imparatorluğuna karşı pek başarılı olamadı; savaşlardaki ağır kayıplar nedeniyle ilk başarılarından sonra, 1004'te aşağılanmaya eşdeğer olan Shanyuan Barışı ile sonuçlandı. Bununla birlikte anlaşma, Liao Khitan İmparatorluğu'nun siyasi açıdan daha üstün bir devlet olarak tanınması pahasına yüz yıllık bir barış sağladı. Ayrıca yıllık 2,84 ton gümüş ve 200.000 balya İpek haraç ödenmesi gerekiyordu. Kendi ikincil statüsünü onaylaması dış politika üzerinde ağır bir yük getirdi, haraç ödemeleri sonunda devlet hazinesini tamamen boşalttı, ekonomi ve ticareti felç etti.

²⁹ Örneğin, 1071'e kadar olan dönemde iki imparatorluk arasında resmi diplomatik ilişkiler yoktu.

deniz ticaretini destekleme eğilimindeydi. Buna bağlı olarak deniz trafiği, güney deniz güzergâhında yoğunlaşmıştır.

Bu amaçla, denizcilikteki teknik gelişmeler uluslararası denizciliği mümkün kılmıştır. Pusulanın ve yeni navigasyon aletlerinin yaygınlaşması da bu döneme tesadüf etmektedir. Ayrıca Goryeo'nun ekonomi politikası, Kore'nin zaten geleneksel olarak var olan deniz yöneliminin bir devamı olmuştur. Önemli bir ticaret merkezi olan Gaeseong'dan gelen Wang Kon (918–943), bugünkü Kore'ye adını veren Goryeo Krallığı'nın hükümdarı olmak için isyan etmiştir. Deniz ticaretiyle zenginleşen soyluların desteğiyle iktidarı ele geçiren Wang Kon, Kore Yarımadası'nın tamamını bir kez daha tek bir devlette birleştirmeyi başarmıştır. Güç tabanını büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların oluşturduğu Goryeo Hanedanlığı (936-1392) ticareti teşvik etmiştir. Böylece, Gaeseong'dan çok da uzak olmayan liman kenti Byeokrando, bir Doğu Asya ticaret merkezi haline geldi ve burada uluslararası ticaret gelişti. Goryeo önemli bir deniz ticareti ülkesi haline geldi.

1123 yılında Çin elçisi olarak Kore'ye gelen Seo Keung Sunhwabingsa Koreadokyung (宣和奉使高麗圖經 Goryeo'nun doğal bir tasviri) adlı kitabında, 28 Mayıs'ta Mingzhou'dan başlayan yolculuğunu ve 3 Haziran'da Kore anakarasından yaklaşık 145 km uzaklıktaki Heuksando adlı bir adaya varışını anlatmaktadır. Bu rapor, uygun muson koşullarında Mingzhou'dan Heuksan adasına yolculuğun 4 ila 5 gün sürdüğü yönündeki Xu Zi Zhi Tong Jian Chang Bia'nın (續資治通鑒長編)³⁰ ve Goryeo Song shi Chronicle'm (宋史 高麗傳) haberleriyle uyumludur. Dolayısıyla bu deniz yolculuğu, Heusando'dan Gunsan'a, Seo Keung'a göre 9 gün sürecek olan Ryesong Nehri'ne kadar olan yolculuktan daha kısadır.

Bu noktada Arap ticaret kafilelerinin Kore'ye nereden ulaştığı sorusunu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Büyük ihtimalle Çin'den Kore'ye giden yolu kullandılar. Müslüman tüccarların Çin'de mi ikamet ettikleri yoksa Çin üzerinden Arabistan'dan Kore'ye mi seyahat ettikleri sorusuna, kaynakların elverişsizliği nedeniyle cevap vermek kolay değildir.

Tarihi gerçeklere mümkün olduğunca yaklaşmak için Çin'deki Müslümanların durumu daha da detaylı incelenmelidir. İslam'ın Çin'e tam olarak ne zaman geldiği şu ana kadar hala tartışma konusudur. Bununla birlikte, İslam'ın Çin'deki varlığının ilk aşaması Tang ve Song Hanedanlıkları zamanında gelişmiştir. Bu etkileşim öncelikle ticari alanda gelişmiştir. Tang Hanedanlığı döneminde Çin ile İslam ülkeleri arasındaki ticaret gelişmiştir. Sonuç olarak, çok sayıda Arap ve İranlı tüccar Çin'e akın etmiştir. Onlar o zamanlar “Fanke” (番客, yabancı misafirler) olarak adlandırıldılar. Bazıları Çin'e yerleşti ve bir daha memleketlerine geri dönmedi. Ancak bu insanlar, dini inançlarının ve yaşam biçimlerinin çoğunu muhafaza edebildiler.

Song Hanedanlığı döneminde, Çin'e tüccar olarak gelen ve daha sonra ülkede kalan Müslümanların sayısı giderek artmıştır. Guangzhou, Kuanzhou, Fuzhou, Mingzhou ve Hangzhou Arap tüccarların ikametgâhı haline gelmiştir. Bu kimseler nesiller boyunca, o zamanlar “Yerli Fanke” olarak adlandırıldıkları Çin'de yaşadılar. Bu Müslümanlar, başkentte olduğu kadar, Çin'in kıyı bölgelerinde ve diğer bazı büyük şehirlerinde de yoğunlaşmışlardır. Yabancıların kaldığı mahalleye “Fanfang” (蕃坊) deniyordu, burada nispeten çok sayıda cami inşa edilmiştir. “Fanzhang” (蕃長)³¹ olarak da adlandırılan “Fanfang” liderleri, yerel yönetimlerce “Fanke” sınıfından atanırlardı. Onlar dini meselelerden sorumluydular ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek zorundaydılar. Ayrıca, yerel yönetimler tarafından Çin'e daha fazla yabancı tüccar çekmek için görevlendirildiler.

Çin dış ilişkileri tarihi alanında uzman olan Bai Shouyi'ye (白壽彝) göre, Song Hanedanlığı'nın kuruluşundan (968) 1168 yılına kadar olan süreçte halifeler tarafından Çin'e 49 defa elçi gönderilmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin belirgin yükselişinin ardından, tüccarları korumak ve ticareti güvence altına almak için önlemler şeklinde olaylar çok olmalıydı. Arap nüfusunun büyümesi, Quanzhou, Guangzhou, Yangzhou'da toplam 6-7 caminin inşa edilmesine yol açmıştır. Ayrıca, Sirafi

³⁰ Xu Zi Zhi Tong Jian Chang Bian (續資治通鑒長編) cilt. 339 (1083 yılı).

³¹ En ünlü Fanzhang muhtemelen Amman'dan gelen Xin Ya-tuo-lu (辛押陀羅)'dur. Song shi ve Dong po quan ji (東坡全集)'a göre baharat ticaretini uluslararası alanda başarılı bir şekilde genişleterek zenginleşti. 1072 yılında Amman'a elçi olarak atandı: 宋史 Song-shi cilt. 490: 熙寧中, 其使辛押陀羅乞統察蕃長司公事, 詔廣州裁度。又進錢銀助修廣州城, 不許。六年, 都蕃首保順郎將蒲陀婆離慈表令男麻勿奉貢物, 乞以自代, 而求為將軍, 詔但授麻勿郎將。其國部屬各異名, 故有勿巡, 有陀婆離, 有俞盧和地, 有麻囉跋等國, 然皆冠以大食。勿巡所貢, 又有龍腦、兜羅錦、球錦袂、蕃花簪陀婆有金飾壽帶、連環臂鉤、數珠之屬; 東坡全集 Dong po quart ji Bd. 107: 辛押陀羅歸德將軍).

adlı bir tüccar, Quanzhou'daki Müslümanlar adına bir mezarlık inşa etmek için para bağışında bulunmuştur.

Song döneminde, özellikle Fujian bölgesindeki Quanzhou, uluslararası ticaretten yararlanmıştı.³² Ancak burada bizi ilgilendiren husus, Quanzhou'nun Goryeo ile Güneydoğu Asya ve dolayısıyla İslam toprakları arasında bir bağlantı haline gelmesidir. Kore ve Çin kaynakları, 1015 ile 1090 yılları arasındaki dönemde Quanzhou'dan gelen tüccarların Goryeo'yu 19 kez ziyaret ettiğini ve sayılarının yaklaşık 1000 olduğunu bildirmektedir.³³ Hatta bir keresinde 150 kişilik bir ticaret grubu bile bir araya gelmiştir. Quanzhou ve Goryeo arasındaki ekonomik bağlar, Yuan Hanedanlığı döneminde de devam etmiştir.

Böylece Güneydoğu Asya bölgesinden ve İslam bölgelerinden gelen lüks mallar ve değerli eşyalar, kuzeye doğru Gaeseong'a kadar akıyordu. Yabancı mallar ağırlıklı olarak Tonking Körfezi'ne³⁴ teslim edilmiş ve oradan da aşağı Yangzi Vadisi'ndeki limanlara ve ayrıca Hangzhou'ya ulaşmıştır.

Güney rotası yazılı kaynaklarda defalarca zikredilmiştir. Hem yukarıda tartışılan Doğu Asya'daki politik olarak istikrarsız durum hem de Fujian bölgesinin uluslararası bir merkez olarak önemi, deniz yollarının yoğun bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur. Quanzhou ile deniz ticareti de kültürel etkileşimi teşvik etmeye devam etmiştir: Böylelikle Avatamsaka Sutra (夾註華嚴經) Goryeo'da Seo Jin Yoon (徐戡運) tarafından basılıp yayınlanmıştır. Beş Hanedanlık döneminde yazılan Jodang jip (祖堂集) Goryeo'da da biliniyordu. Quanzhou'da hala Silla ve Goryeo ile temaslara dayanan tapınaklar ve köyler bugün de varlığını sürdürmekte, sebze ve meyve isimleri de bu temaların izlerini taşımaktadır.

Tersine, hem Goryeo tüccarlarının, satıcılarının ve gemilerinin Song Hanedanlığı kaynaklarında sıkça bahsedilmesi hem de Quanzhou Deniz Gümrük Ofisi'ndeki Goryeo Fanfang liderlerinin önemi, her iki tarafın da birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle söylenenler, 1024, 1025 ve 1040 yıllarına ait kaynaklarda adı geçen Arapların, Quanzhou'dan Goryeo'ya doğru yola çıkmış olabileceklerini düşündürmektedir.

Goryeo'ya tüccar olarak gelen yabancı tüccarlar, önce Kraliyet Sarayını ziyaret ederek, ticari girişimlerde bulunmak için resmi izin karşılığında krala bir dizi değerli ticari mal sunmak zorunda kalmışlardır. Onlar da karşılığında mal aldılar, ancak bunlar kaynaklarda ismen kraliyet hediyeleri olarak adlandırılmaktadır.³⁵ Kendilerine verilen hediyeleri aldıktan sonra, elçilik heyetinin kendi başına sınırlı miktarda mal ile ticaret yapmasına izin verilmiştir. Bu hediye alışverişi, Goryeo'nun dış ve ekonomik politikalarına uygundu. Bir tür haraç ticareti oluşturdu ve bu da Çin haraç sistemi modeline göre geliştirildi. Amaçları, Çin'in etkisi karşısında kendi dış politika bağımsızlığını korumak ve belgelemektir.

Buna rağmen, bu eşitsiz sistem birçok güç tarafından kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Bunun basit nedeni, bu sisteme dahil olan tüm aktörlerin aynı zamanda bundan faydalanmış olmasıydı. Kraliyet hediyeleri karşılığında haraç alışverişi, sonrasında serbest ticaretten kâr elde etme olasılığı kadar ön plana çıkmış gibi görünmemektedir.

1024, 1025 ve 1040 tarihli kaynakların dışında, Müslüman tüccarların Goryeo İmparatorluğu'na gelişine dair hiçbir yazılı kaynak bulunmamıştır. Ancak bu, Kore Yarımadası ile İslam devletleri arasındaki ticaretin kesintiye uğradığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Kore

³² Bk. Angela Schottenhammer, *Das songzeitliche Quanzhou im Spannungsfeld zwischen Zentralregierung und maritimem Handel: unerwartete Konsequenzen des zentralstaatlichen Zugriffs auf den Reichtum einer Küstenregion* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002); Angela Schottenhammer (ed.), *The emporium of the world: Maritime Quanzhou, 1000-1400* (Leiden: Brill, 2000).

³³ Song'dan gelen tüccarların sayısı ile ilgili olarak birkaç açıklama yapılması gerekmektedir: Öncelikle devlet tarafından yayınlanan yazılı kaynaklarda tüm ticari işlemlerden bahsedilmemektedir. Bu gerçek, dönemin mektuplarının incelenmesiyle doğrulanmaktadır ve bu mektuplarda bahsedilenlerin dışında başka bağlantıların da bulunduğu dair kanıtlar bulunmaktadır. İkinci olarak, Sung-Jong'un (981-997) hükümdarlığından itibaren, hükümetin yerel tüccarların tüm özel ticaretini yasaklamasının ardından uluslararası ticaret daha da yabancı tüccarların eline geçti. Bu, yerel soyluların özel ticaret yoluyla servet biriktirmesini önlemek için tasarlanmış bir ticaret politikası ile uyumluydu (Lee Jin-Han, "Rethinking on the Trading Activities of Merchants from Sung in Goryeo Dynast", *The Korean History Education* (2007), 49-82). Bu nedenlerle ithalat ve ihracat tamamen yabancı gemilerin eline geçti.

³⁴ Song-shi (宋史) cilt. 487, 246, 3; Seo Keung'un *Sunhwabingsa Koreadokyung* (徐棘, 宣和奉使高麗圖經) cilt. 34-39, 海道 1-6.

³⁵ Örneğin: 朔 宋泉州商都綱林等五十五人 來獻土物 (Goryeosa cilt. 5 Ağustos 1033); 宋商陳諒等六十七人 獻土物 (Goryeosa cilt. 6 Temmuz 1036).

kaynaklarında tüm ticari görüşmelerden bahsedilmemektedir. Aslında Müslümanların Uzak Doğu'ya doğru daha da ilerlemeye cesaret ettikleri güçlü bir biçimde varsayılabilir. Bu nedenle, Hint Okyanusu ile Uzak Doğu arasındaki bölgelerde küresel çapta bir ticaretin Kolomb'un seyahatinden önce zaten var olması oldukça mümkündür. Bu, aşağıdaki ürünlerin geniş dağılımı ile desteklenmektedir:

843 yasası, özellikle “(玳瑁 şahin gagalı kaplumbağa, eretmochelys imbricate)” lüks malların ithalatını yasakladı. Bu hayvanların kabuklarının boynuz plakaları, sanat ve zanaat ürünleri ve mücevherat için imrenilen ham maddenin en değerli formunu temsil etmektedir. Kaplumbağa kabuğu ithalatının yasaklanması, oldukça yüksek bir talep olduğunu göstermektedir. Kaplumbağa kabuğu, Goryeo döneminde parlak siyah üzerine kakma sanatının şaheserleri olan lake eşyaların yapımı için yaygın olarak ithal edilmiştir. Goryeo Hanedanlığı'nın deniz kabuğu ve kaplumbağa kabuğu ile süslenmiş lake ürünleri, Song ve Liao gibi komşu ülkelere haraç olarak gönderilen mallar arasındaydı ve bu da Goryeo lake sanatının yüksek seviyesini kanıtlamaktadır. Aslında, Birleşik Silla'dan bu yana, Kore lake sanatı yüksek bir seviyeye ulaşmıştı, bu nedenle kaplumbağa kabuğu önemli bir ithalat kalemiydi. Gerçek Caretta kaplumbağaları Hindistan alt kıtasına özgü olduğundan, en azından Müslüman tüccarlar tarafından Kore'ye getirilmiş olma ihtimalleri vardır. Diğer bir olasılık ise, Song ve Goryeo hanedanları arasındaki deniz ticaretini giderek daha fazla tekelleştirmeye çalışan Çinli transit tüccarların, uzak ülkelerden gelen mal akışından sorumlu olmalarıdır.

Müslümanların transit tüccar olarak yanlarında getirdikleri bir diğer yabancı mal da zencefil köküydü. Bir rivayete göre, zencefil Goryeo İmparatorluğu'nda son derece kaliteli bir bitki olarak kabul edildi: Goryeosa, 1018 yılında Kral Hyeon-Jong'un savaşlarda ölen askerlerin ailelerine değerli Yong Bong (龍鳳) çayının yanı sıra kürk ve zencefil verdiği hikâyeyi anlatmaktadır. Bu referans aslında Kore kaynaklarında zencefilden söz edilen ilk kaynağı oluşturmaktadır. Bir anti-enflamatuar, bulantı ve kusma önleyici ilaç olarak zencefil, o zamanlar çok popülerdi ve aranılıyordu.

Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya özgü olan bu baharat, Müslüman tüccarların ticaret listelerinde yer aldı. Bununla birlikte, Çinlilerin onu Kore'ye ithal etmesi de mümkündür. Çünkü zencefil o zamanlar Çin'de de zaten yetiştiriliyordu. Ancak yukarıda bahsedilen 1018 tarihli kayıt ile İslam'ın Kore ile ilk ticari karşılaşmasının zamanlaması hemen hemen aynıdır. Sadece tesadüf mü?

Kısa bir süre sonra, yani 14. yüzyılda zencefil, Venediklilerin en önemli ticaret ürünlerinden biri haline geldi. 13. yüzyılın ikinci yarısında Moğolların istilası ile birçok Müslüman Kore'ye gelmiş ve oraya yerleşmiştir. Bazıları başarılı tüccarlar olurken, bazıları da siyasi danışman olarak çalışmıştır. Goryeo'nun başkentinde bir dizi cami inşa edilmiştir. Ancak, Kore'deki İslam'ın daha sonraki tarihi artık bu çalışmanın kapsamına girmemektedir.

SONUÇ

İkinci bin yılın başında, Deniz İpek Yolu, doğu yolunun Japonya, Kore'ye ve batıya doğru ek Afrika uzantılarının entegrasyonu ile genişlemiştir. Altın ve metaller, inciler ve mücevherler, cam ve seramikten yapılmış nesnelere yanı sıra ipek, ahşap ve baharatlar da deniz yoluyla taşınıyordu. Fildişi, gümüş ve kırmızı mercan Çin'e; tütsü ve mür, Arap Yarımadası'nın güneyinden Mısır ve Anadolu'ya ithal edilmiştir; Hindistan'dan pamuklu ürünler Umman Denizi ve Bengal Körfezi üzerinden sevk edilmiştir.

Asya'daki Moğol egemenliğinden önce bile, Müslüman transit tüccarlar Uzak Doğu'da geniş ticaret ağlarını sürdürmüşlerdir. Özellikle Abbasiler döneminde, faaliyetlerinin bir parçası olarak Uzak Doğu'dan Doğu Afrika kıyılarına kadar geniş ticaret bağlantıları geliştirmişlerdir. Bu küresel ekonomik koşullar altında, Müslüman ülkeler ile Kore Yarımadası arasında kaydedilen ilk ticari karşılaşma 1024 yılında gerçekleşmiştir.

Kore'nin 1024'ten önce Müslümanlarla sürekli ve doğrudan ticari temas kurduğuna dair yazılı kanıtlar bulmak zordur. Ancak denizler, ülkeyi küresel bir perspektiften Doğu Asya bağlamına yerleştiren “ayırıcı değil birleştirici unsurlar” olmuştur. 843 yasasında belirtilen ithal mallar ve Silla ile Tang arasındaki ekonomik ve kültürel düzeydeki yakın bağlar gibi pek çok kanıt, Kore ile İslam dünyası arasında 1024'ten önce de alışveriş yapıldığını, Kore'de değilse bile Çin'de transit ticaret yoluyla gerçekleştiğini düşündürmektedir.

11. yüzyılın ilk yarısında Müslüman tüccarların gelişi -öyle ya da böyle- Kore'nin İslam'la ilişkileri tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak tanımlanabilir. Doğu Asya'daki genel siyasi durumun yeniden yapılandırılması ve deniz ticareti için güney deniz rotasının tercih edilmesi, bunda önemli bir rol oynamıştır. Bu da Çin'in güneyindeki liman şehirlerinde faaliyet gösteren Müslümanlara, etki alanlarını

Doğu Asya'ya kadar genişletmek için ideal bir fırsat sunmuştur. İşte bu ortamda, Ta'sik'ten Müslüman tüccarlar Al-Raza, Hassan ve Raza, iki ortak arasında yeni bir ilişkiler dönemi başlatmak için Goryeo İmparatorluğu'na gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, (Kahire: yyy, 1923), I/230.
- Alî b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (Kahire: yyy, yty) 1/346 h. 155-156.
- Andre G. Frank, "Bronze age World system cycles", *Current Anthropology* 34 (1993), 383-430.
- Andre G. Frank, "The modern World System revisited. Rereading Braudel and Wallerstein", *Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change*, ed. Stephen K. Sanderson (California: Altamira Press, 1995), 206-228.
- Andre G. Frank, B. K. Gills (ed.), *The World System: Five Hundred Years oder Five Thousand?* (London, New York: Routledge, 1993).
- Angela Schottenhammer (ed.), *The emporium of the world: Maritime Quanzhou, 1000-1400* (Leiden: Brill, 2000).
- Angela Schottenhammer, *Das songzeitliche Quanzhou im Spannungsfeld zwischen Zentralregierung und maritimem Handel: unerwartete Konsequenzen des zentralstaatlichen Zugriffs auf den Reichtum einer Küstenregion* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002).
- Don Baker, "Islam Struggles for a Toehold in Korea", *Harvard Asia Quarterly* 10/1 (2006), 25-30.
- Dong po quan ji. Cilt. 107 Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 1987.
- Frederick John Teggart, *Rome and China: A Study of Correlations in Historical Events* (Berkeley: University of California Press, 1939).
- Goryeosa cilt. 4, Temmuz 1028; cilt. 5, Eylül 1033; cilt. 6, Temmuz 1036. Seoul: Dong-A University Classics Research Institute, 1971.
- Hee-Soo Lee, "Early Korea-Arabic maritime relations based on Muslim sources", *Korea Journal* 31/2 (1991), 21-32.
- Immanuel Wallerstein, *The Modern World System I-II-III* (New York: Academic Press, 1974,1980, 1989).
- Jane Schneider, "Was There a Precapitalist World-System?", *Peasant Studies* 6/1 (1977) 20-29.
- Janet Abu-Lughod, "Das Weltsystem im dreizehnten Jahrhundert: Sackgasse oder Wegweiser?", *Vom Mittelmeer zum Atlantik. Die mittelalterlichen Anfänge der europäischen Expansion*, ed. Peter Feldbauer (Wien-München, R. Oldenbourg Verlag, 2001), 11-35.
- Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350* (New York: Oxford University Press, 1989), 34.
- K. N. Chaudhuri, *Asian Before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- K. N. Chaudhuri, *Trade and Civilisation in the Indian Ocean* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
- Lee Hee Soo, "Islam in Korea. Its History and Present Situation", *Journal of The Korean Association of The Islamic Studies* 4/1(1994), 59-82, burada 61.

- Lee Jin-Han, “Rethinking on the Trading Activities of Merchants from Sung in Goryeo Dynast”, *The Korean History Education* (2007), 49-82.
- M. J. de Goeje (ed.), *Bibliotheca Geographorum Arabicorum pars. 6* (Lugdini-Batavorum, 1967), S. 70.
- Marshall G. S. Hodgson, “The Interrelations of Societies in History”, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History*, ed. Edmund Burke (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
- Min Su Han, Jin Ju Hwang, Whan Suk Moon, “A study on the production techniques of ancient gilding (Focus on the mercury amalgam gilding)”, *Conservation Studies* 23 (2002), 113-129.
- Raphael Israeli, *Muslims in China* (London, Curzon Press, 1980).
- Roderich Ptak, *Die maritime Seidenstrasse. Küstenräume, Seefahrt und Handel in vorkolonialer Zeit* (München: C. H. Beck Verlag, 2007) 323.
- Samguksagi cilt. 33 Seoul: Hangilsa, 1998.
- Seong Min Hong, “Commercial Relations between Korea and the Middle East in the Medieval Ages”, *Korean Journal of the Middle East Studies* 22 (2002),165-186.
- Shoku Nihon Kōki, cilt. 15. Tokyo: Yoshikawa Kōbunkan, 1981.
- Song-shi cilt. 490; 487. Beijing: Zhonghua Shuju, 1985.
- Sunhwabingsa Koreadokyung cilt. 34-39. Taipei: Yiwen Yinshuguan, 1966.
- Şeyhürabve ed-Dimaşkî, Nuhbetü’ d-dehr fî acâ’ibi’l-ber ve’l-bahr, *Cosmographie de Chems ed-din abou Abdallah Mohammed ed Dimachqui*, ed. M.A.F. Mehren (St. Petersbourg, Académie impériale des sciences, 1866), 131.
- Walter Fuchs, *Huei-ch’ao’s Pilgerreise durch Nordwest-Indien und Zentral-Asien um 726* (Berlin: De Gruyter, 1938).
- Xu Zi Zhi Tong Jian Chang Bian, cilt. 339, (1083) Beijing: Zhonghua Shuju, 2004.

Çelik, Mehmet Yusüf, Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516), Kömen Yayınları, I. Baskı, Konya 2021

Çelik, Mehmet Yusüf, Antakya during the Mamluk Period (1268-1516), Kömen Yayınları, I. Baskı, Konya 2021

Berna DÖNMEZ

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doktora Öğrencisi Berna DÖNMEZ

Ege Üniversitesi <https://ror.org/02eaafc18>

Türk Dünyası Araştırmaları Enstitü, Türk Tarihi
Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ORCID: [0000-0001-9111-8757](https://orcid.org/0000-0001-9111-8757)

e-mail: belma.ege16@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.08.2023

Kabul/Accepted: 13.11.2023

Atf: Dönmez, Berna, “Mehmet Yusüf Çelik, Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)”, (Kitap İnceleme), *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2023): 289-294.

Citation: Dönmez, Berna, “Mehmet Yusüf Çelik, Antakya during the Mamluk Period (1268-1516)”, (Book Review), *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (December 2023): 289-294.

Lisans/License:

Yayın Tarihi	26 Haziran 2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 June 2024
Reviewers	Single Anonymized - A Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

GİRİŞ

Medeniyetler şehri olarak anılan Hatay ilinin merkezi Antakya, antik çağdan bu yana yüzyıllar boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kadim şehir aynı zamanda Hristiyanlığın önemli merkezlerinden bir tanesidir. St. Pierre Kilisesi'nin, Hz. İsa'nın on iki havarisinden biri olan Aziz Petrus'un ilk vaaz verdiği yer olduğuna ve mağarada cemaatin ilk kez "Hristiyan" adını aldığına inanılmaktadır. Bu nedenle St. Pierre Kilisesi Hristiyanlığın ilk kilisesi olarak bilinmektedir. Antakya, stratejik konumu sebebiyle de Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra Orta Doğu ve Yakın Doğu'da kurulan devletlerin birçoğunun ele geçirmek için mücadele ettikleri bir şehir olmuştur. Öyle ki, Mısır'da hüküm süren Fâtımî Devleti'nin (909-1171) kumandanı Mencütekin et-Türki'nin kuşatması karşısında Halep'te bulunan Ebû'l-Fadâil Saîdüddeve ve naibi Lü'lü, Bizans imparatoruna gönderdikleri bir mektupta; "*Halep alındığı zaman Antakya'da alınmış olur ve ne zaman Antakya alınırsa İstanbul da alınır*" diyerek şehrin stratejik önemini vurgulamışlardır¹. Memlûkler için de Antakya'nın ele geçirilmesi, Mısır ve Şam bölgesindeki şehirlerin güvenliklerinin sağlanması ve kuzeyden gelecek saldırıların önlenmesi için önemliydi. Bu sebeple Memlûk ordusu Mayıs 1268'de Antakya şehrini fethederek Antakya Haçlı Prenskepliği'ne son vermiştir.

Türkiye'de Memlûk tarihi üzerine yapılan çalışmaların çoğunda Sultan Baybars'ın Antakya'yı fethi ele alınmıştır. Ancak Memlûkler döneminde Antakya'nın siyasi, iktisadi ve sosyal hayatına dair kapsamlı ve müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla Mehmet Yusuf Çelik'in doktora tezinden üretmiş olduğu "Memlûkler Döneminde Antakya 1268-1516" adlı çalışma bu alandaki boşluğu doldurmaktadır. Yazar halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Bilimsel çalışmaları ağırlıklı olarak Antakya tarihi üzerinedir. Bu çalışmada adı geçen kitabın tanıtımının yapılması amaçlanmıştır.

İncelenen kitap, 2020'de Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'ndaki "Memlûkler Döneminde Antakya 1268-1516" adlı doktora tezinin yeniden gözden geçirilerek basılmış halidir. Bu kitap; giriş ve sonuç hariç şu üç bölümden oluşmaktadır:

- 1) Bahri Memlûkler Döneminde Antakya'nın Siyasi Tarihi (1268-1382)
- 2) Burcî (Çerkez) Memlûkler Döneminde Antakya'nın Siyasi Tarihi (1382-1516)
- 3) İdarî, Fizikî, Sosyal ve Ekonomik Durum

Kitabın sonundaki ekler kısmında ise birkaçının çekimi yazara ait olan Antakya ve civarındaki bazı yapıların fotoğrafları yer almaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın kaleme alınma nedeni açıklanmıştır. Buna göre; Memlûkler dönemi Antakya'nın tarihini doğrudan ele alan herhangi bir yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmamıştır. Antakya'nın tarihi hakkında yapılan çalışmalarda Antakya'nın Memlûkler tarafından fethine kısaca değinilmiş ve fethin akabindeki süreç hakkında sınırlı bilgiler yer almıştır. Dolayısıyla Antakya'nın bu dönemine ait siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel tarihini ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Böylece özelde Memlûkler dönemi Antakya'nın tarihi ortaya koyularak genelde Memlûkler dönemi Türk tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlanacaktır.

Eserde, döneme ait Arapça kaynaklar başta olmak üzere Türkçe yayımlanmış ansiklopedi maddeleri, kitap, makale, seyahatname, dergi ve tez çalışmaları, dilimize çevrilmiş eserler; Arapça yayımlanmış kitap, makale, seyahatname, dergi ve tez çalışmaları ile batı dillerinde konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir. Yazar, kaynakların çok olmasına rağmen şehrin sosyo-ekonomik tarihi hakkındaki bilgilerin az olduğunu belirtmektedir. Memlûk tarihçileri siyasi olayları anlatırken kısmen de olsa şehrin sosyo-ekonomik tarihine dair bilgiler kaydetmişlerdir. Bu nedenle

¹ Mehmet Yusuf Çelik, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, Kömen Yayınları, I. Baskı, Konya 2021, s. 93.

çalışma konusunun bu kısmı temin edilen vakfiyelerdeki kayıtlar ile şehri bu dönemde ziyaret eden seyyahların veya şehre uğrayan müelliflerin anlatıları doğrultusunda tamamlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bölgede yapmış olduğu sayımları içeren tahrir defterleri ile bu defterleri ele alan çeşitli eserlerden de faydalanılmıştır.

Yazar giriş bölümünde çalışmanın amaç ve önemini belirttikten sonra başvurduğu ana kaynakların belli başlı olanlarının tasnifine yer vermiştir. Muhyiddin b. Abdüzzâhir, İbn Şeddâd, İbnü'l-Muğayzel, Baybars el-Mansûrî ed-Devadâr, en-Nuveyrî, İbn Tagriberdi, ez-Zehebî ve el-Makrîzî gibi önemli Memlûk tarihçilerinin eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bunun akabinde Antakya şehrinin kısa tarihçesi yer almaktadır.

Kitabın Bölümleri

Birinci bölümde memlûk kelimesinin anlamı, Türklerin İslam ordusunda görev almaları, memlûk sistemi, Memlûk Devleti'nin kuruluş süreci, Bahrî Memlûk sultanlarının saltanatları ve onların Moğollar, Haçlılar ve Ermenilerle olan mücadeleleri ele alınmıştır. Sultan Baybars komutasındaki Memlûk ordusunun 18-19 Mayıs 1268'de Antakya ve ardından havalisini fethetmesi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Antakya'nın fethiyle ilgili olarak, Memlûk Devleti'nin bürokrat tarihçilerinden İbnü'l-Muğayzel'in bu konuda başta İbn Abdüzzâhir olmak üzere diğer Memlûk tarihçilerinden daha farklı bilgiler verdiği bildirilmektedir. Buna göre; şehrin idarecisi el-Bâlî Sir Con Dancerfil ile beraberinde 300 adamı, gecenin karanlığından faydalanarak sarkıttıkları iplerle surların üzerinden atlayıp kaçmışlar ve Meyâdûn Limanı'ndan gemilere binerek deniz yoluyla bu sırada Haçlıların elinde olan Lazkiye şehrine gitmişlerdir. Yazar, bu ifadelerle bakarak 13. yüzyılda Meyâdûn/Meydancık sahilinde küçük bir limanın olabileceği sonucuna varmıştır.

Yine birinci bölümde Antakya'nın fethinin sonuçları üzerinde durularak, İslam dünyasındaki yansımaları ve Haçlılar üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. "Baybars Sonrası Antakya'nın Siyasi Tarihi" adlı alt başlıkta şehrin daha ziyade Memlûklerin Çukurova Ermenileri üzerine düzenledikleri seferlerin ve Moğolların Suriye'ye yaptıkları saldırıların bir üssü olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Türkmenlerin yerleştirilmesiyle şehrin bir Türk yurdu haline getirildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda yazar, Memlûklerle birlikte Antakya'da günümüze kadar kesintisiz olarak devam eden "Türk siyasi hâkimiyeti-Türk yurdu" sürecinin başladığına dikkat çekmiştir².

Kitabın ikinci kısmında Burcî (Çerkez) Memlûkler (1382-1516) döneminde Antakya'nın siyasi tarihi ele alınmıştır. Öncelikle Çerkez kökenli memlûklerin orduya alınmalarından ve iktidarı ele geçirme sürecinden kısaca bahsedilmiştir. Sultan Berkuk döneminde Bahrî Memlûkler yerine Çerkez Memlûklerin önemli mevkilere getirilmesi Suriye'deki emirlerin isyanına sebep olmuştur. Antakya'nın da bu süreçte Suriye'deki emirlerin ve Türkmenlerin faaliyet alanı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde Sultan Berkuk'un iktidarı ve ondan sonra tahta çıkan sultanların dönemlerinde Antakya'nın siyasi tarihi incelenmiştir.

Bu bağlamda Berkuk döneminde Dulkadirli Türkmenleri ve Ramazanoğullarının faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Memlûklere tabi olarak kurulan, Maraş ve Elbistan'da hüküm süren Dulkadir Beyliği'nin (1337-1522) bir süre sonra itaatten çıktığı ve Antakya Türkmenlerinin bu mücadele esnasında Memlûklerin tarafında yer aldığı belirtilmiştir. Ramazanoğulları alt başlığında ise Adana, Tarsus, Sis, Misis ve Ayas civarında yerleşmiş olan bu beyliğin Sultan Berkuk döneminde Memlûklere itaat etmelerinden, ancak onun ardından isyan ettiklerinden ve Memlûk ordusunun Çukurova'daki Türkmenler üzerine düzenledikleri seferde Antakya'dan geçtiklerinden bahsedilmiştir. Sultan Ferec döneminde (1405-1412), Timur'un 1401'de Suriye'den çekilirken bölgede yağma ve talan yapan

² Yazar bu ifadeyle 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Antakya ve havalisinin önce İngilizlerin, daha sonra da Fransızların işgali altında kaldığı sürenin hariç tutulduğunu belirtmiştir. Bkz. A. g. e., s. 18, dipnot. 3.

Dulkadirilerle Köpeklü Türkmenlerini cezalandırmak için üzerlerine asker gönderdiği, 5000 kişilik bir kuvvetin ise Antakya civarına kadar gelip buradaki Türkmenleri ağır bir şekilde cezalandırıldıklarından bahsedilmektedir.

Bu bölümde Dulkadir Beyliği ile Ramazanoğullarının faaliyetlerinin Antakya üzerindeki etkisinin yanı sıra Antakya ve çevresinde ikamet eden Türkmenlerin faaliyetleri hakkında da alt başlıklar halinde bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen Türkmenler; Doğançoğulları, Özeroğulları ve Gündüzoğulları'dır. Bu üç Türkmen grubunun hem kendi aralarındaki hem de Memlûk yönetimi ile Suriye'deki emirlerle mücadeleleri ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun güneyiyle ilgilenmeye başlamasının bölgedeki yansımaları ele alınmıştır.

Buna ek olarak Antakya'ya gelen ve Memlûk Devleti'nin kuzey sınırını bizatihi denetleyen el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (1468-1496) dönemi de ayrı bir alt başlıkta ele alınmıştır. Onun hükümdarlığı, Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin iyice gerginleştiği ve Anadolu'daki Türkmen isyanlarının devam ettiği bir dönem olmuştur. Yazarın tespitlerine göre bu dönemde Antakya ve çevresindeki Türkmenlerin Memlûklere bağlılığı devam etmekle beraber; Antakya, Bagras ve Amik Ovası, Çukurova'ya sefere giden Memlûk ordusunun uğrak yeri olma özelliğini korumuştur. Memlûklerin yıkılmasıyla da şehir Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir.

Üçüncü bölümde ilk olarak Memlûk Devleti'nin idari taksimatı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu hususta Biladü's-Şam'a bağlı Dımaşk, Halep, Hama, Trablus, Safed ve Kerek naipliklerinden bahsedilip, Halep'e bağlı Antakya vilayetinin idaresi hususu hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda Memlûkler döneminde Antakya ve çevresinde görev yapan idarecilerin isimleri ve görev yılları tablo 3.1'de verilmiştir. Antakya'nın yanı sıra Bagras, Kusayr, Derbsâk naiplikleri hakkında da bilgiler mevcuttur.

Üzerinde ayrıntılı olarak durulan alt başlıklar; şehrin fiziki durumu, mahalleleri, köyleri, dini ve sosyal yapılarıdır. Bu dönemde şehri çevreleyen sur içerisinde mezarların, meraların ve gezecek yerlerin olduğu bildirilmektedir. Şehrin fiziki yapısıyla ilgili, Memlûk kaynaklarının yanı sıra İbn Battuta ve Bertrandon de la Broquière gibi seyyahların yazdıklarından da istifade edilmiştir. Yazar, söz konusu bilgilerden hareketle İbn Battuta'nın çelişkili olarak değerlendirdiği ifadelerinin aksine Sultan Baybars'ın surları yıktırmadığı, hala güzel ve sağlam oldukları sonucuna varmaktadır.

İncelenen Memlûk kaynaklarında Memlûkler döneminde Antakya'nın mahalleleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı, ancak Osmanlılar tarafından şehrin fethedilmesinden kısa bir süre sonra yapılan tahrirlerden yola çıkarak geriye doğru gidip şehrin bu yöndeki tarihini ortaya koymanın mümkün olacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda 1526'da yapılan tahrirden Antakya'da 21 mahallenin varlığı ve bu mahallelerin bazılarının günümüzdeki adları tespit edilmiştir. Memlûk sultanlarına ait vakfiye kayıtlarından da bazı köy ve mezra isimleri tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde Antakya'da yapılan ilk tahrir kayıtlarına göre 1526'da Antakya'ya bağlı 27 köy 82 mezra tespit edilmiş olup söz konusu köylerin listesi tablo 3.3'te verilmiştir.

"Dini ve Sosyal Yapılar" alt başlığında ise Antakya'da tespit edilen vakıflar, zaviyeler, cami ve mescitler, cezaevi, bimaristan (hastane) ve ticari mekânlar (çarşılar, dükkânlar, hanlar, hamamlar, değirmenler) hakkında bilgiler yer almaktadır. Memlûkler döneminde Antakya'da 35 vakıf tespit edilmiş olup bunların isimlerine tablo 3.4.'te yer verilmiştir.

14. yüzyılda Antakya'da 42 cami ve mescidin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yapıların isimleri tablo 3.5.'te verilmiştir. Antakya'nın sembol yapılarından Ulu Camii ve Habib-i Neccâr hakkında alt başlıklar halinde bilgiler verilmiştir. Buna göre; Habib-i Neccâr, ilk İslam fetihleriyle 638'de İslam hâkimiyetine giren Antakya'da inşa edilen yapıların ilki kabul edilmektedir. Haçlılar döneminde kiliseye çevrilmiştir. Şehir Baybars tarafından fethedildikten sonra bu kilise ve çevresindeki yapılar onarılmış ve camiye dönüştürülmüştür. Günümüzdeki Habib-i Neccâr Camii Osmanlı eseri olmakla birlikte medresenin üzerindeki kitabede Sultan Baybars'ın unvanı olan el-Melikü'z-Zâhir ifadesi yer

almaktadır. Ayrıca avlu taç kapısı ile minare arasında yer alan kitabede 1474 tarihi okunmaktadır. Yazar tarafından fotoğrafı çekilen bu kitabe ekler kısmında yer almaktadır. Ulu Camii de mimari özelliklerinden hareketle Memlûkler dönemine tarihlendirilmektedir. Minaredeki H. 670/1271 tarihini veren kitabe caminin Sultan Baybars döneminde inşa edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte Sultan Baybars'ın Haçlılardan aldığı yerlerde bir veya iki cami yaptırdığı bilinmektedir.

Antakya'nın ticari mekânları ekseriyetle çarşılardan oluşmaktadır. Burada bahsi geçen çarşılar şunlardır; tüccar çarşısı, kuyumcular çarşısı, kunduracılar çarşısı, pamukçular çarşısı, kasaplar çarşısı, hasırcılar çarşısı, marangozlar (neccârlar), baharatçılar (attarlar), demirciler ve yağcılar çarşısı. Antakya çarşısında 1358'de çeşitli ticari faaliyetlerin yapıldığı 9 adet han yapısının bulunduğu tespit edilmiş ve tablo 3.7'de bunların listesi verilmiştir. Memlûkler döneminde Antakya çarşısında yer alan dükkânlar hem ticari aktivitenin gerçekleştiği hem de çeşitli mesleklerin icra edildiği mekânlardır. Bunların bir kısmı Antakya'daki dini kurumlara vakfedilmiş bir kısmı da Antakya'da yaşayan şahıslara aittir. Varlığı tespit edilen bu dükkanların konumları, mülkiyetinin kime ait olduğu ve sayısına dair bilgiler tablo 3.8'de verilmiştir. Diğer ticari mekânlar arasında boyahane, debbağhane, değirmen, mezbahane ve ma'saralar zikredilmiştir. Ma'saralar zeytin, üzüm, susam gibi ürünlerin sıkıldığı yerlerdir. Antakya'da üçü surun dâhilinde, üçü de surun dışında olmak üzere altı ma'sara vardır. Bu bölümde yer alan bilgilerden hareketle Antakya'nın Memlûkler döneminde canlı bir ticari hayatının olduğu anlaşılmaktadır.

Memlûkler döneminde Antakya'da inşa edilen yapılar arasında hamamlar da bulunuyordu. Asi Nehri üzerinde inşa edilen nauralar³ vasıtasıyla nehirden su getirilerek hamamların su ihtiyacı karşılanmıştır. Memlûkler döneminde varlığı tespit edilen hamamlar şunlardır: Saka, Dâru'l-Berter, Cüнди ve Beyserî hamamıdır. Saka hamamı Memlûkler döneminde varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Hamamın içinde bir yatır vardır. Cüнди hamamı ise Baybars tarafından Antakya'nın fethinden hemen sonra yaptırılmış ve bu hamam için vakfiye kurulmuştur. Osmanlı tahrir kayıtlarından 1526'da yıllık elde edilen gelirin 4000 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Sinan Paşa Vakfı'na ait mülkler arasında İbnü'l-Cüнди adıyla kaydedilmiştir. Bu hamam günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Ticaretin yanı sıra Antakya'nın tarım ve hayvancılık faaliyetleri de incelenmiştir. Buna göre Antakya'nın bereketli topraklarının olduğu, çeşitli sebze ve meyve üretiminin yanı sıra zeytinciliğin, zeytinyağı, ipek böcekçiliği ve sabun üretiminin şehir ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Memlûkler döneminde Antakya'nın sosyal, iktisadî ve ticarî bakımdan gelişmiş Dımaşk, Halep gibi şehirlerin gölgesinde kaldığı belirtilmiştir.

Şehri ziyaret eden seyyahların vermiş oldukları bilgilerden hareketle Antakya'nın nüfusunun kalabalık ve ekseriyetinin Türkmenler olduğu tespit edilmiştir. Ancak depremlerin, salgın hastalıkların, bölgede yaşayan Türkmenler ile Memlûklerin mücadeleleri ve Suriye bölgesindeki Memlûk naipleri arasında yaşanan çatışmaların Antakya'nın nüfusunun azalmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bölümde ele alınan diğer konular ise Antakya'da meydana gelen deprem, yangın, veba ve kıtlık gibi çeşitli afet ve hastalıklardır. Bunun haricinde ez-Zeyn Hıdr b. Danyal el-Antakî, Şeyh Muhammed el-Antakî ve Abdurrahman b. Muhammed b. Ali el-Antakî el-Bistamî el-Hanefî gibi Memlûkler döneminde Antakya'da yaşamış ya da kentnin adıyla anılmış âlimlerin biyografilerine yer verilmiştir.

SONUÇ

Kuzey'de Anadolu'ya, güneyde ise Suriye'ye giden yolların üzerinde bulunan Antakya'nın 1268'de Memlûkler tarafından ele geçirilmesi ve Haçlı Prenskepliği'nin yok edilmesi hem İslam dünyası hem de Haçlılar açısından oldukça önemlidir. Memlûkler hakkında yapılmış çalışmalarda Antakya'nın fethine ve diğer siyasi gelişmelere yer verilmiştir. Ancak hem stratejik hem de ticari açıdan

³ Su dolabı. Bkz. A. g. e., s. 222, dipnot. 1456.

önem arz eden bu şehrin iktisadî ve sosyal tarihine dair yapılmış çalışmalar azdır. Bu kitapta ise Memlûk kaynaklarının yetersiz kaldığı konularda Osmanlı arşiv kayıtlarının da yardımıyla şehrin ticari hayatı, idari durumu, mimarisi ve nüfusu hakkında önemli ve özgün bilgilere ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu eser, Memlûk tarihinin bir parça daha aydınlanmasına ve konu hakkında yapılacak ilmi çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Hakkında

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi (e-ISSN: 2667-4882), Aralık 2018 tarihinde yayımlanmaya başlayan hakemli bir e-dergidir. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Orta Çağ olarak adlandırılan zaman dilimindeki siyasi, kültürel, ekonomik, felsefi ve dini ve sosyal hususların araştırılması, incelenmesi, belgelenmesi ve korunmasıyla ilgili araştırmaları kapsar. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi amacı, Orta Çağ alanıyla ilgili Türkçe ve İngilizce dillerinde hazırlanmış özgün araştırma makalesi ve kitap incelemesi türlerindeki çalışmalarını yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bu alandaki bilginin artmasına ve paylaşımına katkıda bulunmaktadır. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi hedef kitlesi, Orta Çağ alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi; açık erişimli, gayri ticari bilimsel yayıncılığı benimsemiştir. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler, yazarı tarafından üniversitesinin kurumsal arşivinde, konulu arşivlerde veya istenilen diğer arşivlerde ambargo süresi olmaksızın erişime açılabilir. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Crossref üyesidir. Yayımlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır (DOI Ön Ek: 10.55709/oad). Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, makalelerin kaynakçasını açık erişim olarak sunarak [Open Citations I4OC](#) inisiyatifini desteklemektedir. Böylece yayımlarımıza herkes ücretsiz olarak hemen erişebilir.

Amaç

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nin amacı, Orta Çağ alanıyla ilgili Türkçe ve İngilizce dillerinde hazırlanmış özgün araştırma makalesi ve kitap incelemesi türlerindeki çalışmalarını yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bu alandaki bilginin artmasına ve paylaşımına katkıda bulunmaktadır.

Kapsam

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Orta Çağ olarak adlandırılan zaman dilimindeki siyasi, kültürel, ekonomik, felsefi ve dini ve sosyal hususların araştırılması, incelenmesi, belgelenmesi ve korunmasıyla ilgili araştırmaları kapsar.

Konu Kategorisi

Sosyal Bilimler

- LC Kategorisi: Sosyal Bilimler (Genel)
- LC Kategorisi: Felsefe. Psikoloji. Din
- Kültür Araştırmaları (Ortaçağ Kültürü)
- Arkeoloji, Bölge Çalışmaları, Kültür Araştırmaları, Sosyal Bilimlerin Diğer Konuları

Beşeri Bilimler

- Tarih (Ortaçağ Tarihi)
- Edebiyat (Ortaçağ Edebiyatı)
- Felsefe (Ortaçağ Felsefesi)
- Sanat (Ortaçağ Sanatı)
- Mantık (Ortaçağ Mantık Çalışmaları ve Yansımaları)
- Arkeolojisi (Roma-Bizans ve Ortaçağ Arkeolojisi)

- Din (Ortaçağ İşlam Tarihi ve İlişkili Bilimlere Dair Araştırmalar)

Kongre Kütüphanesi/LCC Konu Kategorisi: Tarih ve Avrupa Tarihi, Tarihe Yardımcı Bilimler (Genel)

Bilim Alanı

Orta Çağ Tarihi Araştırmaları, Orta-Çağ Türk-İşlam Tarihi, Orta Çağ Avrupa Tarihi, Orta Çağ Felsefesi, Orta Çağ Edebiyatı, Orta Çağ Arkeolojisi, Orta Çağ Kültürü, Orta Çağ'da Sosyal Hayat, Orta Çağ Antropolojisi, Orta Çağ Döneminde Eğitim ve Eğitim Kurumları ve Bizans Tarihi Araştırmaları

Anahtar Kelimeler

Ortaçağ, Din, Felsefe, Tarih, Sosyoloji-Psikoloji, Edebiyat, Sanat Tarihi, Arkeoloji, Ortaçağ Tarihi (Diğer), İşlam Tarihi ve Medeniyeti, Türk İşlam Düşünce Tarihi, Türk İşlam Devletleri Tarihi, Selçuklu Tarihi, Geç Dönem Roma Tarihi, Ortaçağ Kentleri, Ortaçağ Halk Kültürü, Ortaçağ Avrupa Tarihi, Ortaçağ Asya Tarihi, Bizans Tarihi, Orta Asya Tarihi, Türk Bozkır Kültürü, İşlam Öncesi Türk Tarihi, Ortaçağ Arkeolojisi, İşlam Coğrafyası Arkeolojisi, Selçuklu Arkeolojisi, Yunan ve Roma Dönemi Arkeolojisi, Ortaçağ Felsefesi, Türk İşlam Düşüncesi, İşlam Felsefesi, Mantık, Toplum ve Kültür, Hristiyanlık Araştırmaları, Yahudilik Araştırmaları, Ortaçağ Doğu ve Batı Edebiyatı

Yayın Periyodu

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda bir cilt iki sayı yayımlanır.

Hedef Kitle

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nin hedef kitle, Orta Çağ alanında araştırmalarını sürdüren profesyoneller ile bu alana ilgi duyan öğrenciler, okurlar ve kurumlardır.

Telif Hakkı

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Yazarlar gönderdikleri fikri eserin, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi tarafından Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayımlanmasına izin verirler.

Ücret Politikası

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için hiçbir ad altında işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Yayın İlkeleri

- Orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.
- Makale kelime sınırlaması bulunmamaktadır.
- Makaleler, Chicago 17 Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanmış olmalıdır.
- Makaleler, elektronik aramayı kolaylaştırmak için 150-250 kelimelik özet ve 5-8 arası anahtar kelime içermelidir.

- Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.
- Makale yayınlanmak üzere dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez, yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.
- Bu dergi, incelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını kontrol eder.

Açık Erişim

Açık Erişim, yayınların çevrimiçi olarak herkese ücretsiz olarak ve yeniden kullanımla ilgili birkaç kısıtlamayla erişilebilir olmasıdır. Araştırmanın sınırsız bir şekilde yayılması özellikle yazarlar, okuyucular ve fon sağlayıcılar için önemlidir.

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Deklarasyonu'nu imzalamıştır.

<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>
http://www.budapestopenaccessinitiative.org/list_signatures/

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Yeşil Yol Açık Erişim ile Altın Yol Açık Erişimi desteklemektedir. Yeşil Yol Açık Erişim/Green Open Access: Açık erişimin bu çeşidi, yazarların kendi çalışmalarını kendileri veya fon sağlayıcıları tarafından kontrol edilen bir web sitesinde veya bağımsız bir platformda arşivlemelerine olanak tanır. Makalenin arşivlenen versiyonu yayımlanan nihai metin olabilir veya olmayabilir. Açık Erişim Altın Yolunun aksine, bazı dergiler altı ila on iki ay arasında değişebilen bir ambargo süresi talep edebilmektedir. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler, yazar tarafından Üniversitesinin kurumsal arşivinde, konulu arşivlerde veya diğer her türlü arşivde ambargo süresi olmaksızın erişime açılabilir. Böylece bu yayına herkes ücretsiz olarak hemen ulaşabilir. Altın Yol Açık Erişim/Gold Open Access: Açık erişimin bu çeşidinde makaleler, Creative Commons Lisansları (CC) kapsamında lisanslanmıştır; bu, diğer kişilerin bunlara dayalı olarak kendi çalışmalarını oluşturabilmeleri için özgürce dağıtılabileceği ve paylaşılabilirliği anlamına gelmektedir. Telif hakkı genellikle yazarlarındır. Açık erişim yayınlar, ücret ödenerek erişilebilen makalelerle hakem süreci gibi aynı iş akışını izler, tek fark bu tür yayınların içeriğine ücretsiz erişim sağlanmasıdır. Bir yayının kalitesiyle bu yayına erişim şekli arasında bir ilişki yoktur. Açık erişim veya ücretli olması, o yayının kaliteli veya kalitesiz olduğunu göstermez. Yayının kalitesi, editöryal süreçlerin ve hakem incelemesinin kalitesine bağlıdır.

	Altın Yol Açık Erişim	Yeşil Yol Açık Erişim
Seçenekler	Açık erişimli bir dergide veya açık erişimi destekleyen bir dergide yayınlayın.	Makalenize URL bağlantısı verin. Açık arşiv içeren bir dergi seçin. Makalenizin bir sürümünü kendi kendinize arşivleyin.
Erişim	Genel erişim, yayımlanan makaleye yöneliktir. Yayım anında hemen erişim sağlanır.	Makalenizin bir sürümüne ücretsiz erişim. Zaman gecikmesi uygulanabilir (ambargo süresi).
Ücret	Açık erişim ücreti istenmesi hâlinde yazar tarafından veya yazar adına, örneğin kurumları veya finansman kuruluşları tarafından ödenir.	Yayın masrafları istenmesi hâlinde bu ücretler kütüphane abonelikleri tarafından karşılandığından yazar tarafından herhangi bir ücret ödenmez.
Kullanım	Yazarlar ticari ve ticari olmayan kullanıcı lisansı arasında seçim yapabilir.	Yazarlar, makalelerini çok çeşitli amaçlar için yeniden kullanma hakkını saklı tutar.

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanır. Ortaçağ Araştırmaları

Dergisi, 2018 yılında yayımladığı ilk sayısından itibaren tüm akademik makaleleri CC BY-NC 4.0 lisansı kapsamında yayınlamaya başlamıştır. Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, açık erişimin etkili bir şekilde çalışması için lisanslama yoluyla kullanıcı haklarının ve telif hakkı sahipliğinin açık olması gerektiğine inanmaktadır.

CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

CC BY-NC 4.0: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

Lisans şartları yerine getirildiği sürece, lisans sahibi aşağıda belirtilenleri iptal edemez. Özgürce şunlar yapılabilir:

Paylaş: Eseri her ortam veya formatta kopyalayabilir ve yeniden dağıtabilirsiniz.

Uyarla: Karıştır, aktar ve mevcut eserin üzerine inşa et. Yalnız şu şartlara uyulmalıdır:

Atıf: Uygun referans vermeli, lisansa bağlantı sağlamalı ve değişiklik yapıldıysa bilgi vermelisiniz. Bunları uygun bir şekilde yerine getirebilirsiniz fakat bu, lisans sahibinin sizi ve kullanım şeklinizi onayladığını göstermez.

Gayri Ticari: Bu materyali ticari amaçlarla kullanamazsınız.

Ek sınırlamalar yoktur: Lisansın sağladığı izinlerin kullanımını kanunen kısıtlayacak yasal koşullar ya da teknolojik önlemler uygulayamazsınız.

Arşiv Politikası

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi yayınlanan makaleler LOCKSS ve CLOCKSS'da dijital olarak arşivlenir. Ayrıca yayımlanan makaleler, yazarı tarafından çalıştığı üniversitenin kurumsal arşivinde (DSpace, AVESİS vb.), konulu arşivlerde veya diğer her türlü arşivde ambargo süresi olmaksızın erişime açılabilir. Böylece bu yayına herkes ücretsiz olarak hemen ulaşabilir.

- Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, yazarlara, bir makalenin kendi kendine arşivleme (yazarın kişisel web sitesi) ve/veya yayımlandıktan sonra kurumsal bir havuzda arşivleme için bir makalenin (yayıncı pdf) nihai yayınlanmış sürümünün kullanılmasına izin verir.
- Yazarlar, makalelerini halka açık ve/veya ticari konu tabanlı arşivlerde kendi kendilerine arşivleyebilirler. Ambargo süresi yoktur ancak yayınlanan kaynak belirtilmeli ve dergi ana sayfasına veya makalelerin DOI'sine bir bağlantı ayarlanmalıdır.
- Yazarlar makalenin çıktısını PDF belgesi olarak indirebilirler. Yazarlar makalenin kopyalarını meslektaşlarına herhangi bir ambargo olmaksızın gönderebilir.
- Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, makalelerin tüm sürümlerine izin verir (Gönderilen sürüm, kabul edilmiş versiyon, yayınlanmış versiyon) ambargo olmaksızın yazarın tercih ettiği bir kurumsal veya başka bir arşivde saklanacaktır.
- Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, kalıcı arşivler oluşturulmasına izin vermek için LOCKSS sistemi kullanmaktadır. Stanford Üniversite Kütüphanelerine dayanan LOCKSS Programı, kütüphanelere ve yayıncılara kalıcı ve yetkili sayısal içeriğe erişimi sağlamak için ödüllü, düşük maliyetli, açık kaynak dijital koruma araçları sunar. LOCKSS Programı, "çok sayıda kopyanın güvenliğini sağlama" ilkesi üzerine kurulmuş, kütüphanenin liderliğindeki bir dijital koruma sistemidir. LOCKSS Programı, açık kaynaklı uç uca dijital koruma yazılımı kullanarak kütüphaneleri geliştirir ve destekler.

Dergide Yayımlanan Versiyon

- **Yayın Türü:** Açık Erişim
- **LOCKSS:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/lockss-manifest>
- **CLOCKSS:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/clockss-manifest>

- **RSS:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/rss-feeds>
- **Ambargo Süresi:** Ambargo süresi yoktur.
- **Açık Erişim Lisansı:** CC BY-NC 4.0
- **Telif Hakkı Sahibi:** Yazar(lar) telif hakkını korur.
- **Arşiv Yeri:** Crossref, Dergi Web Sitesi, Yazarın Kişisel Web Sitesi, Halka Açık ve/veya Ticari Konu Tabanlı Arşivler.
- **Politika Koşulları:** Atıf ve alıntı standartlarına uyularak dergiye atıf yapılmalıdır. DOI ile yayıncı sürümüne bağlanmalıdır.

Hakem Süreci Sonunda Kabul Edilen Versiyon

Ambargo Süresi: Yok

Arşiv Yeri: Dergi Web Sitesi, Yazarın Kişisel Web Sitesi, Halka Açık ve/veya Ticari Konu Tabanlı Arşivler.

Telif Hakkı Sahibi: Yazar(lar) telif hakkını korur.

Dergiye Gönderilen İlk Metin

Ambargo Süresi: Yok

Arşiv Yeri: Dergi Web Sitesi, Kurumsal Site, Yazarın Kişisel Web Sitesi, Halka Açık ve/veya Ticari Konu Tabanlı Arşivler.

Oluşturulma: 20 Kasım 2023

Güncellenme: 20 Aralık 2023

Araştırma ve Yayın Etiği

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan Uluslararası Etik Yayıncılık İlkeleri'ni benimsemiştir. Ayrıca Türkiye Editörler Çalıştayı Kararlarına da uymayı taahhüt eder.

a) Basın Kanunu, www.mevzuat.gov.tr

b) Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, www.mevzuat.gov.tr

c) Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, www.yok.gov.tr

d) Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri, <https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12>

e) Türkiye Editörler Çalıştayı Kararları, www.editorlercalistayi.com

İncelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını iThenticate yazılımı kullanılarak kontrol edilir. Benzerlik oranının %20'den az olması beklenir. Benzerlik oranında asıl ölçü, yazarın atıf yapma ve alıntılama kurallarının uymasıdır. Benzerlik oranı %1 görüldüğü hâlde atıf ve alıntı usulünce yapılmamışsa yine intihal söz konusu olabilir. Bu açıdan atıf ve alıntı kuralları yazar tarafından bilinmeli ve dikkatlice uygulanmalıdır.

Atıf/Dolaylı Aktarma: Bir kaynaktaki düşünce, tartışma veya tespite atıf yapılıyorsa ve atıf yapılan görüş atıf yapan araştırmacının kendi kelimeleri ile satıra dökülüyorsa cümlelerin sonuna dipnot işareti⁽¹⁾ konulmalıdır. Yapılan atıf, eserin belli bir sayfasına ya da sayfa aralığına ise sayfa numarası verilmelidir. Şayet çalışmanın tümüne bir atıf varsa yani okuyucunun çalışmanın tümünü incelemesini gerektirecek bir boyutta atıf yapılmışsa dipnotta “Bu konuda bk.”, “Bu görüş ile ilgili bk.”, “Bu tartışma hakkında bk.” veya sadece “bk.” ifadesinden sonra kaynak belirtilmelidir.

Alıntı/İktibas: Eğer müracaat edilen kaynaktan ilgili kısım aynen, noktası ve virgülüne dokunulmadan, olduğu gibi alınıyorsa alıntılanan kısım “çift tırnak içinde verilir” ve sonuna dipnot numarası1 verilerek kaynağı belirtilir. Doğrudan alıntılanan metin içerisinde var olan alıntılar ise ‘tek tırnak’ kullanılarak

yazılır. Doğrudan alıntılanan kısım üç satırdan uzun ise (kırk kelimedenden fazla ise) ayrı bir paragraf hâlinde gösterilir. Uzun alıntılarının ana metinden ayırt edilmesi için normal metin boyutundan bir küçük yazı tipi boyutunda ve paragrafın tamamının soldan satır başı hizasında girintili olarak yazılması tercih edilmelidir. Doğrudan aktarılan metinde, anlamı değiştirmemek şartıyla, bazı kelime, cümle ve paragraflar çıkarılabilir. Çıkarılan kısımların yerine üç nokta (...) konulur. Bir kaynaktan aynen alıntılanan kısmın “çift tırnak” içine alınmadan yazılması ve sadece sonunda kaynağın yazılması ile yetinilmesi doğru olmaz. Bu kurallara uyulmadığı takdirde yazar, yayın etiği ihlali (İntihal/Plagiarism) suçlamasına muhatap olabilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık, veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kural dışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

İntihal: Başkalarının fikirlerini, metodlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmaktır.

Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermektir.

Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmektir.

Tekrar Yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmaktır.

Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmaktır.

Haksız Yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmektir.

Diğer Etik İhlali Türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmaktır (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

İntihali Önleme

Okuyucu *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* (e-ISSN 2667-4882) dergisinde yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiğinde ya da editoryal içerik ile ilgili herhangi bir şikâyeti (intihal, yinelenen makaleler vb.) olduğu zaman ortcagarastirmalari@gmail.com adresine e-posta göndererek şikayette bulunabilir. Gelişmemiz için fırsat sağlayacağından şikâyetleri memnuniyetle karşılız, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yapmayı amaçlarız.

Çıkar Çatışması

- Makalenin yazar/yazarları, çalışma kapsamında herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması olmadığını bildirmek zorundadır. Bu bildirim makalenin sonunda “Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest” başlığı altında belirtmelidirler. Hakemler, değerlendirdikleri makalede herhangi bir çıkar çatışması olduğundan şüphelendiklerinde değerlendirme süreci ile ilgili olarak dergi editörlüğüne bilgi vermeli ve gerekirse makale değerlendirmesini reddetmelidirler. Çıkar çatışmasını engellemek için makale yazarlarının görev yaptığı kurumlardaki Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak taranır.

- İntihal kontrolünden sonra uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.
- Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme çift taraflı kör hakemlik ile değerlendirmeye gönderilir.
- Yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında Yayın Kurulu tarafından verilir.
- Makale gönderiminden yayınına kadar ortalama 22 hafta beklemek gerekir.
- Yazar, araştırma ve yayın etiğine uymalıdır.
- Yazar, aynı çalışmayı birden fazla dergide yayınlamaya teşebbüs etmemelidir.
- Yazar, makalenin yazımında istifade ettiği eserleri eksiksiz olarak kaynakçada belirtmelidir.

Editörün Sorumlulukları

- Editör yazıları yazarların etnik kökeni, cinsiyeti, vatandaşlığı, dini inancı veya siyasi düşüncesine bakmaksızın bilimsel içerik açısından değerlendirir.

kişiler, makale için hakemlik yapamazlar. Editörlerin, yazarlarla kişisel veya mali açıdan çıkar çatışması da olmamalıdır.

Makale Değerlendirme Politikası

- Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.
- Editör, yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift-kör hakem değerlendirmesini yapar ve gönderilen makalelerle ilgili tüm bilgilerin yayınlanmadan önce gizli tutulmasını sağlar.
- Editör, hakemlere yazıların gizli bilgi olduğunu ve bunun ayrıcalıklı bir etkileşim olduğunu bildirir. Hakemler ve yayın kurulu, yazıları başka kişilerle tartışamaz. Hakemlerin anonimliği sağlanmalıdır. Belirli durumlarda editör, belirli bir noktayı netleştirmek için bir hakemin incelemesini diğer hakemlerle paylaşabilir.
- Yayının içeriğinden ve genel kalitesinden editör sorumludur. Gerekliğinde düzeltme notu yayınlamak veya geri çekme işlemi uygulamak da onun sorumluluğundadır.
- Editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında herhangi bir çıkar çatışmasına izin vermez. Sadece hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve yazıların dergide yayınlanmasına ilişkin nihai karardan Yayın Kurulu sorumludur.

Hakemlerin Sorumlulukları

- Hakemlerin araştırma, yazarlar ve/veya araştırma fon sağlayıcıları ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması olmamalıdır.
- Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır.
- Hakemlerin kullandıkları dil ve üslup, yazarı rencide edici olmamalıdır.
- Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalıdır.
- Hakemler inceledikleri çalışmada telif hakkı ihlali veya intihal fark etmeleri durumunda bunu editöre bildirmelidir.
- Bir makaleyi gözden geçirme konusunda kendini yetersiz hisseden veya belirlenen sürede incelemeyi yetiştiremeyeceğini düşünen bir hakem, inceleme sürecinden çekilmelidir.
- Hakem süreci sırasında hakemlerin şu hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir: Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu? / Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu? / Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı? / Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu? / Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi? / Dil kalitesi yeterli mi?
- *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* dergisinde kullanılan “Ön İnceleme Formu”, “Makale Değerlendirme Formu” ve “Kitap İncelemesi Değerlendirme Formu”, dergi web sitesinden incelenebilir: <https://dergipark.org.tr/pub/oad>

Makale Değerlendirme Süreci: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinalite, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.

Baş Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir.

Hakemler gerekli görürse yazar tarafından değişiklik yapılır. Yayın Kurulu, yazar tarafından düzeltilen metnin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecinden çıkarılmasını istemelidir.

Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

Yazara, hakem görüşlerine katılmaması halinde itiraz ve görüşlerini savunma hakkı verilir. Alan editörü, yazar ve hakem arasında, gizliliği koruyarak karşılıklı iletişimi sağlar. Hakem raporlarının ikisi de olumlu ise çalışma, yayımlanmasının değerlendirilmesi teklifi ile Yayın Kurulu'na sunulur. İki hakemden birinin olumsuz kanaat belirmesi halinde çalışma, üçüncü bir hakeme gönderilir. Çalışmalar, en az iki hakemin olumlu kararı ile yayımlanabilir. Hakemlerin inceledikleri metinde tashih yapılmasını istemeleri halinde, ilgili raporlar yazara gönderilir ve çalışmasını tashih etmesi istenir. Tashihin en fazla 10 gün içinde tamamlanması talep edilir. Yazar, Word programında "Değişiklikleri İzle" özelliği açık olacak şekilde tashihlerini yapar veya değişiklikleri kırmızı renk ile belirtir. Tashih ettiği metni alan editörüne sunar. Alan editörü, yazarın metinde kendisinden talep edilen düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Kontrol işlemi, en fazla 7 gün içinde tamamlanır. Tashih isteyen hakem, yazarın metinde kendisinden talep edilmiş düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır. Hakkında iki hakem tarafından da "yayımlanabilir" kararı verilen çalışmaların yazarlarından makalelerin öz/abstract kısmını 350-400 kelime olacak şekilde genişletilmesi istenir. Hakem sürecinden geçen çalışmalar Türkçe Dil Editörü ve Baş Editör tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır. Türkçe dil kontrolünden geçen çalışmalar, İngilizce Dil Editörü tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. İngilizce dil editörünün kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır. Teknik, akademik ve dilsel incelemelerden geçen makaleler, Yayın Kurulu'nda incelenerek yayımlanıp yayımlanmayacağı ile yayımlanacaksa hangi sayıya dahil edileceği karara bağlanır. Kurul, oy çokluğu ile karar verir. Eşitlik olması durumunda nihai karar editörün kararı yönünde verilir. Yayın Kurulu tarafından yayımlanması kararlaştırılan çalışmaların dizgi ve mizanpajı yapılarak yayına hazır hale getirilir ve incelenmek üzere yazara gönderilir. Bu aşama en fazla 15 gün sürer. Yayımlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır. Yayımlanan sayıya ait veri ilgili indekslere 15 gün içinde iletilir.

Ön İnceleme ve İntihal Taraması

Çalışma; dergi yayın ilkelerine, akademik yazım kurallarına ve Chicago 17 Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından editör tarafından incelenir ve iThenticate programı kullanılarak intihal taramasından geçirilir. Ön inceleme en fazla 15 gün içinde tamamlanır. İntihal benzerlik oranının %20'den az olması gereklidir. Benzerlik oranı %1 görüldüğü hâlde atıf ve alıntı usulünce yapılmamışsa yine intihal söz konusu olabilir. Bu açıdan atıf ve alıntı kuralları yazar tarafından bilinmeli ve dikkatlice uygulanmalıdır:

Atıf/Dolaylı Aktarma: Bir kaynaktaki düşünce, tartışma veya tespiti atıf yapıyor ve atıf yapılan görüş atıf yapan araştırmacının kendi kelimeleri ile satıra dökülüyorsa cümle sonuna dipnot işareti ⁽¹⁾ konulmalıdır. Yapılan atıf, eserin belli bir sayfasına ya da sayfa aralığına ise sayfa numarası verilmelidir. Şayet çalışmanın tümüne bir atıf varsa yani okuyucunun çalışmanın tümünü incelemesini gerektirecek bir boyutta atıf yapılmışsa dipnotta "Bu konuda bk.", "Bu görüş ile ilgili bk.", "Bu tartışma hakkında bk." veya sadece "bk." ifadesinden sonra kaynak belirtilmelidir.

Alıntı/İktibas: Eğer müracaat edilen kaynaktan ilgili kısım aynen, noktası ve virgülüne dokunulmadan, olduğu gibi alınıyorsa alıntılanan kısım “çift tırnak içinde verilir” ve sonuna dipnot numarası1 verilerek kaynağı belirtilir. Doğrudan alıntılanan metin içerisinde var olan alıntılar ise ‘tek tırnak’ kullanılarak yazılır. Doğrudan alıntılanan kısım üç satırdan uzun ise (kırk kelimedenden fazla ise) ayrı bir paragraf hâlinde gösterilir. Uzun alıntılarının ana metinden ayırt edilmesi için normal metin boyutundan bir küçük yazı tipi boyutunda ve paragrafın tamamının soldan satır başı hizasında girintili olarak yazılması tercih edilmelidir. Doğrudan aktarılan metinde, anlamı değiştirmemek şartıyla, bazı kelime, cümle ve paragraflar çıkarılabilir. Çıkarılan kısımların yerine üç nokta (...) konulur. Bir kaynaktan aynen alıntılanan kısmın “çift tırnak” içine alınmadan yazılması ve sadece sonunda kaynağın yazılması ile yetinilmesi doğru olmaz. Bu kurallara uyulmadığı takdirde yazar, yayın etiği ihlali (İntihal/Plagiarism) suçlamasına muhatap olabilir.

Alan Editörü İncelemesi

Ön İnceleme ve İntihal Taraması aşamasından geçen çalışma, ilgili alan editörü tarafından problematik ve akademik dil-üslup açısından incelenir. Bu inceleme en fazla 15 gün içinde tamamlanır.

Hakem Süreci (Akademik Değerlendirme)

Alan editörünün incelemesinden geçen çalışma, konu ile ilgili doktora tezi, kitap veya makalesi bulunan en az üç dış hakemin değerlendirmesine sunulur. Hakem süreci, çift taraflı kör hakemlik uygulaması çerçevesinde gizlilik içinde yürütülür. Hakemin incelediği çalışma hakkındaki görüş ve kanaatini ya metin üzerinde belirtmesi ya da online hakem formu üzerinde en az 150 kelimelik bir açıklama ile gerekçelendirmesi talep edilir. Yazara, hakem görüşlerine katılmaması halinde itiraz ve görüşlerini savunma hakkı verilir. Alan editörü, yazar ve hakem arasında, gizliliği koruyarak karşılıklı iletişimi sağlar. Hakem raporlarının ikisi de olumlu ise çalışma, yayımlanmasının değerlendirilmesi teklifi ile Yayın Kurulu'na sunulur. İki hakemden birinin olumsuz kanaat belirmesi halinde çalışma, üçüncü bir hakeme gönderilir. Çalışmalar, en az iki hakemin olumlu kararı ile yayımlanabilir. Kitap ve sempozyum değerlendirmeleri ile doktora tez özetlerinin yayımına, en az iki iç hakemin (ilgili alan editörlerinin ve/veya yayın kurulu üyelerinin) değerlendirmesi sonucunda karar verilir.

Tashih Aşaması

Hakemlerin inceledikleri metinde tashih yapılmasını istemeleri halinde, ilgili raporlar yazara gönderilir ve çalışmasını tashih etmesi istenir. Tashihin en fazla 10 gün içinde tamamlanması talep edilir. Yazar, Word programında “Değişiklikleri İzle” özelliği açık olacak şekilde tashihlerini yapar veya metinde değişiklikleri kırmızı renk ile belirtir. Tashih ettiği metni alan editörüne sunar.

Alan Editörü Kontrolü

Alan editörü, yazarın metinde kendisinden talep edilen düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Kontrol işlemi, en fazla 7 gün içinde tamamlanır.

Hakem Kontrolü

Tashih isteyen hakem, yazarın metinde kendisinden talep edilmiş düzeltmeleri yapıp yapmadığını kontrol eder. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.

Öz ve Abstract Kısmının Genişletilmesi

Hakkında iki hakem tarafından da “yayımlanabilir” kararı verilen çalışmaların yazarlarından makalelerin öz/abstract kısmını 150-250 kelime olacak şekilde genişletilmesi istenir.

Türkçe Dil Kontrolü

Hakem sürecinden geçen çalışmalar Türkçe Dil Editörü ve Baş Editör tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. Kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.

İngilizce Dil Kontrolü

Türkçe dil kontrolünden geçen çalışmalar, İngilizce Dil Editörü tarafından incelenir ve gerekli ise yazardan tashih istenir. İngilizce dil editörünün kontrol işlemi, en fazla 15 gün içinde tamamlanır.

Yayın Kurulu İncelemesi

Teknik, akademik ve dilsel incelemelerden geçen makaleler, Yayın Kurulu'nda incelenerek yayımlanıp yayımlanmayacağı ile yayımlanacaksa hangi sayıya dahil edileceği karara bağlanır. Kurul, oy çokluğu ile karar verir. Eşitlik olması durumunda nihai karar editörün kararı yönünde verilir.

Dizgi ve Mizanpaj Aşaması

Yayın Kurulu tarafından yayımlanması kararlaştırılan çalışmaların dizgi ve mizanpajı yapılarak yayına hazır hale getirilir ve incelenmek üzere yazarına gönderilir. Bu aşama en fazla 15 gün sürer.

DOI Tahsisi

Tetkik dergisi Crossref üyesidir. Yayınlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır (DOI Ön Ek: 10.55709/oad). *Tetkik*, makalelerin kaynakçasını açık erişim olarak sunarak Open Citations I4OC inisiyatifini desteklemektedir.

Ulusal ve Uluslararası İndekslere Veri Gönderimi

Yayımlanan sayıya ait veri ilgili indekslere 15 gün içinde iletilir.

Makale Gönderimi

Gönderim sırasında yazardan elektronik ortamda aşağıdaki taahhüt alınır:

- Bu çalışmayı derginize göndermek için yetkiliyim/ortak yazarlar tarafından yetkilendirildim.
- Makale orijinaldir, başka bir hakemli dergide resmi olarak yayınlanmamıştır, başka bir dergi tarafından değerlendirmeye alınmamıştır ve mevcut herhangi bir telif hakkı veya diğer üçüncü taraf haklarını ihlal etmemektedir.
- Makalenin editoryal olarak yayımlanmak üzere kabul edilmesi halinde, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) lisansı altında lisanslanacağını kabul ediyorum/ediyoruz.
- Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif ve fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yazar(lar), telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda yayıncının hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun kendilerine ait olduğunu taahhüt eder(ler).
- Yazar(lar), makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt eder(ler).

Yazar Rehberi

Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 'ne orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış çalışmalar kabul edilir. Makale kelime sınırlaması, bulunmamaktadır.

Makaleler, **Chicago 17** Atıf Sistemine göre hazırlanmış olmalıdır. Bilim dalında, dipnotlu veya metin içi sistemden hangisi yaygın kullanılıyor ise o tercih edilebilir.

Makaleler, elektronik aramayı kolaylaştırmak için 150-250 kelimelik özet ve 5-8 arası anahtar kelime içermelidir.

Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için hiçbir ad altında işlem ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Makale sonunda, kaynakçadan önce, araştırmacıların katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çatışma beyanına aşağıdaki tabloya uygun olarak belirtilmelidir. Beyan tablosunu da içeren *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* makale Word şablonunu <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/writing-rules> indirebilirsiniz.

Bireylerden ölçek, anket, mülakat ve diğer veri toplama araçları kullanılarak veri toplanması gereken çalışmalar/makaleler için alınması zorunludur. Kurul onayı aşağıdaki etik beyan tablosunda ilk sayfasında kurul adı, tarih ve sayı numarası ile belirtilmelidir. Makalenin yöntem kısmında veri toplama başlangıç ve bitiş tarihleri yazılmalıdır. Onay belgesi sisteme ek dosya olarak eklenmelidir.

İntihal Taraması	Bu makale intihal taramasından geçirildi.
Plagiarism Detection	This paper was checked for plagiarism.
Yayın Etiği	<i>Ortaçağ Araştırmaları Dergisi</i> , araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. Ayrıca Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open

	Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan uluslararası etik yayıncılık ilkelerini benimsemiştir. Dergimiz Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri'nde açıklanan yönergelerle de tabidir.
Publication Ethics	<i>Ortacag Arastirmalari Dergisi</i> is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Finansman	Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Grant Support	The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması	Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
Conflict of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%55), Yazar-2 (%45) Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50) Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)
Authors Contributions	Conceiving the Study: Author-1 (%55), Author-2 (%45) Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50) Data Analysis: Author-1 (%60), Author-2 (%40) Submission and Revision: Author-1 (%90), Author-2 (%10)
Etik Komite Onayı	... Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının ... tarihli ... sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelerine bağlı kalınmıştır.
Ethical Approval	An application for ethical approval was made to ... University Ethics Committee and the necessary ethical permissions were obtained with the decision numbered ... dated ...2022. In addition, the study adhered to the research principles of the Declaration of Helsinki.

Açık Erişim Lisansı	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
Open Access License	This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License
Telif Hakkı	Yazar(lar)
Copyright	Author(s)

MAKALE YAZIM KURALLARI

Metin İçi (Dipnot) ve Kaynakça Gösterim Formatları

Tek Yazarlı Kitap

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Kitap:

Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasına* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 35.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Kitap:

Köroğlu, *Türk Edebiyatı*, 23.

Kaynakçada Kitap:

Köroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

İki ve Üç Yazarlı Kitap

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Kitap:

İnci Enginün ve Zeynep Kerman, *Bütün Eserleri/Ahmet Haşim* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 25.

Jessica Gullion, John, Smith, ve Abigail Tilton, *Researching With: A Decolonizing Approach to Community-Based Action Research* (Boston: Brill Publishers, 2020), 56.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Kitap:

Enginün ve Kerman, *Ahmet Haşim*, 23.

Gullion, Smith ve Tilton, *Researching With: A Decolonizing Approach to Community-Based Action Research*, 56.

Kaynakçada Kitap:

Enginün, İnci, ve Zeynep Kerman. *Bütün Eserleri/Ahmet Haşim*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

Gullion, Jessica, Smith, John, ve Abigail Tilton. *Researching With: A Decolonizing Approach to Community-Based Action Research*, Boston: Brill Publishers, 2020.

Dört ve Daha Fazla Yazarlı Kitap

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Kitap:

Günay Kut ve Diğerleri, *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Astroloji Matematik Yazmaları Kataloğu* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007), 104.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Kitap:

Kut vd., *Kandilli Rasathanesi*, 125.

Kaynakçada Kitap:

Kut, Günay, Üçer, Cumhure, Şahin, Ayşe ve Fatma Büyükkarcı, *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Astroloji Matematik Yazmaları Kataloğu*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Tek Yazarlı Makale

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Makale:

Köksal Seyhan, “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 24, S. 2 (Haziran 2000): 240-252.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Makale:

Seyhan, “Yunus Emre,” 242.

Kaynakçada Makale:

Seyhan, Köksal. “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 24, S. 2 (Haziran 2000): 231-280.

İki ve Üç Yazarlı Makale

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Makale:

Ay Mustafa ve Züleyha Pingov, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyonlarının İncelenmesi.” *Hitit İlahiyat Dergisi* 21, S.1 (Ocak 2021): 105–132.

Black Ryan, Rachel Schutte, ve Timothy Johnson, “Trying to Get What You Want: Heresthetical Maneuvering and U.S. Supreme Court Decision Making.” *Political Research Quarterly* 66, No. 4 (Aralık 2013): 826, <https://doi.org/10.1177/1065912913482757>.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Makale:

Ay ve Pingov, “İmam Hatip Lisesi,” 107.

Black, Schutte, ve Johnson, "Trying to Get What You Want," 826.

Kaynakçada Makale:

Ay, Mustafa, ve Züleyha Pingov. "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyonlarının İncelenmesi." *Hitit İlahiyat Dergisi* 21, S.1 (Ocak 2021): 105–132.

Black, Ryan, Rachel Schutte, ve Timothy Johnson. "Trying to Get What You Want: Heresthetical Maneuvering and U.S. Supreme Court Decision Making." *Political Research Quarterly* 66, No. 4 (Aralık 2013): 819-830. <https://doi.org/10.1177/1065912913482757>.

Dört ve Daha Fazla Yazarlı Makale

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Makale:

Zeynep Sümeyye Yılmaz vd., "Dindarlık ile Eşler Arası Uyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kahramanmaraş Örneği," *Amasya İlahiyat Dergisi* 12, S.2 (Temmuz 2021): 617-648.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Makale:

Yılmaz vd., "Dindarlık ile Eşler," 619.

Kaynakçada Makale:

Yılmaz, Zeynep Sümeyye, Halil Apaydın, Ömer Korkmaz, ve Büşra Nur Yüksel. "Dindarlık ile Eşler Arası Uyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kahramanmaraş Örneği." *Amasya İlahiyat Dergisi* 12, S.2 (Temmuz 2021): 617-648.

YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Barry C. Hosking, "The Control of Gastro-intestinal Nematodes in Sheep with the Amino-acetonitrile Derivative, Monepantel with a Particular Focus on Australia and New Zealand," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Ghent Üniversitesi, 2010).

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Barry C. Hosking, "The Control of Gastro-intestinal Nematodes." 33.

Kaynakçada:

Hosking, Barry C. "The Control of Gastro-intestinal Nematodes in Sheep with the Amino-acetonitrile Derivative, Monepantel with a Particular Focus on Australia and New Zealand." Yayınlanmamış Doktora Tezi., Ghent Üniversitesi, 2010.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Ansiklopedi Maddesi:

Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, Ankara 1989, 416.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Ansiklopedi Maddesi:

Akün, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, II, 416.

Kaynakçada Ansiklopedi Maddesi:

Akün, Ömer Faruk, "Âli Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2, TDV Yayınları, Ankara 1989, 416-418.

SÖZLÜK

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Sözlük:

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "ecl", *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, y.y., Beyrut 1364/1945, 332.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerde Sözlük:

Abdülbâkî, "ecl", *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 345.

Kaynakçada Sözlük:

Abdülbâkî Muhammed Fuâd, "ecl", *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, y.y., Beyrut 1364/1945.

EDİTÖRLÜ KİTAP

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Editörlü Kitap:

Henry David Thoreau, "Walking," içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D'Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerde Editörlü Kitap:

Thoreau, "Walking," 182.

Kaynakçada Editörlü Kitap:

Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata, Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

TAHKİKLİ KİTAP

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Tahkikli Kitap:

Ebu Mansur el-Maturidi, “*Kitabu’t Tevhid*,” thk. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 87-88.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerde Tahkikli Kitap:

Maturidi, “*Kitabu’t Tevhid*,” 90.

Kaynakçada Tahkikli Kitap:

Maturidi, Ebu Mansur, “*Kitabu’t Tevhid*.” thk. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

KİTAP BÖLÜMÜ

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Kitap Bölümü:

Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu,” içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 29-50.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerde Kitap Bölümü:

Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu,” 30.

Kaynakçada Kitap Bölümü:

Durakbaşı, Ayşe. “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu.” içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, 29-50. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

ÇEVİRİ KİTAP

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Çeviri Kitap:

Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabu’t Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 109.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerde Çeviri Kitap:

Maturidi, *Kitabu’t Tevhid*, 90.

Kaynakçada Çeviri Kitap:

Maturidi, Ebu Mansur. *Kitabu't Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

AYET

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Ayet:

Nebe, 78:10.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Ayet:

Nebe, 78:10.

Kaynakçada Ayet:

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

KUTSAL KİTAPLAR

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Kutsal Kitap:

Kitabı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003, Yaratılış, 1:12.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Kutsal Kitap:

Yaratılış, 1:13.

Kaynakçada Kutsal Kitap:

Kitabı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.

HADİS

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Hadis:

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's Saħîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât, b.y. 1422/2001, "Menâkıb", 24 (3437).

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Hadis:

Buhari, "Edeb", 27 (45).

Kaynakçada Hadis:

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi 'u's Saħîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât, b.y. 1422/2001.

NOT: Dipnotta; Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî, Nesâî ve Dârimî'nin hadis kitaplarından biri kaynak gösterilirken ilk geçtiği yerde baskı bilgisi ve sonrasında "Kitap Adı" ve Bâb numarasına yer

verilir. İstenmesi hâlinde parantez içinde hadis numarası da yazılabilir. Sonraki geçen yere misal; Buhari, “İman”, 5 (126), II, 27.

Müslim ve İmam Mâlik’in hadis kitapları kaynak gösterilirken ilk geçtiği yerde baskı bilgisi sonra ise “Kitap Adı” ve sonrasında hadis numarası belirtilir. Hadis numarasından sonra parantez içinde cilt ve sayfa numarası da yazılabilir.

Ahmed b. Hanbel’in el-Müsned adlı eseri ile Kütüb-i Sitte dışındaki diğer hadis kitaplarına cilt ve sayfa numarası belirtilerek atıf yapılır. İstenilmesi hâlinde sayfa numarasından sonra parantez içinde hadis numarası da belirtilebilir. Sonraki geçen yere misal;

Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 56 (2546).

YAZMA ESER

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Yazma Eser:

Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyyid es-Sâlimî el-Keşşî, *et-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1153, 77b.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Yazma Eser:

Keşşî, *et-Temhîd* (Şehit Ali Paşa, 1153), 77b.

Kaynakçada Yazma Eser:

Keşşî, Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyyid es-Sâlimî, *et-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1153, 1a-217b.

GÖRÜŞME

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Görüşme:

Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed”, Görüşmeci: İlber Ortaylı, Video Kaydı, Mart 3, 1985.

Dipnotta Sonraki Geçtiği Yerlerde Görüşme:

İnalçık, görüşme.

Kaynakçada Görüşme:

İnalçık, Halil, “Fatih Sultan Mehmed”, Görüşmeci: İlber Ortaylı, Video Kaydı, Mart 3, 1985.

İNTERNET SİTESİ

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde İnternet Sitesi Kaynağı:

“Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, Nisan 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde İnternet Sitesi Kaynağı:

Google, “Privacy Policy.”

Kaynakçada İnternet Sitesi Kaynağı:

Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Nisan 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

TEBLİĞ (SEMPOZYUM)

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Tebliğ (Sempozyum/Kongre):

Gary Templin, “Creation stories of the Middle East,” (Northwestern Konferansı, Evanston, Nisan 26 2000), 17.

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde Tebliğ (Sempozyum/Kongre):

Templin, “Creation stories of the Middle East,” 21.

Kaynakçada Tebliğ (Sempozyum/Kongre):

Templin, Gary. “Creation stories of the Middle East.” Northwestern Konferansı’nda bildiri olarak sunulmuştur, Evanston, Nisan 26 2000.

YAZAR ADI OLARAK BİR KURUM

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde Kurum:

World Health Organization, *WHO Editorial Style Manual* (Geneva: World Health Organization, 1993), 34.

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde Kurum:

World Health Organization, *WHO Editorial Style*, 34.

Kaynakçada Kurum:

World Health Organization. *WHO Editorial Style Manual*. Geneva: World Health Organization, 1993.

YAZAR ADI OLMADIĞI DURUMLARDA (Kitap)

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

New York Public Library American History Desk Reference (New York: Macmillan, 1997), 87.

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

New York Public Library American History Desk Reference, 89.

Kaynakçada:

New York Public Library American History Desk Reference. New York: Macmillan, 1997.

YAZAR ADI OLMADIĞI DURUMLARDA (İnternet Yoluyla Erişilen Kaynak)

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Penn Group, "3D Technologies and Services for Sculptors," 29 Nisan 2011 tarihinde erişildi,
<http://www.sculptor.org/3D/default.htm>

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Penn Group, "3D Technologies and Services."

Kaynakçada:

Penn Group. "3D Technologies and Services for Sculptors." 29 Nisan 2011 tarihinde erişildi,
<http://www.sculptor.org/3D/default.htm>.

RAPORLAR

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Turnitin, *What's Wrong with Wikipedia?: Evaluating the Sources Used by Students* (Oakland: iParadigms, LLC, 2013).

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Turnitin, *What's Wrong with Wikipedia?: Evaluating the Sources Used by Students*, 5.

Kaynakçada:

Turnitin. *What's Wrong with Wikipedia?: Evaluating the Sources Used by Students*. Oakland: iParadigms, LLC, 2013.

BROŐUR

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Hazel V. Clark, *Mesopotamia: Between Two Rivers* (Mesopotamia, OH: End of the Commons General Store, 1957).

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Clark, *Mesopotamia*.

Kaynakçada:

Clark, Hazel V. *Mesopotamia: Between Two Rivers*. Mesopotamia, OH: End of the Commons General Store, 1957.

GAZETE (YAZARLI)

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Sandra Blakeslee, “A Pregnant Mother’s Diet May Turn the Genes Around,” *New York Times*, Ekim 7, 2003. <http://web.lexis-nexis.com/> (9 Mayıs 2005 tarihinde erişildi).

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Blakeslee, “A Pregnant Mother’s.”

Kaynakçada:

Blakeslee, Sandra. “A Pregnant Mother’s Diet May Turn the Genes Around.” *New York Times*. Ekim 7, 2003. <http://web.lexis-nexis.com/> (9 Mayıs 2005 tarihinde erişildi).

GAZETE (YAZARSIZ)

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Companies Fail the Test: Junk Food Marketing Aimed at Kids Faulted, The Gazette (Montreal), Mart 10, 2010, Canadian Newsstand.

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Companies Fail the Test: Junk Food Marketing Aimed at Kids Faulted, 3.

Kaynakçada:

Companies Fail the Test: Junk Food Marketing Aimed at Kids Faulted. The Gazette (Montreal), Mart 10, 2010. Canadian Newsstand.

ARŞİV BELGELERİ VE RESMİ YAYINLAR

Bu tür atıflarda önce varsa arşivin tam adı, ardından arşiv belgesinin mahiyetini bildiren açıklamalar; belge tarihi, varsa dosya, sayfa numaraları ve diğer açıklamalar yazılır.

Dipnotta İlk Geçtiği Yerde:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT), Dosya No: 83, Gömlek No: 1 (83/1), Tarih: 13 Şevval 1308/17 Mayıs 1891.

Dipnotta Sonraki Geçen Yerlerde:

Dahiliye Mektubi Kalem, BOA. 83/1.

Kaynakçada:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalem (DH.MKT), Dosya No: 83, Gömlek No: 1 (83/1), Tarih: 13 Şevval 1308/17 Mayıs 1891.

About

Ortacag Arastirmalari Dergisi (e-ISSN: 2667-4882) is a refereed e-journal that started to be published in December 2018. Ortacag Arastirmalari Dergisi includes research on the examination, documentation and preservation of political, cultural, economic, philosophical and religious and social issues in the time period called the Middle Ages. The aim of the Ortacag Arastirmalari Dergisi is to contribute to the increase and sharing of knowledge in this field at the national and international level by publishing original research articles and book reviews prepared in Turkish and English on the Middle Ages. The target audience of the Ortacag Arastirmalari Dergisi is professionals who continue their research in the field of the Middle Ages and students, readers and institutions interested in this field. Ortacag Arastirmalari Dergisi is published twice a year, in June and December. The copyrights of the works published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi belong to their authors. Ortacag Arastirmalari Dergisi; has taken on open access, non-commercial scientific publishing. Articles published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi can be made accessible by the author in the institutional archives of his university, subject archives or other archives as requested, without an embargo period. Ortacag Arastirmalari Dergisi is a member of Crossref. All published articles are assigned a DOI as a permanent article identifier (DOI Prefix: 10.55709/oad). Ortacag Arastirmalari Dergisi supports the Open Citations I4OC initiative by making the bibliography of articles available as open access. This way, everyone can access our publications immediately, free of charge.

Aim

The aim of the Ortacag Arastirmalari Dergisi is to contribute to the increase and sharing of knowledge in this field at the national and international level by publishing original research articles and book reviews on the Middle Ages in Turkish and English.

Scope

Ortacag Arastirmalari Dergisi covers research on the research, examination, documentation and preservation of political, cultural, economic, philosophical and religious and social issues in the time period called the Middle Ages.

Category of Subject

Social Science

- LC Category: Social Sciences (General)
- LC Category: Philosophy, Psychology, Religion
- Cultural Studies (Medieval Culture)
- Archaeology, Local Studies, Cultural Studies, Other Subjects of Social Sciences

Humanities

- History (Medieval History)
- Literature (Medieval Literature)
- Philosophy (Medieval Philosophy)
- Art (Medieval Art)
- Logic (Medieval Logic Studies and Reflections)
- Archeology (Roman-Byzantine and Medieval Archaeology)
- Religion (Research on Medieval Islamic History and Related Sciences)

Library of Congress/LCC Subject Category: History and European History, Sciences Allied to History (General)

Scientific Field

Medieval Historical Research, Medieval Turkish-Islamic History, Medieval European History, Medieval Philosophy, Medieval Literature, Medieval Archaeology, Medieval Culture, Social Life in the Middle Ages, Medieval Anthropology, Education and Educational Institutions in the Medieval Period and Byzantine History Research

Key Words

Middle Ages, Religion, Philosophy, History, Sociology-Psychology, Literature, Art History, Archeology, Medieval History (Other), Islamic History and Civilization, History of Turkish Islamic Thought, History of Turkish Islamic States, Seljuk History, Late Roman History, Medieval Cities , Medieval Folk Culture, Medieval European History, Medieval Asian History, Byzantine History, Central Asian History, Turkish Steppe Culture, Pre-Islamic Turkish History, Medieval Archaeology, Islamic Geographic Archeology, Seljuk Archeology, Greek and Roman Archeology, Medieval Philosophy, Turkish Islamic Thought, Islamic Philosophy, Logic, Society and Culture, Christianity Studies, Judaism Studies, Medieval Eastern and Western Literature

Period of Publishing

Ortacag Arastirmalari Dergisi is published in one volume and two issues per year, in June and December.

Target Audience

The target audience of the Ortacag Arastirmalari Dergisi is professionals who continue their research in the field of the Middle Ages and students, readers and institutions interested in this field.

Copyright

The copyrights of the works published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi belong to their authors. Authors allow the intellectual work they submit to be published by the Ortacag Arastirmalari Dergisi under the Creative Commons Reference-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Fee Policy

Article publication and article processing in the Ortacag Arastirmalari Dergisi are not subject to a fee. No processing fees or submission fees are charged for articles sent to the journal or accepted for publication.

Publishing Principles

- Original, unpublished articles that are not in the evaluation process in another journal and whose content and submission have been approved by each author are accepted for evaluation.
- There is no article word limit.
- Articles must be prepared in accordance with the Chigaco 17 Citation System.
- Articles should contain a 150-250 word abstract and 5-8 keywords to facilitate electronic searching.
- Article publication and article processing in the journal are not subject to a fee. There is no processing fee or submission fee for articles sent to the journal or accepted for publication.
- After the article is sent to the journal for publication, the name of any of the authors cannot be deleted from the author list, a new name cannot be added as an author, and the order of authors cannot be changed without the written permission of all authors.
- This journal checks whether there is plagiarism in the studies submitted for review.

Open Access

Open Access is when publications are available to anyone online, free of charge and with few restrictions on reuse. The unrestricted dissemination of research is especially important for authors, readers and funders.

Ortacag Arastirmalari Dergisi has signed the Budapest Open Access Declaration.

<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/turkish-translation>
http://www.budapestopenaccessinitiative.org/list_signatures/

Ortacag Arastirmalari Dergisi supports Green Path Open Access and Golden Path Open Access. Green Path Open Access: This form of open access allows authors to archive their own work on a website or independent platform controlled by them or their funders. The archived version of the article may or may not be the final published text. Unlike the Open Access Golden Path, some journals may request an embargo period that can range from six to twelve months. Articles published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi can be made accessible by the author in the institutional archives of the University, subject archives or any other archives without an embargo period. Thus, everyone can access this publication immediately, free of charge. Gold Open Access: In this type of open access, articles are licensed under Creative Commons Licenses (CC); This means that they can be freely distributed and shared so that others can create their own works based on them. Copyright generally belongs to the authors. Open access publications follow the same workflow, such as the referee process, as articles that can be accessed for a fee, with the only difference being that the content of such publications is provided free of charge. There is no relationship between the quality of a publication and the way it is accessed. Being open access or paid does not indicate whether that publication is of high quality or poor quality. The quality of publication depends on the quality of editorial processes and peer review.

	Gold OA	Green OA
Options	Publish in journal with an open access or a journal that supports open access.	Provide a URL link to your article. Choose a journal with an open archive. Self-archive a version of your article.
Access	Public access is to the published article. Immediate access is provided at the time of publication.	Free access to a version of your article. Time delay may apply (embargo period).
Fee	If requested, the open access fee is paid by the author or on behalf of the author, for example by their institution or funding agency.	If publication costs are requested, the author does not pay any fees as these fees are covered by library subscriptions.
Use	Authors can choose between commercial and non-commercial user license.	Authors reserve the right to reuse their articles for a wide variety of purposes.

Articles published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi are published as open access under the Creative Commons Reference-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. The Ortacag Arastirmalari Dergisi has started to publish all academic articles under the CC BY-NC 4.0 license since its first issue published in 2018. Ortacag Arastirmalari Dergisi believes that for open access to work effectively, user rights and copyright ownership must be clear through licensing.

The CC BY-NC 4.0 license allows the work to be shared, copied, reproduced, and adapted, including remixing, transforming, and building on the work, in any size and format, except for commercial use, provided that the original work is properly cited.

CC BY-NC 4.0: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

As long as the license conditions are met, the licensee cannot revoke the following. You can freely:

Share: You may copy and redistribute the work in any medium or format.

Adapt: Mix, transfer, and build on existing work. Only the following conditions must be observed:

Attribution: You must give appropriate credit, provide a link to the license, and inform if changes have been made. You may comply with these requirements, but this does not indicate that the licensee approves of you and your use.

Non-Commercial: You may not use this material for commercial purposes.

No additional restrictions: You may not impose legal conditions or technological measures that would legally restrict the use of permissions granted by the license.

Archive Policy

Articles published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi are digitally archived in LOCKSS and CLOCKSS. In addition, published articles can be made accessible by the author in the institutional archives of the university where he/she works (DSpace, AVESIS, etc.), subject archives or any other archive without an embargo period. Thus, everyone can access this publication immediately, free of charge.

- Ortacag Arastirmalari Dergisi permits authors to use the final published version of an article (publisher pdf) for self-archiving (author's personal website) and/or archiving in an institutional repository after publication.
- Authors may self-archive their articles in public and/or commercial subject-based archives. There is no embargo period, but the published source must be cited and a link must be set to the journal home page or DOI of the articles.
- Authors can download the output of the article as a PDF document. Authors may send copies of the article to colleagues without any embargo.
- Ortacag Arastirmalari Dergisi allows all versions of articles (Submitted version, accepted version, published version) to be deposited without embargo in an institutional or other repository of the author's choice.
- Ortacag Arastirmalari Dergisi uses the LOCKSS system to allow the creation of permanent archives. Based at Stanford University Libraries, the LOCKSS Program provides libraries and publishers with award-winning, low-cost, open-source digital preservation tools to ensure access to permanent and authoritative digital content. The LOCKSS Program is a library-led digital preservation system built on the principle of "ensuring the security of large numbers of copies." The LOCKSS Program develops and supports libraries using open source end-to-end digital preservation software.

Version Published in the Magazine

- **Publication Type:** Open Access
- **LOCKSS:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/clockss-manifest>
- **CLOCKSS:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/clockss-manifest>
- **RSS:** <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/rss-feeds>
- **Embargo Period:** There is no embargo period.
- **Open Access License:** CC BY-NC 4.0
- **Copyright Holder:** The author(s) maintains the copyright.
- **Archive Location:** Crossref, Journal Website, Author's Personal Website, Public and/or Commercial Subject-Based Archives.
- **Policy Conditions:** The journal must be cited in accordance with citation and citation standards. It must be linked to the publisher version by DOI.

Version Accepted at the End of the Referee Process

Embargo Period: None

Archive Location: Journal Website, Author’s Personal Website, Public and/or Commercial Subject-Based Archives.

Copyright Holder: The author(s) retains copyright.

First Text Sent to the Journal

Embargo Period: None

Archive Location: Journal Website, Corporate Site, Author’s Personal Website, Public and/or Commercial Subject-Based Archives.

Created: November 20, 2023

Updated: December 20, 2023

Research and Publication Ethics

Ortaçag Arastirmalari Dergisi adheres to national and international standards on research and publication ethics. It complies with the Press Law, the Law on Intellectual and Artistic Works and the Directive on Scientific Research and Publication Ethics for Higher Education Institutions. Ortaçag Arastirmalari Dergisi has adopted the International Ethical Publishing Principles published by the Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) and World Association of Medical Editors (WAME). Also Turkey It also undertakes to comply with the Decisions of the Editors’ Workshop.

a) Press Law, www.mevzuat.gov.tr

b) Law on Intellectual and Artistic Works, www.mevzuat.gov.tr

c) Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive, www.yok.gov.tr

d) Transparency and Best Practice Principles in Academic Publishing, <https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12>

e) Türkiye Editors’ Workshop Decisions, www.editorlercalistayi.com

The studies submitted for review are checked for plagiarism using iThenticate software. The similarity rate is expected to be less than 20%. The main criterion in the similarity rate is that the author complies with the rules of citation and quotation. Even though the similarity rate appears to be 1%, if citation and quotation are not made properly, plagiarism may still occur. In this respect, citation and quotation rules should be known by the author and applied carefully.

Citation/Indirect Citation: If a reference is made to an idea, discussion or determination in a source and the cited opinion is put into words in the citing researcher’s own words, a footnote mark (1) should be placed at the end of the sentence. If the reference is to a specific page or page range of the work, a page number should be given. If there is a reference to the entire study, that is, if it is cited in a way that requires the reader to examine the entire study, the source should be stated in the footnote after the words “See this subject”, “See this opinion”, “See this discussion” or just “See”.

Quotation/Excerpt: If the relevant part from the referenced source is taken exactly as it is, without touching the dot and comma, the quoted part is given in double quotes and the source is stated by giving footnote number 1 at the end. Quotations within the directly quoted text are written using ‘single quotes’. If the directly quoted part is longer than three lines (more than forty words), it is shown as a separate paragraph. In order to distinguish long quotations from the main text, it should be preferred to write them in a font size one smaller than the normal text size and the entire paragraph should be indented from the left at the beginning of the line. Some words, sentences and paragraphs can be omitted from the directly quoted text, provided that it does not change the meaning. Three dots (...) are placed in place of the removed parts. It would not be right to write the part quoted verbatim from a source without enclosing it in “double quotes” and to just write the source at the end. If these rules are not followed, the author may be accused of violation of publication ethics (Plagiarism). Plagiarism, duplication, false authorship, data fabrication, article slicing, publication by slicing, copyright infringement and hiding

conflict of interest are considered unethical behavior. All articles that do not comply with accepted ethical standards are removed from publication. This includes articles containing possible irregularities or improprieties detected after publication.

Actions against science research and publication ethics are as follows:

Plagiarism: Presenting the ideas, methods, data, applications, writings, figures or works of others as one's own work, in whole or in part, without attributing them to their owners in accordance with scientific rules.

Forgery: Producing data that is not based on research, editing or changing the presented or published work based on unreal data, reporting or publishing these, and pretending that research has not been conducted.

Distortion: Falsifying research records and data obtained, presenting methods, devices and materials that were not used in the research as if they were used, not evaluating data that do not comply with the research hypothesis, tampering with data and results to fit the relevant theory or assumptions, falsifying research results in line with the interests of the people and organizations receiving support.

Republication: Presenting multiple works containing the same results of a research as separate works in associate professor exam evaluations and academic promotions.

Slicing: Presenting the results of a research as separate works in associate professorship exam evaluations and academic promotions by dividing them into parts in an inappropriate manner, in a way that disrupts the integrity of the research, and by publishing multiple publications without citing each other.

Unfair Authorship: Adding people who have not contributed to the list of authors, not including people who have contributed to the list of authors, changing the author order in an unjustified and inappropriate way, removing the names of those who contributed from the work during publication or in subsequent editions, and having their names included among the authors by using their influence even though they have no active contribution.

Other Types of Ethical Violation: Not clearly stating the supporting persons, institutions or organizations and their contributions to the research in the publications of research conducted with support, and not complying with ethical rules in research conducted on humans and animals, not respecting patient rights in their publications, sharing the information contained in a work that they have been assigned to review as a referee with others before it is published, using the resources, places, facilities and devices provided or allocated for scientific research for purposes other than their intended purpose, and making completely unfounded, unfounded and intentional accusations of ethical violations. (YÖK Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 8).

Plagiarism Prevention

When the reader notices a significant error or inaccuracy in an article published in the Ortacag Arastirmalari Dergisi (e-ISSN 2667-4882) or has any complaint (plagiarism, duplicate articles, etc.) regarding the editorial content, he or she can make a complaint by sending an e-mail to ortcagarastirmalaridergisi@gmail.com. We welcome complaints as they provide an opportunity for us to improve, and we aim to respond quickly and constructively.

Conflict of Interest

• The author(s) of the article must declare that there is no personal or financial conflict of interest within the scope of the study. They should state this declaration under the heading "Conflicts of Interest" at the end of the article. When referees suspect that there is a conflict of interest in the article they are evaluating, they should inform the journal editorship about the evaluation process and, if necessary, reject the article evaluation. In order to prevent conflict of interest, the articles submitted and passed the preliminary check in the institutions where the article authors work are scanned using iThenticate software.

- After the plagiarism check, the eligible articles are evaluated by the editor-in-chief in terms of originality, methodology, importance of the subject covered and compatibility with the scope of the journal.
- Selected articles are sent to at least two national/international referees for evaluation by double-blind refereeing.
- The publication decision is made by the Editorial Board after the arrangements made by the authors in line with the requests of the referees and the referee process.
- It is necessary to wait an average of 22 weeks from article submission to publication.
- The author must comply with research and publication training.
- The author should not attempt to publish the same study in more than one journal.
- The author must fully state in the bibliography the works he used in writing the article.

Editor's Responsibilities

- The editor evaluates articles in terms of scientific content, regardless of the authors' ethnicity, gender, citizenship, religious belief or political thought.

Individuals cannot serve as referees for the article. Editors should not have any personal or financial conflict of interest with the authors.

Article Evaluation Policy

- Articles that have not been published before or are not yet under evaluation in another journal and are approved by each author are accepted for evaluation.
- The editor conducts a fair double-blind peer review of articles submitted for publication and ensures that all information regarding the submitted articles is kept confidential before publication.
- The editor informs the referees that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. Referees and the editorial board cannot discuss the articles with other people. The anonymity of referees must be ensured. In certain cases, the editor may share a reviewer's review with other reviewers to clarify a particular point.
- The editor is responsible for the content and general quality of the publication. It is also his responsibility to issue a correction note or retract when necessary.
- Editor; It does not allow any conflict of interest between authors, editors and referees. Only the Editorial Board has full authority to appoint referees, and the Editorial Board is responsible for the final decision regarding the publication of articles in the journal.

Responsibilities of Referees

- Reviewers should not have any conflict of interest regarding the research, authors and/or research funders.
- Referees' evaluations must be objective.
- The language and style used by the referees should not be offensive to the author.
- Referees must ensure that all information regarding submitted articles remains confidential until the article is published.
- If referees notice copyright infringement or plagiarism in the work they review, they must notify the editor.
- A referee who feels inadequate to review an article or who thinks that he cannot complete the review within the specified time should withdraw from the review process.
- During the referee process, referees are expected to make their evaluations by taking into account the following issues: Does the article contain new and important information? / Does the abstract clearly

and neatly describe the content of the article? / Is the method described in a complete and understandable manner? / Are the interpretations and conclusions substantiated by the findings? / Are sufficient references given to other studies in the field? / Is the language quality sufficient?

• The “Preliminary Review Form”, “Article Evaluation Form” and “Book Review Evaluation Form” used in the Journal of Medieval Studies can be reviewed on the journal website: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad>

Article Evaluation Process: Double Blind Refereeing

Articles that have not been previously published or are not yet under evaluation in another journal and are approved by each author are accepted for evaluation. Submitted articles that pass the preliminary check are scanned for plagiarism using iThenticate software. After the plagiarism check, suitable articles are evaluated by the editor-in-chief in terms of originality, methodology, importance of the subject covered and compatibility with the scope of the journal.

The Editor-in-Chief evaluates articles independently of the authors’ ethnicity, gender, nationality, religious beliefs and political philosophy. It ensures that articles submitted for publication are fairly evaluated by double-blind referees. Selected articles are sent to at least two national/international referees for evaluation.

If the referees deem necessary, changes are made by the author. The Editorial Board decides whether the text corrected by the author will be published or not.

Chief editor; It does not allow conflict of interest among authors, editors and referees. It has full authority to appoint arbitrators.

If the referee does not feel qualified about the subject of the article or does not seem able to provide timely feedback, he/she should notify the editor of this situation and request to be removed from the referee process.

Referees and editorial board members cannot discuss articles with other people. Care should be taken to keep the identity of the referees confidential.

The author is given the right to object and defend his/her opinions if he/she disagrees with the referee’s opinions. The field editor ensures mutual communication between the author and the referee while maintaining confidentiality. If both referee reports are positive, the study is submitted to the Editorial Board with a proposal to consider its publication. If one of the two referees has a negative opinion, the study is sent to a third referee. Studies can be published with the positive decision of at least two referees. If the referees request corrections in the text they review, the relevant reports are sent to the author and he is asked to correct his work. It is requested that the correction be completed within 10 days at most. The author makes corrections in the Word program with the “Track Changes” feature turned on or indicates the changes in red. He submits the corrected text to the field editor. The field editor checks whether the author has made the requested corrections in the text. The checking process is completed within 7 days at most. The referee who requests correction checks whether the author has made the requested corrections in the text. The control process is completed within 15 days at most. Authors of studies deemed “publishable” by two referees are asked to expand the abstract part of their articles to 350-400 words. The works that pass the referee process are examined by the Turkish Language Editor and the Editor-in-Chief, and if necessary, corrections are requested from the author. The control process is completed within 15 days at most. Studies that pass Turkish language control are examined by the English Language Editor and, if necessary, corrections are requested from the author. The checking process of the English language editor is completed within a maximum of 15 days. Articles that pass technical, academic and linguistic reviews are examined by the Editorial Board and it is decided whether they will be published and, if so, in which issue they will be included. The Board decides by majority vote. In case of a tie, the final decision is made by the editor. The works decided to be published by the Editorial Board are typed and layouted, made ready for publication, and sent to the author for review. This phase lasts a maximum of 15 days. All published articles are assigned a DOI as a permanent article identifier. The data of the published issue is transmitted to the relevant indexes within 15 days.

Preliminary Review and Plagiarism Screening

Research; It is reviewed by the editor for compliance with the journal publishing principles, academic writing rules and the Chicago 17 Citation System, and is scanned for plagiarism using the iThenticate program. The preliminary review is completed within 15 days at most. The plagiarism similarity rate must be less than 20%. Even though the similarity rate appears to be 1%, if citation and quotation are not made properly, plagiarism may still occur. In this respect, citation and quotation rules should be known by the author and applied carefully:

Citation/Indirect Citation: If a reference is made to an idea, discussion or determination in a source and the cited opinion is put into words in the citing researcher's own words, a footnote mark (1) should be placed at the end of the sentence. If the reference is to a specific page or page range of the work, a page number should be given. If there is a reference to the entire study, that is, if it is cited in a way that requires the reader to examine the entire study, the source should be stated in the footnote after the words "See this subject", "See this opinion", "See this discussion" or just "See".

Quotation: If the relevant part from the referenced source is taken exactly as it is, without touching the dot and comma, the quoted part is given in double quotes and the source is stated by giving footnote number 1 at the end. Quotations within the directly quoted text are written using 'single quotes'. If the directly quoted part is longer than three lines (more than forty words), it is shown as a separate paragraph. In order to distinguish long quotations from the main text, it should be preferred to write them in a font size one smaller than the normal text size and the entire paragraph should be indented from the left at the beginning of the line. Some words, sentences and paragraphs can be omitted from the directly quoted text, provided that it does not change the meaning. Three dots (...) are placed in place of the removed parts. It would not be right to write the part quoted verbatim from a source without enclosing it in "double quotes" and to just write the source at the end. If these rules are not followed, the author may be accused of violation of publication ethics (Plagiarism).

Field Editor Review

The work, which goes through the Preliminary Examination and Plagiarism Screening phase, is examined by the relevant field editor in terms of problematic and academic language-style. This review is completed within a maximum of 15 days.

Referee Process (Academic Evaluation)

The study, which is reviewed by the field editor, is presented to the evaluation of at least three external referees who have a doctoral thesis, book or article on the subject. The arbitration process is carried out confidentially within the framework of double-blind arbitration. The referee is requested to state his/her views and opinions about the study he/she reviewed either in the text or to justify it with an explanation of at least 150 words on the online referee form. The author is given the right to object and defend his/her opinions if he/she disagrees with the referee's opinions. The field editor ensures mutual communication between the author and the referee while maintaining confidentiality. If both referee reports are positive, the study is submitted to the Editorial Board with a proposal to consider its publication. If one of the two referees has a negative opinion, the study is sent to a third referee. Studies can be published with the positive decision of at least two referees. Book and symposium evaluations and publication of doctoral thesis summaries are decided upon the evaluation of at least two internal referees (relevant field editors and/or editorial board members).

Correction Phase

If the referees request corrections in the text they review, the relevant reports are sent to the author and he is asked to correct his work. It is requested that the correction be completed within 10 days at most. The author makes corrections in the Word program with the "Track Changes" feature turned on or indicates the changes in the text in red. He submits the corrected text to the field editor.

Field Editor Control

The field editor checks whether the author has made the requested corrections in the text. The checking

process is completed within 7 days at most.

Referee Control

The referee who requests correction checks whether the author has made the requested corrections in the text. The control process is completed within 15 days at most.

Expansion of the Abstract Section

Authors of studies deemed “publishable” by two referees are asked to expand the abstract part of their articles to 150-250 words.

Turkish Language Control

The works that pass the referee process are examined by the Turkish Language Editor and the Editor-in-Chief, and if necessary, corrections are requested from the author. The control process is completed within 15 days at most.

English Language Check

Studies that pass Turkish language control are examined by the English Language Editor and, if necessary, corrections are requested from the author. The checking process of the English language editor is completed within a maximum of 15 days.

Editorial Board Review

Articles that pass technical, academic and linguistic reviews are examined by the Editorial Board and it is decided whether they will be published and, if so, in which issue they will be included. Board, decides by majority vote. In case of a tie, the final decision is made by the editor.

Typesetting and Layout Stage

The works decided to be published by the Editorial Board are typed and layouted, made ready for publication, and sent to the author for review. This phase lasts a maximum of 15 days.

DOI Allocation

Tetkik magazine is a member of Crossref. All published articles are assigned a DOI as a permanent article identifier (DOI Prefix: 10.55709/oad). The audit supports the Open Citations I4OC initiative by making the bibliography of articles available as open access.

Data Sending to National and International Indexes

The data of the published issue is transmitted to the relevant indexes within 15 days.

Article Submission

During submission, the following commitment is received from the author electronically:

- I am authorized/authorized by the co-authors to submit this work to your journal.
- The article is original, has not been formally published in another peer-reviewed journal, has not been reviewed by another journal, and does not infringe any existing copyright or other third party rights.
- I/we acknowledge that if the article is accepted for editorial publication, it will be licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.
- Copyright and intellectual property rights of the author(s) or, if applicable, the author(s)'s employer are reserved. The author(s) undertake(s) that the publisher has no liability for claims or lawsuits to be filed by third parties due to copyright infringement, and that all responsibility belongs to them.
- The author(s) undertake(s) that there is no criminal element or illegal statement in the article, and that no illegal materials or methods were used during the research.

Author Guide

Original, unpublished studies that are not in the evaluation process in another journal and whose content and submission have been approved by each author are accepted into the Ortacag Arastirmalari Dergisi. There is no article word limit.

Articles must be prepared according to the Chicago 17 Citation System. In the field of science, footnote or in-text system, whichever is commonly used, may be preferred.

Articles should contain a 150-250 word abstract and 5-8 keywords to facilitate electronic searching.

Article publication and article processing in the journal are not subject to a fee. No processing fees or submission fees are charged for articles sent to the journal or accepted for publication.

After the article is sent to the Journal for publication, the name of any of the authors cannot be deleted from the author list, a new name cannot be added as an author, and the order of authors cannot be changed without the written permission of all authors.

At the end of the article, before the bibliography, the contribution rate statement of the researchers, the support and acknowledgment statement, if any, and the conflict statement should be stated in accordance with the table below. Including declaration table

You can download Ortacag Arastirmalari Dergisi article Word template from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/writing-rules>.

It is mandatory for studies/articles that require data collection from individuals using scales, surveys, interviews and other data collection tools. Board approval must be stated with the board name, date and issue number on the first page of the ethics declaration table below. Data collection start and end dates should be written in the method section of the article. The approval document must be added to the system as an additional file.

İntihal Taraması	Bu makale intihal taramasından geçirildi.
Plagiarism Detection	This paper was checked for plagiarism.
Yayın Etiği	<i>Ortaçağ Araştırmaları Dergisi</i> , araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. Ayrıca Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan uluslararası etik yayıncılık ilkelerini benimsemiştir. Dergimiz Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri'nde açıklanan yönergelere de tabidir.
Publication Ethics	<i>Ortaçag Arastirmalari Dergisi</i> is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.12

Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Finansman	Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Grant Support	The author(s) declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması	Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
Conflict of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Yazarların Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%55), Yazar-2 (%45) Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50) Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%90), Yazar-2 (%10)
Authors Contributions	Conceiving the Study: Author-1 (%55), Author-2 (%45) Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50) Data Analysis: Author-1 (%60), Author-2 (%40) Submission and Revision: Author-1 (%90), Author-2 (%10)
Etik Komite Onayı	... Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığının ... tarihli ... sayılı kararıyla gerekli etik izinler alınmıştır. Ayrıca, çalışmada Helsinki Bildirgesi'ndeki araştırma ilkelerine bağlı kalınmıştır.
Ethical Approval	An application for ethical approval was made to ... University Ethics Committee and the necessary ethical permissions were obtained with the decision numbered ... dated ...2022. In addition, the study adhered to the research principles of the Declaration of Helsinki.
Açık Erişim Lisansı	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
Open Access License	This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License
Telif Hakkı	Yazar(lar)

Copyright

Author(s)

ARTICLE WRITING RULES

In-Text (Footnote) and Bibliography Indicate Formats

Single Author Book

The first mention of the book in the footnote:

Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasına* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 35.

The same book is mentioned again in footnotes:

Köroğlu, *Türk Edebiyatı*, 23.

How should the book be cited in the bibliography:

Köroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Book with Two or Three Authors

How the book should be indicated when it is first mentioned in the footnote:

İnci Enginün ve Zeynep Kerman, *Bütün Eserleri/Ahmet Haşim* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 25.

Jessica Gullion, John, Smith, ve Abigail Tilton, *Researching With: A Decolonizing Approach to Community-Based Action Research* (Boston: Brill Publishers, 2020), 56.

Enginün ve Kerman, *Ahmet Haşim*, 23.

Next Occurrences in Footnotes How the book should be indicated:

Gullion, Smith ve Tilton, *Researching With: A Decolonizing Approach to Community-Based Action Research*, 56.

How should a book be cited in the bibliography:

Enginün, İnci, ve Zeynep Kerman. *Bütün Eserleri/Ahmet Haşim*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

Gullion, Jessica, Smith, John, ve Abigail Tilton. *Researching With: A Decolonizing Approach to Community-Based Action Research*, Boston: Brill Publishers, 2020.

Books with Four or More Authors

How should the book be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Günay Kut ve Diğerleri, *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Astroloji Matematik Yazmaları Kataloğu* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007), 104.

Next Occurrences in Footnotes How should the book be indicated:

Kut vd., *Kandilli Rasathanesi*, 125.

How should a book be cited in the bibliography:

Kut, Günay, Üçer, Cumhure, Şahin, Ayşe and Fatma Büyükkarcı, *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Astroloji Matematik Yazmaları Kataloğu*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Single Author Article

How the article should be indicated where it is first mentioned in the footnote:

Köksal Seyhan, “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 24, S. 2 (June 2000): 240-252.

Next Places in the Footnote How the article should be indicated:

Seyhan, “Yunus Emre,” 242.

How should the article be indicated in the bibliography:

Seyhan, Köksal. “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi* 24, S. 2 (June 2000): 231-280.

Article with Two and Three Authors

How the article should be indicated where it is first mentioned in the footnote:

Ay Mustafa ve Züleyha Pingov, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Kur’an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyonlarının İncelenmesi.” *Hitit İlahiyat Dergisi* 21, S.1 (January 2021): 105–132.

Black Ryan, Rachel Schutte, ve Timothy Johnson, “Trying to Get What You Want: Heresthetical Maneuvering and U.S. Supreme Court Decision Making.” *Political Research Quarterly* 66, No. 4 (December 2013): 826, <https://doi.org/10.1177/1065912913482757>.

Next Places in the Footnote How the article should be indicated:

Ay ve Pingov, “İmam Hatip Lisesi,” 107.

Black, Schutte, ve Johnson, “Trying to Get What You Want,” 826.

How should the article be indicated in the bibliography:

Ay, Mustafa, ve Züleyha Pingov. “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Kur’an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyonlarının İncelenmesi.” *Hitit İlahiyat Dergisi* 21, S.1 (January 2021): 105–132.

Black, Ryan, Rachel Schutte, ve Timothy Johnson. “Trying to Get What You Want: Heresthetical Maneuvering and U.S. Supreme Court Decision Making.” *Political Research Quarterly* 66, No. 4 (December 2013): 819-830. <https://doi.org/10.1177/1065912913482757>.

Article with Four or More Authors

How the article should be indicated where it is first mentioned in the footnote:

Zeynep Sümeyye Yılmaz vd., “Dindarlık ile Eşler Arası Uyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kahramanmaraş Örneği,” *Amasya İlahiyat Dergisi* 12, S.2 (July 2021): 617-648.

Next Places in the Footnote How the article should be indicated:

Yılmaz vd., “Dindarlık ile Eşler,” 619.

How should the article be indicated in the bibliography:

Yılmaz, Zeynep Sümeyye, Halil Apaydın, Ömer Korkmaz, ve Büşra Nur Yüksel. “Dindarlık ile Eşler Arası Uyum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kahramanmaraş Örneği.” *Amasya İlahiyat Dergisi* 12, S.2 (July 2021): 617-648.

UNPUBLISHED THESES

How should it be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Barry C. Hosking, “*The Control of Gastro-intestinal Nematodes in Sheep with the Amino-acetonitrile Derivative, Monepantel with a Particular Focus on Australia and New Zealand,*” Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Ghent Üniversitesi, 2010).

How should it be indicated in Next Places in the Footnote:

Barry C. Hosking, “The Control of Gastro-intestinal Nematodes.” 33.

How to indicate in the bibliography:

Hosking, Barry C. “*The Control of Gastro-intestinal Nematodes in Sheep with the Amino-acetonitrile Derivative, Monepantel with a Particular Focus on Australia and New Zealand.*” Yayınlanmamış Doktora Tezi., Ghent Üniversitesi, 2010.

ENCYCLOPEDIA ARTICLE

How should the Encyclopedia Article be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Ömer Faruk Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, Ankara 1989, 416.

How should the Encyclopedia Article be indicated in the next occurrences in the footnote:

Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, *DİA*, II, 416.

How should an Encyclopedia Article be indicated in the bibliography:

Akün, Ömer Faruk, “Âlî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2, TDV Yayınları, Ankara 1989, 416-418.

DICTIONARY

How should the dictionary be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, “ecl”, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, y.y., Beyrut 1364/1945, 332.

How should the dictionary be indicated at the next occurrence in the footnote:

Abdülbâkî, “ecl”, *el-Mu‘cemü’l-müfehres*, 345.

How should the Dictionary be shown in the bibliography:

Abdülbâkî Muhammed Fuâd, “ecl”, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm*, y.y., Beyrut 1364/1945.

EDITED BOOK

How should a book with editor be shown when it is first mentioned in a footnote:

Henry David Thoreau, “Walking,” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

How should the book with editor be indicated in the footnote at the next occurrence:

Thoreau, “Walking,” 182.

How should a book with editor be shown in the bibliography:

Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata, Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

INVESTIGATED BOOK

How should an Investigated Book be shown when it is first mentioned in a footnote:

Ebu Mansur el-Maturidi, “*Kitabu’t Tevhid*,” thk. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 87-88.

How should the Investigated Book be shown next in the footnote:

Maturidi, “*Kitabu’t Tevhid*,” 90.

How should an Investigated Book be shown in the bibliography:

Maturidi, Ebu Mansur, “*Kitabu’t Tevhid*.” thk. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

BOOK SECTION

How should the Book Chapter be shown when it is first mentioned in a footnote:

Ayşe Durakbaşa, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu,” içinde 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 29-50.

How should the Book Chapter be shown next in the footnote:

Durakbaşa, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu,” 30.

How should the Book Chapter be shown in the bibliography:

Durakbaşa, Ayşe. “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu.” içinde 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, 29-50. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

TRANSLATED BOOK

How the Translated Book should be indicated when it is first mentioned in the footnote:

Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabu't Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 109.

Next Place in Footnote Translation How should the book be indicated:

Maturidi, *Kitabu't Tevhid*, 90.

How should the Translated Book be shown in the bibliography:

Maturidi, Ebu Mansur. *Kitabu't Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.

VERSE

How should the verse be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Nebe, 78:10.

How should the verse be indicated in its next occurrences in the footnote:

Nebe, 78:10.

How should the verse be shown in the bibliography:

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

THE HOLY BOOKS

How should the Bible be shown when it is mentioned first in a footnote:

Kitabı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003, Yaratılış, 1:12.

How should the Bible be shown in its next occurrences in footnotes:

Yaratılış, 1:13.

How should the Bible be cited in the bibliography:

Kitabı Mukaddes, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.

HADITH

How should the Hadith be shown when it is first mentioned in the footnote:

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's Şahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât, b.y. 1422/2001, “Menâkıb”, 24 (3437).

How should the Hadith be shown in its next occurrences in the footnote:

Buhari, “Edeb”, 27 (45).

How should the Hadith be shown in the bibliography:

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi 'u's Saḥîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât, b.y. 1422/2001.

NOTE: In the footnote; When citing one of the hadith books of Bukhari, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmidhi, Nesâî and Dârimî, the edition information is given first, followed by the "Book Name" and Chapter number. If desired, the hadith number can also be written in parentheses. For example, in the next place; Bukhari, "İman", 5 (126), II, 27.

When citing the hadith books of Muslim and Imam Malik, the edition information is stated first, followed by the "Book Name" and then the hadith number. The volume and page number can also be written in parentheses after the hadith number.

Ahmed b. Hanbel's work called al-Musnad and other hadith books other than Kutub-i Sitte are cited by indicating the volume and page number. If desired, the hadith number can also be stated in parentheses after the page number. For example, in the next place;

Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 56 (2546).

MANUSCRIPT WORK

How should the Manuscript be shown where it is first mentioned in the footnote:

Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyyid es-Sâlimî el-Keşşî, *et-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1153, 77b.

How should the Manuscript be shown in the Next Places in the Footnote:

Keşşî, *et-Temhîd* (Şehit Ali Paşa, 1153), 77b.

How should the Manuscript be shown in the bibliography:

Keşşî, Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyyid es-Sâlimî, *et-Temhîd fî Beyâni't-Tevhîd*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 1153, 1a-217b.

INTERVIEW

Interview where it is first mentioned in the footnote:

Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed", Interviewer: İlber Ortaylı, Video Record, Marc 3, 1985.

How should the interview be shown in the next occurrences in the footnote:

İnalçık, interview.

How should the Interview be shown in the bibliography:

İnalçık, Halil, "Fatih Sultan Mehmed", Interviewer: İlber Ortaylı, Video Record, Marc 3, 1985.

WEBSITE

How should the Website Source be shown when it is first mentioned in the footnote:

"Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

How should the Website Source be shown in the Next Places in the Footnote:

Google, "Privacy Policy."

How should the Website Source be shown in the bibliography:

Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

COMMUNIQUE (SYMPOSIUM)

How should the Paper (Symposium/Congress) be shown when it is first mentioned in the footnote:

Gary Templin, "Creation stories of the Middle East," (Northwestern Conference, Evanston, April 26

2000), 17.

How should the Paper (Symposium/Congress) be shown in the following places in the footnote:

Templin, "Creation stories of the Middle East," 21.

How should the Paper (Symposium/Congress) be shown in the bibliography:

Templin, Gary. "Creation stories of the Middle East." Presented as a paper at the Northwestern Conference, Evanston, April 26 2000.

AN INSTITUTION AS THE NAME OF THE AUTHOR

How should the institution be shown when it is first mentioned in a footnote:

World Health Organization, *WHO Editorial Style Manual* (Geneva: World Health Organization, 1993), 34.

How should the institution be shown in the next places in the footnote:

World Health Organization, *WHO Editorial Style*, 34.

How should the institution be shown in the bibliography:

World Health Organization. *WHO Editorial Style Manual*. Geneva: World Health Organization, 1993.

WHEN THERE IS NO AUTHOR NAME (Book)

How it should be indicated when it is first mentioned in a footnote:

New York Public Library American History Desk Reference (New York: Macmillan, 1997), 87

How it should be indicated in Next Places in the footnote:

New York Public Library American History Desk Reference, 89.

How to indicate in the bibliography:

New York Public Library American History Desk Reference. New York: Macmillan, 1997.

WHEN THERE IS NO AUTHOR NAME (Source Accessed Via the Internet)

How it should be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Penn Group, "3D Technologies and Services for Sculptors," accessed on April 29, 2011, <http://www.sculptor.org/3D/default.htm>

How it should be indicated in Next Places in the footnote:

Penn Group, "3D Technologies and Services."

How to indicate in the bibliography:

Penn Group. "3D Technologies and Services for Sculptors." accessed on April 29, 2011, <http://www.sculptor.org/3D/default.htm>.

REPORTS

How it should be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Turnitin, *What's Wrong with Wikipedia?: Evaluating the Sources Used by Students* (Oakland: iParadigms, LLC, 2013).

How it should be indicated in Next Places in the footnote:

Turnitin, *What's Wrong with Wikipedia?: Evaluating the Sources Used by Students*, 5.

How to indicate in the bibliography:

Turnitin. *What's Wrong with Wikipedia?: Evaluating the Sources Used by Students*. Oakland:

iParadigms, LLC, 2013.

BROCHURE

How it should be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Hazel V. Clark, *Mesopotamia: Between Two Rivers* (Mesopotamia, OH: End of the Commons General Store, 1957).

How it should be indicated in Next Places in the footnote:

Clark, *Mesopotamia*.

How to indicate in the bibliography:

Clark, Hazel V. *Mesopotamia: Between Two Rivers*. Mesopotamia, OH: End of the Commons General Store, 1957.

NEWSPAPER (WITH AUTHOR)

How it should be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Sandra Blakeslee, "A Pregnant Mother's Diet May Turn the Genes Around," *New York Times*, October 7, 2003. <http://web.lexis-nexis.com/> (accessed on May 9, 2005).

How it should be indicated in Next Places in the footnote:

Blakeslee, "A Pregnant Mother's."

How to indicate in the bibliography:

Blakeslee, Sandra. "A Pregnant Mother's Diet May Turn the Genes Around." *New York Times*. October 7, 2003. <http://web.lexis-nexis.com/> (accessed on May 9, 2005).

NEWSPAPER (WITHOUT AUTHOR)

How it should be indicated when it is first mentioned in a footnote:

Companies Fail the Test: Junk Food Marketing Aimed at Kids Faulted, The Gazette (Montreal), Marc 10, 2010, Canadian Newsstand.

How it should be indicated in Next Places in the footnote:

Companies Fail the Test: Junk Food Marketing Aimed at Kids Faulted, 3.

How to indicate in the bibliography:

Companies Fail the Test: Junk Food Marketing Aimed at Kids Faulted. The Gazette (Montreal), March 10, 2010. Canadian Newsstand.

ARCHIVE DOCUMENTS AND OFFICIAL PUBLICATIONS

In such references, first the full name of the archive, if any, followed by explanations stating the nature of the archive document; Document date, file, page numbers and other explanations, if any, are written.

How to show the first occurrence in a footnote:

Presidential State Archives Ottoman Archives (BOA), Internal Epistolary Pen (DH.MKT), Documentary No: 83, Dust Jacket No: 1 (83/1), Date: 13 Shawwal 1308/17 May 1891.

How to show Next Places in a footnote:

Internal Epistolary Pen, BOA. 83/1.

How to indicate in the bibliography:

Presidential State Archives Ottoman Archives (BOA), Internal Epistolary Pen (DH.MKT), Documentary No: 83, Dust Jacket No: 1 (83/1), Date: 13 Shawwal 1308/17 May 1891.